

821(477)'06

P-69

Марія Раманівська

ВИБРАНЕ

ХАРКІВСЬКЕ КНИЖКОВЕ ВИДАВНИЦТВО

МАРИЯ ПУШКИНА
СЕРБИЯ

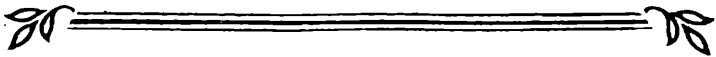

Марія Романівська

ВИБРАНІЕ

ХАРКІВСЬКЕ КНИЖКОВЕ ВИДАВНИЦТВО
1962

М. М. РОМАНІВСЬКА

«Коли всі в хаті повкладаються спати, старша сестра просить молодшу: «Розкажи мені якусь зайчачу пригоду...» І тоді мала Марійка починає вигадувати безкінечні історії...» — так згадує письменниця Марія Михайлівна Романівська про посталий ще в ранньому дитинстві потяг до творчості. Та від перших напівсвідомих спроб дитячої фантазії до справжнього мистецтва прослався довгий шлях.

Початком свого творчого життя письменниця вважає осінь 1921 року, коли її вірші та статті уперше потрапили до сторінок центральної преси України.

Як нерідко буває, через багато уподобань та захоплень не зразу пробилосся те, що стало основним в житті. Майбутня письменниця одночасно з віршами, які вона писала ще з дитинства, захоплювалась театром, кіно, культосвітньою працею.

Марія Михайлівна Романівська народилася 1901 року на Полтавщині. З перших днів Радянської влади шістнадцятирічна гімназистка з містечка Зінькова працює у місцевому відділі народної освіти, потім у клубі червоноармійської частини. Керує музичним гуртком, організовує вистави, концерти, виступає сама, пише агітп'єси, вірші. На слова її вірша «Великий Жовтень» композитор П. Толстяков створює кантату.

Ці високого накалу роки відбито в спогадах одного з героїв повісті «Високий літ» піаністки-педагога Віри Павлівни: «І от я почала працювати музкерівником при трупі Н-ського кавполку. Що я робила? Вчила червоноармійців грати на роялі, сама грала їм «Яблучко», «Варшав'янку», Чайковського і Бетховена, акомпанувала в «Наталці-Полтавці»...

А головне — концерти-митинги. Уявіть собі напружену, навіть бойову обстановку. У нас чимало ворогів: на селі — куркуль, у лісі — бандит, у місті — саботажник. Та жадібно тягнеться до Радянської влади, до комуністичної партії неможливі, середняк...

І от міцне слово промови, впереміж з піснею, з агітп'єскою летить у народ, пристрасне, гаряче. Пахне порохом недавніх героїчних боїв, падає вогняним прапором, на якому ще не висохла кров товаришів...»

Закінчується громадянська війна. Письменниця стає активним бійцем культурного фронту. Вона працює в оркестрі Народного

дому, вчить сільську молодь в школі музичної грамоти там же, в Зінькові.

Восени 1921 року Марія Михайлівна переїздить до Харкова. Вступає до музичного технікуму, потім — на вищі музичні курси. Працює в газеті «Вісті» на посаді постійного рецензента відділу мистецтва. В її творчому доробку поруч з віршами та рецензіями з'являються твори для малих читачів: оповідання й казки. Їх друкує перший і єдиний тоді на Україні дитячий журнал «Червоні квіти».

Можливо, найбільшим з різноманітних уподобань цих часів була для Романівської кінодраматургія. Письменниця створила кілька сценаріїв повнометражних художніх фільмів («Марійка», «Федько-наймит» та ін.). Ця праця не пройшла марно для її майбутніх творів. Саме від кіносценарію йде в них напруженість сюжету, що часто набуває пригодницького характеру, інтригуюча зав'язка, економність описів, вміння подавати події, героїв «крупним планом», примусити «грати» художню деталь. Деякі твори написані безпосередньо за сценаріями («Марійка», «Загнуздані хмари»).

Та поруч з усім цим живе давня любов до музики. Письменниця прагне до музичної освіти, яку в юнацтві довелося добувати самотужки.

Поетична творчість Марії Романівської залишилася лише віхою на її творчому шляху. Письменниця посіла місце в українській радянській літературі саме як прозаїк — автор художніх та науково-художніх творів. Першим з них була повість «Марійка» (1930).

У повісті перед читачем проходить доля маленької селянської дівчинки. Голод осиротив доньку незаможника, вигнав її з рідного села. Марійка стає безпритульною.

Тема безпритульності посідала значне місце в дитячій літературі тих часів. Марія Романівська розкриває її поруч з Андрієм Головком, Іваном Микитенком та іншими письменниками. Але на відміну від своїх відомих уже колег молода письменниця створила не оповідання, не твір для дорослих на тему дитячого життя, а повість для самих дітей, що стала значним явищем української дитячої літератури.

Незвичайна, але в той же час типова доля малої героїні. Читача хвилює мужність дев'ятилітньої дівчинки, яка, нещадно експлуатована й залякана бандою злочинців, ризикуючи життям, попереджує тяжкий злочин. «Ми жили з героями книги... вона вчить нас бути сміливими, любити свій народ і Батьківщину, ненавидіти ворогів. Ця книга вчить нас бути чесними й високо нести звання піонера», — пишуть в листі до Марії Михайлівни вихованці Климківського дитбудинку з Чернівецької області.

Всупереч тенденціям формалістів, що заперечували різницю між «соціальною істотою» — дитиною та дорослою людиною, автор подає глибоко вмотивовану поведінку, особливості психології та сприймання навколишнього світу саме дитиною молодшого віку, переконливо розкриває поступовий вплив нового життя на формування її свідомості, її вчинків.

Про те, наскільки типовою була постать і доля Марійки, свідчить і лист, одержаний письменницею після перевидання книги у 1958 році від літньої колгоспниці Євдокії Пичко з Хмельниччини:

«В дитинстві не одна була така Марійка, а багато... Про це і тепер я добре пам'ятаю...»

Одною з перших в українській дитячій літературі Романівська змалювала піонерське життя, активність, дружність, завзяття радянських дітей.

У першому розділі «Марійки» читаємо про події в селі Веселому. Автор знаходить багато барв для змалювання пишної й ласкавої природи України. Сади, зелені луки, стиглі лани пшениці під літнім сонцем, таким сяючим, пекучим, що здавалося, воно «розтопить лани і зробить із хліба золотий, гарячий мед». Опоетизовано і затишок прозорої річки.

Марія Романівська народилася, провела дитинство і юність на Полтавщині. Миргород, Кобеляки, Зіньків—місця її дитинства були малими повітовими містечками, схожими на села. Дівчинка часто жила у родичів—на хуторі Жуки під Полтавою, гостювала в Сорочинцях у дядька—вчителя. Природа Лівобережжя України, батьківщини великого Гоголя, і в наші часи надихає не одного письменника. Вплинула вона й на Романівську, визначаючи на протязі всього часу її творчості і певні якості її героїв, і коло її улюблених художніх образів і засобів.

Повість «Марійка» витримала випробування часом. Перевидана через двадцять вісім років, вона знайшла свого читача серед нового дитячого покоління, для якого часи життя Марійки—давня історія і давня легенда.

В середині тридцятих років у творчості Марії Романівської виникає нова тематика, що на перший погляд не обгрунтована, не обумовлена попереднім життєвим і творчим досвідом письменниці. Це—наукова фантастика, в якій нею обрано галузь фізики.

Математика й фізика були, поруч з музикою, найстарішим і найтривалішим уподобанням письменниці, і любов до них йшла від дитячих років. В сім'ї Романівських дорослі й діти захоплювалися фізичними дослідженнями, для батька не було розваги, приємної за розв'язування головоломних математичних задач. Ставши дорослою, Марія Михайлівна продовжує самостійно набувати знань з фізики й математики. Цьому не стали на заваді ні вірші, ні сценарії, ні навіть музика. Навпаки. Письменниця широко вважає, що в математиці й музиці є щось споріднене, співзвучне. Хвилюючі, безмежні обрії математичних, фізичних проблем та припущень потребують того ж напруження, того ж самого зльоту творчих сил, той ж надзвичайної гостроти почуттів, що й музика. В математиці є своя поезія. І не випадково, що всі герої науково-художніх творів Романівської: інженери, науковці, винахідники—широко кохаються в музиці, грають самі (Катинський, Горний, Смирнов та ін.).

Коли в 1934 році в Харкові був відкритий перший в Радянському Союзі Палац піонерів та жовтенят, Романівська (разом з Миколою Трубляні) стає постійним і активним членом наукової ради Палацу. Вона працює в секторі фізики, бере участь у роботі фізичної лабораторії. Саме в ній конструювали малі дослідники ліючі моделі вітродвигунів, про які йде мова у її науково-фантастичній повісті «Шахти в небі». Дружба з фізикою продовжується й у післявоєнні часи. Письменниця уважно слідкує за всім новим, що виникає в галузі теоретичної фізики, відвідує захисти дисертацій молодими науковцями, консультується з фахівцями.

У кожного читача є в літературі свої улюблені жанри, свої теми. Та незалежно від віку й особистих уподобань, майже всі охоче читають твори наукової фантастики. Популярний і корисний науково-фантастичний жанр склався в українській радянській літературі протягом другої половини 20-х та в 30-х роках. Багато сил вклали в його розвиток Ю. Смолич, В. Владко і ряд інших письменників. Вони прагнуть розкрити в своїх творах безмежні можливості науки, поставленої на служіння людству, комуністичному суспільству, змалювати самовіддану творчу працю радянських винахідників, викрити й засудити кар'єризм у науці.

Прийшла з своїми темами до цього жанру і Марія Романівська. Для науково-фантастичних творів письменниці характерне поєднання фантастики з реальністю сьгоднішнього дня, з невідкладними потребами народного господарства, життя колгоспів. Практичне втілення наукового відкриття допомагає боротьбі з стихіями, «загнуздує» їх сліпу силу, повертає її на користь суспільству.

У першому з творів цього жанру повісті «Загнуздані хмари» (1935) письменниця розповідає про винахід та практичне здійснення керування погодою. Доктор геофізики Горний сконструював літаючу станцію штучного дощування.

Дія повісті розгортається на дирижаблі (літаючій станції) та в колгоспі «Південь», лани якого чекають рятівної штучної зливи. Обидва плани повісті зв'язує постать маленької Галинки, онуки знатного колгоспного чабана Омелька, яка випадково потрапляє до літаючої станції.

Галинка майже однією героїні першої повісті Романівської «Марійка». Але як далеко дівчинка, що зростає в радянському суспільстві, від лякливої й затурканого доньки селянина-бідняка. Галинка — життєрадісна, щира, активна істота, з розвинутим почуттям колективізму, з свідомим розумінням громадського обов'язку. Дівчинка захоплюється ентомологією, завзято полює на комах, збираючи їх колекцію.

Цікава постать сільського діда Омелька, колгоспного новатора-дослідника, що знайшов вітамін зросту рослин. Велике місце в житті Омелька посідає флейта, на якій він майстерно грає.

З героїв книги, що перебувають на літаючій станції, виразна фігура тринадцятирічного Мака Горного. Хлопчик рано втратив матір. Його виховує батько, який живе лише геофізикою. Мак зростає в оточенні людей, інтереси яких окреслені тією ж наукою. Це рано пробуджує інтерес до фізики й математики, в галузі яких він обізнаний, може, більше за студента-першокурсника. Розглядаючи образ Мака, слід мати на увазі, що на нього, як і на ряд інших персонажів в цьому творі, науково-художньому за жанром, покладено певні популяризаторські функції.

Образи працівників літаючої станції (Горний, Рая, Гриценко) дещо надмірно романтизовані письменницею, особливо Горний. Змальовані як люди, захоплені єдиною в житті пристрастю, вони досить однобічні, певною мірою схематичні.

Справжньої схвильованості і навіть своєрідної поетичності твору надає зростаюче напруження боротьби за здійснення справи штучного дощу. На багатих ланах «Півдня» панує посуха. Наближається страшний гість — суховій. І чеканням дощу живуть дорослі й малі. Колектив літаючої станції, що вперше намагається

здійснити експеримент на широких масивах, хвилюється. Від наслідків залежить сама доля винаходу Горного. До того ж науковці почувають велику моральну відповідальність перед колгоспом, що звірився на них. Перший дослід зазнає невдачі — ешелон хмар проходить повз лани «Півдня». Залишається друга й остання спроба.

Доля технічного винаходу по-справжньому глибоко хвилює й захоплює читача. І це також тому, що письменниця, кажучи словами О. М. Горького, науку й техніку зображує «не як склад готових відкриттів і винаходів, а як арену боротьби, де конкретна жива людина переборює опір матеріалу і традицій». Винахідники перемогли, і рятівна злива лине на спраглий землю. Своїми малюнками насиченої вологою природи автор показує уміння конкретизувати абстрактно-наукові явища, органічно зливати їх прикмети з кольоровим, зоровим малюнком пейзажу. Подібне ми можемо побачити і в інших науково-художніх творах письменниці.

Друга науково-фантастична повість М. Романівської «Шахи в небі» (1940) продовжує напрям попередньої. В центрі твору — проблема використання сили вітру для зволоження середньоазійських пустель. В невеличкому оазису, серед піщаних барханів пустелі Каракум, інженер Катинський змонтує і пускає в дію свій винахід — потужну літаючу вітро-електростанцію — ВВЕС. Вона, ця станція, дасть тимчасово електричний струм майбутньому місту.

Твір має більше, ніж у «Загнudzаних хмарах», пригодницьке спрямування. Піщаний смерч зриває ВВЕС з тросів. Зникає п'ятнадцятирічна Ніна, племінниця Катинського, що вилетіла на маленькому поштовому літачку разом з підлітком Алкадом навздогін за станцією. Витративши паливе, літак сідає між барханами. Алкад іде шукати кішлатк і випадково відкриває величезне підземне водосховище — озеро.

Найбільш виразна в творі постать Ніни. Письменниця змальовує важке дитинство, що зробило її надто вразливою, невірною женою. Як і інші герої творів Романівської, Ніна вже має своє покликання в житті. Юний геофізик, аматор «вітрових» справ, зростаючи, стає відданим помічником Катинського, вирушає з ним у Каракуми. Ніна перебуває в тому віці, коли вчорашня дитина стає на порозі юнацтва. Рвучкість, непослідовність, «дитячість» підлітка поєднується в ній із здатністю до глибоких почуттів, сталих захоплень, самовідданості дорослої людини. Тонко змальовані складні відносини її з Алкадом. Внутрішній світ дівчини розкриває її щирий і досить своєрідний щоденник. Письменниця відтворює найбільш характерне в зовнішності, поведінці: «Нині рішуче заважали в доповіді її руки. Вони не зносили спокою, ці тонкі й довгі руки підлітка. Вони любили викручувати всякі гвинтики, лагодити штепселі, електричні плитки, утюги, стругати, палко жестикулювати — що завгодно, тільки не триматися на одному місці».

В «хлопчачій» вдачі Ніни втілено типові риси молодої радянської дівчини тих часів, коли жінка в нашій країні практично опанувала «чоловічі», технічні професії.

В повісті «Шахи в небі» значно ґрунтовніше обумовлено технічну сторону винаходу. Письменниця детально змальовує конструкцію ВВЕС та колосальну вітродвигову споруду на Круглії

горі, докладно розповідає про принципи їх дії, потужність, технічні можливості. Як і в «Загнудзаних хмарах», вона знайомить читача з історією винаходу, дає широке уявлення про ті закони фізики й інших наук, на яких ґрунтуються практичні засоби використання енергії стихій.

Питома вага цього популяризаторського матеріалу в повісті дуже велика. Автор використовує з цією метою щоденники героїв й екскурси в їх минуле, лекції по радіо і досить щоденні цитати з енциклопедій, класичні у цьому жанрі пояснювальні діалоги і вставні новели.

Обидві повісті Романівської, можливо, порівняно більше, ніж інші науково-фантастичні твори української літератури 30-х років, тяжіють до науково-популярного жанру.

В усіх без винятку творах письменниці великі й малі їх герої завжди друзі тварин. В її книжках живуть і приручена черепаха Дженні, улюблениця малої Галинки, і білі вимуштрувані Тишком шури, і птахи... Вони є часткою тієї живої природи, що оточує людину, збагачує її, виховує гуманні почуття.

В роки Великої Вітчизняної війни Марія Романівська, як і всі письменники нашої Батьківщини, стає агітатором. Вона пише сатиричні фейлетони, агітаційні п'єси («Маскарад», «Нежить лейтенанта Швайнера» та ін.), нариси. «У мене було єдине бажання: піднести свій голос, хай слабенський, серед мільйонів голосів, щоб його хоч трішечки було чути, щоб він хоч будь-кого будив, закликаючи на роботу, на помсту, на бій»... — каже вона словами одного з своїх героїв — журналістки Диківської. Роки окупації Харкова письменниця перебуває в Ленінабаді, працюючи в місцевій газеті.

За два з половиною роки життя в Таджикистані М. Романівська зріднилася з цією сонячною країною, полюбила її людей. Перебування в Таджикистані збагатило її творчість щирим почуттям дружби радянських народів.

У творчості Романівської післявоєнних років значне місце посіли художній нарис та оповідання. Перші з оповідань її натхнені воєнною тематикою. В них відбито мужність, моральну силу радянських людей. Радянський офіцер після поранення втрачає зір, але знаходить для себе покликання в мистецтві («Кохання і мужність»).

Ряд творів присвячено гострим проблемам моралі, родинного життя. Всі вони мають побутовий характер. Серед них — словнені тепла й людяності оповідання «Батько» та «Ганнуся». В центрі творів образи простих людей з нелегкою долею, які стають справжніми батьками посиротілим дітям. Велике оповідання «Троянди Олександра Григоровича» — психологічно забарвлена сімейна драма лікаря, молода жінка якого — актриса пішла з іншим. Нещасний випадок приводить Лілю до клініки колишнього чоловіка, який врятовує їй життя. Тут у клініці Ліля починає по-справжньому розуміти його віддану, героїчну працю. Твори такого характеру особливо цінні для морального виховання нашої молоді.

Окремі оповідання письменниці присвячені життю трудящих та їх дітей у капіталістичних країнах («Альбіна», «Негрень»).

Основна частина післявоєнної творчості Романівської — повісті. 1950 року виходить першим виданням, а 1954 — другим, доповненим, повість «Високий літ».

Історія того, як одинадцятирічна Катря Майоренко з невели-

кого українського села Вишнівки оволодіває музичною освітою у відомій школі професора Столярського, як виникає і формується її надзвичайна обдарованість, становить основу цього твору.

З глибоким проникненням у психологію дитини малює автор здібність Катрі сприймати зовнішній світ, якості речей, рухи — у звуках.

Катря Майоренко зростає як людина єдиної пристрасі. Владний потяг до музики долає всі перешкоди. Потрапивши до музичної школи, Катря в одинадцять років переучується грати наново, бо її стара вчителька знала лише старовинну систему «пальцівку». На шляху оволодіння музикою дівчинка виявляє настійливість, величезну працездатність. Перші успіхи не псує Катрю, як це було з її товаришем Олесем Горієвим. Письменниця ніби каже малому читачеві, що талант — це, насамперед, велика, віддана праця.

Друга частина повісті розповідає про відому музичну школу професора Столярського для обдарованих дітей. Письменниця правдиво відбила труд малих мешканців «співучого будинку», їх дружбу й інтереси. В повісті створено виразний образ старого професора, доброго друга й учителя юних талантів.

Повість «Високий літ» — одна з небагатьох книжок, що в певній мірі підводять дитину-читача до розуміння природи музики.

Про дальшу долю дівчинки-композитора розповідає повість «Червоний тюльпан» (1957).

Читач зустрічається з Катрею Майоренко на другому році Великої Вітчизняної війни. Після тяжкого поранення вісімнадцятирічну партизанку направляють в тил, де вона згодом вступає до Ленінградської музичної школи.

Катрю гнітить невідома доля близьких людей — бабусі Меланки, матері, нареченого Олеса Горієва, вона розлучена з рідною Україною. Але в далекому краї пісків та гір знаходить вона рідний дім, нових друзів, щирю приязнь.

Письменниця побачила Таджикистан в умовах суворих воєнних буднів й щиро розповіла про них. Вона показала простих і мужніх його людей: робітницю-комуністку Саодат Холматову, величну й мудру стару горянку Файзі-Бібі, секретаря горкому Антипова та ін.

В глибокому тилу, як і на фронті та в партизанському лісі, йде війна з ворогом. Але вона набуває інших форм. Виповзає з нір націоналістичне басмацьке охвістя, шпигуни й диверсанти лізуть через кордони Ірану. Вони намагаються отруїти свідомість людей, похитнути віру в перемогу. Звідкись виникають чутки, що німці воюють з росіянами, а не з таджиками, свастика таємниче з'являється на воротах дворів, де живуть евакуйовані. Кишлаком Ура-Тюбе ходить непевний гафіз і в пісні свої закликає таджицьких матерів не давати синів на війну. Спалахує пожежа на фабриці шовку. Темні людиці, спекулянти, бандити квалляться й собі урвати частку від голодного тилового хліба. З усім цим вступають у боротьбу герої «Червоного тюльпану» — Катря Майоренко, її нові подруги Лена Петрова та Хусні Холматова, Віра Павлівна та журналістка Диківська, демобілізований лейтенант Борис Клименко й старий професор, активістка домкому Саодат, Файзі-Бібі та інші.

Перипетії цієї боротьби обумовлюють напруження, несподівані звороти сюжету. Повість «Червоний тюльпан», як і перша книга М. Романівської «Марійка», має яскраві елементи пригодницького твору.

Письменниця знову, як і в повісті «Високий літ», стверджує високу, окрилюючу силу мистецтва — музики, пісні, їх роль у всенародній боротьбі, у справі перемоги над ворогом.

Катря, повернувшись до мистецтва в часи тяжких випробувань, відчуває, що музика стала справою всього її життя, її новим патріотичним подвигом. Всі свої думки й сили вона присвячує створенню симфонії на давно вимріяну героїчну тему про легендарну нескорену дівчину-кріпачку Марисю. І те буденне, що, на перший погляд, заважає її творчій роботі—цілоденна праця з дітьми, виїзди з концертами та інше — збагачує її, дає сили творити.

Творчою удачею «Червоного тюльпану» є й його дитячі образи, що посідають у повісті значне місце. Це — учні музичної школи. До них можна віднести і образ малої Норі Салібаєвої, танцюристкі-самородка. Дівчинка зрікається дому свого батька-спекулянта й бандита і приходить до колективу музшколи.

Так же ласкаво і тепло, як рідні українські пейзажі, відтворено на сторінках повісті своєрідні краєвиди Таджикистану, його яскраві кольори, різучі контрасти: гори, підніжжя яких «були обсіпані квітами червоними-червоними», а між горами «тремтіли, димились, мов гарячий попіл, жовті піщані дюни».

В 1960 році видано нову книгу Марії Романівської «На верхів'ях холоду». Від музики письменниця знову повертається до фізики, від твору художнього — до науково-популярного. В творі сюжетного характеру вона дає ґрунтовне уявлення про нову і майже невідому широкому колу читачів галузь науки — фізику низьких температур.

Попередні повісті Романівської, які розкривали окремі закони фізики, були науково-фантастичними. «На верхів'ях холоду» — твір зовсім іншого характеру. В ньому відсутні будь-які фантастичні припущення, його побудовано на існуючому науковому матеріалі. Багато елементів белетризації відпадає в творі такого гатунку, авторській фантазії, що захоплює читача в науковій фантастиці, поставлено суворі межі. Щоб закони й факти науки заговорили яскравою мовою образів, автор мусить шукати нові художні можливості. Шлях таких шукань важкий і не все приходить легко і зразу. Марія Романівська одна з перших в українській літературі торує складний шлях розвитку науково-популярної повісті. «На верхів'ях холоду» — перша її спроба в цьому жанрі.

Своїми творами письменниця звертається до нашої молоді. Герої її книжок теж завжди молоді — і не тільки за своїм віком. Вони молоді свіжістю й чистотою почуттів, високим льотом творчих дерзань. Її герої несуть у собі яскраві риси людей майбутнього комуністичного суспільства.

«Ми любимо красу і створюємо найкрасивіше суспільство на землі», — сказав Микита Сергійович Хрущов на з'їзді учителів. Вихованню людини, що буде жити в найкрасивішому суспільстві, збудованому радянським народом, служить література нашої Батьківщини. В цю спільну справу уже сорок років вкладає свою частку і Марія Михайлівна Романівська.

Євгенія БОРИСОВА

Говисми

ЧЕРВОНИЙ ТЮЛЬПАН

ТРИ ДІВЧИНИ В ПОЇЗДІ

Поїзд ішов навесні 1942 року з Ташкента до Ленінабада. Що далі, все теплішало. Пасажири, які їхали з півночі, скидали кожушанки, валянки, раділи теплу. Вдень відчиняли вікна і дихали запашним повітрям, налитим не пашою — жагучою весною. Але не чути було ані пісень, ані гучного сміху—ішла війна, грізна і рішуча, притемняючи сонячну радість весни.

В купе вагона одна навпроти одної їхали двоє дівчат. Вони були майже одного віку, років вісімнадцяти. В обох ще дитинство визирало з залому круглих брів, з припухлості свіжих уст, з наївності чистого чола. Але в обох ледве помітні зморшки й глибокий сум на дні очей говорили про ранне пережите. І все ж таки не було більш різючого контрасту, як ці дві тоненькі дівочі постаті.

Одна з дівчат — біленька, з волоссям кольору стиглого жита, була несказанно бліда й анемічна. Здавалось, на цьому личкові з дрібними, але правильними рисами тільки й світили життям величезні сірі очі. Коротко підстрижене волосся замикалося спереду двома тоненькими кісками, що були пов'язані кісничком над чистим чолом, зовсім по-дитячому. Ця зачіска ще збільшувала її високе чоло. Дівчина була одягнена у картате, як плед, пальто з дорогим хутром, ладно зшите, але дуже забруднене й подерте, на голові — сіра тепла хустка. Мляво, ніби зі сну, вона ввійшла з невеликим багажем, байдуже оглянула купе й відразу розташувалася спати.

Отож її сусідці, жвавій чорнявій дівчині, було нудно. Коли у постаті й обличчі білявої переважали м'які й жовтуваті фарби, все в чорнявій було яскраве, все ніби сяяло. Карі очі з довгими віями були на диво блискучі — хотілось примружитись від їх погляду. Тугі зсиня-чорні коси, падаючи з-під смушкової шапочки, так і завивалися своїми кінчиками, вуста, яскраво червоніючи, як стиглі вишні, ніби складені були для усміху. Але дівча рідко посміхалося, і на перенісці, біля правої брови, залягла вольова сувора зморшка.

Чорненьку проводжали дві прекрасно зодягнені жінки, називали її Катрусєю й прохали кланятися професорові. Ввійшовши, Катруся скинула селянську кожущанку, поставила кошик на полицю і пішла оглядати вагон.

Повернувшись, вона побачила, що до їх купе ввійшов, вірніше його ввели, іще один пасажир. Це був високий чоловік у старому пальті і кепі. Величезні чорні окуляри закривали його очі, над випнутим гострим підборіддям стиснулись тонкі злі губи.

— Де місце тридцять два?—гучно запитала стара жінка у картатій хустці, яка привела сліпого.

— На другій полиці,—обізвалась Катря і занепокоїлась: сліпому на другій полиці незручно.

— Ось на це місце вам, товаришу,—підвела сліпого жінка, — незрячий, — додала тихо, — ви вже влаштуйте його краще, дивлюсь: сам іде, ледь під вагон не попав, гордий...

— І що ви там бубните,—втрутився сліпий. Рука з зав'язаним вказівним пальцем мацала лавку,—місце хороше...

— Це ж на другій полиці, — сказала Катря, — та ми уступимо вам, сідайте, прошу.

— Таке! — знизав плечима сліпий,— це ж рай, я ж тут спатиму, і до всіх байдуже.

— Я ж вам казала: гордий,—прошепотіла жінка,— ну, я вже піду.

— Ідїть, ідїть, спасибочко,—попрощався сліпий,— а то ще, бува, залишитесь у поїзді.

Жінка пішла, а сліпий почав влаштовуватись для спання. Маленька скринька (флейта!—занотувала Катря) була його багажем. Він підстелив пальто і так само, як і сусідка внизу, ліг спати.

Якесь сонне купе! В сусідньому дрімала стара жінка. Поїзд біг уперед, і все пишніше, все дужче буяла весна. Катруся нудьгувала, бо ні з ким було перекинутись словом, — останніми місяцями вона звикла до товариства найрізноманітніших людей. Сліпий, той навіть хропів, заснувши, очевидно, відразу, а біленька дівчина кашляла, позіхала, але вперто мовчала, відвернувшись до стінки. Катря спробувала зав'язати розмову.

— Вам не дме? — запитала вона, відчинивши вікно.

— Ні, дякую, — відповіла біленька мелодійним меццо.

— Ви теж їдете до Ленінабада? — поспішила продовжити розмову Катря.

Та біленька відповіла «теж» з настільки красномовним позіхом, зариваючись у хутро, що Катря покинула свої розпити.

Але ж безсовісно було так спати! Катря чи не вперше за ці місяці відчувала щире піднесення, навіть радість. Здавалось, все погане — сон, і вона їде додому. Може, це було тому, що їхала вона знову вчитися, їхала за викликом свого любого старого професора, який був ніби часткою її дому.

Безсовісно було спати, коли у вікно котилися такі краєвиди. Місцевість почала нагадувати Крим. (О, кримські табори! — зітхнувши, пригадала дівчина). Виринули красуні-гори. Гра кольорів найбільше зацікавила Катрю — сині, блакитні, фіалкові, зовсім рожеві — як ці гори міняли кольори на протязі дня! Поїзд в'їхав наче у вузький тунель — з обох боків вартували гори, а їх підніжжя були обсіпані квітами, червоними-червоними.

— Що ж то за квіти? — вголос спитала Катря. Йї ніhto не відповів.

Поїзд підходив, м'яко осідаючи на гальма, до якоїсь станції. Катря замугикала мотив з «Пер-Гюнта» Гріга. Але він обірвався, погас відразу ж. Невже вона знов їде до музичної школи, буде грати? Чи потрібна комусь її музика? Чи це не блюзнірство грати зараз, коли палають в загравах Радянська Україна, рідна Вишнівка, коли відважні партизани б'ються по груди в болоті? Щоб відігнати ці суперечливі думки, Катря знов замугикала безтурботний мотив.

...В печері гірського духа наростали таємничі звуки. То гноми — казкові трудівники гір — довбали під землею гірські породи. Раптом Катря почула, що хтось підхопив мотив. Цікаво! Це біляве дівча озвалося на її спів. Катря зраділа, поглянула: ні, ні, білявка так само лежала, відвернувшись до стінки. Невже то Катрі здалося? Щоб перевірити, дівчина почала, було, наспівувати іншу музичну фразу.

Аж тут поїзд підкотив до станції.

Гамір, яскраві фарби, квіти... От вони які! Катря побачила зблизка, що то були червоні тюльпани. Замурзані хлопчаки продавали ці квіти. Висока дівчина, очевидно з їх поїзда, в плюшовому зеленому пальті і червоній тюбетейці на чорних кісках, сама яскрава, як тюльпан, підійшла і купила великий букет.

— Красиві квіти, правда?—кинула вона, стрівшись поглядом з Катрею.

— Купіть і для мене, прошу! — закричала їй Катря.

Дівчина привітно закивала головою, повернулась і купила ще букет. Усміхаючись, вона пішла до Катриного вагона, аж тут йойкнула, бо поїзд несподівано рушив—це був час, коли не було твердих графіків мирного часу. Катря кинулась до виходу й побачила: дівчина вже вскочила на ходу до її вагона.

За хвилину її гучний голос залунав у вагоні. Ще за хвилину «червоні тюльпани» ввійшли в купе.

— Ого, у вас вільне місце, я перейду з свого вагона до вас, можна? — щебетала нова дівчина.— У моєму вагоні самі старики, нудно!

— Переходьте,—зраділа Катря,— я теж буду рада! Тут...

Вона хотіла додати, що тут теж дуже нудно, але подумала, що може цим образити мовчазну сусідку.

А нова дівчина вже віталася:

— Я хочу познайомитись, мене звать Хусні. Хуснія Холматова.

Катря потиснула широку міцну руку, глянула в привітні чорні очі. Нова знайома, дуже молоденька, років п'ятнадцяти-шістнадцяти, була на диво вродлива—таких дівчат Катря бачила тільки на заставках академічного видання казок Шехерезади, які так любила читати в щасливі довоєнні дні. Ніжний овал обличчя, правильні риси, яскраві кольори щік, уст, зсиня-чорні коси...

— Яка краса!—прошепотіла Катря, беручи з рук красуні букет червоних тюльпанів. Тюльпани були теж надзвичайні — вогняні, а зелене листя ніби розмальоване чорними плямами.

— Красиві? — усміхнулась Хусні, відносячи «красу» до квітів. — Це зветься у нас «лола». Зараз навесні кожна гора, кожна долина вбирається у ці квіти. Ти хто? — запитала Катрю. — Я — таджичка, а ти?

— Я — українка, — мовила Катря.

— Українка! — сказала Хусні. — Я люблю українців! У нашій школі багато приїжджих з України. У них дуже мелодійні пісні. А наш письменник написав п'єсу про українських партизан — її грають у міському театрі.

Хусні щебетала, оглядаючи вагон. Сліпий поворухнувся і закашляв, а білява дівчина позіхнула.

— Касал? Хвора, — зникла Хусні. — Я буду тихше!

— Ні, будь ласка, — несподівано озвалась білява і сіла на лавочці. Її тьмяні сумні очі байдуже оглянули нову дівчину і раптом пожвавішали: — Квіти?! Весняні квіти! Якось у нас в Ленінграді...

— Ленінградка! — розчулено скрикнула Хусні. — Візьми собі мої квіти, візьми!

— Не треба, — похитала головою білява. — Краще поставимо їх зараз у воду.

Вона пошукала у рюкзаці й, діставши порожню бляшанку з-під консервів, сказала:

— От і ваза!

— Чудово! — вигукнула Хусні. — Ви тут порядкуйте, а я піду принесу свій багаж. У мене багаж — ого!

Вона пішла з вагона і тільки за чверть години, коли поїзд став на якійсь станції, вселилась до дівочого купе.

Багаж «ого» був дійсно незвичайний: це були аж п'ять невеличких музичних інструментів.

— Гітари? — запитала Катря.

— Дойра! — відповіла Хусні. І пояснила: — Це наша таджицька гітара. У Ленінабаді нема, аж до Ташкента за ними їздила — для квінтету потрібні.

Катря тільки хотіла запитати, для кого дівча везе квінтет дойр, аж тут почула поруч веселий голос:

— Інтересно! Дуже интересно!

Ще новий пасажир зайшов на цій станції до їх ва-

гона, збираючись, очевидно, зайняти вільне бічне місце. Катря стрілася з його поглядом. Сірі очі незвично блискучі—так блищить сталеве лезо!—пронизливо і зірко подивились на неї. Щось орляче було у цій голові з чубком русявого волосся, з стрілчастими бровами, з пташиним з горбочком носом і насмішкуватим ротом. Щось вабило у цій худорлявій постаті, на якій метлялася стара шинель з ще помітними слідами погонів.

— Що саме «інтересно»? — несподівано запитала Катря.

— Інтересно,—повторив чолсвік, оглядаючи своє досить незручне місце й ставлячи чемоданчик.—Навколо самі музиканти, принаймні я бачу трьох, виходить, що я, найнемузикальніша людина—слово честі, сплю на симфонічних концертах!—потрапив у порядне музичне товариство.

— А звідки ви знаєте, що ми музиканти?—разом запитали Катря і білява дівчина.

— Лихо! Четвертий музикант!—вигукнув молодик.

— Хто? — здивовано спитала Катря.

— Та ви ж самі кажете,—знизав плечима незнайомий,— хоч четвертого інструмента не бачу. А три бачу: дойра, скрипка, над вами ще флейта, здається...

— Ви вгадали,—ввічливо підтвердив зверху сліпий.

— А ви спостережливий,—усміхнулась новоприбулому Катря.— Я, правду мовити, флейту бачила, дойри теж, а де скрипка...

— Вона в мене майже закрыта пледом,—зауважила біленька.

— А який же інструмент у мене? — задерикувато запитала Катря.— Вгадаєте?

— Піаніно, — сказав впевнено сухорлявий.

— Правильно! — ствердила Катря.— Але чому?

— Ну от! Вашого інструмента нема, значить він великий — або рояль, або арфа. А вигляд у вас найбільше «рояльний».

— Вгадали,—засміялась Катря.— Ох, та ви, мабуть, самі — музикант!

— Що ви?—замахав руками пасажир.— Навіщо мені ці зайві переживання? Адже музикант завжди грає на людських нервах!

— Ну от! А ви кажете, що спите на концертах,—вставила Хусні.

— Так це ж я! — комічно зітхнув молодик.— Коли я був зовсім малим, слон в зоопарку наступив мені на праве вухо...

Поїзд рушив.

— Поїхали...— промовив веселий пасажир.— Я думаю, що тепер ми з вами можемо познайомитись як слід.

Він вийняв з кишені люльку, дбайливо вистукав її й відрекомендувався:

— Старший лейтенант, бувший, на жаль!— Борис Омелянович Клименко. Після маленьких неприємностей з лікарями їду на роботу до міста Ленінабада.

— І я їду до Ленінабада... До музичної школи! Катря Майоренко,— відрекомендувалась Катря.

— До нас!— зраділо скрикнула Хусні.— Я вчуса в цій школі!

— І я їду до музичної ленінабадської школи! Я — Лена Петрова! — сказала білява.

— Цікаво!— в один голос промовила Катря і Хусні.— Ми, значить...

— Разом!— докінчила білява.

— А ви, товаришу, теж їдете до Ленінабада?— запитав Клименко, піднявши голову догори.

— Ви питаєте мене? — озвався сліпий.

— Еге ж, вас, товаришу горішній!

— Я там живу!

— Інтересно! — резюмував Клименко.

— Що саме? — якимось різко запитав сліпий.

— Та як же, — шумно зітхнув лейтенант, набиваючи люльку.— Така чудова компанія, можна сказати, симфонічний оркестр, і я... мов реп'ях між тюльпанами...

ЛЕГЕНДИ ПРО КВІТИ

— Яка все ж таки краса! — милувалась квітами Катря.— І листя мов пофарбоване. Я таких ще й не бачила.

— А я бачив... І знаєте де? В нашому рідному Харкові, вірніше поблизу Харкова, живе старий дідусь-садовод, — сказав Клименко. — Його звали... згадав: дід Тютюнник. Ото справжній «король тюльпанів»! Він щороку викохував до Першого травня кілька тисяч таких квітів. Десятки сортів!.. На одній нараді, пам'ятаю, він розпо-

відав, як йому привозили цибулиння цих квітів саме із Середньої Азії. До революції до нього приїздили з-за кордону по тюльпани іноземні покупці. А були такі ділки, які купували цибулиння тюльпанів саме в цих краях і правили гроші за них, як за закордонні, голландські приміром.

— Я дуже люблю тюльпани,— заговорила і Лена.— В школі, де я вчилась, юні садоводи якось зацікавились тюльпанами. Досі пам'ятаю, як було цікаво, коли навесні садиш цю збережену цибулину у землю і тремтяти чекаєш — проросте, чи не проросте. А все наша вчителька історії! Вона була велика вигадниця. Ні, я не так кажу — просто вона викладала історію не стандартно, а додаючи до учбового матеріалу цікаві оповідання, розвідки. Я так і запам'ятала: шістнадцятий вік — захоплення знаті всього світу цією квіткою. Тюльпани, тюльпани, тюльпани... Особливо божеволіли за тюльпанами в Голландії.

— От-от! — ствердив Клименко.— В повісті «Чорний тюльпан» це прекрасно зображено. Не пам'ятаю, якого це письменника. Але пам'ятаю, що цибулина рідкісного тюльпана коштувала тридцять тисяч марок...

— Та невже?! — вигукнула Хусні.— От би мені таку цибулиночку!

— То це ви так любите гроші? — жажнувся Клименко.

— Ну от, я ж не для себе, — зніяковіла Хусні,— я б щось надумала... Танк «Лола», наприклад, збудувати...

— От як! Смерть... і тюльпан! Інтересно,— задумано мовив Клименко. Він все тримав у руках люльку, ввічливо не закурюючи.— Щоправда, завжди ця квітка була дуже романтична. За квіти ці билися на шпагах, щоб видобути якийсь надзвичайний сорт, вели інтриги, вбивали...

— Ви перебільшуєте,— сказала Хусні.

— Аніскілечки... І всі мріяли про чорний тюльпан.

— Так. Пам'ятаю,— ствердила Лена.— Здається, це твір Олександра Дюма...

— Навколо цієї квітки ціла історія інтриг, кохання. Щоб подарувати якийсь надзвичайний тюльпан своїй коханій, молодики йшли на все... Емблеми королів, знатних людей прикрашав тюльпан. Тюльпан саяв діамантами на діадемах красунь...

— А от наш тюльпан—хіба в нього не найкращий колір!— червоний, вогнистий цвіт бунтарів, правда?— сказала Хусні.— І у нашого тюльпана є своя історія; еге ж!.. Що там — всіякі ваші знатні дами, шпаги, брильянти! Народ про тюльпан іншу історію склав. Хочете— розповім?

І чорноока Хусні розповіла про червоний азіатський тюльпан народну казку-билицю.

— У нас за містом, звідки моя мама родом,— за містом Ура-Тюбе,— є гора. То страшна гора — гора Муки зветься. На її верхів'ї є глибокий зиндан. Тільки скорпіони та страшні павуки, ще й огидні фаланги кубляться в ньому. А було колись... люди в ньому конали.

— А що це таке «зиндан»?— зацікавлено озвалася Лена.

— Лихо, та я ж забула, що ви не розумієте,— засміялась Хусні.— Зиндан — це підземна в'язниця, кам'яний мішок. Туди поміщики-баї кидали тих, хто не хотів їм коритись.

...Давно колись панував у тих місцях жорстокий Гафар-бек. На цій горі були в нього палац і зиндан. Та заманулось йому насадити там чудо-сад. І щодня люди мусили носити на таку височінь воду — еге ж, щоб поливати той садок! Та невдовзі народ повстав і зруйнував палац. Садок засох і тільки самий зиндан залишився. Повз нього і досі старі люди бояться ходити, кажуть, вночі там мерехтять чарівні вогники і чути стогін. То, мовляв, тіні замордованих блукають. Адже багато років баї гноїли там народ. А то був іще сміливий гафіз — народний співець. І його туди вкинули за хороші вільні пісні. От і кажуть: миготять вогники — сміливі палкі серця світять. І вже не стогін — пісня ніби лунає, така дзюркітлива, як вода у річці гірській. Про це забули, а тепер, як війна почалась, народ сумує і знов таке каже... Звичайно, дурниці.

— Інтересно! — зауважив Клименко. — І не дурниці, а поезія.

— Я б пішла, — сказала задумливо Катря, — пішла б і подивилась. Я люблю старовину!

— Чого ходити? — знизала плечима Хусні. — Зиндан — глибокий. Там скорпіон є, отруйний павук є, ноги зламаєш — темно. Та стривайте, не доказала ж я... Про цей зиндан ще інша є казка-билиця з тих часів,

як приходили до нас татари з огнем і мечем. Ще Чингісхан, великий завойовник — ви пам'ятаєте, певне, про Чингісхана? А на моїй батьківщині татар, ой, як били!

Про Ходжент, тепер Ленінабад, чули? Він мужньо захищався, згорів, спопелів, але не здався! Так от, кажуть, якийсь татарський хан, може сам Чингісхан, закохався в нашу красуню дівчину Саодат. Вродлива була дівчина. Ясний місяць — її лице, щоки — персик рожевий, губи — троянди пахучі... Одним словом, все як у піснях співається. Та не схотіла дівчина за ворога-татарина йти. Тоді її посадовили до зиндану. Але була вона така прекрасна, що пожаліла її сторожа й допомогла втекти.

Як дізнався про це хан, сам побіг за нею. Дівчина з гори метеликом в'ється, а він за нею, як смерч у піщану бурю, — злоститься, крутиться. З лука націлівся і пустив стрілу.

Поранила стріла дівчину, і кров гаряча закапала на траву. І тут сталося диво-дивне: там, де падали краплі крові, там виростав вогняний тюльпан...

— Яка подібність! — вигукнула Катря. Вона вся зашарілася — так її схвилювало чомусь оповідання Хусні. — Ну і далі, далі що?

— А далі ніби на схил гори сіла рожева хмарка, огорнула дівчину і понесла далеко від хана. А де виростили ті квіти — там повставали люди і йшли бити лихих татар.

— Яка подібність! — повторила Катря. — Я на Україні чула легенду, я її дуже люблю, чому — в мене особиста на це причина. Легенда ця теж про квітку, тільки про сон.

— Сон? — перепитала Хусні. — Яка дивна назва — сон!

— Атож. Ця квітка з родини анемонів — ботанічна назва. Вона росте навесні блідо-фіалкова, бузкова. А зветься — сон! У нього ще такі пухнасті вінчик і листячко.

— Я знаю сон, — сказав Клименко і зітхнув. — Зараз він цвіте в лісах на Україні. Такий пухнастий сон...

Пауза огорнула купе. Україна була далеко: палаюча в загравах війни — Україна.

— І про цю квітку теж складено легенду, — тихо продовжила Катря.

— Хай буде вечір легенд, — сказала Лена, — тепер ви, Катре, розповісте?

— Обов'язково! — закричала Хусні.

— Розповідайте! — попрохала Лена. Вона зовсім відкинула хутро, і очі в неї трошки пожвавішали — стали фіалковими.

— У Марисі-Хмарки такі очі були, як у вас! — раптом промовила Катря і додала:

— Я вам розповім так, як це записав один письменник. «Легенду» виконували якось на концерті. Розумієте... одна людина... склала до неї музику... Послухайте:

...Давно, давно на Україні в моєму рідному селі жив жорстокий поміщик Ліщинський...

Тут всім раптом здалося, що сліпий щось вигукнув, і Катря, зупинившись, ввічливо запитала:

— Ви щось нам кажете, товаришу?

— Ні, вибачте, я мало не звихнув собі руку, незручно повернувшись, — обізвався сліпий.

— Та ви ж обережніше! — кинув Клименко.

— Продовжуйте, не звертайте уваги, прошу!

— ...Цей поміщик, — продовжувала Катря, — нещадно катував своїх кріпаків. За найменшу провину били, мордували їх на панській конюшні. А різки були там не прості, а з колючого дроту, що роздирали тіло на шматки.

Дуже любив пан веселі гульбища, полювання та ще співи. Мав він хор з кріпаків, що славився на всю округу. І дівчина двірська Марися була в ньому першою співачкою.

В цілому світі не знайти такої красуні! Волосся в неї було, як золоте жито, очі — ніби фіалки, зрошені блискучою росою. А на дні очей блакить відбивалася, глибока і чиста, як небо весняне.

Та серце дівчини було ще прекрасніше за її вроду — сміливе, чуле, палке. Боліла тим серцем за гноблений панством народ, боліла і шукала втіхи в піснях.

Місячними ночами тікала Марися в ліс і там співала своїх вільних пісень. І приходили з села парубки і дівчата, слухаючи, підспівували їй. І слухали її дерева та звірі, і навіть срібний місяць, з подиву блідий, зупинявся над ставком.

Заєць вибігав на лісову стежку, вуха довгі наставляв. Ведмідь тихше ступав, гіллям хрустіти не наважувався. А вовк лашився до ніг дівчини, як двірський пес, і слід її охороняв від лихих посіпак панських.

Тільки пана лютого не м'якшили Марисині пісні — так само знущався він з своїх людей.

Одного разу пан Ліщинський влаштував пишний бенкет на честь знатного гостя — князя.

Блищали багаті покої, гриміла музика. Вимуштровані слуги подавали панам люльки і турецьку каву, серед них був і юнак Левко, Марисин брат. І трапилось лихо. Посковзнувся хлопець і пролив каву на квітчастий килим. Кілька крапель бризнуло на одіж гостя-князя. Спалахнув Ліщинський, презирливо посміхнувся столичний гість.

Плив місяць тієї ночі кривавий, страшний. В панських покоях лунали пісні і дзвеніли чарки, а на стайні вмирав замордований хлопець і плакала Марися, пролинаючи пана.

Тоді прибіг по дівчину панський гайдук:

— Співати іди! Гнівається пан — нема кому заспівувати!

Поцілувала Марися братові мертві очі і пішла до панських покоїв.

Але ні звука не вилетіло з її грудей! Марися мовчала. Мовчав і переляканий хор. Реготав столичний гість, все дужче блід від люті пан Ліщинський.

— Співай, пся крев!

І Марися заспівала:

Ой, збирайтесь, люди,
Сокири гострити,
Сокири гострити —
Панів лютих бити.

Схопили дівчину, потягли її на стайню.

Дріг з гострими колючками лежав наготові, та пожаліла дівчину сторожа, допомогла їй втекти. Густий ліс прийняв утікачку.

Пан сам вирушив навздогін з найкращою зграєю псів. Вони швидко відшукали слід дівчини. З криком розлітались птахи. Плачучи, тікав заєць. Дика коза прислухалася до гавкання псів, оком косила на дівчину й тікала геть. Ведмідь хотів захистити Марисю та й упав з

розпоротою шкірою. Навіть змії поховались від ляку у нори свої.

Тільки пугач плакав, вився над головами собак, подавав дівчині звістку.

Все ближче настигали Марисю люті звірюки, бігли по її слідах, клацали гострими іклами. І заплакала знесилена дівчина. З фіалкових очей її закапали сльози. Вони падали на молоду прозелень і обертались на ніжні дзвоники сон-цвіту.

І сталося диво: собаки, понюхавши квіти, солодко поснули — квіти, кошлаті фіалкові квіти випромінювали справжній сон!...

А Марися все йшла і йшла в глиб лісу. Непрохідні болота перетяли їй шлях. Та заспівала стиха Марися, і знялися над трясовиною легкі тумани, підхопили дівчину на крила і понесли все вище і вище...

Здивувався пан, що замовкли його собаки. Ступив він уперед і відчув, що його охоплює непереможна втома. Бузкові квіти оповивали сном, дерева і трави гоїдались у тьмяному присмерку. Даремно змагався з дримотою пан — його ноги ставали все важчими. Сонний, він потрапив у болото. Ноги важкі, мов камінні, не слухались. І загинув у трясовині жорстокий пан від чарів гордої, вільної дівчини.

...А Марися вже легкою хмаркою летіла над панськими полями. І, дивлячись на тяжку працю поневоленого народу, все смутніла і смутніла хмарка... Спалахнула гнівом-громом і пролилась сльозами-дощем. І всюди, де капали ті краплини дощу, окрилені дивною силою повставали люди за волю.

Катря закінчила розповідь і відвернулась, задивившись у вікно. Її саму, очевидно, дуже хвилювала ця легенда. А може, вона щось їй нагадувала особисте, своє.

— Чудова легенда! — зауважив Клименко. — І дійсно подібність. Всі народи співзвучні у священній боротьбі за волю. Ви згодні?

— Ой, як хороше! — сказала Хусні. — І хто це склав таку легенду?

— Народ... Так відповідала моя бабуся, — зітхнула Катря. — Моя ріднесенька... Вона стільки казок знала, стільки дум, стільки пісень! Пам'ятаю ще думу старо-

винну українську. Там про сон, тільки про квітку-траву, теж мовиться:

Молода дівчина сон-траву ірвала,
Сон-траву ірвала та старую мати питала:
— Чи то сон-трава — козацька сила,
Чи то сон-трава — ворогам могила?

У народних українських піснях і думках часто говориться про сон-траву, чи сон-цвіт, як чарівну рослину, що присипляє ворогів, а друзям приносить цілющий сон...

...Як почне бабуся казати, тільки слухай!

В карих очах Катрі раптом блиснула сльоза, і тут спостережлива Лена зауважила:

— Вам щось нагадує це все? Певно, тяжке... Тоді покинемо... про квіти...

ХІРОМАНТ У ЧОРНИХ ОБУЛЯРАХ

— Які піщані дюни! — тактовно перевів увагу Клименко. — Як у Сахарі — на малюнках з географії.

За вікном, дійсно, мінявся ландшафт. Пишні оазиси, райські куточки змінювали пустельні зони. Між горами тремтіли, димились, мов гарячий попіл, жовті піщані дюни.

— Лейтенанте! — покликали Клименка із сусіднього купе. — Ви граєте в шахи?

Виявилось, що Клименко грає, і він пішов.

З верхньої полиці тимчасом зліз сліпий. Дівчата ввічливо посунулись, даючи йому місце. Чорні скельця виглядали зловісно, ніби це був череп мерця, а не обличчя живої людини. Катря подивилась на інваліда з жалем: адже він не бачив нічого — ані цих квітів, ані краєвидів, що пливли за вікном! Сліпий поспрохав дати йому квітку й обережно та ніжно обмацав її.

— Чудові квіти! — мовив він. — Я їх дуже люблю, коли вони з'являються з весною. А тепер, коли про них розповіли такі цікаві історії, вони мені здаються ще кращими.

— А ми з вами, по-моєму, сусіди, — завела розмову Хусні.

— Як? — здивувався сліпий.

— А так. Ви живете у провулку Чукурак перший? — пояснила Хусні, — а ми — в Чукурак другий, поруч. Мама моя — домком у цьому провулку. Вас звать Анатолій Миколайович?

— Правильно, — ствердив сліпий і навіть посміхнувся. Обличчя у нього було похмуре, з великим — змійкою — ротом і випнутим підборіддям, аж усмішка якось не личила йому. — А маму вашу знаю — добра людина. Спасибі їй, що добилася, аби мені лишили хлібну картку. А то були такі «добрі» люди, що вимагали її відібрати, адже він, мовляв, на базарі... Шкода їм, що я якусь там копійку зароблю! Адже я світу білого не бачу. А жебрачити не буду і не хочу.

— Я вас на базарі інколи бачу, — мовила Хусні, — школа ж наша біля базару стоїть. І хлопці наші, здається, з вами знайомі, приятелюють.

Вона взяла папірець і написала Катрі: «Він на базарі грає на флейті і ворожить, а даремно нізащо грошей не бере».

— Я музику люблю, — сказав знову сліпий. Голос у нього був неприємний, скрипучий. — Як іду повз школу, стану собі під вікнами і слухаю.

— Та ви ж і самі граєте! — ввічливо зауважила Хусні.

— Що там я граю! Я — самоук! — зітхнув сліпий, виймаючи кисет і скручуючи «козячу ніжку». Зав'язаний палець погано служив йому.

— Давайте я! — відгукнулась Катря. — Я вмію. — І, на подив усім, вправно скрутила цигарку. Вони не знали, що Катря добре навчилася цьому там, далеко, в димах війни.

— Спасибі! — подякував інвалід і продовжував: — Заробітки у мене погані. Чи міг я колись думати, що флейта і хіромантия мене годуватимуть, що мене так скривдить доля? Я колись багато дечого вмів, навіть з сліпотою. Масажистом, наприклад, добрим був. А тепер... Оце до Ташкента їздив, то витратив все, що півроку збирав. Повірите, цілий день не їв сьогодні!

Дівчата збентежилися — всі вони добре знали, що таке нестатки.

— А ви б тут по вагонах пограли! — порадила про-
стодушно Хусні. — Вам би усі...

— Що ви?! У мене дуже палець болить, ніготь обліз! — скривився сліпий. — Та й провідники будуть сердитись. Не треба!

— Та тут на цілий поїзд чи є один провідник. А якщо палець... Ой, як ятриться — це дуже боляче. То як же бути? — затурбувалася Хусні.

— Нічого, якось та доїду. Хотілося ж полікуватись,

сказали мені, ніби один військовий хірург там очі такі, як у мене, оперує...

— Ну і що? — в один голос запитали трое дівчат.

— Ні, — сказав з сумом сліпий. — Це безнадійно. Якби це трохи раніше, а то стільки років. Невблаганна доля!...

Скручена Катрею цигарка застигла в його руці. В цій позі було стільки суму, що дівчата не наважувались щось сказати. Це ж були радянські дівчата, в яких жахи війни не озлобили серця.

«Кого це він нагадує? — несподівано подумала Катря. — Це підборіддя, ці губи... В них було щось неприємне. Але що?» Невловимий спогад прослизнув і погас у свідомості.

«Не всякий може пережити горе і не озлобитись, — думала Катря. — Слепота — це страшно, але страшно стати душею сліпим, втратити любов, чуйність до людей, почуття краси...»

— А це... давно з вами трапилось? — тихо запитала з кутка Лена.

— Давно, ще за громадянської війни. Я тоді юнаком був, — таким, як ви. Робочий чоловік — механік. Ну і партизанів. За революцію боровся. Тоді в Одесі...

— В Одесі! — стрепенулась Катря. В Одесі промайнули її кращі дитячі роки. В одеській школі юних музикантів вона набула музичної освіти.

— В Одесі. Хижачи-інтервенти — англійці та французи — нас із катакомб викурювали і застосували якісь гази. Ще й били по голові... в тюрмі. Я став сліпнути. Що далі — гірше...

Сліпий зігхнув і змовк. Мовчали і вражені дівчата.

— Так ви ж, — порушила тишу Катря, — ви ж пенсію могли б мати, як червоний партизан!

— Я і мав таку, — відповів сліпий. — Але ж у цій війні... Я пішки йшов з Мінська — останніми роками там жив, — документи загубив. Тепер важко відновити.

Хусні написала на папірці: «Треба його нагодувати. Та чи захоче ж він?»

І відразу запропонувала:

— Ви, товаришу, кидайте цигарку. Це тільки здоров'ю шкода. У мене хліб є, смажена баранина є. У Ташкенті мамині родичі наділили. Ми всі зараз обідати будемо.

— Е, ні, — заперечив сліпий. — Іжте самі. Що це я вас об'їдати буду! Тепер час не такий.

«От, — написала Катрі Хусні. — Я ж казала!»

— Я вас дуже прошу, — звернулась вона знов до сліпого, — у нас, за східним звичаєм, велика образа, коли відмовляються від їжі.

— Знаю, знаю, — закивав головою інвалід, — але ж... Якщо ви вже так хочете, я вам поворожу, тоді...

Дівчата подивились в замішанні одна на одну.

— Ми — комсомолки, — нарешті сказала Катря. У неї до сліпого було двоєсте почуття. Він був без сумніву жалюгідний, але ж якийсь несимпатичний, — вибачте, ми ворожінню не віримо.

— От-от, — наважилась і Хусні. — Розумієте, незручно нам ворожити!

— Даремно, — мовив повчально сліпий, — а я саме з того часу, як втратив очі, придбав цю здібність бачити минуле і майбутнє людей. До того ж я вивчив хіромантию, це певна наука, так, так! Не смійтесь... Ви ж не знаєте — та й звідки вам знати? І якщо ви не вірите, що по руці можна вгадати майбутнє, так, принаймні, переконайтесь, що по лініях руки можна пізнати вдачу, минуле людини.

Лена, яка весь час мовчала, написала на папірці:

«Ну, що нам? Хай побреше, я згодна, треба ж його погодувати».

Вона вийняла з рюкзака цукор, печиво, серветочку, поклала на стіл свою долю.

— Коли хочете, Анатолію Миколайовичу, — сказала Лена, — прошу, скажіть мені, що ви про мене знаєте. Тільки про майбутнє мені не треба — просто вам кажу, не вірю.

Вона простягла сліпому свою руку.

— З охотою! — сказав він, і в голосі його почулось велике задоволення. — Ви — здібна! — мовив він, обережно обмацуючи долоню дівчини. — Ого, яка лінія таланту! І ви б були дуже красива дівчина, якби не така худа. У вас золоте, — адже так? — волосся. У вас великі сірі очі... Правильно я говорю?

— Правильно, — відповіла Хусні, але недовір'я зазвучало в її голосі. Звідки йому відома зовнішність Лени? Може... може він бачить?

— Я не бачу, милі мої, — ніби у відповідь сказав сліпий, і Хусні зніяковіла. — Просто є лінія, лінія блондинок. У вас сильна воля, ви стримані. Ви втратили всіх своїх рідних, але у майбутньому...

— Ні, ні, прошу, далі не треба! — сказала Лена і відбрала руку.

— Тепер мені, — мовила Хусні.

— О, ні, — похитав головою сліпий. — Адже я знаю вашу маму і, пригадую, дещо чув про вас. Наприклад, кажуть, ви дуже красива дівчина, просто як тюльпан.

— Що ви! — почервоніла Хусні.

— А от я хотів би взяти руку вашої україночки, яка абсолютно мені не вірить — думає, що я шахрай якийсь.

Тут вже прийшла черга зняковіти Катрі. А він вже простягав руку — вона зробила півколо в бік Катрі.

Катря подивилась в чорні, мов ями, очі, і їй здалося на хвилину, що очі (але ж вони були мертві!) пронизливо дивляться на неї. Так буває: коли десь в юрбі ви несподівано відчуваєте, що хтось на вас пильно дивиться, та ще дивиться недоброзичливо.

Сліпий взяв у свою руку Катрину і почав обмацувати її. Його рука була на диво ніжна — блакитні вени просвічували в ній, і тільки руді волосинки свідчили, що це рука літнього чоловіка. Катрі здалося, ніби вона десь бачила цю руку, ніжну, але вкриту, як у мавпи, неприємним рудим волоссям... Але де?

Тонкі пальці обмацували Катрину долоню. Вони, такі випещені, може, справді могли відчувати лінії? Катря чула, що у сліпих надзвичайно розвинене почуття дотику.

— Гм, та у вас цікава спеціальність, — почав хіромант.

— Ви ж чули, — відрізала Катря, — я музикантка.

— Я міг би про це і не чути. Та ви ж не простий собі піаніст. Ваш життєвий шлях усипаний трояндами, еге ж!

— А хто ж вона? — зацікавилась Хусні.

— В нашому купе їде дівчина-композитор! — урочисто сказав сліпий.

— Ви кажете правду, — після паузи погодилась Катря і поправила себе: — Вірніше, збираюся бути композитором...

І подумала про себе: спостережливий — зрозумів з розмови.

— Композитор! — прошепотіла з захватом Хусні. Навіть Лена сіла ближче.

— Потім я... бачу — ви чорнява, у вас чорні чи карі очі. І ви даремно любите легенду про літаючу дівчину. У вас є мати...

Він зупинився, і Катрі стало якось не по собі. Невже

відчув зв'язок між змістом легенди і спеціальністю матері?!

— Ні, я помиляюсь, — монотонним, байдужим голосом продовжував сліпий. — У вас теж нікого нема. Батько... ні, батька у вас нема. Я бачу могилу... тут ніби ще друга. І третя...

Дівчата так і прикипіли на місці, бо побачили, що Катря зблідла і висмикнула руку.

— Не кажіть такого! — кинула вона. — Не всі у мене... загинули.

Сліпий відсунувся, вийняв носову хустку і став шумно сякаться.

— Я дуже шкодую, що говорю всім сумні речі, — схвильовано, ніби виправдуючись, мовив він. — Через те і заробітки мої погані, що люди бояться правди. А що я можу зробити, коли навколо стільки горя, коли війна лишає такі сліди? Я сам був молодий, коли мене скалічили прокляті імперіалісти.

Він помовчав трохи.

— Ради всього... Не сердьтесь, може я помиляюсь. Тільки не кажіть тому товаришу військовому, що я ворожир. Вони такі — прискіпуються до всього!

— Ні, ні! — сказала Хусні. — Ну, — запросила вона весело, — давайте обідати. Присувайтесь до столика. — Треба було швидше підняти тонус розмови.

— Давайте справді їсти! Я в дорозі завжди маю великий апетит! — подала голос і Лена.

Кожна з дівчат діставала щось із своїх сховів — час був важкий, коли за прекрасну хустку вимінювали тільки півбуханки хліба.

— Це чудовий хліб, — сказала Катря, — мені його подарували ташкентські піаністки. — Їй було трохи соромно, що на хвилину вона ледве не повірила ворожбиту! Жах!

— Ось ніжик, — мовила Лена, — це мій домашній... І виделочка!

— А ось і я! Ви не скучили за мною? — весело промовив Клименко, нарешті ввійшовши в купе. Хо́да в нього була нечутна, зовсім легка. — Мовчання — знак згоди. Я виграв дві партії! А ви що тут робили? О, налагоджується бенкет!.. Дозвольте і мені взяти в ньому участь?

Він пошукав у рюкзаці і витяг великий чайник.

— О, це по-нашому, по-таджицькому! — вигукнула Хусні.

— А ви, певно, і не чекали, що я власник такого скарбу! Зараз станція, і я дістану кип'ятку. Ми — в серці Азії, де чай — нектар богів, адже так, товаришко Хусні?

РОЗМОВИ ВНОЧІ

Надійшов вечір. Зорі зійшли на небі. Таких опуклих зірок Катруся ще не бачила — вона пригадала: це від наближення до екватора вони були так стереоскопічно відчутні, наче вигаптовані на оксамиті. Пахощі весни линули у вагон.

— Але краще закрийте вікно, трапляються злодії! — сказала, проходячи, кондукторка.

— Та я ж не сплю, — обізвалась Катря в сутінках купе.

Справді, вона не спала, хоч спав, здається, весь вагон.

В півтемряві вагон ритмічно погойдувався. Електрики не було. У сусідньому купе горів недогарок свічки, яку засвітив якийсь військовий. Аж ось і вона догоріла. Та на небо виходив молодий місяць, і надворі потроху світлішало. Він виглянув з-за кряжів гір, побіг в ущелину, вибіг звідти і поплив над запашними садами.

Трошки похропуючи, давно заснула базіка Хусні. Спав нагорі Клименко. Заснула і молода колгоспниця-узбечка, яка всілася на останній станції і спритно забралась на третю полицю. Але Катря не могла спати.

Соловей затьохкав десь у кущах. І защеміло нестерпно серце. Чи то цвіркун (цикада, може?) нагадав літній вечір... На призьбі сидить бабуся Меланка, пахне нічна фіалка, і такий же нічний цвіркун каже про хатній затишок. У хаті пахне свіжим пшеничним хлібом і м'ятою. Виходить мати, обіймає за плечі — вони ідуть на станцію зустрічати гостя — Олеся. О незабутній дім, якого нема!

Катруся причинила вікно і шумно зітхнула. «Мамо!» — мимоволі промовила вона, ніби вітер міг віднести, невідомо куди, її палкий заклик. І раптом вона відчула, ніби луна повторила це зітхання. Ні, це була не луна, це поворухнулася і зітхнула напроти ленинградка, і Катря зрозуміла, що вона теж не спить і так само сумує.

— Не спиться? — пошепки зважилась запитати Катря свою мовчазну сусідку. Їй здавалося, що серце розірветься від смутку, якщо ніхто не обізветься, не розважить хоча б словом. Так бувало, коли находили спогади, яких не можна позбутись, не можна!

Білява повільно сіла.

— Вам буває, — замість відповіді запитала вона, — що сниться щоночі той самий сон — ну, якийсь тяжкий момент з вашого життя? І коли сниться, ви знов переживаєте все спочатку... Це так жахливо, що ви поволі втрачаєте зовсім здібність спати, бо якщо заснете, будете страждати знову й знову...

— Знаю, — прошепотіла Катря. — Мені часто сниться моя бабуся в огні... В пожежі.

Лена скоса зиркнула на Катрю, мовчки розв'язала мотузочки своїх кісок, тонкими худими пальцями почала їх розплітати. Поїзд змінив напрям, і місяць зазирнув просто на неї. Катря подумала, що очі в Лени зовсім прозорі, як у русалоньки з бабиних казок.

— Часто сниться те, про що хтось рідний думає, — роздумливо сказала Лена. — Бувають нервові люди з особливою структурою мозку, — це мені один невропатолог розповідав, — ті можуть сприймати чужі думки, як радіоприймачі.

— Або члени одної родини, бо в них споріднені мозки. О, як би я хотіла, щоб мати відчула мої думки про неї!..

— А знаєте, — помовчавши, прошепотіла білявка, — це велике щастя знати, що в тебе є хтось рідний, є — хоч далеко, хоч невідомо де. А ось коли нема нікого...

Катря знайшла її руку в півтемряві, потиснула гаче.

— Розкажіть... розкажи, — поправилась білявка, — буде легше. Все, все про себе! Добре? Нас ніхто не чує.

Катря зраділа. Дівчина з Ленінграда безмірно вабила її. Катря була зараз самотня, а все життя раніш було осяяне теплим відчуттям дівочої дружби. Вона причинила вікно наполовину — було вже прохолодно. Тоді дослухалась: їй не хотілось, щоб хтось іще слухав їх розмови. Ні, весь вагон мирно похропував. Катря вместилася на лавочці зручніше і почала:

— Я з України, з Полтавщини. Вишнівкою село зва-

лось, все — у вишнях. Селянка я, Лено. Тато в мене був перший голова колгоспу. Його вбили куркулі, коли мені було всього-навсього три роки. Перший спогад дитинства — ми з бабусею до тата ходимо на могилу. Люди наші пам'ять тата шанували, комсомольці з екскурсіями приходили. Ой, до чого ж там красиво: пагорб, під пагорбом річка — як пасок блакитний, близько густесенький ліс. А верби які! Чула? Я легенду розповідала... То ж про наші місця. У тому панському маєтку у двадцятих роках радянська влада збудувала чудовий санаторій... А тепер там фашистський штаб стояв... Так, стояв...

Катруся замовкла, стиснувши вуста. Проковтнула ніби нестерпне хвилювання, що заважало їй. І тоді почала знову говорити байдужим голосом:

— Я у Вишнівці й грати уперше навчилася на санаторному роялі. Звичайно, по слуху. Дід — бабин брат — там садівником був. До санаторію піаністка приїхала — Віра Павлівна, звернула на мене увагу. А потім ми з матір'ю поїхали до міста Одеси вчитися: я — до музичної школи, а мати — вона в мене така стійка, наполеглива жінка — вирішила льотчицею стати. В цьому їй дуже допоміг відомий льотчик Горієв, в санаторії ми з ним познайомилися. Ви, може, чули — на початку війни загинув як герой. Це був великий друг нашої родини, — але його вже нема. І мати не знаю де, не знаю...

Як не хотіла байдуже розповідати Катря, а знову голос їй затремтів — і зупинилась, задихнулась. Тут відчула, що рука білявки співчутливо гладить її руку. Вона потиснула її. І, тримаючись за цю дружню руку, рушила у розповідь далі.

— У мене подруги були: Надійка — арфістка і віолончелістка Тала. І був у мене... друг — син льотчика Горієва... Олесь...

Пауза, яку зробила Катря, довела, що друг цей був для неї особливо дорогий.

— ...Мати Олеся або Аліка, так його малим звали, померла, коли йому було десять років, і ріс хлопець дуже крученим — свавільний, пихуватий. Ми з ним у дитинстві спочатку довго ворогували... смішно так. Він глузував з мене, наївної селючки, чіплявся нізачо. А потім подружили. Він зовсім виправився. Він хороший,

Олесь: якщо зрозуміє, що неправий, хоч як тяжко, а визнає провину, виправить помилку. Олесь був піаніст чудовий! Куди там мені до нього! Я ж учитись почала пізно. Мене до школи прийняли тільки тому, що я своє грала — «Легенду», оту самісіньку, і піаністським оркестром диригувала. Потім, звичайно з впертості, наздогнала його... Він, Олесь, десь на фронті, добровільно пішов, і де він — теж загубила. Усе і всіх загубила...

Катря знов замовкла і схилила голову.

— Нічого, — пристрасно сказала білявка. — Побачиш, він повернеться, твій Олесь. Адже ти віриш, що ми переможемо?

— Коли б я не вірила, я б не жила, — просто відповіла Катря.

— Так і я. Знаєш, ця віра завжди рятувала мене там, в Ленінграді... Тоді, коли я працювала голодна і коли я ховала мерців. Ми, ленінградці, жили цією вірою в перемогу.

Катря приклала палець до рота. Сліпий щось промовив, очевидно ві сні, потім шумно перевернувся з боку на бік. Поїзд пихнув і загальмував: прослизнув якийсь маленький полустанок. Рука з рукою, плече до плеча, дівчата дрімотно стежили з вікна, як спалахнули і розтанули його вогні. Поїзд знов заторохтів, застукали колеса.

-- Розкажуй же далі! — попрохала Лена.

— Але я хочу про тебе!

— Ні, ні, про мене потім. А ти... Як ти тут опинилась? Я хочу знати все... все!

— Війна застала мене у Вишнівці, — почала знов Катря, — куди я їздила щороку на літо відпочити, покупатись. Додому. Ти б побачила, як там гарно! І цього року тільки закінчила іспити — відразу ж туди. Маму чекала я в липні. Але я вже її не побачила. Не вийшло. Я і бабуся швидко опинились у німецькій окупації...

Катруся зітхнула, і лавочка, здається, закрипіла.

— Ти була у фашистській неволі, бідненька! — притулилася ніжно Лена до плеча Катрі.

— Так, була, — сказала Катря. — Я тобі все розповім. Якби ти знала мою бабусю! Чи ж можна було її не любити! Якщо нема її на світі, — а мабуть, так — я інакше не згадаю її, як з усмішкою, з якимось дотепом

на вустах. У колгоспі нашому бабуся була грозою ледарів та пройдисвітів. У нас був такий рахівник колгоспний, на прізвище Книш. Казала бабуся: «Нечиста в Книша совість, бо мене він не поважає, а мене всі шахраї не люблять, як блоха ромашку»... Завжди бабуся, було, з гумором. А воно, дійсно, фашисти Книша сгаростою обрали, і який клятий староста з нього вийшов! А бабуся, як тільки війна прийшла, силу діла собі знайшла...

Як прийшли німці-фашисти, — а в вишнівському санаторії цілий загін німецький розташувався, — бабуся моя партизанською куховаркою та завгоспом стала. Вона ж заховала чимало колгоспних запасів і ночами пекла партизанам хліб. В хаті нашій — ми там ляду зробили — в підвалі наша кухня містилась... А то й до партизанського табору ходили... Ми знали, де вони... Я трохи допомагала бабі.

Тут Катря зупинилась. Їй тяжко було все пригадувати.

— Я часто до лісу хліб возила. Іду, було, з санчатами, ніби хмиз збирати. Ми тільки з-за одного з бабусею сварились: набридало мені у сажу мазатись. Еге ж, у сажу! Бабуся усе боялась, щоб я якомусь німцеві не сподобалась — ніби я гарненька! І як ідеш, бувало, все дивиться, щоб немита та погана, як мара, була. Бабуся моя!

А тут, уяви собі, одного дня бабуся сама покликала мене грати, як ти думаєш, де? — на іменинах у поміщика, де ще сила фашистів зібралася...

Поїзд загальмував — це була якась велика станція.

— Тсс, — сказала Лена, — потім...

— Яка станція? — раптом почувся зверху ввічливий голос сліпого.

— Самарканд! — позіхаючи, відповів Клименко і легко стрибнув з верхньої полиці. — Тут можна газети дістати.

Катря зніяковіла: виходить, сон навкруги був нсміцний. Її могли чути...

Дівчата озирнулись. Поїзд зупинився. У вікна повз світанок. Усміхнувшись одна одній, — ніч зробила їх друзями, — пошепки промовили разом:

— Вийдемо тут, добре?

ЧЕРГОВА ПРОПАЖА

— Я теж хочу вийти,— промовив Клименко,— може, я роздобуду газет.

На слові «газет» Хусні, яка, здавалосьь, міцно спала, відразу схопилася з місця.

— Газет, о, газет! — забурмотіла вона.— Свіжі газети мені надто потрібні!

— Ви пильно стежите за газетами? — зацікавлено й трохи недовірливо запитав Клименко.

— Посади город без насіння! — комічно сказала Хусні.— Будь добрим, квартальний агітаторе, без газет!

— Ого, та ви квартальний агітатор! — з пошаною обізвалась Лена.

— Та я... такий, маленький собі агітатор,— зашарілась Хусні.— Комсомол нашої школи виділив. Я збираю у кварталі жінок — домашніх господарок. Читаю їм газети і пояснюю, що можу.

— Так хто ж лишається стерегти речі? — запитала Катря.

— Та вже ж я! — обізвалась Хусні, сон іще туманив її чорні очі.— Аби газет дістали.

Поїзд зупинився перед вокзалом. Сліпий заметушився, злізши з полиці, і перевів помацки стрілку свого годинника, очевидно, з опуклими цифрами.

— Котра година? — раптом запитав у нього Клименко.— Мій годинник щось відстає.

— А ви краще дізнайтесь на станції, товаришу,— відповів сліпий,— бо мій стояв. Не знаю, чи правильно поставив.

— Угадали, майже пунктуально,— зазначив Клименко.— На станційному годинникові без чверті шість! На вашому без одинадцяти хвилин...

— Ну, ясно, я ж бачу! — ущіпливо відповів сліпий.— А чи ви знаєте, яке у нас, невидючих, буває відчуття часу?..

Тимчасом до купе ввійшла нова людина. Це був миршавий дідок у чалмі і засмальцьованому халаті, з кошиком у руці. Сива борідка стирчала клином, хитрі очіци визирали з-під кострубатих брів.

— Кишмиш хороший! Купуй кишмиш, баришня, апа*! — весело запропонував він.

— Купити? — вголос запитала Катря.

* Апа — сестра, звичайне звернення до жінок на Сході (гадж.).

Дідок був у веселому гуморі. Кострубаті брови його так і підморгували, і Катря звернула увагу, що одна брова була чорна, а друга біла.

— Ой, карош дівчина! Подарував би квітку, та облетіла, бач!

І він з жалем доторкнувся до тюльпана, що красувався на його грудях. Квітка, дійсно, облетіла, і тільки одна пелюстка стриміла біля чорного пестика.

— Дай кишмиш! — несподівано озвався до старого сліпий. — Люблю кишмиш, як люблю Азію.

— Салом! Салом! Товаришу знайомий! — вигукнув старий. — Кадирова пам'ятаєш? Іди сюди, луб'язний друже! Дочку мою вилікував, порошка дав... Я не забув — тобі кишмиш подарую.

— О, Кадиров, якже, пам'ятаю. У вашому колгоспі мене так тоді підгодували!

Знайомі всілися на лавочці і почали жваво розмовляти.

— Не купуй у нього кишмиш! Це спекулянт. На станції, певно, дешевше, — стиха зауважила Катрі Хусні.

Катря і Лена вийшли на платформу. Великий годинник, який занотовував час на три години попереду московського, відмічав шість годин. Вже сонце обливало щедрим сяйвом білі стіни будинків. З корзинами вогняної лолі пробігли хлопчакі.

— Скільки стоїть поїзд? — запитала у якогось залізничника Лена. Та ніхто напевне не знав. Тоді вони побігли до паровоза.

— Не менш як півгодини, — ввічливо відповів чорний, як негр, машиніст, — можете, дівчата, гуляти.

Дівчата пішли шукати ларьок з фруктами. Незважаючи на ранній час, вони знайшли його відкритим і купили кишмишу та солодкого сухого урюку. Тоді повернулись і стали проходжуватись вздовж свого поїзда.

В хвості, біля безплаткартних вагонів, крик, гамір струшували повітря — ішла посадка. Галасували, вдираючись до вагона, евакуйовані румунські єврейки, тонно обурювалися польські жіночки, іще кокетливо одягнені, ніби не пройшли сотень кілометрів. Таджики та узбеки у яскравих халатах, місцеві жінки у чорних спущених запиналах-чачванах. Узбецька, таджицька, польська, єврейська, російська, українська мови лунали повсюди.

— ...Ти не доказала мені своєї історії, — мовила Лена, кутаючись у пальто.

— Тобі холодно? — запитала Катря.— В такий теплий ранок? Чи не схопила ти, бува, тутешньої малярії?

— Ні,— сказала Лена.— Мені холодно весь час, коли я думаю... про фашистів, наприклад... Знаєш, з якої ночі мене мучить цей холод, коли здається, що холоне серце?.. І до всього тобі, до всього байдужісінько...

Катря мовчала, вичікуючи. Вона так прагнула повної відвертості від цієї дівчини, в якій все її приваблювало.

Лена на мить закрила очі й глухо продовжувала:

— Мені холодно з тої ночі, коли померла мати. Розумієш, того вечора у нас було так холодно. Я лягла біля хворої мами, щоб зігріти її своїм тілом — жахливе виснаження не давало їй зігрітись — і заснула. Я заснула міцно, бо того вечора дуже втомилась: я дуже багато поховала мерців. На цій роботі, після основної в санпункті, я одержувала додатковий хліб. І раптом серед ночі я прокинулась: крижаний холод розбудив мене, здається, він обпікає серце. Я доторкнулась до мами... Вона була мертва, і це від неї линув такий холод...

— Я щасливіша від тебе,— відповіла схвильована Катря.— Я нікого ще не бачила з своїх рідних мертвими...

— І ти, може, знайдеш декого живим! — докінчила Лена.— І навіть, коли що — в уяві вони завжди лишаються живими. Як мій татко... Його я не бачила мертвим. Він же загинув на фронті...

— А це напевно?

— Так. Його товариш сам приніс мені повідомлення, на очах його тато підірвався на міні. А я так і бачу його з усміхом в якихось завжди натхненних очах. Він був фізик-науковець і разом з тим прекрасний, культурний музикант, піаніст. Це він передав мені любов до музики і здібності свої. І це в пам'ять його я вирішила знов учитися — закінчити музичну освіту. В листі, який він мені писав напередодні смерті, було: «Вони (це фашисти) хочуть повернути історію назад, знищити в нашій країні культуру, мистецтво, зробити з нас покірних рабів. Ні, Леноч, ми не віддамо нашої радянської культури, нашої літератури, музики. Я тебе прошу, дочко, не кидай своєї скрипки, не губи своїх досягнень, збережи себе і свої здібності в найстрашніші, найнужденніші дні...»

Лена замовкла, примружила очі, і Катря подумала, що в неї теж натхненні очі.

— І ти?..

— І я... Були дні, місяці, коли я все ж не могла — ти це розумієш — не могла доторкнутись до своєї скрипки. Бачиш, у нас іще був братік Коля, йому було тільки десять років, коли почалась війна. І він теж грав на скрипці. Коля вмер перший від дистрофії... І я навіть чути музики не могла, ревла. Після того як маму поховали, я зовсім пішла з дому — жила у швидкій допомозі. Вбиральницею і санітаркою робила. І листи всюди писала: просилася на фронт, тільки на фронт санітаркою-дружинницею!..

— Як і я! З госпіталю...

— Але я теж здала... Непритомніти почала, злягла. Мене вивезли літаком. Потім поклали в лікарню вже в Ташкенті. І там мені передали записну книжку тата. В ній був той ненадісланий лист... А ти... Ти ж не показала мені! Як же ти опинилась в госпіталі? І що ж сталося з бабусяю?

Лена взяла Катрю під руку, притулилась міцно.

— Ну, говори, говори!

— Не знаю... Нічого не знаю... Найпевніше, що бабуся згоріла в панському будинку разом з німцями. Адже на тому бенкеті, коли фашисти перепились, вона замкнула всі двері, пообливала гасом пороги і запалила. Дехто казав, ніби бабуся вийшла з палаючого будинку, та фашистські прибічники віддали її на страшні тортури.

Катря ступила повз огорожу, зупинилась біля якогось куща.

— Потім... потім мене поранив один негідник... шпигун, якого підкинули партизанам. Я довго хворіла. Коли встановили зв'язок з «великою землею», літак одної ночі перекинув мене в тил. Мене лікували в госпіталі, медаллю нагородили... А я... Я божеволіла від того, що мушу хворіти і стати пасивною читачкою зведень.

Я писала листи, писала всім, писала навіть до Москви, що я можу бути зв'язковим, розвідником... Але ж звідкись дізнались, що я ніби здібний композитор — подумаєш, написала там дещо! — і мені відповіли, що моя справа одужувати і повертатись до музики.

Катря замовкла. Тут раптом дитячий зойк, покриваючи собою навіть загальний гамір, прорізав повітря.

Катря і Лена побачили міліціонера, який тримав за руки хлопчиська років дванадцяти, а він горлав несамовито, як різаний. Навколо збиралися цікаві.

Дівчатка підбігли ближче. Катря закричала:

— Що з ним? Що ви йому робите?

— Ой, лишенько — скаржився міліціонер, — та ви погляньте, що я мушу робити. Утік він із ленінабадського дитбудинку. Ну, знайшли, умовили. Ось мене приставили довести. А воно кричить, галасує. Я його до вагона, а воно кричить, як порося. Всі думають, що я звір, б'ю його... А що я маю робити? Ну, чого ти кричиш, девона? *

«Девона» подивився збоку на дівчат і сказав вже без крику:

— Не хочу. Я на фронт поїду — там тато. До будинку не хочу.

— А от я хочу, щоб ти зо мною поїхав! — раптом почули всі веселий голос. Це виринув звідкись з газетами під пахвою Клименко. — Мені страх як нудно їхати і дуже треба партнера у шахи.

— А ви звідки знаєте, що я люблю шахи? — похмуро обізвався хлопець.

— Знаю. По носі бачу... Ти бо схожий на мого небожа. Хочеш, буду твоїм дядьком? Нащо тобі ці зайві переживання? Ходімо, ходімо, а то ось-ось поїзд рушить.

Він легко підштовхнув хлопчика, і, на здивування всіх, той пішов до вагона.

— Ви не турбуйтеся, товаришу міліціонере, ми доїдемо. У нашому купе всі ленінабадські.

Міліціонер тільки махнув рукою:

— Добре, добре! Тільки ж ви не забудьте: будинок отой, що біля базару — музичний будинок зветься! Ну, щасливо...

— А у нас пропажа! — зустріла їх Хусні і раптом здивовано закричала: — Тільки... Ти! Повернувся наш Толька!

— Я просто так... — зніяковіло сказав Толька, сідаючи на кінчик лавочки. — Я з товаришем у шахи... Ти тільки не гомони, а то знов утечу.

— Що ти, Толенько, милий! Та за тобою ж Гафур не знаю як плаче. Без твоєї флейти і ансамбль наш ні туди і ні сюди. Ой, газети, газети!..

З захопленням вона кинулась до газет.

— Яка ж пропажа? — запитав Хусні Клименко. — Я бачу поки що, як пропажа знайшлася.

* Девона — божевільний (тадж.).

— А зник наш сусіда сліпий. Чуеш, Тільки, це твій Веприк кудись їхав...— засміялась Хусні.— З дядьком погомоніли, погомоніли, а тоді він свою флейту в руки і гайда...

— Шкода, — задумливо сказав Клименко.— А я тільки збирався з ним поговорити про дещо.

— А в Ленінабаді поговорите. Він же біля нас живе. Газети! Давайте читати газети! — запропонувала Хусні. Поїзд рушив.

— Незабаром Ленінабад! — сказав урочисто Клименко.— Місто Леніна на Сході... Чи ж виконує воно його заповіти? Подивіться: газети з кожним днем все більше дихають незламною вірою в перемогу. Ого, ви побачите, як одного дня почнетесь «славний» бліцкриг фашистів назад! Так, товариші, ми мужніємо кожного дня!

Лена зітхнула і сказала:

— Але ж це тяжко! У них усе наступ і наступ...

— Що ви, дівчино, наступ!.. Зрозумійте: це їх рейд до загибелі, це початок кінця.

Він помовчав трохи і раптом засміявся тихим сміхом.

— Я згадав останній допит полоненого. Знаєте, мені в армії інколи доводилось допитувати полонених. І от за короткий час я констатував, як міняється їх обличчя. Раніше, це ще в 1941-му, як візьмуть, було, наші розвідники фашиста в полон — так і не підступи до нього. Пиха, тон зверхності, обурення, ніби він потрапив у біду в своєму власному маетку. І зовнішність: здорові, вихані, матері, можна сказати, вовки... А щодалі — вони поволі міняли свій вигляд — схудлі, миршаві, з панікою в очах. Тільки почнеш розмовляти з ним, він вже просить — пробі, невинний зовсім, мовляв, виконує військовий наказ і все... Незадовго до «аварії» зі мною привели хлопці «язика», а він, наляканий, тільки белькоче: «Бліцкриг назад, бліцкриг назад...»

ШКОЛА В САДКУ

За відчиненим вікном гомонів зелений садок. Він весь купався в нестерпно-рожевому сонці, рожевим кольором раділи блискучі верхів'я гір, які височіли над школою, кварталом, містом.

— От бачиш, Катрунько, в який райський куточок ми потрапили! — сказав професор, відкидаючи вбік штору.—

Щоправда, ця чудова, можна сказати «рожева» природа не без плям: у нас є москити, скорпіони, легенькі землетруси. Та це все дрібниці в порівнянні з нашими господарськими неполадками... і з дисципліною... поганою! Ти дивуєшся, я бачу! Так, Катре, ці діти не завжди слухають того дідугана-ведмедя, слово якого в Одесі навіть хулігани вважали за закон. Та не думай, що ми так розгубились, якось налагодимо все.

Гірше, що по рідній Одесі крокують фашисти. Я часто думаю, як важко там воювати нашим партизанам. В тому справжньому пеклі... А ми тут гріємось у цій сонячній теплій країні... І що ми робимо? Воюємо... з своїми господарськими неполадками! Звичайно, соромно...

Великими ласкавими руками професор обійняв Катрю за плечі, старими, але так само блискучими очима подивився їй в очі.

— Як чудово, що ви приїхали до мене, мої дві великі розумні дівчинки! Ви з нашою Хусні, наймолодшою з вас, мої дорогі комсомольця, допоможете мені працювати з дівворою і самі будете знову вчитись.

Хусні заплескала в долоні.

— Михайле Юрійовичу, тепер нас три мушкетери! Ми вам завоюємо всю діввору. Авжеж!

Ввійшла повновида красива жінка. Проходячи, поцілувала Катрю.

— Не віряться! Катрунька знову з нами!

Невллова принадність була в цьому дуже жвавому, хоч і немолодому обличчі з вдумливими теплими очима, під заломом круглих, трохи асиметричних брів. Одна підіймалась трохи вище другої, реагуючи на кожне враження, і це надавало особливої жвавості всьому обличчю. Волосся, ще недавно чорне з самотнім сивим пасмом (за це ж діти її прозивали «Чайкою»), було зовсім, зовсім біле.

— Я щойно почула в райкомі новину,— промовила вона,— сказали: сьогодні ми вам посилаємо справжнього замдиректора. Це фронтовик, молода чесна людина, яка все вам організує. Щоправда, він не музикант, але...

— Це чудово,— зрадів професор.— І ще чудесніше, що він не музикант. Коли наш шановний Натан Михайлович — це наш віолончеліст, Катрусю,— був замдиректора, нас ледве не з'їли щури. Так, так, це було б смішно, коли б не було так сумно. Він розвинув теорію, що з щурами

можна боротись тільки музикою. Толя і Рахім лягали на підлогу і дуднили з гобоїв у норі.

— Ха-ха-ха! — зареготали дівчата.

Почувся гавкіт, і до канцелярії музичної школи, де відбувалася розмова, вдерлася каштанова в'юнка собачка.

— Мавпо! — гримнула на неї Віра Павлівна, — це свої, розумієш! Дівчата, саме ця Мавпа покінчила потім з шурами — вона чудово їх ловить!

Мавпа закрутила хвостиком і присіла посеред кімнати — тоненька, вертка, справді подібна до мавпи. Зеленими очима вп'ялася в дівчат, ніби намагалась зрозуміти, що то за нові люди.

— Пам'ятаєте, Михайле Юрійовичу, нашого Каштана? — раптом згадала Катря.

Професор круто повернувся на місці, наче його чимось облекли. Очі відразу потьмаріли, посивіли, наче його волосся.

— Я часто вночі, коли не можу заснути, чую, як Каштан несамовито виє, побачивши, що ми покидаємо місто... Іще я чую страшний звук: по вулиці Леніна тупотять чоботи фашистів...

Професор зігнувся, вмить видавшись старим дідуганом, і відвернувся, задивившись у вікно. Тільки плече смикнулось.

Лена підійшла до старого і ласкаво торкнула це скорботне зігнуте плече.

— Не треба! Мені теж сниться... іще страшніше. Але ж ми переможемо їх, переможемо! Для того, щоб наблизити цей щасливий день, нам треба жити і працювати.

— Військовий, що їхав з нами, напевне сказав, що всі ці успіхи ворогів — мана, — озвалася Хусні. — Ну, як же можна не вірити?

— Вірю, мої любі, — сказав, підводячи голову, професор.

«Гав!» — дзвінко сповістила Мавпа і кинулась комусь назустріч. До кімнати ввійшла чистенька дівчинка років тринадцяти, з кирпатеньким носиком і жвагими оченятами. У руках вона тримала якесь плетиво.

— Тьотя Ціля прохала запитати професора, — поважно мовила вона, — чи можна зрубати акацію біля кухні, інакше вона не доварить локшини.

— От,— сказав патетично професор, — от вам дисонанси у нашій музиці! Чи є більше варварство, як нищити у садку дерева в нашу спеку?! — і махнув рукою. — Скажи, Мусенько, що я дозволив...

Муся крутонулась на місці, лукаво зиркнувши на дівчат, і побігла назад. Тільки чутно було, як по сходах униз протупотіли швидкі ніжки.

— Це наша краща піаністка,— сказав професор. — І перша в місті — серед дітей, звичайно,— в'язальниця шкарпеток. Муся Дюміна, ланкова в своєму п'ятому класі, запровадила плетіння шкарпеток та рукавиць для бійців Червоної Армії. Її клас став передовим у цій справі. Всі — і хлопці навіть — завзято захопились плетінням. Милі мої діти! Впереміжку з музикою вони намагаються весь час щось робити для фронту... Спочатку вони штурмували квартали, збираючи залізний лом. Потім скрізь оббивали пороги за подарунками для фронту. Ця зима була така люта навіть у нас, у Ленінабаді! Їм не так-то солодко жилося, але це ж наші, радянські діти...

— Тепер, Катрунько,— сказала Віра Павлівна,— ти у нас скарб! До речі, ти будеш у нас молодшим викладачем. Так, як і Лена. Ми знаємо, що Лена — не скромничайте! — у нас прекрасний скрипаль... Ось днями кінчаємо заняття — будемо працювати тільки з відстаючими, і тоді не рукавиці і не шкарпетки... Ми будемо допомагати фронту своєю музикою.

— Справді? — недовірливо перепитала Катря, хоч очі її заіскрилися.— Але кому потрібна зараз музика? Я часто думала про це в колгоспі, відсіваючи зерно у перші дні війни. І тоді, коли партизанам носила їжу... Мені здавалось злочином грати Шопена, коли ллється кров наших людей... О, краще б я залишилась там! Та що говорити — тепер це далеко. Але чим не краще працювати десь на швейній фабриці — шити бійцям ватянки? Чи збирати бавовну?..

— Катря згадала колишню дискусію на березі моря,— усміхнулася Віра Павлівна. — Знаєте, Лено, якимось давно-давно ми з малюками дискутували на цю тему. Тоді майбутня війна, щоправда, здавалась фантастикою...

Професор втрутився в розмову:

— В тім-то й справа, що «тоді» це не «тепер». Дискутувати можна було тоді на березі моря. Тепер ми

в Ленінабаді, а в світі палає жорстока війна — між гуманністю, людяністю, з одного боку, і фашизмом, між радянською культурою, що ввібрала в себе все краще у людства, і каннібальством... Отже, Катрусю, ми все ж таки будемо грати Шопена на зло тим, хто вищання бомб зробив музикою дня. Зараз я знаю одно: у нашому місті є фабрики, де наші хороші радянські люди самовіддано працюють на допомогу фронтові. У нас є колгоспники, що годують фронтовиків. Треба підбадьорити їх, надихати хорошою музикою, піснею. У нашому місті стоять по кілька місяців евакогоспіталі. Ми шефствували над одним. Діти ходили туди, писали листи, читали вголос... Та це був епізод. Зараз я думаю не про те — по-моєму, ми можемо систематично давати по госпіталях і підприємствах концерти естрадного типу...

— Михайле Юрійовичу, може, ми поїдемо знов і до району, як тоді, у січні? — зраділа Хусні.

— Поїдемо, — відповіла Віра Павлівна і пояснила Катрі: — Ми якось поїхали зі своїм народним оркестром до одного колгоспу. Якби ти знала, як нас зустрічали! Скільки теплих речей, вовни ми здобули для фронту! А потім в подарунок для нашої дівчорі цілого барана привезли. А це теж діло: ми дітей мусимо зберегти...

— Але я, — несміливо сказала Катря, — я боюсь, що стала так погано грати...

— Попрацюєш, — тепло сказав професор, — Віра Павлівна знову вчитиме тебе, як колись. До речі, ти керуватимеш класом ансамблю, звичайно, класичної музики. А Лену послухаємо зараз. Хоч я приблизно знаю її успіхи — мені писали.

— Все в минулому, — відповіла тихо Лена. — Я тільки у Ташкенті почала грати, а то я не грала з того часу, як у Ленінграді... перед смертю мами...

— Нічого, все повернеться!

Мовчанка спустилась у кабінет. Тільки знизу безладно десь вуркотіла віолончель і чітко звучали арпеджіо на роялі.

— Отже, ходіть до класів, — сказав, встаючи, професор. — Катре, зайди до Віри Павлівни. А Лену я вчитиму сам.

— Ви! — зраділа Лена. Тут Катря побачила, як бліді щоки Лени спалахнули, наче і на них потрапив пурпуровий відблиск гір.

Всі спустились униз з другого поверху у двір школи. Будинок школи був збудований за європейським зразком. Але брама, як східний паркан — дувал, під яким розрослись платани, замикала квадратний двір. Посередині його, теж за східним звичаєм, росла велика виноградна лоза. Її кремезний вигнутий стовбур, як торс молодій міцній людині, звивався угору, утворюючи цілий зелений дах з листя, грон, підпертий деревиною. Отже, в центрі двору була ніби велика альтанка. Арик, утворюючи збоку басейн-хауз, блищав водою. Кожний клаптик землі було розроблено так, що весь двір видавався садом-городом. Все було залите теплим сонцем, всюди тріпотіли сонячні промені, вони пірнали у воду й виринали блискучими зірками, химерним мереживом плелися на землі.

— Після півночі і холоду мені здається, ніби я потрапила в казкову країну,— сказала Катря.— Чого доброго, звідкись вирине Чорномор...

— Я пізнаю мою мрійливу Катрю,— мовила усміхаючись Віра Павлівна.— Зараз ми познайомимо тебе з нашим викладачем теорії, товаришем Арепетяном — він великий знавець східної музики. Може, ти напишеш щось на народні мотиви цієї сонячної країни.

— Ні, певно не зможу,— сумно сказала Катря,— може, колись потім, коли жодного фашиста не лишиться на радянській землі, тоді тільки...

Тут вона зупинилась і, широко розкривши очі, здивувалась на когось. Високий чоловік у військовій гімнастсьорці легким кроком ввійшов до двору, і Мавпа кинулась до нього з гавкотом.

— Дурненька, побережи свій голос! — крикнув він на собаку і привітно ляснув пальцями.

— Борисе Омеляновичу! — разом закричали дівчата.

— Він самий,— відповів Клименко, простуючи до гурту.— Якщо не помиляюсь, ви — професор Сідерський. Я таки вас пізнав по портретах в українських газетах, коли був ваш ювілей... Прибув у ваше розпорядження як ваш помічник, замісник директора школи і, ясно, завгосподарством...

Він простягнув професорові папірця і продовжив до собаки:

— Навіщо ці зайві переживання? Треба знати, на кого кидатись.

Дівчата чмихнули.

Мавпа крутонула хвостиком і раптом підповзла до ніг Клименка на животі, виявляючи цим рабську покору.

— Дуже радий, дуже радий,— заметушився професор, обома руками стискаючи руку Клименка.— Ви, як я бачу, людина військова, а у нас саме бракує організації.

— Я знаю,— відповів Клименко, вмить витягши і набиваючи люльку.— У вас була сила неприемностей. Взимку, наприклад, були залізні пічки, та не було труб. Щоб купити їх у приватника, у вас не було асигнувань.

— Звідки ви це знаєте? — вигукнув професор.

— Я хіромант,— жартома сказав Клименко, кинувши лукавий погляд на дівчат — це був недвозначний натяк.— У вас діти ходили обідрані, бо вам відпустили мануфактуру, та ніяк не давали швейної машини. У вас немає дров, щоб варити обід. Проте у вас був завгосп, чудесний такий, ковбойського типу дядько, який крав простирадла, крім всього на світі, і звалював це на дітей...

— Цього вже я не знав,— вигукнув професор.

— ...І заввідділом освіти приїздив щотижня за продуктами до кухні, а коли ви йому відмовили, зняв галас про погану учобу в школі... У вас є, нарешті, коньяка, товста, здорова коньяка для господарських справ, але вона лінива, як черепаха, і вперта, як ішак. І вона не хоче бігати, чому — я не розумію, як не розумію, чому балади Шопена звуться моль і дур...

Всі засміялись, а професор навіть зняв і протер окуляри.

— Звідки ви це знаєте? — запитав він нарешті,— ви, який тільки сьогодні...

— Щоб перемогти ворога, треба його знати, і я про все дізнався. Очевидно, в Ленінабаді, як у Гадячі. Я сам із Гадяча, знаєте, на Полтавщині? І у нас, коли хотіли сказати про щось загальновідоме, казали: відомо, як у Гадячі!

На сходах почувся тупіт ніг, і двоє хлоп'ят років дванадцяти вибігли з класу. Це були довгий Толя, який тільки-но повернувся з втечі, і його друг, таджик Гафур, кремезний, як збитий.

— Обережніше! — строго сказав професор. — По-

моєму, Толі, якого я вже з годину жду на розмову, зовсім не личить такий веселий настрій.

— Я грав,— почервонів Толя, — слово честі, я грав.— Його очі з таким німим захватом зупинилися на постаті Климєнка, що той сказав:

— Я тепер у вас працюватиму. Радий? Професоре, я матиму з вами окрему розмову про цього юнака, якого я віз з Самарканда.

— Ходіть, — мовив професор, — ходіть, почнемо нашу роботу.

Він узяв Климєнка за лікоть, щоб з ним відійти, аж тут хвіртка рипнула. На порозі двору виринула постать жінки, старанно замаскованої чорним запиналом-паранджею. Мавпа завищала і, помчавши до жінки навпереріз, почала скажену атаку на її ноги.

— Заберіть Мавпу і спитайте жінку, що їй треба, — наказала Толі і Гафуру Віра Павлівна.

— Цить, Мавпо, цить, — сказав собаці Толя, і вона відразу принишкла; це ж він займався її муштровкою і похвалювався, що Мавпа абсолютно все розуміє.

— Девона! — лаялась жінка під паранджею низьким хрипким голосом. Помацала чобіт і похитала головою: — От погана собака, — і запитала хлопчиків: — Другий провулок Чукурак тут?

— Ні, це он там, праворуч, — відповів Гафур, уважно оглядаючи жінку. Його зіркі очі пробігли з чобіт до рук, які недоладно тиснули до себе оберемок лоли — зів'ялої, з облетілими пелюстками.

Жінка війнула спідницею і зникла за ворітьми.

— Толю, — раптом пошепки сказав другові Гафур. — У цієї бабусі...

Толя щось відповів, і хлопці раптом миттю зникли за ворітьми слідом за жінкою у паранджі.

— Стривайте, розмова! — кричав професор і, розводячи руками, поскаржився Климєнку. — Ну, ви бачили? Отака у нас дисципліна, отаке все...

ЗАГУБЛЕНИЙ СЛІД

«Важко уявити собі якесь місто Середньої Азії, в якому б так характерно не видно було боротьби старого і нового, як у місті Ленінабаді, бувшому Ходженті. Ідеш новим радянським містом, білим і чистим, наче наші

кримські міста. Асфальт веде нас поруч невисоких, але нових будинків, повз великого будинку обкому, стрімкою вулицею, що ніби мчить у входини поміж рожевими горами. Ви прямуєте — ні, не між гори! — до широкої каламутної Сир-Дар'ї, вздовж якої розрісся парк. Бюсти Маркса і Леніна ховаються між субтропічними рослинами, легкі кіоски, повні книг та журналів, випливають в алеях, і зал кіно вабить музикою відомих кінофільмів. Поруч ви бачите — здійснюються угору сиві брили каміння, постають зруйновані мури, на яких гріються на сонці отруйні скорпіони. Ні, війна далеко, це старі руїни, руїни колишньої ходжентської фортеці. Подивіться на них, і вас обійме подих віків, коли мужній Ходжент змагався з навалою татар і дав відсіч Чінгісханові. Ідьте вище, і ви потрапите на базар, де європейська одіж раптом зміниться чорним чачваном, де ви побачите фаєтони на ресорах і арби, як у древніх римлян, з величезними колесами, вищими за коня і повозку. Час від часу пройде, мелодійно відзвонюючи, караван верблюдів. Гамір, сморід і галас. Від широкої вулиці можна відразу звернути в лабіринт брудних, жовтих, як сама пустиня, провулочків з низькими, але щільними брамами (дувалами) і високими замкнутими ворітьми. За ними ховається, кожна у мініатюрному садку, старовинна хата, або, як тут звуть, кибитка, збудована з глини, змішаної з камінням, і хто тепер повірить, що ви в обласному великому промисловому місті? Ви потрапили вже в старовинний кишлак, де провулки такі вузькі, що вам треба розіп'ястись нерухомо на дувалі, аби пропустити чийогось ішака. Буває також, треба добре поморочити голову над тим, як переплигнути калюжу, де брудна вода, здається, не висихає тисячоліття, незважаючи на дику спеку»...

Так писала молода жінка, сидячи біля вікна в редакції обласної газети «Робітник», Марія Михайлівна Диківська. Була вона висока і тоненька, мов берізка. Її можна було б назвати гарненькою, коли б не повне презирство до своєї зовнішності, яке так і позирало з її виду. Стрижене в'юнке волосся стирчало у непокірному безладді, пальці ясніли чорнильними плямами, ненапудрений, трохи кирпатенький ніс блищав.

Зітхнувши, Марія Михайлівна поставила крапку і задумано подивилась у вікно. Там був той самий пейзаж,

який вона споглядала на протязі багатьох місяців і який викликав нудьгу: кам'яна стіна вузького провулку і древній місточок через арик. Цей місточок чомусь дуже не любили ішаки: щоразу як до цього місця доходив якийсь осел, він вперто зупинявся. Хоч як лаяв його хазяїн, хоч як пужив палицею з гострим гвіздком на кінці, ішак стояв, мов скам'янілий. Тоді, закликаючи всі лиха на осяччу голову, хазяїн хапав осла за хвіст і тягнув його назад. Вперта тварина миттю кидалась уперед і переходила місток...

Це був базарний день, і сьогодні теж цим місточком йшли люди, і так само зупинялись ішаки. Марія Михайлівна посміхнулась, згадавши, як реготали її «підшефні», діти з музичної школи, яким вона недавно написала казку про впертого осла.

Марія Михайлівна, яка тільки навесні 1941 року закінчила інститут журналістики на Україні і під час евакуації потрапила до Ленінабада, охоче писала нариси про дітей. Це була велика радість — допомогти хоч будь-чим знедоленим війною дітям, яких у місті було чимало. В обкомі жартома називали молоду журналістку «матінкою» — так запально вона втручалася в справи всіляких дитячих установ.

«Впертого осла» вона спеціально написала для свавільного і хорошого Толі, одного з «найтрудніших» дітей у музичному інтернаті. Черноокий, запальний, як порох, флейтист Толя чомусь, було, занудьгував і витівав нехороші штуки... Але ж нічого не допомогло, найменше казка, і впертий хлопчисько, повертаючи на своє, втік, повівся десь без сліду...

Тут задуму журналістки урвав галас за дверима. Двері кімнати з шумом розчинилися, папери зі столу злетіли, на порозі виросла постать жінки з чорною паранджею на обличчі. Може, вона не сподівалась будького знайти у цій кімнаті, а тільки, побачивши журналістку, якось відсахнулась.

— Що треба, сестро? — запитала ввічливо Марія Михайлівна.

— Собез?.. Собез?.. — грубим голосом запитала жінка. — Я пенсію прошу, чоловіка, ой, на фронті убили...

Марія Михайлівна підвелась з місця. Знов ці жертви війни...

— Ні, тут не собез, ти не туди потрапила, — мовила

м'яко, — іди через базар, розумієш, там собез — вулиця Лахуті...

Жінка позадкувала, дякуючи повторювала: «Чоловік убитий. Собез допомагай, правда?..»

Двері закрилися, і папери знов знялися зі столу з наміром улетіти до місточка «ішаків».

Марія Михайлівна потяглась за ними до вікна і тут, під вікном, побачила чорнявого хлопця в тубетейці.

— Толю! — радісно скрикнула вона, — Толю, ти вернувся, значить, правда?!. Заходь же, заходь...

Але Толя розгублено м'явся на місці, а очі його невід-ривно стежили за кимось у провулку.

— Я потім... Я тут за бабою... Ой!..

Він ойкнув і, рвонувшись уперед, побіг.

— В чім справа? — Марія Михайлівна знизала плечима. Вона не бачила, як з-за будинку йому подав знак Гафур. Таємнича жінка в жовтих чоботях вийшла з редакції і швидко попрямувала у лабіринт провулків.

Хлопці обійшли з двох сторін великий білий будинок. Толя перемахнув по кладці арик і пішов лівою стороною, Гафур — правою.

Жінка йшла швидко, дуже широкими кроками. Коли хлопці вистрибули з двох боків вулиці, її постать вже майоріла далеко попереду, на стежці понад ариком, огинаючи високі, підстрижені по-весняному верби. Та діти знали, де той Чукурак другий, і не квапилися, поки вона не звернула праворуч і не зникла у вузесенькому провулку. Хлоп'ята зійшлися біля входу в провулок і пішли вже один за одним, припадаючи до дувалів. Провулок мав чудернацьку форму півкола і кінчався звивистим тупиком, отже, хто йшов попереду, губився зовсім з поля зору, і тільки кроки його можна було чути.

— Вона йде до кінця, — занотував пошепки Гафур, — диви, ще до Салібаєва або до твого приятеля ворожбита...

Толя знизав плечима. Йому саме сьогодні було неприємно, що Гафур називав сліпого ворожбита його приятелем. Він хотів огризнутись, аж тут хлопці вийшли до останнього кола провулку. Виглянули обережно і побачили: жінка підійшла до передостаннього двору в тупику і гучно стукнула у міцні ворота.

— До Салібаєва, — зашепотів Гафур, — я ж казав!

Вони сховались за камінням, щоб жінка, бува, їх не псбачила, входячи до двору, і побігли вперед тільки тоді, коли почули, що зарипіла важка хвіртка.

— Я полізу, ти вартуй! — сказав Гафур, зупиняючись біля двору.

Толя хотів заперечити. Весь у захваті від пригоди, він горів бажанням діяти, але коли справа йшла про те, щоб провести розвідку зовсім нечутно, без шуму, тут, ясно, треба було визнати пріоритет Гафура. Гафур був таджик і мав ту легку ходу, яку можна було порівняти тільки з льотом метелика. Так, принаймні, співалось у народній пісні, коли говорилось про ходу юнака.

Гафур на мить зупинився перед дувалом, обмірковуючи план розвідки. Йому був добре відомий цей двір. Це двір батька Норі, його однокласниці, яка вчиться грі на дойрі, тієї тихої, завжди смутної дівчинки, самий вигляд якої будить в ньому неясне прагнення чимось допомогти, від чогось захистити. В цьому признався йому і Толя, мабуть, тому, що всім дітям з школи ясно, яка Норі ніжна, славна, а їй тяжко живеться.

Салібаєв — найскупіший в провулку хазяїн. Коли діти ходили збирати залізний лом, він не дав навіть старого дзвоника з упряжки верблюдів, яких у нього давно нема. Салібаєв — добрий ткач, це всі знають, як і те, що він виправний городник і садівник. Його садиба пишніе овочами та фруктами. Сім врожаїв збирає він за рік і труситься за кожну редьку. Гафур знав, що коли визріває виноград, його нова дружина та донька Норі сидять під виноградною лозою день і ніч і калатають у бляшанки, відганяючи горобців. Навіть собак Салібаєв ненавидить від скнарості, бо, каже, собака одну цибулю зломить — одного карбованця нема. Останнім часом казали, що він дуже хворий, ходить на милицях і на шовкоткацькій фабриці не працює.

Отже, він вдома. Гафур в одну мить зважив все. Легко подряпався на дувал (на видному місці! — здивувався Толя), з дувала перебрався на високу шовковицю. Тут вже Толі стало зрозуміло: шовковиця верхнім гіллям схилалась над дахом кибитки.

Діставшись на дах, Гафур розпластався і поплазував — саме так, як, він бачив, плазують бійці на військовому навчанні. Підповз до краю і оглянув двір. Там було порожньо. Двері в обидві кімнати були відчинені, і чути

було розмову. Раптом з тієї, що містилася саме під Гафуром, швидкими кроками вийшов хазяїн.

— Даодат, не пускати нікого до двору! — крикнув він у вікно жіночої половини і пішов назад.

І тут Гафур помітив, що Салібаєв ішов без милиць і був стрункий та дужий. Зацікавлений хлопець поплазував далі на ріг будиночка, оглянув: у закутку городу, між дувалом і хатою, нікого не було. Гафур плигнув додолу і заглянув до хати. Спиною до нього, склавши по-східному ноги, сидів високий русявий чоловік у військовій гімнастюрці. Але як були взуті його ноги? Гафур потягнувся ближче й розчаровано побачив жовтий ічиг, аж раптом почув, як під його ногами виразно хруснула суха гілочка.

— Собака! — крикнув зло Салібаєв, і Гафур відчув смертельну небезпеку. Він шарпнувся від вікна і миттю стрибнув на дувал, звідти на дах, причаївся там, доки торуч промчав з ломакою Салібаєв, а тоді, тремтячи, поплазував до шовковиці. Унизу чув шум і гамір, рипіння маленької хвірточки, що вела у другий двір Салібаєва — там стояла стара кибитка, яку він здавав у найми сліпому ворожбитові. Гафур уже хотів вилізти на вулицю, аж тут почув голос дружини Салібаєва, яка, лаючись, виглянула на вулицю раз, другий... «Хоч би Толю не побачила!» — подумав, відсиджуючись, Гафур.

Тимчасом Толя, якому не давала спокою відсутність Гафура, вирішив зазирнути до сусіднього двору, де в старій кибитці жив сліпий приятель. За прикладом Гафура він зліз на дувал — шовковиці близько не було — і пройшов по ньому в куток, за стару напівзруйновану сушарню для фруктів. Аж тут почув голоси — ішов Салібаєв іще з кимсь. Загримів засув у сушарні, почувалася розмова. Несподівано Толя побачив під самим своїм носом щілинку непричинених дверей. Там блиснуло світло — очевидно, у темній сушарні запалили каганець. Толя приклав око до щілини і завмер з подиву: просто перед ним на саморобному ткацькому верстаті золотились смуги шовкової тканини. Он що! Виходить, тут була потайна ткацька майстерня. Так от чому хитрий Салібаєв, якого у кварталі тихенько звали карапчуком (злодієм), хворів! Зовсім близько Толя побачив його лице і раптом почув уривчасте «ходімте». З кимось він, очевидно, вийшов із майстерні. Кроки віддалились, і тут Толя, не витримавши

спокуси, заглянув у відчинене вікно старої кибитки, де жив сліпий інвалід, через якого останнім часом сталося у хлопця стільки неприємностей.

Заглянув і побачив: сліпий сидів за столом в кепі і чорних окулярах, і Толя здалося, що в руках у нього жовті чоботи. Невже?! Толя висунувся у вікно, щоб розглядіти краще, аж тут сліпий різко повернувся. І хоч, ніби, він не міг бачити — Толя з переляку так і сів під вікно.

— Кучук! — почув він вигук у хаті. Хтось лаяв його собакою, певно, сам Веприк. Щоправда, хлопець не боїться його, він скаже, що прийшов, аби Маруся віддала простирадло. Але ж він, Толя, заліз до двору потайки, як кучук — собака. Гаразд, він утече звідси, як собака!

І вмить Толя кинувся до дувала за сушарнею, де під дверцятами було річище арика. Він зігнувся і насилу протиснувся в дірку, вилізши у чийсь чужий, вже не Салібаєва двір. Вздовж арика росла кукурудза, він кинувся у неї, злякавши якогось малюка. Той від несподіванки закричав, і Толя знов перелетів через дувал. Тут йому нічого більше не лишалось, як по-собачому знов полізти ариком, та саме пустили воду, і Толя потрапив у багнюку...

Друзі зустрілись біля редакції й невдоволено оглянули один одного.

— Де ж та чортова баба в чоботях?— запитав Гафур.

Чи я знаю? Я думав, ти розвідав... Я щось ніби бачив, але...

Лупко прозвучали у порожній вулиці кроки. Це йшов, мацаючи палицею дорогу, сліпий Веприк. Хлопці відійшли вбік, і сліпий пройшов повз них. Жадібним оком Толя вп'явся в його ноги, але це було просто смішно: інвалід був у тих старих ботинках, в яких ходив завжди.

— Що ж,— мовив Толя,— зайдемо тепер до Марії Михайлівни, вона ж мене кликала. Розкажемо їй?

— Ні, що ти,— зітхнув Гафур,— чим похвалитися? Хіба запитаємо про ту проклятушу?..

— Професор, професор чекає, лишенько,— раптом скрикнув, пригадавши, Толя.— Ходімо, швидше!

Хлоп'ята завжди без всяких перепон заходили до редакції. Вбиральниця, вона ж сторожиха Олена, завжди привітно зустрічала їх, питала про справи. Та цього разу, тільки вони переступили поріг півтемного коридора редакції, як дорогу вмить їм перепинила мітла. То сторо-

жиха, завжди акуратна, а сьогодні незвичайно розгнівана, у зсунутій набік косинці стала перед ними.

— Ви до кого? До Марії Михайлівни? Нема, нема, пішла до друкарні...

— А ми... ми, — сказав Толя, — запитати дещо. Ми почекаємо.

— Ідть, ідть! — розмахуючи мітлою, казала Олена, — нема чого без діла ходити. Не редакція — прохідний двір.

І, помітивши кислі міни хлоп'ят, вже м'якше пояснила:

— Я не про вас. Вас я знаю. Аж ось дивіться, якісь іроди намалювали... Я тільки по хліб пішла...

І вона вказала на двері кабінету редакції. На дверях був вимальований, зараз вже напівстертий, фашистський знак.

— Стирала його, клятого, ніяк не зітру...

І вона оскаженіло почала терти ганчіркою двері.

Толя подивився на Гафура. Гафур на Толю. Вони нічого не сказали, але, хоч це було малоімовірно, подумали одне: «Вона!».

ОПОВІДАННЯ КАТРІ

— От і мій клас! Не такий трохи, як в Одесі, але затишний, правда? До речі, я в ньому живу.

Віра Павлівна відчинила двері.

Невеличка кімната, в ній рояль і піаніно. Збоку каніпка, вкрита українським килимчиком. На стіні — великий портрет Шопена.

— Ваш власний, правда? — мовила Катря і, зітхнувши, сіла на кінчик стільця перед роялем.

— Так і здається мені, ніби це я вперше прийшла до вашого класу. На стіні цей самий портрет...

— ...А сама ти з маленькими кісками, і очі, як стиглі вишні. В тих оченятах страх і разом завзяття. Скільки було того завзяття, коли треба було наново переучуватись, коли треба було по техніці неодмінно наздогнати того нашішника Аліка...

— А тепер рік загублений, а Олесь однаково попереду — на фронті, — сказала сумно Катря і торкнула клавіші піаніно. — Я йшла тоді по сходах на естраду — на екзамені — пам'ятаєте? — І здавалось, ноги мої — не мої, і я ніколи не зйду на цю страшну гору. А ви посміхнулись мені зверху, і я пішла бадьоріше. З того часу ви стали мені надійним другом у моїй дорозі до музики!

— І зараз я з тобою, твій старий друг!

— І зараз ви допоможете мені. Бо вийшло так, що я трошки зупинилась. Адже мені довелося пережити не зовсім звичайні речі.

— Я завжди з тобою! А треба сказати, що у нас ти зупиняєшся не будеш. У нас великий колектив молодших, і заради них ти будеш відновляти свої знання і робити силу буденного, дрібного. Чула?

— А ви не боїтесь, що нас здолають ці дрібниці? От і професор натякав...

— Пусте! Нам вже нема чого боятися! Ті часи минули. А взагалі ти ж не вважатимеш за дрібниці виховувати дітвору і підтримувати в ній бадьорість? До речі, помоєму, тобі треба подумати про Лену, про цю велику дитину. Яке в неї миле, хороше обличчя! Але вона потребує уваги.

— Ви відгадали. Сьогодні Лена признавалась мені, що бувають дні, коли їй не хочеться жити...

— А тобі?

— Що ви кажете! — сказала Катря палко і стиснула міцні руки в кулаки, як спортсмен, — та я готова в пеклі замітати, сказала б моя бабуся, аби допомогти вигнати цих проклятих...

— Я за тебе спокійна, моя дівчинко, — мовила Віра Павлівна, обіймаючи Катрю за плечі, — особливо тепер, коли ти вдома. Ти зробиш, щоб і Лена це відчула...

— Так! Я дуже щаслива цим, — підтвердила Катря, дивлячись в очі вчительки. — В Ташкенті я б не вчилася. Я знала, що тільки ви можете повернути оте творче завзяття і рівновагу. Ви ж не знаєте — я теж не могла, не хотіла грати після тої страшної ночі, коли я грала фашистам.

— Ти грала фашистам?! — скрикнула Віра Павлівна,

— Атож, — сказала Катря, гірко всміхаючись. — Та де ще — у вітальні Вишнівського санаторію, отам, де я колись побачила вас уперше за роялем...

Віра Павлівна схопила Катрю за руки і всадила на канапку.

— Розповідай же мені швиденько, доки дітвора обідає, зараз же все, все, бо я ніяк не можу звести докупи те, що ти мені писала і що мені розповідали про тебе...

— Ви знаєте, — почала Катря, — що, приїхавши навесні до бабусі, я опинилася в окупації. Нам пощасти-

ло — в нашій районі лишилась міцна партизанська група, і бабуся дуже швидко встановила з нею зв'язок.

Чи думала я, коли озвучувала казку про Марисю-Хмарку, що мені доведеться побачити справжніх панів, панів Ліщинських?..

У двері постукали: це ввійшла Лена. Вона подивилась на Катрю в обіймах Віри Павлівни, і щось подібне до заздрощів прослизнуло в її очах. Так, Катря приїхала додому, а вона...

Але це не сховалося від Катрі.

— Сідай, Лено. Як добре, що ти зайшла!

— Я перешкоджаю, певне. Але я тільки хотіла сказати, що спальню хлопчиків треба негайно помити.

— Бачите, Віро Павлівно, який до вас приїхав санком!

— Я дуже рада! Але ж сядь до нас, Леночко, на хвилинку. Катря дещо розкаже.

— Саме, Леночко, те, що я недоказала.

Лена сіла поруч.

Катря продовжила:

— Одного дня ми побачили повітряний бій... Два «мессери» наздоганяли радянську «качечку», підпалили її. Охоплений полум'ям літак полетів вниз. Дехто бачив, як дві чорні крапки парашутистів відірвались від палаючого літака. У санаторії стояв чималий загін німців. Вмить вони оточили частину лісу, де могли приземлитись наші льотчики.

Та ось увечері наші партизани знайшли одного нашого льотчика, цілого, непошкодженого. Яка це була радість! Треба сказати, що наші партизани саме втратили зв'язок з «Великою землею» і дуже зраділи, коли до них потрапила людина звідти. Бабуся як почула про це, так цілісіньку ніч пекла пиріжки. І які смачні! Я вже ніколи таких і не їстиму. Пиріжки якраз возила я і одним оком теж бачила того льотчика. За ним партизани ходили, як за любою дитиною. Він спав, був такий зморений і ві сні щось бурмотів... Прокинувся, здригнувся і закричав: «Хто це?». «Я — Катря», — мовила я. — Він усміхнувся і погладив мене по голові... А руки у нього такі випещені...

Бабуся Меланка вже до партизанів не навідувалась: її берегли для іншого завдання.

До Вишнівки разом з німцями приїхав один з помі-

щиків — молодий пан Ліщинський. Він не такий вже молодий був, той пан, та найменший із вовків, що десь зросли в еміграції — ще як петлюрівці були, повтікали. І тут така історія: бабка Меланка, яка дівчам у панів служила, цього панича, ще маленького, від хвороби якоїсь вилікувала. Еге ж! Віра Павлівна знає, що ніякі наші естрадники не зрівнялись би з моєю бабусею у «художньому читанні»... Яких тільки народних побрехеньок бабуся не знала! А кажуть, як дівчиною була, ну що за сміхуня та вигадниця була — не розкажеш! Як лежав паничик хворий — з якоюсь страшною виразкою в горлянці — нянька його кудись відлучилась, і Меланю посадили на часинку його розважати. Лікарі з міста напередодні операцію запропонували, в будинку — сум, тривога, не знають, що робити. А Меланя від нудьги розповіла паничикові якусь побрехеньку, та таку, що він, забувши про хворобу і біль, реготав, як несамовитий. Тут йому нарив у горлянці прорвало, і все на одужання пішло...

Я це розповіла до того, що бабуся Меланка саме через це ввійшла новому панові у велике довір'я, тоді як дехто вимагав її знищення. Пан, пригадавши цю історію, взяв бабусю до маєтку свого за куховарку. А там же, в половині головного санаторного будинку, штаб німецький розмістився. Задумала бабуся щось, — я тоді ще не розуміла, — та якось і питається мене: «А що, Катре, чи не пограла б ти на роялі цим іродам якусь чортовину, та ще й таку, яка німцям би до впади... Еге ж, якусь там німецьку сонату, чи що?».

Здивувалася я дуже. З того часу, як бабуся у пана за куховарку стала, вона мене ще більше від німців берегла. Я в її кладовці, як бранка, жила, а як виходиш, було, сажею мажся та шкутильгай кривобокою. Вона усім казала, ніби контузило онуку, як фашисти до нас підходили.

І як мені грати хотілось! Прохаю, було: бабусенько, рідна, коли пана вдома нема, дозвольте я на роялі хоч кілька тактів зіграю! Колгоспне піаніно з клубу якийсь фашист загарбав, а це санаторний був рояль — чудовий. Мені усе траурний марш Бетховена було сниться — здавалось, кілька тактів візьму і на душі легше стане. А бабуся одне відповідає: не можна. Тепер же, навпаки, прохає. «В чім справа, — кажу, — бабусю?» «Потім, — ка-

же, — потім... Одне скажу: у пана днями свято буде — бенкет з нагоди його дня народження, — щоб він здох! — він фашистських генералів до себе запрошує, князівські права, бач, довести хоче, щоб землі більше собі виторгувати. А ти фашистів розважатимеш — там генерал їхній, мені сказали, страх як музику любить». Аж розсердилася я, кажу: «Що ти, бабусю, умру, а їм грати не буду!». А бабуся тоді тільки: «Дядя Ваня наказали. Зрозуміло?». Я і замовкла, бо дядею Ванею був у нас начальник партизанського загону.

Партизани, як тепер прикидаю, задумали того дня велику операцію — зірвати поблизу станції фашистський транспорт з набоями. Ну, і бабуся Меланка теж щось задумала... Побачите що...

Не забуду я ніколи вечора того. Велика зала санаторна — мамо моя, це ж та зала, де бували санаторні концерти, де я уперше почула музику вашу, Віро Павлівно! У залі тій — гості, мов мара: пани (і де вони набрались!) та німці... Я виходжу тремтячи до роялю, і повірте, мені здається, що я Марися-Хмарка із казки, і так нестерпно мені хочеться заграти «Інтернаціонал» або заспівати. Та я стримую себе і граю... Спочатку дванадцятую сонату Бетховена з похоронним маршем, потім вальс із «Фауста».

Пам'ятаю похвальбу німців, чиясь п'яне гостропике, як у шура, обличчя.

Я опинилась за столом серед німців і панів. Бабусі не було видко, і можна собі уявити, який мене охопив жах... «За вільну самостійну Україну!», «Хайль Гітлер!» — гриміли тости. «Україночко! Вип'ємо за звільнену від більшовиків Україну!» — почула поруч голос пана Ліщинського, і хтось підніс мені чарку.

Тут бабуся визволила мене, гукнувши навіщось пана. Я ніколи не забуду її одежі того вечора. Очевидно, пан вирішив її, як свою економку, одягнути по-європейському. На ній був стародавній фартух, по-моєму, голландський... ззаду ж хвостики. Я як глянула тоді — повірте, у такий момент розібрав мене нестримний сміх!

Потім, пам'ятаю, мов крізь сон, як опинилась я в кухні, як одягла мене бабуся в кожушанку, міцно поцілувала і сказала:

— Біжи, серденько, швиденько до хати і в підвалі

заховайся. Та знай, як тільки благословиться на світ, тікай мерщій до лісу, до партизанів.

— А ти?! — скрикнула я.

— Тихше! — ласкаво, але твердо мовила мені бабуся. — Я прийду. Іди і не забудь пароля німецького: «Кенігсберг».

Як свистів вітер! Як гойдалися дерева! Я пробурмотіла вартовим паролем, побігла з гори поруч мовчазних хат. Там, на розі, висів задубілий мрець — дядько Мишко, мені стало страшно пройти повз нього. Я звернула навпростець. Раптом почула розмову і, причаївшись біля стінки чиеїсь клуні, побачила... Це йшли німець-офіцер і — хто б подумав? — товариш Зорін, наш врятований льотчик... Я пізнала його, хоч на ньому був німецький захисний плащ. В мене голова пішла обертом.

Так це фашисти підкинули нам під час повітряного бою свого агента, з документами замордованого ними радянського льотчика! Я кинулась швидше до лісу, до наших — розповісти, попередити.

Я бігла, петляла між деревами і раптом почула чийсь кроки. Жах обійняв мене: вплив місяць, і я впевнилась, що це таки він — Зорін... О, він усміхнувся, і тут я побачила, як його, здавалось, приємне обличчя усміхається зловісною усмішкою. Підборіддя випнулось, ніс став го-стрим. Він зареготав і мовив: «Не кваптесь, мила дівчино, — ще й «мила» сказав, — однак не встигнете». — І вистрелив у мене.

— Люба моя! — прошепотіла Віра Павлівна.

— Знаєте, потім виявилось, що це був теж один з родичів панів Ліщинських. Я упала. Мені обпекло ногу у голені. Я почула, що він наближається, став біля мене. «Зараз добиватиме!» — подумала я. Аж тут сталося щось незрозуміле: шпигун, вигукнувши прокляття, прожогом кинувся геть. Навколо було видно, як удень. Тут я зрозуміла, що саме відвернуло увагу вбивці: шалена заграва зайнялася над лісом. Так, це палав санаторний будинок — будинок штабу. Одночасно я почула вибухи... О, наші таки зірвали ворожий ешелон!..

А може, то діяла зрадницька рука? Попередити своїх! Яке щастя, що він вважав мене за мертву! Іти я не могла, поплазувала. Навколо було болото — він сподівався, що воно засмокче мене. Але ж я знала тут всі таємні

стежки. І я рушила в путь. Тільки слід за мною лишався кривавий. Я мало не стекла кров'ю, та якось долізла і все розповіла нашим.

Лена потиснула Катрі руку:

— Ти молодець!

— Що ти! Навпаки, я поки дісталася, наплакалася до болю в очах. На щастя, партизани почали дещо підозрівати — тому останні операції від Зоріна старанно за-секретили. А потім я дуже хворіла. Кажуть, у мене вже починалась гангрена. Лікували мене народними ліками, лісовими травами. За цей час партизанам довелося перекочувати до інших місць, і я майже непритомна мандрувала з ними... А про бабусю рідну мою, дорогу... нічого більше не почувала.

Катря замовкла.

В класі було тихо, тільки десь здалека воркотіли дойри. І раптом звідкись прорвалися звуки полонеза Шопена. Вони будили, пристрасно кликали вперед.

— Хто це? — тихо запитала Катря.

— Це ж маленька Муся Дюміна, — мовила Віра Павлівна. — Правда, талановита? Отакі наші малята!

— Бачите, у вас є зміна, — зітхнула Катря, — а мені б туди, де палає полум'я... бабусі моєї серце...

Вона схилила голову на руки.

Віра Павлівна енергійним жестом відняла ці руки.

— Голову вище! — сказала вона пристрасно. — Твоя бабуся, її свята пам'ять кличуть тебе до дії, до діла!.. Чула, що говорив професор? Ансамбль для виступів в госпіталях. А через нього... може й справдиться твоя мрія.

— Як? — запитала Катря.

— А так. В агітбригади на фронт їдуть щодня найкращі музиканти, композитори. Може, потім... пізніше... Бачиш, яка дорога знову зоріє перед тобою.

— Спасибі, Віро Павлівно, — гаряче сказала Катря, — я відчуваю, як з вашими словами все стає на своє місце.

— Ходімте мити підлогу, — сказала усміхаючись Леночка. — Така гімнастика поставить на місце ваші нерви.

КІЛЬКА ЛИСТІВ, ЩО ПОЯСНЮЮТЬ ДЕЯКІ ПОДІЇ

1 березня

«Д о р о г а Р а ю!»

Яка я рада, моя подруго, що я, нарешті, знайшла тебе, власне кажучи, ти знайшла мене, почувши по радіо мій нарис. Ти пишеш, що ці «юні в'язальники» тебе зворушили і знайшли відповідь у тому, що і ти в одній школі організувала плетіння рукавиць та шкарпеток. І цим я дуже тішусь. Якщо мій нарис дав Червоній Армії ще якихось сто-двісті пар шкарпеток — і це добре, дуже добре.

Взагалі я, коли подумаю про все, то мушу визнати, що мені дуже пощастило. Адже з другого дня, коли приїхала до цього східного міста, я вже стала на свою роботу, роботу газетярки-журналістки в обласній газеті «Робітник». Після того як ворог загарбав моє місто, мою родину, мою рідну Радянську Україну, здавалось, не було чим дихати від горя. У мене було єдине бажання: піднести свій голос, хай слабенький, серед мільйонів голосів, щоб його хоч прощечки було чути, щоб він хоч будь-кого будив, закликаючи на роботу, на помсту, на бій...

Ще в Харкові я оббивала пороги военкомату, щоб працювати в армії. Мене не взяли — надто багато було чоловіків письменників, журналістів. Тоді я поїхала копати окопи. Звідти я вже не повернулась до рідного міста — німецькі танки пройшли ці рови, скроплені нашими слізьми. Я пішла з іншими пішки, дісталася до ближчої залізничної станції. Там люди з однієї установи, яка евакуювалась машинами, підвезли мене до Саратова. Далі, ти знаєш, я поїхала сюди, до Ленінабада, а моя мати, мій єдиний друг, так і лишилась у фашистській окупації.

Я знаю, я вірю — ми повернемося. Але були моменти розпачу, — ти це знаєш, — моменти, коли хотілось кричати на весь світ від гніву, від болю.

Коли я приїхала до Ленінабада, жінка, яка підбила мене з Саратова поїхати сюди, до брата-агронома, вигнала мене глухої ночі з хати. Це було наслідком дискусії, що виникла між нами у вагоні, в дорозі, з приводу цієї самої певності у перемозі. Є ще всякі люди. Ця жінка виїхала з думкою, що фашисти переможуть, і запевняла,

що єдиний порятунок — втекти звідси до недалекого Ірану, під крильце англійців, які, мовляв, кращі, культурніші за німців-фашистів. У нас вийшла дуже гостра суперечка, і я опинилась на вулиці.

Може, це була шалена втома, але я сіла під деревом біля арика і вголос заплакала. Я ридала так, ніби хотіла вилити в сльозах все горе останніх місяців...

Аж ось я відчула чийсь теплі руки. Хтось гладив мене по голові, хтось втішав мене. У тьмяному світлі ліхтаря я побачила жінку років сорока, у національному вбранні, її очі дивились на мене з великим співчуттям.

— Вставай, апа, товариш,— мовила вона,— ходи до мене. Я знаю, ти від фашистів тікала... Іди у мою хату! Мое ліжко — твоє ліжко, моя хата — твоя хата. Іди, прошу!

І ця проста жінка, як виявляється, «домком»,— до речі, комуністка,— повела мене до своєї хати. Це була квартирна хазяйка агронома, до якого ми приїхали.

І дійсно, поклала мене на ліжко, сама лягла з донькою долі.

Там жила я досить довго, відчуваючи дружню теплінь Саломат, ніби теплінь всього таджицького народу.

Щодня з ранку до вечора я працюю в редакції газети. Влаштував мене на роботу секретар міськкому товариш Антипов. Чи не чула ти про такого? Кажуть, він робітник саратовського заводу, передовик, відомий раціоналізатор. Тепер партія послала його до Ленінабада, і даремно. Він користується любов'ю і пошаною.

Коли я прийшла до нього, він подивився, ніби випробовуючи, мені в очі — у нього такий відвертий погляд!

— Скажіть, у вас не буває сумнівів, хоч на краплиночку, в тому, що ми переможемо?

Я витримала погляд і, признаюся, розсердилась.

— Ні,— мовила я,— коли б я мала сумніви, я б не могла писати.

Він усміхнувся.

— Не сердьтесь. Ми живемо в Ленінабаді — місті Леніна. І його голос мусить звучати ленінською певністю в перемозі.

Того ж дня я сіла писати той нарис, що ти чула по радіо: «Ми повернемось». Сльози ще текли по моєму обличчю, я витирала їх, кажучи, що в мене нежить. Шматок

чорного хліба з цибулею смачно пахтів на столі, і залізна пічечка гріла мені ноги. Я відчула себе дома, і я писала:

«...Ми повернемось, бо наш радянський народ неосяжний у своїх просторах і непереможний».

Я бачила вдалині полум'я війни. У вогні заправ, у темряві, в диму я зовсім реально бачила свою сивеньку матір.

Це вона безстрашно стояла на посту в перші дні війни, і зіркі очі її піймали ракетчика-шпигуна. А тепер я бачила, що вона самотньо блукає битими шляхами моєї Батьківщини, котиться, як перекооти-поле, і вітер ворушить її сиве волосся... Тоді сльози висихали — від гніву, мабуть.

Щодня я їду за матеріалом на заводи, на фабрики, буває, їду на колгоспні поля. І там я бачу, як самовіддано працює радянський народ, щоб наблизити перемогу над фашистами.

Я бачу ще багато труднощів, нестатки воєнного часу, шкурників, подібних до тієї жінки, яка мріяла про втечу до Ірану. Але це піщинки у тому могутньому потоці, який мчить на допомогу дорогій Батьківщині.

Напроти нашої редакції міститься музична школа-інтернат. Може, тому, що я, як ти знаєш, була студенткою вечірньої консерваторії, а може, саме тому, що цей музичний будинок міститься проти нас, — але доля цієї досить незвичайної школи мене хвилює.

Я напишу тобі про неї іншим разом.

А зараз кінчаю листа. Треба йти на шовкоткацьку фабрику писати нарис.

Цілую тебе. Пиши.

Марія».

2 квітня

«З д р а с т у й, Р а ю!

Ти пишеш мені, що так — товариш Антипов депутат обласної Ради трудящих і що його дуже любили у вашому місті. «Кіровський стиль роботи», — сказав мені про нього один товариш. Я думаю, що це стиль товариша Леніна, який запровадили наші кращі більшовики, в тому числі і Кіров. Скромність, відсутність всякої фрази, самовіддана робота і здібність дослідження, охоплен-

ня оком всіх сторін якогось явища. «Всі сторони і ціле»—пам'ятаєш цю фразу Леніна із «Філософських зошитів»?

Часто, коли нам доводилось в газеті робити сторінки на якусь тему, вивчати роботу якогось підприємства, товариш Антипов влучним словом, порадою виправляв нас. Як він учить нас заглядати у самі нетри явища і в той же час вивчати кожну дрібницю, деталь!

Наші люди знають, як часто він, у скромній спеці з паличкою, іде містом, заходить на фабрики, у дитячі будинки, їдальні, сам дивиться, перевіряє. Він цікавиться і мистецтвом, театром, літературою...

Недавно він запитав мене:

— Чому у вашій газеті я не бачу хороших віршів, пісень?

— Редактор не любить віршів,— одверто сказала я.— І потім — надсилають надто слабкі вірші...

Антипов помовчав і примружив очі, ніби щось розглядав.

— Мені б хотілось, щоб хтось написав пісню про те, як наше місто береже заповіді Леніна і як наближає перемогу...

— А музику? — запитала я.

— У мене є багато артистів, акторів, є один старий композитор... з Білорусії. Та ні, це йому не під силу! Як ви думаєте, чи не можуть цю пісню написати музиканти з музичної школи?

Я сказала, що навряд. Я була в цій школі, шанувала старого уславленого ще на Україні професора, завпеда — піаністку Віру Павлівну, але ж вони не композитори.

— Ви відстали!— усміхнувся Антипов.— Там приїхала їх учениця, молодий композитор Катря Майоренко. Ще в дванадцять років вона писала етюди і прелюди. А не так давно вона вступила до диригентсько-композиторського відділу консерваторії з якоюсь симфонічною поемою.

Признаюсь, я зніяковіла. Я газетяр, а цієї новини не знала.

Вдень я зібралась до музичної школи.

Я ще з осені часгенько заходила до них, намагалася чимсь допомогти. Мене тягло до них — ти розумієш що— моя любов до музики, до співу. І хоч для інституту жур-

налістики я покинула консерваторію, та ти ж знаєш, що я перейшла до вечірньої. Пам'ятаєш нашу останню вечірку першого червня 1941 року? Ви запросили мене співати. Я співала «Забути так скоро».

Недавно я написала нарис «Не забути ніколи!». Я просто прийшла до музичної школи і записала кілька оповідань евакуйованих дітей. До їх розповідей я буквально не додала ані слова. Але в них стільки горя і стільки болю, що, я певна, радянський народ цього ніколи не забуде. Страшну ненависть до недолюдків-фашистів викликають ці прості розповіді знедолених дітей.

Стривай, спеціально для тебе є новина!

Вчора, працюючи біля розчиненого вікна, я побачила прохожого — молодого чоловіка у військовій гімнастборці, який здався мені дивно знайомим. Він теж обернувся на мій погляд і злегка примружив очі. Один погляд на його поворот голови, його профіль сказав мені все. «Кібець», це без сумніву він!

Ти знаєш, я йому завжди симпатизувала і не розуміла, як ти з ним порвала. Не так давно я одержала від нього, пораненого, з госпіталю листа. І тепер я зраділа, що він є, живий «Кібець» — хлопець з нашої компанії, потім твій наречений...

Мені завжди подобалось, що в ньому є щось своє, оригінальне, як і його біографія... Студент-філолог, поет-початківець, потім курсант школи прикордонників, нарешті працівник системи внутрішньої безпеки. Закоханий в свою роботу, кристально чистий, чутливий і суворий, гуморист і серйозний... Але ти закохалась тільки в його сірі пронизливі очі, профіль кібця і розкішний чуб... Ціна твого кохання добре виявилась, коли його послали кудись на кордон, а ти... ти їхати з ним одмовилась. Звичайно, ти дуже любила наше велике місто, але ми думали, що ти кохаєш Бориса.

Ти сердишся — нащо я згадую це? Ти виїхала з Харкова, покохала іншого, — нічого не вдієш, а він це довго болісно переживав. Яюсь напередодні евакуації я одержала від нього листа з фронту і між рядками прочитала це...

Бачиш, і тут, далеко, сплітаються і розплітаються долі знайомих людей. Кінчаю листа. Сідаю за роботу. Передати щось «Кібцеві» чи не треба?

Марія».

«Дорога Раю!»

Ти пишеш, що мерзнеш. Зате я в цій дійсно теплій республіці ходжу давно без пальта. Сліпучо-білі крижини гір на блакитному небі проступають у вікно через мереживо листя. Дітвора мені принесла тюльпанів, і вони несказанно чарують мене.

Весна — і з весною юрмляться надії на перемогу.

Ти лаєш мене, ніби я мало пишу і не відповідаю тобі на запитання. По-моєму, я пишу багато, якщо зважити на мій надто ущільнений «вільний» час.

Пробач мені, відповідаю, нарешті, докладно про музичну школу. Ти кажеш, що познайомилась з дівчиною — ученицею одеської школи юних талантів, і вона цікавиться, чи справді «ІІ» школа в Ленінабаді.

Це так і не так. Річ в тому, що директор цієї школи, завпед і ще двоє вчителів — це дійсно педагоги відомої музичної школи обдарованих дітей з міста О. Але вони приїхали сюди самі, без дітей — їх учні, юні таланти, розлетілися по всій країні.

З ініціативи професора Сідерського виникла тут нова музична школа, до якої прийняли наймузикальніших дітей з усіх шкіл. Сюди ввійшла й тутешня трикласна школа народних інструментів. При школі виник і інтернат, куди прийняли тих дітей, в яких немає батьків.

— Ми захопилися думкою, — сказав мені професор, розповідаючи про виникнення цієї школи, — зберегти від фашистської навали дитинство обдарованих музикантів. Ми вирішили, що вони знайдуть у нас свій втрачений дім...

Я була знайома з професором до війни. Якось, відпочиваючи в Одесі року 1940, я побувала в цій відомій школі. Я була зачарована цим товстим привітним стариком, якого обожнювали діти. Тоді пишна корона сивого волосся вінчала добродушне рум'яне лице з виразом безмірної доброти і ширих веселощів. Тепер він схуд, під очима синці і щоки в скорботних складках. Але сяйво теплоти так само випромінюють ці жваві, зовсім не старечі очі.

Я прийшла до школи уперше в грудні, коли сніжок завіював брудні дороги. Був вихідний день, і це був день «Казки». Діти віддавали свій день плетінню рукавиць та шарпеток для червоноармійців. І щоб не було нудно,

вони розповідали під час плетіння цікаві історії та казки.

Я зараз бачу — дівчатка — орловські, курські, полтавські... Росіянки, українки, таджички й узбечки... І не тільки дівчатка — хлопці з спицями в руках! Ого, хлоп'ята ще й перед вели в «мистецтві» в'язання п'яти! А це таки морочлива річ!

Пашить теплом залізна піч, у вікні синіють гори, а діти, як діти, за роботою жартують і мріють, мріють...

— Їм дуже хочеться солодкого,— зітхнув професор,— просто неможливо. От вони і склали казку про Оксанку з кицькою, де кицька чарівною лапкою обертає все у цукор...

Я відразу згадала, що професор сам любив солодке— казали, що перед концертом він радить дебютантам з'їдати шоколадного «мишку», якого сам носить в кишені, а на зборах частує учнів печивом та цукерками. Він по-справжньому міг оцінити тугу дівчини за солодким.

Мені розповідали цю казку, вона звалася «Мандрівка дівчинки Дельбар». Її складали всі разом: один починав, другий продовжував. Інколи доходило до нісенітниць, а разом вийшла цікава казка, я записала її. Дівчинка-таджичка, щоб втішити свою хвору подругу-українку, в чарівних чобітках полетіла на Україну, щоб принести їй ляльку і кицьку. Їй допомагала природа: сонце, місяць, чарівна лапка, яка все обертала в солодке. Я дізналася про всі неполадки у цьому незвичайному домі — у них не вистачало одержі, рису — цього необхідного харчу на Сході, не те що солодкого. Їх обкрадали шкурники, ласі на дитячий хліб. На жаль, ще є такі. Отоді я з доповідною запискою нахабно пішла до Антипова скаржитись, вимагати, і тоді вперше узнала його чулу і сувору вдачу.

Потім я поїхала в район, до колгоспу-мільйонера — у нас є чимало таких. В одну з таких поїздок зі мною поїхала на виступи група молодих артистів з народними інструментами. Їх гаряче вітали, їм несли урюк, кишмиш — східні солодощі, вовну та теплі речі... Половину всього діти віддали для посилок на фронт.

А тепер знаєш, хто працює в цій школі завгоспом, ти ніколи не вгадаєш — Клименко!..

Передала йому твій привіт. Даремно ти зрозуміла мої

похвали «Кібцеві», як намір в нього закохатись. В роботі, в напруженій боротьбі у мене не лишається й щілинки для кохання»...

ЗНАКИ НА ВОРОТАХ

Вони сиділи в кімнаті Сідерського, скромній кімнаті евакуйованого професора. Просте залізне ліжко, поламаний стіл — було її вбранство. Тільки над столом акварель одеського порту з безкрайнім морем та скрипка нагадували про інше життя директора музичної школи — казкове, мирне життя.

Толя слизнув очима по картині одеського порту і навіть примружився — так гостро заболіло серце, коли згадалось і його минуле мирне життя. Як недавно промайнуло останнє літо в одеському піонертаборі, коли, закинувши у море сітку з трьома гачками, він лежав на піску і стежив за безжурним льотом хмарок... Як солодко було у мріях мандрувати за хмарами!

Таке буває, немов хтось увімкне екран і знов розгорнеться стрічка спогадів...

...Мама їхала на фронт лікарем і прохала: «Ти слухайся бабусю, не ходи купатись, ти такий, що і в харківській річці відшукаєш глибокі місця»...

Мама не повернулась, її вбили фашисти, а тато... Він десь на фронті, він мусить жити, бо не може ж бути такої несправедливості, щоб він, пестунчик Толя, який мав родину, лишився зовсім один.

Але так було: йшов ешелон, і в теплушці нагло вмирала бабуся — не витримало серце...

На станції — він ніяк не може пригадати її назву — якісь жінки годували його гарбузяною кашею. І вони ж поховали бабусю.

Потім почалось безпритульне життя... І шлях назад — на буферах. Військова частина, куди він прибився. Він хотів знайти тата. Але ж його важко було відшукати в димах війни, коли не знаєш навіть номерів польової пошти... Тато писав востаннє, що він переходить у нову частину. А потім замовк.

І чому б не лишитись там? Адже він не був зайвим біля варті у лісі, та його відправили учитись. Цей капітан — він був чимось подібний до Клименка — дізнався про флейту, і ось...

— Я гадаю,— мовив Клименко,— що ти розкажеш професорів про все так само, як ти розповідав мені у поїзді.

Толя спустився з верхів'їв спогадів до дійсності і глибоко зітхнув. (Ох, як не хотілось розповідати!).

Скосивши очі, поглянув на друга: Гафур сидів, міцно стиснувши вуста, і очі його рішучо казали: не викручуйся, чого вже там.

— З цим простирадлом не знаю, як вийшло. Значить, я познайомився з сліпим Веприком якимсь на базарі. Він тоді попрохав мене навчити його на флейті нових пісень. Еге ж, він грає тільки по слуху. Ну, я й пішов до нього... Я і Гафур. У нього було так цікаво! Він про громадянську війну розповідав. А коли у нього інколи ночували колгоспники, ті, що з кишляків на базар їдуть, мене прохали грати... І Гафура теж... І давали гранати і мигдаль.

— А дядя Веприк справді сліпий? — несподівано поцікавився Клименко.

— Авжеж,— трохи здивований, відповів Толя.— Він же при нас скидав окуляри. І очі у нього є, тільки мов неживі.

— А ви гадали, лейтенанте, що цей шахрай ще й бачить? — запитав Клименка професор.

— Так, декому здалося,— буркнув Клименко.— Продовжуй, Толю.

— І якимось дружина Веприка, Маруся, пожалілась і каже: «Ми не вміємо жити... Голодуємо, цебто їмо неважно, а треба тільки взяти щось із будинку, винести на базар і продати»...— Тут Толя несподівано поглянув на Гафура й замовк.

— Ну і ти...— тяжко задихавши, мовив професор,— почав виконувати цю пораду?

— Я... я взяв тоді простирадло! — з відчаєм вигукнув Толя.— Але це простирадло, не подумайте, що я взяв для себе! Просто Маруся мені сказала: «Подивись, сліпий інвалід спить у ганчір'ї». І я тоді взяв і відніс... А потім дізнався, що його дружина продала простирадло на базарі, і мені було прикро...

— А чорнильниця з нашого кабінету? — запитав професор.

— Це я взяв чорнильницю і продав,— раптом озвався Гафур.

— Навіщо ти кажеш неправду, ай-я-я,— похитав головою Клименко.

— Я... ні...— забурмотів Гафур, ніяковіючи під пронизливим поглядом світлих очей лейтенанта.

— Не завжди є послугою приховати злочин друга.

— Так, чорнильницю взяв я,— твердо сказав Толя,— я для подорожі збирав гроші. А от гардини взяв не я, а завгосп, а коли подумали на мене, мені було дуже соромно за простирадло, про яке ви не знали...

— Як же не соромно,— зауважив Клименко,— адже з-за твоєї доброти з кастелянші в облоно вирахували великі гроші.

— Як?! — зніяковів Толя.— Я не хотів...

— Ти не хотів, але ж так вийшло,— сказав Клименко і додав: — Зрозумій, хлопчику, не можна бути добрим без усякого глузду... Ворог, шахрай теж може одягти шкіру доброго ягняти...

— Що ж з ним робити? — суворо запитав Клименка професор. В глибині душі він був конче розгублений. Ще б пак, в його школі завівся злодюжка! Та ще й хто: один з кращих учнів по класу флейти! Щоправда, він крав не для себе; щоправда, певно, роздертий каяттям, він навіть, було, втік з будинку... Але тим гірше, бо можна було зовсім його втратити. В школі могли якось почути, що десь на шляху поїзд зарізав безпритульного...

— Що з ним робити? — ще раз повторив професор беззвучно, самим поглядом, з надією зверненим до Клименка. З того часу, як цей його «зам» почав господарювати у маленькій музичній республіці, він відчував у ньому міцну рятівну волю і певність.

— А запитаємо його,— сказав Клименко,— що він гадає тепер робити?

— По-моєму,— мовив професор,— щоб Толя більше не тікав, треба з'ясувати причини втечі. По правді кажучи, Толю, я таки не розумію, чого ти тікав. Через оте простирадло, га?

— Ні... Я про те вже збирався сказати,— похмуро відповів Толя.— А я в армію хотів... Нудно мені. Набридло трохи...

— Очевидно і не «трохи»,— зітхнув професор.— І все ж не розумію...

— Що ж,— мовив підвищеним голосом Клименко.— Толя вважає, що ви займаєтесь дрібними й нецікавими справами.

— Як? — насторожено перепитав професор.

— Коли почалась війна, він під час бомбардування гасив запалювальні бомби, якщо й не сам, то допомагав; він одного дня допоміг викрити випадково шпигунативерсанта, за що мав подяку від міліції. Потім він з полком крокував по дорогах. А тут ви хотіли б, щоб він збирав залізний лом, носив разом з усіма воду з колодязя, садив картоплю... і клещовину! По кілька годин грав вправи на флейті...

— Ах так, тепер я розумію,—сказав професор. Його бліде обличчя почервоніло і голова дрібно-дрібно затрусилась.— Він — герой, і йому плювати на тимурівців, які носять воду старим жінкам і доглядають дітей червоноармійців... Йому плювати на те, що товариш старший лейтенант, колишній працівник органів безпеки, пішов на посаду звичайного завгоспа, щоб зберегти ваше дитинство, він дістає вам продукти...

— Справа не в мені, — перепинив Клименко.

— Правильно, не в вас, а в сумлінні чесного громадянина, радянської людини, піонера... Так я говорю, Гафуре?

— Так, Михайле Юрійовичу,—тихо відповів Гафур.

— Так я говорю, Толю? — підвищив голос професор.

Толя, який під час промови професора сидів похнюпившись, рвучко підвівся, потім знову сів.

— Хіба я так?..— сказав він, і в голосі його забриніли неприховані сльози.— Щоб я міг плювати...

— А об'єктивно, друже, як подивитись збоку, це виходило саме так,—сказав професор.—Так що ж тепер робити?

— Здається у нас передбачається цікава корисна робота — концерти для поранених у госпіталі,—втрутився Клименко.—Як ви гадаєте, професоре, для флейтиста Толі знайдеться містечко у концертній бригаді?

— А це залежить від нього,—сказав уже м'яко професор,—якщо він...

— Він не повторить своїх помилок,—впевнено сказав Клименко,—адже правда, Гафуре?

Гафур стріпонувся і запитливо вп'явся очима в лейтенанта.

Гафур поручиться за Толю, бо Гафур його найкращий друг і ніяк не зможе допустити, щоб Толя опинився серед безпритульних чи тюремних в'язнів... Так,

так! Я бачу по його очах, що він присягається...

— О,— тільки й міг вимовити зраділий Гафур,— я присягаюсь Паміром — я там родився,— що Толя більше не втече!

— Це точно?— запитав строго Клименко.

— Точно! — відповів Толя.

— Ну, гаразд,— втомлено сказав професор,— можете собі йти.

Друзі, задоволені таким кінцем неприємної розмови, вийшли з директорової кімнати.

— А він дуже хороший, лейтенант,— мрійно сказав Толя,— коли б він був моїм командиром, я б пішов в атаку, ані трішечки не боючись...

— Давай скажемо йому, що ми...ну, про нашу розвідку.

— Авжеж... сказали б — нам би може дісталося. По чужих дворах через дувал лазили, як собаки... підглядали...

— І головне — нічого не знайшли!

— Та лейтенант не повірить, що вона в жовтих чоботях?

— В чоботях, в чоботях!.. — передражнив друга Толя.— Так де ж вона поділася?

— А може то вона — той дядько, що у Салібаєва сидів?..

— Кажі! Ти ж бачив... ноги!

— Взагалі, все недобре вийшло. Як гави повелись.

— Я ж тобі казав — краще б у редакцію побігли.

— Тепер, як її побачимо, тільки йому скажемо!

— А може, вона взагалі не він?..

— Може...

Друзі засміялись. Звичайно, чи не могла б яка баба купити ті жовті чоботи на базарі?

Розмовляючи, хлопці зайшли до своєї кімнати й отовпіли. Там усе було вимите, переставлене і причепурене настільки, що їм здалося, ніби вони потрапили до якоїсь чужої хати. Лена, Катря і Хусні, оточені дітворою, робили останній огляд кімнати.

— Власне кажучи, тих, що десь ходили й не працювали, не слід пускати до такої чистої хати,— сказала Лена,— але ви, Толя й Гафур, чергуватимете цей тиждень і надолужите усе.

— Це мені... хто? — раптом скрикнув Толя.

Біля його ліжка висіла карта Радянського Союзу, і червоні прапорці на шпильках відмічали фронт.

— Це я тобі,—промовила Лена.—Я чула, що ти до... Одне слово, до твоєї мандрівки найбільше цікавився зведенням інформбюро. Я знайшла у шафі дві карти. І ти будеш інформатором у хлоп'ят, а в дівчат — Муся Дюміна.

— Муся Дюміна? В'язальниця?—легкою зневажливістю до тихої піаністки Мусі Толя хотів приховати хвилювання.

Роль інформатора була йому надто приємна. Карта була жива, карта дихала. Рідний Харків! Наше військо стояло близько від нього. А Луганськ, де жили його родичі, був зовсім наш.

— Госпіталь, над яким ми збираємось шефствувати, — твій, харківський, — несподівано звернулась до Толі і Катря.

— Харківський?! Та він же містився там у студентському містечку «Гігант».

— «Гігант»! Я знаю!..

Вовка Лучицький, дванадцятирічний скрипаль з Харкова, розчулено подивився на карту, навіть торкнувся пальцем до кола, де було написано «Харків».

Хусні, оправляючи на вікні паперову гардину, раптом збентежилася:

— Вже близько шостої години. Гудок чуєте? Мені ж треба іти читати своїм домогосподаркам газети... Ще спізнюся.

— Я піду з тобою,— сказала Катря.

— І я,—додала Лена.—А про що сьогодні в тебе?

— Сьогодні не легко,— труснула кісками Хусні.— Ми відступаємо. О, я знаю, ми будемо наступати! Та мої бабусі такі, що скажи їм: «Червона Армія ще не наступає» — починають плакати: «Ой лихо, ой німець нас спалить!» А сьогодні я читатиму інформації про німецькі звірства...

— Хуснічко, я піду з тобою і я розповім сама. Ти перекладеш... як у мене вмерли всі...—тихо мовила Лена.

— І я піду, Хусні, можна? — загорівся Толя.— Я скажу про бомби...

— Добре. Тільки не знаю, чи зручно це. Та запитаємо у Норінісо — це ж моя керівниця з міськкому ком-

сомолу. Біжіть зараз, скажіть Вірі Павлівні... Ой, я спізналась!

Хусні, Катря і Лена вийшли до двору. Катря збігала до Віри Павлівни й швидко повернулася. Вони тільки збиралися вийти з двору, коли з сараю на двуколці, запряжений «впертою» сірою, виїхав Клименко.

— Куди зібралися, дівчата?—запитав він, бо примхлива коняка відразу ж зупинилась перед зачиненими ворітьми. І, дізнавшись, що Хусні поспішає на політзаняття в домоуправлінні Озоді дев'ять, запропонував:— Сідайте-но, я їду за дечим в облоно—завезу.

Дівчата посідали, приткі Толя й Гафур, що теж опинилися тут же, умостилися за спиною Клименка. Коняка вилетіла по-молодецькому з двору, аж раптом, передумавши, зупинилася на розі, біля редакції.

Це була зовсім не виснажена, гладка сіра коняка. Але вона, очевидно, абсолютно не хотіла бігти — почалася спека, кусали гедзі. Коли всі закричали, вона мирно впала на коліна і лягла навіть дуже зручно.

— Божевільна! Хоч би мала сором! На людному місці...

Клименко не пошкодував слів, примусивши її підвестись на ноги. Коняка ліниво махнула хвостом й не виявляла жодного бажання йти.

— Девона!— обурено закричав Гафур по-таджицькому.— Ледарка чортова!

Тут сталося щось неймовірне. Коняка захопала вухами, немов дослухаючись, і раптом помчала справною, дрібною риссю.

— Урра!— вигукнув Клименко.— Гафуре! Ти молодець, бо розкрив мені секрет!

— В чім справа?— сміючись питали дівчата.

— А, очевидно, ця особа звикла тільки до таджицької мови, еге ж,— сказав Клименко,— а конюх наш, руський хлопець, лаяв її всіма мовами, крім таджицької.

Коли «девона» під окрики Гафура довезла дівчат до домоуправління Озоді, було саме шість годин.

Хусні зайшла до прохолодної великої кімнати. Хвилюючись, пробігла до столу... Збентеження залило її запальні очі: кімната була порожня, жодна жінка не прийшла.

— Почекаємо! — ніяково сказала Хусні.— Не може

бути, щоб ніхто не прийшов. Останнім разом у мене тут було повнісінько...

Але нікого не було. Тільки у сусідній чайхані дзвеніли піали—якась весела компанія чаювала. Замурзані малі хлоп'ята зазирнули у відчинені вікна, проспівали якусь глумливу співанку й замовкли.

— Ні, так не може бути!.. І моєї вчительки Норінісо нема. Вона ж обіцяла бути. Я піду у домком, до мами, дізнаюсь, що трапилось,—захвилювалася Хусні.

— А де це? — запитала Катря.

— А тут близьенько, у провулку Чукурак.

Дівчатка пішли вулицею. Коли проходили повз чайхану, Катрі здалося, що хтось пильно дивиться їй услід. Високий чоловік у військовій гімнастюрці одвернув від неї своє обличчя, коли вона проходила мимо.

Дівчата перейшли арик, пішли вузьким похмурим провулком. Хусні постукала у ворота свого двору, гукнула — ніхто не відповів.

Вона побігла далі. Ось тут жила Саломат Карімова — вона була кращою активісткою цього кварталу. Ця жінка ніколи не пропускала бесід Хусні і одного разу зібрала для фронту багато подарунків. Катря й Лена поспішили услід. Раптом Лена зупинилась біля чийось воріт і, задихаючись, промовила:

— Ви тільки погляньте, погляньте!

На воротах чорним вугіллям чи фарбою було вимальовано фашистський знак — гидкий покручений скорпіон.

Тут вони побачили, що Хусні, теж обурено розмахуючи руками, кличе їх.

— Подивіться, капость яка!

Підбігши, Катря і Лена побачили ще на одних воротах фашистський знак. Пішли далі і за кілька кроків уздріли ту ж пляму.

Тоді вони зупинились серед провулку, схвильовані, обурені. Двори наче вимерли, жодного звуку не було чути за жовтими брамами.

— Тсс.. — раптом промовила Хусні. — Я розумію. Я ж знаю усіх, хто тут живе. Фашистські знаки намальовано на воротах тих дворів, де живуть евакуйовані.

ПЕТРОВИЧ

Секретаря міськкому товариша Антипова звали Іван Петрович. І все місто називало його ласкаво: наш Петрович.

Коли професор Сідерський сказав Борису Омеляновичу, що його викликає Іван Петрович, лейтенант, треба сказати, був трошки здивований.

— Мене? Саме мене? — перепитав він. — Дивно!

— О, — сказав Сідерський, — хіба ж він може не цікавитись новою людиною в нашому місті? Та ще й в нашій досить незвичайній школі, яку він опікає? Ви ж не знаєте: ідея створити цей музичний дитячий будинок з інтернатом, власне, належить йому.

— Він справді така добра, хороша людина, як про нього говорять у місті? — запитав Борис Омелянович.

— Надзвичайна! Цей саратовський робітник, який не міг піти на фронт тому, що він дуже хворий, присягся воювати з фашизмом у нашому місті. І він таки воює. Та що я говорю: ви самі побачите. Тільки йдіть о четвертій годині, як він призначив. У нього буває сила людей, та він дуже точний.

Виконуючи настанови професора, Клименко о пів на четверту вирушив до секретаря міськкому.

Сонце пекло як скажене. Клименко поправив тубетейку, недавно придбану, і згадав поради професора з госпіталю, який напучував його: «Ради всього, не ходіть по сонцю з вашою розбитою головою». Він примружив очі, шукаючи на вулиці якогось тінявого затишку: його не було, порохнява вуличка, жовті провулки, базар ніби в тумані.

— Країна садів! — сердито прошепотів він. — Чортові комунальники, не можуть дерев насадити.

Він пройшов повз будинок редакції газети «Робітник», мимоволі поглянувши на вікно. Молода жінка, що схилилась над паперами, рвучко підвела кучеряву голову, подивилась на Клименка так, ніби хотіла вигукнути: «Ви? Як ви тут опинились?...»

Борисові Омеляновичу теж здалося, ніби він добре її знає, але придивляться було незручно.

Невже і досі після контузії у нього були провали в пам'яті? Так, адже він ніяк не міг, наприклад, пригадати, який письменник написав «Чорний тюльпан».

«Хто це?» — думав він і ніяк не міг пригадати.

Клименко давно цікавився літературою, багато читав і сам пописував вірші. На фронті, де він працював у політвідділі, він завів віршований щоденник, носив цю книжечку з собою і дещо з неї видрукував у армійській газеті. Книжечка збереглася чудом, коли його завалило землею в бліндажі. Знаючи, що в місті є газета, Клименко подумав, чи не занести до редакції бодай одного вірша. Подумав це й зараз, побачивши жінку, очевидно, працівника редакції...

Він зупинився на дорозі, вражений думкою:

— Лихо! Та це ж Марія! Як він міг забути, що вона саме, його стара знайома, працює в цій обласній редакції?

І засумував: так, виходить, голова ще в нього хвора...

Треба було б обов'язково зайти до землячки! Та зараз не було часу...

На вулиці блукали всякі люди. Біля сивого дідуся, що клеїв розбитий посуд — мальовничі чайники, тарілки, тощо — зібрався натовп. Якийсь миршавий дідок в чалмі, з борідкою клинушком і неприємним злим лицем, щось викрикував по-таджицькому, і всі мовчки, похнюпившись, слухали його.

— От агітацію розводить! — сказала подрузі дівчинка-школярка, проходячи мимо.

— А що він говорить? — поцікавився Клименко. Дівчатка були таджички і розуміли те, чого він розуміти не міг.

— Він говорить, — зашепотіла, оглядаючись, дівчинка, — він говорить, що німці-фашисти усе ідуть вперед, що вони добре крокують на Кавказі і з Баку подадуться до Туркменії й до нас... І він каже, що німець таджиків не займає, що фашистів зустрічати треба.

— Ах він негідник! — обурився Клименко. — Та це ж...

— Мабуть, бувший мулла, — прошепотіли дівчатка, — вони такі! — і кинули боязкий погляд в бік натовпу. — Ви вже не кажіть, що ми вам переказали, а то...

Не доказавши, дівчатка побігли вулицею. Клименко наблизився до натовпу і аж не повірив своїм очам: дідок десь зник, буквально ніби крізь землю провалився.

— Чайник клеїти? — запитав старик, нахилиючись над посудом.

Ні, це був зовсім не той — у цього було велике рум'яне обличчя, довга борода.

Три жінки, обличчя яких були сховані під паранджею, враз щось загомоніли, і лейтенантові здалося, ніби вони сміються з нього. Спекулянтка з ботинками в руках запитала:

— Вам когось треба, синку?

Клименко мовчки оглянувся навколо — старого «мулли» ніде не було видно — і, вилаявшись про себе, відійшов від гурту.

Буквально за два кроки він ледве не нашттовхнувся на сліпого. Так, це той самий сліпий, який їхав з ним у поїзді, сидів біля воріт базару, склавши на колінах жовті, мов воскові, руки з довгими плоскими пальцями — на вказівному не було нігтя. На грудях висів папірець: «Відгадую сучасне, минуле і майбутнє, знавець французької хіромантії». Великий солом'яний бриль був насунутий на лоба, з-під якого зоріли темні плями окулярів.

Клименко подивився на сліпого з неприємним почуттям — якесь недобре враження лишилось після короткої подорожі з ним та й розповіді Толі не додавали нічого хорошого. Аж тут до сліпого підійшла жінка — груба, з товстим відворотним лицем, на якому яскравіли нафарбовані вуста. Вбрання було розірване на спині. Жінка шттовхнула сліпого під боки і крикнула зло:

— Спиш, не просиш, бидло!

— Марусю, — жалібно обізвався сліпий, — жарко дуже, і голова мені болить. Я додому хочу, Марусю...

— Дармоїд, — зашипіла Маруся, — жарко тобі! Ледацюга чортів... — Тут вона замовкла, побачивши Клименка.

Несподіваний жаль пройняв лейтенанта. Але як можна було втрутитись? До того ж годинник проти воріт показував без чверті чотири.

Він прийшов саме вчасно: у приймальні лишилось тільки троє — інвалід на костурі, стара жінка і хлопчик років тринадцяти. І ці вже, видно, побували за дверима. Хлопчик впаковував у кошіль хліб і якісь продукти і розчулено, з сльозами в голосі говорив:

— Оце людина, так людина! Він і мамку вилікує, і квартиру дасть...

З дверей вийшла білява привітна дівчина і, короткозоро мружачи очі, сказала:

— Тут мусить бути ще... товариш Клименко? Прошу.

Клименко ввійшов до кабінету.

З-за столу підвівся невисокий кремезний чоловік у синьому робочому спецкостюмі і, гостинно простягаючи руки, пішов назустріч.

— Здрастуйте! — привітав він Клименка і, стискаючи йому руки, повів до столу. — Я так і знав, що ви прийдете точно-точнісінько — як-не-як ви — військова людина!

Трохи зніяковілий від такого гостинного прийому, Клименко поглянув на секретаря міськкому. Нічого особливого не було в цьому лиці, з трохи товстим, «картоплею» носом, широкими вилицями і густими білявими бровами. Але великі вдумливі очі, м'яка усмішка великих вуст і бездоганно білі зуби були прекрасні. Його очі можна було б назвати сонячними (так подумав молодий поет Клименко!), адже вони так і пашіли привітом, так і світилися, випромінюючи тепло.

— Ну, — мовив нарешті Антипов, — сідайте й швиденько розповідайте, що там у дитячій музичній школі? Чого ще бракує? Знаєте, мені довелося витримати війну з формалістами з Наркомату освіти, поки я домігся узаконення такої школи... школи-дитбудинку юних музикантів. Не можна забувати, — продовжував він, виймаючи коробку папірос і жестом запрошуючи закурити Клименка, — що нас партія поставила зберегти всі ті скарби, які потривожили звірі-фашисти, в тому числі й дитинство наших обдарованих дітей. Ви познайомились вже з Толею, з Мусею, з Олею, з Гафуром?

Клименко взяв папіросу «Казбек», він давно не бачив цих папірос, — вони ніби випромінювали мир, тепло, затишок, як і лагідна постать Антипова, — і почав ділову розмову.

За якихось чверть години вони з Антиповим обміркували всі господарські питання, не забувши навіть двох ляльок, які Петрович порадив купити для найменших дівчаток — Нюсі й Олі. Адже у казці, яку склали дівчатка ще взимку, коли плели шкарпетки, фігурувала лялька з блакитними очима, що її вдома забула Оля... Як він міг пам'ятати навіть про це в навалі щоденних справ?

Клименко тільки подумав це, як Антипов раптом сказав:

— А вам треба полагодити взуття.

Зніяковілий Клименко поглянув на свої чоботи — так, вони, зазнавши ще фронтових доріг, вже зовсім розлізли-

ся. Полагодити? Як це можна було зробити, коли дірка на дірці...

Але Антипов вже витяг якийсь папірець і, примовляючи, простягнув його:

— Візьміть, візьміть! Це записка завміськторгвідділу про талон на чоботи. Це літні, парусові, в них так зручно влітку. Адже вам треба багато ходити.

Телефон подзвонив, і Антипов взяв трубку. З уривчастих слів Клименко зрозумів, що якийсь інвалід Вітчизняної війни захворів і що йому потрібний спеціаліст-хірург, і вже Антипов сам дзвонив у поліклініку...

Поглянувши на маленький будильничок на столі, він похитав головою:

— Я б з охотою зупинив сонце на небі, як у легенді біблійський цар. Адже в світі йде двобій між фашизмом і всією культурною людністю не на життя, а на смерть. Цей двобій іде у кожному куточку. І щоб перемогти, треба мати витримку і час...

Він присунувся до Бориса Омеляновича, поклав йому руку на плече:

— Слухайте, любий, чому я ще викликав вас. Я бачив ваші документи у відділі кадрів. Ви б, звичайно, могли працювати не завгоспом... Знаю, знаю, ви інвалід другої групи, і вам не дозволяють ще працювати ані в армії, ані в органах безпеки...

Він чув, як під його потиском затремтіло плече лейтенанта. О, він все знав, Петрович, очевидно, все знав: те, що невмолима хвороба після контузії відірвала його від роботи в політвідділі армії, те, що медкомісія не дозволила йому працювати.

— ...Проте ви допоможете мені розібратись в одній історії. Хай мені простять лікарі, але, я гадаю, що вони в деяких речах не все розуміють... Коли б я робив «від» і «до», як мені радять лікарі, я б не міг жити... Адже ви знаєте, що боротьба з фашистським звіром — це биття серця, це зміст життя. Напруження нервової системи може і шкодити, а може й жити хворий організм...

Він гукнув секретарку і, зробивши їй якісь розпорядження, додав:

— Мені треба йти, ходітьте, дорбогою я вам докажу свою думку.

Антипов дістав з-за шафи паличку, просту чорну паличку, і тут Борис Омелянович помітив, що він кульгає. Вони вийшли з приміщення міськкому і пішли вулицею.

Сонце пекло ніби ще більше. Ноги вгрузали в розпечений асфальт.

— Дерева! — зважився Клименко. — Чортів комунальники...

— Ви сто разів справедливі, — зупинився Антипов. — Сади на околицях і ця скажена спека у центрі міста. І я, прямо скажу, — винен. Восени, коли приїхав, не доглядив. Проте, і хто б їх садив тоді? А на цю осінь...

— На осінь навіть я з малечю вийду садити, добре? — запропонував Клименко і відразу посмутнів. Віп жажнувся — невже і восени він буде ще тут, у тилу?!

Розмовляючи, вони зайшли в провулок. В хаузі струмила вода, і плакучі верби створювали приймний затишок.

— Після війни тут буде всюди чарівний сад, — сказав Антипов. — Багата ця сонячна республіка, — у нас є шовк, бавовна, в місті величезний шовкокомбінат, на полях рожева пшениця, виноград, персики, гранати в садах... У нас є на диво красивий народ з віковою високою культурою за плечима... і з віковим гнітом також.

Останню фразу додав Антипов, побачивши, як дорогу переходила жінка в чорній паранджі.

І продовжив тихо:

— Ворог в своїй останній зарозумілій злості рветься далі й далі. На Кавказі він проривається до бакинської нафти. І давні вороги радянської Азії, зокрема нашого Таджикистану, піднімають гадючі голови і сичать: мовляв, підуть фашисти з Баку до нас. Стрічайте.

— О, я чув на базарі ці базікання, — сколихнувся Клименко.

— Чули? Оце ж то й є. Таджикистан, близький до Афганістану та Ірану, був завжди ласим шматком для англійських та й американських колонізаторів. І тепер ворог не спить. У нашій країні, де за Радянської влади згинули баї з їх віковичним гнітом, діють, напевне діють шпигуни, агенти іноземних розвідок. Повзуть чутки, що німець-фашист таджиків не займе, він їх арійцями визнає. Останнім часом кілька фактів один за одним з'являються в ланцюгу подій. Саботажники на фабриках. Пожежа бавовнику в одному місці. Фашистські знаки на воротах, де живуть евакуйовані. Можливо, це не зв'язані між собою ланки. Можливо, це роблять базіки, ледарі, слабодухі. А може... Ви мені допоможете? Я засватаю вас нашим працівникам розшуку, як слідчого-аматора, якщо можна так сказати.

Принаймні допоможете розплутати павутину у вашому районі...

Клименко зупинився і палко промовив:

— Я так нудьгую без своєї роботи! Це ж для мене єдина радість: бити проклятих ворогів в тилу! Але...

— Забудемо про «але». Бити ворогів треба всюди!

Він раптом зупинився, на щось дивлячись.

І Клименко побачив: ще й досі сидів той нещасний сліпий, так само — на воротах базару.

Антипов прискорив кроки і несподівано опинився поруч.

Сліпий, здавалось, спав, голова йому майже впала на груди.

— Товаришу Веприк,— сказав секретар міськкому,— товаришу!

З несподіванки сліпий рвучко підвівся з каменя, на якому сидів, і запитав розгублено:

— Хто мене кличе? Хто?

— Я, секретар міськкому партії,— тихо мовив Петрович.— Я хочу вам допомогти...

Сліпий захвилювався, задихав важко і зло крикнув:

— Ви хочете заборонити, щоб я ворожив? Певно, так? Вам не подобаються ці забобони... моя хіромантія? А очі, очі ви маєте?

— Заспокойтесь,— сказав тихо Петрович,— ось ходітьте з нами сюди на лавочку і поговоримо. Ходітьте...

Він взяв сліпого під лікоть, і той покійрно пішов з ним. Тільки палиця волочилася долі та металічна бляха з написами подзвонювала, як кайдани.

Вони сіли на лавочці біля великого басейну-хауза в сквері, і Петрович сказав:

— Скажіть, це правда, що ви втратили очі ще на фронті громадянської війни?

— Правда,— відповів сліпий,— правда. Мені було двадцять років, коли отруйні гази позбавили мене світла.

Він зняв окуляри, і Клименко побачив невидючі, з великими нерухомими зіницями очі і здригнувся: а він ще підозрівав, що Веприк удає сліпого!

— Я не був такий,— продовжив інвалід,— я вчився, читав, я був непоганим механіком... А як осліп, я не ледарював, я добрим масажистом був...

— Чудово! — вигукнув Петрович,— це ж чудово!

— Стривайте, ця війна... фашисти загарбали наше

місто, наш дім розбомбило, я приїхав сюди, а по дорозі одружився з цією жінкою... спекулянткою. Я винен, але я злякався, що вмру під парканом. І тепер я нікчемний ворогбит.

Клименко дивився на сліпого, і великий жаль стискав йому серце: це був уже ніби зовсім не той неприємний, з «колючим» голосом чоловік, який їхав з ним у вагоні.

— Стривайте,— палко мовив Петрович. — Ви хочете боротись з нами проти фашизму, проти війни?

— Я?! — зітхнув гірко сліпий. — Ви смієтесь? Тут, за три тисячі верст від фронту...

— Так, тут. В тилу. Днями до нас прибудуть нові госпіталі — один, другий. Я вас влаштую масажистом, в фізмедінституті, наприклад. Ви будете допомагати бійцям звестись на ноги.

— Ні! Ні! Я все забув!

— Ви нічого не забули. Підучитесь у поліклініці. Завтра ж приходьте до мене. Ми допоможемо вам.

Сліпий схопив Петровича за руки і зашепотів йому:

— Прийду, прийду. Тільки щоб «вона» нічого не знала... Я грав на флейті! Вона її пропила. Її тут немає?

Він пошкандибав у провулок хутко-хутко, спокійний, що дружина нічого не чула.

Антипов подивився йому вслід і посміхнувся.

— А тепер,— сказав він,— ходімте далі. Ходімте до їдальні наукових працівників. Ось тут, за рогом. У мене є сигнали, що там дуже погано годують. Треба покуштувати обід. Це кілька хвилин. А тоді... тоді підемо й до вас. Сідерський казав, що до школи прибули хороші дівчата, здібні музикантки. Комсомолки. Катря Майоренко — композитор навіть. У мене майнула одна думка...

НЕ ЗАБУТИ НІКОЛИ!

Катря стала вчителькою. На педнаradі музичної школи було вирішено передати їй всю малечу з класу фортеп'яно — за час канікул підготувати їх принаймні до другого класу. Та разом і вибрати з них когось до концертної бригади.

Вона скликала їх до класу Віри Павлівни — трьох найтихіших дівчаток і двох найлінивіших хлопців. І, позна-

йомившись з тим, що вони грали, як вчилися цього року, запропонувала:

— Ну, а тепер сідайте ось тут, біля мене, на канапці і розкажіть кожний про себе,— все, все.

Стара канапка під стіною, де висів портрет Чайковського (ще той, старий, привезений з її справжньої музичної школи!), була точнісінько, як та, на якій сиділа вона, Катря, коли уперше прийшла до класу Віри Павлівни...

І Катря побачила, як маленька дівчинка, теж з карими очима і двома кісками, сіла на кінчик канапи і усміхнулась їй.

— А ви нам скажете потім, коли німців з України виженуть?

Катря згадала: Віра Павлівна скаржилась їй, що це дівча тяжко травмоване, флегматичне, дуже здібне до музики — сільської вчительки донька — втратило всю родину... Коли пароплав з евакуйованими жінками і дітьми їхав Дніпром, фашисти розбомбили його. Пароплав затонув, і тільки кількох дітей і жінок врятували рибалки й передали до евакошелону.

І Катря, тепер Катерина Панасівна, як їй наказала величатись завпед Віра Павлівна, відразу відчула, яка різниця між її дитинством і дитинством цих ребят.

Вона відповіла дівчинці — її звали Поля Глущенко — глухо:

— Швидко, серденько, як тільки ти пройдеш оці сонатини Моцарта, от побачиш... Ти з України?

— З України... З Дніпропетровська,— відповіла Поля.

— Вам усе розказувати? — неохоче перебив Полю десятилітній Вася Калінін,— у нас тьотя була з редакції, вона нас розпитувала, а потім написала все точнісінько в газеті, тільки імена не ті. І назвала: «Не забути ніколи». І ви теж писати будете?

— Ти якийсь дурний, Васю. І чого б це тьотя Катя про нас писала? Вона не з газети,— зауважила йому солідна Майя Носова, старша за всіх, їй було одинадцять років. Білява, в золотих кучериках, вона завжди ходила у яскравій солом'яній шляпці з голубими стрічками. Капелюшок вже постарів від часу і негод, і солома рвалася щодня, стрічки вигоріли від таджицького сонця. Казала Віра Павлівна — всі пропонували їй замість капелюшка нову тьобетейку. Та Майя зняла великий реві: цей капе-

люшок був єдиною річчю, яка нагадувала їй минуле, втрачену родину.

— От я вам все розповім, — продовжила вона і, обнявши семилітню Олю — то була її менша сестричка! — притулилась довірливо до Катриного плеча. — Ми тата на фронт виряджали — він офіцером був, — то думали, він назавтра повернеться. А потім нема і нема... І лист тільки один одержали. А він живий, як ви думаете?

Блакитні очі Майї впилися в обличчя Катрі з такою надією, що Катря вигукнула:

— Живий! Я певна, що живий!

Мала Оля радісно засміялася і сказала:

— Я так і знала!

А Майя продовжила:

— А потім, коли стали літати бомби, ми враз зібралися і поїхали. Наш ешелон ішов довго, дуже довго. Ми в теплушках їхали і на чемодані сиділи. Мама все нам казки розказувала.

— Про коника-горбоконику, — вставила Оля, — а ляльку мою Мусю забули.

— Про коника-горбоконику. І оперу «Садко-багатий гість», із співанками. А потім нам це все дуже набридло. І з їжею було погано. Наш поїзд стане десь у полі і стоїть, і стоїть, день і другий. Яюсь стояли, а мама зібралась, каже: «Піду я, дівчаточка, за кип'ятком»...

Маленька Оля підвела голівку і поправила сестру:

— Мамочка ще сказала: «Бідні мої пташечки, як вам треба гаряченького».

— Так, — ствердила Майя, зітхнувши. — То були маміні останні слова. А потім почалося бомбування. Налетіли літаки. Ну, якась тьотя закричала: «Лягайте під вагон!» Вона нас витягла, і ми отак навкарачки під вагон полізли. А потім щось тріснуло, загуркотіло, піднялось страшне. Ми яюсь живі лишилися — я в цьому капелюшку... Ми потім побігли маму шукати. А мама... мама десь зникла. І всі речі у вагоні, кажуть, згоріли...

— І лялька Муся! — мовила з жалем Оля.

— Вона мала ще, — ніби вибачаючись за сестру, сказала Майя.

— А ти, Доро, що-небудь мені скажеш? — звернулась Катря до некрасивої смутної дівчинки, яка сиділа осторонь.

— Дора все мовчить! — похитала головою Майя. — І зацікавитись перестала.

— Значить, є причина, — мовила Катря, підходячи до дівчинки й ласкаво обіймаючи її за плечі. — Чому це, Доронько?

Дівчинка підвела голову. Катря занотувала, що в неї були чудові очі, синьо-чорні, з поволокою, бездонні, з величезними віями і без міри сумні.

— У мене болить голова, і тоді мені сняться мама і... бабуся.

У Катрі защеміло серце. І в неї мама і бабуся...

— Бабуся у мене старенька, їй вісімдесят років. Як фашисти почали наступати, тато з міста прийшов — він слюсарем працював, — у вікно постукав, каже — іти треба. І ми в чому були, так і пішли... Дівчинка помовчала трохи й через силу додала: — А бабуся не пішла — у неї ноги не ходили. Вона старенька... І кицька Мурка... Жалко.

— Живе ще бабка твоя, от побачиш, — солідно сказав Вася. — І чого зарані плакати, правда?

— Я і не плачу... А мама — не знаю де...

— Загубилася на вокзалі, як за хлібом ходила. Ешелонів багато... Мати, певно, у друге місце поїхала. А тато десь воює, — доказала за Дору Майя.

— О,— мовила Катря, — та ти ж щаслива!.. У тебе всі рідні, певно, живі, і ми їх розшукаємо. А знаєш, що ти робити мусиш? — Катря хитро примружила очі. — От подумай. Приїжджаєш у своє місто — Могилів-Подільський. І тебе всі дома зустрічають, а ти кажеш: «А я граю на роялі... Моцарта». От буде радість!

Дівчинка поправила коси, ніби вся прибралася, і усміхнулася. Цього Катрі і треба було: Віра Павлівна їй сказала, що дівчинка дуже здібна, за одну зиму вона зробила великі успіхи, дома вона тільки-но почала вчитись.

Вася, який під час розповіді стояв відвернувшись і колупав пальцем рубчик клейонки, мовив:

— Киснуть дівчата, а у них, може, і тато, і мама є. А от мої...

Катря знала, що він теж, як і вона, в дитинстві був колгоспним музикантом, грав на гітарі, мандоліні, підбирав на роялі по слуху все, все.

— Як бомба тоді гахнула — це коли я до колодязя

по воду пішов, — мати й сестричку насмерть... Я і дивитись не пішов...

Він навмисне грубим голосом продовжив:

— А потім я з ребятами... ми лісом ішли й ішли. Ожину їли і гриби сирі. Я татка хотів знайти. Ми до фронту дійшли — серйозно. Та татко не знаю де... Я генерала прохав: залиште мене, я розвідником буду. Не схотіли. А мені, що ж мені за маму тільки грати?..

Що треба було відповісти цьому наболілому дитячому серцю? І Толя тікав на фронт. І вона сама...

Та Катря згадала найпростіше:

— Я, Васю, знаєш, була в німецькому тилу... Партизанам трохи допомагала. А мама у мене льотчиця... десь воює, певно. А може й нема її на світі... Та музики нам забувати ніяк не можна.

Поля повернула голову — вся її флегматичність зникла — і стала жадібно слухати.

І Вася аж підвівся — вся його постать виявила найпильнішу увагу і пошану.

— Я... тепер буду вас слухати, — сказав він, — і я по-воєнному, — сказав, — буду вчитись на відмінно і буду... по-воєнному...

— От і добре, — мовила Катря. — Піонери школи зараз велике діло задумали: ми бригаду музичну — ансамбль пісні й танцю — організуємо. Ми в госпіталі грати підемо, поранених розважати.

Катря побачила, що її малюки так і розцвіли. Аж тут двері з шумом розчинилися, і в кімнату вбігла Хусні, тримаючи за руку десятирічну дівчинку в національному костюмі, з безліччю кісок.

— Норі! — рвонулась до дівчинки Майя.

— Катре, Катрихон, — щebetала Хусні, — на збори з своїм класом іди. Вже збираються. А це я тобі ученицю привела, це Норі, вона дуже хоче грати на роялі. Ти не думай, Катрихон, вона добре грає на дойрі і танцює. Вона в нас у відділі народних інструментів вчиться, а все ж — рояль... Ти не бійся, Норі, не бійся...

— А чого їй боятись? — знизала плечима Катря. — Це не екзамен.

Норі засяяла очима, так що, здалося, й чорне волосся відбило цей блиск.

— Ой, ти не знаєш, Катрихон, — похитала головою Хусні. — Вона смілива, наша Норі. Тато в неї — та не

будемо, як сороки, гомоніти!— а тато надто строгий. І він, і мачуха ніяк не хочуть, щоб Норі на роялі грала.

Норі спустила додолу очі, й вії затріпотіли їй, як піймані метелики.

Хусні крутонулась, як дзига, й підбадьорюючи лянула дівчинку по плечі:

— Нічого! Норі — піонерка, буде на роялі вчитись. А тата ми потім переконаємо, що це не гірше дойри. Так?

— Добре, — погодилась Катря, — все буде гаразд!

— Ой, яка ж я рада, що Норі буде в нашому класі, — сказала Майя. Всі знали, що дівчатка дружать, хоч Майя була старша. — Ти, Норі, не тікай, я тобі подарую одну картинку.

Хусні відвела Катрю вбік і зашепотіла:

— У Норі тато дуже вредний. Його у кварталі карапчуком — злодієм звать. Я думаю, що це він намовив жінок не ходити на агітбесіди.

— Ти дізналася?

— Я певна в цьому. Я вже всіх оббігала, розпитувала, пояснювала. Мама допомогла — ого! Мою маму всі жінки поважають! Ну і призналися: одна людина мовила — хто, сказати бояться, — каже: будете на агітацію ходити, вас басмач грабувати буде. Подумай, басмачів витягли!

— Басмачі?! — здивовано повторила Катря. — Проте, чого тільки не може використати ворог! Ти Борисові Омеляновичу про це казала?

— Аякже! Мені Віра Павлівна казала, що він і на війні шпигунів ловив, ого!

Катря усміхнулась: у Хусні це «ого!» звучало зовсім по-дитячому.

— Він, лейтенант, такий хороший! Скажу по секрету, я б у нього закохалась, та, знаєш, він насмішник, засміє...

Двері відчинилися, і Лена покликала:

— Ходімте ж на збори!

У залі було шумно, людно. Зібралися діти й учителі — професор, Віра Павлівна, вчитель теорії Іван Іванович, викладач гри на народних інструментах узбек Саїдов і викладач гри на віолончелі Рябов. Катря пошуквала очима Клименка, але його не було. «Не хоче, скромничає, показує, що музичні справи його не стосуються», —

вилаяла його подумки дівчина.— Ніби й знати не хоче, що вони, Катря і Лена, і Хусні, за кілька днів відчули в Клименкові такого друга, без якого ніби чогось не вистачає...

— Починай-но, Хусні,— мовив професор і, ніби відповідаючи на Катрині думки, додав:— Бориса Омеляновича тільки нема, але він ось-ось підійде.

— Увага! — сказала Хусні й вийшла наперед до столу.— Президію зборів музичної школи імені Чайковського прошу займати місця.

«О, вони вже й обрали президію!»—подумала Катря.

До столу вийшли Лена, Гафур та Віра Павлівна. Хусні, обрана головою, урочисто повідомила:

— Слово має директор школи професор Сідерський.

Професор важко підвівся з місця і вийшов до столу. І Катрі впало в око, як він постарів і змінився за цей рік, рік війни. Голова з зовсім сивим волоссям трусилася, очі ніби втратили блиск і зіркість... Та ні! Катря побачила: ледь поглянув на затихлу дітвору і чомусь на неї, — відразу засяяв натхненням, як тоді, коли він виконував на скрипці твори світових композиторів...

— Мої музиканти, — мовив він, — мої юні музиканти! Ви — наш весняний цвіт, якого не могли вбити, знищити ніякі фашисти. Мої майбутні артисти, які будуть грати в московському, ленінградському, київському оркестрах... Ви, які лінувалися й не лінувалися, а загалом з честю виконали свої річні учбові обов'язки... Ви були, мої милі хлоп'ята й дівчата, хороші не тільки тим, що збирали залізний лом і плели теплі речі, а й тим, що на зло фашистам, які сіють смерть, грали нашого Чайковського, Шопена, Бетховена. Тепер, товариші, учні школи імені Чайковського, вас ждуть нові славні діла. У нас буде організована концертна бригада, в якій гратимете ви всі... Не усміхайся, Толю, і тобі знайдеться партія в секстеті чи квінтеті! Всім, всім знайдеться робота. І знаєте, кому ви будете грати? Нашим дорогим пораненим бійцям у госпіталях. А як підучимось, будемо виступати з платними концертами... Атож! І зберемо гроші, принаймні на танк, приміром, танк «Піонер», який буде бити ворогів!

Великий шум знявся в класі у відповідь на промову професора. Всі захвилювались, особливо малюки: вони дуже боялись, що їм не пощастить грати в концертах.

Хусні запропонувала зробити дві програми — одну з класичних творів, другу з народної музики. Хай оркестр грає національні пісні — російські, українські, таджицькі.

— Стривайте,— втруtilась Віра Павлівна,— я пропоную бригадиром цієї бригади призначити нашого молодшого педагога Катерину Майоренко. Вона в цьому досвід має.

— А так! — вигукнув задоволено професор. — Ану, Катре, вдруге у своєму житті організуй піонерський хор-оркестр. Згодна?

— Так, я згодна, — мовила Катря і додала: — Ви дозволите мені щось сказати? Хусні, прошу слова!

Піднявши руку, вона підійшла до столу.

Ніхто не сказав дітям, щоб вони замовкли, сама собою запанувала велика тиша. Катрю, як і Лену, за кілька днів діти встигли полюбити, і всіх цікавило, що вона скаже.

А Катря поглянула у вікно, і у вікні, ніби в рамці картини, вона побачила темну смугу садів, а за ними хвилі, жовті хвилі — дюни пустині, а над усім неможливо сяючі, безтурботні гори. Подивилась і зітхнула.

— Піонери! — мовила вона. — Діти Російської республіки, Радянської України і піонери сонячного Таджикистану! Юні лєнінці! Скільки подвигів за вами! Піонери завжди допомагали старшим, геройськи бились з ворогами нашої Вітчизни...

Я була такою, як ви, коли ми створили піонерський хор-оркестр. Це були інші часи, і в нас далеко не так було з інструментами, як у вас. Дівчата на гребінцях грали, а хлопці з каструль літаври робили...

Хтось чмихнув, але його ніхто не підтримав.

— А потім який добрий оркестр був! Він народився тоді, як ми на поле йшли, збирали довгоносіків, з піснею йшли. І головне — ми стали оркестром відмінників. У нас не було жодної двійки. І ми стали гордістю нашого колгоспу, на всіх святах грали, наприклад, на Першотравень чи Жовтень. По району й області їздили. І тепер... Знаєте, мені спало на думку: зробимо ансамбль піонерської пісні й танцю!

— Це прекрасно! — вигукнув професор. — Прекрасно!

— Лола! — раптом вигукнула з місця Хусні. — Це буде зватися «Лола» — червоний тюльпан...

— Що таке?

— Я пропоную назвати ансамбль пісні й танцю «Червоний тюльпан», або «Лола»! Щоб він був гарячий, червоний, як піонерський галстук, як цвіт нашої країни... наші бажання. Згода?

— Не кричи так, Хусні, — потягла її за рукав квітчастого плаття Лена, — ми згодні!

— Добре! — схвалив професор.

— Згодна! — закричала Катря. — Згодна!

І тут піднялася маленька Оля.

— Я танцювати хочу. Я можу вальс квітів танцювати. Ми на ялинці танцювали... Можна?

— Можна!... — відповів їй за всіх професор. — Танок квітів з балету «Спляча красуня» Чайковського, так?

— А балетною групою дозвольте керувати мені, — сказав весело чийсь голос, і довга постать Клименка з рюкзачком на спині з'явилась у дверях.

Всі засміялись.

— В балеті «Дон-Кіхот»! — додав Борис Омелянович, і всі чмихнули ще дужче.

Та Клименко ішов не один. За ним виросла присадкувата постать Петровича.

— Дід-Мороз! — писнули дівчатка.

— Петрович! — пролетіло по рядах.

«Дід-Мороз» — це було прізвисько, яким діти будинку нагородили Антипова, коли він з кошелем подарунків уперше з'явився до них в новорічну ніч. Малі, напівголодні, вони справді прийняли його за казкового Діда-Мороза, бо він приніс їм тепло, радість, іграшки.

— Здрастуйте. А я до вас у маленькій справі, — мовив він, — ставлячи у куток свою палицю. — Здрóрово! Я чув, — у вас ансамбль чи хор буде. Здрóрово! Танцюйте, грайте, на зло ворогам. Я певен, що грошей на цілий танк наберете...

Давно це було... пригадав я зараз. Тільки буржуїв скинули, у нас і зброї майже не було, а на нас чотирнадцять держав напали. Та Володимир Ілліч казав, що ми переможемо, що ми не можемо не перемогти, бо за нами правда, за нами справедливість!

І ми перемогли! Отож бажаю вам великих успіхів!

І тут у мене до вас є справа...— він обвів очима зал і усміхнувся Катрі.

— Так от, дівчино - композиторко, нам потрібна пісня, пісня нашого міста Леніна, що присяглося бити ворога сьогодні, завтра, щодня! Напишеш нам, дівчино?..

Катря схвильовано подивилась на Віру Павлівну, і та відразу зрозуміла її.

— Бачите, — мовила вона, — наша Катря пише речі для фортеп'яно і для оркестру, а пісень вона не писала.

— Це якби Олесь! — тихо сказала Катря і почервоніла.

— У нас був вихованець Олександр Горієв. О, цей би написав пісню, та він десь воює. А Катря напише балетні сцени «Червоний тюльпан»...

— О, це теж непогано, — мовив Петрович.

— Проте пісню ми створимо обов'язково! — втрутився професор.— Щоб значить: фортеп'яно, симфонічні речі? Ванда Василевська, яка писала великі романи, пише зараз нариси в газеті! От написала в «Правде» про таджицького героя Ібрагіма Юсупова. І Катря напише пісню... Спробуємо. Але ж нам потрібний текст.

— Ви знаєте, я прохав робітників редакції підшукати текст. Як би хотілось, щоб написала його теж якась молода людина...

— Я приблизно читав такий вірш, — скромно втрутився Клименко, — його написав один молодий ленінбадський поет. Якщо він зважиться його дати...

— Ну і добре! — озвався професор.— Ви нам цей текст знайдете?

Та Борис Омелянович ніби забув про все, він присів серед дітей на парті і таємничо прошепотів:

— Нюсю і Олю мені, хутко!

Діти загомоніли і притягли Нюсю і Олю.

Клименко безмовно відкрив коробки: дві ляльки усміхнулись захопленим дитячим очам.

Як же дівчатка зраділи! Оля запищала на всю кімнату: «Моя лялька! Муся!». А Нюся тільки пригорнула іграшку до грудей і, зібгавшись калачиком, повторювала: «Як же я рада! Як же я рада!..»

Всі припинили розмови й оточили дівчаток. Здавалось, сонце з-за гірської верховини сяйнуло з цією дитячою радістю.

НОВИНА В УРА-ТЮБЕ

Сива Файзі-бібі поправила свою саморобну прялку, висмикнула довгу рівну нитку і під дзиччання колеса продовжила розповідь:

— ...І скликав тоді шах персидський народ. Довго карнай* кричав у горах і долинах. І прийшли піддані звідусіль. Сказав шах:

«Сохне-в'яне донька моя єдина Дельбар — пишна троянда, і не знаю я, що робити. Дам я нечувану нагороду тому, хто вилікує її...»

Тоді вийшов юнак, і очі в нього були такі блискучі, що дивитись на них, мов на сонце, було боляче.

— Цей юнак герой був? — перебив Файзі-бібі малий Нур. — Він на війні був сміливий?

Ребята з плетивом у руках, що слухали бабусю, зашипіли на Нура так, що голуби, які гуляли понад хаузом, злякано пурхнули у блакить.

— Тихше! — гримнула бабуся. — Так, він був сміливий, він був ура-тюбінець, а наше місто не знає боягузів. І цей юнак сказав:

«Дайте мені караван, посадить у нього вашу доньку Дельбар, і я повезу її у нашу долину. Послухайте: між двома горами рожевими є долина, а посередині тече сай**. На берегах його виноград росте, солодкий, як мед. І немає місця кращого, ніж та долина. Бо коли усюди стоїть спека, в тій долині, де гірська річка, гуляє прохолодний вітерець. А коли всюди холодно — там затишок: гори захищають долину від холодних вітрів. Там напевне одужає донька твоя».

Зібрав шах багатий караван і вирядив з ним свою хвору доньку. А попереду на баскім коні невідомий юнак поїхав.

Саме весна тоді була. І в долині нашій цвіла лола. Дихнула дівчина повітрям запашним, очі заплакані розкрила (а вона дуже хвора була) і мовила голосом тихим:

«Щось мені веселіше на серці стало. Дайте мені квітку вогняну, помилуюся нею».

Зірвав юнак лолу і приніс дівчині. Взяла вона у руки

* Карнай — це величезна труба, сурмлячи в яку таджики скликають народ на видовиська, збори (тадж.).

** Сай — гірська річка (тадж.).

чудову квітку, і порожевіли її бліді щоки, наче сніг, коли на нього впаде весняне сонце. Відразу одужала дівчина...

Віддав тоді шах її заміж за юнака і збудував у рожевій долині наше місто, що звалося у давнині її ім'ям...

Тут бабуся урвала свою казку, бо двері рипнули, і до двору вбігла висока чорнява дівчина. Поривчастим рухом вона обняла й поцілувала бабусяю й одним духом розповіла їй:

— Бабуся, голубко, ой діла які! У нашій школі госпіталь буде. Поранених привезуть... Я з нашими комсомольцями домовилась усе прибрати, усе обладнати. Вони ж з фронту! Ой, якби Хусні швидше кінчила учобу та до нас приїхала — вона б нам допомогла, вона бідова. Я дівчатам сказала: якщо за три дні все не упорємо, ганьба нам. А старий Махмедов сказав: «Хай командир Іргашой наказує!».— Чуєш, так і сказав: «Командир Іргашой!». Чуєш, бабуся: «Командир»!!!

— Коза ти, кізонька, а не командир, — засміялася бабуся, ласкаво глядячи важкі коси дівчини.

— Ні, ні, командир Іргашой, — зацвірінькали, як птахи, діти.

Іргашой раптом витягла з кишені папірць і, піднявши догори палець, таємниче наказала:

— Тсс... Не заважайте. Це список речей, які нам конче потрібно дістати. По-перше: килим... Еге ж, килим, бабуся, гарний великий килим. Ми повісимо його в їдальні, щоб наші захисники могли ним милуватись під час обіду. Даси, бабуся, килим?

— Ех ти, метелику мій милий...

Бабуся встала з-за прялки, висока, поважна. Файзі-бібі була в місті Ура-Тюбе найповажніша стара — їй було вже вісімдесят років. В кого було найбільше знаменитих дітей і онуків, як не в старої Файзі-бібі? А кого так шанували, як не її, вдову Улуг-заде — гафіза, народного співця, що піснями своїми картав баїв і звеличував сміливих? І навіть у страшному зиндані, куди його вкинули за непокірні речі, виспівував такі пісні, що в його вартових очі вилізли на лоба...

Файзі-бібі попростувала до хати й відкрила ключем великий кований сундук з вирізьбленими перськими візерунками. Тоді урочисто наказала Іргашой:

— Візьми ось оцей зверху. Бери, бери та неси на двір, витруси, може, міль завелася.

Іргашой, нахилившись, відвернула кінчик килима і ахнула, вражена красою й багатством фарб і візерунків.

— Бери, це твій килим, — додала стара.

— Мій?! — здивувалась Іргашой.

— Еге ж, це тобі. Його мій старий привіз із Бухари. Ох, нелегко було мені його зберегти! Коли баї кинули мого старенького в зиндан, я закопала цей килим в скрині у землю. Старий заповідав, що подарує його найсміливішому з нашого роду. І син Гафур гадав подарувати його вам на весілля...

— Ібрагімові! — скрикнула Іргашой. — То й ти гадаєш, бабусю, що Ібрагім найсміливіший і найкрасивіший у нашому роді?

— Ти сама це добре знаєш, хитричко, — відповіла бабуся. — Хто з юнаків полював у горах краще за всіх? Хто влучав без промаху в орла на льоту? Хто кращим ударником звався на нашому винному заводі? І хто зі славою повернеться? Я знаю це, стара Файзі-бібі...

Іргашой, що розгорнула килим під час бабиних слів, так і прикипіла на місці. І раптом, притуливши килим до грудей, поникла головою.

— Повернеться? Щоранку, ще сонце за горами спить, а я стріпонуся, і сон тікає з моїх очей. Згадаю, що від Ібрагіма п'ять місяців немає вістей, і так страшно мені стає, бабусю... А тоді...

Рвучким рухом Іргашой скочила з місця, схопила килим.

— І тоді я готова кричати, щоб на всесвіт було чути: «Я ненавиджу тих, хто відняв у мене нареченого мого!» І я біжу до школи. І я готова ще тисячі пудів подарунків вантажити... І ще сто будинків для госпіталів ремонтувати...

Вона схопила в оберемок важкий килим і, прожогом винісши його до двору, почала витрушувати. Дітвора зацікавлено обліпила її.

— Киш-киш, курчатка, — командувала Іргашой. — Відійдїть трохи. А ти, Нур, і ти, Норі, берїть за кінці та тримайте, щоб я добре потрусила...

Вони тільки розіп'яли квітчастий килим, як раптом у хвіртку застукали, і чийсь голос виспівуючи прокричав:

— Хай буде ласка аллахові, домові Ібрагіма Юсуфова! Чи можна зайти сліпому співцеві прославити ім'я його?

— Бабусю, — гукнула у вікно Іргашой. — Чуеш, якийсь гафіз хоче зайти.

Бабуся спішно накинула на обличчя чорну паранджу й попростувала до воріт.

— Заходь, старик, заходь, — відчинила вона хвіртку.

До двору ввійшов обережно, як сліпий, мацаючи дорогу палицею, присадкуватий дідусь з довгою сивою бородою. Очі його були щільно закриті. За плечима він ніс торбу, а з неї стримів букет квітів, тільки пелюстки майже облетіли, лише один ще горів там, як кривава пляма.

— Посадіть, діти, старого!

Діти кинулись до старенького з усіх боків, привели і посадовили на матрац, де допіру сиділи з бабусею.

Бабуся, як молоденька, метнулась до хати, принесла перепічку з доброго пшеничного борошна — Ура-Тюбе славився своєю рожевою пшеницею. Іргашой, покинувши килим, вже несла квітчастий чайник з піалами.

— Освіжи, батьку, свій рот міцним чаєм, не погребуй книшами моїми, — вклонилася співцеві бабуся.

— Я не голодний, поважна сестро, — мовив старий, — я голодний серцем, бо люди забули аллаха і роблять чорні діла.

І, підпершись рукою, старий затягнув пісню.

Іргашой спокійно й байдуже слухала її. Чи мало пісень про старовину співають сліпі гафізи? Але щодалі, вслухаючись у пісню, занепокоїлась.

Сліпий гафіз співав:

«Чорний дракон війни шматує рідний край. О цвіт гірський наш — юнаки! Вас попелить вогонь гармат, ваші мертві очі клеє гайвороння...»

Бабуся, пригадавши свого улюбленого онука, про якого кілька місяців нічого не було чути, пробурмотіла «сини мої» і схлипнула. Але Іргашой дивилась вже з якимось упередженням на червоне гладке обличчя сліпого, що викривлялося потворними гримасами.

«...І навіщо ж віддавати чорному драконі своїх синів? Не плачте, матері, не плачте, жони! Німець далеко... Німцеві не потрібні наші виноградники, наші поля! У нього свого багато. Він убиває тільки урусів та євреїв! Він не буде воювати з нами...»

Дітвора роззавила роти. Адже Нур і Норі були школярі, у школі вони чули інше, але слово старого гафіза серед людей теж вважалося за закон...

Гафіз понизив до шепотіння спів. Це вже звучало, мов якесь заклинання:

«Коли мисливець наздоганяє дике козеня, воно ховається у неприступних розколинах гір... Ти, мати великого славного роду, бережи своїх козенят, хай не йдуть твої сини й онуки воювати — так заповідав правдивим аллах!..»

Іргашой не витримала. Вона скочила з місця, вона ладна була закричати, щоб він замовк, цей огидний старий. Адже Іргашой знала, що це зовсім не так, Іргашой — комсомолка. Та її стримувала повага до старшого, до гафіза-співця, повага, всмоктана з материним молоком.

Тимчасом Файзі-бібі, схвильована не менше дівчини, владно простягла руку до співця. В її безмовній постаті, з обличчям, запнутим чорною паранджею, було щось таке, що примусило старого зупинити потік своїх отруйних слів. Хоч Файзі-бібі була жінка, але жінка відома — з одної із найповажніших родин Ура-Тюбе...

Файзі-бібі заговорила:

— Як можеш ти таке казати, гафіз! Не було ще в роду ура-тютюбінців кіз — тільки орли. А орлам не ховатись у темні западини, ні...

Тільки й треба було, щоб стара Файзі-бібі зважилась заперечити гафізові. Іргашой рвучко кинулась вперед, обурено закричала:

— Що ти кажеш, бабай! Було б непогано, якби тебе почув мій наречений! Він би не дозволив тобі співати по наших дворах...

— Стривай, Іргашой, — пробувала зупинити її стара.

Гафіз розсердився. Мацаючи дорогу палицею, з сердитим бурмотінням, з прокляттями, він кинувся до виходу.

— Стривайте! — раптом урочисто мовила Файзі-бібі. — Стривайте, чого це кличе карнай?

Дійсно, різкі й яскраві залунали звуки карнаю. Всі знали: це не був вечірній час, коли карнай біля театру закликав народ на виставу. Ні, це щось трапилось... У Іргашой защеміло серце — їй згадалося, як так само, веселої літньої днини, карнай покликав людей, щоб сповістити, що на Радянську країну напав фашист.

— Я побіжу, — мовила вона, — дізнаюся...

Вона відчинила хвіртку й побігла. Дітвора за нею. Аж

тут стрічні люди розповіли їй усе, і бабуся з двору почула розмову, її вигук...

Як буря, Іргашой увірвалась за хвилину назад до двору, уся рум'яна, схвильована. Ледве передихаючи, притиснувши до грудей руки, закричала бабусі:

— Ібрагім живий... Мій Ібрагім — герой! В газеті написано. Йому дали орден Леніна... Там мітинг з приводу цього...

В БУДИНКУ З'ЯВЛЯЮТЬСЯ СКОРПІОНИ

З часу організації ансамблю пісні й танцю все в школі ніби стало на своє місце. Так, мистецтво набирало особливого, високої ваги, змісту. І дорослі і малі з запалом взяли за свої інструменти. Будинок, садок заспівали, заграли всіма голосами.

Професор знав, кого призначити керівником «Лоли». Катря, яка колись у дитинстві прийшла до їх музичної школи диригентом і концертмейстером сільського піонерського оркестру, швидко налагодила оркестр народних інструментів. Старий викладач гри на народних інструментах Саїдов дивом дивувався, як швидко Катря освоїла незнайомі їй національні інструменти таджиків та узбеків. Потім між старим вчителем і Катрею розпочалася короткотривала суперечка, яка дуже швидко кінчилася перемогою Катрі.

Катря розширила народний оркестр. До таджицьких інструментів дойри і дугару вона додала російську балалайку, українську кобзу, сопілку, все те, що знайшлося у місті і що допоміг дістати невтомний Клименко.

— Що ви робите? — спочатку обурювався Саїдов, — ви ламаєте стиль народного оркестру!

Та ця молода кароока дівчина казала:

— Послухайте, хіба він гірше звучить, наш оркестр? Всі народи зараз борються з фашистами. Адже ми будемо грати й співати і російські, і українські, і таджицькі пісні. Для «Лоли» нам саме потрібний такий багатонаціональний оркестр! Він про дружбу народів буде промовляти.

— Може й так, — здавався старий, — але щоб нам не дорікали... Знаєте ви, наприклад, що таджицька народна пісня одноголоса і що на Сході введення багатоголосся зустрічало майже смертовбивство?

— От і добре, — сказала Катря, — треба нам кінчати з національною обмеженістю. Хіба ви за неї?

— Що ви,— обурився старий,— то ж робили релігійники й націоналісти. Мої учні давно грають на два голоси російські пісні.

Розмова кінчилась тим, що Катря гармонізувала кілька таджицьких пісень, і старий вчитель, який, незважаючи на свій вік, належав до передових музикантів, не міг не похвалити — так вони прекрасно звучали.

Українська пісня «Реве та стогне», виконана оркестром, зачарувала юних музикантів. І таджицька народна «Червона троянда і дівчина» сподобалась російським дітям. Хусні стала балетмейстером, і таджицький народний танець, український гопак та руська камаринська ввійшли до репертуару.

Дітям допомагало все місто. З таджицького театру прийшла мініатюрна таджицька балерина і запропонувала безкоштовно вчити дівчаток танців. Звідти ж прийшов і баяніст на допомогу. А хоровий клас, який ледве-ледве дихав, бо не було керівника, ожив від чарівної палички свого керівника Катрі.

Міськторгвідділ відпустив за проханням Антипова зеленуватої тканини, і швейна фабрика мала пошити дівчаткам-артисткам для сцени плаття, а хлопцям — костюмчики. Дівчатка ходили на примірку горді — плаття були прості, та з рукавами і коміром червоними, їх прикрашав волащик у формі пелюсток тюльпана. Хлопцям такі тюльпани для петлиць Катря й Хусні вирішили зробити з червоної тканини самі. Адже йшла-бігла вперед східна весна. І цибулинні рослини зникли з піщаних дюн.

Стояли спечні дні, і Хусні надумала, щоб оркестр народних інструментів репетирував на повітрі, у виноградній альтанці. Вже пишне ажурне листя майже закривало її всю. Трохи тіснувато було, але використали й величезну шовковицю, яка поруч розкинула свої пишні віти.

Клименко, проходячи двором, зайшов послухати репетицію «народних». Критичним оком він подивився на розкішні грона винограду, які були ще зовсім зелені, і пробурмотів:

— Це кінець винограду.

— Що ви,— обурилася Хусні,— хіба ви не знаєте, що ми з дітьми вирішили почастувати виноградом червоних бійців нашого підшефного госпіталю? Ага! Не сподівались? Це прекрасний сорт винограду — «дюльбар».

Клименко поглянув на дітей. Очі всіх вп'ялися в грона. Вася Калінін зсунув брови і сказав:

— Вони як присяглися це зробити... піонери наші... то по-воєнному: жодної не візьмемо до збору.

Клименко посміхнувся і зрозумів, що це справді так. А Хусні додала:

— Ви ще й не знаєте, як саме ми збережемо його. Птахів бачили? У нас коли виноград зріє, скупий хазяїн родину збирає: стукають, кричать, як девона, птахів ганяють...

Жвава Муся Дюміна засміялась і сказала:

— А от Норі нам скаже... Ти знов виноград стерегла?

Очі всіх звернулися до Норі, яка сьогодні знов спізнилася і, ввійшовши до двору, винувато зупинилась на доріжці.

Мавпа пішла їй назустріч і раптом, нанюшивши щось, легенько загарчала.

— Назад, Мавпо,— сказала Хусні і з серцем додала:— Собака і та сердиться. Ну, як спізнюватись можна...

— Але я не могла... не могла... Ми стерегли виноград. Батько звелів...

Муся Дюміна і Поля чмихнули і замовкли цієї ж хвилини: очі Норі були повні сліз.

— Що за смішки! — знизала плечима Хусні.— Не дають дівчині жити.— І подала рукою знак: починаймо! Концертмейстером «народних» Катря призначила її.

Флейта в руках Толі почала: «Реве та стогне Дніпр широкий».

Клименко ступив крок, щоб іти. О, в нього, завгоспа, було досить діла, щоб не займатися музикою, але знайома мелодія уразила його серце.

Він зупинився біля ганку контори, навкруги якого, ніби пальми, стояли посаджені дітьми кущі клещовини. Яскраве, наче плакатне, голубе небо висіло над двором школи, а на ньому вимальовувались рожево-білі шпилі гір. Гаряче повітря коливалось, квіти на схилі гір червоніли, як вогні. Вони були далеко, але, здавалося, пливли все ближче, ближче...

Та зовсім інша картина раптом виникла перед ним: сонячний київський пляж і українські піщані «дюни» на березі Дніпра... Як же яскраво згадалося! Він (неабиякий спортсмен по плавбі — аж не віриться), який поїхав до Києва на екскурсію, сидить з Раєю та її подругою між

верболозами. Вони в купальниках, всі бронзові від сонця, веселі...

— Уявіть собі,— сміється Рая,— нас через років десять. У Бориса, за ненаходженням материх шпигунів, знічев'я виросло черевце...

Як вона вміла сміятись, Рая! Ну, неможливо було ображатись!

— Як це все ж таки наївно,— втруtilась Маруся,— на жаль, через десять років ще не переведуться шпигуни...

— Тсс... слухайте! От дівчата й хлопці у верболозах, як вони співають «Рева та стогне»...

Спогад був такий яскравий, що Борис Омелянович сердито провів рукою по голові: може, це, як віщував той суворий професор з госпіталю, починаються галюцинації?

І тут він аж відсахнувся: просто перед ним виросла дуже знайома постать молодої жінки в білій панамці, у білому вбранні, з матроським комірчиком...

— Скажіть, де я можу зараз знайти директора школи?

Він відразу пізнав її, газетярку, яку бачив за вікном редакції.

— Маріє Михайлівно! Невже це ви?

— Борисе Омеляновичу! Я таки вас побачила, коли ви йшли повз редакцію. А ви навіть не зайшли...

— Не міг. Але тепер зайду обов'язково.

Вона потиснула йому руку і швидко заговорила:

— Ви зайдете до редакції, правда? Може, якийсь вірш принесете. Нам дуже потрібні хороші патріотичні вірші. Ви знаєте, що я кілька разів писала про цю незвичайну школу. Ви добре зробили, що пішли сюди працювати. Їм варт допомагати. Там у вас, здається, є концертна бригада? Я хотіла б дещо запропонувати: треба хоч з маленькою групою поїхати в Ура-Тюбе. В цьому місті зараз ціле народне свято: ура-тюбінець Ібрагім Юсуфов за воєнний подвиг одержав ордена Леніна. Якщо привітати ура-тюбінців концертом, вони дадуть відповідь подвигом труда!

Клименко повів свою давню знайому до директора, про себе подякувавши їй, що, з запалом говорячи про свої справи, нічого не сказала про Раю, бувшу наречену (а вона, певно, знала, де Рая!).

З класу лунали фортеп'янні п'єси в чотири руки. Віра Павлівна готувала малят. Скрипичні карколомні вправи полились із вікна. Ах, це Леночка готується до концерту!

Поштар приніс газету, і Клименко повісив її у піонер-

ському кутку. Завмирили звуки «Реве та стогне», але вже не безтурботний київський пляж ввижався Борису Омеляновичу. Одне скупе повідомлення в інформзведенні про дії партизан на Україні розповідало, що там теж точиться смертельна боротьба. «Смерть за смерть! Кров за кров!» — лунав суворий лозунг.

Клименко пішов до спальні дівчаток. Треба було перевірити, як господиня тьотя Ціля прибрала у спеціальні марлеві запинала дитячі ліжечка. Дітей ночами кусали москити, мерзотні створіння, від укусів яких свербить, ятриться тіло. І як це добре, що Петрович порадив йому взяти на малярійній станції ці надійні укриття від комах.

Прості залізні ліжечка стояли, пишно вбрані білими серпанками.

Під одним з них сиділа маленька Оля (встигла забратися!) і гралася новою лялькою. Вона не чула, як зайшов Клименко, і продовжувала свою розмову:

— Знаєш, лялю, тут, у цьому будиночку, ми будемо спати. Це дядя Боря приніс. Скоро він піде знов воювати і прожене фашистів. І ми поїдемо до бабуні у Кобеляки... А в неї у вуликах живі бджоли...

Теплінь огорнула Клименка. Так, люба, так, він ще піде воювати, не може бути, щоб сердитий професор з медкомісії був правий!

Він повернувся до вікна, щоб не сполохнути Олині мрії, і остовпів.

На стіні, під вікном, сиділи скорпіони — не менше десяти. Клименко кинувся ближче, побачив: їх було чимало й на підлозі, вони розлізались повільно на всі боки і кілька вже стовбичили на фоні білого запинала.

Що це — випадковість? Клименко оглянувся і побачив, що під крайнім ліжком лежав суверток паперу, і це з нього повзли ці відворотні отруйні створіння. Тільки властива їм неповороткість завадила розповзтись по всій кімнаті.

— Оленько, дитинко, ти нічого не бачила? Вкидав щонебудь хтось у вікна?

Вона мотала голівкою, злякана, дивлячись на скорпіонів, — їм, дітям, вже було відомо, що ці «рачки» дуже кусаються і від їх укусу можна тяжко хворіти.

КОЛИ ПОВЕРТАЄТЬСЯ СТАРА ДРУЖБА...

Марія Михайлівна дуже зраділа приїздові Клименка. Це було дуже добре, що він приїхав сюди, у тепло, очевидно, підлікуватись після тяжкої контузії.

Знала Марія Михайлівна його здавна, ще з того часу, коли підлітками вони учились разом у восьмому класі. Потім Борис перевівся до іншої школи, і вона загубила його з очей. Пізніше вони зустрілися в піонертаборі під Києвом, вона те літо працювала там піонервожатою... Те, що було між ними, важко було б назвати юнацькою дружбою, тим більше коханням,— всім було відомо, що він чи не з дитячих літ закоханий у її подругу Раю. У відносинах Бориса і Марії, здавалось, були самі суперечки, шпилечки та жарти. Розлучаючись, вони зовсім забували один про одного. Але потім, в години несподіваної відвертості, вони, як найкращі друзі, відкривали один одному серця. Звичайно, Борис знав про ранне нещасливе одруження Марії, вона — про його вірне та нещасливе кохання до Раї.

Рая, чарівна, але неглибока, пустунка і аматорка «хвостів» (вона щиро признавалася, що любить, коли за нею упадає цілий «хвіст» хлопців), досить прихильно ставилась до Бориса як до цікавого зайвого закоханого. Потім вона несподівано стала його нареченою, невдовзі відмовила йому, а потім знов зібралася виходити за нього заміж. І знов це все розвалилося, коли він приїхав працювати на батьківщину в скромне прикордонне місто.

На початку війни Рая познайомилася з якимсь літнім генералом, одружилася з ним і тепер в евакуації жила на його атестат, ніде не працюючи. Треба сказати, що Рая завжди була трохи ледарювата і завжди не розуміла Марії, яка визнавала життя тільки як вир роботи, учоби і громадських навантажень.

Роки стерли юнацьке почуття до легковажної подруги, і Марія все більше віддалялась від неї. Та під час війни, коли безмірна туга по рідній, роздертій фашистами Україні з'їдала Марію, прийшов від Раїси лист, зав'язалося листування. І здавалось, знов між молодими жінками воскресло щось спільне, особливо, коли обізвався їх спільний (чи так?) друг Борис Омелянович.

Про те, що він в госпіталі, тяжко контужений, Марія Михайлівна дізналася ще два місяці тому з його ж листа.

Вона добре пам'ятає той день, коли метелик листа за-
смутив і порадував її.

Цього року навіть погода була жорстокою, як віяння
фашистського нелюдства. Напередодні весни зима сипала
тут невиданим у цю пору колючим снігом. У Марії не
висихали ноги, вона забула галоші на Україні, а старі
боти порвалися ще в окопах. Провулок Чукурак потопав
у грязюці. Та вже йшов якийсь «неймовірний» передве-
сінний день: у садках зацвітав урюк, а з гір зірвався бі-
лий, як і цвіт урюка, сніг.

Напередодні Марія Михайлівна перебралась на нову
квартиру, яку їй найняла редакція, не можна ж було зло-
живати далі гостинністю домкома Саломат. Господарі
хати, в яких оселили журналістку — ткач, літній чоловік,
та його дружина — молодесенька Гульру здавалися від-
людниками. До них зрідка ходили тільки близькі родичі:
стара тітка та його брат — високий, неприємний чоловік
з голосом ворона. Після життя в родині Саломат, де завж-
ди було людно, бо Саломат допомагала десяткам людей,
Марії здалось тут аж надто сумно. Проте тут можна було
добре працювати, і Марія почала думати про повість —
досі вона писала, крім статей, тільки короткі оповідання.

Лист Бориса Омеляновича чимось допомагав майбут-
ній повісті — може, тому, що він був сповнений непохит-
ної віри в перемогу...

Хоч в газетярки Марії, як завжди, було багато роботи,
та вона відпросилася додому, щоб докінчити статті вдома.
Останнім часом вона дуже погано себе почувала. Виразка
шлунку, якою вона давно хворіла, часто їй дошкуляла,
хоч ніхто про це й не знав.

Коли Марія пішла додому, вже зовсім темніло — мок-
рий сніг обертав вечір на ніч. Вона пройшла в свою хатин-
ку і запалила газову лампу — лампа та ще й з абажуром
коштувала їй півмісяця роботи, але вона була незрівняно
гарна. Навколо повеселіло, і Марія сіла перерхувати
лист.

«...Хай лютує зима,— писав Борис Омелянович,—
а весна неминуха — весна і перемога, чуєте?»

...Я чомусь учора згадував вас і вирішив, що ви завж-
ди уміли підійти якнайближче до мого серця, і нікому,
крім вас, я не розкривав його так навстіж. Ви, Мар, дуже
хороша, і це якась нісенітниця, що ви — такий близький
друг — ніколи не кохали мене, а я кохав жінку, яка ніко-

ли не була мені другом. Чи справді дружба і кохання ідуть різними стежками? Проте зараз про всі ці зайві переживання, звичайно, смішно й говорити, мені здається, що під час війни соромно й думати про такі сентименти...»

Лист зачепив якісь затінені куточки в душі Марії. Вона не могла заснути всю ніч.

І чомусь вона почала згадувати своє коротке (один рік!) подружнє життя. Вона, як і Борис Омелянович, любила людину зовсім іншої вдачі. Дуже чесного, але сухого і жорсткого чоловіка. Ніби об лід, розбивались об його кам'яну душу всі її мрії про велику, вірну дружбу в подружжі, про її самостійну творчу працю. А потім роки, коли вона зламала все і присяглась любити тільки свою працю. Що ж, хіба вона була нещасна? Ні!.. У неї були друзі... І якби не війна...

Стали безмірно гарячі очі, і нелюдський біль розкривав душу. Її мати... Її місто... Вони гинули там, де гинули тисячі, де фашизм розтирав на порошок всі людські закони, всі хороші почуття, дружбу, кохання, мистецтво.

І Марія заплакала, як не плакала давно — злими, холодними сльозами. У хаті було холодно, і вона побачила у тьмяне віконце, що все заповишено снігом. Була ніч, ніч без кінця...

Вона витягла папір, проглянула деякі свої нотатки. Повість, тільки повість мала стати її рятівним колом у морі суму, в зненависті до фашизму. Вона почала накидати план майбутньої повісті і відчула, що й Борисові готується в ній скромне місце.

Засиділась допізна і помітила, що надворі зовсім по-світліло. Вона відсунула фіранку з вікна і побачила, що на небо вплив повний місяць.

І раптом вона почула. Ні, сумніву не могло бути — то була солов'їна пісня! Адже була весна — незважаючи на цей анахронічний холод, сніг...

Тоді вона накинула на плечі хустку і, широко розкривши двері, вийшла з хати. Надворі вже було видно, як удень.

Вона навшпиньках підійшла до урюкового дерева, що стояло біля хати, звідки чувся посвист солов'я. Це було феєричне видовисько. Дерево все світилось в місячному промінні, і водяні краплі висіли на квітах перлами.

І десь угорі, на квітах, всупереч снігові, непогоді, так, це співав соловей, той самий соловей, який співав їй

в юнацькі роки на рідній Україні, ніжний, ліричний соловей. Він співав про весну, кохання, радість, і Марія відчула, як їй хочеться жити, вірити, чекати перемоги, бо вона прийде, неминуче, хай не зараз, але прийде, як ця черезсніжна весна! І далекий друг, як соловей, віщував їй цю весну!

То був лист. А потім друг приїхав. Марія побачила його у вікно, як він проходив через місточок, худий і довгий, як Дон-Кіхот, і навіть розгубилась: вибігти як дівчисько? Ні, ні, хай прийде сам!

Був, як завжди, клопітний гарячий день редакції. Треба було терміново здати матеріал вчорашніх зборів в одному районі. Марія приїхала звідити вчора. Потім треба було порадитись, як бути далі з завторгвідділом Карімовим, який роздавав державні продукти своїм родичам та коханкам. Треба було також з'ясувати, який «жартівник» розписував по місту фашистські знаки — адже такий малюнок виявили навіть на стелі людного поштамту... Марія подумала, що було б добре, якби прийшов Борис Омелянович — він робітник Держбезпеки, завжди спостережливий, допоміг би їй розібратись у деяких фактах...

Але Клименко не приходив. Та якось Марія пішла до музичної школи, яка містилася навпроти, — школа не виходила з орбіти її газетних статей, — у неї були цікаві діла.

І там вона дійсно зустріла Бориса Омеляновича.

Він сказав, що ввечері зайде до неї на провулок Чукурак...

Коли повернулась до редакції, побачила — хтось приніс їй букет червоних тюльпанів. Звідки? Ніхто їй не міг нічого сказати — приніс якийсь хлопець, таджик. Певно від когось з героїв її нарисів. «Може, Борис?» — на хвилину майнула думка. Ні, він би сказав, що це сентиментально...

— Ви підете обідати? — запитав її відповідальний секретар, рудий веселий Смолюк.

— Ні, в мене є обід вдома, — ухилилась Марія.

Вона казала неправду, вдома ніякого обіду в неї не було, але вона не хотіла іти з Смолюком, який мав намір до неї залицятись і нав'язував їй ці несмачні обіди в їдальні, бравіруючи тим, що міг одержувати їх без черги.

До того, її останнім часом все більше мучили напади хвороби виразки шлунку, а вона не могла дотримувати якоїсь дієти.

Забравши тюльпани, вона зібралася додому. Під пахвою в старому портфельчику несла нарис про юного агітатора Хусні — треба ж завтра здати його до друку... Якась злісна пропаганда повзла провулками старого міста, лякала жінок, відволікала увагу трудівників від праці, ударної праці на оборону Батьківщини.

Весна вже стояла у повному розпалі. Вже брудна вузька вулиця давно висохла, щоправда, під ногами залишились якісь гострі рифи, по яких нелегко було ходити в драних черевиках. Над великим хаузом, який регулярно наливався водою, розпустились чудові плакучі верби, і пахучі китиці всіяли доріжки чарівним килимом.

Марія пройшла у двір, відкрила ключем свою хатинку і занепокоїлась: вона відразу помітила, що без неї в кімнаті хтось господарював.

Ось тут папери, сторінки нарису, якого вона ввечері не встигла закінчити, розкладені не в порядку. Біля чемодана долі лежить маленький гудзик. Це гудзик від літнього плаття, і вона даремно шукала його багато вечорів, а от тепер, дивись, він виринув звідкись...

Певно, щось шукали господарі... Це неприємно. Проте не вірилось. Редактор таджицької газети, який порадив цю квартиру, рекомендував подружжя як дуже чесних людей...

Марія відкрила ящик стола. Тут було її найдорожче: кілька фотокарток та листи, які вона випадково взяла з собою, їдучи на окопи. Тут же лежав останній лист від Бориса Омеляновича, листи Раї та ще останні фотокартки, які вона тільки-но одержала від фотографа для нового посвідчення. Подивилась і жажнулась: листа від Бориса не було, не було і одного маленького фото.

Гарячково обурена, вона знов почала перекидати папери, шукала, пригадувала. Ні, ні, лист і фотокартка зникли.

Раптом хтось тихенько постукав у двері, і нечутно ввійшла Гульру. Була це дуже красива і дуже нещасна жіночка, бо чоловік її ще жив за старими законами. і тримав її в своєму дворіку, як у стародавньому гаремі. Боязко оглядаючись, Гульру зашепотіла:

— Апа Марія, дорога, мені сон поганий за тебе снів-

ся: ніби тебе вкусив скорпіон. Прошу тебе, візьми, подивись ліжко!

Мила дикувата Гульру. Вона завжди линула до Марії, хоч чоловік і тримав її далі від усіх. Марія тільки хотіла посперечатись з нею щодо правильності снів, аж тут красуня з невластивою для неї сміливістю кинулась до ліжка Марії, відкинула геть простирадло і подушку, і Марія дійсно побачила кілька потворних створінь.

Поки жінка давила їх, щось бурмочучи на своїй мові, Марія пробувала зв'язати в своїй голові несподівану диверсію скорпіонів, сліди чийогось візиту до своєї оселі, фашистські знаки в їх провулку...

Вона схопила Гульру за руку, намагаючись дивитись їй просто в очі:

— Гульру, люба, хороша, ну скажи, хто це робить, хто заходив без мене до моєї хати, чого йому треба?

Жінка зблідла, навіть персики її рум'янцю на щоках стер переляк.

— Що ти, дорога апа, та хіба я чи мій чоловік посміємо заходити до твоєї хати? Та хай мої очі не дїждуть цього врожаю, хай землетрус зруйнує мою хату, коли чи я чи Карім стануть карапчуками. Нас усі знають, тебе редактор з «Тоджикістоні Сурх» до нас на квартиру рекомендував...

— Я не про тебе кажу,— сказала Марія,— але, коли ти хоч трохи поважаєш мене, ти мусиш сказати, хто ж це переслідує мене...

Гульру не витримала, вона за короткий час встигла полюбити квартирантку, яка давала їй ліки від малярії і завжди чимось частувала. Сльози виступили їй на очах, коли вона зашепотіла:

— Це він, неодмінно він, поганий брат чоловіка, Салібаєв. Він за тобою давно стежить. Він свою доньку вчитись на музиканти не пускає. Він своєї другої жінки Даодат слухає. Він хотів якось відімкнути твою хату вночі, я не пустила. А сьогодні він теж був у нас, хотів чоловіка бачити, не застав. Чоловіка на всякі погані діла підбиває. Він карапчук, він потайну майстерню у себе має і брата підбиває. Та ми, я, він не хоче...

Вона закрила лице руками і вибігла з хати...

Обурення охопило Марію. Виходить, ті мерзотники, які малювали фашистських павуків на воротах чесних громадян, зовсім знахабніли...

А скорпіони? Зараз весна, вони дуже отруйні, і коли кусають в голову, це смертельно. Але, може, це випадок, що вони опинились у неї під подушкою?

Розхвилювана Марія вийшла у двір. Треба ще розпитати господиню. Вийшла — і мимоволі відсахнулась: збоку, за їх хатиною, відкрилась малесенька хвірточка, прорізана в дувалі, — вона знала, що хвірточку відкривають дуже рідко, — і з неї вийшов навшпинецьких, ніби крадучись, брат хазяїна Салібаєв.

Побачивши Марію, він криво посміхнувся і, пробурмотівши «Салом, апа», — почимчикував до половини, де жили її господарі.

Не витримавши, Марія зупинила його:

— Знаєте що, не ходіть по чужих хатах, — тремтячи сказала вона, — це погані жарти, мені доведеться звернутись до міліції.

— Що ти сказала? — перепитав Салібаєв? І в цьому оклику їй почулася загроза. — Ти збожеволіла, апа, може, покликати лікаря?

Але Марія вже пішла в атаку:

— По-перше, не смійте залякувати жінок, щоб не ходили на збори!... А по-друге, не смійте відкривати чужі кімнати і порпатись у них — це карається нашим законом!

Салібаєв закричав, затупотів ногами:

— Це тобі щось Гульру наговорила. Собака Гульру! — гукнув він. — Іди сюди, чуеш, що про нас говорять?

— Гульру нічого мені не говорила, — намагалася перекричати його Марія.

Та він, не слухаючи, почав горлати щось по-таджицьки і гатити у двері родичів.

Двері відкрились, з лайкою він побіг туди.

Марія пішла до кімнати, замкнула двері, хоч надворі було спекно. Вона відчула себе дуже самотньою і хворою, починався приступ виразки шлунку.

Ні, ні, лежати не можна! Приймаючи ліки, Марія сіла за роботу, їй треба було закінчити нарис про юних агітаторів. Вона так захопилася роботою, що не помітила, як прийшов присмерк. У господарів було тихо. Вона підійшла до вікна, відчинила його. На серці боліло, Борис Омелянович не йшов. Вже гарячим диханням займались верхів'я гір. В маленькому басейні-хаузі співали жаби. Були вони тут на сході надзвичайно співучі, ніби завжди були закохані. Марії згадалось дитинство у бабусі під

Полтавою. Там у селі Жуки так само у невеликому ставку кумкали й співали жаби. Знов її охопив великий сум. Вона схилилась на подушку і незчулася, як задрімала. Напередодні вночі їй довелось чергувати в друкарні на випуску номера.

Прокинулась Марія від великого галасу і довго нічого не могла зрозуміти. Повна хата набилася жінок-таджичок. Всі вони щось їй казали по-таджицькому, одна навіть загрожувала кулаками.

Перед усіх до неї підступала висока дебела стара під паранджею. Вона казала:

— Апа, яман, яман! * Ти образила наших людей. Ти називаєш нас злодіями. Іди геть — ми не хочемо, щоб ти жила тут. Не оскверняй нашої хати.

Марія закричала:

— Гульру, де ти? Це твоя хата? Що це таке? Що їм сказали? Поясни, що робить Салібаєв! Це ж не можливо!

У вікно виглянула Гульру. На очах їй стояли сльози. Але жінки закричали ще більше. Вона тільки промимри-ла, певно, що нічого не знає і заховалась геть.

Дебела стара вже підступила до ліжка, і всі стали тягти її постіль геть. Що ліжко? Марія злякалась за свої папери, розпочату омріяну повість...

— Не займайте, — закричала вона, — ви не смієте!

Але стара штовхнула Марію в куток, і вже всі насунулись на неї. Марія не була боягузом, аж тут їй стало страшно. Стара під паранджею викрикувала лайку. Друга жінка хотіла плюнути Марії в обличчя.

Марія подумала, що так недалеко і до самосуду — адже невідомо, що наплів Салібаєв цим жінкам і неві-домо, що це за жінка під паранджею, може, то він сам...

І раптом щось сталося. Марія почула в дворі якийсь вигук. І всі жінки почали тікати з хати. Мить — і дебела стара теж почимчикувала з хати. Все стихло. І тоді на порозі виросла знайома постать...

— Борис! — радісно вигукнула Марія.

Стурбований, він міцно тиснув їй руки і повторював:

— Мар?! Друзе! Який я радий, що бачу вас цілу, здорову. Але скажіть, що це за розділ з детективного роману?.. Я тільки ввійшов до двору — коли якась гурія раю, молода красуня схопила мене за руку і, закриваю-

* Яман — поганий.

чи запиналом обличчя, потягла до цієї хатини, де вас хотіли убити, чи що? Я вже згадав, навіть, «Смерть візир-Мухтара».

В двері закрита хусткою зайшла Гульру, вона тягла назад постіль і подушки.

— Ой, апа, — сказала вона, — я так злякалась...

І втекла, очевидно, соромлячись незнайомого.

Тоді старі друзі почали розмову. Їм дуже багато треба було розповісти один одному. А насамперед Марія розповіла про неприємні події останніх днів, про фашистські знаки, розписані на стіні редакції, про появу таємничої жінки в жовтих чоботях, нарешті, про цю провокацію господарєвого брата...

КОХАННЯ І МУЗИКА

Концерт! Реальна справа. Справжній концерт! Професор сказав, що «Лолу» прохають виступити на шовкокомбінаті. І головне — весь збір буде переданий фондові оборони на танк, грізний танк, який, може, назвуть... ну, хоч би «Піонер». А потім «Лолу» запрошують на Ура-Тюбе.

— Ти правду говориш, Хусні?

— А я — хто? Брехливий півень чи зозуля? Ой, як я рада, що ми в Ура-Тюбе побуваємо.

І Хусні, яка увірвалась до класу, де працювали Катря, Леа та Віра Павлівна, так само блискавично випурхнула.

Віра Павлівна вже сквапно прикидала:

— Перший відділ — з класичних творів. Зіграю «Кампанеллу» Ліста. Так. А ти, Катре... Урахуйте, на шовкокомбінаті багато інтелігенції, інженери, механіки, місцеві та евакуйовані. Люди, які розуміються на музиці. Їм треба зіграти неабияк. Катре, ти візьмеш тільки Шопена, він у тебе найкращий: полонез Шопена — а-дур. Так, так, присвячений французькій революції. І знаєш що? «Consolation» — «Втіха» Ліста...

— А чи вийде це тепер в мене, Віро Павлівно?

— Не може не вийти! Згадай про сотні знедолених жінок, яким треба дати крапельку радості і втіхи... Так, сила жінок-робітниць, які працюють на розмотці шовкових ниток. А з цього шовку виготовляють, між іншим, парашути. Подумай: там десь ідуть жорстокі повітряні

бої, щодня, щогодини... І один якийсь парашут може врятувати дорогоцінне життя радянського льотчика. Це життя людини, яка бореться за те, щоб ви, мої любі, могли усміхатись і грати Шопена.

Катря мовчала, тільки очі її з довгими віями чомусь дивно моргали.

— Що ти дивишся на мене так, Катре? — раптом запитала Віра Павлівна.— Ах, вибач, я згадала, що твоя мама...

— Нічого, нічого! — палко промовила Катря.— Ви добре кажете, Віро Павлівно, і ми постараємось приготуватись як слід.

— І я піду готуватись,— треба ж і малюків випустити в чотири руки. До речі, там, в клубі, чудовий роаяль Реніча!

Віра Павлівна пішла, а дівчата сиділи хвилину довочки.

Колись, цебто до війни,— тепер все це звалось «колись»,— Катря дружила з арфісткою Надійкою. Білява сміхотлива Надійка була дуже балакуча, а Катря — вся в матір, більше любила мовчати і мовчки слухати. А тепер двоє концертантів: обидві більше любили мовчати, особливо, коли в душі вирувало стільки переживань...

— От,—нарешті сказала Лена, беручи в руки смичок,— найважче, ти знаєш: щоб для фронтовиків — танкістів, льотчиків—добре зіграти, треба забути... про війну, фронт!

Лені дійсно нелегко було це забути. Тоді, коли літак ніс її з блокованого Ленінграда і скрипка лежала поруч, їй взагалі здавалось, що вона ніколи, ніколи не зможе грати. По-перше, у неї не було фізичних сил, по-друге, божевіллям здавалось доторкнутись до струн, розкрити двері сонця, музики. Потім в Ташкенті, коли їй запропонували поїхати до музичної школи, їй здавалось байдужим, що робити, як робити. Тільки тут, в школі, Лена ніби прокинулась і розкрила ноти... вправ і етюдів. Наполегливо вона взялась повертати собі ніби втрачену техніку, днями грала. Професор зрозумів її настрої — він вітав її; Лена вражала його своїми успіхами, а учениця раділа, що він не наполягав, аби вона грала... свої улюблені речі; хоч би...

— Ну як, наприклад, зіграти ноктюрн Шопена,—про-

довжила Леночка, — коли в нім так і тріпоче місячне сьайво, дихає вітерець... — і додала пошепки — кохання...

— Кохання... — повторила Катря суворо, — ні, про кохання нам вже ніяк не можна згадувати! Ну, а грати — треба. Знаєш, давай спочатку зіграємо щось інше.

— Ні, — сказала рішуче Лена, подаючи Катрі ноти, — тільки цей ноктюрн. У мене він колись виходив дуже добре.

Вона поставила свою партію на пюпітр, змахнула смичком.

О, Лена грала надзвичайно! Катря сколихнулася всім серцем і з перших же тактів, ідучи за Леною, вся віддалась чарам цієї чудової музики.

І забула все...

Ніч владно обійняла її. Тінистий сад на Україні, сад у Вишнівці, відкрив їй свої ворота. Катря ввійшла в сад: запаморочливо пахли квіти — цвів бузок і патлата гілка мазнула її по обличчю. Місяць вплив серед хмар — казковий корабель з міфічними білими вітрилами. І все навколо в його світлі стало зовсім новим. Дівчина ступила на полянку — уквітчані вишні оточили її з усіх боків. «Сестро, — прошепотіли вони, — іди з нами в танок».

Так ще малою Катря любила в місячні ночі пробігти алеєю старого саду — туди, аж до річки. Дерева раптом зашелестіли, і вітерець зустрів її, дмухнувши в груди. Катря полетіла вперед, як птах, і, здавалося, заквітчані вишні в танці котяться за нею. Катря підбігла до річки — там стояв старий човен, на якому ще їздив дід Юхим, і вся затріпотіла, завмерла від щастя.

— Олесю! Олесю. Це ти?..

— Ти знаєш, я так хотів тебе побачити, що сів на поїзд і...

Катря побачила Аліка, його ледь «монгольське», як батько його любив казати, лице з широкими вилицями і впертим трохи великим підборіддям. Його полум'яні очі під заломленими, злетілими догори бровами і вуста, насмішкуваті і привітні вуста...

— Тихше, — почувла вона уривчасте зауваження Лени, — тихше.

Катрині пальці припишкли на клавішах.

Прекрасний ноктюрн Шопена завмирав під рукави Лени. Ледь чутно плюскотіла річка під місячним промінням...

Катря отямилась і відразу зрозуміла: Лена грає цю річ надзвичайно — так може зіграти тільки митець...

— Леночко!

Лена кінчила і дивилась перед собою замріяними очима, тоді зітхнула і поклала перед собою смичок.

— Ну, як, Катерино? Можна з цим виступати?

— Ще б не можна! — пристрасно відповіла Катря. — Ти так грала... так....

Лена здивовано подивилась на неї: вона ще ніколи не бачила такої Катрі: очі в неї сяють, на щоках полахає рум'янець.

Катря різко підвелась з стільця і, обійнявши Лену, зашепотіла:

— Я аж згадала... Ах, Ленко, ти була коли-небудь закохана, скажи?

Лена зніяковіло закліпала білявими війками.

— Була... Трішечки... Але з війною і дурощі кінчилися. Те все таке далеке... забулося.

— Ні,— мовила Катря.— Не забувається! Хочу забути і... не можу. Знаєш, у мене був друг. Я тобі казала. Теж піаніст, Олесь... Він сказав якоесь, коли ми гуляли, що мене любить. І ти знаєш, було так дивно: ніби все навколо засвітилось, ніби зорі впали на землю. Це таке особливе довколишнє світло. І в тебе було так, скажи?

Лена не чекала такої палкої сповіді, але вона ухилилася від відповіді, сказала сухо:

— Ні, не було... І, по-моєму, не час. Ти сама про це допіру казала. Розумієш, по-моєму, така страшна війна— вона випече, витруїть всякі такі сентименти...

Катря скочила зі стільця:

— Правильно: сентименти, дрібниці вона випече. Але справжнє, велике кохання — воно пройде через всю війну, всі незгоди. Послухай, в цьому полонезі, кажуть, Шопен втілив всю свою першу любов до Констанції і найкращі свої революційні мрії. Цей полонез любив Олесь... Ні, не любив, любить, бо він мусить бути живий. Адже він пішов добровільно... на фронт... Послухай...

Хвилюючись, поспішаючи, Катря сіла за рояль. Це був старенький шредерівський рояль. А як він заспівав, розкотився під її руками!

— Добре,— промовила Лена, коли Катря кінчила грати, і з нежданою гарячковістю додала: — Але це могло

бути колись... А в цій війні єдине найвище кохання — до Батьківщини. І тому...

Вона зупинилась, бо побачила, як двері відчинилися і до класу зайшли Клименко і та молода жінка, яку вони вже не раз бачили в школі,— в синьому береті на непокірних кучерях, співробітник редакції.

— Здрастуйте,— мовила Марія Михайлівна з неприхованим хвилюванням.— Ви так прекрасно грали! Я захоплена, що в мене буде такий акомпаніатор. Бачите, я теж співачка... трохи... з третього курсу вечірньої консерваторії. Я б теж хотіла співати з вашою бригадою. Професор дозволив.

— Це добре,— сказала Катря.— Нам співачка дуже потрібна... Що ви співаєте?

— От,— сказала, перебираючи ноти, жінка,— «Забуть так скоро». От коліскова з «Садка». Я тільки боюсь... Не судить строго. Знаєте, я не співала з того часу, як виїхала з України...

— Одним словом, любов і любов,— насмішкувато сказав Клименко.— Оцього вже я не розумію...

— Чого? — сказала жінка.

— Як можна під час цієї війни співати таке! По-моему, непотрібно це, розмагнічує. Яка може бути зараз любов? Кохати будемо після війни.

Лена подивилась красномовно на Катрю: «Ага, — говорив її погляд. — І цей хороший, розумний чоловік каже те, що і я!»

— Проте,— продовжив Клименко, піймавши цей погляд і пояснивши, очевидно, по-своєму:— Це справа не моя. Завгосп приставив товар за дорученням. Можна іти?

— Недотепно,— мовила Марія Михайлівна,— послушали б хоч раз, як ми граємо, співаємо... Ваша критика...

— Ну що важить вам думка такого музичного неука, як я? Навіщо ці зайві переживання? Піду я зараз.

— Куди ви? — кинула Лена.

— Ловити скорпіонів! — виходячи, відповів він.

Він пішов, а співачка сказала:

— Не доберу, це поза чи широко? До війни я знала Бориса Омеляновича як великого аматора музики.

Але, трохи зніяковівши, вона почала перебирати ноти.

— Може, він до певної міри має рацію. Не все зараз звучить. Але де взяти новий репертуар? Ага, до речі...—

Вона витягла якийсь папірець.— Ось вірш... Пам'ятаєте, що говорив Антипов? Цей вірш—він анонімний, якогось Б. К.— дуже хороший. Мені здається, що саме на цей текст можна написати хорошу пісню.

Катря проглянула вірш. Він був написаний від імені робітників міста Ленінабада, які з непохитною вірою в перемогу працюють на допомогу фронту. У вірші були безсумнівні літературні якості щира схвильованість, чеканність слова...

— По-моєму, на цей текст можна написати прекрасний, бадьорий марш. І ми видрукуємо його в газеті — з нотами.

— Ти мусиш написати на цей текст музику, обов'язково! — сказала Лена, звертаючись до Катрі.

— А я для цього і принесла, — ствердила журналістка.

— Спробую, — сказала Катря, — але я згодна з вами, що найкраще з цього зробити марш, а у мене марші не виходять... Ех, якби Горієв...

— Хто це?.. — поцікавилась Марія Михайлівна.

— Це... один молодий композитор, — тихо мовила Катря. — Але це пусте. Він десь на фронті.

ЗНОВУ В ПРОВУЛКУ ЧУБУРАК

Хлопці музичної школи з першої зустрічі з Клименком полум'яно закохалися в нього. Особливо полюбили його нерозлучна пара — Толя та Гафур — і мовчазний Вася Қалінін. Вони ходили за ним усюди, наслідували його звички, улюблені слова. Найбільше щастило в цьому Толі. Він скидував головою, струшуючи уявленим чубом, так само, як Клименко, нахилив набік голову і мружив очі, як трохи короткозорий лейтенант, до речі і не до речі говорив: «інтересно» і «нащо ці зайві переживання?». Нарешті, він вирізав собі, Васі й Гафуру з дерева мундштучки (як у Клименка) і, не зважившись добути тютюн, як раніше, нарізав і насушив на сонці виноградного листа.

Піонервожата і санком Лена піймали хлоп'ят на місці злочину, коли смердючий димок з хлоп'ячої спальні притяг їх увагу. Троє — уявіть собі: з двома «буйними» «тихенький» Вася! — сиділи й диміли з козячих ніжок, встромлених у мундштуки, якимось жахливим димом.

— Покиньте цю ж хвилину! — нагримала на них

Лена.— Який жах! Я думала, тут пожежа! І де ви дістали такий смердючий тютюн?

— Листя, тільки виноградне листя,— сказав Толя, примруживши очі, і, заховавши «люльку» за спину, додав: — Та ви не хвилюйтесь, товаришко Лено, ми більше не будемо. Навіщо ці зайві переживання?

І тут Лена не витримала і повела себе зовсім непедагогічно: розреготалась так, як ще досі не сміялась з тих «мирних пір». Толя чудово копіював лейтенанта!

Але ж цього не можна було робити! І, відразу зробивши серйозне лице, вона їх відчитала:

— Годі клоунів вдавати! Щоб більше цього не було. А то як скажу професорові, він вас відразу виведе з ансамблю!

Загроза була серйозна, і трійка, зітхнувши, захвала свої мундштуки спочатку в кишені, а потім під Толин матрац.

Вони не виправдувались перед Леною, це було зайвим. Адже вона все ж таки була дівчина і не зрозуміла б, що їм ніяк не можна було не закурити... під час тої розмови. А розмова була гаряча: кожний остаточно визначав, ким він буде, як закінчить школу.

Толя хотів бути тільки прикордонником, хоробрим вартовим кордонів, і обов'язково з великою собакою-візчаркою, яка зватиметься «Зірка». Вася мріяв про військову школу, де б навчали бути мінером і сапером,— він бачив цих безстрашних людей на роботі. Гафур... Гафур, власне кажучи, хотів бути головою колгоспу, як тато, що був на фронті. В цьому колгоспі, де він жив колись з мамою і бабусею, які померли від наглої хвороби, непогано було б виростити виноград, такий, щоб ягода була завбільшки з персик... Але він хотів бути в армії розвідником або снайпером, та коли скінчиться війна—з ким воювати і що розвідувати?..

— Дивак ти, дивак, — посміювався Толя. — Невже ти думаєш, що як Гітлера розіб'ють, так не лишиться жодного капіталіста, який би не ризикнув воювати?..

Це, власне кажучи, були в трохи зміненій редакції слова лейтенанта, та це не грало ролі, бо все, що той говорив, було справедливе.

— Я думаю, ніякий народ воювати не захоче. Гітлеру — гроб і всякому — гроб, хто другого кривдити захоче.

Тут саме і ввійшла Лена, перешкодивши дискусії.

Любов до лейтенанта виявлялась не тільки в копіюванні його звичок. Ні, хлопці широ хотіли бути такими ж дотепними, начитаними, сміливими, як він. І тому вони, наприклад, вели перед на «політгодині» Клименка.

В єдиній великій залі — одночасно їдальні, піонеркімнати, спортивному залі — Клименко допоміг ребятам прикрасити й обладнати «Куток політінформації».

Біля великої карти, під портретом Леніна, кращі учні й піонери несли почесне чергування: переставляли прапорці відповідно до зведення, вирізували з газет і наклеювали замітки, нариси про подвиги радянських людей на фронті і в тилу, про наші трофеї. У цьому куточку, який дівчата вінчали червоними квітками, Клименко двічі на тиждень провадив бесіди на політичні теми.

На ці політгодини приходили навіть вчителі й техперсонал школи. Діти — ті просто з захопленням слухали лейтенанта. Дуже цікаво він проводив ці години. Про що тільки не розповідав Борис Омелянович: про подвиги радянських воїнів, які бачив на власні очі, про Москву, мавзолей Леніна, в якому не раз був. І про що тільки не сперечались: про мужність і боягузтво, і про те, яка різниця між наполегливістю і впертістю, хоч би впертістю осла.

Через кілька днів після того, як в спальнях знайшли скорпіонів, була призначена бесіда «Про пильність». Клименко перед тим прохав Лену розповісти дітям, як лєнінградські піонери героїчно ловили шпигунів-наводчиків, що кидали ракети, вказуючи цілі ворожим літакам. Та Лена, вирушивши о шостій годині до піонеркімнати, знайшла там тільки оголошення, написане рукою Бориса Омеляновича: «Політгодина переноситься на наступну середу, концерт!». Трохи ображена тим, що Клименко її не попередив, вона стояла замислившись перед оголошенням, коли підійшов сам Клименко. Поголений і підтягнутий, в чистій гімнастсьорці, він усміхався їй, тримаючи наготові мундштук, на який він змінив свою люльку.

— Ви сердитесь, — дивлячись дівчині просто в очі, мовив він. — Я дуже зайнятий, мені саме треба піти в серйозній справі. Я збираюсь до управдома нашого, це, до речі, мати Хусні, як виявляється.

«Що за звичка так дивитися, ніби він бачить наскрізь»,— думала Лена.

— Зробіть що-небудь, прошу вас,— мовила вона.— Діти все кажуть вечорами, що бояться спати. Я сама, признатись, боюсь... Може, це збіг, але ваші ад'ютанти базикають, що то страшна жінка під паранджею кидає скорпіонів і що вона заявиться ще...

— От шибеники, я їм ось скажу, хай не сіють паніку!.. Вибачте, я закурюю...

Він вже вийняв сірник, аж тут Лена густо почервоніла і (чого він ніяк не сподівався) дмухнула сердито на сірник, а тоді зашипіла, справді-таки зашипіла:

— Не смійте курити — їж геройство! Я знаю, мені казав професор, що після контузії вам треба берегтися, курити не можна... Так, так! Я — санком. І я вам забороною...

Клименко аж прикипів на місці: він ніколи не бачив Лену сердитою. А вона відчитувала:

— Ви і хлопців розбестили. Так, так, Гафур, Толька і Вася — чуєте?— сьогодні курили в спальні... Листя виноградне... Кажуть, серйозна розмова!

Вона зупинилась, бо Клименко зітхнув і поклав мундштук до кишені.

— Дозвольте іти?— галантно запитав він, приклавши руку до кашкета.

Посмішкою він хотів приховати те, що був дуже зворушений турботою дівчини. Так, вона щиро піклувалася про нього, і це не міг замаскувати її сердитий тон.

— А ось я задам хлопцям,— додав він, виходячи, і раптом надибав саме на них.

Гафур і Толя, виструнчившись, чекали біля двору — вони ходили всюди за своїм улюбленим лейтенантом.

— Товаришу лейтенанте... Борису Омеляновичу...

— Ага, про вовка помовка,— засміявся Клименко.— Чого це ви тут? Зараз година відпочинку.

— Ви кудись ідете? До мами Хусні... То ми з вами, дорогу покажемо.

— Чи бачили: вони вже все знають! Ви що — підслухували?— розсердився він.

— Ні,— ображено сказав Гафур.— Підслухувач — погана людина, а ми не такі... Ми йшли на політгодину, а ви голосно розмовляли.

Клименко відразу охолов. В чім справа? Хлоп'ята дій-

сно могли випадково почути розмову. Не треба було розмовляти так голосно. А втім, може, краще, коли казати всім, що він іде...

— Гаразд. Я таки йду до Хусниної мами. Мене попрохали від міськкому... допомогти комісії по постачанню. Ми маємо перевірити усіх, усіх, хто одержує картки на хліб.

— Картки на хліб?— здивувався Толя.

— Ну да, уявіть собі, знаходяться іще шахраї, які беруть хлібні картки на якогось діда чи бабусю, коли ті давно померли. У Чичикова, як бачите, знайшлися послідовники. Ви знаєте, де живе домком?

— Знаємо.

Трохи розчаровані хлоп'ята (вони сподівалися якоїсь цікавішої мети) пішли за Клименком. Вони вийшли з во-рїт, перейшли місточок біля редакції, місточок, на якому завжди вперто зупинялись ішаки, і завернули у перший провулок.

— Ну, якщо ви вже все чули,— сказав Клименко,— чому ж ви мені не признаєтесь, що палили тютюн, що...

— Не тютюн — виноградне листя! — сказав за всіх Толя.

— Що сердили санкома Лену,— прошу не перебивати! — лякали дівчат бабою у паранджі...

Цього вже хлоп'ята не чекали, вони зупинились на до-розі і розгублено дивились на Клименка.

— Ходітьте, гаразд,— примирливо сказав Клименко, повертаючи їх за плечі,— але як ви такі бідові — ви обіцяли бути моїми помічниками у всіх справах,— то ви вже мусите дізнатись, хто лякає наших дівчаток, хто малює цю капость... Наприклад, от...

Клименко раптом зупинився: на дувалі якогось двору теж був намальований павук — фашистський знак.

— Ану, хто з вас спостережливий, скажіть, якого віку той негідник, що малював оце — дорослий чи такий, як ви?

— Такий, як ми,— відразу ж відповів Толя, який підскачів до стіни і приміряв руку на рівень малюнка,— і в редакції бачив: так само.

— І по-вашому, Толя правий? — зашепотів Гафур (Клименку сподобалось, як він урахував, що за дувалом хтось може почути). — То може бути, що це діти... піонери наші?

Його обличчя аж спалахнуло від обурення...

— А що ти думаєш? — так само тихо сказав лейтенант. — Ти ж добре знаєш дітей цього провулку, вони вчаться у твоїй школі.

— Не думаю, — промовив Гафур твердо, — нічого не думаю, нема у нас поганців таких. Це хтось примірявся навмисне і зігнувся, щоб думали, ніби це діти.

— О, молодець, — сказав Клименко, — це ближче до істини.

— Коли так, — зашепотів Толя, — тоді це вона... жінка в чоботях! Вона з'явилась у редакції, і там побачили знак. Ми вам вчора розказували — погана баба! Вона висока, а знак — низенький. У-у, хитра! От ви сердитесь, а то факт — вона скорпіонів укинула, вона висока і вікно високо...

— Можливо, вона, а можливо, ні...

— Ой, які ж ми дурні! — зітхнув Толя. — Вона ж уперше до нашого двору заходила — у жовтих чоботях. А ми... щоб тоді не бігти за нею, а сказати вам...

— Тсс, досить, нащо пост-фактум зайві переживання? — сказав Клименко. — Пішли!

Вони підійшли до чайхани біля хаузу, там, де часто сидів сліпий. Вода блищала під плакучими вербами, мінячись всіма тонами. Над хаузом, трохи вище, була чайхана — видно було, як там рухались люди в квітчастих халатах.

— А сліпий вже не буде ворожити, — порушив мовчанку Толя. — Він масажу вчиться, буде в госпіталі працювати.

— Он як! — ніби здивувався Клименко. — І ти думаєш, він буде серйозно працювати?

— Авжеж, він хороший, Борисе Омеляновичу, факт, — ствердив Толя. — То в нього дружина — відьма.

— А ти й тепер буваєш у нього?

Толя пом'явся, він згадав, що професор забороняв йому знатися з сліпим.

— Ні, я його вчора стрів біля нашого двору, то й розмовляв. Він флейтою цікавився, вона її продала. А до нього не заходжу, бо Маруся мене тепер не пускає до хати.

Розмовляючи, вони дійшли до тупика провулку. Там два двори розмежовувались високим дувалом.

— Тут, — сказав Гафур, вказуючи на високі ворота, —

мама Хусні. А навпроти — ткач Салібаєв, і в нього у старій кибитці сліпий живе. А у тьоті Саломат Даобаєвої знаєте, хто жив? — Марія Михайлівна з редакції. Тільки тепер вона живе у Каріма, брата Салібаєва...

— І все ви знаєте,— пробуркотів Клименко,— а як треба, так нічого,— і постукав у ворота.

— У тьоті Саломат ворота тільки уночі замикаються,— зауважив Гафур.

Клименко штовхнув хвіртку, і вона розчинилась, зарипівши, як арба. Відразу ж десь загавкав собака.

— Чую, Друже, чую! — почувся голос.

Двір вабив чистотою і зеленню. Він був як малий оазис у цьому порохнявому кам'яному провулку. Перед ганком чистої, побіленої, як на Україні, хати затишна шовковиця розкинула привабні шати. Над маленьким басейном-хаузом, що блищав водою, схилились барвисті квіти. В глибині традиційна виноградна лоза кликала відпочити.

Назустріч з затишку під лозою, де стояв стіл, підвелась жінка.

Хуснину матір, Саломат, не можна було назвати красунею. Але невимовна доброта так і випромінювалась з чорних очей, з складеного у привітну посмішку рота. І коли вона посміхалась, відразу ставала подібною до красуні-доньки.

Довгий худий пес крокував за нею.

— Я Клименко, з школи,— мовив Борис Омелянович.— Вам говорили про мене?

— Здрастуйте, салом,— привітала його Саломат і простягла свою руку.— Так, товариш Антипов на зборах домкомів вчора просив мене допомогти вам. Прошу, сидайте. Друже, сюди! О, дивіться, як він вас вітає.

Собака, якого вона називала «Другом», підійшов до Клименка і, понюхавши його, почав лашитися і плазувати.

— Мене люблять тварини,— сказав Клименко, гладячи пса.

— Він хороший,— мовила Саломат,— справжній друг. Він безпритульний був, з голоду здихав. Тепер нічого, очуняв. І він знає, де хороша, а де погана людина. От він ткача Салібаєва не любить, гарчить, гавкає. То ж гицель справжній, він одного мого собаку задушив за те, що той якось до його двору забіг.

— То він такий злий?..

— Авжеж. Себе тільки любить і то на байрам.

Саломат винесла з хати блюдо з сушеним урюком та кишмишом і поставила його перед хлопцями.

— Іжте, малюки! — пригостила вона Гафура і Толю, а сама провела Клименка до хати.

— Я знаю своїх людей, — мовила вона, — всякі люди живуть у районі Озоді, та більшість з них не здатні на таку підлоту. Малювати знак фашиста, підкидати дітям і жінкам скорпіонів! Таких у нас одиниці. І, здається, я знаю, звідки це йде у моєму провулку... А проте! Ми ось пройдемо всі двори, звичайно, не за сьогоднішній вечір, і ви самі побачите. Зверніть увагу на двір, з якого почнемо.

Вона накинула на плечі хустку — Клименко подумав, що багато жінок таджицьких давно попрощалися з паранджею, — і вийшла у двір.

— Ну, Гафуре, — мовила Саломат, — беріть з Толею до кишень моє частування та біжіть додому. А ми з товаришем лейтенантом підемо займатися ділом.

Хлоп'ятам дуже не хотілося йти. Але вони знали добру, але сувору вдачу мами Хусні. І Гафур тільки сказав:

— Мамо Саломат, як ви будете заходити до тата Норі... Знаєте нашу Норінісо? — запитайте, чому її знов нема в школі. Вона і вчора не була на репетиції...

— Запитаю, — мовила Саломат м'яко, — хороша дівчинка Норі, така, як мати її була. Норі — сирітка, — пояснила Клименкові, — мати померла минулого року. Тепер в неї мачуха. А тато нехороший, прямо скажу.

— У-у, поганий, — сказав Толя. — Він жадний, сам тче цілий день, а Норі примушує як не горобців ганяти, то шовк мотати.

— Хіба Норі ходить з ним на фабрику? — здивувалась Саломат.

— Ні, — пом'явся Толя, — я бачив, у нього в сараї майстерня...

— Он як! — обурилася Саломат, — на фабриці саботує, а дома тче з краденого шовку безумовно! Стара лисиця!

У неї аж плями виступили на обличчі, і Клименко пригадав, як у міськкомі казали про цю жінку: вона справжня комуністка, у неї підвищене відчуття справедливості.

Вони вийшли разом і підійшли до будинку навпроти. Високі ворота виглядали, як стара давня брама. І раптом Гафур, збліднувши, скрикнув:

— Чуєте, це вона плаче, наша Норі! Це її б'ють...

ДВІР ЗЛОДІЯ

Саме в той час, коли до двору Салібаєва йшли Клименко з матір'ю Хусні, там відбувалося таке.

У багатій вбраній кімнаті, де на долівці квітли розкішні перські килими, сиділа Даодат, молода дружина Салібаєва, з незнайомим чоловіком років сорока. Вродлива, але без міри насурмлена, з майже зеленими від фарби бровами, з величезними сережками у вухах, з перлами на шиї, одягнена у шовкову смугасту сукню, вона виглядала як папуга. Частуючи чаєм та східними ласощами приятеля чоловіка, вона безупинно покрикувала на малу Норі, яка їм прислужувала. Була Даодат навіть без традиційної паранджі, з відкритим лицем, бо гість був, очевидно, своєю людиною в їх домі і до того мав стільки грошей, що для нього грошлюбний Салібаєв нехтував навіть законами корана.

Поруч стояла її золочена величезна люлька (на Сході багаті жінки палять тютюн), тут же у коштовних блюдах — урюк, персики, ласощі. Курити люльку, їсти ласощі і лаяти свою падчерицю було улюбленим заняттям красуні Даодат. Та й що їй було більше робити? Старий Салібаєв, закоханий в неї, сам варив за старим звичаєм їй обіди, мала Норі слугувала, як рабня, а Даодат, як ідол, зла й лінива, і не мислила іншого життя.

З того часу як померла перша дружина Салібаєва Ханум, у малої Норі від сліз не висихали очі. Хоч який жорстокий і скупий був Салібаєв, а любив свою єдину доньку, брати якої повмирали малюками. Та красуня Даодат так прибрала до рук пристаркуватого чоловіка, що він, здавалось, зовсім охолонув до Норі.

У матері своєї, тихої, хворобливої Ханум, Норі була «пташкою», «сонечком», «трояндою», а у Даодат «ішачкою», «дурою», «ледацюгою» — не можна було й перелічити всіх епітетів, якими мачуха наділяла Норі.

Чого тільки не доводилось робити дівчинці! Тільки з її здібностями примудрялася Норі вчитись на четвірки. Бо коли їй було вчити уроки? «Норі, розпали мангал! Но-

рі, лінива ішачко, чому не помитий посуд? Норі, біжи по хліб! Норі, проклята гультяйко, знов горобці їдять виноград!»

Та все те втратило значення, коли Норі полюбила музику і вступила до музичної школи.

Там їй відкрилось щастя дружби — Майя, та, що ходила у яскравому капелюшку, полонила серце Норі. Вона вчила вже потихеньку Норі грі на роялі. Тут організувалася «Лола», і Хусні відкрила, що Норі добра танцівниця. Але Даодат, яка жила в дворі багатою полонянкою, бо чоловік не дозволяв їй нікуди виходити, позаздрила їй і заборонила ходити до школи. Та, можливо, заборона грати в «Лолі» йшла від батька.

— Норі, де ж ти поділася з чайником? Ви уявити собі не можете, пане, яке це дурне дівчисько!

Норі, що несла з двору пузатий чайник, була дуже вражена зверненням мачухи «пане». Уперше вона чула це слово!

Цей дядько, який, вона знала, часто приїздив до їх квартиранта, сліпого, зрідка заходив і до них, і батько шанобливо зустрічав його, частував і радився в якихось справах... Можливо, Норі просто не чула, як зверталися до нього. А тут — «пане»! Норі розкрила рота і, спіткнувшись об подушку, полетіла на долівку. Чайник впав разом з нею, кип'яток розлився, ошпаривши дівчинці ногу. Норі скрикнула, але не від болю, ні, з жахом вона побачила, як піс від чайника, коштовного чайника, на якому палали троянди, розпалені сонця й дикі звірі, відскочив убік...

— А-а-а-!...

Мачуха скочила з місця і з силою вдарила Норі в спину, потім в лице, та аж поточилася.

— Мерзотниця! Ти знаєш, скільки це коштує? Краще б твоя дурна голова розбилася.

Гість засміявся, процідивши крізь зуби: «Найкращий метод виховання», — а Норі, завжди тиха і терпляча, не витримала і заплакала вголос. Ніби все горе її нужденного життя, забутої знедоленої дитини, прорвалося в цих сльозах: вона ридала, бо здавалося, серце їй болить, як і попечена нога.

— Не бийте мене! Ви не смієте мене бити! Цей плач і вигуки саме й почули Гафур і Толя, коли

услід за тіткою Саломат і Борисом Омеляновичем підійшли до двору Салібаєва.

— Свинство! — сказав Қлименко. Він абсолютно не зносив, коли били дітей, і почав з силою гатити у ворота.

— Хто там? — почувся пискливий голос Даодат.

— Вони не відчинять! Ні! — з жалем шепотів Толя, кусаючи нігті, що він робив у хвилини великого хвилювання.

— Відчиніть! Домком! — з гідністю відповіла Саломат.

І тут все стихло. Здавалося, це все примарилось хлопцям — крики, суперечки, розмови...

В цей час Норі, яка вже розмазувала сльози на лиці, побачила досить дивно: гість заметушився — лайка, промовлена якоюсь чужою мовою, зірвалася з уст. Ще хвилина — і він, вхопивши з вішалки старе жіноче вбрання, натяг його на себе. «Паранджа!» — свистячим шепотом кинув мачусі, і та слухняно накинула на його голову чорну паранджу. Отож, коли з своєї майстерні прибіг батько і, повільно зашкандибавши (що він завжди робив у присутності чужих), пішов одчиняти ворота, — літня тітка вже сиділа, підібгавши ноги, в кімнаті мачухи. Про Норі, очевидно, забули, а коли й не забули, звичайно, гадали, що вона і сама зрозуміє, як себе поводити.

— Не відчиняєш довго, — докірливо сказала Саломат, входячи у двір. Қлименко ішов за нею. — Сварками займаєшся. Чого кизинка * кричить, як підбита пташка? Хто це у вас насмілюється радянську дитину бити?

— Бити? — щиро здивувався Салібаєв: він так і не чув, коли мачуха сварилася з донькою. А коли б і чув, звичайно, нічого б не змінив, бо давно був під черевиком своєї молоді дружини. — Та хто ж у нас її б'є? Вона зараз хворіє трохи, певно й коверзувала чогось... Норі, Норіхон, іди-но сюди.

Норі бочком вийшла з хати. Вона вже встигла витерти сльози, бо хіба ж пристойно було показати чужим людям, що її б'ють, як скотину? Вона пізнала Қлименка і маму Хусні і усміхнулася їм, хоч усмішка не могла стерти з її личка виразу замішання і суму.

Саломат, здвигнувши густі чорні брови, допитливо подивилась в обличчя Норі і похитала головою:

* Кизинка — дівчина.

— Ти мені не подобаєшся. Що плакала — видно. Тебе били? Звичайно, дитина не скаже... Скажи, чого ж ти не ходиш на «Лолу»?

Норі хотіла відповісти — вона не любила і не вміла брехати, — що її не пускають, але подивилась на батька і мовчки закусила губу, щоб не розплакатись знову.

— Все зрозуміло, — сказала сердито Саломат. — Чого дівчину не пускаєш? Діло велике — червоних бійців, які за нас пролили кров, діти розважати будуть. А ти...

— Чого я її не пускаю? — скривився Салібаєв, — просто я хворий, сьогодні працюю, завтра ні, жінка хвора — комусь дома допомагати треба.

— Щось довго ти хворієш, — похитала головою Саломат. — Дівчині не дозволяєш допомагати фронтові і сам... На фабрику не ходиш, а вдома тчеш, слава аллахові.

Салібаєв цього не сподівався. Коротке замішання відбилось на його лиці і, щоб його приховати, він закричав тонко, ніби гавкаючи:

— Брехня! Ніде не працюю, кишки вже підвело... Хто це базікає, що працюю, давай його сюди, наб'ю його, мерзотника...

— Ти ось тільки що з майстерні, — мовила спокійно Саломат і зняла з рукава Салібаєва шовкову нитку.

Клименко посміхнувся — молодець, спостережлива жінка! А Салібаєв зніяковів, але тільки на мить, бо, відразу ж знахабнівши, почав кричати:

— Ну, і що ж ти зробиш? Фінінспектора приведеш? За що? Це ж я дитині одно вбрання зробив, останніх сил не шкодуючи. Один хворий лежить, другий хворий — три чисниці до смерті — працює.

— Годі! — сказала Саломат. — Не вірю я, що ти Норі вбрання тчеш, не так вона в тебе одягнена...

Норі опустила голову: була вона в старому лиялому платтячку.

— Так це ж у будні, — з серцем сказав Салібаєв. — От... от... ти побачиш — для вистав я її вбрання — для вистав роблю, ого!

— Побачимо! — недовіжливо сказала Саломат і, сквапившись, додала: — Та чого товариш з міськторгу слухає наші чвари? Він прийшов перевірити зо мною, скільки чоловік в родині одержують хлібну картку. Скільки там у тебе їдців, кажи! Ти щось і до хати не пускаєш...

— А-а, — заспокоївся Салібаєв і вклонився Климен-

ку. — Так чого ж ти — тари-бари розмовляєш. Заходь, прошу...

Він широко відчинив двері в хату, там сиділи за чаєм його дружина і стара жінка — обидві під паранджами.

— Прошу до чаю. Одна гостя є, знайома апа, двоє гостей буде.

— Нема часу нам гостювати, — сказала Саломат, — з товаришем обійти вулицю треба. Записуйте, — сказала вона Клименку. — Салібаєв — три їдці, так — хазяїн, дружина, донька... Ще хто є?

— Квартирант ще є — ти знаєш — сліпий з дружиною, — сказав Салібаєв. — Бідні люди, з жалю прийняв... Вони там, у малій кибитці, живуть.

Він перехопив погляд Клименка, який, примруживши очі, дивився на жінку під паранджею і раптом, різко повернувшись, спіткнувся об циновку — під ногою перекинулась бляшанка з чимось чорним, і чорна калюжа попозла під ноги Клименкові.

Лейтенант інстинктивно відступив до дверей — так і розраховував Салібаєв, але він не гадав, що чорна фарба теж могла його цікавити...

— Ой, мазило чорне пролили, чвара буде, ні, була, — весело сказав Салібаєв і скоріш поставив на місце жерстянку.

— Чим чоботи мажеш, товаришу? — байдужим голосом запитав Клименко, кінчиком чобота затоптуючи калюжку.

— Крем сліпий продав, крем сухий — рициною розбавив, — відповів Салібаєв. — До сліпого прийдете — там двоє їдців. Кажуть, сліпий роботу скоро матиме — хліба одержить більше, бідна людина, без очей...

Саломат повернула назад у двері і пройшла за хазяїном вперед, до квартири сліпого. Вона не бачила, як на порозі Клименко, ніби поправляючи на нозі парусовий чобіток, нахилився, зачепив краплю мазила на папірець і заховав його.

— От, хлібні картки перевіряють, — гучно сказав Салібаєв, вводячи Саломат і Клименка.

Жахливі злидні й бруд визирали з житла сліпого. Клименко ніколи не думав, що люди можуть жити у такій бідності — він не знав, що Маруся була на диво, може й навмисне, неохайна.

І зараз вона вийшла наперед, стурбовано приглядаю-

чись, на ній була ніби новенька блакитна сукня, але плече було розірване і поділ метлявся розпоротою лиштвою. Клименко подумав, що ця жінка, з гарненьким, але тупим обличчям, навмисне розриває вбрання, аби удавати бідну.

Маленька кімнатка, з одним вікном, була брудна і непривітна. Скриня, вкрита якимось шматтям, ліжко на трьох ногах, підперте поліном — це було її меблею. За дерев'яним столом, щось читаючи по книзі руками, сидів сліпий, і, здавалось, його невидючі очі бачили — були вони на сонці на диво блакитні й прозорі.

— Хлібні картки? — стурбовано перепитав він, підводячись. — А що, може, зменшують норму? Проте, скажи їм, Марусю, адже я завтра буду зарахований до госпіталю і матиму вісімсот грамів хліба...

— Радий за вас, — сказав Клименко. — Головне, що ви, крім хліба і зарплати, матимете корисну роботу.

Салібаєв щось мугикнув зневажливе, а сліпий, почувши голос Клименка, радісно подався вперед, простягаючи руку.

— То я ж вас знаю! Ви з товаришем Антиповим поцікавилися мною. Я вам такий вдячний. У мене ніби очі прозріли тепер.

— Добре, добре, — сказав Борис Омелянович, стискаючи йому руку, — цей простий і безхитрий чоловік викликав у нього тепер великий жаль. І йому соромно стало за неясні підозри. Ні, цей не міг бути ані шпигуном, ані його зв'язковим! Щоразу Клименко переконувався в цьому, перевіряючи дрібні деталі, факти...

— А зараз ми просто рахуємо, скільки карток видається на квартал, може, є зловживання, а може, й навпаки, неправильний облік.

— У нас дві картки: у мене і у дружини. Ага, ви кажете, недодача. Отож ви, може, нам дасте й третю... Час скрутний, а у нас часто буває ще їдець...

На цих словах Салібаєв подивився на Марусю, вона на нього. Тут вона зараз же взяла під руку сліпого чоловіка і повела його до ліжка, примовляючи:

— Ти ж сьогодні погано себе почуваш... Ну чого хвилюватись з-за дурниць? Наш домком прийшла теж і вона порухає наші картки.

— А я і кажу, — гаряче продовжував сліпий, — може, твоєму братові дадуть картку?

— А у вас іще живе брат? — спитала Саломат. Вона оглянула кімнату, але ніщо не говорило в ній про нового пожильця.

— Та що ви? — з серцем сказала Маруся.— Хіба ми вже якісь безсовісні люди. Брат мій двоюрідний у Ташкенті живе, там харчується. А то він на кілька днів приїздив, хотів урюку цукрового купити.

— Але ж, Марусино...— спробував заперечити сліпий.

— Що, хліба твого з'їв? — спалахнула Маруся і м'яко зашепотіла: — Ви вже знаєте — йому, що дитині малій, коли щось впаде в голову...

— Дивись, — суворо сказала Салібаєву Саломат. — Ти — хазяїн цього двору! У тебе зупиняються якісь люди, не прописані. Тепер час воєнний, знаєш? Може, хто від військової повинності ховається, їздить туди-сюди.

— Ой, що це ти, апа, надумала! Та він інвалід, тільки з війни прийшов і не приїде більше.

— Нічого, приведу міліцію вночі, хай розбирає хто...

— Мое діло — сторона, — розсердився Салібаєв. — Та ти, Саломат, маєш рацію. Хіба знаю я, хто у цих голодранців буває? Диви, апа Марусю, як хто у вас ночуватиме, я сам Саломат покличу, я сам міліції скажу...

— Подумаєш, який вишукався, чи я плачу тобі мало за цей сарайчик!

— Тихше, — гримнула на неї Саломат, якій Клименко робив знаки. — Ви посперечаєтесь самі. Ходіте, товаришу.

Клименко і Саломат вийшли за ворота і, на своє здивування, не знайшли хлоп'ят, які набивались їх почекати. Щоправда, вони надто довго пробули на Чукурак, тринадцять.

— Якщо так ходити, — сказала Саломат, — ми не обійдемо й квартала. Отож ходімо швидше: у цьому дворі живе колишній мулла.

І вона вказала на слідуєчі ворота.

Поки все це відбувалось, з хлоп'ятами трапились цікаві пригоди.

Саме тоді, коли домком з Клименком завернули до кибитки сліпого, гостя під паранджею, кланяючись і дякуючи за чай дружині Салібаєва, тихенько попрощалася і вийшла із воріт.

Хлоп'ята стояли за рогом. Гафур присів на камінному

ослінчику, який склали якись дітлахи, і саме розказував Толі таджицьку казку про бабусю і паранджу.

— І от бабуся зняла свою паранджу, а вона нап'ялась під вітром і полетіла...

Тут Толя, в полі зору якого були ворота Салібаєва, сказав:

— Ворота відчинилися, і жінка під паранджею іде в наш бік...

Він добре пам'ятав іронічні вислови Климєнка про пацієрів і вирішив бути байдужим, але один погляд ніби опік його: жінка була в тих самих жовтих військових чоботях!

Він хотів це сказати товаришеві, але від хвилювання в нього пересохло в горлі, та й говорити було зайво — по розширених очах Гафура він зрозумів: той побачив теж!

І вже не змовляючись, він голосно сказав:

— Так ми підемо зараз до Миколи. Він продасть нам свого голуба!

— Авжеж ходімо! Голуб нам дуже потрібний.

Жінка наблизилась і пройшла повз них. Ішла вона великими чоловічими кроками.

Трум-тум, тру-ля-ля,
Муштрували ми kota!..

заспівав Толя якусь дурну співанку.

Вони взялися за руки і пішли вперед, не гублячи жінки з очей.

І несподівано вона зайшла знов до будинку на перехресті, будинку, в якому містились редакції двох місцевих газет — російської і таджицької!

— Біжимо до Марії Михайлівни, тепер скажемо їй! — мовив Толя.

Хлопці зайшли до редакції. Холодний коридор був порожній — сторожиха десь вийшла. Обабіч були двері до відділів редакції. До якого зайшла жінка, вони не знали.

Хлоп'ята попростували до кімнати, де завжди працювала їх знайома Марія Михайлівна.

— Вона у редактора, почекайте, — сказала дівчина, що стукала на друкарській машинці.

Хлопці вийшли в коридор і побачили спину підозрілої жінки, яка виходила з редакції. Засапавшись, кинулись до виходу.

Вийшли — і очам своїм не повірили: жінки ніде не було. З вбиральні поруч вийшов чоловік у ватнику, але був він у буцах і ніякої паранджі не мав.

Хлоп'ята кинулись навпроти — на базар. Але де було шукати жінку в метушні базару! Була п'ятниця, базарний день, і базар гомонів, як вулик.

Вони прогавили таємничу жінку ще раз, прогавили по-дурному, нерозумно!

ВСЕ ПОЧАЛОСЯ З РЕВНОЩІВ

Лена сумувала.

На уроці професорові грала погано, сама це відчувала. Але найгірше, що Михайло Юрійович, завжди такої строгий, не вилаяв її, а співчутливо запитав, чи в неї не болить голова.

— Ні, — відповіла Лена, — просто лінощі, Михайле Юрійовичу!

Ні, це не були лінощі, це був знов раптовий напад суму за ними, дорогими, незабутніми!.. Це було велике марне бажання почути голос матері, сміх брата, бадьорий оклик тата... Хоч би мить, хвилиночку!..

Тут, зогріта теплим сонцем, вона, здається, зовсім відтанула від того крижаного холоду, на який скаржилась Катрі у перший день знайомства. З запалом взялася вчитись і вчити трьох учнів, яких їй доручили. Але зараз зірвалось...

— Лено! Ти щось бліда. Покинула б грати. Сьогодні задушлива спека. Старожили кажуть, що буде буря.

Віра Павлівна зайшла до класу, де Лена, тільки-но відпустивши учня, сиділа нерухомо з скрипкою в руках. Турботлива «Чайка» уважно дивилась на Лену, але навіть ця увага якось дратувала Лену. Їй не хотілось ні з ким розмовляти.

— Не турбуйтеся, Віро Павлівно, у мене все гаразд. Тільки от чомусь не грається.

— Це буває, Лено, і зо мною навіть. Розумом сприймаєш, що треба працювати, а воля за почуттям тягнеться. Волю треба, Ленок, у руках тримати.

«Віра Павлівна хороша, але вона, як завпедчастиною, звикла всіх повчати», — подумала Лена, і відразу їй стало ніяково за свій осуд. Адже і рідна мати так само любила повчати доню, докучала навіть цим, бувало.

— Сьогодні Клименко дістав спеціально для тебе вітамін «С» з зелених горіхів. Це так смачно і так корисно. Я поставила тобі у шафочку. Пий акуратно.

— Спасибі!

Віра Павлівна пішла, а Лена, залишивши скрипку, сиділа знов нерухома, полонена тугою.

Під вікном почула голос Клименка:

— Подивіться, яка все ж таки краса!

Вона підійшла до вікна, побачила: внизу Клименко розмовляв з Марією Михайлівною.

Лена подивилась навколо: гори сяяли діамантовими верхів'ями над блакитним убранням неба, під горами курились яскраво-жовті дюни. Та сьогодні все здавалось їй якимось чужим, ворожим.

«Ненавиджу гори, ненавиджу дюни!»

Відразу їй стало соромно за цей смішний випадок ненависті до такої чудової і ні в чому неповинної природи.

В такому чистому гірському повітрі чути було ясно слова чужої розмови. Як завжди трохи підвищеним голосом говорив Клименко:

— Я так зрадив зустрічі з вами, аж вчора, рубаючи дрова, піймав себе на тому, що вголос сперечаюсь з вами...

Марія Михайлівна засміялась, у неї був дуже приємний дзюркотливий, як струмочок, сміх.

— Цікаво! Про що ж?

— Та от дискутував з вами на вчорашню тему. Знаєте, я все ж таки дуже задоволений, що зустрів вас таку ж саму, якою знав колись. Що вас не покладали на обидві всякі дрібниці, труднощі, що ви... Одним словом, я вже говорю вам компліменти...

— Зворушена!

— Ні, ви таки дуже мила зі своїм розпатланим волоссям, з вустами без помади...

— О, якби ви ще бачили мене восени, з червоними очима! Я плакала майже щодня, поки мене не розпекли за це як слід, по-дружньому в міськкомі.

— Я не знаю, що там було восени, але зараз — очі ніби сухі...

Лена відійшла від вікна. Незручно було підслухувати чужу розмову. Але вона чомусь її цікавила: очевидно, вони друзі, а може... може, і закохані... Як? Під час війни? Адже днями тільки Клименко говорив, що...

Лена піймала себе на тому, що легковажний тон Клименка їй не сподобався, а журналістка була їй неприємна, як розпечені гори.

Дівчина рвонулася сердито і взяла смичок. Мить, і він звився догори, як птах. Але не Шопен, ні! Лена заграла карколамні вправи і різким зойком врізалась у розмову.

Віра Павлівна, ні, це Катря якось казала: коли слабе воля, охоплюють лінощі, треба робити те, чого найбільш не хочеться робити. З цього дня вона, Лена, присягається тренувати волю, вона буде робити все, що їй робити тяжко!

— Лено! Лено! Послухай, припини свої вправи,— казала Хусні, вбігаючи до класу.— Ми сьогодні їдемо до таджицького театру. Там іде п'єса про Україну. Це Марія Михайлівна принесла нам квитки, нам трьом!

Театр! Справжній театр! Може, по-військовому бідний, але великий, справжній театр, з гомінким, щоправда слабо освітленим фойє, де продається сухий урюк і справжня газована вода з сиропом.

Хусні мала бути перекладачем, тому її посадили посередині гурту. Всі всілися в третьому ряду — Катря, Хусні, Лена, потім Клименко, і нарешті, Марія Михайлівна.

Злетіла завіса, і почалась вистава. І тут відразу забулося те буденне, мирне, звичайне, чим повіяло, було, від зали. Бо на сцені теж повстали війна, окупована фашистами радянська Україна і... кохання.

Хусні пояснювала зміст п'єси.

Таджик Гафур опинився у ворожому оточенні на Україні, славно воював разом з українцями і закохався в чорнобриву українку Галю. П'єса була трохи наївна, але добре грали актори і зворушувала та велика приязнь, з якою написав про Україну таджицький письменник.

— Ти помовч, Хусні, все зрозуміло!

Так сказала Лена, якій хотілось зосередитись, але з другого боку вона почула, як Марія Михайлівна ділилась своїми враженнями з Клименком.

— Хата, Борисе, зверніть увагу, хата з деревин! Де це режисер бачив на Україні таку хату? А рушники українські справжні!

І демонстративно торсала Бориса Омеляновича:

— Борисе, ви спите? Як вам не сором! Це ж не симфонічний концерт!

— Сплю,— промимрив Клименко,— не можу... фальш: кохання під час війни...

— Як вам не сором, ви знаєте, не всі такої думки...

— А я нікому її не нав'язую!

— Тсс,— сердито зауважила Лена.

Вона дивилась на сцену уважно і з цікавістю — адже вперше в житті вона опинилась в таджицькому театрі. Розмова Бориса Омеляновича і Марії Михайлівни таки заважала їй. Вона скоса поглянула на сусіда: він дійсно ніби дримав, стуливши вії.

Несподівано для себе Лена подумала, що він дуже вродливий — їх завгосп. У нього високе чоло, трепетний, тонкий, з горбочком ніс, горда посадка голови. І не дивно, що журналістка з України ним цікавиться.

— Борисе, ваша улюблена пісня,— знов обізвалась Марія Михайлівна.

Зі сцени лилась пісня, її співав партизан.

Повій, вітре, на Україну,
Де покинув я дівчину...

Вона виразно почула, як Хусні прошепотіла Катрі:
— Катрихон, тобі сумно?

Чи то зітхнув зал, чи то зітхнула Катря, а Марія Михайлівна знов звернулась до Бориса Омеляновича:

— Пам'ятаєте, Бор, вечір... У Києві на Дніпрі.

— Пам'ятаю!

Лена почула, як зітхнув насмішкуватий Клименко, і чомусь розізлилась на Марію Михайлівну.

«Знов заважає... Посадовила його біля себе, щоб тільки з нею розмовляв».

З цією досить нелогічною думкою вона рвучко відсунулась до Хусні і раптом відчула, як суха міцна рука стисла її руки.

— Ви куди? Я заважаю вам, білявочко, певно, розсівся, як ведмідь.

Він зашепотів Лені на саме вухо:

— Ви пили ту солодку капость, яку я вам дістав? З горіхів...

Лені стало якось весело і смішно, але вона нічого не могла відповісти. Тон Бориса Омеляновича був теплий, як його рука.

— Пила,— нарешті прошепотіла вона і відняла руку.

— Борисе! — покликала його Марія Михайлівна, і Клименко знову відхилився в її бік. А ще за хвилину він звернувся до Лени:

— Вибачте, я мушу піти в одній справі. Не скучайте тут. Я скоро повернуся.

Він зник, і Лена відчула порожнє місце.

Несподівано їй здалося, що в залі стало холодно. Воно, певно, і було так, бо зі сцени віяло прохолодою.

В антракті після другої дії Хусні повела всіх пити газовану воду. Хтось сказав, що надворі починається вітер і обов'язково буде буря.

Катря не схотіла води, вона взяла Лену під руку і, пригорнувшись до неї, сказала:

— Я не можу більше. Підемо додому, а?

Лена подивилась на Катрю — її блискучі очі потьмарив сум, вишневий рот був жорстоко стиснутий.

— Я думаю про те, що діється не на сцені, а насправді, там, далеко...

Лена зрозуміла.

— Дівчата, урюк, солодкий урюк!

До них підходили Хусні, Марія Михайлівна. Всі жували солодощі, якими почастивав Борис Омелянович. Недавній сон його і млявість як вітром змело. Очі його — «лезо» — блищали, піби почишені...

— А ми йдемо додому,— сказала Катря.

— Голова у Катрі болить,— тактовно додала Лена.

— От маєш,— стурбувалась Марія Михайлівна,— я думала вас розважити, а вийшло не те. П'єса, звичайно, слабувата, але...

— Ну, ви рецензент,— обізвався Клименко,— а нам, простим глядачам, те не видно. От, правда, дівчаткам треба музкомедію чи цирк...

— Ви завжди глузуєте,— ущипливо кинула Лена.

— Що ви,— жахнувся Клименко.— Я просто як невдаха з відомої казки: йому загадають зробити щось хороше, а в нього все виходить не до речі. Дозвольте вас тоді хоч провести.

— Проведіть дівчат,— тоном наказу мовила Марія Михайлівна,— до самого дому, а тоді повертайтеся, бо я мушу лишитись до кінця — мені таки загадано написати рецензію.

— Слухаю,— відчеканив Борис Омелянович, і Лені чомусь стало неприємно за його слухняність.

— А я теж залишаюсь,— сказала Хусні.

— Іди сюди, я щось тобі скажу,— покликала її Катря і тоді зашепотіла:

— Хіба ти не розумієш, вони старі друзі, а ти збираєшся заважати.

Хусні махнула рукою і пошепки заторохтіла Катрі:

— Я сяду далеко. Я додивитись хочу.

Дзвінок покликав до зали, починалась третя дія.

— Так, ідемо,— сказав Клименко.

Надворі їх зустрів великий вітер. Погода різко змінилася. Деревя, мов люди у паніці, зловісно хилиталися в огнях одиноких ліхтарів. Пісок і порох здіймалися хмарами.

— Кажуть, можна чекати піщаної бурі, як восени,— мовив Борис Омелянович,— в природі цього року діється щось не до ладу. Знаєте, я вас проведу найкоротшим шляхом. Я його добре вивчив, ходячи до міськторгвідділу.

Пішли сквером — темним і непривітним уночі. Раптом за ними почулися швидкі кроки і сміх — їх наздоганяла Хусні.

— Не можу без вас. І п'єса далі нудна — стрілись і цілуються, цілуються. А де ж ідея?

Всі засміялися. Хусні була прекрасна в своїй безпосередності.

— Катре, я маю щось сказати тобі по секрету,— додала Хусні і, підхопивши дівчину під руку, побігла уперед. Клименко і Лена лишилися вдвох і якось зніяковіли.

— Ну як, сумуєте? — запитав Борис Омелянович і несподівано взяв Лену під руку.— Не можна, дитинко, не можна...

Лена тільки сердито знизала плечима — їй було прикро, що він читає її думки. Але від міцної руки пашило таке приємне тепло.

— Агов,— покликав лейтенант у темряву,— бісові дівчата!

Десь здалека відгукнулись Хусні і Катря, і вони поспішили їм навздогін.

— Ми йдемо зовсім не тим шляхом,— заторохтіла підбігаючи Хусні,— от звертаймо в цей провулок, я проведу.

— Це ж і мій шлях, Хуснічко,— сказав Клименко і залишив Ленину руку, бо йому захотілось закурити. Він і не знав, що Лені якось знову стало холодно. Справді, зірвався холоднуватий вітер. Навколо завило, засвистіло, хвиля пороху знялась навкруги.

Закриваючи обличчя руками, всі побігли темним провулком.

— От сюди, через арик, і ми вже біля базару. Ой!.. Хусні ойкнула.

— Місточок тут завалився, товариші, стрибай хто може!

Сміючись, вона подала Катрі руку, дівчата перебрались через арик і побігли далі.

— Ой, мені заפורошило очі, я не бачу нічого,— сказала Лена.

— Ну, а я якраз дуже видючий на зло лікарям,— озвався Борис Омелянович,— дівчата не знають, де переходити, ходіте!

Він узяв Ленину руку, і Лені знов стало тепло. Дивна річ, що за чарівні в нього були руки!

— Але я вам іти не дозволю! Тут багнука! Я вас перенесу!

Лена нічого не встигла сказати, як міцні руки легко підняли її, і відчула на обличчі чуб лейтенанта.

— А воно ж легесеньке, мов курчатко,— добродушно промовив він,— курчаточко...

...Це були якісь дві хвилини, поки Лена була в обіймах Бориса Омеляновича.

Але це було так невимовно солодко. Дівчина ніколи не знала такого почуття. Вся збентежена, вона зупинилась на тому місці, на яке поставив її Борис Омелянович.

Йй здалося, що все довкола засвітилось, ніби зорі впали на землю. «Це таке особливе довколишне світло»,— раптом пригадала Лена слова Катрі.

ПОЧАТОК ПОВІСТІ

Над Ленінабадом стояла весняна ніч.

На вулиці Озоді було порожньо. Одинокий ліхтар на розі освітлював будинок редакції, в якому було так само темно, як і в арику вулиці, тільки в крайньому вікні блимало світло. Це співробітниця газети Марія Михайлівна

щось писала. Запнувши простирадлом вікно, не звертаючи уваги на дошкульних москітів, вона накидала сто-рінку за сторінкою.

— Ви б уже лягали, Маріє Михайлівно, я вам послала у мене на скрині,— почувся чийсь голос.

Марія Михайлівна аж здригнулась, вона так захопи-лася, що забула, де вона, котра година.

Олена, прибиральниця, вона ж і сторожиха редакції, роблячи черговий рейс по будинку, зупинилась на порозі.

— Та ні. Не турбуйтеся. Я, певно, піду додому.

— Ви б чаю випили,— сказала вона і поставила на стіл піалу і поклала шматочок коржа.

— Спасибі,— відповіла Марія Михайлівна, одірвавши голову від паперів,— лице їй розчервонілося, очі були ніби повні сліз.— Ви б спати лягли, я ж однаково не спатиму, посторожую,— додала вона, усміхнувшись.

І відклавши вбік папери, Марія Михайлівна сказала:

— Ой Олено, пишу я щось цікаве і не знаю, що з того вийде!

— Ну от ви завжди хвилюєтесь, а потім як вийде у газеті, всі читають і всім до вподоби. Як же ловко ви про дітей з школи писали! Я аж заплакала, коли читала. Що то значить — письменниця...

Марія Михайлівна похитала головою:

— Яка я там письменниця,— я собі простий газетяр! А зараз от пишу...

Олена-«солдатка», як її називали з того часу, як пішов її чоловік на фронт, а дитина, немовля, вмерла від скар-латини, дуже полюбила читання, вона весь вільний час проводила за читанням газет та книжок з бібліотеки. Та вечорами, коли Марія Михайлівна лишалась ночувати в редакції, вони читали удвох. І не по годинах — по хви-линах ця проста жінка засвоїла насолоду читання.

— Це мій великий секрет,— продовжувала Марія Михайлівна,— це вже не для газети, я почала велику повість про людей з нашого міста. Познайомилася з дів-чиною-музиканткою Катрею... Вона дещо мені розповіла. Я ще й не знаю, що буде з моїми героями, та я не можу не писати. Ось я вам прочитаю, хочете?

І кореспондентка зібрала свої папери. В цих розхри-станих аркушах був розділ:

„У ліщинівському бору

У вологій лісовій гушавині було темно і топко. Легко балануючи серед болотяних кочок, Маруся розгрібала мокре пахуче листя під шатром дерев. Діти не помилились: тут ховався ще один паводок білих грибів. Маруся набрала їх у кошик — кілька родин з гладкими батьками і присадкуватими малюками. Випроставшись, підвелась і тільки зібралась гукнути дітей, як зупинилась вражена.

Так, це тільки він, її Олесь міг вирізати ножиком на стовбурі берези такі літери і ноти. Обличчя дівчини спалахнуло. Гриби посипались на землю — мов курчата з рудими голівками розбіглись між листям.

...Ініціали О. К. і Марусині — М. С. А поруч один потний рядок, але який! Кілька звуків з романса Грига «Я люблю».

Скаламучена раптовим спогадом Маруся застигла, притулившись до чарівного дерева гарячою щогою. Униз, поросле химерними квітами й островками з потоплого листя, безтурботно дрімало болото. Водяні павуки методично крокували по зеленій поверхні. А всохле листя берези, скорцюбившись, було схоже на позолочені сонцем черепашки там, далеко, на Одеському пляжі.

Григівська мелодія понеслась вперед, ясно відтворившись у голові Марусі. Куточок лісу враз казково змінився. Вже не дощова осінь — буйна весна 1941 року! Ліловий сон-цвіт, герой її композиції! Скільки було його розсипано між цими деревами! Вони з Олесем, юні музики, приїхавши від південного моря, втомлені від заліків, але щасливі почуттям закінченої праці, блукали цим лісом, як дослідники. Чи ж їй, Марусі, незнайомий був кожен кушик цього лісу? А цієї весни, чи в світлі першого юнацького кохання, чи в передчутті страшного лиха, ліс був невимовно прекрасний і дивно новий. Кожна стежка цвіла новим цвітом, і Олесь присягнувся, що він уперше бачить такий сон-цвіт. І як же далеко, в самому серці бору, він залишив цю пам'ятку, яку навіть вона знайшла тільки восени!

Рокотання літака урвало думки Марусі. Розірвало Григівську мелодію.

--- Літак! Наш!

--- Літак! Наш! Качечка! — закричали діти, затріщали гіллям, шукаючи свого ватажка.

Маруся крикнула їм, сама не знаючи що, кішкою меткою подряпалась на високий дуб. Баня неба, захмарена, клубчаста, розкрилася перед її очима.

Вгорі відбувався герць, смертельний герць. Два фашистські винищувачі добивали маленьку червонозірчасту «качечку». Але вона не хотіла здаватись. Ось вона пірнула під самим носом одного з шулік й опинилась над другим. Несподівано вдарила в голову ворогові. Полум'я, як скривавлений мозок, видерлось з його дзьоба. Але одночасно задимівся і хвіст «качечки». Двоє птахів — наш і німецький — охоплені полум'ям почали падати вниз. І дві людські постаті випали з завихрених димом літаків, полетіли униз, блиснувши снігом парашутів.

— Ой,— несамовито, зовсім близько запищав малий Івась.— Він падає сюди...

Дійсно один парашутист, зовсім як осіння падяниця на білому клапті павутинки, летів просто сюди, у лісову гущавину. Зовсім близько захрустіло гілля, і майже одночасно недалекий вибух пролунав у повітрі — очевидно вибухнув при падінні один з літаків.

Роздираючи об коріння руку, Маруся стрибнула з дерева.

— Упав...

— А може, то фашист...

— А може, наш...

Не розмірковуючи далі, Маруся з дітьми — а їх було трійко — кинулась уперед.

У маленькому видолинку, виплутуючись з хмизу, що зірвався з дерева разом з його тілом, сиділа людина. З-під шолома на ніс стікала цівочка крові. Вродливе сухе обличчя з випнутим підборіддям було заповишене пилом.

Маруся зупинилась, потім зробила крок уперед.

— Де стежка до села?! — запитав чоловік чистою українською мовою.

— Назад, дочко,— почувла вона ззаду голос. З-за дуба з рушницею і біноклем наперевіс біг дід Юхим. Він біг і, невимовно лаючись, тер очі.— От бісова личина очі мені заповишила. Здавайся, герр!

Людина зробила якийсь рух — він не встиг оформитись, чи мав бути рухом опору чи радості, і раптом радісна посмішка окреслила тонкі губи:

— От маеш! Я ж з нашого... Старший лейтенант Зорін. Очевидно я таки родився в сорочці.

— Якщо ви родилися в сорочці, піднімайте руки вгору... щоб я вас не підстрелив. Так, так,— вже м'яко пробуркотів дід,— та ходімо швидше, щоб німці тієї сорочки з вас не зняли.

— Слухаюсь,— обіззався чоловік.

— Тільки я вам мушу зав'язати очі,— сказав дід,— і швидко вийняв хустинку.— Поки там розберуться, хто там ви дійсно. Ви там чого, сучі діти, гриби розгубили!— grimнув він на дітей, зав'язуючи льотчикові очі.

— Обережніше! Я певне поранив голову,— говорив льотчик.— Проте я щасливий. Ви бачили — з фашиста, що летів теж, певне, вийшов млинець. Парашут не розкрився, я бачив...

— Швиденько,— квапив дід,— відразу перев'яжемо вас. Хлопці, вперед!

З-за дерев нечутно ступили ще три постаті партизан. Мить — і всі зникли, розтанули в гущавині лісу.

Поволі стихало рокотання мессершмітта, який єдиний уцілів від герця. Небо знову налилось спокоєм. З болотяної кочки виліз тоненький, замерзлий від осінньої вологості павучок і почимчикував на пляму від сонця.

— Гайда до баби,— крикнула дітям Маруся,— зараз тут німця набіжить. Шукати будуть і його і своїх.

— Ой, тоді через яр,— сказала підстрибуючи «бабунька» Оля. Її прозвали «бабунькою», бо в неї личко зморщилося після того, як фашисти закатували її рідних.

Всі похапцем зібрали гриби і кинулись до яру.

Діти, а за ними Маруся, продирались впевнено до яру, яким можна було навпростець вийти до городів села. Яром вони давно не ходили — з тої ночі, коли партизани знайшли там і поховали тіла розстріляних за опір селян. Маруся не хотіла туди вести дітей, але ще менше хотіла зустрічі з старостою та його вартовими. Сьогодні вона так поспішала, що забула обмазатись сажею. Згадавши це і пам'ятаючи суворі накази баби, нагнулась, щоб взяти жменьку багнюки. Дощ добре попрацював тут, і брила аж сяяла вологою. І раптом дівчина скрикнула: з ями з жирного чорнозему виглядав клаптик порваної й зотлілої сорочки з печаткою «Д. С».

Збліднувши, вона озирнулась: побачила, що її маленький загін зупинився.

— Це вони їх сюди вкинули — санаторних.

...Тут був санаторій для туберкульозних дітей. І коли прийшли фашисти, сталося те, страшне...

Біла, закрита, громіздка, як черепаха, машина приїхала до двору. Фашисти посміхалися. Один вийняв баночку варення і намазав вуста малій Нюрі, що лежала в гіпсовому ліжечку, примовляючи: «Гут, гут варення!». Але мала Татка з туберкульозом коліна схлипнула: «Я знаю, вони нас уб'ють!». І тоді заголосила старенька няня Ліза:

— О любонькі, о янголята! На смерть нас везуть!

Тоді передсмертна паніка охопила дітей і нянюк. Нюра, дівчинка, що майже рік лежала на спині, виплигнула з гіпсового ліжечка і тут же повалилась на землю. Фашист вийняв револьвер і застрелив дівча. Дверцята машини закрилися...

Все те повстало перед очима Марусі. Задихаючись вона крикнула дітям:

— Уперед! Весь світ знатиме про ці злочини!

Можна було й не квапити дітей. Вони бігли в нестерпному жахові, ніби їх теж зараз могли вкинути у страшне місиво фашистські руки.

За якихось десять хвилин вони опинились біля хати баби Меланки».

Марія Михайлівна дочитала дописане до кінця, схилила голову на руки і несподівано заплакала.

— Олено,— повторювала вона,— це ж дійсно правда! Мені розказувала дівчина, яка була у партизанів. Коли ж кінець фашистам?

Вона уявила ясно, що діється там, на рідній Україні, силою своєї творчої уваги, додаючи до вислуханого і читаного страшні деталі.

Олена обняла її, намагаючись заспокоїти:

— Годі, бо годі,— примовляла вона, глядячи Марію по голові, як дитину, хоч сама була одних років з нею.— У мене ж мій там воює. Не може такого бути, щоб їх не подолали! Заспокойтесь, випийте чаю та лягайте — бліда ви чогось дуже...

Марія вже заспокоїлась. Їй соромно стало своїх сліз. По приїзді вона, було, частенько плакала, чим викликала велике обурення редактора — сухого, жовчного, хоч і чесного газетяра. Та вже кілька місяців як вона оволо-

діла собою, особливо з того часу, як приїхав Борис Омелянович... Вона ніби обіперлася на його міцну руку.

— Я не хочу їсти,— сказала Марія,— не турбуйтеся.

Вона брехала, їсти їй хотілось, але хліб був чорний і при одному погляді на його знімався цей нудотний біль. Виразка шлунка все частіше нагадувала про себе. Нічого в тому не було дивного: адже вона ніяк не могла звертатись за талонами на масло і манку до цього огидного Каримова, якого мали зняти за її й інших матеріалами. Марія навчилася витримувати біль, навіть, працювати, коли приходив легкий напад...

— Може б, ви лягли — ви таки, мабуть, хвора... І почувати залишайтеся у мене, куди ви підете?

— Ні, я не можу, мені якраз треба бути дома. Господиня ж моя тяжко хвора.

Останнім часом до всіх турбот Марії приєдналася ще одна. Господиня її, красуня Гульру, наївна і хороша, зовсім захворіла. Тропічна малярія набула небезпечної форми. Марія покликала лікаря, він наполягав на тому, щоб жінку негайно поклали до лікарні, та чоловік вгався.

Тихий стукіт у вікно відповів на її думку. Олена пішла відчиняти.

Так, це був Борис Омелянович — він вже не раз приходив сюди до редакції, щоб перекинутися словом з Марією, розказати всі новини й показати якогось нового вірша, якими грішив у повному секреті... І завжди Марії ставало легше. Вона навіть почала співати. Бували дні, коли Борис Омелянович приходив смутний і невеселий, не сипав дотепами, не піддражнював Марію. Він просто казав «Драстуйте!», мовчки хвилин десять міряв кімнату з кутка в куток і так само мовчки зникав. І тоді навіть від цієї мовчазної приязні бувало легше.

Та сьогодні було багато розмов. Про школу, про заснований ансамбль «Червоний тюльпан», про фашистські знаки, розписані на багатьох воротах та стінах... Про таємничу жінку в жовтих англійських чоботях.

— Розчарування,— розповідав Борис Омелянович.— Таємнича жінка, яка заходила до редакції перед тим як з'явилися на ваших стінах фашистські знаки, ніякий не басмач, а звичайнісінька собі стара жінка, яка чоботи купила десь на базарі... Вибачаю вам запал, яким ви

заразили юних слідопитів Гафура і Толю, тому що, певно, це потрібно вам для детективного роману.

— Ні,— сказала Марія Михайлівна, складаючи папери,— роман у мене не детективний. Але в ньому, певно, знайдеться місце для тухтія-слідчого, який ловить гави. Ви такий певний, що чоботи куплені на базарі?

— Ні, ще не зовсім, але...

— Але чи відомо вам, що ця жінка з грубим голосом, яка хоче собі добути пенсію, родичка мого квартирного хазяїна, прізвище якого Салібаєв? І хоч Салібаєвих в нашому місті багато, але один з них надто симпатичний...

Борис Омелянович уважно подивився на Марію Михайлівну.

— Я припускаю, що знаки і наші скорпіони — це рука того негідника Салібаєва. Але чи робить він свої темні справи самостійно, бо це випирає з його мерзотної боязкої душонки, чи, може, під впливом когось... Адже якщо це «хтось», він не задовольниться дрібничками...

— Добрі дрібнички...

— Ні, це дрібнички з того світу, де є безшумні револьвери, ампули з отрутою, отруйні стріли... Тс-с. От іде Олена.. І нащо нам порушувати спокій вартового редакції...

Борис Омелянович знав, що справді Олена була хоробрим сторожем. На вулицях ввечері було іноді зовсім темно. Поблизу була чайхана, там збирались гультяї, підозрілі люди.

Марія і Борис Омелянович пішли весняною вулицею. Місяць-молодик виліз на небо і ледь-ледь освітлював криві завулки. Не видно було їх вузькості, бруду. Проте дерева, одягнені ще молодим листям, розвіювали прохолоду і пахощі.

Борис розійшовся і став декламувати останні вірші. Він похвалився, що пише поему про молодого бійця, героя, що віддав своє життя за Вітчизну.

— Я знаю, я твердо знаю, що ви будете справжнім поетом,— сказала Марія,— може, ви ще й візьметесь за оповідання, ви ж їх колись писали.

— Починайте повість,— мовив Борис з молодечим завзяттям,— я по секрету скажу, я таку вже почав — якраз пригодницьку. Дуже матеріал цікавий. Сам я не витягну, але коли ми будемо змагатись...

Марія Михайлівна аж зупинилась — так її вразило: він прочитав її думки...

— Це прекрасно, завтра підпишемо дружню угоду...

— Я знаю, що ганебно провалюсь. Але я буду такий радий, коли ви це виграєте.

Тут Марія піймала себе на думці, що це змагання ще більше зміцнить їх дружбу. Як дивно: не вірилось, що Борис, колишній коханий її подруги, а тепер (це було чомусь неприємно) складає вірші для якоїсь з цих привабливих дівчат. Так би все життя відчувати його кроки поруч...

От він взяв, нарешті, її під руку, і вона відчула теплість його плеча. Сьогодні вона почувала себе дуже хворою і слабою. Біль у шлунку ставав нестерпним...

Нарешті вони підійшли до воріт. Стукали дуже довго. Відкрив хазяїв. Він був якийсь стурбований.

— Як жінка? — запитала вона строго.

— Дуже хвора. Зовсім касал,— похитав він головою і додав Марії пошепки: — Зараз мули прийшли молитись. Дев'ять мул. Важко було їх зібрати.

Марія аж отетеріла від подиву...

— Дев'ять мул. Це бажання моєї матері, старшого брата. Інакше не можна. Помоляться, тоді ніяке лихо її в лікарні не займе.

Проходячи повз хату хазяїв, дійсно почули монотонний заспів кількох голосів.

— Жах,— сказала Марія, заходячи до своєї хати,— поки вони будуть молитись, вона умре. Борисе, дорогий, ви допоможіть відправити її до лікарні. Вже і місце їй є — в першій лікарні. Та ось відволікають.

— Навіщо мені ці зайві переживання? — знизав плечима Борис.— У неї є чоловік, та ще й дурнуватий.

— Без жартів,— розсердилась Марія, хоч знала, що цей байдужий тон удаваний,— прошу запаліть лампу. Мені теж погано.

Це зірвалось у неї ненавмисне. Їй таки було зле. Світло забігало по стінах. Коли був Борис, хата ставала затишною. Та ось її занудило, в голові запаморочилось, і, притискуючи носову хустку до рота, Марія побачила, як її пофарбувало кров'ю. Шлункова кровотеча! Те, чого вона боялась. Вона вже мала її колись. Та тоді були матуся, швидка допомога, лікарня...

— Ну от,— сказала вона,— ідіть прошу, це дуже неестетично. Блювоти з кров'ю.

— Що? Ви вирішили вмерти? — закричав Борис.— Ви, Маріє, серденько, помічник наш? Я не дам вам померти. Лежіть тихо. Ну, хороша, рідна.

Марія слабо усміхнулась:

— Мені треба негайно до лікарні. Коли встигнути зробити впорскування, все зупиниться. Але знаєте, швидко допомога у нас має одну машину.

— Зараз буде машина. Чекайте.

І Борис зник.

Може, від болю, може, від втрати крові, Марія задрімала. Прокинулась від гучного плачу: на підлозі сиділа господарка і гірко плакала.

— О лишенько,— примовляла вона,— бачиш, і ти вмираєш, моя ясонько, моя квітонько червона. Що ж робити? Мене сьогодні мули обспівували і знов чоловіка намовляють: не давай до лікарні. А я, як і ти... О, я так не хочу помирати...

За вікном почувся шум легкової машини, вигуки. От відкрилися брама-ворота...

До хати ввійшли Борис Омелянович і якийсь незнайомий. З ними Олена.

— Маріє Михайлівно, дорогенька,— кинулась вона.— Зараз поїдемо.

— Я дістав машину,— сказав Борис Омелянович.— Знаєте, в кого, у товариша Антипова. Він передає вам привіт і наказ видужувати. А ви, громадянчко, куди?— затримав він Гульру, яка зібралася втікати.— І вам наказ: негайно їхати з нами до лікарні...

— Як це так, куди? — почувся стурбований голос її чоловіка.

— Нічого не можу вдіяти,— відповів Борис Омелянович,— наказ є наказ. Лікарі ухвалили лікувати вашу дружину. Я чоловік військовий, бачите? І мушу наказ виконувати.

Красуня Гульру посміхнулась.

За кілька хвилин машина, світячи фарами, помчала кривими завулками, увозячи журналістку та її господарку.

Коли вона зникла, а Олена й Клименко пішли з двору,

якась постать висунула голову з воріт вслід, і прокляття повисли в повітрі. Тінь була цибата.

Вона так само сховалась і зникла. Може, то справді була примара?

В ОДНОМУ З ЕВАКОГОСПІТАЛІВ

В санітарному поїзді було нестерпно душно. Не допомагали ні паперові штори, якими замінили звичайні занавіски, ані мокрі простирадла, розвішані під склепінням вагонів, ані саморобні вітрячки-вентилятори, які самі зробили і подарували ташкентські піонери.

В одному з купе начальник евакогоспіталю, товстий, добродушний лікар Аспазян, перевіряючи вечірні призначення, розмовляв з сестрою Надійкою.

— Ой, я так боюся,— казала сестра (зовсім молода, вона була відома як краща сестра госпіталю),— Натане Орестовичу, щоб всім нашим видужуючим не погіршало в оцій спеці!

— Не панікуй, Надійко, пху, пху,— з задишкою докоряв дівчині лікар.— Я ж тобі кажу, що я жив у Таджикистані і прекрасно переносив там спеку, та ще й не таку, як цієї холодної весні!..

— Так ви ж, певно, призвичаїлися!

— Ну і вони теж акліматизуються! Проте ти зрозумій— їдемо у тепло, у чудовий східний затишок! Так, так, це ж не в самому спечному місті, а в розкішному пригородньому саду. Та там наші поранені житимуть, як гурії в раю. Урюк, персики, виноград, вітамінозне харчування! Тепло, гірське повітря чудово вплинуть на травмовану нервову систему. Потім урахуй— зими в Таджикистані не існує.

— Зими! Невже зиму, ще зиму триватиме війна?

— Треба бути мужніми— попереду ще довга путь: зупинити, розгромити фашиста, тоді погнати назад. Піде велике звільнення, потім війна на території ворога. Але ж доліковувати наших хворих— і я за те!— треба буде якнайдовше в спокою, в далекому тилу.

— Як кому,— сказала задумано Надійка,— це як кому. Наприклад, нашому Горієву краще б у підсонні України...

— Навпаки, гадаю, може, незнайомі місця, гірське повітря... Що, Надієчко, знов погано твоєму другові?

Надійка подивилась в добре кругле обличчя лікаря і часто-часто заморгала довгими золотими віями. Все її гарненьке личко блондинки з ніжною шкірою, де-не-де всіяне ластовинням, зворушливо юне, відбило цілу гаму щирого жалю, тривоги.

— Скажіть мені, прошу, тільки без всякої офіційної втіхи — видужає він?

— Коли ти питаєш, чи буде він бачити, я вже казав: гадаю, що ні. Вони гадають, що внаслідок травматичного енцефаліту у нього пошкоджені очні нерви. Це не моя думка — думка спеціалістів. Але ж чи можна його витягти з цього тяжкого психічного стану? Звичайно, можна! І саме ти, Надійко, по-моєму, якщо ти кохаєш його...

— Що ви?!

— ...ти можеш зробити це чудо!

Надійка в замішанні стиснула руки:

— Слухайте, Натане Орестовичу, ви помиляєтесь — я і Алік, ми тільки великі друзі ще з дитинства...

— Саме така дружба і породжує велику любов!

— Ні, ні! Коли хочете знати правду, я була подругою дівчини, яка любила цього юнака, і, по-моєму, він — її. І якби Катря була тут...

— О, так де ж вона, ваша Катря? Розшукайте її, напишіть їй... Хай допоможе нам його врятувати! Піднесення, ласка близької людини — як це багато важить для скаліченої нервової системи!

— Авжеж,— з сумом промовила Надійка,— авжеж!

Вона знов всілася на краєчку ящика — імпровізованого стільця — і докірливо подивилась на лікаря, так, як досвідчені літні люди дивляться на запальних, але нерозсудливих юнаків.

— О, якби я могла знайти сліди Катрі! Але ж вона зникла у пожежі війни. Я знаю, вона навесні поїхала до своєї бабусі-колгоспниці на село. Знаю, що там вже давно німці-окупанти.

— Теж музикантка?

— Більше того, вона і диригент здібний... А головне, як і Горієв, композитор. Тільки Катря писала прелюди, поеми для інструментальної музики, а в Олеся прекрасні виходили пісні.

— Ну от! А ти ніяк не можеш його заохотити на пісню.

— Не могу. Катря, вона б це зробила!.. Вона на ньо-

го завжди мала такий прекрасний вплив. А Олень, ви самі знаєте — він хороший, але ж з характером...

— Т-так. Хлопець впертий трохи. Що й говорити, у Горієва сила травм, цілий комплекс, можна сказати. Батько загинув — раз, наречена десь в окупації, потім це поранення руки. Хлопець поспішає до госпіталю, аж тут бомба, завал в хаті, звідки його відкопали за два дні. До речі, не забудьте, що врятував його боєць-таджик з тих місць, куди ми ідемо. Рука з пошкодженням нервів, контузія, сліпота і глухота... До речі, це щастя, що він вже чує.

— Але ж це був блискучий, розумієте, блискучий піаніст-виконавець, і це назавжди кінчилося. Звичайно, тяжко.

— Та він же може працювати композитором!

— Без очей?!

— Так, без очей. Ви, музиканти, забули про Бетховена... Зовсім глухий, хворий...

— Так то ж геній!

До купе вбігла старенька санітарка, ремствуючи:

— Як вам подобається, товаришу головлікар? Обдурив мене, стару. Отакий син! Ну хіба не «обидно и не досадно»?

— Та хто ж, Петрівно, хто? Я, чи що?

— Ну хто ж, як не Олень ваш. Смирний, тихий,— «облако в штанях», як Тьома його називає...

Лікар і Надійка засміялися. Петрівна любила жартувати.

— Еге ж, смієтесь. А це «облако» хитре! Ви думаете, він щось їсть? — Анічогісінько! Сніданок весь у папірець упхнув і, що ви думаете? — за вікно викинув! Тьома бачив. Тепер принесла обід — не їсть, одвернувся до стінки і розмовляти не хоче. Підіть вже ви...

— Ідіть! Ідіть! — сказав лікар, натягуючи на лисину шапочку.— Ну, де наша дисципліна, жаж! — Добрий, лагідний Аспазян дуже любив лякати дисципліною, хоч у нього це якраз було уразливе місце.— До речі, зараз велика станція. Я з'ясую, якщо стоянка хвилин тридцять, хворих треба вивести гуляти.

— Якби Тьому! — зітхнула стара.

— Тьому не можна, а от Горієва — факт! Надіє, чуеш? Погуляй з ним.

Але прийшовши до Горієва, Надійка побачила, що це

надто важко — витягти його погуляти. Він лежав в улюбленій останнім часом позі — на лівому боці, відвернувшись лицем до стінки.

— Олесю! — покликала Надійка.

Він не відповів, але Надійка прекрасно розуміла, що він не спить. Вона бачила, як ледь здригнулися плечі. Так, його дратували ці, як він казав, «зайві турботи». Він хотів одного — вона знала, — «щоб йому дали спокій», а лікарі називали цей спокій, цю байдужість — небезпечним трансом, депресією нервової системи, його загибеллю.

Власне кажучи, в цьому госпіталі він був один з найспокійніших хворих. Він ніколи не скаржився на болі, на своє становище, був ввічливий з персоналом, з товаришами. Він здебільшого мовчав, заглибившись у себе, і ніхто не чув, щоб він щось розповідав чи гучно сміявся. І Надійка довго не могла звикнути до цього, адже до війни вона знала його, як шумного, життєрадісного хлопця.

— Олесю, — повторила Надійка, — незабаром буде велика станція, Натан Орестович пропонує тобі погуляти на повітрі. Адже надто гаряче, особливо коли стояти-мемо.

Горієв мовчав, аж тут Надійка побачила, що його сусід Тьома на мигах прохає її підійти.

Комсомолец Тьома, поранений тяжко, приречений до лежання на спині на кілька місяців, може й на рік, був надзвичайною людиною, «сонечком», як називала його Петрівна. Веселий, дотепний, він мужньо зносив своє становище. З ампутованою правою рукою, лежачи весь час на спині, він за короткий час навчився писати і малювати лівою. Малювання, до якого він був охочий іще в школі, тепер стало його пристрастю.

І тепер він показував Надійці намальовані на Гітлера карикатури.

— Ідїть сюди. Як це виглядає?

Надійка підійшла, посміхаючись, а він вже писав їй на папірчику:

«Дуже сумує. Я пробував його ляяти, він відповів їдко: «Що ж, я не герой! Що мені лишається в житті? Тільки плести корзини, але від того я не буду веселим». Мене це обурило, і ми полаялись».

— Тьомо! — сказала Надія, — у вас карикатура виїшла чудова. Уяви собі, Олесю, Тьома вже прекрасно

малює лівою рукою, лежачи. Я гадаю, в Ленінабаді ми знайдемо якогось художника, який би зацікавився з Тьо-мою. І там він буде малювати в саду, Аспазян запевняє — в райському саду!

Тьома всміхнувся самими очима:

— А ангели там будуть, сестро?

У Тьомі були надзвичайні очі, вони світилися не хворобливим — ясним огнем жадоби до життя. Коли лікарі відтинали йому по частинах руку (це була якась повзуча гангрена!), він найбільше сперечався, щоб лишили хоч трішки за лікоть.

— Знаєте,— пояснював він лікареві,— якщо в мене буде дитина, я все ж таки зможу тоді тримати немовля на руках!

Хірург був вражений: яка воля до одужання, яка жадоба до життя! Майже на смертному одрі він думає про майбутнє родинне щастя, про дитину!

Тьомі лишили руку за лікоть, і він почав одужувати, повільно, але вперто. Щодня вирівнювались аналізи крові, ушухала гангрена, а от Олесь...

Так думала Надійка, стоячи між двома ліжками. Але розуміла: сліпота — це надто страшно! Шукала і не находила слів, щоб втішити чи вилаяти Олеся.

— Ах, ангели! Звичайно, будуть! Таджички, кажуть, дуже красиві...

— О, то мені буде добра натура!

Тимчасом рука Тьомі вже намалювала рятівне коло для плавби. Тьома-моряк любив його малювати, з цього почалось його захоплення малюванням. Він, ще будучи в школі, за морською модою, малював дівочі голівки в рамці рятівного кола. Уперше лівою рукою він почав малювати саме рятівне коло, і коли його запитали — чому? — він відповів: малювання для мене — це рятівне коло!

...У Олеся є своє рятівне коло, а він не хоче за нього вхопитись!

Тьома багатозначно кивнув на сусіда і написав у колі: «Островський!».

Надійка зрозуміла: треба нагадати розбитому стражданням Горієву про величну постать Миколи Островського. Скільки пораниених юнаків знаходили в собі силу переносити страждання, коли вона читала їм «Як гарту-

валася сталь!» Надія згадала: в школі Олесь захоплювався цією книжкою.

— Так ми підемо, Олесю? Ти дихнеш прекрасним повітрям, а Тьомі ми купимо урюк. Кажуть, тут має вже бути той цукровий урюк, про який, прицмокуючи, згадує Натан Орестович.

Вона чекала, що Горієв знов відмовиться, як відмовлявся під час всієї подорожі, але він буркнув: «Ходімо!» — і піднявся з ліжка. Надія накинула на нього халат і взяла під руку.

— Ми обійдемося без палиці,— сказала вона м'яко. Сліпий Горієв вперто не хотів ходити з палицею і, не бачачи, часто натикався на речі, ушкоджував собі голову, ноги. Коли йому дорікали, він відповідав: «Я — один і маю вчитись ходити без поводитирів».

Поїзд вже гальмував, і очам відкрилась невеличка, вся в садах, станція.

— Квітка! Купи квітку! — кричали на пероні діти.

— Урюк! Цукровий урюк! — зарипів старечий голос.

— Квітку! — почувся вслід вигук Тьоми.

Цього можна було і не говорити. Надія купила відразу ж, як тільки вони зійшли зі сходів, букет червоних маків.

— Розкажи, які квіти! — попросив Олесь.

Зраділа Надія (зацікавився квітами), всунула йому в руки вогнистий мак.

— Червона, червона,— сказала вона,— як прапор!

Олесь взяв квітку здоровою лівою рукою і обмацав пальцями. На обличчі за зав'язаними очима, такому байдужому, як маска, прослизнув жаль.

— Вони, мабуть, красиві, з чорними серединками!

Вони пройшлися вздовж поїзда, і прохожі з співчуттям дивились на високого ставного юнака з закритими марлевою пов'язкою очима.

— Урюк! Цукровий урюк! — почувся зовсім близько рипучий голос.

— Тьомі — урюк! — нагадав Горієв Надії.

Надія обернулася на голос.

Літній чоловік в тубетейці, з борідкою клином і хитрими очима, простягав у пакуночку урюк. Надії впало в око, що в кошелі у нього красувалися якісь чорні дивовижні квіти і, тільки купуючи урюк, вона зрозуміла, що то самі серединки облетілих під вітром червоних маків.

Вона заплатила за урюк і швидко повела Горієва далі, бо їй чомусь стало неприємно від колючого погляду хитрих очей.

Вони пішли вздовж колії. По один бік станції тяглися сади, прохолодою принаджували приїжджих. За колією з другого боку розіслався безкрайній степ, запашним повітрям віяло звідти.

— Пахне травами так, як в Одесі за Великим Фонтаном,— несподівано жваво промовив Горієв.

— Ти правий: ось тут, за колією, починається степ. Сонце вже схиляється за браму садів, і на нього нап'ялися хмарки — відчуваєш прохолоду, Олесю?

— Відчуваю,— відповів Горієв.— А ти мені зірвеш полину?

— Зараз. Я пригадала — ти завжди любив полин, ти дивувався, чому не роблять духів «Степ».

— О, ти все пам'ятаєш,— сказав Горієв, і несподівано усмішка зм'якшила суворий рот.— А я, я багато дечого не можу згадати. У голові гудуть джмелі і якийсь спогад рветься, як мильний пузир.

— Це пройде, обов'язково,— зраділа Надійка. Горієв розмовляв так невимушено уперше після поранення.— Я збираюсь тебе лаяти. Як тобі не сором говорити, що ти будеш плести кошики. А пісні, пісні ти не будеш складати?

— А, тобі поскаржились,— холодно промовив Олесь.— Це Тьома герой.

— Що за посмішка! Так, клопочуться, щоб Тьомі дати звання Героя Вітчизняної війни за військові заслуги. А він-таки і в ліжку справжній герой!

— Пробач, Надійко, але я не герой і не можу ним стати, як ви цього хочете...

— І дуже погано!

— На війні я не був боягузом, ти знаєш, але тепер... Ти хочеш, щоб я писав музику, пісні... Про що?! Про сліпоту, морок, страждання? А я не хочу цього, чуєш — не хочу! Я ніколи не любив плакати, нити...

Він зупинився і несподівано зірвав з очей пов'язку.

— Не можна! — крикнула Надійка.

— Свербить! — сказав Олесь. Набряклі повіки зовсім закривали його очі. Ніщо не могло примусити ці повіки піднятися, очі — розкритись для сонця, для життя.— Що

я можу бачити цими мертвими очима? Про що буде говорити моя сумна пісня?

— Соромно! — спалахнула Надійка. — Ти захоплювався в юнацтві Павкою Корчагиним. Чому ж ти зараз не хочеш подумати, як це він, не тільки сліпий, а й нерухомий... А ти можеш ходити, нюхати, як пахнуть трави, можеш грати...

— О, з моєю покаліченою рукою... Дякую.

— Так, з твоєю рукою. Адже твій тато в огні міг вести свій літак...

Це ніби вдарило юнака, захитавшись, він простягнув Надійці руки.

— Благаю тебе, помовч. Це все так, але зрозумій: мені тяжко.

Він схилив голову, і Надія поправила пов'язку. Вона бачила, як билася на скроні жилка, і гострий жаль розкраяв їй серце. Сама відчувала, що розмовляє з хворим якимось наївно, і зовсім не так, як треба. Коли б тут була Катря, вона б зуміла підійти, певне, не так...

Раптом вона почула швидкі кроки і, здивована, побачила продавця урюку: спітнілий, червоний, тяжко дихаючи, він мчав через колію і миттю зник в степу.

Страх і розпач настільки яскраво були написані на його обличчі, що Надійка оглянулась: що могло викликати у цієї людини такий страх?

Але навколо нічого такого не було. Тільки здалека побачила в білому халаті постать Аспазяна і почула, вірніше відчула, що їх гукають.

Вона подивилась на Горієва і зітхнула: все пожвавлення його зникло, замість обличчя — бліда маска.

— Ходімо, Надіє, — втомлено мовив він, — я хочу спати!

Вони пішли вздовж колії, і Надія всім серцем відчула, що її спроба розворушити хворого зазнала невдачі.

Раптом їй впало в око, що сестри з пораненими поспішають до садочка за станцією і вже кілька санітарок потягли туди матраци. Підійшовши, вона побачила там і лікарів. Вони командували привалом, розстеляли брезент, на нього — матраци, готували табір на повітрі.

— Що це? Невже ми так довго стоятимемо? — запитала Надійка Петрівну, яка бігла з вагона, тягнучи маленького столика.

— Чотири години, кажуть, — кинула Петрівна. — Від-

починемо. Тут начальник станції чаєм та нібито й борщем буде частувати.

Горієв несподівано вигукнув:

— Тьому! Винесіть Тьому!

— Лякже,— відповіла Петрівна.— Ти вже, Олесику, заходь, сідай, а ми з Надією поратись будемо. Сказав начальник: двадцять хвилин на переселення, решта — на відпочинок. А котрі у вагонах залишаться, і тих доглянути треба.

Надійка повела Горієва, щоб посадити під деревами, і побачила, що з базарчика поблизу станції біжать люди, несучи хліб, пиріжки, усяку їжу.

— Вони ж, біднесенькі, за нас життя віддавали,— голосила якась жінка з чималим вузликом у руці.

Незабаром цей шумний натовп докотився до табору і відразу принишк. Ніби це й не вони всі бігли, голосили, штовхались.

Наперед вийшов високий старий узбек, вклонився лікарці і урочисто мовив:

— Фашист наших дітей хотів знищити, але не вийшло те! Дозволь дітям подарунки принести.

І поставив вузлик на принесений Петрівною столик.

Надія і Петрівна повернули до вагона, шукаючи головлікаря, щоб дозволив винести Тьому. Побачили Аспазяна, який ходив по платформі, про щось гаряче розмовляючи з начальником станції.

— Можна винести Тьому? — запитала Надія.— Чи справді ця зупинка така довга?

— Так, зупинка на кілька годин,— відповів лікар.— Знаєте, в чім справа — тільки хворим про це ні слова! — якісь бандити-диверсанти хотіли зробити катастрофу, роз'єднали путі. Наш поїзд наскочив би на пасажирський — отут недалечко, на спуску гори. Сторожа розкрила злочин.

— Боже мій,— скрикнула Петрівна.— Що ж то за мерзотники! Тут, у тилу, невже фашист і тут крокує!

— Він не крокує, Петрівно,— сказав лікар,— але він плазує, як змія! Та народ знищує змії.

ШОВК ГОРИТЬ

Перед концертом в шовкокомбінаті юним артистам запропонували оглянути кілька головних цехів. Це було маленьке місто з багатьма виробничими будинками, з

своїм клубом, яслами, рестораном, навіть оранжереєю. Насамперед пішли в найцікавіший — розмотувальний цех.

З екскурсією пішов сам головний інженер, і по тому як він говорив, було видно, що це людина, закохана в свою справу.

— Подивіться на це чудо природи,— казав він, беручи в руки золотисто-жовтий кокон.— Золоте яечко! Ніби яйце казкового птаха. Але це зовсім не яечко, а хатка гусені шовкопряда. Вона створила її, щоб затишно занести, аби випурхнути легкокрилим метеликом.

Він розірвав кокон.

— Подивіться, як, ніби немовля, спить тут гусінь, недаремно звать її лялечкою!

Кокон пішов по руках дітей. Справді, всередині — складені лапки, голівка, зовсім як лялька спеленатої дитини!

— Ця хатка є чудо природи, бо в ній кілька сотень метрів тонесенької, як павутинка, шовкової ниточки. Цю ниточку зробила гусінь, перетравивши силу листя. Зайдіть у якийсь двір колгоспника-шовковеда, ви почувете, як шарудить, ремигає ця «худоба», пожираючи у ясельцях листя. Життя шовкопряда — низка чарівних перетворень, і кокон — це їх вінець!

Та людський розум здатний на ще більше чудо — ви бачите чудо людської праці. Кокон розмотують, та ще й як: коли жодна ниточка-павутинка не розривається, як от у нашої товаришки Ходжаєвої.

І інженер з усмішкою зупинив свій погляд на літній жінці, що працювала біля найближчого столу.

— Ану, Ходжаєва, покажи нашим артистам, як ти працюєш!

Робітниця привітно закивала головою, закликаючи дітей підійти ближче. У великій мисці стояли запарені гарячою водою кокони — це робили для того, щоб умертвити лялечок. Вправні руки прочісували кокон на своєрідній чесалці, розмотували, майстерно повертаючи човник, тут все було враховане — кожний рух, кожний дотик рук до цієї ніжної сировини.

— Як ви працюєте, ніби граєте на ніжному інструменті,— сказала Лена,— як от наша Катря на піаніно,— додала вона, усміхаючись.— До речі, вона може вам розповісти, як ваш шовк давав надії, життя, радість. Ця дівчина була у партизанів на Україні...

— О, партизан на Україні! — вигукнула жінка. — Хороші, чесні люди! У мене чоловік на фронті. І що ж ми, я могли б зробити хороше партизанові на Україні? Хай скаже дівчина, хай скаже!

Всі сусідні робітниці почали обертатись в бік Ходжаєвої, прислухаючись до розмови.

— Я розповім вам, — почала, було, Катря.

— Ні, не так, всім скажи, — зупинила її жінка і, взявши дівчину за плечі, поставила її перед верстатами. Катря подивилася навкруги: всюди з німою увагою вп'ялись у неї очі. В цеху стало тихо, зупинились руки.

— Я, — сказала Катря, — я з України, товариші, і я була у німецькій окупації... — голос її трохи затремтів, — там теж є матері і дружини, їх чоловіки теж б'ються в армії чи в партизанах. Тільки їм дуже тяжко там... жінкам. І ви подумайте про них, прошу, щоб швидше їх зволити.

Гул покотився по рядах робітників. Зворушлива краса дівчини, водночас мужній і ніжний голос, що тремтів від хвилювання, приваблювали, викликали велику симпатію.

Дівчина зовсім не збиралася виступати, це вийшло у неї якось несподівано, від серця.

— Працюйте більше, щоб перемогти фашистів. Це правда — ваш шовк такий потрібний. Партизани в одному лісі були одірвані від усього, у них вже кінчалися продукти. Фашисти, підіславши шпигуна, наступали на горло... І прилетіла одної ночі маленька відважна «качечка» з парашутом...

— Дитино моя, — зітхнула Ходжаєва і погладила Катрине плече.

— ...З парашутом, який спускався повільно, нам скинули ящик з цінними продуктами. А потім зійшла з «неба» і дівчина, сіроока, гарна, дівчина, яку звали Ліда. Ліда була радистка — вона приставила нам «рацію» — маленьку радіостанцію, і ми скоро почули голос любої Москви, який наповнив серця партизанів радістю, надією...

Катря зробила паузу, а навкруги почулися вигуки:

— Будемо працювати краще! Передай це партизанам!

— Я казала, треба всім виконувати дві норми, як Ходжаєва.

Катря додала:

— Серед нас тут є комсомолка з Ленінграда — вона вам скаже, як відважні льотчики боронили Ленінград.

— Ленінград! Ленінград! — відгукнулося в цеху одним диханням.

Лена прийняла виклик Катрі.

— Товариші,— промовила вона чітко,— я бачила, які бої точилися в повітрі, коли треба було відгонити хижаків-мессершміттів. І скільком радянським льотчикам парашут врятував життя...

На цих словах Вова Лучицький, завжди тихий, мовчазний хлопець, став біля Лени і схвильовано вигукнув:

— Мій тато... влітку, як була війна і літак його підпалили фашисти... він з парашутом стрибнув і врятувався. Він нам писав про це — точно.

Це було правдою. Просто Катря не знала про цей факт, знала тільки, що Вовин тато — льотчик. А що може більше вплинути на народ, як правда?

Весь цех ніби зітхнув єдиним диханням, а Ходжаєва вийшла з-за свого столу, міцно поцілувала Вову і вигукнула на весь цех:

— Зобов'язуюсь давати по дві з половиною норми і жодного процента браку!

Інженер міцно потиснув руку Вірі Павлівні:

— Я певний в успіху вашого концерту, якщо у вас такі прекрасні комсомольці і піонери!

— Звичайні,— скромно відповіла Віра Павлівна.— Звичайні!

Наближався час концерту, і екскурсанти, щоб не втомлюватись, залишили цех. Завком запросив їх пообідати.

Обід в ресторані! Катря і Лена в серцях не вірили, що це справді так. Прийшли і побачили — ні, справжній ресторан: чисто, затишно, білі скатертини і навіть вазони квітів.

Обід теж був дуже смачний, але всі хвилювались і не хотіли їсти.

Потім пішли до клубу. Зал справжній, великий, як у театрі. Малеча дуже хвилювалась: Муся Дюміна і Майя, які грали в чотири руки, Толя і Гафур в естрадному ансамблі, Оля й Нюся, що танцювали в балетній сцені «Червоний тюльпан», виступали на сцені уперше в своєму житті. Катря, дивлячись на них, згадала своє дитинство і свій перший «концерт» у колгоспному клубі, а

потім незабутній виступ в Москві в Колонному залі Будинку Спілок,— згадала і відчула знайомий холодок хвилювання. Холодок цей і терпкий і солодкий, бо він виникає тільки там, де є талант, творчість. Скільки разів виступає молодий артист, стільки і хвилюється, якщо він творча людина, справжній, хоч би й юний митець!.. Адже тут вже була зовсім нова аудиторія, і треба було захопити її для нової благородної мети. Віра Павлівна сказала, що цей тиждень через нестачу сировини працюють тільки дві зміни робітників, отже всі робітники шовкового містечка зможуть побувати на концерті.

Потім всі захвилювались: нема Норі! Дівчинка мала танцювати першу роль в «Червоному тюльпані», руську та гопачок з Толею. Невже вредний батько таки не пустив її, невже? Час ішов, час біг, карнай за місцевим звичаєм скликав всіх на концерт, юні артисти вже одяглися, І, нарешті, прибігла Норі.

— Що — не пускав? Так? Скажи? — допитувались діти.

Норі ухилилась від відповіді, винувато посміхаючись, побігла переодягатись. Починався концерт.

Кілька слів конферансьє — Віри Павлівни про мету «Лоли» і про те, що всі учасники концерту — діти фронтовиків, потерпілі від війни, викликали оплески, симпатію публіки. Концерт почався на піднесенні.

В щілину завіси побачила Катря, що зал повний. Побачила, що серед глядачів багато інтелігентів і ще більше робітників. Раптом в одному ряду побачила чорні окуляри сліпого і поруч високого таджика з неприємним лицем.

— Тато! — почула вона вигук Норі і відчула в ньому замішання і страх.

— Ти що — злякалась тата? — сказав Клименко, заходячи за лаштунки.

В руках у нього тріпотів букет червоних троянд.

— Ні, ні,— гарячково відповіла Норі і прожогом кинулась на сцену.

Борис Омелянович навшпиньках підійшов до дівчат.

— От,— голос Клименка звучав якось нетвердо,— квіти підносять після концерту. Але поскільки я наперед добре знаю, що ви і Лена добре зіграєте, а квіти можуть зав'янути...

Він зробив паузу — Лена, усміхаючись, ішла до них.
— ...так, навіщо ці зайві переживання? Візьміть квіти...

Сунувши Лені квіти, Клименко зник.

— От іще чудак,—прошепотіла Лена, зануривши в троянди своє обличчя.— Але це таки підбадьорює. Тепер ми мусимо добре зіграти, так?

— Тсс, мовчить,—grimнув хтось на дівчат.

В публіці залунали шалені оплески — це Толя і Норі протанцювали «руську». Вона була чарівна — ця пара в національних костюмах, особливо Норі. Хтось кинув на сцену квіти, і Толя віддав їх Норі.

Концерт продовжувався. Хусні випустила на сцену квінтет дойр, аж тут Катря побачила, що за лаштунки, відсторонивши Гафура, який стояв на варті, ввійшов батько Норі.

Він був, очевидно, п'яненький — сердитий, червоний, кинувся до неї.

— Мені доньку додому дуже треба!

— Може, щось у нього трапилось? — прошепотіла Катрі Лена і гукнула дівчинку. Та вийшла з убиральні ще весела, з квітами в руках, та, вгледівши тата, відразу ніби зів'яла.

Батько сказав доньці кілька слів по-таджицькому, і вона, затремтівши, кинулась назад.

Він пішов зі східців, важко ступаючи і кульгаючи, а дівчинка, вмить скинувши російський костюм, вже поспішала за ним в своєму старому платтячку.

— Куди ти? — перепинила її Хусні.— А переодягатись для «Червоного тюльпана»?

— Тато каже — додому... Сердиться... Мачуха дуже хвора,—встигла тільки сказати Норі.

— Іди вже!—зашипів зі сходів тато. Рука його схопила дівча і поволокла так грубо, що Норі ледве не впала.

Це сталося в одну мить. Гафур, якого Салібаєв вдруге відштовхнув, пояснив дівчатам:

— Він лаяв її. Таке... таке казав.

— Що саме?

— Таку лайку і сказати не можна. І ще каже: не смій руські танці танцювати.

— Тихше!—прибігла на шум Віра Павлівна і сама розхвилювалась, дізнавшись, що вони втратили дуже потрібну артистку.

Хусні метушилась:

— От негідник! Як же з «Червоним тюльпаном»?

Всім було зіпсовано настрої, а найбільш Катрі, бо музику до балетної сцени підбрала і частково написала вона. Треба було міняти програму. Віра Павлівна наказала:

— Дівоньки, Лено й Катре,— на сцену!

Лена, наспіх пришпилюючи до вбрання червону троянду, поспішила на сцену.

— Ноктюрн Шопена! Соло на скрипці виконує Олена Петрова, студентка Ленінградської консерваторії, біля рояля — Катря Майоренко, студентка Одеської консерваторії!— оголосила Віра Павлівна.

...Короткий вибух оплесків і велика тиша. Катрі здається, що в тій тиші вона чує, як б'ється серце Лени, серце, яке бачило ленінградську блокаду, але не здалося, не стало холодним.

— Леночко,— шепоче вона,— сміливіше! — і подає «ля» для перевірки строю скрипки.

— Все гаразд! — Лена підносить скрипку до підборіддя, напівзаплющує очі. Їй чомусь ввижається обличчя Бориса Омеляновича. Воно пливе з тьмяного сяйва ленінградської білої ночі. Чи слухає він тут у залі?.. Смичок доторкається струн, і весняна ніч владно вступає в зал..

Одгомоніли гучні оплески, і Віра Павлівна приготувалась вийти з своїм номером, коли в залі знявся якийсь гомін. Хтось вигукнув: «Пожежа!», зал сколихнувся, і всі кинулись до виходу.

За лаштунки сквапно вбіг міліціонер.

— Спокійно! — кинув він і побіг на сцену.

— Без пані-ки! — закричав він зі сцени.— Громадяни, вам нічого не загрожує. Виходьте поволі. Пожежа далеко — в складальному цеху. Чоловіки, котрі здорові, прошу, ідіть допомагайте гасити пожежу!

Перелякані діти горнулися до Віри Павлівни, Лени, Хусні.

Клименко десь зник.

— Ви пробачте, що ми припиняємо ваш чудовий концерт,— поспішаючи зі сцени, казав міліціонер,— це велике нещастя, коли горить шовк, а ви поволі ідіть до виходу, ми вас пропустимо.

Катря, Лена і Хусні заспокоїли дітей, швидко зібрали інструменти, костюми. Треба сказати, що Гафур, Толя і

Вася відразу повели себе як справжні чоловіки, і з їх активною допомогою «артисти» з майном рушили до виходу.

Зал був вже порожній, тільки якийсь десяток старих жінок та чоловіків прямував під стіною до виходу. Катря з Вірою Павлівною пішли за ними, ведучи всю малечу.

Просто перед собою Катря помітила сліпого Веприка, який, простягнувши вперед руку, а другою мацаючи стінку, теж ішов до виходу. Раптом якась стара жінка, вигукнувши: «Та швидше ж, а то згоримо!»,— кинулась вперед, з силою штовхнувши сліпого. Він упав, ударившись об стінку, просто під ноги Катрі, і дівчина кинулась його піднімати.

— Мої окуляри! — заскиглив він, і рука, ніжна біла рука з рудими волосинками, пошукала навколо.

— Візьміть! — сказала Катря, піднявши з підлоги окуляри і підтримуючи сліпого під руки.

— Спасибі,— сказав він, встаючи і поспішно беручи окуляри.

Це був тільки один момент, коли вона глянула в його обличчя... Випнуте підборіддя.. Блискучі і (невже?) видючі очі слизнули по її обличчі, і дівчина несамовито скрикнула, бо відразу зрозуміла, на кого він схожий... Ні! Ні! Не може бути!..

Зім'ята жахом, вона кинулась вперед, за ним. Але навколо закричали: «Не штовхайтесь, не робіть паніки!». А коли вони, нарешті, вийшли в залитий відблиском пожежі двір, «сліпого» ніде не було видно.

— Що з тобою? — запитувала Лена.

— Мені здалося... Ні, не може бути!.. Я побачила...

В У Р А - Т Ю Б Е

Катрі дуже сподобалось це місто, куди юні артисти приїхали на гастролі. Звичайно, в ньому не було нічого міського — ані трамвая, ані тролейбуса, високі будинки не підпірали хмар. Це було скоріше велике східне селище, але дуже красиве своєю природною красою, поетичне, овіяне легендами. Обабіч — гори, осяяні сніговими верхів'ями, посередині — гірська річечка, шумна і холодна, як крига. Мов ластівчині гнізда, по схилах приліпились кибитки-хати, в мальовничій зелені великі білі будинки

шкіл, райрада, кінотеатр. За містом по дорозі мандрівники побачили руїни старої фортеці. Хусні розповіла, що, за старою легендою, на стіні фортеці предками ура-тюбинців був поранений Олександр Македонський. Може, це було й не так, але ура-тюбинці берегли свої бойові традиції, пишались ними.

Подорож на вантажній машині зовсім не втомила юних концертантів. Уважний Клименко (обіцяв заїхати за концертантами) нап'яв над головами старий брезент, і сонце не дошкуляло під час подорожі. Навколо бігли узгір'я і долини, виринали сади і виноградники. В долинах, всі в рожевих та жовтих квіточках, квітли плантації бавовнику, хвилювались поля пшениці.

На заворотях іноді авто завалювалось на один бік, і дівчата вищали, а єдині в групі хлопці — Гафур, Толя і Вася заспокоювали і прохали триматись за них. Це було від Клименка — він на кожному кроці учив хлоп'ят бути звічливими і зокрема піклуватись про дівчаток.

Група концертантів була невелика, але складалася з найкращих музикантів і танцюристів, тільки Норі не було, — тато, певно, не пустив. Очолювала бригаду Віра Павлівна. Дуже хотів поїхати і професор, але стояла велика спека, у нього все частіше бували серцеві приступи, і лікарі заборонили йому навіть ходити по вулицях.

Приїхали і зупинились в чистенькому (зовсім міському!) готелі. І відразу їх почали відвідувати гості. Прийшли комсомольці, школярі-піонери, ті, які прикрашали госпіталь, ті, що всім серцем прагнули чимось допомогти фронту.

Та Хусні хвилювалась:

— Ой, що ж не йдуть мої родичі?

— Твої родичі? — перепитала Віра Павлівна, хоч про цих родичів Хусні згадувала під час подорожі на кожному кроці.

— Ого, мої родичі! У мене ж мамина тітка — то ж мати Іргашой — нареченої Ібрагіма Юсуфова, от хто!

— Теж близькі родичі, — засміялась Катря, — у нас на Україні сказали б: «родичі гарбузові».

— Не кажи так, — образилась Хусні, — не гарбузові — золоті родичі. Прийдуть — побачиш!

І вони прийшли.

Це була гарна дівчина, чимось подібна до Хусні, а з нею високий стрункий старик у чалмі і халаті із золотистого шовку.

Вклонившись з великою гідністю, старик сказав, що грохає артистів, які приїхали втішати серця товаришів його сина, прийти до його скромної хати на обід.

Дівчина, всміхаючись чарівно, додала:

— Це тато нашого героя Ібрагіма Юсуфова, мого нареченого. Чули про нього? В газеті писали — у «Правде», як він орден одержав. А в нас тоді на площі мітинг був, весь народ зібрався. Народ у нас хороший — патріоти радянські! Ми цей госпіталь ладнали, комсомольці!

Хусні, якій вже несила було мовчати, гукнула:

— Салом, сестро, я Хусні Холматова.

Родички кинулись одна одній в обійми:

— Я так давно тебе не бачила, от ти стала яка?

— Іргашой, я така рада!..

А старик, поцілувавши Хусні, вже обіймав хлоп'ят — Толю, Гафура і Васю, примовляючи:

— Хороші хлопці. Тата, мами нема у них? Хочете, за тата чи за діда вам буду? Солодке любите, певне? Горіх є, мигдаль є, урюк, персик рожевий. Все на стіл поставлю, тільки їжте!

— Спасибі вам, — відповіла за всіх Віра Павлівна. — Спасибі за ласку, за частування! Ми, звичайно, приймемо ваше запрошення. Катре, Лено! Ви з дітьми йдіть, а я, прошу пробачення, мушу завітати до госпіталю, адже, може, там несправний інструмент.

— О, — мовила Іргашой, — до госпіталю привезли з Ленінабада прекрасне піаніно, але треба сказати — я не розумію, та мені говорили — воно розстроєне!

— Я так і знала, — сказала Віра Павлівна, — я недаремно захопила з собою ключ для настройки.

— Ото ви і музикант і настройщик! — здивовано вигукнула Іргашой.

— А що ж, — засміялась Віра Павлівна, — стаж настройщика у мене теж великий. Я, коли мені було стільки років, як нашим дівчатам, працювала музикантом у Червоній Армії. Отож приїздиш, бувало, в якесь село — бойовий концерт-мітинг провадити... А там не інструмент — стара бандура. Спочатку настроїш, полагодиш, а тоді граєш.

— Тепер теж час бойовий, — мовила Катря, — я піду з вами, допоможу!

— Ні, ні! Ти у нас найстарша, ти підеш з дітьми. А я, як упораюсь, теж прийду!

— Ми на вас чекаємо! — сказала Іргашой. — Всякий вам покаже будинок старого Юсуфа.

Так, дійсно, в Ура-Тюбе кожний знав цей будинок. Виноград вився аж під дахом цього привітного будинку, який приліпився на схилі пагорба. Гостей запросили на гору, і всі піднялись гвинтовими сходами на великий балкон.

— Дивіться, дорогі товариші, — мовив хазяїн, — вся краса нашого міста тут слугуватиме вам.

З грудей Катрі вихопився вигук захвату — дійсно, це було дуже красиво.

Просто під ними сріблився пасок річки, яка збігала з гори, розсіваючи бризки. Вони клубились як туман. З цього туману випливав, ніби зелений корабель, розкішний оазис-сад.

Над усім крокували у блакить красуні-гори. Нестерпним сьйвом горіли їх крижані верховини. Найкраще вималювалась сувора жовто-брунатна гора. Вона стояла просто перед Катрею, і стежка вилась на ній. Червоні квіти вінчали підніжжя гори, пожежею займались по її схилах.

— Невже то лола? — запитала Катря.

— Ні, лола відцвіла, — відповіла Іргашой. — То цвіте червоний мак. А на цій горі є зиндан. І бабуся Ібрагіма знає про нього билиці і казки.

— Ага, я розповідала Катрі легенду про червоний тюльпан, — сказала Хусні.

— І я хочу написати музику на цю прекрасну казку, — тихо сказала Катря.

Тут з низьким поклоном увійшла дружина Ібрагімова Ханум. Це була зовсім стара виснажена жінка, тільки очі — сяючі, блискучі очі, були зовсім молоді. Сказала щось по-таджицькому.

— Мати просить сідати ось тут, — переклала Іргашой.

Гості сіли на килим по-східному. Підлога, вкрита матрацами і килимами, була затишна і м'яка, як постіль. Діти побачили, як сів Гафур, схрестивши ноги, і собі влаштувались так.

Почався «бенкет».

Величезні полумиски з пловом з'явилися долі, поруч з горою пшеничних перепічок. Хазяїн обернувся на схід сонця, помолився і перший набрав з полумиска жменю плову.

— Беріть! — запросила гостей господиня.

— От би таку нам мисочку, коли ми блукали у лісі! — зауважив тихо Вася Калінін, захопленим поглядом міряючи величезні полумиски, в яких вклали, певно, цілого барана...

— Що говорить юний гість? — запитав хазяїн.

— Він говорить, що непогано б було мати такий обід у лісі! — переклав Гафур. — Вася не схотів коритись фашистам, які убили його матір і його сестер, і, не боячись голоду і смерті, пішов через ліси до Червоної Армії, через лінію фронту!

— О, хороший мій онук, — скрикнув старик. — Прошу, дайте йому найкращий, найжирніший шматок баранини. Ханум, дай юному гостеві для плову ложку, щось він погано вправляється пучками.

Вася одержав ложку, чому позаздрили всі дівчатка.

— Іжте, дівчатка, — припросила Іргашой, — на жаль, в цьому домі нема багато ложок. Було дванадцять срібних, але позавчора бабуся Ханум віднесла їх до госпіталю. А ви веселіше, веселіше! Вас же чекають солодощі, кишмиш, персики.

Муся Дюміна засміялась і швидко-швидко запрацювала жменею, як ложкою. Вона була ласуха і, лягаючи спати, завжди мріяла: «Коли закінчиться війна, я цілий місяць їстиму саме солодке — і на сніданок, і на обід, і на вечерю».

Дійсно, дітей чекав багатий десерт: східні солодощі, персики, кишмиш, мигдаль, варення.

На Лену велике враження справили два величезні чайники з чаєм, кожний з яких являв собою справжній витвір мистецтва. На ньому були намальовані люди, звірі, квіти. На одному Лена побачила дідуся з довгою срібною бородою, який грав на дойрі і співав. Біля нього юрмились люди, жінки і діти у квітчастих сукнях.

— Яка це краса, — звернулась Лена до Іргашой, — тут змальована ціла сцена.

— Цей коштовний чайник дуже старий — йому, може, сотня років, — відповіла Іргашой. Це родовий, можна сказати, чайник. Поскільки в роду Ібрагіма дуже багато було гафізів — народних співців, на ньому і змальовано співця. Якщо ви помітили, — додала вона стиха, киваючи в бік хазяїна, — він розмовляє з вами трохи витієвато. Це саме тому, що він з роду гафізів. Батько його був гафіз,

і за те, що він у піснях гудив баїв, він теж сидів у тому страшному зиндані.

Іргашой кивнула в бік гори, яка так вабила Катрю.

Тимчасом як старик, потоваришувавши з хлопцями, випорожнив з ними полумисок плову, бабуся, яка майже не знала російської мови, примудрилась розмовляти з дівчатами. Материнським серцем вона знайшла цю своєрідну мову на мигах. Одно таджицьке, одно російське слово, кілька виразних жестів — і вона встигла зрозуміти трагедію Мусі Дюміної, Олі і Дори, дізнатись, як фашист поруйнував життя цих пташат. Катря і Лена побачили, що вона зворушливо обіймала і цілувала дівчаток, втішаючи їх і загрожуючи кулаком далеким ворогам.

— А є зараз гафізи? — запитала Лена.— Я б дуже хотіла почути такого співця.

— У нас в області був сліпий співець, він на початку війни склав прекрасний спів про чорного дракона-фашиста, та, кажуть, він помер. А от недавно з'явився у нас якийсь пройдисвіт, він співав мерзотні фашистські пісні.

— А чому ж ви не затримали його? Це ж ворог! — обурилася Лена.

— Він зник, як тільки ми з бабусею зрозуміли, в чому справа.

— Жах! — сказала Катря.— Як це страшно! Тут близько, серед нас, ходять вороги.

Вона здригнулась, пригадавши зустріч на концерті в шовкокомбінаті. Примарилось їй чи ні, чи справді з вогню і смертельного чаду війни виринув «він»? Катря розповіла про свою пригоду Клименку, і той дуже схвилювався...

— От і ваша вчителька,— мовила Іргашой, встаючи і вітаючи Віру Павлівну.

Ввійшла жвава, заклопотана Віра Павлівна.

— Я не помилилась, рояль розстроений. Я зайшла на якусь часинку, а то доведеться, певно, просидіти цілий вечір, підстроїти його.

— Сідай, шановна сестро, ось тут, біля хазяїна,— обізвався старик,— ми вже тебе заждалися.

— Спасибі,— мовила сідаючи Віра Павлівна і, раптом зупинивши погляд на Катрі, сказала: — Які там прекрасні люди, ці поранені! І все молодь! Знаєш, Катре, з цим госпіталем приїхала близька нам людина. Я дізналася, що там лікується вихованка нашої школи...

— Надійка! — скрикнула Катря, скочивши з місця.

— Не Надійка, а Талочка, наша Тала-віолончелістка. На фронті вона була розвідницею.

— Талочка, рідна! — заметушилась Катря. — Я піду швидше до неї.

— Ні,— сказала Віра Павлівна,— вона після подорожі захворіла, лежить. Не треба її хвилювати. Бідна дитина, маскочивши на міну, була тяжко поранена.

— Талочка тяжко поранена! — повторила Катря і, схиливши голову, тихо заплакала.

— Не треба сліз,— суворо сказала Віра Павлівна.— Нам не плакати треба, а допомогти їй. Підлікується дівча і піде знов до нашої музичної родини. Це наша добра учениця, Катрина подруга. Вибачте, що ми вам не пояснили,— додала Віра Павлівна.— І якщо можна, ми попрохаємо вашу родину потурбуватись про неї до виписки.

-- Наш дід,— палко сказав старик,— буде для сміливої дівчини її домом!

СТРАШНА ЗУСТРІЧ

Вже ніч спустилася на тихе Ура-Тюбе. Поснули в готелі юні музиканти після гостювання, що тривало до пізнього вечора. Адже після обіду в родині Ібрагіма Юсуфова всіх запросили до Іргашой і там знов частували, тільки вже по-східному звичаю — чоловіки окремо, жінки окремо. Керувала бенкетом стара Файзі-бібі, бабуся Ібрагіма і начальниця цілого славного роду. Хусні, як родичку, лишили там ночувати.

Але довго не могла заснути Катря. Схвильована, пошепки виливала свою душу Лені:

— ...Талочка, наша Талочка-віолончелістка, значить вона відшукала свою дорогу у війні! Якось ми трое — три подруги, ще дівчиськами будши, дискутували, яка професія краща. Ми побачили гідроплан над морем,— а це було на прогулянці біля моря,— і Тала сказала, що нема кращого в світі, як бути радянським льотчиком і в трудну годину захищати Батьківщину, вирушивши на бій з лихими шуліками.

Які далекі ми тоді були від війни! Але Віра Павлівна тоді полаяла нас, що ми не знаємо ціни музиці, і розповіла

нам епізод з свого юнацтва: в двадцятих роках вона була музкерівником в полку Червоної Армії — полк був спеціально відряджений на боротьбу з бандитизмом. На одному концерті-митингу добре зіграна п'єска з революційними піснями, музикою, яку написав один композитор, захопила сільську молодь. Так захопила, що, уяви собі, хлопці й дівчата, не боячись куркулів, викрили й передали червоноармійцям бандитський штаб!

— Оце дійові пісні! От би і тобі написати таке!

— Товариш Антипов так і прохав. А я... І, знаєш, текст пісні дуже хороший, — по-моєму, належить перу Бориса Омеляновича.

— Що ти! — Лена аж підвелась з подиву на ліжку. — Він такий... трохи сухий...

— Сухий! Як тобі не сором. Марія Михайлівна каже, що Клименко писав дуже хороші вірші.

— Марія Михайлівна! Та вона ж в нього закохана!

— Звідки ти це взяла! Вони просто старі друзі. Марія Михайлівна, коли записувала мої спогади про Вишнівку, — а вона щось хоче писати! — розповіла мені по секрету, що Клименко був нареченим її подруги Раї...

— От бачиш, все одно кохання...

— І не все одно... Але вони посварились, сказала Марія Михайлівна, власне кажучи вона, ця Рая, захопилася іншим... І все кінчилося.

Лена підвелась, вона взяла свій черевик і легенько шпурнула вгору, як м'яч...

— Що таке?.. — зі сна мовила Віра Павлівна.

— Тсс...

Ні, всі спали. І Віра Павлівна знов заснула.

— А чого він з нами не поїхав? — знов зашепотіла Лена. — Через неї таки, певно...

— Ну, яка ж ти ревнюча, — розсердилася Катря. — Марія Михайлівна лежить в лікарні з небезпечним приступом, одна-однісінька...

— Та хіба ж я, Катрусю, щось кажу...

— ...Якби ти, приміром, опинилась у лікарні, хіба б я тебе не відвідувала? І крім того, це я завдала Клименкові зараз зайвих турбот...

— Ти!?

— Авжеж! Я про сліпого йому сказала... Він схвилювався. Буде все перевіряти. А тепер сама вагаюсь. Може,

це проста подібність? У кожної людини, кажуть, є двійник.

— А пам'ятаєш, сліпий цей з нами їхав, і ти нічого тоді не сказала...

— І тоді в мене крутилося: на кого він схожий? Але я не могла пригадати. Окуляри дуже змінюють обличчя, і коли він зняв їх... Проте, певно, це якийсь збіг! А на серці у мене неспокойно...

Катря замовкла.

— Так ти напишеш пісню? На його слова?..— перепитала Лена.

— Пісню?.. У мене щось не виходить. Я стала нездарою. Це страшно, знаєш? От якби Олесь, мій Олесь! У нього добре виходили пісні. Але ж Олесь, як і Тала, зробив краще, ніж я,— він десь воює, як звичайний солдат. А я...

— А ти тим більше мусиш...

— А я безсила! Я б написала про червоний тюльпан і дівчину, яка перемогла завойовника-хана.

— Так, у тебе ці хореографічні малюнки вдалі.

— Це тільки чорнетки, а мені б хотілось написати великий твір — балет, приміром. Ходімо завтра на ту гору з зинданом?

— Ні, Катрусю, я не охоча до оглядання в'язниць. Наші в Ленінграді якось ходили до Шліссельбурзької фортеці. Там теж є такі кам'яні мішки — я не могла на них дивитися.

— Я розумію, мені теж болить, коли я таке бачу. Але щось немов штовхає мене подивитись глибше, ніби щоб напитись до краю зненавистю до всякого насильства...

— Катрусю, Лено, треба спати. Завтра — концерт.

Сонна Віра Павлівна, теплу руку якої Катря відчувала з дитинства, шепотіла їй з ліжка:

— Спи, ластівко, спи!

Катря замовкла, намагаючись заснути. Тут, у готелі (чи в гірському повітрі?), не було москітів, ліжка були просто «царські», та сон біг з очей.

Катрі ввижались бабуся, мати, поранена Талочка, і заснула вона не скоро.

Але на світанку вона раптово прокинулась. Її розбудила якась пташка. Вона цвірінькала під вікном на платані, ніби кликала до пробудження і праці.

Катря тихенько встала, відчинила вікно і ледве стримала вигук захвату.

Сонце сходило над Ура-Тюбе, і був схід чарівно прекрасним.

Гори ставали рожевими, а річечка курилась, як голубий димок. Здавалось, блакить неба і рожеві поля на землі помінялися місцями. Гора Муки стояла золото-рожева, а червоні маки палали, як вогні.

«Треба нарвати їх Талочці, обов'язково!» — вирішила Катря.

Квіти на тій горі, де проходила казкова Саодат, здавались дивно близькими. Отут, тільки перейти місточок, зійти на зміїсту стежку вгору, і, певне, кинеться під ноги багатство квітів, може, саме поблизу зиндана.

Катря тихенько одяглася і вийшла з готелю.

Вона дихнула повітрям гір і квітів і відчула: все в ній співає. Так, все співає, як тоді в рідному колгоспному селі, коли вона по росяній траві виходила до лісу.

Вже мелодія протесту і шалу — мелодія «Червоного тюльпана» ясно оформлялась в її музичній уяві і накреслювалась крапками нот.

Катря йшла пустинною вулицею. Ріг пастуха засурмив десь близько. І барани, як шовкові китиці на вербі, посунули на зелені пасовиська.

Мабуть, це було кілька кілометрів, а Катря все йшла і йшла.

Музика з ненаписаної симфонічної поеми співала в ній, і вона бачила легкі ніжки гордої дівчини, яка бігла гірською стежкою.

Перейшла кладку через гірський ручай і пішла вгору і вгору.

Вже червоний мак затріпотів в її руках. Сонце виходило перед нею в сад між двома горами і фарбами нечужаної краси розписувало селище.

Катря подивилась вниз і побачила різноколірні, як квіти, цяточки — то йшли на роботу колгоспниці і робітници.

Йй стало радісно: ні, ні, ніколи фашистам не докотитись до цього краю, до цієї землі радянської! Адже праця тут на захист Батьківщини квітне квітами.

Стежка стала несподівано вузькою, збоку пішли руїни якоїсь чи то стіни, чи оселі. А може, то була робота землетрусу? Цього року їх було чимало. Якщо в місті це були легкі поштовхи, в горах, кажуть, бували справжні катастрофи.

Величезні червоні маки тріпотіли тут поміж скелями, і дівчина почала зривати їх, укладаючи у великий букет. Зриваючи, йшла все далі і далі.

Зупинилась, послухала — велика тиша! Хмарки пливли на блакитному небі так низько, що, здавалось, їх можна торкнути рукою. Тільки травинки невідомих трав шаруділи під ногами. Ось кинулось щось з-під ніг. Катря подумала: змія! Ні, то ящірка, сяючи панцирем, наче в коштовному камінні, прослизнула в траві і розп'ялась на теплій землі.

Як хороше! Природа завжди допомагала Катрі творити. І зараз чудовою східною мелодією зазвучала в голові пісня сміливої дівчини з легенди про тюльпан.

— Та-ті-та-та! — замуликала дівчина, і в гірському повітрі це пролунало так ясно, ніби гори й каміння наспівали їй цю мелодію.

І раптом, ніби у відповідь на її виклик, як гірський дух, між скелями виріс старик.

Він був у старому замусолоненому халаті, борода клинцем так і підстрибувала, і хитрі очиці, ніби десь бачені, вг'ялися в дівчину.

— Даремно тут ходиш, хороша дівчино, — сказав старий. — Тут людей нема. Скелі та змії. Тут зиндан близько, де лихий дух живе... Не ходи тут! Іди до міста!

— Зиндан близько?! — зраділа Катря. — А я й хотіла його подивитись. Ти ж тут ходиш, чому ж мені боятись?

— Ач, смілива! — похитав головою старик. — Та я — хто, я — пастух тутешній. Стадо мое в горах.

Він замовк злякано, під чийсь поглядом. За спиною Катрі почувлися кроки.

Катря обернулась, подивилась на високого чоловіка у військовій гімнастборці, і в очах їй потемніло.

Так, сумніву не було, то був або він, або його казковий двійник... Він, фашистський шпигун, якого вона відкрила в рідному селі. О, це те обличчя, яке двічі їй привиділось під окулярами сліпого, яке вразило її на концерті в шовкокомбінаті. Ненависне обличчя провокатора з партизанського табору!

Він уповільнив кроки і підійшов до Катрі впритул. Хвилину, якусь хвилину збентеження відбилось в його очах. Але відразу ж по тому обличчя видавило посмішку:

— Чого б це дівчатам ходити у гори?

Катря оглянула його і, ще раз упевнившись, вся спа-

лахнула обуренням: він був у новій личині, і на червоноармійській гімнастюрці навіть висіли медалі!

Блискавично майнула думка: тікати, поки не пізнав, і негайно повідомити міліцію, Клименка.

Але він став на дорозі, розкарячивши ноги, і сказав:

— Ну, що ж ви не вітаєтесь, дівчино-композитор, не добре тікати від старих знайомих!

І він простягнув їй руку. Катря потім пригадала, що вона була у чорній рукавиці.

Ця чорна лапа, ніби вітаючись, стисла їй руку мов залізним обручем. Тої миті Катрю вдарило електричним струмом, і вона втратила свідомість.

В ЗИНДАНІ

Коли Катря опритомніла, все довколишнє видалось настільки страшним і дивним, що, здавалося, вона спить. Чи ж могло бути в дійсності таке, щоб вона лежала на кошмі, вкритій килимом, в якійсь темній вогкій кімнатці? Світло каганця скупно освітлювало стіни. Але оглядівшись, дівчина побачила, що це не кімната, а підземелля без вікон. Може, це їй сниться партизанська землянка, в якій вона лежала поранена? Ні, склепіння було кам'яне, так само як і стіни, а на стіні перед нею було викарбовано багато написів таджицькою мовою. Чийсь руки змалювали навіть гладкого гидкого чоловіка у чалмі, на шиї у нього був зашморг, а з вух бігли літери, очевидно, якогось вірша. Поруч російською мовою яскравів напис: «Мечь!»». А чи могло бути таке, щоб Катря була прикута за праву ногу справжнім ланцюжком? Він задзвенів, коли Катря поворухнулася і сіла. Дівчина намацала холодне кільце, що майже врізалось їй в кісточку, і, не витримавши, скрикнула.

Відразу ж на її крик почулось шарудіння і перед очима виринула чиясь постать. Це був миршавий дідок у чалмі, з рідкою козячою борідкою. Щось дуже знайоме привиділось їй у цій постаті «Чорномора» з оцим зморщеним личком і очицями, що так і бігали туди й сюди. Ах, це той дідок, з облетілим тюльпаном, якого вона бачила колись у вагоні в розмові з сліпим. У нього ще одна брова чорна, а друга біла, сива... Він іще стрівся їй на шляху. Де?

Все було дико й незрозуміло. В голові тривав неможливий шум, і все тіло сковувала хвороблива слабкість.

І раптом — так буває — пелену чорної важкої хмари проріже блискавка, гостра, вбивча, мов клинок. В мозку відразу блиснув спогад: зустріч з шпигуном-фашистом і його рукостискання.

— Де я? — крикнула Катря. — Випустіть мене звідси!..

Вона скочила з постелі, на якій лежала, і ланцюг задрзвенів, натягся. Так, вона, як раб з середньовіччя, була прикута до кам'яного стовпа в кутку.

— Не так швидко, красуню, — сказав дід, моргаючи червоними сльозавими очима. — Не так швидко. Хазяїн наказав тебе посадити на ланцюг. Так баї — ого, це були добрі господарі! — тримали на прив'язі свого неслухняного раба, злодіячку-дехканина. Не бий ніженьку, Катрихон, ти — прикута.

Катря сіла: їй стало нестерпно холодно, здавалось, холод проникав у саме серце. Тут тільки побачила, що вкрита ватяним шовковим халатом, обкладена подушками.

— Коли хазяїн тебе за ручку взяв, — а в нього електричний струм у рукаві, — цок-цок маленька шухлядка, велика сила. Я не хотів, щоб ти померла, така красуня, ніжки твої розтирав.

Катря здригнулася від думки, що цей старик доторкався до неї.

— ...Ніжки розтирав, потім ніжку кував. Я ліки дав — в Ірані один чаклун-лікар продає, — ти спала, як лялечка. Зараз їстоньки дам, скоро хазяїн прийде, поговорите.

Він поліз у куток, де накидані були якісь ящики, дістав посудину, тарілку.

— От холодна смажена баранина, ось перепічка пшенична. Урюку дам. Їж, серце, я не страшний сторож, я красуню-дівчину не зобиджу.

Дідок, справді, клопотався, масними очима привітно поглядаючи на дівчину. Здавалось, він від щирого серця піклується про її здоров'я.

— Я не буду їсти, — надсилу промовила Катря, — краще вмру від голоду, ніж їстиму прив'язана. Розбий ці кайдани, і я їстиму.

— Не можу, — зітхнув старий, — начальник, хазяїн, не дозволяє. І треба ж було такої хорошої дівчині не

впору зустрінутись із ним! Мені що? Я тільки наказ виконую. Думаєш, мені тут приємно сидіти й тебе стерегти, я б краще у якомусь колгоспі найнявся фрукту збирати.

— Де я? — запитала Катря. Вона вже оволоділа собою і вирішила добре тримати себе в руках.— Де я? Що це за яма?

— Уже і яма! — забуркотів старий.— Звичайно, це старий зиндан!

— Зиндан! — вигукнула Катря.

— Зиндан! — хихикнув старий.— Що ж поробиш... Тільки ми в цьому зиндані улаштували затишний куточок. О, якби ті в'язні, що колись сиділи у зиндані, мали такі килими, таку лампочку, та щоб їм підносили смажену баранину! Ми з своїми в'язнями поводимось культурно...

— Хто це «ми»? — запитала Катря.

— Ми,— сказав старик, надимаючись, як індик,— ми, «чорні квіти», так прозиваємось ми, повстанці за справедливість, за вільний таджицький край... Ми за те, щоб не було в ньому ані урус-комуністів, ані фашистів...

— Що, що таке? — перепитала Катря.

— Те, що ти чуєш,— несподівано прубо відрізав старий.— Я і так сказав тобі більше, аніж треба. Ось хазяїн прийде, він говоритиме більше.

І враз несподівано змінив тон і улесливо підсунув їжу:

— Іж, апа, джан, їж, тобі сили набиратися треба...— Пошепки додав: — Може, їхати зо мною куди доведеться...

Тут він здригнувся: заgrimів засув, двері, яких спочатку Катря не помітила, важкі камінні двері відчинилися, і на порозі виріс «він».

Так, це не був сон! Це був дійсно він, її страшний «знайомий» ще з України. Його очі з великою цікавістю, як їй здалося, оглянули скулену постать Катрі і навіть усмішка торкнула великий злий рот.

— Жива? — запитав він так, ніби добрий товариш.— Я, признаюсь, злякався надто сильної реакції — слабенький же струм! Вам зовсім не годиться хворіти, перед вами ще багато роботи.

Він сів на ослінчик, який підніс старий, дістав з куртки сигару і почав запалювати повільно-повільно. Катря мовчала — обурення клекотіло в ній, але вона ніби ма-

лювала цю руку з рудими волосинками, з скаліченим на вказівному пальці правої руки нігтем, ці ноги в жовтих військових чоботях. І десь в свідомості ці деталі чіплялись за якісь спогади, нагадуючи чи то жінку в військових чоботях, за якою ганялись Толя й Гафур; чи сліпого з зав'язаним пальцем на правій руці... Як погано, що так пізно вона сказала про свої підозри Клименку.

— Я хочу поговорити з вами, мила дівчино, дуже коротко і ясно. Ви не їсте — недобре! Вам у цій каюті не бракуватиме ані догляду, ані їжі. Знаю, знаю. І я зовсім не хочу, щоб цей полон тривав довго.

Він, нарешті, закурив, смачно затягуючись, а Катря з задоволенням помітила, що ворог жовтий, стомлений, що ліва брова у нього танцює. Щоб ти був пропав, проклятий!..

— Завтра ж ви можете бути вільною.

Надія блиснула в серці Катрі, але й відразу ж зникла. Невже цей запроданець може випустити її?

— Ви талановита музикантка, у вас іще може бути красиве життя, слава. Навіщо вам вмирати?

Він випустив дим круглими кільцями, стежачи, як вони тануть в світлі каганця, і після паузи продовжував:

— Ви культурна дівчина і ви збагнете всю ситуацію. Радянська влада доживає в Таджикистані, як і скрізь, останні дні...

— Неправда! — вихопилось у Катрі.

— Я прошу вислухати мене, коментарі ваші послухаємо після. Ви знаєте, що мені довелось, е-е, допомагати німцям звільнити від більшовиків нашу нещасну Україну. Я не такий вже поклонник німецької дубинки, але іншого шляху у мене не було.

...Терпіння! Терпіння! Катря слухала, і серце їй розривав незносний гнів. Він не поклонник німецької дубинки! Він, що закував її в кайдани...

— Ви розумієте, що не сьогодні-завтра німці будуть і тут, в цій красивій і дикій країні. Що ви будете тоді робити? Ці тубільці озлоблені проти більшовиків.

...Неправда! Неправда! Місто Леніна... Хусні, Гафур, Іргашой, Ібрагім... Хто вони?

— Ваше становище буде неважне. Вас не врятує таланти. Інша річ, коли до цієї країни раніше за німців при-

йдуть інші визволителі. Наші союзники якраз. Одній іноземній державі, культура якої набагато вища за германську, не байдужа доля цієї азіатської країни... Я, як і багато моїх спільників, допомагаю, щоб цей час наблизився швидше! Доки німецьке командування вирішить долю цієї країни, наші союзники потурбуються про неї. Я думаю, що ви не прогадаєте, коли погодитесь працювати для одної солідної іноземної газети. Кілька інформацій на місяць... так, дрібнички усякі, а проте, які перспективи! Англійці — о, це найкультурніша нація! Ви матимете змогу завершити свою музичну освіту, поїдете на гастролі до Лондона, до Нью-Йорка, навіть... Адаже Америка — це великий друг Англії. Що з вами? Холодно? Треба сказати, що тут вогкувато. Я, коли був малим, дуже любив читати всякі пригодницькі повісті. Журнал «Світ пригод» — ото був журнал! Ну, і я завжди вважав, що випадок часто-густо визначає все життя. Вам не шкодить поплисти у країну пригод. І це ж страшенно цікаво, що нещасний випадок, ця зустріч зо мною, може стати вам за щасливий привід! Та невже ж вам так холодно? А? А мені тут навіть приємно, якби ви знали, яка нагорі азіатська спека!

Катря дійсно ніяк не могла зупинити пропасниці — у неї тремтіли плечі, руки, і щоб не цокотіти зубами, вона прикусила до болю губу. Це був, певно, нервовий напад, бо всю істоту Катрі проймало велике обурення. Вона всього сподівалась, тільки не цього нахабного «ввічливого» тону. І це тоді, коли її було прив'язано, як собаку, ні, як віслиюка, як останню тварину...

З разючою ясністю одночасно у Катрі виникало розуміння того, до яких людей вона потрапила і що саме було причиною багатьох неприємностей останніх днів. Так це ж, певно, «чорні квіти» (а скільки їх, невже ціла банда?) каламутили місто Леніна, малювали фашистські знаки, розповсюджували плітки на базарах, влаштували пожежу на шовкокомбінаті... І цей покидьок панів, які неволили колись український народ і заливали його вогнем під час Вітчизняної війни, цей покидьок приїхав продавати таджицький народ. Так, значить, він був агентом вже не тільки німецької, а одночасно й англійської розвідки... Англійський народ був союзником радянського у великій боротьбі. Але англійські колонізатори, які засилали загони басмачів до молодих азіатських респуб-

лік, зараз не перебували нічим, щоб «під грім» війни відшматувати цей чудовий оазис...

— Так чому ж ви не відповідаєте?

Катря згадала бабусю і збрала всю свою силу волі, щоб сказати твердо й ясно:

— Я ніколи не продавала і не буду продавати свою Вітчизну!

Голос її звучав хрипко, бо пропасниця так само тіпала її, але фашист відчув, що це твердо, що це ясно.

— Ах, які красиві слова,— скривився він із злістю,— не будемо говорити про мораль. Вона у нас з вами різна. Я ставлю питання руба: ви хочете жити — я дам вам цю можливість, не хочете — залишимо вас у цій романтичній дірці... Ми з дідом не маємо часу більше панькатись з вами. Ну як?

Він запитливо й глузливо подивився на Катрю.

— Вся моя родина,— сказала Катря,— і весь мій народ — ви це знаєте — ненавиділи і ненавидять фашистів. І я ненавиджу вас.

— А я не прошу вашої любові.

— І ви можете вбити мене і зараз...

Ліщинський підвівся з місця, ліниво позіхнув і закінчив розмову:

— Якби ви потрапили до гестапо, там би не розмовляли з вами так культурно. Та, повторю, панькатись з вами немає часу. Я можу почекати до завтра. Завтра вранці я ще прийду сюди, і ви можете сказати мені, що ви вибираєте — життя чи смерть. Я все ж таки сподіваюсь на перше. Аліме! — гукнув він до старого. — Давай вечеряти...

Старий Алім виринув із присмерку і, низько кланяючись, почав поратись у протилежному кутку, де на ящику було вже споруджено вечерю, стояли пляшки з вином, страви.

Потім вони сіли вечеряти, пили і щось розмовляли між собою. Ліщинський навіть реготав. Катря лягла знову на своєму ліжку, вона хотіла прислухатись до їх розмови, а потім згадала, що, прикута тут в підземеллі, вона нічого нікому не зможе передати. Тоді вона заглибилась в себе, і до неї відразу прийшов якийсь дивний спокій.

...Тоді там, на окупованій Україні, коли вона допомагала «партизанській бабці» Меланці, вона часто дума-

ла про те, як буде поводити себе, якщо потрапить до гестапо і стане перед лицем смерті. І часто вона тоді зарані гартувала свою волю, щоб стріннути страждання і смерть гідно комсомолці.

Отже, завтра вони уб'ють її, а може, лишать її вмирати в камінному мішку голодною смертю? Що ж, хай буде так: про мужність, про нездоланність, про віру в справедливість говорили їй написи на стінах підземелля. Але в тумані думок в ній ворухнулась найстрашніша: «Якщо вона загине, «їм» буде вільно шкодити...»

...Це ж вони будуть вільно труїти скорпіонами дітей, палити фабрики й заводи і ще невідомо які злочини приготують радянським людям. Будуть, чи ні?

Адже вони не вбили її відразу, розмовляють з нею, це значить — бояться. Звичайно, їм вигідніше купити її. Вони знають, що не може бути такого, щоб радянська людина зникла з доброго дива і ніхто її не шукав.

І вони гадали, що її можна купити! Це доводить, що їм не так легко працювати, бо вони не можуть збагнути душі радянської людини. Вони тинялись десь по чужих країнах, лизали крихти з столу бандитів, у них нема батьківщини, і вони не знають, що таке любов до неї.

Звичайно, її, Катрю, знайдуть свої, рідні, як не живу, так мертво. Вона подумала про Клименка, і надія яскравіше блиснула в серці. Але поки їх викриють, скільки чорних злочинів вони можуть зробити, і треба, обов'язково треба їх спинити...

От чому ніяк не можна загинути прив'язаній в оцій ямі.

У вирі думок несподівано блиснула нова: а що, як погодитись? Адже вони тоді випустять її, і вона встигне, о, вона встигне попередити...

І, ніби відповідаючи на її думку, Ліщинський, що кінчив вечерю і зібрався виходити, підійшов до неї:

— Отже, я жду до завтра. Але попереджаю: не здумайте хитрувати. По-перше, я візьму у вас підпис. Підпис комсомолки в паперах іноземної розвідки — документ, якому повірять більше, ніж вашим словам. По-друге, нас багато, якщо зловлять мене чи Аліма при першій вашій спробі зрадити, ваші музичні діти, а, особливо, ваш коханець, отой завгосп, і ваш шановний професор будуть знищені. У вашій школі є наша рука...

Так, так! Значить, вони будуть стежити за нею. Який

жах! «У вашій школі є наша рука»... Невже вони купили когось? Все ж, може, їй пощастить втекти! Ще ціла доба!

Бандити погмоніли і пішли. Вона загубила час, не знала — день чи ніч. Але, вирішивши боротись, вона зробила кілька кроків, умилася холодною водою, через силу поїла.

Невже її не знайдуть! Не може бути! Ах, чому вона не розбудила дівчат, щоб піти на гору з ними разом! Чи здогадається хтось шукати її біля зиндана? Правда, вона зустрічала тоді по дорозі таджика-пастуха, дітей... Але це там, у селищі. А де саме її взяли? Чи близько від відомого зиндана? Чи, може, це зовсім інший зиндан, на іншій горі?

Вона спробувала звільнити ногу, ні, ні, розбити кайдани було нічим... Але... Якби можна було вибратись звідси.

Так, у смертельній тривозі, як не дивно, Катря схилилась до кошми і заснула.

Вона прокинулася, бо хтось схилився над нею і ніжно гладив її плечі. Ах, це той старий бай, він ще її втішає! Катря відкинула його руку й сіла.

Каганець горів яскравим світлом. Жах стиснув серце: може, то йшла смерть? Але «його» не було, а старий стояв перед нею навколішках, і фізіономія його розпливалася в усмішці.

— Я хочу балакати з тобою, апа-джан, — заговорив він, — нащо тобі вмирати? Тобі не треба вмирати. Краще виходь за мене заміж, такий красивий дівчина, я тебе рятуй!..

Це було настільки несподівано й неймовірно, що Катря навіть не могла розсердитись. Більше того, їй раптом стало смішно; от би сміялася Лена, якби знала, який у неї знайшовся наречений. Вона чула, що в Таджикистані, бувало, сімдесятилітні старики одружуються, а дівчата тринадцяти років виходять заміж — так було за влади шаха. Але ж тут... зараз...

Старик зрозумів її мовчання як згоду і зашепотів:

— Слухай мене, слухай, сонце моїх очей. Алім живе в Ірані, там у нього майстерня килимів, там робітники є, там урюк є, виноград є, шовк є. Як шахиня ходити будеш. Є старий жона, поганий жона, та вона тобі служити буде.

— Ага, так у тебе є одна жона? — зраділа Катря. — У нас дві жони — не можна!

— Не хочеш! Я прожену її, — злякався старик. — У нас багатий — багато жон, стара молодій служить. Я сюди прийшов, начальник англієць послав, допомогти панові Лещинські треба, наказ приніс, я назад іти можу. Я пана там не боюсь, там свій начальник. Я — великий бай в Ура-Тюппа був, баранів тисячі було. Радянська влада прийшов, я в Іран тікав, там англієць на службу взяв... — Він озирнувся, послухав — було тихо, продовжував: — Тебе убивати будемо, жалко! Тебе убивав, труп під машина поклав, — катастрофа на шляху... Чула? А ми краще втечемо, на кордоні своя людина є, золото є. Мені нічого не жаль, тільки не обманеш мене?

Огида, гнів клекотіли в серці Катрі. Звідки взяли ці потвори, тіні старого зиндана? Але одночасно неясна надія на порятунок замиготіла серед пітьми. Так, погодитись, тікати з цим старим і краще вмерти на кордоні від руки нашого прикордонника... А може, врятуватись, ні, напевне, врятуватись!

Все це було страшно подібне на казку, але вона посміхнулась дідові і мовила:

— А що ж, діду, я згодна, тільки не будеш мене зобиджати?

— Ой, не називай мене дідом, — скривився дідок, — ти не пожалієш. Повір, у тебе іншої дороги нема. Тут ніде від нього не втечеш — він тебе знищить, красо моя!

Як же хотілось Катрі волі! Гарячково, боячись, щоб не передумав божевільний, вона вже наказувала йому:

— Зніми кайдани, прошу, я не можу більше!

Дідок посміхнувся: взяв якийсь гачок, цокнув по залізяці на нозі, і вона відлала.

— Я — хитрий, — сказав він, — я не заклепав, думаю, дівчина красивий жалко.

«От що може зробити страх, — в думках вилаяла себе Катря. — А я... мені й на думку не спало, що можна було звільнитись. Проте мене, певне, замикали».

— Одягайся, — наказав старий, кидаючи Катрі таджицьке довге вбрання та паранджу, — та знай, тікати не думай. — І він показав довгий блискучий ніж.

Раптом Катря побачила, як лице його скривив страх: — Землетрус, чуєш! — крикнув він.

Катря почула гул і тільки знизала плечима. Слабі землетруси, що не раз траплялись у Ленінабаді, її не лякали, а зараз, в її становищі, це абсолютно не справляло ніякого враження. Та це був, очевидно, дуже великий поштовх.

Гуркіт пронісся, як грім, як лавина. Підземелля струсило раз, другий. Катря впала — так це було сильно. Падаючи, бачила, як старий метнувся до дверей. Аж тут каганець погас і з шаленим гуркотом посипалось каміння. Камінь чи щось інше ударило Катрю по голові, і вона втратила пригомність...

...Отямилася Катря від того, що хтось сірником світив їй просто в обличчя. Сіла і побачила старого на купі каміння.

— Жива? — спитав він. — Що ж робити тепер будем, моя краса? Великий аллах і пророк його! Молитись треба, щоб допоміг нам. Нас тут завалило, не вийдемо! А чи живий десь наш пан і чи зможе нас відкопати?...

ЗЛОЧИН У ПРОВУЛКУ ЧУКУРАБ

Для сліпого Веприка надійшли дні, повні особливого змісту, повні радісних сподівань. Вже в поліклініці він замінив на кілька днів стару масажистку, яка захворіла на малярію. Всі були задоволені його роботою. Не сьогодні завтра, чекав, почне працювати в госпіталі.

Він уже ходив туди, за місто, де в республіканському фізмедінституті, в «Урюк-Сараї», чудовому фруктовому саду мав розташуватись новий госпіталь. Веприка відвели туди дівчата з музичної школи, і він намагався запам'ятати дорогу, щоб ходити тільки самому (як він любив ходити!).

Там вже прибирали, готували приміщення, і частина штату вже приїхала, щоб все налагодити для прийому хворих.

— Хай приходить позавтра! — сказали сліпому. Знайдеться йому робота, зарахують його в штат, ще й поїде потім, як схоче, з госпіталем... Це коли вилікуються хворі і госпіталь № 250 поїде вперед і вперед — адже наша армія піде, напевне, у переможний наступ! Ще й у Німеччині побуває...

Сліпий усміхався, плечі його зовсім розправлялись, у нього було таке враження, що от-от очі його відкри-

ються, і він побачить навколо своє «нове» життя. А в чім справа? Лікар госпіталю, який з ним розмовляв, натякнув, що тепер, під час війни, наука лікарів-окулістів настільки сягнула вперед, що багато сліпих виліковуються.

Гафур і Муся повели Анатолія Миколайовича додому в дуже хорошому настрої.

Ще ідучи туди, вони розповідали йому всі новини. Першу, що в їх школі велике горе: зникла без сліду краща концертантка, найкраща піаністка і найкраща дівчина Катря. Вона й «Лолою» керувала, вона й концерти організовувала. Та в чім справа, він, Анатолій Миколайович, певне, чув, як вона чудово грала тоді, на концерті в шовкокомбінаті...

— А я не був ні на якому концерті в шовкокомбінаті, куди мені! — заперечив Веприк.

— Ну от, — здивувався Гафур, — я ж ще з вами здоровкався. Ви стояли на дверях з Салібаєвим, коли ми прийшли. Точнісінько ви. Я сказав: «Здрастуйте, Анатолію Миколайовичу». І ви відповіли: «Здрастуйте!»

— Боже мій! — сказав старий, — мене там не було. Ви прийняли якогось невидючого за мене...

Гафур аж зупинився — вони розмовляли, вже доходячи до базару. Зняв з себе тубетейку, помахав нею для чогось, хвилюючись.

— Чи ви не жартуєте? Ми всі бачили. Ну, точнісінько такий дядько, як ви, і в таких самих окулярах. Ще спіткнувся на дверях, упав, і наша Катря йому подала окуляри.

— Кому потрібна моя личина? Знаєш, друже, ти мене хвилюєш...

Веприк витер хустинкою свою лисувату голову. Його, справді, схвилювало, що якогось двійника приймають за нього. І додав з сумом:

— Як же погано бути сліпим!

Муся подивилась на нього і пожаліла всім своїм чулим дитячим серцем.

— А ви знаєте що, — спробувала вона змінити розмову. — От розіб'ємо фашистів, і ви поїдете до Одеси. А там у лікарні є такий професор, який повертає зір сліпим...

— А цьому двійникові вашому я розіб'ю окуляри, — несподівано відповів, очевидно, на свої думки Гафур.

Вони повернули вже до провулку Чукурак і ввійшли під плакучі верби, що стриміли над хаузом.

— Ви вертайтесь, я тут вже сам, спасибі, — сказав Веприк.

— Та ми... ми хотіли б Норі побачити, — сказав Гафур.— Ми ж концерт у госпіталі будемо давати.

— Розумієте,— палко сказала Муся,— Норі дуже хороша танцівниця. І гопак без неї не гопак. І руська — не руська, еге ж. І найкраще вона «Лолу» танцювала, еге ж, це дівчину «Червоний тюльпан».

— Не пускає її батько до вас, це точно, — сказав Веприк.

— І ви чули?

— І я чув... І б'є її.

— Як він сміє!

— ...І їсти їй мачуха не дає!

— Та ми судити Салібаєва будемо! От мама Хусні казала, що як все те довести, то дівчину можна визволити. А ви можете свідком бути?

— Що ви! — злякався сліпий. — Мене тоді Салібаєв з квартири вижене, він — злий.

— А плювати на цю квартиру, — сказав солідно Гафур, — вам Антипов кращу дасть.

— І ви можете від тьоті Марусі втекти!

Внутрішньо рсзчулений, про себе всміхаючись турботам юних друзів, Веприк дійшов до двору. Тут він приклав палець до рота, щоб було тихо, й замахав на дітей руками.

— Ми підемо, підемо! — заспокійливо зашепотів йому Гафур і попрохав: — Ви тільки передайте Норі... Можете? — Що ми о дев'ятій годині, — Мусю, не заважай! — прийдемо до неї, хай перелізе через дувал, чи ми переліжемо...

— Я боюся так пізно, — сказала Муся.

— А ми... з Толею.

Сліпий зайшов до хати, підозріло прислухаючись, стривожений. Те, що хтось, може двоюрідний брат його дружини, спекулянт, який приїздив, певно, надівав його окуляри і підроблювався під його зовнішність, йому не сподобалось. З другого боку, кому потрібна була його личина? А може, на те, щоб замість нього піти до товариша Антипова чи міськторгу й одержати якісь пайки чи талони...

Нікого не було. Він зняв чисту сорочку з комірчиком, одяг майку, помацки почав шукати собі їжу, знайшов шматок хліба й холодну баранину. Ого, його Маруся справді подобрила, як він став працювати, не ховає від нього їжу, як раніше. Згадав про прохання дітей і, виїшовши з хати, погукав тихо:

— Но-рі! Норі!

Вона якраз була близько, сиділа біля мангалу й варила щось для мачухи. Всі сиділи в хаті й розмовляли. Вона почула голос сліпого й метнула до нього.

— Що таке, дядю Анатолію?

Він розповів їй прохання дітей, і вона, зрадивши, подякувала й помчала назад.

Їй треба було нарізати цілий полумисок для тушкування моркви, яку любила мачуха. Дівчинка різала моркву красивими довгими смужками й думала, чи пощастить їй ввечері вийти до товаришів.

Сьогодні приїхав з вантажною машиною колгоспник Саїд, родич татків, — машина стоїть у дворі. І прийшов цей, тітки Маруськи брат, той, що ходить у різних костюмах і ховається як коли під паранджею. Її посилали за вином. І от зараз їдять плов і п'ють. Очевидно, ввечері уп'ються, поспнуть, тоді...

...Ну, що їм сказати, любим товаришам? У неї життя останнім часом стало таким темним і тяжким, що ніяково було про нього розповідати.

Норі була ніжною, доброю дівчинкою. В школі всі знали, що в Норі знайдуть захист і ласку всі скривджені — і люди і тварини. І новаки-учні, яких, було, хлопці зобиджають, і кошенята, і закинуте собача. Потай від тата і мачухи вона завжди носила сліпому чи шмат баранини, чи смачний персик. Їй шкода було безпосереднього, простого, як дитина, сліпого, який не знав дома ані щирого жалю, ані доброго догляду.

Коли вмерла її мати, яка осипала її ніжними пестощами; голубила, доглядала, як найкращу квітку, вона перенесла, було, всю свою любов на тата. Вона вважала його міцним, здібним на всі руки (який у нього був город, які фрукти, а як він ткав!). І він любив, здавалось, свою донечку, носив її на руках, купував їй ляльки й ласощі, звав її своїм ясним місяцем... А потім прийшла мачуха, і з «ясного місяця» поволі, потроху стала Норі нелюбою батрачкою...

Йшли роки, Норі підросла, і вже вона почала добре бачити, що батько зовсім не такий, яким вона собі його уявляла. Вона все ж любила його, і щодільш він робив несправедливостей, тим більш вона страждала й віддалялась від нього.

Коли прийшла війна, Норі, як і більшість її товаришів, юних патріотів, усім серцем відгукнулась на заклик тимурівців — допомагати чим тільки можна дорослим, які постраждали від війни, які несуть такий тягар оборонної праці. І вона збирала залізний лом, плела рукавиці для фронтників, ділилась чим тільки могла з дітьми, евакуйованими з окупованих ворогом місцевостей.

А тато? Хіба могла Норі виправдати тата, коли він прикидався хворим, щоб не працювати на фабриці, а вдома ткав шовкові тканини для базару. Перший раз, коли вона побачила, як в шакарпетках він приніс пасмо крадених ниток, її наче опекло.

— Чому ти їх... приніс отак? — тільки й могла вона видавити з себе.

— Шовкові нитки, гарні нитки, — сказав недбало тато, — доньці шовкове вбраннячко буде хороше...

Він не збрехав: незабаром зіткнув Норі й мачусі на вбрання. Шовк був, як весна: голубе небо, жовте сонце, зелене листя, червона лола — все це іскрило в чудовій тканині.

Коли Норі одягла вбраннячко, яке пошила їй сусідка-бабуся, їй здалося, ніби то шарудить не шовк, а зміюча шкіра. Вона поклала його в шухляду й не хотіла одягати, аж поки не народилась «Лола».

Коли Норі побачила, почула, що вона буде грати на дойрі і танцювати для поранених бійців, її охопила безмірна радість... Вона забула грубість батька, бійку, знущання мачухи, чорні діла таткові. Вона почала день і ніч пропадати в музичній школі, яка стала їй рідним домом.

Норі з першого погляду полюбила Віру Павлівну — велику артистку гри на роялі, енергійну Майю й смутну Дору, а Гафура й Толю ще з школи вважала за найкращих і найдобріших хлопців. Вона навіть мріяла (по секрету!), що коли Гафур виросте і буде червоним командиром, вона вийде за нього заміж. Тільки тоді вона не буде сидіти за дувалом, а буде вчитись, буде кращою виноградаркою-вченою, а може... може, музиканткою, а може...

балериною, бо всі в школі, навіть професор, визнали, що вона добре танцює.

Але як оскаженів батько, коли побачив на концерті шовкокомбінату, як вона танцювала з Толею гопака і «руську»!

Він сказав, що вона була в непристойному одязі, що він ніколи не допустить, щоб його донька впала... в розпусту. Він говорив такі страшні слова, побив її ременем (о, яка ганьба!) і заборонив ходити до школи.

Надія повернулась до Норі, коли він пообіцяв мамі Хусні, що буде пускати її до школи. Але це була брехня. Коли Хусні з Қлименком пішли з двору, батько знов побив Норі: це дочка, — лютував він, — виказала всім, що він тче дома, має свою майстерню!

Як це було тяжко! Найбільш тяжко було тому, що це неправда — вона, Норі, нікому не говорила про батьківську майстерню. Багато темних батькових справ знала Норі. Знала вона, як він шкандибав на людях з костюром, а потім, не розгинаючись, ночами працював в майстерні. Знала вона, що останнім часом најжджав до них ніби брат дружини сліпого, якого тато зве догідливо «пан», і тоді з татом вони п'ють вино і вирішують якісь темні справи. А Норі це дуже не до вподоби, бо який же то «пан» може бути в радянській країні, і чому це йому все у нас здається поганим. А найгірше, що пан той має багато личин і ховається як баба під паранджею, а якось він ходив в отаких самих окулярах і в такому піджаку, як їх сусіда. А може то їй здалося, бо з лиця він на сліпого схожий.

Цього дня оволодів Норі якийсь неспокій. Надвечір, коли приїхав з гір вантажною машиною Саїд, з'явився звідкись і «пан». Мачуха плов приготувала, батько звідкись горілки дістав. Цілий вечір п'ють, їдять, а Норі бідній одне діло: мачусі допомагати, гостям прислужувати...

Ім щоб, п'ють, їдять, палять тютюн з опієм, від якого паморочиться голова, а Норі — сиди біля мангалу, вугілля підкладай, пузаті чайники без ліку кип'яти. А скільки рису перебрано, скільки моркви нарізано! Аж пальці від кухонної роботи зашкарубли, і гірка думка чогось серце тривожить. Чи ж буде вона цими пальцями струни тривожити, клавіші піаніно натискувати? А їй же так хотілось цього,

— Норі, ти б спати йшла! — так покликала Норі ма-
чуха, і дівчинка, зрадивши, побігла спати. Спала вона
тепер на дворі, під шовковицею, запиналася з головою
простирадлом, тільки лишала носа, щоб дихати, — куса-
ли прокляті москіти.

Вона натомилась, їй хотілось спати, аж тут вона зга-
дала: зараз же прийдуть хлопці, її вірні друзі. Відразу
весь сон її пройшов. Вона зробила з своєї одежі й поду-
шок щось на зразок опудала, накрила простирадлом. Ду-
же подібно було, що вона спить, а сама вилізла й, захо-
вавшись за круглим деревцем граната, зібралась шмигну-
ти повз кибитку, туди, до дувала, за хатою, куди обіцяли
прийти хлопці.

Треба тільки нечутно прослизнути повз відчинені две-
рі, а тимчасом на столі велика лампа — «летюча миша»
кидає стільки світла...

Норі прислухалась. Гомоніли батько й «пан». Вони
будили шофера, який спав.

— Саїде, чуеш, Саїде, їхати треба...

У відповідь вони почули тільки якесь буркотіння
Саїда: очевидно, той зовсім упився.

— Покиньте, — сказав «пан», — ми йому дали достат-
ньо, він спить, як убитий...

— Коли ж почнемо? — запитав тато, і голос його
тремтів.

Норі добре знала тата: він чимось був дуже схвильо-
ваний.

— Дівчина ваша спить? — запитав пан.

— Мусить спати, — сказав тато. — Даодат сама ля-
ла і її поклала.

— Даодат мене не турбує, — мовив «пан», — але
ваша артистка. Мені здається, вона дуже приглядається
до мене.

— Ви не знаєте східних звичаїв, пане. У моїй родині
жінки, дружини чи доньки — наші покірні собаки...

— Одначе ваша ходить у цей більшовицький ансамбль.

— Як? А... Більше не ходитиме, хай мене аллах пока-
рає, коли це не так.

Серце Норі завмерло, занило. Вона прикипіла на місці
за деревцем. Що, як ці відчайдушні хлопці...

— Я подивлюся, чи спить вона, — сказав тато.

Норі почула його швидкі кроки, він навіть зачепив її
кінчиком халата. Що, як він... Та ні. За хвилину батько
повернувся, і вона почула:

— Спить. Вона натомилася. Але по-моєму, ранувато. Маруся, мабуть, ще не вклала його спати.

— Але вона дасть йому мої ліки.

— Так...

Надійшла пауза.

І Норі зацікавило: очевидно, говорили про сліпого. «Пан», як приїхав, туди ще не ходив. Мабуть, піде спати, як засне сліпий. О, ця вредна спекулянтка Маруся!

— Тільки ви ж не забувайте: цілого на звалище кидати небезпечно.

— О, там стільки голодних собак! Вони б і цілого зжерли.

— В жодному разі. Порубати на шматки, ви ж баранів рубали!

— Ну, що ви повторюєте! Я сказав, що зроблю, тільки коли ви зробите все, аби він не дихав.

— Про це ви вже не турбуйтеся... Дорогу на звалище добре знаєте?

— Та тут близько. А от, пане, ви... Пан добре вміє їздити на машині?

— Ви таки, як ішак. Ну, ну, не ображайтесь, Алі, невже ви думаете, що я б поїхав... Машину я оглянув — справна і бензину досить.

— Бідний Саїд надумав спекулювати, а вранці проспить.

— Тихше. Щось зашкрябало.

— Що ви!

Норі слухала, як «пан» вийшов з хати, ступив у сад, послухав... От пройшов повз неї. Жах скував її всю, з усвідомленням того, що тільки-но говорили, огортав цей страшний напад жаху. Норі хотілось втекти, заритись в постіль, закритись з головою.

Ні! Ні! Норі чула, як «пан» повернувся, сів знову на килим. Норі подивилась на небо — опуклі байдужі зорі безтурботно позирали звідти. І Норі охопив великий сум: ніби в цій тиші вона одна, одна в цьому зоряному просторі. Ніч була темна, задушлива, а дівчинці стало холодно. Рій думок закрутився в голові, як ці незчисленні зорі в счах. Що робити? Чекати хлопців? А що як вони не придуть? Бігти до сліпого? А що як Маруся не спить, певне, не спить....

З розмови, яку вона підслухала, виходило: готується злочин, неймовірний, неможливий. Вони хочуть убити слі-

пого — за що, чому? — й вивезти його останки на звалище. Вони присипили шофера, щоб узяти машину...

Який жах! Може, це все привиділось маленькій скривдженій Норі, яка так ненавидить незнайомця? А батько слухається його. Звідки прийшов і чому почуває себе паном? І мачуха стелиться перед ним і батько йде на злочин. А може, тому, що у них тепер щодня жирний плов і солодощі, а Даодат брязкотить справжніми золотими браслетками. Яюсь вночі прокинулась Норі і чула, як батько сидів і рахував гроші, силу грошей. Так, це пан, ненависний, купив його, яка ганьба! Краще б їсти шматок хліба, та бути чесними...

Все те закрутилось з шаленою швидкістю в голові Норі. І відразу ж мозок вистукував чітке рішення: врятувати, попередити... На стінному годинникові в хаті пробило дев'ять годин. Значить, хлопці прийшли, чекають. Вони допоможуть. Розповісти їм усе, усе!

Норі повільно випросталась і побігла до дувала. Тут, за майстернею, зовсім просто було злізти на нього. Тільки вона підійшла, як почула: тихенько занявчала кицька — це був умовний знак, тільки Толя міг так чудово копіювати гавкання собаки, нявчання кицьки.

— Я тут... — сказала Норі. — Я тут...

Відразу вона почула шелест і побачила над дувалом голови Гафура і Толі.

Норі стала на камінчик, який підклала заздалегідь, і наблизилась до друзів.

— Ой, мені так страшно, — зашепотіла вона. — Я підслухала, батько розмовляв... По-моєму, вони збираються...

Вона хотіла щось додати, аж тут їй почувся за спиною ледве чутний шелест. Вона обернулась і скрикнула: в кількох кроках від неї стояв батько.

— От як ти спиш! На побачення ходиш! — загримів батько.

Загавкав песик (ну, нащо ж вони брали Мавпу!). Гафур і Толя відразу зникли за дувалом. Батько схопив Норі за руку і, стискаючи її до болю, поволік доньку далі від дувала.

— Батька обманюєш! — очевидно, навмисне гучно кричав він. — Хворієш, а як хлопці... Та я в міліцію поскаржусь, що ти злодіяк у двір водиш, я...

Норі йшла з повними сліз очима, ніби уві сні. Батько з криком вів її кудись — вона гадала, до хати.

Раптом заgrimів засув. Батько відчинив двері сараю— своєї майстерні — і, люто шпурнувши доньку, так що вона з силою вдарила об стінку, закрав сарай на замок.

БІЛЯ ЛІЖКА ХВОРОГО

Професор Сідерський зовсім захворів. Він зазнав такого приступу серцевої хвороби, що довелось викликати швидку допомогу. Цілу годину лікар пробув біля нього, роблячи впорскування. Приступ поклав Михайла Юрійовича в ліжко. Лежати, тільки лежати, краще десь на повітрі, в затишку, щоб не впливала наша азіатська спека,— так наказав і московський спеціаліст, якого послав уважний товариш Антипов.

Професорові стало погано на першому поверсі, в класі ансамблю, і його тоді ж перенесли на повітря у виноградну альтанку — окрасу шкільного саду. Над головою високо укріпили парасольку Віри Павлівни. Це була літня парасолька з чудовими візерунками. Вона нагадувала одеський пляж, безтурботний відпочинок на березі моря. Так і сказав професор, навіть посміхнувся, коли Віра Павлівна витягла цю парасольку.

Він лежав мертвенно-блідий, великий, з набряклим лицем. Тільки очі, розумні сірі очі, були ясні, блискучі, як завжди, і це подавало Вірі Павлівні надію. Ні, ні, він одужає, він доживе до щасливих днів перемоги!

Але треба було усунути ту неполадку, яка, безумовно, викликала загострення хвороби. А спробуйте це зробити! Професорові стало погано, коли він дізнався про зникнення Катрі. Вся школа сприйняла цю звістку з великим сумом, а найстаріше серце схибало.

Катря — гордість школи! Прекрасна дівчина, скромна, чула, неполеглива. Видерлась з самого лігва фашистського і тут зникла — куди?

— Чому ви гадаєте, що Катря так і загинула, — пристрасно доводила професорові Віра Павлівна. — Якби з нею трапився нещасний випадок, уже було б відомо. Очевидно, їй довелось кудись поїхати у важливих справах...

— І щоб Катря не повідомила нас, наша Катря! — заперечував професор. — Це неможливо...

— А може, їй не було часу повідомити, і незабаром пошта ось-ось принесе листа від неї! — не здавалась Віра Павлівна і гримала на професора: — Ну, годі вам стільки розмовляти, хвилюватись, це ж ніяк не можна.

Треба сказати, що Віра Павлівна і дійсно зберігала в цій справі якийсь внутрішній спокій. Вона добре знала вдачу своєї вихованки. Катря в усіх вчинках була запальна, але її ніяк не можна було назвати нерозсудливою. Наполеглива, але не вперта без глузду. На своєму шляху їй довелось перебороти стільки труднощів! Вона, маленька селянка, приїхала до міської школи з хибною постановкою руки, з «пальцівкою», і стала віртуозом... Вона приїхала з повним незнанням міського побуту і за якихось два-три місяці виглядала, як уроджена городянка. Не було такої справи, дрібної чи великої, яку б Катря не довела до кінця, якщо взялася. Ні, Віра Павлівна вірила, що не може Катря так собі просто загинути! Звичайно, бувають нещасні випадки, але ж міліція стверджувала, що за той день в Ура-Тюбе не було зафіксовано на шляхах жодної аварії автомашини. Та ретельні розшуки не дали ніяких результатів. Щоправда (Віра Павлівна ховала це від професора), того дня досить великий землетрус заподіяв багато нещастя по всій країні, зокрема й в околицях міста Ура-Тюбе, але ж підземний поштовх стався уночі, а Катря зникла рано-вранці. Приховала Віра Павлівна й те, що в госпіталі лежить поранена Талочка. Професор страждав би, коли побачив її, таку хвору, змарнілу, хай коли-небудь потім...

— Зараз прийдуть Лена й Клименко, може, вони про щось нове дізналися...

— Я почуваю себе зовсім непогано,— пробуркотів професор,— і сьогодні ввечері буду проходжуватись.

— Спробуйте тільки-но,— нагримала на нього Віра Павлівна.— Тут стільки діла — ви забули, що позавтра у нас в госпіталі концерт, і якщо нам знов доведеться викликати швидку допомогу...

Вона говорила навмисне сухо й сердито, а серце їй розривалось — невже їм тут, далеко від рідних місць, доведеться поховати улюбленого керівника?

— ...І, будь ласка, їжте цю кашу з киселем. Кисіль чудовий, з аличі.

— Не хочу,— сказав професор: у нього зовсім не було апетиту.— Я б хотів склянку какао...

— Ого...

— І цукерок...

— Сьогодні я в міськторгвідділі...

— Ні, таких ви не дістанете, знаю напевне: «Мишок» і «Лобі-тобі»...

— О, і я, Михайле Юрійовичу, так хотіла б цих цукерочок! — подав хтось репліку з зеленої гушавини.

Перед альтанкою опинилась Муся Дюміна. Віра Павлівна вирішила допустити до чергування біля професора кількох дівчаток — Муся чергувала перша. Професор коверзував, як мала дитина, і вимагав, щоб діти були біля нього весь час.

— От я і прийшла! Не спізнилась?

— Ні, ні...

Муся одягла халат господині тьоті Цілі, встигла його підкоротити й виглядала солідно, як справжня сестра-доглядачка.

— Добре. Оці ліки даси Михайлові Юрійовичу о дванадцятій годині. От годинник на столі. О першій нагодуеш його супом. І не дозволяй читати і говорити. Розповіси йому що-небудь.

— О, це Муся вміє! — усміхнувся професор.

Він пригадав, що у вихідні дні, коли діти збирались біля єдиної теплої пічки на вечори плетіння і казок, це вона, Муся, була верховодом.

— Слухаю, Віро Павлівно.

Віра Павлівна пішла до будинку. Треба було вчити відстаючих, переглянути програму концерту (без Катрі!), потурбуватись про обід Олі і Талі, які об'їлись фруктами й боліли на шлунок. Піти до редакції, дізнатись, що думає міліція в справі розшуку Катрі. Сюди, під це тепле небо, у цей затишний сад, вони з професором зібрали своїх пташат, але ж загубилась горлиця...

— Мусенько, ти справді розповіси мені щось таке хороше. Ну хоч би казку.

— Про солодке? — несподівано запитала Муся. Вона знала про велику слабкість старого вчителя до ласощів і всім серцем зрозуміла його мрії про хороші, дорогі цукерки.

— Про солодке — чудово! — сказав професор. — А чия це казка?

— А ми самі її склали, давно, ще коли у нас не було цукру до чаю, пам'ятаєте? Ні, ви забули. Так от послушайте. Звється казка «Солодкі чари».

Муся поправила ширмочку, що захищала професорову

«палату» від всього двора, й зробила по дорозі «страшну пику» дітям, які сиділи біля будинку.

«Не шуміть, ідіть під платани!» — красномовно говорили її жести. Вона не могла бути іншою, адже всі діти раді б день і ніч сидіти біля професора.

— Так от. Сиділи ми з Олею ввечері. Ніч прийшла, коли це, бачимо, іде в садок... Хто б ви думали? — місяць, повновидий, лице у нього добре, кругле...

Вона подивилась на професора. Оля тоді сказала: «як у нашого професора», а зараз він лежав такий блідий, аж серце переверталось від жалю...

— ...і рожевий. Ви знаєте, буває, місяць вилазить з-під кущів, ну такий же рожевий. Сів місяць на підвіконня і поклав подарунок — що б ви думали? — місячні шкарпетки... «Візьміть їх,— сказав він,— вони із місячних променів сплетені. Знаєте, як швидко світляний промінь біжить! Він вмить сотні кілометрів пролітає. Отож взуйте шкарпетки і біжіть куди хочете. Але користуватись можна ними тільки тричі — після того пряжа розпуститься»... От. І ще подарував місяць чарівну паличку... Ви не слухаєте, Михайле Юрійовичу,— злякано кинула Муся, побачивши, як він закрив очі.

— Ні, Мусенько, я слухаю! — усміхнувся професор.— З охотою слухаю.

— ...паличку, на допомогу, значить. Тільки до чогось доторкнутись тією паличкою, все в білий со-олодкий цукор обертається...

— А не в шоколад, Мусенько? Може, краще в шоколад...

— Ну от,— розвела руками Муся.— Я ж не винна, що якраз у цукор. Ви побачите, що з цього вийшло...

— Слухаю і підкоряюся, — відповів професор словами доброго джина.

— От взяла я ці шкарпетки, взула, паличку за пояс заткнула і... полетіла. І одно тільки слово вітрові прошепотіла: «Україна». Лечу я, лечу і опинилась у нашій Одесі...

Тут Муся заплескала в долоні і, забувши попередження Віри Павлівни, закричала:

— Ідуть Борис Омелянович і Лена, а з ними...

— Катря? — запитав професор.

— Ні, тьотя Марія Михайлівна з редакції. Це вона вже видужала.

— Дуже добре,— озвався професор, втомлено стуливши вії.

— Спить? — спитав Клименко, навшпиньках наближаючись до альтанки. В руках у нього був плетений кошик.

— Не сплю, не сплю! — відповів сердито професор.— Де Катря? — різким голосом вигукнув він.

Всі мовчали. Навіть Марія Михайлівна, дуже бліда і стурбована, не знайшла слів привітання.

— Де Катря, я вас питаю? — повторив професор.— Скажіть, ви мені, старший лейтенант, ви, що вміли розплутувати всякі складні справи... І вас я питаю, представник редакції газети, як можна, щоб в глибокому тилу, у радянському місті, серед білого дня зникла людина... дитина наша. А де міліція, розшук, преса, де?

Лена злякано подивилась навколо. Професор був хворий, його слово було подібне на істерику... Катря! У неї самої ніяк не висихали очі з того ранку. Але вона побачила, що Клименко зблід і рука його дрібно затремтіла. Її аж обпекло, Борис Омелянович теж хворий, контужений, і не можна ж так несправедливо! Він же навіть не був в Ура-Тюбе, коли Катря зникла. Вона стрілася очима з Мусею Дюміною і прочитала в її очах неприхований страх: що робити? — професор почервонів, хвилюється, от-от ще встане з ліжка...

Лена, завжди така стримана, швиденько стала на коліна перед ліжком, взяла професорову руку, потерлась об неї щогою.

— Я вас благаю,— зашепотіла вона,— заспокойтесь! Ви хвилюєтесь, багато говорите. Повірте, ми знайдемо Катрю, тільки заспокойтесь...

— Підведіться, Леночко,— посміхнувся професор, гладячи дівчину, як малу, по голові.— Ви маєте рацію, я просто розгубився, такий старий... Сідайте біля мене та розкажіть, про все... До речі, як пройшов концерт?

Всі полегшено зітхнули. Лена поправила ліжко, піднесла професорові ліки—це на мигах попрохала її Муся.

— Про концерт можу сказати я. Там був наш кореспондент,— відповіла Марія Михайлівна.— Навколо госпіталю зібрався народ. Наші концертантки, які провели програму в залі, змушені були вийти на вулицю. Звичайно, тут вже програма змінилася. Особливо сподобався

руський танок. А коли ваша вихованка Муся Дюміна прочитала вірш «Смелого пуля боїться, смелого штык не берет»... — отут і почався знову мітинг і збір подарунків та грошей на танк.

Клименко, покусуючи мундштук замість папіроси, поставив на столик кошик, з якого визирнули рум'яні персики.

— Я привіз для дітей машину персиків та раннього винограду — подарував колгосп імені Леніна — покуштуйте.

— Ну, от, чарівна паличка діє... — пискнула Муся Дюміна.

— Михайло Юрійович, безумовно, правий, що нам дорікає. Нам дійсно соромно, що не можемо знайти Катрю...

— Я певна, що Катря в зиндані, — втрутилась палко Лена. — Я ж говорила..

— В зиндані? — запитав професор. — Це в старій тюрмі? Чому це? Прошу, скажіть мені все...

Клименко докірливо подивився на Лену, але вона продовжувала.

— Бачите, Катря була захоплена легендою про дівчину і напередодні пропонувала мені піти з нею до зиндана. А я... — о, я тепер проклинаю себе за це! Я не схотіла. Може, вона там заблукала.

— Так чому ж ви не шукаєте її в цьому зиндані? — захвилювався професор.

— А її й шукають, — почала, було, пояснювати Марія Михайлівна і зніяковіла під докірливим поглядом Клименка. Він говорив: базіки, нащо ж професорові про ці страшні деталі: зиндан, а то ще й про землетрус!

Марія Михайлівна викрутилась:

— Ходили і ще підуть. Це ж дуже далеко! Але всі комсомольці на чолі з Іргашой присяглись знайти Катрю.

Це було правдою і водночас неправдою. Комсомольці ходили до зиндана, але не дійшли — величезний завал перетяв їм шлях: землетрус, який був майже непомітний в місті, ніби перевернув гору. Але — це була правда — вони присяглись розчистити шлях і пройти.

— А я, — сказав Клименко, — гадаю шукати Катрю по іншій лінії...

— По якій саме? — запитав професор.

— Вибачте, я не можу вам зараз це сказати, — ввічливо, але твердо відповів Клименко.

— Лихо! Що вони роблять! — почувся вигук. Віра Павлівна і Хусні поспішали до гурту.

— Прошу до порядку! — сердито нагримала «Чайка». — Чергова, отак ви доглядаєте хворого?! Товаришу завгоспе, прошу потурбуйтеся — на кухні немає ані грама манної крупи! Товариші, вибачте, але лікарі...

— Мене дивує ваш тон, Віро Павлівно! — подав голос професор. — Ніби я мала дитина!

— Ви гірше, ніж мала дитина, — усміхнулась Віра Павлівна, відразу знизивши тон.

— Я розумію, очевидно, я таки вмираю, раз мене не допускають до найпекучіших справ.

Віра Павлівна не розгубилась.

— От і неправда, я йшла, щоб ви ствердили програму концерту... в новому госпіталі — сьогодні вони прибувають...

— Будь ласка, будь ласка, — помітно зрадів професор.

— Тут є маленькі зміни, — ви згодні, щоб Лена акомпанувала Мусі? «Каприз балерини» Крейслера, «Елегію» Ернста? «Кармен» Сарасате відкладемо. Нова аудиторія, треба щось легше...

Вона квапилась, ковтаючи слова — їй не хотілось, щоб професор задумався над тим, що немає досвідченого акомпаніатора — Катрі.

Тут втрутилась незвично мовчазна Хусні:

— А що я маю робити з балетом Катрі «Лола»? Катрі немає і Норі немає, погано... Я попрошу маму, щоб сьогодні ж зайшла до Салібаєва і, парешті, умовила його не забороняти дівчинці грати у нашому ансамблі. Цей осел думає, що можна без кінця з дитини знущатись!

— Хороше, бідне дівчатко, — захвилювався професор, і треба про нього піклуватись. Це ж якийсь вандалізм, це...

— Не хвилюйтесь, Михайле Юрійовичу, все буде зроблено, — заспокоювала його Віра Павлівна. — А тепер дамо хворому спокій. Геть усі, дорогі товариші, не заважатимемо сестрі Мусі виконувати свої обов'язки...

Всі пішли до Віри Павлівни, а Мусю, дуже горда з епітету «сестра», заходилася годувати професора. Персики були надзвичайні — вони говорили про успіхи

колгоспників Таджикистану в садівництві і про велику нерушиму дружбу народів. Від чистого серця дарували їх трудящі руки смуглявих Мамлакат і Даодат.

• Тимчасом Қлименко, якому спало на думку, що деякі факти можуть мати зв'язок із зникненням Катрі, кинувся шукати своїх юних розвідників — Гафура і Толю. Він знайшов їх в їдальні, де вони насолоджувались смачними фруктами. Він ніколи не гребував «матеріалом» малюків, знаючи, що вони спостережливі, цікаві, завзяті.

— Бойове завдання,— сказав він, відразу викликавши бурхливу готовність хлопців,— і повний секрет. Присягніться — нікому ані звука. Дізнайтесь, чи дома сліпий Веприк, і чи був він у місті ці три дні. Про це ви, якщо вас не пускають до сліпого,— я маю на увазі його приймну дружину,— можете дізнатись у Норі. І у Норі дізнайтесь, чи вдома її тато...

Хлопці перезирились — вони прекрасно зрозуміли один одного: якщо до сліпого їх не пускала Маруся, так у Норі їх ще «гостинніше» зустрічав її батько. Але ж бойове завдання...

— Єсть, товаришу старший лейтенант! — відрпортував, виструнчившись, Толя.

— Тільки робіть це обережно, культурно, без усяких там дряпань до дахах. А то навіщо мені ці зайві переживання? Зайдіть до Норі у двір, як товариші. До речі, треба ж дізнатись, чому вона не ходить.

— Батько її не пускає,— сказав Толя.— Ми у неї були вчора — і поговорити не дав.

— Отож сьогодні ще побувайте у Норі і дізнайтесь про все, що я сказав.

— Гарзд.

Қлименко повернув до складу, в якому він і жив, аж тут на сходах його наздогнала Лена.

— Борисе! (Вона вже відкинула «Омельяновичу»). Я б хотіла зрозуміти, що саме ви думаєте про зникнення Катрі. Сьогодні ви зробили якийсь натяк...

— На жаль, я ще нічого не знаю. Є тільки деякі думки. По-моєму, треба шукати тих, кому Катря стала на перешкоді...

— Та кому ж вона могла стати на перешкоді? Якщо зрозуміти взагалі нашу роботу, нашу «Лолу», так могли б шкодити і професорові...

— І, певне, шкодили...

— ...і Вірі Павлівні...

— Теж...

-- Але вони не зникли. А Катря чомусь зникла.

Вони підійшли до дверей складу.

— Я ще нічого не знаю, але мені здається, що є зв'язок між фашистськими знаками на стінах, пожежею на шовкокомбінаті і...

— І тим моментом, що Катрі здалося, ніби лице людини в чорних окулярах нагадує лице шпигуна з партизанського табору...

Лена ахнула — так її вразило сказане.

— Над цим зв'язком працює зараз ціла група працівників Держбезпеки. А я... я тільки дещо почав допомагати ї, здається, невдало...

— Але я не розумію, чому не арештовують сліпого?..— мовила Лена...

— Ще не все розплутане. І потім цей сліпий — не той... кого слід шукати.

Борис Омелянович відімкнув двері складу і несподівано запитав:

— Може, ви зайдете подивитись, як я живу?

Лена з ваганням переступила поріг. У складі серед мішків, ящиків стояло вбоге ліжко, біля нього стіл, складений з ящиків. Але вбоге ліжко вкривала біла, як сніг, постіль, а столик був засланий голубим папером. На ньому стояла фотографічна картка молодої жінки.

Лена побачила це і (дивно!) відразу чомусь засмутилась. Їй стало дуже неприємно, — хоч вона не хотіла цього, — дуже неприємно, що Клименко про когось думає, засинаючи... Весь час вона мала на увазі Марію Михайлівну, але це була інша жінка!

— От маєте...— Клименко зняв кашкет і розкуйовдив липке, спітніле волосся. І Лені впало на око, що обличчя його почервоніло, губи засмагли, а синьо-сірі очі якимось дивно блимають — як неправильно вкручена лампочка, горить, погасне і знов горить, ніби сигналізує...

Раптом він якимось дивно похитнувся і важко упав, розкинувши руки, на паперовий килимчик перед ліжком.

— Борисе! Борисе!

Лена зойкнула і кинулась до нього. Взяла його голову в свої долоні — очі були закриті і вії (які вони дов-

гі!) тріпотіли біля тонкого, з горбочком, носа. В тривозі, в щирій турботі піймала себе на думці: «А яке у нього оригінальне і хороше обличчя»...

Але воно було як мертве — яскраві барви зникли, посиніли скроні. Перелякана Лена схопила карафку з водою, бризнула йому в лице.

— Не бійтесь, — кризь зуби, як п'яний, промовив Борис Омелянович, — це буває. Після контузії. Я багато був сьогодні на сонці... — І замовк.

Лена подумала, що він цілими днями і ночами їздить, турбується, щоб всіх нагодувати, щоб їм було затишно і безпечно. А ніхто не цікавиться, як живе він, нещодавно поранений боєць, де спить, чим харчується.

Щось ніби затремтіло в ній. І в нестримному пориві вона притиснула його голову до себе, почала гладити розкуйовджений чуб і шепотіла ніжні слова:

— Борисе, милий... відкрийте ж очі... Борисе, так же не можна...

Ясна посмішка окреслила вуста, і він відкрив очі.

Обережно, ніби скарб, він взяв її руки в свої і, зводячись на ноги, м'яко обіперся на неї.

— Вибачте, хвилину мені треба полежати, Ленусю, рідна...

Почуття великої ніжності огорнуло Лену. Вона ніколи ще не знала, щоб таким щастям повіяло від двох слів, які промовили ці, завжди насмішкуваті вуста.

Кімната, незатишна, темна, здалася палацом і все якесь зовсім дивним. Ніби скрипка, улюблена скрипка заспівала в самій душі.

— Недобрий! Не береже себе! Палить, не їсть, я не можу так, не можу...

А він, зовсім скорений її ласкою, казав:

— Лайте мене, мила, лайте... Це страшенно приємно...

Ввечері до професора зайшов товариш Антипов. Лена тільки-но заступила на чергування, як побачила його кремезну постать в білому чесучовому костюмі.

Професор відразу пізнав його по характерному постукуванню палички і простяг йому назустріч руки:

— Гину, Іване Петровичу, валяюся в ліжку, як колода...

— Тримайтесь, дорогий мій, тримайтесь, рано вам ще кінці складати — треба діждатись, поки ваші пташата

розлетяться по своїх гніздечках. Знаю, знаю всі ваші неполадки і все зроблю, щоб допомогти. А вам лікуватись треба і негайно.

— Та я ж і лікуюся, — зітхнув професор. — Лежу, таке опудало.

— Не те! Спасибі, дівчино! — сідаючи на стільця, який подала Лена, мовив Антипов. — Не те, дружок. Я ось надумав: покладемо вас у госпіталь.

— Мене у госпіталь?! Щоб я займав місце тих, що на фронті...

— А хіба школа не працює зараз для фронту? Гроші на танк не збирає? Слухайте, у нашому фізмедінституті, де сьогодні вже розмістився госпіталь, ми лишили собі з десяток ліжок... І от в цьому розкішному саду буде лежати і найнеспокійніший хворий.

— Вам уже скаржились на мене, — похмуро сказав професор, — хоч і все, все виконую, адже так, Леночко?

— Так, мені скаржились. І найкраще вам буде в інституті. До речі, я говорив з лікарями в госпіталі, і вони теж займуться вами. Ваша школа даватиме там концерти, а вони лікуватимуть вас...

— Дякую, — сказав покійно професор. — Це для мене велика честь — лікуватися разом з героями нашими. Але я піду туди тільки тоді, коли... — Голос йому затремтів. — Коли ви знайдете Катрю, ви, саме ви, я вірю в вас.

— У народ повірте, — похитав головою Антипов. — Зараз вашу Катрю всі шукають: комсомольці, піонери, міліція... Ви знаєте, піонери розпитують всіх ура-тюбинців, чи не бачив хто, куди пішла дівчина... І, повірте, народ знайде!

Він замовк, бо побачив, що професор підвівся на ліжках і до чогось прислухається.

— Не смійте вставати, — зашипіла на нього Лена.

— Голос... голос... — шепотів професор.

Лена побачила, що струнка постать у військовій гімнастюрці і шапочці-пілотці кинулась до ліжка професора.

— Михайле Юрійовичу, рідний.. Я дізналася, що ви тут з газети. Я...

— Надійко! — вигукнув професор, — дитино моя!

Вона вже обіймала його сиву голову, а професор цмокав дівчину у брівки, носик.

— Я тут з госпіталем... Знаєте, у нас Олесь поранений...

Лена відразу догадалась, що це та Катрина подруга,

про яку їй так часто говорили. Надійка — арфістка. Але ж Олесь... Олесь — Катрине кохання...

— Олесь? Поранений?

— Так. У нього рука. І він сліпий. Тільки Катря може його підтримати, вилікувати його. Катруся... Де вона?

— Катрі... немає. Зникла...— тихо відповів професор.

ВИЗВОЛЕННЯ НОРІ

Мати Хусні, яка, на прохання Віри Павлівни, пішла по Норі додому, дівчинки не побачила.

Мачуха Норі, яка відчинила Саломат хвіртку, сказала, що Норі поїхала разом з татом до родичів у гірський колгосп. Там голова колгоспу, мовляв, видає доньку заміж — велике свято буде, тиждень гуляти будуть! Голова цей багатій великий — на танк недавно сто тисяч подарував. А що йому сто тисяч? У них колгосп-мільйонер, і в кожного стадо баранів, не те, що у них — ніяк на одного барана не зберуться!

Мачуха Норі базікала, говорила безупинно, показуючи білі зуби. Була вона ввічлива, як ніколи, широко відчинила двері кибитки, запрошуючи зайти.

— Заходь, апа, прошу, чаю випий, коржі у мене добрі є, на дорогу чоловікові пекла.

Саломат ніколи б не зайшла. До Салібаєва-карапчука, злодія, куркуля — сказала б — чаї розпивати! Недавно про нього заяву на фабрику писала — це так! Але вона не вірила цій розмальованій ляльці і зайшла, щоб зрозуміти правду.

В хаті Норі дійсно не було, не чути було її і в садку. Даодат розставляла піали, скаржилась як жінка жінці:

— Ти думаєш, легко мені з нею? Кажуть, я дівчину б'ю, не шаную. Брехня, брехня! Просто з чоловіком вони обоє вперті, сваряться, а я — що? Люди кажуть: мачуха. Мачуху легше всього винуватити: балується дівча, не слухається — кажуть, не своє, то й потурає, байдуже, що дівча псується. Нагримаєш, посваришся за діло — знов не так. Кажуть, б'є, катує, адже не рідна...

Мама Хусні слухала, ввічливо навіть підтакувала, але не йняла віри жодному слову красуні. Не подобалась їй ця кривляка, аніскільки...

— А до школи музичної чому дівчину не пускаєте?

— Та хіба це я? Це ж він, чоловік. Ну, ви його знає-

те, він і мене нікуди не пускає. А Норі, після того як ви з комісією приходили, був би її пустив, але ж дівчинка, що б ви думали, хлопців уночі до себе в гості покликала...

— Он як!

— Еге ж. Ми спати лягли, а в садку — хі-хі, ха-ха. Ну, він і розсердився...

— А на весілля в гості узяв!

— Тож і узяв, каже: може проїздиться, дурощі з голови викине. Розкажи, апа, новини, живу ж, як у тюрмі. Чи правда, що Москва у фашистів мира просить?... Ніби війні скоро кінець.

Холодно позираючи на жваве розмальоване личко, Саломат слухала теревені жіночки. Від зірких очей не відкрилося, як вона зняла з руки і заховала в кишеню золоту браслетку. Прибіднюються, а живуть багато!.. А коли сказала брудну плітку, що більшовики миру просять, не витримала, вся спалахнула:

— І хто це такі дурощі язиком плеще, скажи? Навпаки: ще під Москвою розбивши ворога, Червона Армія всьому світові сказала — бити фашистів можемо і розіб'ємо їх доценту. А ти... Ти б хоч раз прийшла до домкому, почула б, як донька моя газети читає, про все інформацію дає.

— Прийшла б! Та чоловік мене тоді і до хати не пустить, скаже — до хлопців ходила.

— Та де ж там хлопці?

— Де ж, а проте... один раз пішла, пам'ятаєш? Ох, і було...

Саломат підвелась з місця, ледве пригубивши для гостя піалу з чаєм.

— Піду я, ніколи дуже. Відчини хвіртку до сліпого, зайду, провідаю.

Якесь невловиме замішання прослизнуло в очах розв'язної господині, прослизнуло і зникло.

— Не можу, апа, чоловік ішов, хвіртку забив, щоб я не ходила, а то, мовляв, гостюватиму там без нього.

— От маєш! А як же бідні люди на вулицю виходять?

— Ой, апа, та ти нічого не знаєш. Позавчора, як землетрус був, увесь отой старий дувал — фіть і завалився.

— Ні, я бачила, та не знала, що ви від них відгородились. Що ж, піду вулицею...

Саломат вийшла, пройшла навпростець до кибитки, де жив сліпий. Двері були відчинені навстіж, і Маруся

завзято, підтикавши спідницю, домивала у кибитці підлогу. Вона була відома нетіпаха, і Саломат щиро зраділа цьому вияву охайності. «От що значить — сліпий працює»,— подумала вона.

— Ну що, як твій чоловік? Вже працює у госпіталі?

— Тихше, прошу, тихше, — відповіла Маруся і додала пошепки: — Спить, сьогодні вже ходив. Далеко. Наморився. Завтра починає робити масажі. Його там зустріли, ого! А в нього від сонця голова болить...

Саломат заглянула й побачила: Веприк спав на ліжку, відвернувшись до стінки. Голова його була обв'язана великим рушником.

— Ну, добре, тепер житимете по правді, — сказала Саломат і причинила двері.

Все це з подробицями розповіла Саломат доньці, і та відразу — Вірі Павлівні.

Отже, Норі не було! Треба було вести за неї завзяту війну. А сьогодні, сьогодні або треба знімати з програми концерту танці «Лола», або шукати дівчинці заміну. Але хто з дівчат міг замінити таку талановиту національну танцюристку?

— Я заміну Норі, — несподівано заявив Гафур.

Хлопець — дівчину! Всі здивувалися, але Гафур, трохи зашарівшись, стояв на своєму.

— Спробуйте, я все це знаю — як вона. Усякі штуки руками... Йй-право. Тільки, щоб ніхто не знав, що то я...

Гафур просто злякався, щоб якійсь дівчинці не доручили замінити Норі. Не дай аллах! А що як буде здібна, і пропадуть всі ролі бідної Норі? Тоді, гордо перемігши сором (о, хлопець — дівчину!) Гафур зважився...

Він узяв у руку хустину і поплив у танку перед здивованими очима Віри Павлівни. Вона дивилась і — що далі — схвально посміхалась: виходить, цей хлопець з рум'яним жіночим личком все умів — і ставати на носки і плисти павою...

— Браво, Гафур!.. Браво! — вигукнула Хусні, з'являючись на порозі. Вона завідувала хореографічною групою, і це «браво» вирішило долю Гафура.

Але Гафурові було невесело — його дуже турбувала доля Норі, не менш як зникнення Катрі.

Після репетиції він не втримався, щоб не піти порадитись до Клименка.

У Клименка боліла голова, і чи не вперше за весь

час роботи він лежав у своєму складі з чалмою на голові з мокрого рушника і робив якісь розрахунки.

У Бориса Омеляновича був поганий настрій. Та версія про сліпого шпигуна, яку він розробляв в допомогу оперативній групі до останніх подій, прийшла до тупику. Жінка в жовтих чоботях навела, було, на новий слід, на думку Клименка, теж невірний. Двійник сліпого тимчасом покинув двір Салібаєва. За ним стежили, але він ніби не повертався туди в жодній личині... Але інтуїція, яка не раз допомагала Клименку, вперто приводила його знов до Веприка.

— Як ви думаєте, Борисе Омеляновичу, чи не сходити нам все ж до Норі?

— Ви гави, — буркнув Клименко, — мама Хусні ходила до Норі, поки ви збирались.

— Але ж я... ми готувались до концерту, — сказав Толя. — Гафур тепер балерина, Норі замініть треба.

Клименко відразу охолов: хлопці працюють, і по господарству тепер перші помічники. Сказав:

— А все ж таки сходіть увечері до сліпого, розпитайте.

Хлопці презирнулись: увечері б Маруся ніколи їх не пустила, значить...

Після вечері хлопці пішли. Вони вирішили, скориставшись з «відпустки», побродити по місту, може, «зайцем» пролізти до кіно: ішов новий фільм, на який, казали, дітей не пускають, і годі було сподіватись на культ-похід.

Вони пішли міським парком. Сіро-синя каламутна Сир-Дар'я котила свої води. Парк вабив не нашими — тропічними рослинами: як сфінкси, височіли величезні кактуси; платани підносили свої пишні крони. Алеї вели все вище і вище, до руїн старої фортеці, де, виплекані з рослин, квітли слова: «Смерть фашизму!».

Темніло. Кущ троянд під самою фортецею, яскраво-червоний, здавався чорним. Хлопці йшли з незалежним виглядом просто до кіно, перед яким збирався народ.

— Я тобі скажу по секрету, — сказав Толя, — коли Норі повернеться і добре станцює, я їй зірву троянду... звідти!

— Подумаєш, — зневажливо кинув Гафур, — потрібні їй твої крадені троянди! Їй і без тебе піднесуть, аби тільки танцювала.

Вони зупинились, вражені одною сумною думкою: Норі нема і нема чого сперечатись, кому підносити квіти...

Раптом Гафур сіпнув Толю за руку і прошепотів:

— Поглянь, там на лавочці збоку батько Норі, слово честі!

— Значить, він нікуди не поїхав, значить, і він, і ма-чуха брешуть...

Хлопці насунули кашкети на самі очі і сіли на лавочку, не доходячи до тої, на якій помітили Салібаєва.

Так, це був він — розмовляв з якимись двома чоловіками. Гафур, який мав далекозорі очі, присягся б, що Норин батько напідпиту — пика в нього червона, очей не видно і руками розмахує. Але тільки він хотів викласти свої міркування Толі, як вся ця компанія знялася і пішла далі.

Хлопці, тримаючись віддалі, попростували за ними.

Компанія завернула до чайхани. Хлопці сунули носа під намет і встигли побачити, як чайханщик гостинно стрів Салібаєва і повів його з приятелями кудись за портьеру — старий килим. Тут хлопцям перепинив дорогу дід-служба, що розносив чайники, і хлопці, згадавши, що не мають ані гроша, ретирувались.

— Та й нащо нам ці зайві переживання? — резонно заявив Толя. — Нам до Норі треба, гайда, швидше!

Хлопці майже бігцем помчали по вулиці до провулку Чукурак. Вони проходили повз ворота свого будинку, коли з-під них вискочила руденька Мавпа і в захваті почала упадати біля їх ніг.

— Мавпо, додому! — почав гнати її Толя. Останнім часом Клименко не дозволяв хлопцям водити Мавпу на вулицю, щоб її, бува, не забрав гицель. До того, хлопці пам'ятали, як вона зіпсувала їм останній візит до Норі. Аж тут Гафур сказав:

— Покинь, Салібаєва ж дома нема — то ж вона тільки на нього гавкає. Хай іде! Вона ще нам допоможе — сповістить, як він вулицею повертатиметься!

Не зупиняючись, хлопці побігли далі. Надворі зовсім стемніло, у провулку не було ані душі. Ліхтарі тепер з економії електроенергії запалювали зовсім пізно, і хлопцям це було до речі.

Вони підійшли до двору Салібаєва. Ворота були замкнені, як середньовічна брама. Вони пройшли далі, до хати сліпого — там дувал заливався, в кибитці було тем-

но, ані звука. Потихеньку вони пройшли повз хатину, Мавпа, ніби розуміючи, повзла за ними. Аж тут розвідників чекала неприємність — Хусні їх не попередила — хвіртка, що поєднувала двір Салібаєва з маленьким двором квартирантів, була міцно забита...

У кибитці сліпого щось заблимає. Хлопці по-пластунськи проповзли повз неї і опинились знов у провулку.

Нічого не поробиш — треба було лізти по-некультурному, через дувал. Аж і тут їх спіткала несподіванка. Гафур, що спробував перелізти там, де вони це робили завжди, наколовся на гвіздок, помацав далі — там стриміли ще гвіздки, уламки скла.

— Проклятий куркуль! — прошипів Гафур. — Він тут мігне оточення завів. Як же ми переліземо?

Толя похмуро нявкнув котом (щоб подати Норі знак), аж Гафур відразу гримнув:

— Ти що, забув? Вони ж знають... Зараз мачуха прибіжить...

— Твоя правда!

Сердиті, вони обійшли двір — з вулиці і з провулку. Мавпа в'юнила між ногами. Стало світліше: виходив місяць — молодик — теж хлопцям не на руку. Аж тут Толя захоплено зашепотів:

— Диви... Мавпа полізла... І я спробую... Я вже раз лазив.

Виявляється, Мавпа нанюшила хід — там, де в двір протікав арик. Воду недавно пустили у двори, на городи, і в арику ледве плюскотіло.

— У грязюці не втопишся?

— Ні, тут зовсім мілко.

— А пролізеш?

— Я що? Хіба через болото не плазував? Тільки ти чатауй! Коли що почувеш — кричи котом!

Де взявся у Тольки цей грубий голос, нотка наказу. Адже ж він був «партизан», і Гафур лишився як вартовий, занепокоєно дивлячись, прислухаючись.

Толя розгріб мул залізачкою, яку відшукав на дорозі (це якась гава загубила, як збирали залізний лом!), витягся, поволі просунув голову і... зник за дувалом.

Скупий Салібаєв завжди крав воду, роблячи у себе греблю і не пускаючи у сусідні городи, але цього дня йому, видно, було не до цього. Днище арика було сухе, і Толя щасливо виліз по той бік дувала.

Мавпа лизнула його в ніс. Толя оглядівся — в кибитці тьмяно блищав каганець. Він поліз, тихо припав до віконця і побачив: Даодат спала, згорнувшись на килимі. Норі не було.

Ні, вона таки, мабуть, поїхала! Вірніше, її повезли силою. Адже не могла вона забути піонерський обов'язок — покинути «Лолу». Ні, ні!

Толя вже збирався повернутись, аж тут Мавпа щось нанюшила і миттю кудись побігла. Толя вгледів, що вона помчала до сараю, колишньої майстерні Салібаєва.

От маєш, тепер панькайся з нею! Толя пішов туди ж, наміряючись потягти Мавпу назад за вуха, аж тут побачив: собака стояла, нюхаючи двері замкненого сараю, і привітно вимахувала хвостиком. Точнісінько так, ніби бачила знайомого.

І тут Толя виразно почув — з сараю линув тихий плач: то плакала Норі.

Кров шугнула йому в обличчя. Нестримано, забувши обережність, він, кинувшись до дверей, заговорив:

— Норі, Норі, це ти? Обізвися. Це я... Толя. А за ворітьми — Гафур...

Шарудіння почулося в сараї. В щілку біля замка він почув — так, це говорила Норі:

— Мене тато замкнув вже другий день. Розсердився, коли ви були. Я відмовляюсь їсти, голодую. Хай випустить мене! А це дуже тяжко... Я так хочу їсти...

Толя мовчав вражений.

— Ти не думай. Я не плакала. Та мені страшно. Я копала у кутку кетменем. Вийти треба... Я не можу... Я не хочу так жити... Ти не знаєш, який це жах...

І знову тоненько, як птах:

— Толю, визволи мене звідси... зараз...

Толя заметався, як опечений. Він знав одне: ніч проходить, скоро повернеться Салібаєв і тоді...

Він кинувся до замка. Висячий грубий замок. Товста клямка. Її можна відбити, це не проблема. Але це ж буде чутно, чутно...

— А де дірка, Норі, де?

— Там, у правому від тебе куті — ти підійди, я постукаю — по-моєму, там стінка, яку легко можна продовбати.

Весь тремтячи, Толя кинувся мацати стінку, він уже не думав — може чи не може прокинутись мачуха, прийти Салібаєв... Визволити дівчину негайно!

Дійсно, в цьому місці стінка з дерева і саману підгнила. Толя колупнув її своїм складеним ножиком — вона легко піддавалась. Але це не те! Не те...

Мавпа завзято лапами рила під стіною землю, ніби допомагала. Чортеня! Толя раптом побачив, як вона витяглась і пролізла в дірку. Подумати тільки, вона вже дісталась до Норі! Адже через стінку почувся вигук Норі і привітне скавчання собаки.

— Стривай, я в дірку просуну тобі кетмень,— почув він голос Норі.

Він намацав у дірці палицю від сапки, рвонув її до себе, витяг. Тоді, нічого більше не думаючи, почав торсати залізякою гнилу дошку. Вона подалась, затріщала. Толя навіть не здивувався, коли побачив поруч Гафура.

— Там тихо,— мовив він,— а тобі треба допомогти...

В руках його теж була залізяка, та сама, якою він пробував хід під дувалом. Вдвох вони враз витягли дошку. Чхаючи в купі пороху, з сараю вискочила Мавпа і за хвилину виглянуло личко Норі.

— Обережніше! — прошепотів Гафур,— не подерись об гвіздок...

— Тихше! — мовив раптом Толя.— Чуєте?

Злякано вони присіли. Схвильовані серця билися неможливо гучно.

Двері кибитки ледве відчинилися.

— Алі? Ти? — гукнув сонний голос мачухи. Ніхто їй не відповів, і засув клацнув знову.

Запала тиша підбадьорила дітей. За якихось п'ять хвилин вони опинились на вулиці. Толя дав свого кашкета Норі — у своїх таджицьких штанцях, підібравши платтячко, вона виглядала хлопчиськом. Але коли Гафур їй сказав: «Ну, що ж ти все ж таки накоїла?» Норі поглянула навколо, губи їй скривились, і «хлопчисько» заплакав.

— Страх не люблю, як плачуть жінки,— сказав Гафур і тут же ласкаво сіпнув її за кіски.— Я от твою роль вчора танцював, так не плакав...

— Мою роль? — перепитала Норі.

Але плакати вона покинула.

— Швидше! — сказав Толя.

Порожнім провулком вони пройшли до самого хауза. Аж тут почули розмову, п'яний спів...

— Сюди, за вербу, сідай! — скомандував Толя.

Вони причаїлись за кам'яним парапетом. Мавпі закрили руками морду, бо вона зібралась загавкати. П'яні пройшли поруч, і Норі вся затремтіла: це був тато!

Все те, що відбулось страшної ночі, знову встало перед нею, і, міцно вхопившись за руку Толі, вона зашепотіла:

— Ходімте ж, ходімте! Швидше... Віра Павлівна... Ви приймете мене?

Мавпа заливчасто загавкала. Бігцем діти припустили до будинку.

Так почалось нове життя сирітки Норі.

СЛІШИЙ МАСАЖИСТ

Надійка повернулась з школи до госпіталю зовсім приголомшена подіями. Професор, Віра Павлівна, рідні, дорогі, знову близько від неї! Але професор тяжко хворий. Це набрякле обличчя, цей брунатий колір шкіри! І таке горе: Катря, дорога подруга, єдина в світі Катря, була так близько і... тепер невідомо де...

Надійка пішла радитись до головлікаря — сказати, чи не сказати Олесеві про присутність професора, Віри Павлівни. Адже про Катрю, про Катрю не можна було ні слова!

Госпіталь тільки сьогодні розташувався у цих просторих будинках, круг яких шелестів чудовий сад. У хворих відразу піднявся настрій. Теплий Таджикистан зустрічав їх увагою, подарунками, чудовою природою.

Ідучи до головлікаря, який оселився у маленькому флігелі, Надійка побачила, як в саду по алеї гуляв Олександр Горієв.

Приїхавши, він ніби спеціально демонстрував свою байдужість до нових місць, до нових фізметодів лікування. Він не схотів пройтися парком, невимогливий — коверзував за обідом і скаржився на головний біль.

І все ж... Надійка побачила, як він гуляв парком. Зупинився біля троянди й замислився, обережно обмацавши її пелюстки.

Ціла буря переживань була на цьому незрячому й ніби байдужому обличчі. Хто б сказав, що незряче обличчя теж може відбивати бурю почуттів?.. Але це було так. Надійка знала, яким рухливим було завжди Олесево об-

личчя. Самий його рот — іронічний і доброзичливий, впертий і жагучий — скільки він промовляв! Надійка бачила це обличчя після контузії змордованим, розпухлим, але тепер воно стало чистим і повертало свою звичайну рухливість.

Вона зрозуміла: Олесь слухав. Ледве помітний вітерець пробігав по деревах, і якісь пташки, — не наші, якісь місцеві пташки! — клопотались і вовтузились навкруги гніздечка. Які хороші пісні виходили в Олеся! Катря — у неї талант диригента і здібність до симфонічного мислення. Хіба погана вийшла ця хореографічна сценка з «Лоли», яку написала Катруся за кілька днів для симфонічного квартету? Її в школі показали Надійці. Але пісень Катря майже не писала. Проте Горієв...

— Олесю, ти гуляєш? Я рада...

Помітне невдоволення спалахнуло на обличчі хворого. Так, їй здається, вона не помилилась: він починає знов думати, мислити звуками. Адже це природно, слух, який відновився, замінить йому очі і...

— Чому б тобі не написати пісню про це місто Леніна, яке допомагає бити ворогів? Мені сьогодні показували текст...

Вона ледве не сказала, що текст їй показала Віра Павлівна, текст, який принесли Катрі з редакції і на який вона, Катря, почала, було, писати музику.

Олесь відвів руки від троянди, смикнувся.

— Надійко, я тебе прохав і прошу: ні слова мені більше про пісні і про музику. Слово честі, ти не маєш жодних жалощів; ти — жорстока...

Надійка розсердилася:

— Тільки вчора ти казав: прошу не жаліти мене. А тепер...

Вона вже м'яко взяла його за лікоть, повернула обличчям до сонця. Коли сонце вдарило йому просто в лице, спущені віки ледь затремтіли.

— Невже є реакція на світло? — подумала Надійка, — треба сказати лікарєві...

— Сонце... сонце... — ніби відповідаючи на думку, мляво сказав Олесь. — Але я знаю, це пусте! Я буду плести корзини...

— Фу, який ти незносний, — сказала Надійка. — Я сказала про це просто тому...

Тут у Надійки вийшла довга пауза:

— У цьому місті є дитяча музична школа-інтернат. І хто в ній працює — як ти гадаєш? Професор Сідерський і Віра Павлівна!

Сказала і злякалась — збиралась же радитись, чи говорити! Горієв ледь похитнувся і, ніби шукаючи, на що спертися, щоб не впасти, схопився за Надійчину руку.

— Вони тут! І ти їм сказала про мене?!

— Нічого не говорила, — збрехала Надійка. — Професор лежить хворий... серцем... Віра Павлівна лаштує концерт для госпіталів. Можливо, вони будуть виступати і у нас.

— Я не піду! Нізащо! Щоб вони... побачили... пожаліли мене...

Він одвернувся від Надійки і лівою, здоровою стиснув свою покалічену руку. В цьому рухові було стільки болю, що дівчину пройняло каяття. Ні, не треба було, не треба було цього говорити!

Стало тихо, і ніби замовк пташиний концерт. Тільки чутно стало, як вітер пробіг платанами і якась маленька бджілка з дзижчанням почала крутитись біля чола хлопця.

— Бджола! Жени її, Олесю, а то ще вкусить...

— Ні, — мовив Горієв ліниво. Надійці аж дивно стало, як швидко знов опанувала його байдужість. — Не треба. Пам'ятаєш, Катря любила, як дзижчать бджоли. Казала, що вони співають. А про Катрю... професор... Віра Павлівна... щось чули?

— Ні, — швидко відповіла Надійка, — ні.

Вона ще хотіла розповісти про Талочку, але вирішила, що нещастя тої не буде втіхою пораненому...

Близько почулася розмова — по алейці котився, як м'яч, веселий головлікар, а поруч з ним ішов високий, прямий, як палиця, на яку він опирався, чоловік у чорних окулярах.

— От і добре, що Олесь гуляє! — підходячи, мовив Аспазян. — В цьому прекрасному саду не можна не одужувати. А це до тебе, Горієв, прийшов новий масажист товариш Веприк. Його рекомендують як досвідченого масажиста — у нього руки — ну, вони, кажуть, як очі...

Головлікар зрозумів, що трошки зарапортувався, і додав:

— Я просто хочу сказати, що товариш Веприк втратив свої очі ще за громадянської війни, борючись за

нашу, Радянську владу. Але він не здався, я бачу, ні! Руки в нього, як у видюшого! І він, саме він допоможе відбудувати,— еге ж, саме відбудувати,— твою руку... Так, товаришу Веприк?

Сліпий вклонився у бік Горієва...

— Так, я дуже радий,— скрипучим голосом відповів він,— що мені дали змогу допомагати сміливим захисникам Вітчизни... А особливо, коли хворий піаніст... Я безумно люблю музику, я сам грав на флейті... Ах, соната «Аппассіоната»! Я в юнацтві обожнював...

— Ви, Надійко, улаштуйте зараз товариша на свіжому повітрі — отам, у великій бесідці. Він зробить Горієву перший сеанс. Взагалі, я думаю, ми цю бесідку відведемо під індивідуальну гімнастику та масажі.

Він одвів Надійку вбік і зашепотів:

— Якась старомодна фігура, але масажист, кажуть, знаменитий. І для Олесья дуже добре, що він з такою вадю. Мені рекомендував його особисто тутешній секретар міськкому. Ну, ідіть.

Він покотився назад, пихкаючи і махаючи хустинкою, а Надійка відвела обох сліпих до бесідки-павільйону, принесла їм стільці і табуретку. Хворі, які прогулювались, побачивши, що масажист сліпий, делікатно відійшли, лишаючи двох на самоті.

— О, так... Давайте рученьку!

Сліпий взяв руку мовчазного Олесья і почав обережно обмацувати.

— Куди поранення? Я вже знаю, в лікоть.

— В лікоть і плечеву кістку.

— Знаю... знаю... І три пальці не згинаються. І рука майже нерухома. Ай-я-я! Як це можна довести руку до такого стану! Мовчіть, мовчіть, я розумію, війна, тяжкі умови.

— Я — музикант! — глухо промовив Олесь.— І знаєте... Ви, виходить, мій колега по нещастю... з очима. То, сподіваюсь, ви мені скажете щирю правду: можна відбудувати мою руку? Ну, настільки, щоб, приміром, зіграти «Кампанеллу» Ліста. Якщо так, витрачайте на мене ваш хист, ваше вміння, сили. Та коли це марно...

Масажист сплеснув руками:

— Ну нащо б я обманював свого колегу? Нас, сліпих, завжди жаліючи обманюють. А я, я саме нащо буду

вас обманювати? Бог привів мене до вас. Рука ваша дійсно в поганому стані, але я не буду старий масажист Анатолій Веприк, якщо за кілька місяців ви не будете нею володіти, як здоровою. От побачите!

Надійка подумала: самовпевнений дядько! Професор, відомий професор-ортопед сказав, що руку з такими пошкодженнями нервів не відбудуєш, особливо як руку піаніста. Але ж це добре! В теперішньому стані Олеся добре, якщо він учепиться за цю нездійсненну мрію: повернути принаймні руку піаніста.

— Так, робіть такий рух! Боляче? Це нічого. Не бійтесь. А головне, сьогодні ж ви сядете грати. Тут, здається, є рояль...

— Цього вже я не буду робити!

— Але це потрібно!

«Чудово! — занотувала про себе Надійка.— Треба сказати кухареві, щоб нагодував масажиста якнайсмачніше. Він виснажений, блідий, треба його підправити».

— Ну, ви працюйте, а я прийду за півгодини. І підемо обідати.

— Та що ви! Я снідав...

— Ні, це вже без розмов.

Вона залишила Олеся й масажиста дружньо сперечатись, а сама поспішила на кухню, передала кухареві Миколі Івановичу наказ головлікаря добре погодувати масажиста, а потім зайшла провідати Тьому.

Тьому влаштували на повітрі на відкритій веранді, неказанно щасливого.

— Мое рятівне коло вже ширшає! — зустрів він Надійку веселою усмішкою.— А що робити: для кольорів Таджикистану моя туш не звучить. Де ж взяти фарби?!

— Найдємо! Найдємо! — поспішила втішити його Надійка.— У нас чудові шефи — знаєте, дитяча музична школа.

— І завтра у нас концерт — я вже знаю. Але Олесь! Як стріне концерт Олесь? Він сказав, що нізащо не піде слухати.

— Ого! У нього там зараз такий масажист, що умовить і на роялі грати!

За півгодини вона зайшла по масажиста. Олесь сидів з червоними плямами на щоках. Очевидно, він продовжував свою суперечку всі півгодини.

Але ці червоні плями Надійка вітала всім серцем: тільки день в цьому саду, в новому оточенні, і зникає страшний транс байдужості!

Вона повела масажиста довгою алеєю до кухні, а він трусив дрібним кроком, довгий і худий, безнастанно базикаючи про те і се. Раптом вийняв крихітний ляльковий флакончик і простяг Надійці:

— Дівчино! Я хочу подарувати вам дрібничку. Це рожеве масло. Адже ви, мабуть, не маєте добрих духів, а це...

Надійка спалахнула:

— Я не візьму! Для чого це?!

— Як — для чого? Як може гарна дівчина не любити пахощів?!

— Коли скінчиться війна, тоді будуть і плаття і духи! — строго сказала Надія.

— Шкода! — з жалем сказав сліпий. — Я від щирого серця. Цю дрібницю мені подарували в радгоспі.

Ображений, він сховав флакончик і замовк.

Микола Іванович, старий кухар, жартівник і фантазер, розчулився, коли побачив, що масажист сліпий. Надія залишила його поклопотати біля Веприка, а сама подалася додому, до гуртожитку, який влаштували дівчатам. Йй не терпілося використати свій вільний день, зробивши іще візит музичній школі. Адже треба, щоб вони знайшли Катрю, любу Катрю!

Рожеві гори купались в сніжно-білих хмарах. Небо було блакитне, як вимальоване. Надійці раптом захотілось грати. Заграти хоч трошечки! А де ж, де взяти арфу?

І раптом вона носом до носа надибала Аспазяна, який ішов з високим чоловіком в білому халаті. Вона пізнала пташиний, з горбочком ніс, тонкі губи. Невже це той завгосп із школи, з яким вона вчора знайомилася у професора?

— Надіє! — гукнув її Аспазян, і вона побачила, що він чимось до краю схвильований. — Де масажист, який...

— Я відвела його до Миколи Івановича, — здивовано відповіла дівчина. — А що?

— Чуєте? — звернувся Аспазян до лейтенанта, — він у кухні, значить...

— Ми затримаємо його, коли він вийде з території

інституту,— сказав Клименко.— Але треба не спускати з нього очей.

Він зупинився і подивився в обличчя Надійки сірими пронизливими очима.

— Цей масажист — великий злочинець — одно, що можу вам поки що сказати. Ходімте на кухню, я удаю, ніби я з сануправління.

Вмить він вийняв носову хустку і зав'язав собі голову:

— У мене болить голова, ми підемо до Миколи Івановича прохати міцного чаю...

Тремтячи, дивуючись, Надійка пішла з Клименком до кухні.

— Щасливо! — прошепотів їм услід Аспамян.

— Де наш масажист? — весело запитала Надійка Миколу Івановича.— У товариша — знайомтесь, це товариш з сануправління,— розболілася голова, дайте нам міцного чаю.

— Товариш з сануправління! — Микола Іванович заклопотався: «Ще знайде якийсь бруд!». Кинувся наливати чаю.— Будь ласка! Будь ласка! А масажист — веселий! Надушив мене рожевим маслом. Акуратист... Пішов руки мити. І як він добре сам ходить!..

— В товариша з сануправління до нього справа...

— Де умивалка?

— Ось тут, у підвалі.

Борис Омелянович повернув на сходи. Надія хотіла іти за ним, він зупинив її жестом.

Тут було всього кілька східців. Дзюркотіла вода, і, притишуючи кроки, Клименко ішов зовсім нечутно. Побачив великий умивальник, але біля нього масажиста не було. Ах, он де він...

Поруч був другий величезний стік для миття посуду. На ньому стояв цілий конвейер помитих тарілок, і тут Клименко побачив масажиста.

«Спокій,— сказав собі Борис Омелянович, йому здавалось, що надто гучно стукає серце.— Спокій!»

Але спокій відразу зник, коли він побачив, що масажист, який стояв в півоборота до нього, сквапно, тремтячими руками намагався відкрити якусь пляшечку.

— Руки вгору! — скомандував Клименко.— Руки вгору, пане Ліщинський.

Масажист здригнувся, сіпнув рукою і навмисне чи

мимоволі випустив пляшечку, яка брязкнула між тарілками:

— Хто це? Що за жарти? Я не розумію! — заскиглив він.

З револьвером у руці Клименко підійшов ближче:

— Без жартів! Руки вгору, так, так! Піднімайтесь по сходах. І не заплющуйте очі — це марна річ, чого доброго ще розіб'єтесь, тут слизько.

Шпигун підняв руки і повз Клименка пішов до сходів.

Він ішов вже ніби скорившись, спокійно і все ж підроблюючись під обережну ходу сліпого.

— Недоречно жарти для людини без очей... — І раптом блискавично кинувся на Клименка, вдарив ножем в бік і зник нагорі.

Обливаючись кров'ю, Клименко вистрілив вгору. До нього вже бігла Надійка, люди.

— Заспокойтесь, Борисе Омеляновичу, Микола Іванович вже зборов його, і наші хлопці з міліції тут... Який жах, ви поранений?!

Задихаючись, Клименко говорив:

— Подивіться: там між тарілками пляшечка... Хай знайдуть, дослідять. Бережіться: по-моєму, він підкидав якусь отруту... Може й бактеріологічна диверсія!

ПОРЯТУНОК

Коли Катря зрозуміла, що замурована з Алімом в старому зиндані, вона, як це не дивно, відчула велике полегшення. Адже тепер хоч на якийсь час вона недосяжна для ненависного Ліщинського. І не треба буде також іти з Алімом у небезпечну мандрівку, хитруючи бодай і з ворогом, що завжди було тяжко для прямолінійної Катриної владі. А там якось та буде! Вона не може так загинути, не може! Адже вони — її товариші, і Хусні, і Лена, і Борис Омелянович, не могли не шукати її...

Зовсім інакше сприйняв всю ситуацію «наречений». Він ніби втратив розум, плакав, молився і проклинав долю, потім почав розгрібати землю, щось шукаючи. Не знаходив і знов вибухав розпачем. Забувши, хто така Катря, розкривав їй свої нові прикрасі.

— От, подумай, апа, золото тут у шухлядці було, там, де паспорти у нього хоронились. І нема, о аллах, нема...

Раптом падав перед Катрею на коліна:

— Шукай, апа, благаю тебе. В мене очі старі, щоб шукати, руки слабі, щоб каміння розгортати. Багатство тут є, знайдемо, твоя доля буде.

— Добре, добре,— стримуючи почуття огиди, відривала Катря від себе цупкі, мов павучі лапи, руки.

Хай шукає, треба йому допомогти, це краще!

З базікання старого вона зрозуміла, що десь тут, в якомусь таємничку у стінці зберігалась валюта шпигуна, його документи, фальшиві паспорти тощо. Чи не треба було справді це відкопати,— щоб потім передати кому слід?

Передати!..

Катря подивилась на велику купу щебню і каміння, яка височіла перед нею. Там був без сумніву вихід із цієї «камери смертників». Та навіть сліду дверей не було — каміння, каміння. Зрушене склепіння. Аж раптом їй здалося, що просто над нею дірка, бо відчувається порух повітря. Значить, якщо розкопати трохи, можна сподіватись вийти — куди? — за словами Аліма у кам'яний «коридор», а звідти — хід на волю. Якщо, звичайно, вихід не завалено зовсім... Якщо...

— Гарзд, Аліме, кажи де шукати твої скарби. Я розкопаю тобі, ого, я городи вміла копати, я селянка! За це ти допоможеш мені. Ми разом проб'ємо тут вихід. Тільки швидше, швидше, поки не повернувся «він».

Зсмлструс, очевидно, дуже вплинув на старого. Катрі довго треба було втовкмачувати Алімові, що єдиний вихід з становища це спробувати вийти з кам'яної могили. Він ніби збожеволів, сидів накарачках і скиглив.

— Знаєш що,— знайшла вона несподіваний психологічний хід,— якщо повернеться хазяїн, він сам забере свої скарби, а ти лишишся знову, як бідний пес. А якщо прийдуть сюди по мене, то тільки тобі лишиться відповідати за всі злочини хазяїна!

Поволі до Аліма ніби поверталась свідомість і вся його жадність. І він вже сам тягнув Катрю в куток.

— Отут, апа, копай швидко. Допоможеш мені, нагороджу!

Старик звідкись притяг заступ (може, тут ховали забитих?) І вона взялась до роботи.

Катря прийнялась розчищати завал. Старий працював з азартом. Незабаром з радісним вигуком він вийняв

з стіни цеглину і тремтячими руками витяг металічну шухлядку. Розкривши, перебирав папери, гроші, золоті речі, потім вернувся, поліз у дірку і вийняв чорний футляр.

— Флейта? — перепитала з здивуванням Катря.

— Бери, бери, музик,— сказав старий,— очевидно, дуже задоволений інтересом Катрі до цієї дрібнички. Скнара зрадів нагоді подарувати замість грошей цю, видимо, непотрібну річ.

— Флейта, музик сліпого,— додав старик і навіть посміхнувся уперше після землетрусу.— Сліпому це непотрібно тепер. А ти — музик, ти будеш грати!

Флейта сліпого! Він справді віз її в вагоні, потім збирався прийти до школи грати, і чомусь не прийшов. Невже цей огидний злочинець і несимпатичний сліпий — одне лице?..

Катря схопила флейту й автоматично приклала її до вуст. В дитинстві вона грала на дудочці діда, в школі трохи вивчала і флейту, її, як і інші оркестрові інструменти, проходив диригентський клас.

— Мовчи! — злякано grimнув на неї старий,— потім. А так ще почує... «він»...

— Ні,— зітхнула Катря, отямившись,— ніхто не почує.

Надто глибока була кам'яна могила. І раптом їй так жагуче схотілось вийти на волю до сонця, музики, життя, що вона схопила старого за руки і знов потягла до купи каміння:

— Швидше! Швидше! Давай розкидати каміння! Треба вийти! Треба виходити звідси!

Завзято вона схопила перший важкий камінь, відклала його вбік, потім взялась за другий...

Працювали вони довго, години дві, а може чотири, не раз і не два хід знову завалювався, аж ось радісний вигук вихопився з грудей Катрі — вона відчула за заступом порожнечу...

— Старик, тут ми пройдемо, ось побачиш!

Вони наполягли ще й дійсно відкопали хід. Алім перший проліз у дірку, за ним вийшла і Катря.

І тут вона побачила, що надворі день — високо над ними в отворі кам'яного колодязя височіло небо, справжнє сонячне небо. Це було так прекрасно, що Катря забула всі прикrostі і закричала так дзвінко, як кричать тільки в юнацтві:

— Там сонце, день! Ми вийдемо звідси!

Та Алім, який кинувся, було, нишпорити під стіною, закричав як несамовитий:

— Драбини! Драбини немає! Він хитрий, він забрав її з собою, щоб ми не могли вийти без нього. Хай аллах покарає його дітей, хай буде він проклятий!..

З незв'язних слів старого Катря зрозуміла, що вибирались вони з колодязя з допомогою складної драбини, яку потім ховали десь у скелях, і що та драбина зникла.

— Давайте ще пошукаємо,— запропонувала дівчина.

У колодязі було темно. Світло зверху сліпило очі, і тоді, намагаючись не дивитись вгору, Катря почала розшуки.

...Так, це був кам'яний мішок з гладкими стінами, за які аж ніяк не можна було зачепитись. Тільки збоку, на тій стіні, де був вхід у «камеру смертників», виднілася величезна розколина. Купи каміння, груди землі, які, очевидно, просипались зверху.

— Ми складемо десь під стіною кам'яні східці,— зашепотіла Катря. Вона говорила пошепки, бо їй здавалось, ніби «він» чатує десь у цій кам'яній могилі.

— Ой, ні,— похитав головою старий.— Високий мур, не доберемось до верху.

— Дійдемо, ми нанесемо каміння ще звідти, з «кімнати». Ходімо!

Катря знову відчула шалений прилив енергії.

— Ходімо. Ходімо! Принесемо звідти каганець.

Вона кинулась до того ходу з камери, який вони продовжали з такими труднощами, пролізла назад, Алім — за нею. Як вчасно вони повернулись! — каганець ледве блимав, а коробку сірників треба було економити. Вона поправила гніт, щоб нести. Поруч лежала флейта, вона схопила її — о, тепер вона заграє, може з колодязя і буде чути, звуки полинуть вгору, як птахи!

Старик кинувся до своїх скарбів, щось бурмотів і порався біля них. Він засвітив сірника, і Катря подумала, що непогано б було взяти з собою сірники. Та хіба він дасть...

Вона тільки ввійшла назад у колодязь, як раптом щось гупнуло, її обсипало землею, і зрозуміла: вся їх робота пішла намарне, хід, який вони прорили з таким трудом, завалився. Чула крик старика, повернувшись назад,

але тої ж миті спіткнулась об щось — каганець брязкнув додолу і погас.

Так вони і лишилися тепер нарізно — випадкові спільники по нещастю і смертельні вороги: старик в «камері смертників» з своїми скарбами, їжею і Катря — одна в темному колодязі.

Чи буде старий добиватись знову зробити хід? Звичайно, ні, міркувала Катря, йому заважатиме скнарість. Він лишився там зі своїми скарбами, з їжею, і певно чекатиме на свого хазяїна, йому навіть краще, якщо той розправиться з «нареченою» без нього і хто тоді скаже, що скарби не завалило зовсім?

...Розправиться!

«Ні, не розправиться!» — з раптовим приливом сили вирішила Катря. Якщо «він» з'явиться у колодязі, вона буде боротись до останнього. Каміння їй буде обороною, нарешті, вона вийде звідси!

Ця темрява! Призвичаївшись трохи, Катря почала помацки складати під стіною каміння, утворюючи сходи. Швидко вона переконалася, що це на марне, його не вистачить і до половини. Єдине, що воно може стати їй барикадою, якщо прийде «він».

Тимчасом світляний квадрат поволі гаснув. Надходила ніч. Катря сіла на камінні зіщулившись, їй стало холодно. Щось зашаруділо навколо, і вона згадала скорпіонів і фаланг, про які їй говорили. Фаланги несли смертельну трупну отруту в своїх лапах. Катрі стало моторошно. Вона кинулась кудись пріч від каміння, і раптом рука намацала щось пухнасте. Катря скрикнула, але це пухнасте не ворушилося і вона зважилась його обмацати. Яке щастя! Це була стара бараняча кошма. Як це добре! Катря чула, ніби каракурти, скорпіони і фаланги тікають від запаху баранячої кошми, бо барани їх нищать. Дівчина радо схопила її, сіла на неї. Так було тепліше.

Вгорі квадрат засвітився зорями — вони були безмежно глибокі. Здається, от-от впадуть в колодязь, в руки Катрі, засвітять їй... Таку казку розповідала їй, ще малій, бабуся Меланка. Смішні казкові мрії! Нащо вони згадалися?!

Грати! Сигналізувати! Катря, згадавши про флейту, знайшла її, приклала до вуст.

Что день грядущий мне готовит?..

Вона зіграла арію Ленського. У відповідь почувла якийсь стукіт. Серце їй затремтіло — невже її почули? Стукіт повторився. Яке розчарування! Стукали через стінку, це старик подавав їй знак. О, він, певно, боїться її музики! Ні, вона буде грати, і хай почують її друзі чи навіть вороги!

Катря почала грати улюблені мелодії з класиків. Їй стало легше. Небо вгорі стало світліше і над нею вплив місяць — справжній повний місяць. Дівчина чомусь дуже зраділа йому — тонкий промінь впав до її ніг. «Спасибі, місяцю, спасибі!» — зашепотіла Катря, на мить ставши Катрею-хімерницею. Вона покинула грати і з якоюсь надією в серці влаштувалась спати на купі свіжого щєбню біля своєї барикади. Згорнулась на кошмі і несподівано для себе справді заснула. Так сплять тільки в юнацтві, зневажаючи голод, втому, страх смерті, і вона побачила сон.

Бувають сні, в яких людина лишається точнісінько сама собою, діє за своїм характером. Такий був і цей сон.

Катрі приснилось, що вона диригує симфонічним оркестром, і він виконує п'яту симфонію Чайковського — про це вона мріяла багато років.

Перед війною Катря знала і любила свій оркестр — оркестр музичної школи. То був хороший оркестр — з талановитих підлітків. Та цей, у сні, був такий, про який вона тільки мріяла, — великий оркестр дорослих висококваліфікованих митців симфонічного мистецтва.

Велике щастя для молодого музиканта грати концерт з оркестром. Це ні з чим незрівнянне високе почуття, коли, здається, сто чоловік знаходять одні думки, одне серце. А ще більше щастя керувати таким оркестром.

Катря відчула у сні холодок хвилювання, на неї були звернені очі митців-музикантів. Безліч вогнів горіло над нею — люстра кидала над нею м'яке світло, в кришці відкритого рояля відбивались блиски, такі ж блиски горіли в очах дебютантів. А за роялем Катря побачила маленьку тоненьку дівочу постать. Катря дивиться на неї і здається їй, що то вона сама, коли грала з оркестром перший концерт Чайковського... Ах, це було тоді, коли Олесь освідчився їй в коханні! Олесь, а де ж він? «Ні, ні», — міркує Катря, це їй примарилось, зараз вона диригує оркестром. Вона сходить на поміст і бачить, як всі очі оркестрантів зводяться на неї. Вона піднімає руку і

серце їй тріпоче від захвату. Зараз вона має віддати цьому колективові не тільки свій хист, а і всю душу. Велична трагедія людської душі розгортається перед слухачами.

Катря піднімає руки, як крила, і несеться вперед в потоці звуків. Які прекрасні юнацькі мрії! Це, певно, Олесь бере її за руку, її коханий! І про нього, ніби знесені на лебедячих крилах, розповідають звуки.

Але потім темрява знов ковтає Катрю. Стогнуть, плачуть валторни, тривожать гобої. Це війна, смерть, насильство. Це зиндан, в який вкинуто Катрю. Це трагедія людини.

...Катря заплакала ві сні. Заплакала, але не прокинулася, бо в сновидіннях голос професора казав їй:

— Ти ж не забудь — остання частина симфонії — це перемога добра над злом, навіть у смерті гордої прекрасної людини.

І почула, як скрипки знов заквилили, як лебеді.

Коли Катря прокинулася, вона побачила над собою квадрат зовсім світлого неба. Прокинулася, бо її розбудив шум — гомоніли люди, багато людей, і їй здалося, що то шумить схвильований концерт зал. І в цьому шумі вона почула: кликали її!

— Катре, Катрихон, озовися!

— Я тут! — крикнула Катря радісно.

Вона зрозуміла, що за нею прийшли її друзі, бо тільки вони могли кликати її так ласкаво.

К О Н Ц Е Р Т

Всі в госпіталі нетерпляче чекали концерту. «Шефн» — юні музиканти, які зустріли поранених щирим дитячим привітом, квітами, увагою, збирались принести їм своє найдорожче: музику, пісні. І кожний згадував своїх дітей, братів, сестричок, і кожний, пригадуючи ті страшні кривди, які приніс дітям фашизм, ще більше розпалювався бажанням видужати і боротись знову.

В просторій білій палаті, з вікном у сад, де оселилися Тьома і Олесь Горієв, розмовляли теж на цю ж тему.

— У мене є, ні, були небожі Аля й Петя, вони дуже любили співати, — згадував Тьома. — Близнята, вони ще в дитячому садку вражали своєю музикальністю. Брат збирався їх учити. Їх убило бомбою на вулиці, у перші

дні війни... Я пригадав це, коли маленька чорнява дівчинка і білявий хлопчик подарували мені червону троянду і пообіцяли фарби. Знаєш, що я змалював сьогодні?

Він подивився на малюнок, який зробив цього дня.

— Не знаю,— сказав Олесь,— не знаю. Це жорстоко питати мене, чи я знаю...

— Вибач. Отже, на цьому малюнкові написано «Новітній Ірод» і зображений Гітлер в туніці, який тримає настромлену на багнет дитину. Це я до номера стінгазети. А Надійка сказала, що можна надіслати кілька малюнків сюди до редакції газети: у них є «Вікно са-тири».

— Ти молодець, Тьомо,— мовив Олесь, сидячи на підвіконні,— не те, що я.

Він сидів, притулившись головою до теплої лутки. Після того як він пережив раптове піднесення, йшов знову спад. Новий масажист, сліпий, але, здавалось, бадьорий, енергійний, що обіцяв підправити його руку, виявився шпигуном-диверсантом. І добре, що якийсь демобілізований лейтенант встиг піймати його на гарячому, коли він підкидав у кухню ампули з холерними чи чумними бацилами. Справжнього масажиста бандити напередодні убили. Так, принаймні, розповіла хлопцям «під секретом» Петрівна, так «під секретом» сказала їм і лікарка.

— А лейтенант цей, кажуть, тяжко поранений цим мерзотником... І ніби він у нас тут десь лежить у інституті.

Тьома немов відповів на Олесеві думки. Треба сказати, що ці два дні темою розмов майже всіх хворих були: шефи-діти, майбутній концерт і нездійснена диверсія.

Горієв був як ніколи смутний, блідий. У нього (бували такі дні) особливо дзвеніло в голові, особливо боліла незносним болем пошкоджена рука. Напівпаралізована, інколи різкоболюча, вона, здавалось, висіла зайвою на передпліччі. Краще б ампутувати її зовсім! — інколи з'являлась думка. Та ні, нерозумно це, адже Тьома скаржився, що в нього болять відрізані пальці!

— Олесю, я хотів би змалювати гори, які бачив вчора, як нас переносили — ніби на картині. Вони прекрасні, заперечень нема, але в них, розумієш, є якась певна обмеженість. Ні, я люблю, коли є гори і є море. На Кавказі це поєднання краще. І все ж мені хотілося б змалювати

якийсь пейзаж. Адже юні шефи обіцяли мені хороші акварельні фарби.

— Ці хлопчик і дівчинка?

— Так.

— На чому вони грають, казали?

— Він — на флейті, вона — на роялі...

— На роялі...

Горієв промовив це слово з таким сумом, що Тьома, який безперестанно говорив, розважаючи сусіда, на хвилину замовк. І все ж, — подумав він, — Горієв значно кращий: у нього все менше нападів тої страшної байдужості, коли він, за його ж словами, стає ніби глухий і німий, коли життя, його звуки, його інтереси відсуваються кудись неймовірно далеко...

— Вони гратимуть на роялі сьогодні в чотири руки «Нелюдимо наше море». Це чудова річ... про море, розумієш, моє море... Ну, невже ти не підеш послухати?

— Я вже казав: не пі-ду!

— Ну як тобі не сором! Ти...

У двері постукали. Горієв ліниво відповів: можна. Певно, знав — шефи! Яке щастя, що приходять тільки незнайомі. Надійка, очевидно, виконала обіцянку — мовчати про нього, а то б вже прийшла Віра Павлівна. О ні, не треба, не треба!

Двері відчинились, і в кімнату ввійшла дівчина. Вона була в національному таджицькому вбранні, з букетом червоних троянд, і, здавалось, всі барви природи цього краю грали в складках цього шовкового плаття — червона, жовта, зелена, блакитна. На чорних косах відливала золотом червона тюбетейка, на щоках — грав рум'янець, а в очах сяяли зорі. Дівчина була така гарна, що Тьомі здалось, ніби до кімнати залетів чарівний яскравий птах. Чи це була красуня з казок Шехерезади?

Хусні (це була вона) швидко оглянула палату, ніби когось шукаючи. Біля вікна вона побачила високого руського хлопця, який ніби дрімав з закритими очима, і на ліжкові — кучерявого вродливого юнака, перед яким стояв своєрідний мольберт з незакінченим малюнком. Хлопець дивився на неї з таким подивом, що в руці в нього заляк пензель і креслив на подушці чорну пляму.

— Я, — сказала нарешті Хусні, — я не знаю, чи я туди потрапила. — Візьміть пензель, пензель! — показала вона

розгубленому хлопцеві,— забрудните подушку! Я шукаю товариша Горієва Олександра.

— Він тут! — сказав Тьома, бо Горієв мовчав, а Тьома відчував, що той схвильований звуками цього дівочого голосу не менш, як він, Тьома, спогляданням цієї чарівної пташки.

— Це він?! — схвильовано сказала Хусні і підбігла до Горієва.— Чому ж ви не відповідаєте?

— А ви... хто ви? — запинаючись, запитав Горієв. На хвилину, почувши дівочий голос, він наче збожеволів — подумав, що це... може бути Катря. Але вже оволодів собою, бо в голосі не було нічого Катриного, нічого!

— Я — Хусні Холматова,— сказала дівчина.— Я з музичної школи. Сьогодні наш концерт. А я, я так багато чула про вас... від професора, ви не думайте! І мені, нам сказала ваша сестра Надійка.

— Що вона набалакала вам? — різко запитав Горієв.

— Нічого! — зніяковіла Хусні, з усе наростаючим жалем дивлячись на закриті очі.— Цебто не те. Вона сказала: Горієва врятував Ібрагім Юсуфов із Ура-Тюбе. Горієв хотів би подякувати татові, мамі Ібрагіма... А я — родичка Ібрагіма.

— Он воно що! — сказав Горієв, повільно відходячи від вікна і сідаючи на ліжку.— Треба сказати, що ви розповідаєте дуже хаотично.

— Я, я хвилююся,— сказала Хусні. Вона ледве стримувала сльози. Вона ж знала — це наречений Катрі, і очі в нього невидючі, а вона навіть не мала права передати від неї простий привіт.

— Що ж, якщо ви родичка товариша Юсуфова,— здрастуйте! — сказав Горієв і чемно простяг їй свою руку.

І додав:

— А на ліжку мій товариш Тимофій Шаповал, моряк із Севастополя... Звичайно, він без кортика і блискучого одягу зараз, але хлопець хороший. Художник.

Тьома, зрадивши такій рекомендації Олеся (жартує, ніби здоровий!), зніяковіло поправив чуба і мимоволі скинув з пюпітра великий малюнок-карикатуру, над якою допіру працював.

— Я підніму! — сказала Хусні і кинулась до Тьоми.

Вона підняла й поставила малюнок на місце і, розгледівши його, вигукнула:

— О, яка добра політична карикатура! То це ви малюєте? Так, прекрасно! Може, ви будете мені малювати для агітбесід? Це я трошки працюю агітатором квартальним... Або знаєте що? Для наших політгодин... в школі... музичній... Їх у нас вів лейтенант, але тепер він — ви знаєте? — поранений...

Тут вона зупинилась, бо не знала, відомо їм чи ні про злочин диверсанта, про Клименка.

Весь захоплений, зачарований, Тьома дивився на Хусні, як дивляться на прекрасний твір мистецтва.

— Я буду, звичайно, буду... малювати вам все, що хочете. Але за це я попрошу у вас теж одну річ...

— О, я згодна вам допомогти. Ви ж наші підшефні.

— Дозвольте мені змалювати вас.

— Ну от, — відразу зникла Хусні, — навіщо мене?

Тут вона згадала, що Олесь так і стоїть біля свого ліжка, ніби у великому роздумі.

— Отже, товаришу Горієв, ви, як трохи одужаєте, їдьте до Ура-Тюбе, мама, папа Ібрагіма вас, як сина приймуть. А Ура-Тюбе — це таке місто, що там, коли скрізь спека, прохолодно, а коли скрізь холодно, там затишок. І ви там швидко одужаєте.

Олесь мовчав, ніби замислившись, і Хусні згадала, що в неї в руках червоні троянди. Вона принесла їх, що правда, щоб віддати від школярів Клименку, але виявилось, що він вже в іншій лікарні.

— От, — сказала вона, — я принесла троянди. Я поставлю їх тут — вам і вам...

Хвилюючись, вона почала ділити квіти на дві частини, аж тут двері відчинилися і на порозі виріс головлікар Аспазян в супроводі сестри.

— «Откуда ты, прелестное дитя?» — продекламував він, здивовано дивлячись на Хусні.

— Як ви пройшли? — задихаючись, сказала товста старша сестра. Вона страшенно обурювалась непорядками.

— Я? — спокійно перепитала Хусні. — Я через головний вхід увійшла. Ми концерт у вас улаштуємо. Я відділ народних інструментів веду.

— Натане Орестовичу, — благально сказав Тьома, — для політгодини в школі замовляють мені карикатури... Дозвольте ж змалювати квартального агітатора.

— Кого? Якого агітатора? — перепитав Аспазян і ви-

гукнув: — Жах! Ходять без перепусток, жах! Де дисципліна, Клавдіє Михайлівно, де, я питаю?

Хусні зовсім зніяковіла, спантеличена, забрала квіти і хотіла вийти, аж тут несподівано її пройняла образа. Вона підбігла до головлікаря і, розмахуючи квітами, напосілася на нього:

— Де? Що? Хто? Я можу й піти, і піду, піду. Вашим пораним тоскно, сумно. Товариша Горієва таджик Ібрагім врятував. Він моєї сестри чоловік, родичі прислали Горієва в гості запросити. Ви сердитесь? Я квартальний агітатор — такий незначний, але хочу не тільки лекції читати. Горієва на концерт запросити прийшла, позувати художникові вашому хочу. А ви...

Тут Хусні, весела Хусні, навіть схлипнула і заховала ніс у квіти.

— Що ви, дівчино мила, — мовив Аспазян, — він аж ніяк не сподівався, що його так проберуть. — Що ви, я не хотів вас образити! Будь ласка, приходьте, розважайте моїх хворих, але чому без перепустки? У нас військова дисципліна.

— Я прохала перепустку! У цієї товаришки, — відрізала Хусні, показуючи на сестру. — Вона відмовила: нема, мовляв, чого ходити!

Сестра зніяковіла.

— Недобре, Клавдіє Михайлівно, — докірливо сказав лікар і, щоб загладити інцидент, звернувся до Хусні: — Добре, іншим разом ви будете заходити до мене, чуєте? — особисто до головлікаря, а поки що попрощайтесь з нашими друзями, до концерту. І вам і їм треба відпочити. У мене з ними, так би мовити, «лікувальна» розмова.

Хусні пішла з палати, усміхаючись, залишивши червоні троянди. Аспазян сказав:

— Ну, товариші, я гадаю, що тепер ви обидва будете присутні на сьогоднішньому концерті. Вже для того, щоб помилуватись красою цієї дівчини, не можна не піти.

— А поскільки я цієї краси бачити не можу, — іронічно подав голос Горієв, — я не піду з спокійним сумлінням.

— Боже мій! — зніяковів Аспазян. — Я не зовсім точно висловився... Цю красу можна не тільки бачити, а й чути. Невже, Олесю, ти не підеш?

— Якже, піду, обов'язково піду, — сказав Горієв. — Ви не турбуйтеся.

— Підеш? Це чудово!

Але він не пішов.

Надійшов вечір. І велика зала (вона ж їдальня) інституту засяяла святковими вогнями. Вся в квітах, в сплетених дитячими руками гірляндах стояла естрада. На концерт прийшли всі, хто міг прийти, та й тих, хто не міг ходити, як Тьома, влаштували по боках зали на пересувних ліжках та кріслах.

Лишившись один в палаті, Горієв сказав, що в нього болить голова, і, попрохавши снотворного, вирішив заснути. Він чув всю метушню, приготування в залі — вона була зовсім недалечко, тільки через коридор. Кілька разів приходила Надійка, умовляла. Він випив велику дозу люміналу і заснув.

Але ж хлопець призвичаївся до цих ліків, а може, через велике збудження вони не впливали. Він прокинувся незабаром від великої внутрішньої тривоги. Пахли ніжно троянди, з вікна повівало запахом садів. Олександр сіз на ліжкові і прислухався: тривога і хвилювання яструлись в серці. Він прислухався і зрозумів, в будинок увійшла музика...

Як він любив колись, в музичній школі, коли в робочі дні, дні учоби, звучав музикою весь будинок. Хтось настроював скрипку, бриніла арфа, в класі ансамблю дзвенів струнний квартет. І тепер ніби так. Нез'ясне приємне хвилювання разом із звуками вливається в серце... Як прекрасно любити музику і вчитися розкривати її глибочинь! Горієв недаремно згадав дитинство: музикою був переповнений весь будинок, і сліпий зрозумів — на сцені грали діти...

Дзвеніли дойри, гітари, балалайки, ще якісь інструменти, заливався баян, і ніжна, крилата українська народна пісня пливла з зали.

Олесь встав, підійшов до вікна. Звідки линула пісня? Може, то шелестіли дерева від вітерцю, який прилетів з України? Може, дзвеніли в хмарках, які побували в рідних місцях, ніби намистинки, дощові краплі?

Повій, вітре, на Вкраїну,
Де покинув я дівчину,
Де покинув карі очі,
Повій, вітре, опівночі...

Пісня зо всіма нюансами ніби полонила весь будинок.

Не чути було ані найменшого руху серед слухачів. Де госпіталь, великий, шумний, з різними людьми, болями, стражданнями? Він весь мовчав, скорений піснею.

— Де ти, люба дівчино з України, мила Катря, дівчина з Вишнівки?..— прошепотів ніби вві сні Горієв.

Помацки, чіпляючись за стіни, він вирушив в коридор. Майстерно виконана пісня пододала його, вабила непереможно. І тихенько, щоб ніхто не побачив, він пішов на пісню безпомилково...

Поки він дістався до зали, оркестр народних інструментів закінчив пісню, і грім оплесків струсив залу.

— Горієв! Іди сюди! Тут є місце! Олесю! — зашепотіли навкруги, і вже хтось вів його, всаджував на стілець.

— Ах, яка ж хороша дівтора! Чому ти не приходив? Вже давно почалось. Тсс...

Олесь почув голос — він затремтів: голос був знайомий, дівочий, дзвінкий голос... Що це — мара? — Не може бути!

Хтось оголосив:

— Полонез Шопена а-дур.

Його любий полонез!

Загримів рояль, переможно, насичені любов'ю, полум'яним прагненням волі, понесли звуки прекрасного твору Шопена.

— Хто ж це грає? Хто?..— раптом крикнув Олесь.

— Дівчина! — відповіли йому.— Тихше!

«Катря! Це вона, її голос, її манера грати!!!» — промайнуло в свідомості Горієва. І, весь затремтівши, він підвівся, простягаючи руки вперед. Забувши, що він сліпий, хлопець так страшенно захотів побачити, хто це грає, що, скидаючи пов'язку, кліпнув віями і відчув, як нерухомі, спущені повіки відкрились, і з болем в очі, чи в око, блиснув неясний промінь світла...

В очах так нестерпно засвербіло, що інстинктивно Горієв став їх терти. І тоді з болем в переможних звуках музики йому повернувся зір... В світлі ламп замаячила постать чорнявої дівчини, яка грала на роялі.

Спотикаючись, шаленіючи від щастя, Горієв кинувся проходом між стільцями вперед, до естради...

— Ка-ат-ря! Я бачу!.. Катря! — повторював він.

Враз все стихло. Дівчина, яка грала полонез Шопена, скочила з місця і, зойкнувши, збігла з естради...

— Олесь... Аліку...— шепотіла вона, і це почули всі, бо всі, весь зал, затаївши подих, стежив за цією дивною зустріччю.

Юнак підійшов до дівчини, і вона кинулася йому в обійми. І тоді вже весь зал заметушився.

— Він бачить...

— Сліпий Горієв...

— Це його дівчина...

— Нервове зрушення!..

— Закрийте ж йому очі, негайно... Збережіть їх!

До Олесья вже кинулись сестри, марлевою пов'язкою закривали очі.

Аспазян сам бинтував голову Олесья і сяючи говорив:

— Бачиш, я знаю, що нервово зрушення... Я сподівався. Спеціалісти помилилися, це не органічне пошкодження нервів. Ні, ні, тепер терпіння! Очевидно, ти сам здер плівочку, що утворилась на очах, а тепер потерпи, потерпи, мій хлопчику, коли хочеш бачити.

А Катря, не звертаючи ні на кого ніякої уваги, говорила:

— Я вже давно тут.. Та мене, було, посадили до тюрми, до зиндана. Шпигун, диверсант. З роду тих Ліщинських, панів, пам'ятаєш?.. Мене визволили друзі. Я приїхала на машині.. і на концерт відразу. А тут — ти...

Чоловік у робочій спецівці протиснувся уперед і стиснув руки Горієва.

— Здрастуйте. Це я — Антипов, з міськкому партії. Це надзвичайно добре вийшло. Ми якраз згадували, що саме ви могли б нам написати пісню. І ви повірте: теплий Таджикистан, наша країна вас зовсім вилікує. Побачите!

Аспазян взяв Олесья під руку і повів з зали:

— Ходімо, ми подивимося негайно твої очі. А ви, товариші, не розходьтесь. Займайте місця.

З естради дитячий дзвінкий голос сказав:

— Починається другий відділ концерту...

Всі загомоніли, зашуміли стільцями.

— Тихше! — сказав хтось.

На сцену вийшла Хусні. Вся сяючи радістю, красою, вона оголосила:

— Яскраво, на весь світ горить полум'я нерушимої дружби народів Радянського Союзу. На зло фашистам, мракобісам, невірам вона квітне, як наша національна

квітка — червоний тюльпан!.. Зараз дитячий хореографічний ансамбль виконає вальс «Червоний тюльпан». Музику до нього склала українська композиторка Катря Майоренко. Першу роль виконає юна таджицька балерина Норі Салібаєва.

Завіса піднялась. І на сцену вийшли «червоні тюльпани».

ЛЮБОВ І СЛЬОЗИ

Коли Марія Михайлівна почула в редакції про те, що Борис Омелянович лежить в лікарні, тяжко поранений шпигуном, вона розхвилювалась надто.

Не могла стримати себе і, зайшовши до кімнатки Олени-сторожихи, дала волю сльозам. Та плачучи вона в уяві піймала іронічний погляд Бориса Омеляновича, який би сказав: «Навіщо ці зайві переживання?». І це якось відразу висушило її сльози.

...Допомогти хоч будь-чим, але чим?..

Неспокій, побоювання за життя Бориса краями їй серце. Останнім часом зміцніла їх дружба. Особливо близький їй став Борис з того часу, як вночі він одвіз її з шлунковою кровотечею до лікарні. Фактично він врятував їй тоді життя, як і її квартирній хазяйці, яка теж одужувала.

Дивно, ті сім днів, які вона пролежала в лікарні, зовсім голодна, бо їй майже не давали їсти, вводячи тільки протикровоточиві ліки, вона згадала зараз, як приємні, сповнені якоїсь сумної ніжності. Борис заходив до неї щодня, випрохавши дозвіл лікарів, і своїми турботами викликав заздрощі її сусідок, які вважали його за ніжного чоловіка. Щодня він приносив їй свіжі газети, квіти і десятки (як він смішно налічував) привітів від дітей школи.

Зараз, коли Клименко лежав поранений, може не-притомний, може в тяжкому стані, в уяві проходили моменти, коли він виявляв свою добрість, чулість, свою людяність та інші прекрасні риси характеру. Його робота в музичній школі, робота буденна, тяжка, зовсім не для людини розумової праці, була бездоганною. Як він її виконував, з усмішкою, з запалом навіть, і як піклувався про дітей! Він все робив від щирого серця. А коли вона, одужавши, зустріла його вже сама в прий-

мальні лікарні, він кинувся їй назустріч, буквально сяючи від радості, і сказав: «Ну який же я радий, що ви звелися на ноги!»

Так, він дуже добре ставився до неї, певно тому, що вона була подругою його нареченої. Певно тільки тому, а їй здалося (це вона тепер картала себе), що він любить її більше за всіх друзів...

Якось вона зайшла до нього додому, в його комірчину завгоспа, і була приємно вражена, що портрет Раї, який завжди висів у нього над столиком, зник. Її давно ображало те, що, незважаючи на всі вибрики її подруги, всупереч своїй гідності, він, очевидно, продовжував її любити. Тепер це кінчилося?

На столі поруч вона побачила силу книг і нот. Її здивувала підбірка книг: це були «Паганіні», «Теорія гри на скрипці», «Крейцера соната для скрипки». Ах, це, певно, підбірка для професора, він же скрипаль.

— Це для професора? — стверджуючи запитала вона.

Та він якось зніяковів (це Борис, завжди дотепний, жартівливий!). Він пересунув на столі ноти, ніби збираючись щось сказати, аж з них випав додолу фото-портрет. Поки він піднімав його, Марія встигла побачити: це портрет Лени з скрипкою в руках.

Він відповів їй чомусь зовсім тихо:

— Ні, це для Леночки!

Досить було подивитись в пронизливі і завжди правдиві Борисові очі, щоб дещо зрозуміти. І це «дещо» було Марії таке неприємне, що вона жартома вигукнула:

— Провал теорії «Кохати будемо після війни»? Чи ви просто збираєтесь учитись у Лени гри на скрипці?

— Що ви? — в тон Марії відповів Борис Омелянович. — Навіщо ці зайві переживання? Ви знаєте, що я можу грати тільки на нервах... деяких надмірно чутливих жінок.

— Щось на моїх нервах ви не грали, здається. Надто самовпевнені, друже...

Але буваючи в школі, зустрічаючись з «трьома мушкетерами», спостережлива Марія Михайлівна таки переконалася, що між Борисом Омеляновичем і юною скрипачкою зав'язується тонка ниточка кохання. І це її обурило.

— «Як? — обурювалася вона в думках, — Борис, палкий прикордонник, закоханий в свою справу, людина хоч

ї молода, але вже не хлопчисько, такий цільний і монолітний у своїй вдачі, і це зелене дівча, зовсім дівчатко, дуже талановите, дуже... Яке з них може бути подружжя?» — А Марії хотілося, щоб її друг мав щасливе «особисте» життя, адже він і так був ображений в своєму нещасливому коханні до Раї, легковажної подруги її...

Так думала Марія. І подумки вирішила, що буде, як може, відтягати свого друга від небезпечної чарівної Лени. Користуючись правом старої дружби, Марія все більше забирала його вільний час, вона намовляла його більше писати і надихала йому цю пісню про червоний тюльпан. Якийсь вони разом з дівчатами пішли на виставу до таджицького театру, і Марія Михайлівна оголосила Лені своєрідний герць за вплив на Бориса. Вона зібрала всі свої дотепи, які так любив Борис, була цікава і дотепна, як в юнацтві, коли хотіла комусь сподобатись. Цілий вечір вона змагалася з Леною (яка, без сумніву, почала його ревнувати, без усякого на те права). І все ж таки він побіг, як хлопчисько, за дівчатком, коли їй заманулося піти з вистави.

Коли вона це робила, вона гадала, що робить це тільки тому, що безглуздя дозволяти другові робити в житті дурницю (та ще й вдруге!). Про інше вона не думала.

Та от, коли Марія Михайлівна дізналась про поранення Бориса, те «інше» стало їй яскраво зрозуміле.

Вона зрозуміла, що друг Борис їй надто дорогий. І не тільки тому, що він хороша людина, і громадянин, а тому, що вона вже не уявляла життя без нього. Він був їй потрібний, як сонячний промінь, як цілюща вода рослині. Коли він зник в лікарні, життя її стало неможливим. В розпочатому нарисі зупинились літери, розмаялись, як хмарки під вітром, стрункі образи. Самообманом були її міркування, чи до пари йому Лена, чи ні. Вона, очевидно, сама розбила теорію про потребу кохання під час війни. Вона сама покохала «Дон-Кіхота»...

— Я бачу, ви дуже стомлені,— почула вона голос відповідального секретаря,— може, ви хочете піти й закінчити роботу вдома?

— Добре,— сказала Марія і закрила папку,— але я не піду додому.

— Добре.

Марія вийшла. Вона не любила секретаря, може,

тому, що він, молодий чоловік, замість фронту приїхав працювати сюди — з армійської газети. А, може, тому, що одягався в дорогі шкіряні пальта, а, може, тому, що вперто залицявся до неї...

Вона, звичайно, спочатку пішла до музичної школи.

Там про Бориса Омеляновича знали багато більше. І те, що він втратив при пораненні багато крові, і те, що лежить він в госпіталі, де і Олесь Горієв, Катрин наречений. В цьому ж госпіталі і мав розпочати свою диверсію сліпий. А можливо, що це не той нещасний сліпий, його, здається, убили, а Ліщинський — страшний агент двох розвідок, Катрин злий дух...

Це говорила Віра Павлівна, стара учителька, для якої Катря і Олесь були ніби рідними дітьми.

У Марії Михайлівни голова пішла обертом. Катря стала героєм її першої повісті про музикантку-партизанку. Її зворушлива любов до Олеся, і доля онуки баби Меланки, яка віддала життя за Вітчизну, — все це, здавалося, було цікавою канвою повісті. Та події останніх днів випереджали політ творчої думки, і Марія-письменниця вже губилась, чи йти їй за своїми думками, чи ловити ще карколомніший зліт справжніх подій. І творчість, і страх за лютого, героя твору і кохану людину, роздирали їй серце.

Марія відшукала Катрю і стала розпитувати, чи можна пройти до Бориса Омеляновича. Катруся розповіла, що все про нього вона почула від Олеся, коли вчора ввечері пішла провідати Горієва. Борисові було дуже погано, і втрюх — вона, Хусні і Лена — пішли до госпіталю пропонувати лейтенантові свою кров, бо хтось сказав, що йому потрібне переливання крові. Ну не повезло їм — поки вони розмовляли, якась медсестра дала свою кров. Особливо було прикро Лені — у неї, виявилось, кров тої ж групи, що у Бориса Омеляновича, та коли дізнались, що вона з Ленінграда, то й говорити не схотіли. Та щодо побачення, ні — до Бориса Омеляновича нікого не пускають, нема що й говорити... А Олесеві скоро буде операція в лівому оці. І ще невідомо, чи лишиться воно видючим...

Катря розповідала, і хороше і погане переливалося в її розповіді, як блистки світла і пасма темряви, і мінилося в її мові. А Марія дивилася на розумне високочоле обличчя і думала:

— Ой же скільки життя в оцій дівчинці, скільки сили, гідності! Днями тільки була в пазурях у хижака — не схилилась, не зламалася, і горить в ній, як і в народа українського радянського, негасиме полум'я, якого не загасити бурям, не залити дощам...

Прийшла Лена, поздоровкалася. Та вона була зовсім бліда і заплакана.

— Не покликав її, значить, не любить,— полегшено подумала Марія і тут же вилаяла себе за таку недоброчливу думку.

Вона сквапно попрощалася, намагаючись тримати себе в руках і говорити якомога спокійніше й сухо, вирушила до госпіталю. Він містився, виявилось, в тій клініці фізмедлікування, в якій вона сама лежала у січні місяці сорок другого, коли загальне виснаження поклало її в ліжку — це тоді ще всезнайка Антипов примусив її полікуватись.

Теплу вдячність відчула вона, коли проходила повз цей квітучий сад і дивилась на білі корпуси, де тоді зустріли її уважні люди в білих халатах, і, незважаючи на тяжкий військовий час, дали їй все, що могли,— догляд, харчування, ліки, і головне — теплі слова, щоб вона звелася на ноги. І зараз у неї жевріла надія, що стріне когось з персоналу, хто допоможе їй пройти до Бориса Омеляновича.

...Тоді ці пишні дерева були вбрані снігом. Природа теж сумувала, і ця зима була для теплого Таджикистану надто суворою. Ввечері вона, з дозволу лікарів, виходила гуляти в ці мовчазні алеї. Всі місцеві люди скаржились на холод, а вона думала не про ці одноступневі морози, а про той лютий холод, який сковував Україну, і розпач краяв їй серце. Якось їй приснився тяжкий сон, ні, швидше це була галюцинація.

Вона побачила свою кімнату, ту велику з балконом, яку матуся звала їдальнею. Була люта зима, але двері на балкон були навстіж відкриті. В темряві, в холоді ніхто не відгукнувся на її крик: «Мамо, матусю!». Тільки за балконом ніби застогнали і поворухнулись засніжені дерева. Вона вибігла на балкон і побачила щось біле, що гойдалося, ніби живе... Вона крикнула, підійшла ближче — це був труп її матусі, повішений на перетиннях балкону. Жах здавив їй горлянку — вона крикнула і прокинулась.

...Чому згадалось все це, коли вона йшла до Бориса?

Може, тому, що після матері Борис Омелянович лишався найдорожчою людиною, і йому теж знівечили життя фашисти...

Знівечили? Ні! Ще невідомо, може, поранення не таке страшне! Марія опанувала собою, ввійшла у двір, і пішла просто до головлікаря.

— Ви до Клименка? — мружачи короткозорі очі, запитав її товстенький огрядний лікар, коли вона зайшла до кабінету.

— Звідки ви узнали? — запитала вона, вдивляючись в кругле привітне обличчя і констатуючи, що бачить його перше.

— О, не треба бути добрим психологом, коли до лейтенанта приходять все красиві дівчата і жінки. Даруйте за комплімент, але крові вже не треба, а до хворого, який ще в небезпечному стані, я нікого не пропускаю.

Він намагався говорити суворо, хоч все обличчя протестувало проти цього, і Марія зважилася:

— Прошу пропустіть мене до Клименка. Я його землячка, старий друг. Я співробітник місцевої газети...

— Це вже гірше, — кинув репліку лікар.

— Не бійтеся, писати про нього не збираюсь, — поспішила заспокоїти Марія, — і потім, урахувавши вашу попередню інформацію, запевняю, я... зовсім не кохана хворого, і до чарівних дівчат не маю ніякого відношення.

— О, це вже значно гірше, — заявив на здивування Марії лікар, — у мене є теорія, що кохання допомагає видужанню, і коли б котра з красунь призналася, що її кохає наш славний молодик...

Жарти балакучого лікаря почали сердити Марію, і вона відрізала:

— Я вже вам казала, що я і не красуня, і не закохана. Я прошу в ім'я дружби, — знаєте, дружба вище за кохання, — пустіть мене до нього.

— Боже мій, — сполошився лікар. — Хіба я не розумію, що значить дружба. Вибачте мені, я просто бережу нашого дорогого рятівника. В минулому поранення, потім тяжка контузія, струшення мозку. Велика втрата крові. Отже, ідіть, тільки урахуйте, не фіксуйте розмову на всіх тяжких моментах. І друге: у нього певна хвороблива депресія, отже по-дружньому запитайте, може в нього є якісь скарги, бажання. Прошу, візьміть перепустку.

— Тсс, тяжко хворі,— повідомляв плакатик в кінці коридора.

— Тихше,— прошепотіла висока суха сестра, пропускаючи її до кімнати.

Хоч як намагалася володіти собою Марія, але голова знов пішла обертом, коли вона побачила на білій подушці дорозі бліде обличчя. Її найбільше вразив цей мертвенно-білий колір обличчя. Та очі розкрилися, і з них стрибнули чортенята. Лице стало таким же жьавим, живим... А насмішкуваті уста вже вимовили:

— Мар, ну навіщо ж ви прийшли? Хто ж вас просив?

Ясно, що після такої фрази треба було б вийти геть, але вона добре знала вдачу свого друга. Та й неприхована радість, що хай тільки на мить прослизнула в очах, суперечила сказаному.

— Я прийшла, Бор, я так, було, злякалась...

Вона стиснула простягнуті руки Бориса, і ніби цим рухом затамувала ті гарячі слова, повинь ніжних слів, які були готові зірватися з вуст...

— Боятись не треба,— сказав Борис.— Якщо я повернувся цілий з війни (адже я був один живий серед поля трупів!), так щоб мене тут вбили недолюдки? Та я сам винний, і я, і ви, і багато дехто, що не могли вчасно розпізнати катриного ворога і загубили нещасну чесну людину. Ви, певно, вже чули, що сліпого Веприка було вбито, вірніше, отруєно, щоб надіслати замість нього диверсанта... Холерний вібріон, оп що було в маленьких скляночках з духами, які «масажист» приніс до госпіталю...

Веселі чортики зникли з очей, і Марія побачила, що Борис і досі тяжко хворий, а груди в нього забинтовані аж до горлянки.

Він помітив її погляд і всміхнувся:

— Бачите, забинтували мене, колють, ліками годують. Я навіть вдався до лірики, пишу вірші, вірніше, не пишу, а складаю. А голова раптом якось мліє і, здається, в ній оселяється порожнеча, вакуум. Тоді всі рими зникають! Який великий поет гине, дорога! І мені вже здається інше: я лежу, зарившись в копну сіна темної осінньої ночі, і голову мені теж розпирає страшно порожнеча, тому що я бачу, далеко десь горить українське село, запалене карателями... Це тоді, коли я з товаришами вибирався з оточення і ходив по Україні... І коли я згадую все те, мене огортає лютий жаль за тим, що я так

мало воював, що я ласую тут кишмишом, вилежуюсь по лікарнях і їм дитячу манну кашу.

Він схвилювався, і Марія побачила плями рум'янцю на його блідому обличчі.

Підійшла сестра:

— Спокійніше,— мовила докірливо.— У вас підніметься температура!

І поставила йому термометр.

Та Борис вже не заспокоювався, він, трохи мовчазний від природи, ніби хотів виговоритись за кілька місяців.

— Якби не лікарі, я по секрету скажу, іноді я ненавиджу їх,— я б, приїхавши до вашого міста, став на свою основну роботу, і тоді, повірте, я б раніше намацав цього розвідника двох розвідок. Повірте, Мар, це не хвастовство, але ви знаєте, в мене були деякі здібності щодо своєї роботи, але ж, заколисаний музикою і манними кашами, я тільки, як аматор, робив деякі ходи і якраз не дуже вдало. Хіба я і ви, і хлопці даремно, наприклад, полювали за цією старою, яка купила на базарі чоботи? Бо я ж займався господарством школи.

— Ви врятували життя і здоров'я багатьох юних талантів...

— Ви говорите, як мила чопорна Віра Павлівна. А тимчасом я мало не прогавив цього масового вбивцю. Та ще й невідомо, чи ми візьмемо найстаршого хижака, який керував всім павутинням. Ні, що не кажіть, а жалюгідна річ — з цілими руками і ногами стати інвалідом.

Підійшла сестра, взяла термометр, занотувала:

— Знов температура...

— Пішла, певно, до лікаря,— сказав Борис.— Знов будуть колоти цим, як тепер кажуть, пеніциліном. Знаєте, Мар, вони бояться, щоб у мене не було гангрени, ніж, можливо, був отруйним.

І побачивши, як засмутилась Марія, додав:

— Це не страшніше, ніж травматичний енцефаліт, який я маю після контузії. Тільки я через це можу базікати все, що хочу. І знаєте, Мар, ви мені кращий друг, але ж ви стали така спокійна, урівноважена — може, ви тому не зрозумієте мене... Та мені прикро знаєте що: в школі є одна дівчина, надзвичайна дівчина, і я, дурень, після одного випадку вирішив, що вона... одно слово, що

я їй не байдужий. А тепер вона не прийшла, не сказала жодного слова. Адже вона знає?

— Лена? — запитала Марія, намагаючись бути спокійною.

— Так, — кивнув він і заплющив очі, ніби від болю.

— О, в неї очі не висихають від сліз. Вона б сиділа тут і день і ніч. Її просто не пустили.

— Так? — вигукнув Борис, і лице його засяяло. — Мар, люба, хай вона прийде! Ви там умовте моїх «церберів».

— Обов'язково, — сказала Марія, — я добре познайомилась з вашим головлікарем, і я його попрошу.

— Яке блакитне небо! — сказав Борис і усміхнувся сонцю за вікном.

Пізно ввечері Марія поверталася додому. Лена обіцяла завтра ж піти до лікарні, з її запискою Аспазяну.

Марія була задоволена собою, ані в лікарні, ані в школі в розмові з Леною вона не виказала жодним порухом того, що коїлось в її душі.

Та коли вона дісталася додому, біль на хвилину подолав її — великий душевний біль: друг, який запевняв, що кохати можна тільки після війни, який підтримував теорію холоду «Геть зайві переживання», сам закохався, а вона, Марія, зрозуміла, що безглуздо його любить.

Вона ввійшла до хатини, яка здалася їй особливо самотньою. Вечір, що насувався, ніс тільки задуху і москітів. Але він був невимовно привабливий. Над синіми горами засвітився серп місяця. В хаузі заспівали жаби. Вони співали так само дзвінко, і нагадували знов Україну і ставки в бабиному селі.

Та ось рипнули двері, і вбігла господиня, вона обняла Марію за шию і зашепотіла:

— Салібаєв брат яман заарештований. Мені ніяк не шкода. А сьогодні в чайхані радіо каже: Сталінград не здається. Німецький генерал в полон іде, скоро фашиста проженуть. Додому поїдеш!

Так, ішла визвольна хвиля! І все особисте поблідло в серці Марії, як тумани над хаузом від сонячного світла. Все не мало ціни. Тільки б повернулось те минуле щасливе життя, що було до війни...

В ПУТЬ-ДОРОГУ

І знов весна, тільки вже інша весна. Ця весна була тепліша, без заморозків, снігів, незвичних для Таджикистану, як це було року 1942. І по всій радянській землі йшла вже інша — тепліша весна. Безсмертний Сталінград, героїчні бої рішуче повернули шляхи війни до сонця. Вже фашистський звір, пошарпаний, поранений, задкував у своє лігво. Починалось визволення окупованих земель, прокидалась від голодної, холодної зими й радянська Україна.

Над Ленінабадом теж ішла весна. Мінилися ясними кольорами далекі і близькі верхів'я гір. Знов цвіли червоні тюльпани.

Одного весняного дня повз ленінабадський базар ішов високий молодий чоловік. Його військовий одяг сяяв новими ремнями, блиском військової сумки, глянцем чобіт. На новеньких погонах блищала зірка майора, на грудях зорів орден Червоної Зірки. Молодий чоловік був у доброму гуморі, сірі пронизливі очі голубіли від блакиті неба, рухи були легкі, ніби він був готовий злетіти, як птах.

На базарі, як завжди, було людно. Сила народу гомоніла на цьому великому майдані. Молодий чоловік, заглиблений у свої думки, байдуже оминав ряди торговців.

— Купи квіти! Хороша свіжа лола! — крикнув хлопчисько над самим вухом. Він ніс величезний кошик червоних тюльпанів.

Клименко (ми пізнали його), ніби прокинувшись, ласкаво посміхнувся і зупинився біля хлопця.

— Скільки? — запитав він, виймаючи гаманець.

— Один карбованець, — сказав продавець, витягаючи кілька пучечків. — Бери один, два, три! Бери даром.

— Ні, скільки за все, гамузом, — спитав Клименко, — мені нареченій треба.

Хлопчисько жадібними, повними широкого захоплення очима оглянув офіцера:

— Червона Армія, офіцер фашиста б'є! Гамузом хочеш? Бери, товаришу, три карбованці за все!

— Що ти, друже, візьми п'ятнадцять!

Після суперечки хлопець погодився взяти десять кар-

бованців, і Клименко дійшов з ним до воріт музичної школи.

— Отут,— мовив він,— будь добренький, віддай ці квіти...

Зам'явся хвилину, тоді вирвав з блокнота папірець, написав:

«Лені Петровій від того, хто її кохає».

Зітхнув, викреслив: «хто її кохає» так, щоб було видно, і чітко написав: «від Б. К.».

— Спитай Лену Петрову, повтори: «Лену Петрову» — і віддай їй, розумієш, у руки.

Хлопець посунув з корзиною у ворота, а Клименко подивився на годинник і повернув до редакції.

Вчора він прощався з ленінабадцями цілий день, але не в усіх побував. Цілий рік промайнув тут, тривожний робочий рік. І, здавалось, в провулках цього міста, і в зелені садів, і в силуетах гір лишилась якась частка. З тихим жалем дивився Клименко навкруги, пригадував.

— Маріє, здрастуйте і до побачення!

Він привітався у вікно редакції з землячкою-журналісткою. Вона так само сиділа за роботою в маленькій кімнатці, вікно котрої виходило на місточок, який не любили переходити ішаки. Пальці її так само були помазані чорнилом, тільки виглядала журналістка краще: вона засмагла, поповнішала і завжди розпатлані кучері були дбайливо укладені в зачіску.

— Ого, та ви просто блискучий! Стривайте, друже, у вас Червона Зірка, чого ж ви її ніколи не носили? Отже, ви їдете, який щасливий! Їдете на Україну!

— Так, їду у розпорядження Наркомату України з тим, що буду відряджений у звільнені від ворога місця.

— Отже, вас усе ж відпустили лікарі... В ці майже фронтові умови!

— Ну от, і ви теж! Хіба це фронт! У мене значиться: придатний до роботи в тилу. А як ці чудаци, лікарі, почули, що це в звільнених місцях, так і зняли галас: що та як... Тут вже я розсердився і сказав: — Ваші колеги мені пророкували, що я буду сліпий і глухий, а я прекрасно чую і бачу, що у вас бюрократичний підхід, а головне — нехтування павловським ученням. Великий фізіолог вчив, що нервова система — це головне, і невже ви не розумієте, що моя рідна робота мене вилікує швидше за всі фіз-

методи. І ще налякав їх, що, мовляв, я дуже нервовий і не ручусь за себе, якщо мене знов визнають інвалідом...

Клименко засміявся радісним сміхом і протяг руки журналістці.

— І я їду, розумієте, їду! Яка весна, бачите, а зведення чули? Бої вже десь біля рідних місць! Іде весна, справжня, справедлива весна — у наші міста і села. І треба вимести з них все сміття і бруд після фашистської навали, щоб на рідній землі знову зацвіли квіти.

— Я рада за вас і смертельно заздрю вам, — сказала Марія Михайлівна і склала папери. — А знаєте, що я пишу? Ні, не скажу, не скажу! А знаєте, що Горієва з піснею на ваші вірші і Катрихон з «Червоним тюльпаном» викликають до відділу мистецтв, що ваші слова вже співають і співатимуть юнаки і діти. До речі, ви, здається, давненько не були в музичній школі і, значить, не знаєте всіх новин.

— Ні, я бачив професора вже по приїзді з Дюшанбе і дещо знаю, наприклад, про те, що Катрин балет і пісня з музикою Горієва іде до Дюшанбе. А Катря, звичайно, мріє улаштуватись в агітбригаду... фронтову. Ми поїдемо, до речі, разом. Я і зайшов за вами, щоб ви пішли зо мною на проводи, ви — мій старий друг.

Марія Михайлівна подивилась на годинник. Ніхто не знав, як важко їй було тримати себе в руках.

— Можу. У мене перерва. Ходімте. Мені це потрібно, адже ви теж мій матеріал.

— Я? — комічно жахнувся Клименко. — Навіщо мені ці зайві переживання? Я — у вашому нарисі?

— Ні! Не те! Я...

— Ой, боюсь, як ви мене розпишете...

Вони вийшли з редакції і перейшли дорогу до воріт школи.

— Дядя Боря! — закричав хтось.

— Борисе Омеляновичу!

Загавкала і кинулась лашитись маленька собачка. З саду вибігла ціла зграйка дітей, оточила Бориса Омеляновича. З поцілунками і вигуками діти повели гостей до альтанки.

— Дядя Бор! Ви справді їдете? На фронт? Ні, на Україну, правда?

— Маріє Михайлівно, скажіть, щоб Борис Омелянович без нас не їхав!

— А скоро Харків візьмуть?

— А Одесу?

— А Київ?

Обіймаючи, пригортаючи, Борис ішов до альтанки, а діти, його любі діти, обмацували його одяг, висли на шиї.

— А у нас сьогодні пиріг з варенням!

— І з ізюмом!

— І цукерки «соломка»!

— Сьогодні день народження Михайла Юрійовича!

— Що ви? — здивувався Борис Омелянович.

— Еге ж! Йому аж шістдесят років і п'ять.

— А чому ж я не пам'ятаю, щоб ви справляли це свято минулого року?

— А професор каже: я минулого року і сам забув і всі забули. Не до того було. А цього року справляємо, бо всім легше.

— Незручно,— збентежився Клименко.— Як же ви, Маріє Михайлівно, мені не сказали? Я б хоч що-небудь у подарунок...

Марія Михайлівна, яку обняла Норі і з якою вона про щось радилася, махнула рукою.

— І коли б це ви йшли по подарунок? Він і так вам буде радий. У мене, правда, в кишені плитка шоколаду, яку одержала на пайок.

— Шоколад? — перепитала Муся Дюміна,— а Михайло Юрійович нас усіх шоколадом частуватиме — йому дід-Мороз надіслав!

— А хтось прислав сьогодні червоних тюльпанів. Багато!

— Борисе Омеляновичу, я з вами хочу порадитись по секрету!

Клименко відчув, що хтось потерся об його плече. Зрозумів, що то сувора хлоп'яча ласка. Толя дивився на нього, і очі його підозріло моргали.

— От, москіт в око влетів!..

Клименко пригорнув хлопця до себе. Як він виріс непомітно! — руки стали довгими, мотаються, як крила вітряного млинка... А на голові тепер в'ється чубок і відтіняє високе чоло і великі вдумливі очі. У Клименка заніло серце — чорт візьми, він так звик до цього хлопчиська! Згадалося, як він приходив до Клименка в лікарню після поранення і намагався не плакати.

— Ну, ти щасливий, Толю. Чув, чув, що тато твій об'явився. Що ніби незабаром демобілізується і ти будеш з ним... Так?

— Аякже! Отож я і хочу порадитись.

Він обняв Клименка і прошепотів на вухо:

— Я про Норі!

— Ну, кажи!

Борис Омелянович відійшов з ним трохи убік, під шовковицю.

— Така історія: я написав татові про Норі, і він відповів: «Скажи Норі, що як скінчиться війна, вона може їхати до нас, і їй буде забезпечений хороший тато»...

— Що? Що?

— Ну, що мій тато може бути і її татом. Аж тут вишло, що тато Гафура теж хоче бути її татом.

— Ну, а Норі?

— Ну, а Норі ні те, ні се. Тепер вже і дівчата перебивають. Майя їй пропонує маму. А у нас, звичайно, мам нема... А що ви про це думаете?

— Гм...

Клименко посмоктав сухий мундштук (він таки покинув курити). Навколо кричали: «Толю, чому ти набридаєш?» — і сказав:

— Нашо ці зайві переживання? Нехай спочатку кінчиться війна. Тоді видно буде.

Толя підстрибнув.

— А й справді! Ну, як же це просто! Ніби гора з плечей звалилася.

Дітям набридло чекати Бориса Омеляновича, і вони всі рушили до шовковиці.

— Секретничати не дозволяється! — закричала Майя і, підстрибнувши угору, поцілувала Клименка просто в ніс.

— Дядя Бор! Ви ж нічого не знаєте. Вчора почта-льйон приніс листа. У мене і у Олі мама знайшлася... мама...

Очі її сяли. Навіть волосся ніби сяло, розвіяне золотим серпанком.

— Це таке щастя! — вигукнув Клименко. — І я дуже радий.

— І ми всі раді, — сказала Норі, яка все лащилася до Марії Михайлівни. — А у тьоті Катрі-Катрихон теж мама знайшлася.

— Он як! Це таки новина!

— Аякже,— сказав, підходячи, Гафур,— мати-льотчиця. Теж почтальйон щастя приніс. Багато щастя. Ви знаєте...

Він теж потерся об плече Клименка і прошепотів:

— О, я б хотів порадитись, дуже хотів порадитись!

— Знаю,— сказав, усміхаючись, Клименко.— Навіщо ці зайві переживання? Хай кінчиться війна, і тоді Норі вирішить...

— Ой, як це просто! — вигукнув Гафур,— і звідки ви знали?

— Секретничати не дозволяється,— закричала, підбігаючи, мала Оля.— Ой, не їдьте пікуди, дядя Бор!

Вона запищала, бо Клименко підняв її в повітря.

— А Дора плаче, дядя Бор, Дора за вами плаче,— підбігла Таня-скрипачка, дівчинка, яку взяли взимку з дитбудинку в Ура-Тюбе.

Борис Омелянович поставив Олю на ноги і простягнув руки Дорі, яка стояла, хлипаючи, під чинарою.

— Доро! Ну, як тобі не соромно! Чого ти!

— Ви їдете,— ковтала слова і сльози Дора,— а як ми без вас... І Катря їде... Сумно!

— Ну, що ж ти! Катря повернеться. От незабаром і ви всі поїдете на Україну. А до того часу я, може, твою бабусю розшукаю, вірно!

Та сльози лились із щирих дитячих очей, і Клименко відчув, що і в нього скандально залоскотало в горлі.

Аж тут почувся звідкись голос:

— Діти, та відпустіть же Бориса Омеляновича, йому ж їхати треба, а я, іменинник, його і не бачив.

Борис підняв голову і побачив у вікні другого поверху усміхненого професора.

— Та піднімайтесь же нагору, Маріє Михайлівно, прошу і вас! Діти, вас чекає обід, з пирогом!

Тьотя Ціля, господарка, вже дійсно кликала дітей.

— Чергові! Чому не дзвоните? Боже мій, Борисе Омеляновичу, це через вас вони все забули!

— Я ще прийду, прийду! — сказав Клименко.

Діти шумно рушили до альтанки, де тепер була літня їдальня, а Клименко і Марія Михайлівна піднялись до професора.

— Ну, здорові були! З днем народження!

Він потрапив в обійми старого, поцілував в м'які рожеві щоки, подивився пильно.

— Радий бачити вас в доброму здоров'ї. Ще тримається антиповський ремонт!

— Тримається помаленьку!

Професор справді виглядав непогано.

Після тримісячного лікування в фізмедінституті, куди поклав його Антипов ще минулого літа, у нього досі не було гострих нападів. Серце ніби призвичаїлося до клімату, умов.

— Спасибі за тюльпани! Тільки навіщо мені, старому, стільки, ви б дівчатам!

— А нам за що? Ми ж не іменинниці! — поспішно сказала Лена.

Клименко побачив на столі великий букет тюльпанів (його тюльпани!), і настроїв його підупав. Значить, Лена не схотіла прийняти! Стрівся з її холодними, здалося, на-смішкуватими очима, і змовчав.

«Мовчи, я за тебе подарувала!» — говорив її погляд. Ввійшла Віра Павлівна.

— Ну, здрастуйте, майоре, вас чекають всі «тюльпани»!

Він почав тиснути руки, молоді, гарячі руки. Справді, тут були всі старші концертантки, «лоли» та їх друзі. І всі вони були молоді і красиві, як тюльпани.

Красуня Хусні, яка вся цвіла, бо одержала хорошого листа від художника Тьоми. Катря та її наречений Олесь Горієв. Товста Тала-віолончелістка, яка вже давно підлікувалася і тепер зайняла в квартеті стале місце. Лена, скрипачка Лена, якій він так багато хотів сказати відїжджаючи і не знав, як це зробити. Не було тільки Надійки, яка десь поїхала з своїм госпіталем.

— Так їдемо разом на станцію? — запитав Катрю Клименко, стискаючи їй руки.

— Аякже,— сказала Катря,— до станції поїдемо «девоною».

— О, ні! — усміхнувся Клименко.— Товариш Антипов дав нам свою машину. Вона заїде сюди просто з моїм чемоданчиком.

— А Олесеві там знайдете місце? — стривожилась Хусні.

— Звичайно, там п'ять місць!

— А нас буде тільки три! — засміялась Катря і згадала: — Борисе Омеляновичу, пам'ятаєте, як ми стрілися колись у вагоні...

— Спогади будуть потім,— сказала Віра Павлівна,— а зараз, як годиться від'їжджаючим, треба посидіти і віддати святкового пирога.

Всіх чекав вже круглий стіл, якого ще взимку дістав завгосп Клименко, і на ньому стояв з ініціалами новонародженого пиріг, рум'яний, пишній — все як слід.

Клименко подивився на Лену.

Він так би хотів сказати їй одне тільки слово, але на самоті!.. Лена відповіла йому якимось дивним поглядом і раптом вибігла з хати.

Куди?

Але відразу вона повернулася і звернулася до Клименка:

— Борисе Омеляновичу! Тут в коридорі пахне гаром. По-моєму, там горить провод!

Голос її трохи тремтів, але хто міг помітити це, крім нього.

— Ну, от,— невдоволено зауважила Віра Павлівна,— ви всі гадаєте, що Борис Омелянович лишиться нашим завгоспом все життя.

— Нічого,— сказав Клименко поспішно,— у мене ще є час. Я зараз полагоджу цю дрібницю.

Він вийшов з Леною в коридор. Вона зупинилась, схиливши голову, тремтячи від хвилювання, і він відразу зрозумів те, що йому підказало серце: ніякого замикання проводів нема...

Мовчки він взяв її руки в свої і сказав, вірніше, прошепотів:

— Ви не забудете мене, Леночко? Ні?

Вона подивилась йому в обличчя, і сльози блиснули в фіалкових очах.

— У вас очі,— сказав Клименко,— як у Марисі-Хмарки із Катриної легенди, я зовсім не уявляю, як я буду жити без вас. Коли не буде кому забороняти мені курити, сперечатись зо мною... Коли мені не буде... кого любити.

— Війна ще не кінчилася,— сказала Лена крізь сльози,— а ви казали... Ви самі казали, що, коли війна, не можна...

— Любити! — докінчив Борис Омелянович.

Він притяг дівчину до себе і палко промовив:

— Але ми переможемо, Лено, ви вірите? Війна скінчиться, і я скажу...

Вона затремтіла, як берізка.

— ...що я вас люблю! — прошепотів Борис Омелянович.

— Я буду вас чекати! — сказала Лена, плачучи і сміючись.— Ходіте ж, ходіте до гурту!

Всі вже сиділи за столом, і Віра Павлівна з Катрею вже кінчали накладати в тарілки пиріг.

— Вас тільки не вистачало,— сказав професор.— Річ в тому, що за моє здоров'я ми будемо пити ура-тюбицький кагор. Мені в подарунок привезла його Іргашой, і хоч я запевняв, що з моїм серцем мені не можна пити, довелось взяти... От і прекрасна нагода його випити.

— Починаються тости,— сказала Марія Михайлівна,— і вам, як поетові, доведеться бути тамадою.

— Не хочу,— задерикувато сказала Хусні.— Тоді всі — сиди і мовчи. Ми всі — тамади. Ми всі будемо говорити.

— Я буду наливати, я! — сказала Катря.— У мене сьогодні потрійне свято.

Сяючими очима Катря подивилась навкруги.

— По-перше, день народження нашого дорогого Михайла Юрійовича, по-друге, відрядження до відділу мистецтв з нашими творами, по-третє, лист від матусі, яка живе, воює, літає!

— А по-моєму, все ж таки хай наливає Борис Омелянович, він у нас сьогодні найщасливіший!

— Вірно! — вигукнув Клименко.

— ...Бо їде знову на свою рідну роботу, у військовому, найпочеснішому зараз одязі, на Радянську Україну!

— Так, я наллю! — сказав Борис і розлив у чарки іскристе вино.

— Дозвольте ж мені проголосити перший тост за здоров'я нашого новонародженого Михайла Юрійовича...

— Так, я таки новонароджений,— сказав професор,— бо я знов живу повним життям, працюю, мене підлікували, хоч, ви знаєте, я вже помирав. І тому треба буде випити за те, що зорить мені і всім нам, даючи сили для життя,— за майбутню остаточну перемогу над фашизмом!

— Ур-ра! — прокотився дружний вигук.

— Стривайте,— сказав професор,— до цього треба додати: і за те, що допомогло мені народитись вдруге, жити, працювати, що зміцнює, з'єднує всіх радянських людей різних націй. Ану, дівчатка, здогадайтесь, за що?

— Я знаю,— закричала Катря.— За велику дружбу народів!

— Правильно,— сказав професор і підніс до вуст чарку.

— Ну, до чого ж добряче вино,— сказав Клименко своїй сусідці зліва — Марії Михайлівні,— воно, справді, як привіт теплого Таджикистану, який прийняв нас і кожного по-своєму зогрів...

— Я ніколи не забуду, що мене врятував Ібрагім Юсуфов і що я відкрив очі саме в цій країні!

Це сказав Олесь-композитор, і щирість бриніла в цих словах.

— Хто, як не я, знає ціну цій нерушимій дружбі,— палко втрутилася Катря.— Я добре пам'ятаю, як, виходячи з зиндана, я побачила силу народу, хороших, простих радянських людей, які з такими труднощами розкопали завал, врятували мене...

— А я хочу випити, знаєте за що? — сказав Олесь,— знаєте за кого? За рятівне коло нашого далекого товариша, художника Тьоми.

— За малювання? — почервоніла Хусні.

— Ні, за ленінабадську дівчину,— мовив Горієв,— портрет якої, надісланий до Москви, приніс йому щастя. За дівчину, яка не тільки позувала Тьомі, яка дружила з ним, допомагала йому одужати. Адже він пише, що незабаром стане на ноги.

— А я,— сказав Борис Омелянович,— хочу випити за ленінградську дівчину! За... мое рятівне коло!

— Тоді я пропоную випити і за українських дівчат,— втрутився Олесь.— За Надійку, яка доглядала мене, за Талу - розвідницю, за Катрю — мого друга і наречену.

— Одним словом, за радянську дівчину! — вигукнув Борис Омелянович.

— Я бачу, друзі,— засміявся професор,— що ми будемо п'яними, як буде стільки тостів.

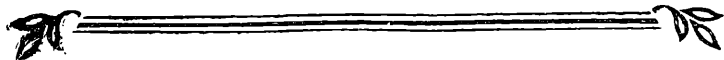
— А я пропоную тост,— подала голос Катря,— знаєте, за що? За майбутню книгу Марії Михайлівни, за повість, над якою вона працює, повість про незламну велику дружбу народів, яка зватиметься «Лола»!

З двору почувся звук сирени авто.

— От і машина, дорогі друзі! — урочисто сказав професор встаючи,— в путь-дорогу, дорогі друзі!

1955—1956 рр.

ШАХТИ В НЕБІ

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

КВІТКА НАРКОМА

За вікном крутила березнева метелиця. Білі сніжинки налітали зграями і розбивалися об скло в химерних візерунках. Зима була ще в повній силі.

І зовсім дивно виглядала на фоні цього засніженого вікна свіжа червона квітка. Вона стояла в склянці на великому письмовому столі. Це була камелія з вогненими пелюстками, що відтіняли оксамит вічнозеленого листя. Але як опинилась ця дитина субтропіків на фоні зимового пейзажу Москви?

— Подивіться, хіба це не втілена поема?

Нарком узяв склянку з квіткою і пересунув її ближче до відвідувача. В раптовій посмішці блиснули білосніжні зуби, і ледь примружені жваві очі зупинилися на обличчі співбесідника.

Це був невисокий білявий чоловік середнього віку, але поруч з великою, широкоплечною постаттю наркома він здавався майже хлопчиком. У його маленькій, добре збудованій постаті було щось хлоп'яче. Білявий чуб вихрився над круглим чолом задержувато, як у юнака, а в обрисі трохи припухлих вуст було щось наївно-дитяче.

— Це звідти? — запитав він з неприхованим захватом і обережно торкнувся гладенького, мов лакованого, листя.

— Звідти, — підтвердив нарком, — квітку привіз мені один ботанік, що їздив, так би мовити, «консультувати»

тамошню рослинність. Всюди там суха пустеля, і раптом — камелія, квітка вологих зон! А коли ви прилетите туди із своїми ВВЕС¹, там виросте велике завітчане місто... Скільки ж кіловат енергії,— тільки вже цілком певно,— ви можете дати?

— Як і передбачалося,— жваво відповів маленький чоловік.— Спочатку пустимо в експлуатацію одну ВВЕС на 500 кіловат, потім ще чотири. Отже, матимемо 2500 кіловат. Це надто скромно, правда? Колись такі цифри здаватимуться мізерними, а ми — технічними пігмеями.

— Не треба знижувати своїх досягнень, друже,— сказав нарком.— Кілька тисяч кіловат для електрифікації, нехай тимчасової, нового міста в пустелі... В наші часи року 1936-го, це неабищо! Ви прихильник енергії вітру — гаразд, використовуйте вітер! Майбутні покоління, звичайно, дбатимуть про інші масштаби... тоді, коли вітер, сонце, вода і атом цілком замінять брудне вугілля, коли вугільний порошок можна буде знайти либонь тільки в музеї... А шахтарі «вітряних шахт» безперечно будуть завжди рум'яні, чисті й молоді, як ви, товаришу Катинський.

— О,— засміявся Катинський,— мені вже тридцять сім. Хоч, правду кажучи, я й сам цьому не вірю.

— А мені — п'ятдесят п'ять, і, правду кажучи, я теж не вірю,— сказав нарком, і його темні очі під глетчером сивого волосся спалахнули запалом молодості.— Хіба можна нам старітись, коли кожен день несе стільки нового, стільки цікавого? На північному полюсі крижаний вітер гріє каву; серед піщаних дюн, оббризкані студеною водою, зацвітають троянди і камелії... Хіба постарієш? Знаєте, в чому таємниця довгої молодості? Треба вміти відкликатися на кожную справжню радість. І друге: вміти мужньо й молодо переступати перешкоди...

Нарком замовк і задумано поглянув на літ сніжинок за широчезним вікном. Вони літали вже зовсім сонно, осідаючи на склі.

— Втратиш силу рухатися вперед і загинеш — занеш, розтанеш,— продовжував він.— Знаєте, мені довелося колись тікати з тюрми. І от треба було перебраться через гірський кряж. Іншого шляху не було — все інше несло смерть. Нас було двоє — товариш і я... Доро-

¹ ВВЕС — висотна вітро-електрична станція.

га була важка, і вже на другий день ми почали занепадати духом. Пішов сніг, такий сонний липкий сніг. Мій товариш зупинився, вибившись із сил. Він засинав і, як дитина, просив не будити його, дати спокійно вмерти. Він уже не хотів ані волі, ані чого іншого. То був страшний сон — замерзання. Але я знав: ми ще були потрібні не для свого особистого маленького життя... Боягузи! Як ми сміли зупинитись! «Вставай!» — загорлав я товаришеві і, схопивши за плечі, став трусити його щосили, поки переміг цей жахливий сон. Тоді ми знову подерлися по кризі. І за останнім шпилем побачили сонце. Пурга вщухла. І сонце зіпрівало нас, напівзамерзлих, ледве живих, але непереможених.

Немов підтверджуючи наркомове оповідання, крізь сніжинки раптом просочився промінь сонця, і вікно засяяло перламутром. Промінь торкнув червону квітку, і вона спалахнула.

— І от тепер... У боротьбі за розквіт пустелі вже пішли машини на неприступні бархани. Переходили льодові шпилі — подолаємо й піщані гори! Адже справа не в естетиці, не в тому, що нам не подобаються піщані дюни і красивіше виглядатимуть поля квітів та рослин. Справа ви знаєте в чому, дорогий товаришу Катинський? У тому, що туркмени мусять забути і утиски суворої природи, і спеку, і піщані бурі, як забувають вони вже наскоки басмачів.

— І ви думаете, що...

— Я думаю, дорогий мій,— з запалом продовжував нарком, кладучи руку на плече Катинському,— що коли радянські автомобілі вперше йшли в каракумський пробіг, це була проблема перейти бархани! А тепер ми кажемо: «Бархани треба знищити, там ростимуть квіти!»

Рука лежала на плечі Катинського, тепла, трохи важкувата. Здавалося, від неї йшли спокій і впевненість.

— Отже, готуйтесь! — закінчив нарком. — На все добре. А камелію цю, до речі, візьміть собі. Візьміть, візьміть... Адже ви мусите бути й поетом. Так, так, ви ж справжній радянський винахідник... Ви віддасте квітку дружині чи любій дівчині, а вони обдарують вас палким привітом. А це не шкодить, правда?

ЕОЛИХА

Опуклі й увігнуті дзеркала фізичного кабінету відбивали в блискучій глибині ряди дитячих постатей, повних зосередженої уваги. Дзеркала жартівливо змінювали обличчя, витягали у вузькі сигари, розплющували в плескати смішні місяці, з коротких носів робили комарині, з довгих — чудні бульбашки. Дзеркалам належало в кабінеті почесне місце, та сьогодні ніхто не звертав на них уваги. Всю увагу привертала до себе смуглява чорноволоса дівчина, що читала доповідь.

Адже сьогодні було останнє заняття геофізичного гуртка, який незабаром мав перейти вже на весняну практику: діти збиралися розпочати будівництво своєї метеорологічної станції. Гуртківці пишалися своїми доповідачами недаремно. Перший геофізичний мав славу найкращого серед гуртків фізичної лабораторії.

— Еолиха провалиться, от побачиш,— шепотів своєму сусідові тоненький білявий Сашко, хлопчисько з насмішкуватим гостреньким обличчям.— Побачиш! У Ніни сьогодні чомусь поганий настрій, і вона не підготувалася.

Ніна була прихованою «симпатією» Сашка. Це, правда, виявлялося найбільше в тому, що він дуже любив її дражити.

— Нізащо! — відповів сусід. — Таке вигидав. У неї про вітер і вночі запитай, так усе скаже.

«Еолихою» називали Ніну на честь Еола — бога вітрів. Кожного з цих юних геофізиків наділяли прізвиськом за тим атмосферним явищем, яке він спеціально вивчав. Вітер дістався Ніні, бо вона уславилася в школі моделлю вітродвигуна. Але важко було б і придумати інше прізвисько, яке б так пасувало до Ніниної вдачі.

Коли Ніна входила, вірніше вбігала в кімнату, всім, певно, здавалося, що то вітер відчиняв двері чи квартиру. Чорне кучеряве волосся ніколи не лежало, а розліталось на всі боки, мов наелектризоване. Непропорціонально довгі руки рухалися, як крила вітряка, так принаймні запевняв Сашко. І вся тоненька постать, здавалось, завжди кудись летіла. Це було живе втілення руху, розхристаності, нестримних поривів... «Таку вже «вітряну» вдачу має дівчина!» — жартома пояснювала сама Ніна.

— Власне, що ж таке вітер?

Ніні рішуче заважали в доповіді її руки. Вони не зносили спокою, ці тонкі і довгі руки підлітка. Вони любили викручувати всякі гвинтики, лагодити штепселі, електричні плити, утюги, стругати, палко жестикулювати — що завгодно, тільки не триматися на одному місці. А коли Ніна хвилювалась, вона зовсім не знала, що з тими руками робити.

Цього разу вона й справді хвилювалась. Доповідь на таку рідну, справді рідну тему... тему її любого дяді Толі!

Але вона не підготувалась, бо одна подія вже кілька днів порушувала розмірений біг навчання і розваг. До того ж шалено боліла голова, мабуть, після безсонних ночей.

Думки од сили вбиралися в слова, і хотілося красномовно розмахувати руками, щоб підтримувати їх безперервний рух. Але Ніна знала, що Давид Львович, керівник гуртка, не терпів, коли під час промови жестикулювали.

«...Лишенько, ще й Сашко ехидно всміхається,— майнула в голові Ніни.— Думає, що провалюсь... Смішно... я ж усе це знаю!»

— Наша земля,— говорила Ніна,— ніби плаває в повітряному океані. І, так само, як в океані є різні течії, так і повітряні маси неспинно рухаються в різних напрямках.

— Ну, і чого ж вони все-таки рухаються? — запитав з місця Давид Львович, приязно блиснувши склом окулярів.

— Причиною руху є нерівномірність нагрівання сонцем,— бадьоро озвалась Ніна, відчувши тепле співчуття керівника.— Земна поверхня нагрівається не скрізь однаково. На екваторі сонячне проміння падає на Землю вертикально. Тут воно, гаряче й щедre, нагріває її найдужче. Не те, ми знаємо, буває на полюсах. Що ближче до полюсів, то все скісніше падає проміння і все скупіше воно гріє землю. Повітря нагрівається тим теплом, яке випромінює поверхня Землі.

На екваторі тепло, а, значить, і легше повітря здіймається вгору, а на зміну йому з далекої Арктики повзуть важкі холодні маси. Піднявшись на кілька кілометрів, нагріте повітря розтікається двома.. еге ж, двома потоками і тече до полюсів.

Отак хвилюється повітряний океан. Так народжуються головні вітри — пасати і контр-пасати...

— От вичитує,— розчаровано прошепотів Сашко,— як з книги! — Він уже починав побоюватись, що після доповіді не знайдеться жодної причіпки, щоб подразнити Ніну... Ніна й справді дуже просто і ясно розповіла про напрями повітряних потоків і перейшла до того, як вітри можуть змінювати напрям і швидкість залежно від місцевих метеорологічних умов.

Але раптом зупинившись, дівчина затягла паузу, зашелестіла папірцями, де були записані тези. Ні, рішуче їй сьогодні було важко, надто важко зосередитись.

— Які ще бувають вітри? — підказав їй Давид Львович.

— Так от про інші вітри,— стріпнула волоссям Ніна.— Я вже казала, що поверхня Землі нагрівається неоднаково, хоч би й на одній географічній широті. Наприклад, сухі піски пустині будуть нагріватись і охолоджуватись швидше, ніж якась країна біля моря. Отож виникають місцеві вітри... Візьmemo хоч би такі: вони дмуть вдень з моря на берег, а вночі навпаки. Ці вітри звуться мусонами...

Неясний гул пронісся серед слухачів, а Сашко, нарешті, підскочив на місці з виглядом цілковитого задоволення.

— Які мусони? — закричав він.— Мусони — це вітри, що віють взимку з материків на океани, а влітку навпаки.

— Атож,— озвався його сусід.— Та й бризи — це зовсім інше... І вони дмуть уночі з моря на берег, а не вдень.

Ніна почервоніла і сердито замахала руками:

— Ах, хіба не все одно! Ви ж знаєте, що все це мені відомо!

— Ех ти, «вітре»,— докірливо засміявся Давид Львович.— Ясно, що це не все одно!

— Ох,— комічно зітхнула Ніна,— мені було і так нудно з цими пасатами, мусонами. Але я можу розповісти, як всякі вітри стають дуже слухняними, коли їх використовує інженер Катинський.

— Розкажи! Це цікаво! — загомоніли слухачі.

Ніна пригладила волосся, відкашлялась і почала доповідь у новому плані.

— Ви ж знаєте, що мій дядя Толя — один з тих учених, які працюють над вітроподвигунами... Я вам уже розповідала, що вітер у нього робить абсолютно все. Навіть гріє ванну і варить їжу. Його вітрячки, що стоять у північних кригах, творять там електричне сонце. У теплицях, у штучному теплому кліматі спіють тропічні плоди. А в пісках далекої пустелі, де самі лиш колючки та суховії, вітроподвигуни перетворюють пустелю на квітучу країну. Ви, певно, чули, як вони дістають там воду? Та все це дрібниці, коли я вам розповім, що робить Анатолій Сергійович тепер!

Ви, мабуть, знаєте, що вітер над рівною поверхнею може віяти прямолінійно. Але ж на землі він зустрічає горби, ліси, будинки і всякі інші перешкоди. Обминаючи їх, вітер закручується, завихрюється і від тертя об перешкоди втрачає силу. Чим вище ж, тим вітер сильніший, швидший, працездатніший! От дядя і сконструював висотні вітроелектричні станції, які зможуть працювати на висотах між 500—2000 метрів. Це буде щось подібне до небесних «шахт», закинутих вгору, в глиб повітряних просторів, щоб викачувати звідти енергію «блакитного вугілля».

Але найцікавіше, що станції будуть летючі, висітимуть у повітрі, як дирижаблі...

Тут уже Ніна зробила паузу і переможно оглянула аудиторію. Всі застигли, зацікавлені: ясно, хто б з їхніх гуртківців міг розповісти про вітер такі цікаві новини?

— Які ж то двигуни? Що за двигуни? Розкажи! — нарешті загомоніли всі.

Та Ніна вже вшухла, мов той вітер, про який вона тільки що розповідала. Так з Еолихою бувало часто. Вона мляво схилила голову, зітхнула і благально звернулася до Давида Львовича:

— Дозвольте продовжити доповідь іншим разом. Я розповім тоді навіть і про ті капосні мусони. Принесу, до речі, і рисунки дядиних вітроподвигунів. А сьогодні я вже більше не можу. Дуже болить голова...

— От тобі й раз! Роздратувала і кінець!.. — закричав Сашко.

Товариші обступили Ніну, та вона більше не схотіла говорити. Вона й справді була сьогодні якась втомлена і незвичайна.

— А все-таки ти сплутала мусони і бризи! — ехидно

зауважив Сашко, підходячи до Ніни.— Ти нічого до кінця не доробиш як слід!

— Ет, покинь! — сказала Ніна і викривила йому в дзеркало презирливу гримасу. Зморщений ніс витягся, як панчоха, в чудернацькій глибині скла.

— О,— сказала Майя,— прогрес! Ніна глянула в дзеркало.

— Йй я дозволяю! — сказав Давид Львович.

— Нічого не вийде! — задержувато відповіла Ніна, викликавши загальний сміх.

Усі знали «секрет» цих дзеркал. Про нього якимось проговорився Давид Львович Сашковій мамі.

Коли приходили у фізкабінет дівчатка, вони верещали від захвату і крутилися, як дзиги, перед дзеркалами. З цього Давид Львович робив сумні висновки про їх легковажність і дуже зітхав, приймаючи до своєї рупи. Він запевняв, що поведінка перед дзеркалом одразу характеризує дівчинку. На його превеликий жаль, виходило так, що рідко яка з дівчат витримувала спокусу красуватись перед дзеркалами, хоч вони були й криві. Але не так було з Ніною, коли вона вперше зайшла до фізичного кабінету. Вона навіть не глянула на дзеркала, одразу полонивши цим серце керівника. Цьому була причиною одна особиста риса Ніниної вдачі — вона дуже хотіла бути подібною до хлопця. Байдужість до своєї зовнішності навіть стала в неї певною звичкою. Так, Ніна ніколи не викладала у зачіску свого блискучого волосся, і воно розвівалося пишним букетом.

...Дівчинка попрощалася з Давидом Львовичем і вийшла з товаришами з кабінету. По осяяних кімнатах палацу метушилися веселі діти. Килими надавали затишку, вабили відпочити. Ніна була якась мрійна, розгубленіша, ніж завжди.

— Сашко,— раптом озвалась вона,— а що було б, коли б я оце раптом поїхала кудись далеко? Ти скучав би за мною?

Запитання було несподіване, незрозуміле, а тон був м'який — зовсім не тон Еолихи-Ніни. Спонтелічений Сашко вирішив, що це якийсь вибрик.

— Ах,— кумедно викривив він обличчя.— Я негайно б кинувся в море і розбив би груди об каміння.

— Блазень! — сердито огризнулась Ніна.— А я думала...

І, повернувшись, швидко побігла геть.

Захоплена потоком веселої дівчороти, Ніна опинилась у тихому кабінеті директора, де, приготовані до наступної виставки, стояли найкращі моделі. Повз Ніну пропливло колесо її власного вітряка. Мережана башта граціозно тримала це віяло, складене з багатьох дрібних лопатей. Унизу, в маленькому штучному «арику», серед жовтих піщаних берегів блищала вода. Ніна зупинилась, сперлась на край столу і забула вмиль і про дітей, і про доповідь, і про палац.

Модель зникла. В її уяві ожив побудований за цією моделлю вітряк. Сполохане гарячим вітром, плавно закрутилось віяло. Коливальний рух передався поршневі насоса. І тоді з глибини пісків синьою стрічкою потекла вода. Як це прекрасно: силою суховію, пекучого вітру пустель подавати холодну воду, життя! А це ж тільки часточка великого плану дяді Толі!

Замислена Ніна вийшла з кабінету. Полонена своїми думками, вона опинилась в одній з кімнат відпочинку і сховалась в затишному кріслі.

Далекі звуки з «Казок Гофмана» навіювали мрії. На стелі, легкі й фантастичні, рухалися силуети героїв казок, подані світловим ефектом. Химерні думки проносилися в Ніниній голові, шарпали її гаряче, поривчасте серце.

«Як бути? Іти їм назустріч?..»

Ніна витягла лист і перечитала його чи не в сотий раз.

«...Отже, Ніночко, я вирушаю з своєю ВВЕС у далеку країну. Це Каракуми. Там на сотні кілометрів — піщані дюни, колючки і все... Але й там зростає багатющий квітучий край. Отож і вітрові знайдеться чимало роботи. Хіба це не цікаво?.. Я бачу, як твій носик співчутливо поринув у мій лист. Адже й ти успадкувала цю «пристрасть» до техніки, на яку хворіють усі Катинські».

Ніна акуратно склала лист і раптом усміхнулась. Так... Вона вирішила!

КОЛИ ЦВІЛИ ПРОЛІСКИ

Весняний вітер голубив землю. Щоправда, він був холоднуватий, бо народився у далеких арктичних просторах, тільки давно заплутався в повітряних шляхах,

втратав свій холод і був лише прохолодний, як мокра відтала земля.

— Норд-вест — показували флюгери на даху будинку.

Тут був цілий ліс флюгерів та різноманітних анемометрів¹, розставлених на височезних шпильях. Вони ловили вітер і розкладали його на певні швидкості, бали, напрямки.

Невловимий — ставав уловимим. Лютий, він оббігав дах будиночка і закручувався в примхливі вихри.

Ось один з вихрів гнівно шарпнув відчинену квартиру, грюкнув нею і поворушив маленьким пакунком, що на шворці звішувався в кімнату. Це був букет з розквітлих пролісків. Вони пахли лісом і весною.

Проліски були в обгортці, перев'язаній блакитною стрічкою. Вони знову заколихалися від пориву вітру, зашаруділи папером, і гладкий сірий кіт, що сидів на кріслі, кинувся їм навздогін.

— Що там, Пусо? — оглянувся на kota Катинський, який працював біля столу в приємному присмерку зеленого абажура.

Він підійшов до вікна і побачив квіти. Усміхаючись, оглянув їх з усіх боків. На обгортці були уривки якихось креслень, кілька разів перетерті гумкою. Очевидно, з них було ясно, хто приніс подарунок, бо Катинський посміхнувся і, понюхавши квіти, пішов поставити їх у вазу.

Новий порив вітру знову грюкнув кватиркою.

Катинський задумано поглянув на годинник, і, взявши телефонну трубку, набрав потрібний номер.

— Це станція? — запитав він. — Скажіть, коли прибуває поїзд № 66 із Херсона... Спізнюється? От невдача! Коли ж усе-таки буде поїзд? Ага, через годину? Гаразд!

Він поклав трубку й розчаровано озирнувся навколо. Знайома кімната, повна книг, рисунків моделей, приладна своєю робочою тишею, сьогодні здавалась тісною й холодною.

Катинський надів жовту шкіряну куртку й шолом, знявши це з досить своєрідної вішалки — крила вітряка, — і постукав у сусідні двері:

— Я йду, Ганно Павлівно, — сказав він. — Ви лягай-

¹ Анемометр — прилад для вимірювання швидкості вітру.

те спати... Гордій Семенович? Ясно, приїде. Вечерю я візьму сам, не турбуйтеся.

Він замкнув двері і вийшов з хати.

Вітер війнув йому в обличчя, збуджений, радісний. Він пахнув відталюю землею, бур'янцями, першими квітами. Набубнявілі пуп'янки на гілках дерев домішували свої солодкуваті пахощі до цього весняного букета.

В саду було яскраве світло. Доріжки тяглися білими рівними стрічками. Вітер колихав дерева, і тіні від гілля бігали розпатлані, метушливі, казкові. В цьому білому феєричному світлі все здавалось незвичним. Галявинка серед саду видавалася ставком, дерева — якимись рука-тими постатями.

Проте це не було світло місяця — рівне біле світло. Воно лилося звідкілясь згори, сліпуче, яскраве, багате.

Катинський проминув садок, відчинив хвіртку і вийшов на круглий майданчик. Весь майданчик з кількома будовами був залитий цим світлом.

Джерела світла — сліпучі місяці велетенських ламп — сяяли згори, з висоти п'ятдесятиметрової башти. Легка, ажурна, вона підносилась угору стрімким тілом, а на горі в мерехтінні відблисків плавно крутилися великі крила. Башта перекривала своєю грандіозністю весь дивовижний пейзаж двору. Тут їх було чимало, чудернацьких вітряних споруд. Вони махали хвостами й крилами, мерехтіли круглими багатолопатовими віялами, ніжними, мов якісь квіти, діловито ворушили круглими, як діжки, циліндрами...

— Добрий вечір, Анатолію Сергійовичу, — привітав Катинського сторож, що походжав з гвинтівкою навколо радгоспівської вітроелектростанції. — Гуляєте? Добре повіває, правда?

— Добре повіває! — повторив Анатолій Сергійович і попрямував до центральної башти.

Мережані переплетення бантин побігли вгору. Гвинтові сходи мов і не відчували цих легких кроків. Вітер шалено кидався на Катинського — що вище, то ставав усе дужчий. Але міцні руки цупко тримали поруччя.

Ось Анатолій Сергійович нарешті добрався до міс-точка башти. Просто над ним ледве колихалась блиску-ча кабіна, схожа на балон невеличкого дирижабля. До шуму вітру долучався ще й своєрідний гомін — то був

гомін машин. Анатолій Сергійович натиснув якусь кнопку, двері кабіни нечутно розчинились.

Тут були машини, що перетворювали буйну енергію вітру на електричний струм. Крутився вертикальний вал від вітряка із шківом. З нього збігав блискучий пас, обертаючи другий — маленький шків від динамомашини та «інерційного» акумулятора, винайденого Анатолієм Сергійовичем.

Машини працювали — невтомні автомати, покірні його творчому задуму. Це було вже його минуле — оця вітроелектростанція, що живила радгосп. Вона здавалась тепер йому, винахідникові, дитячою іграшкою і все ж таки була дорога, як дорогі нам улюблені забавки нашого дитинства.

Він підійшов до вікна кабіни і глянув униз: радгосп сяяв огнями серед темних ланів, як квітучий оазис серед пустелі. Але ця «пустеля» жила. Змійкою вигиналися вогники — то йшли на нічну оранку колони тракторів.

Тоді погляд винахідника полинув у висоту — здавалося, він відшукував якусь зірку.

Але зовсім не зорі вабили його погляд. Вгорі, на висоті 500 метрів, горів яскравий зелений вогник на якомусь довгастому тілі. Можна було подумати, що це летить дирижабль, але вогник не рухався.

Це була модель останнього проекту винахідника — його радість, якою він був сповнений зараз.

Думки, турботи про вітроелектростанцію знов опанували Катинського. Але раптом, поглянувши вниз, він розпізнав серед огнів рухливе око поїзда, що наближався з далечини.

Це був один з десятків поїздів, які проходили повз маленьку станцію, недалеко від радгоспу. А може, це і був саме той поїзд, якого він чекав сьогодні?

Катинський поквапливо глянув на годинник, було пів на першу. Інженер підвівся з місця і подався з башти вниз.

За кілька хвилин він уже був біля свого гаража і мчав на станцію на обтічному мотоциклеті, одній з численних премій за винахід.

Поїзд № 66 стояв на пероні — блискучий, урочистий, повний веселої публіки, що їхала з півдня, де весна вже буяла, п'янка й запашна.

— Тільки! Я тут...

З одного вагона, трохи кульгаючи, вийшов високий, сухорлявий чоловік років п'ятдесяти п'яти з англійською люлькою в зубах. Він був подібний до постаті з якої-небудь старовинної картини — смуглявий, красивий своєрідною красою літньої вже людини. Він обняв Анатолія Сергійовича, який був коли б не вдвоє менший за нього, а той засипав його запитаннями, схвильований, зраділий...

— Ну, як? Як вона, Гордію? Летить?

— Усе гаразд, малий, — сказав приїжджий, — завтра вона вилітає. Складання лебідки закінчують, цими днями її відправлять поїздом. Ну, а ти бачив наркома?

— Аякже, — відповів Катинський. — Була дружня розмова. Він прийняв мене, хоч, кажуть, хворий. Щось негаразд у нього з серцем. Отже, ми вирушаємо?

— Вирушаємо, друже, — підтвердив той, кого звали Гордієм. — І я думаю, що наші ВВЕС будуть добрим подарунком пустелі, хоч вони і не «надпотужні»... До речі, знаєш, закінчився монтаж вітростанції інженера Гасіна, тієї, що на Круглій Горі. Ти не заздриш його 60 000 кіловатам? По правді кажучи, я їм не дуже вірю. Але, можливо, це просто індивідуальна антипатія до прізвища Гасін.

— Чому це? — жваво запитав Катинський.

— О, це дурниці, — засміявся Гордій. — Це просто в мене був один неприємний знайомий з таким же прізвищем. Але то була стара людина, цей же Гасін, здається, ще молодий...

— Молодший за мене, — задумано відповів Катинський. — Мені показували цей проект: чотири трилопатеві колеса на башті. Звичайно, подробиці мені невідомі. Але я трохи знаю Гасіна і не дуже вірю в його принадні цифри.

На обличчі Катинського майнула тінь. Але зразу ж він байдуже махнув рукою:

— Ну, а коли йому пощастило... що ж, позмагаємось!

Він весело стріпнув хлоп'ячим чубом, що вибивався з-під шолома, і взяв Гордія під руку.

— Ну, поїхали!

Катинський посадив приїжджого в кабінку мотоцикла і дав повний хід. Вони вирвались у поля, окреслені різкою смугою лісу, по прекрасному брукованому шосе.

гомін машин. Анатолій Сергійович натиснув якусь кнопку, двері кабіни нечутно розчинились.

Тут були машини, що перетворювали буйну енергію вітру на електричний струм. Крутився вертикальний вал від вітряка із шківом. З нього збігав блискучий пас, обертаючи другий — маленький шків від динамомашини та «інерційного» акумулятора, винайденого Анатолієм Сергійовичем.

Машини працювали — невтомні автомати, покірні його творчому задуму. Це було вже його минуле — оця вітроелектростанція, що живила радгосп. Вона здавалась тепер йому, винахідникові, дитячою іграшкою і все ж таки була дорога, як дорогі нам улюблені забавки нашого дитинства.

Він підійшов до вікна кабіни і глянув униз: радгосп сяяв огнями серед темних ланів, як квітучий оазис серед пустелі. Але ця «пустеля» жила. Змійкою вигиналися вогники — то йшли на нічну оранку колони тракторів.

Тоді погляд винахідника полинув у висоту — здавалося, він відшукував якусь зірку.

Але зовсім не зорі вабили його погляд. Вгорі, на висоті 500 метрів, горів яскравий зелений вогник на якомусь довгастому тілі. Можна було подумати, що це летить дирижабль, але вогник не рухався.

Це була модель останнього проекту винахідника — його радість, якою він був сповнений зараз.

Думки, турботи про вітроелектростанцію знов опанували Катинського. Але раптом, поглянувши вниз, він розпізнав серед огнів рухливе око поїзда, що наближався з далечини.

Це був один з десятків поїздів, які проходили повз маленьку станцію, недалеко від радгоспу. А може, це і був саме той поїзд, якого він чекав сьогодні?

Катинський покvapливо глянув на годинник, було пів на першу. Інженер підвівся з місця і подався з башти вниз.

За кілька хвилин він уже був біля свого гаража і мчав на станцію на обтічному мотоциклеті, одній з численних премій за винахід.

Поїзд № 66 стояв на пероні — блискучий, урочистий, повний веселої публіки, що їхала з півдня, де весна вже буяла, п'янка й запашна.

— Тільки! Я тут...

З одного вагона, трохи кульгаючи, вийшов високий, сухорлявий чоловік років п'ятдесяти п'яти з англійською люлькою в зубах. Він був подібний до постаті з якої-небудь старовинної картини — смуглявий, красивий своєрідною красою літньої вже людини. Він обняв Анатолія Сергійовича, який був коли б не вдвоє менший за нього, а той засипав його запитаннями, схвильований, зрадлий...

— Ну, як? Як вона, Гордію? Летить?

— Усе гаразд, малий, — сказав приїжджий, — завтра вона вилітає. Складання лебідки закінчують, цими днями її відправлять поїздом. Ну, а ти бачив наркома?

— Аякже, — відповів Катинський. — Була дружня розмова. Він прийняв мене, хоч, кажуть, хворий. Щось негаразд у нього з серцем. Отже, ми вирушаємо?

— Вирушаємо, друже, — підтвердив той, кого звали Гордієм. — І я думаю, що наші ВВЕС будуть добрим подарунком пустелі, хоч вони і не «надпотужні»... До речі, знаєш, закінчився монтаж вітростанції інженера Гасіна, тієї, що на Круглій Горі. Ти не заздриш його 60 000 кіловатам? По правді кажучи, я їм не дуже вірю. Але, можливо, це просто індивідуальна антипатія до прізвища Гасін.

— Чому це? — жваво запитав Катинський.

— О, це дурниці, — засміявся Гордій. — Це просто в мене був один неприємний знайомий з таким же прізвиськом. Але то була стара людина, цей же Гасін, здається, ще молодий...

— Молодший за мене, — задумано відповів Катинський. — Мені показували цей проект: чотири трилопатеві колеса на башті. Звичайно, подробиці мені невідомі. Але я трохи знаю Гасіна і не дуже вірю в його принадні цифри.

На обличчі Катинського майнула тінь. Але зразу ж він байдуже махнув рукою:

— Ну, а коли йому пощастило... що ж, позмагаємось!

Він весело стріпнув хлоп'ячим чубом, що вибивався з-під шолома, і взяв Гордія під руку.

— Ну, поїхали!

Катинський посадив приїжджого в кабінку мотоцикла і дав повний хід. Вони вирвались у поля, окреслені різкою смугою лісу, по прекрасному брукованому шосе.

— Весною пахне, друже,— сказав приїжджий, нюхаючи повітря, як мисливець.

— ...Весна,— повторював Анатолій Сергійович,— мої колишні учні несуть мені проліски. А яка там весна? Ах, знаєш, я вже не сплю ночами, думаючи про нашу мандрівку.

— О,— засміявся приїжджий,— я певний, що ти вже нічого не бачиш перед собою, крім нової ВВЕС. Ти лазиш по вітряках і ходиш по хаті, як тигр у клітці. І ти вмочаєш перо замість чорнильниці в сільницю... Ах, Тільки, треба бути витриманим, а ти й досі все такий же, мій любий!

Мотоцикл мчав до вогнів радгоспу. Раптом на дорозі виросла в світлі ліхтаря якась незграбна споруда. Це був сільський старий вітряк — одно з тих «страховищ», з якими, певно, бився ще славетний рицар Дон-Кіхот Ламанчський.

— Дивись,— раптом здивувався приїжджий.— Чого це він такий прибраний?

Справді, на вітряку були вивішені якісь написи, а намисто з барвистих папірців квітчало «страховище», його крила, якими воно меланхолійно ворушило.

— А ти й не знаєш? Тут без тебе хтось згадав, що минає річниця тих подій... І молодь справила свято — свято спогадів. Шкода, тільки тебе й не було! Тепер ухвалили вважати млин за недоторканну пам'ятку революційної старовини.

— Важко! — сказав Гордій, і обличчя його пройняла теплінь.— Пам'ятаєш?

— Пам'ятаєш? — підхопив і Анатолій Сергійович.

...І в уяві зринули спогади про давні події на млині...

СТАРИЙ МЛИН

Чимало пережив на своєму віку старий млин.

Крізь його незграбні крила пробігали вітри. Багато чого бачили вони, гуляючи по світу, багато казок нашіптували крилам під час роботи. Чого тільки не наслухався млин, стоячи німим вартовим на роздоріжжі над широкими ланами!

Цвіли і сохли трави, потім пливли осінні тумани і завірюхи замітали дороги. Сонце висушувало зморшки на дерев'яному виду млина, а сніг набивався в них, роз'їдав і старив його.

Збудував млина колись «дивак» — тесляр Семен. «Дивак» — так його й прозивали по-вуличному, невдаху й химерника.

Була в Семена вбога, як старий трухлявий гриб, хата, дві десятини землі, восьмеро дітей, та єдине багатство — меткі руки, здібні до всякої роботи: і теслярської, і столярської, і ковальської.

Хто з сільських дітей не милувався дерев'яним півником, що крутився на даху Семенової хати!

Півника зробив Семен ще замолоду: півник правив за флюгер і мав різноколірний хвіст. Червоний гребінець задерикувато їжився проти вітрів. Півник сигналізував про їх прихід з півдня, з півночі, з заходу та сходу.

Але минули роки, і злиняв, скоцюрбився півник. Стояв він на даху, мов якась нікчемна потвора. Постарів і його хазяїн, живучи в тяжких злиднях. Не могли прогодувати його навіть і меткі, золоті руки, не раз і не два проводжали його холодні вітри, коли йшов у далеке місто на заробітки. А дома сохла й хворіла дружина, мерзли в злиднях діти. Повертаючись додому, Семен уже не майстрував веселих півників. Смутнів і смутнів «дивак» і... спізнався з лихим другом, з горілкою.

Дерев'яного млина збудував Семен на замовлення сільського куркуля Матвія Тріпова.

Багатій наобіцяв Семенові за млин золоті гори, і хоч Семенова стара не дуже вірила в ці обіцянки, та все ж таки сподівалася, що Семен, ставши мірошником, заробить дітям шматок хліба. От вона й натурчала чоловікові вуха, щоб погодився будувати.

І тоді став потрошку рости, як гриб із землі, тріповський млин.

Це був звичайний, старовинний, так званого німецького типу «козловий» млин. Як казкова хатка на курячих ніжках, стояв він на високих стовпах, на «козлах», прикрашений усякими Семеновими витівками.

На даху, як і колись на Семеновій хаті, гордовито крутився розфарбований півник. «Балкончик» угорі був різьблений, з химерним, як у старовинних «теремах», поруччям і теж прикрашений двома півниками. Драбину, коли не треба було сходити, можна було забирати вгору. Кімната мірошника, яку Семен хитромудро зробив рухомою, нагадувала круглий підситок і була дуже затишна. А весь млин трохі скидався на феодалський замок.

Та хоч млин і здавався Семенові й усім сусідам на-прочуд гарним, він мав чималі технічні вади, властиві тодішнім селянським млинам. Вирізьблюючи півників, Семен не подумав про форму крил. Те, що вони були довгі (аж до 5 сажнів), здавалося йому неперевершеним чудом техніки. Всякі закони «обтічності крила» були йому, звичайно, невідомі. Крила були, як крила,— незграбні, товсті. Вітер спотикався об них і багато енергії витрачав даремно. До того ж крило було не суцільне, а з дірками-щілинами, і вітер тікав крізь них, не виконуючи ніякої роботи.

Ну, а вже поворот млина за вітром був зовсім знаменитий — треба було впрягати коней, щоб повертати «терем-теремок» або кликати з дванадцятю людей.

Але Тріпов ще менше, ніж запрошений «інженер» — Семен, розумівся на технічних секретах вітряка. Хоч і хотілося, щоб млин молов якнайкраще, проте як це робитиметься — йому було байдуже. Багатій лише підганяв Семена, щоб швидше будував.

Але куркулиха Софія Степанівна була жінкою «ніжного серця». Семенове різьблення на балкончику їй сподобалось. Вона пообіцяла ще окремо нагородити Семена і наказала, щоб не квапився, кінчав як слід. Нарешті настав той осінній сонячний день, коли Тріпов прийшов з родичами оглянути збудований млин і змолоти перший мішок зерна. Млин був, як новенька лялька, ще не потріпаний вітрами, не з'їдений дощами й негодами. Стояло чудове «бабине літо». Було тепло, пахло в'ялою травою й листям. Вітер ніс із степу сухе перекотиполе з тонкими павутинками, на яких літали меткі осінні павучки.

Власник ста десятин землі — Матвій Петрович, поблискуючи медалями, придбаними з нагоди всяких свят, чекав пуску свого млина. Поважно погладжуючи бороду, він дивився, як бігав, метушився кострубатий, захеканий Семен, і ліниво мружив очі на різьблені оздоби, які прихвалювала його дружина. Разом з ними прийшов і приїжджий гість — шурин, прикажчик з міста.

І ось зарипіли, затріщали нові довгі крила. Перший мішок зерна пішов у ківш. Матвій Петрович виявив бажання зійти нагору. По обидва боки верхнього місточка стояли такі ж флюгери-півники, як і на даху. Барвисті хвости горіли на сонці. Урочистий Семен чекав слова похвали.

Але приїжджий гість назвав конструкцію вітряка дуже невдалою, він розповів, що в його місцевості роблять кращі, так звані «шатрові» (голландські) млини. В тих млинах тільки голівка (іноді й автоматично) поверталася за вітром, і не треба було гаяти часу на повертання, коли вітер мінявся. Отже, Матвій Петрович заявив Семенові, що млин — гусям ярмо і що він заплатить за роботу тільки половину грошей. Дружина його підтримала, бо хоч вона й нічого не тямилася в млинах, та була завжди за те, щоб не платити.

Образився Семен, не витримав і вилаяв куркуля. Затупотів хазяїн ногами і викинув Семена геть по сходах, які той так старанно будував. Кинув йому вслід кілька карбованців і плюнув.

Нерадісний був цей вечір у старій Семеновій хаті. Діждалася Марфа свого «інженера» пізно-пізно, без грошей і зовсім п'яного. Стала вона плакати, докоряти чоловікові, що не змовчав, а той, п'яний — з бійкою.

Тоді кинувся старший син-підліток, Гордій, захищати матір. Але розлючений батько так штовхнув його, що Гордій каменем упав на долівку і боляче вдарився коліном об гострий ріжок залізної скрині.

З того часу захворів хлопчик. У нього почався костоїд — туберкульоз коліна. Лікував його сільський фельдшер, п'яниця Омелян, а найбільше баба-шептуха Ониська: жаб холодних розрізала і в ганчірці до коліна прикладала, і трави варила міцні, пахучі. Не допомагало. Нога боліла дедалі дужче, і довелося хлопцеві зовсім злягти. Так пролежав він три довгі роки, поки процес якийсь не припинився сам собою. Тільки залишився Гордій на все життя кульгавим, з коротшою ногою, що майже не згиналась у колінному суглобі.

А тимчасом загинув Семен, п'яним утопившись у річці, розійшлись по наймах або повмирали від пошестей діти. Стара Марфа пішла жити до заміжньої дочки. І не зглянувся хлопець, як залишився самотиною в старій хаті під злинялим півником.

Та хвороби й нещастя на диво загартували хлопця. Мовчазний, суворий, він рано навчився терпіти злигодні життя. Від батька ж перейняв він «золоті руки» — любов до всякого майстрування. Став сільським «механіком».

Тріпов якийсь продав невдалий млин іншому куркулеві — Степанові Довбні. Млин уже давно стояв без діла.

Щось у ньому не ладилось. Степан вирішив пустити млин.

Тоді Гордія, Семенового сина, і запросили в мірошники.

ТАЄМНИЧІ ГОСТІ

Молодий мірошник Гордій дуже полюбив незграбну крилату споруду.

Хвороба зробила його мовчазним, зосередженим. У нього майже не було товаришів. Шум і скрипіння старого млина стали йому найприємнішою музикою. А коли млин не працював, було чути, як поле дзвеніло піснями цвіркунів. Тоді влітку добре було спати на «місточку», дихати пахощами трав і дивитись на зорі.

Стара Семенова хата майже завалилась. Отож з ранньої весни Гордій зовсім оселився у млині і вибирався тільки тоді, коли снігові гирі нависали на крилах. Відлюдний і суворий мірошник, одначе, мав багато приятелів серед сільських дітей.

Тих днів, коли мовчав млин, вони збиралися до дядька Гордія і юрбою обліплювали сходи, немов веселі птахи. Чудесні іграшки робив цікавий дядько! Не тільки півників. Всякі вітрячки легкокрилі, кораблики з парусами, хитромудрі ляльки, що ворушили руками й сміялись рухомими щелепами,— сила іграшок виходила з його рук.

Але не тільки за іграшки та казки любили діти дядька Гордія. Були в ньому щирість та простота, що привертали дитячі серця.

Юний Толя Катинський, син сільського вчителя, так само бігав до мірошника Гордія.

У всіх Катинських здавна була пристрасть до техніки. Їхній рід налічував чимало безвісних винахідників. І в Толиного батька на старій скляній галереї лежали купи старих технічних книг, підручники з фізики, томи Фламмаріона. Приїжджаючи на літо додому з міста, де він учився в технічній школі, Толька проводив Каті, сестрі, телефон з кімнати до старого льоху, робив барометри у вигляді хамелеонів, вирізаних з паперу і змочених хімічними речовинами (залежно від стану погоди, вони міняли колір), і ще багато чого цікавого.

Книжки з галереї і зшитки з сентиментальними вір-

шами, які потай пописував Толька, переходили часом в руки суворого мірошника. Дядько Гордій платив Тольці великою приязню, а Толька віддавав йому свої знання, що виносив із школи, та свої... вірші.

Вночі біля каганця Гордій читав. Маючи знання тільки з початкової школи, він уперто самотужки вчився. Між книжками Толиного батька знайшлася випадково й книжка якогось невідомого автора — про вітряки.

Захотілось перевірити вичитане, і він пішов до хазяїна млина, але той відмовився заплатити Гордієві за пербудову вітряка: не вірив, гадав, що це будуть «півники» його батька.

Гордій узявся лагодити млин без хазяйського дозволу. Його вабила творча радість експериментування.

Він зробив нові крила з обшитим махом, удосконаливши їх конструкцію, давши їм обтічнішу форму.

Частину обшивки крил він виготовив на шарнірах, так що при сильному вітрі обшивка відкривалась і пропускала «зайвину» вітру. Жорна теж збагатилися на простий, але корисний прилад регулювання — «відцентровий регулятор». Він стискував їх при сильному вітрі й розсував при слабкому.

Під головний вал млина Гордій підклав котки, щоб зменшити тертя, поліпшив підшипник, потім спробував автоматизувати частину роботи: пристосував вал для підняття вгору мішків з зерном. Змінився і незручний стародавній спосіб повертання млина на вітер.

Навколо млина вирости дванадцять закопаних стовпів, а до них був прикріплений саморобний коловорот, на вал якого навивався ланцюг, з'єднаний з водилом млина. Це дозволяло Гордієві дуже легко повертати вітряк при зміні вітру.

Продуктивність млина стала кращою, і він уже не марнував часу, простоюючи даремно, коли міняв напрям примхливий вітер. Він молів і куркульський і бідняцький хліб, лишаючи добру частку куркулеві за помол...

...Час минав. Вибухла імперіалістична війна, потім громадянська. Виріс і зник десь у її хвилях Толька Катинський, як і багато молоді з села. Через скалічену ногу сам лише Гордій-мірошник лишився на своєму млині, як на островці посеред бурхливого моря. Але що далі, то це море все сильніше вирувало навколо. Незабаром хвилі почали заливати і старий млин.

Село шумувало боротьбою за владу Рад, за землю. Біля млина гомоніли збуджені селяни. Все, що робилося навколо, все приносилось і в «терем-теремок» з рипом возів, з пересудами, з зерном, що сипалось під його жорна. А далі і сам млин став центром деяких подій.

Навесні 1919 року млин став державним, а Гордій — першим радянським мірошником на селі. Колишній хазяїн його десь блукав уже з недобитками петлюрівської армії.

Та восени прийшли денікінці, а за ними почали повертатись назад і вигнані селом «хазяї»: і місцевий поміщик, і тріповська рідня, і син куркуля Довбні, що знову забрав собі млин. Тихий, суворий Гордій знов залишився мірошником — куркульський рід дивився на нього, як на безсловесну деталь млина.

Г'от якось одної осінньої ночі Гордій лежав горілиць на «балконі», на трав'яному матраці, і радів із спокою. Вітру кілька день не було. Але перед тим була гарячка: карні загони денікінців, що розташувалися в селі, вимагали хліба. Хазяїн млина пообіцяв полковникові поставити певну кількість борошна, відібравши зерно в покараних селян, але млин зіпсувався.

Даремно лютував і кричав хазяїн на мовчазного мірошника, похваляючись викинути геть, як колись Тріпов — Семена.

— Будь ласка,— спокійно відповів Гордій,— я і сам можу піти. Тільки тоді ніхто не дасть тут ладу. Вітер і дощ розмивають крила роками, а ви хочете, щоб я полагодив умить.

Більше нічого не почув розлючений хазяїн від механіка. Та раптом затишшя стало несподіваним спільником тих, хто не хотів постачати хліба білим хижакам.

Гордій, втомлений, лежав на «балконі». Сузір'я Великої Ведмедиці яскраво красувалося в небі. Падали осінні зорі — тремтливі й ніжні. У поміщицькому маєтку на краю села спалахнула й погасла кривава ракета — там стояв штаб білих, і поміщик, повернувшись, відзначав народження своєї доньки. Звідти віяло святом, але недалекий ліс сутулювся мороком.

Дві постаті обережно підійшли до млина. Чуйне вухо Гордія вловило тиху розмову.

— Хто там? — запитав він з «балкона».

— Я,— відповів молодий голос.— Я, дядю Гордій.

Бензинова запальничка на хвилину освітила обличчя

людини, що закурювала цигарку. Щось надзвичайно знайоме побачив Гордій у маленькій, але добре збудованій постаті, в задержуватому чубі.

— Тільки! — скрикнув він. — Невже ти?

— Тихше, — зашепотіли йому знизу. — Можна до вас нагору?

Через хвилину кімнатка мірошника вітала таємничих гостей — Толю Катинського, що з'явився в рідних місцях після довгої відсутності, і товариша Федора, робітника з міського цегельного заводу.

— Який же парубок! — сказав дядько Гордій, оглядаючи зовсім нового Тольку. — Орел!

Катинський хитро примружив очі і запитав:

— Млин усе псується, кажуть. Млин не хоче молоти?

— Не меле, стоїть, як потороча, — відповів Гордій.

І обидва засміялись. Вони зрозуміли один одного. Але Толя раптом сказав:

— Треба полагодити. Хай меле!

— Хіба... — розгублено сказав Гордій. — Хіба ти... ви... у них? Хіба ви хочете, щоб вони забрали весь наш хліб?

— Ви нічого не розумієте, дядю Гордій, — відповів хлопець. І Гордій відчув, що це був уже інший — дорослий і серйозний Толька. — Ваш млин, як човник на морі. Все хвилюється, щоб вигнати катів і збудувати краще життя. А ви тільки кидаєте весла, щоб хвилі їх не ламали. Може, ви хочете бути капітаном і рушити з нами в бії на вашому кораблі?

— Не поетизуй, Толю, — сказав його супутник. — Поговоримо по суті. Скажіть... у вас дуже весело... зараз на селі?

На млині пошепки пішла таємнича розмова. Ніхто не чув її, ніхто не знав, чи заходив хто-небудь уночі до старого млина.

Тільки вранці-рано, щось насвистуючи, почав поратись біля нескладних механізмів повеселілий мірошник.

Минуло затишшя. Подув вітер. І млин цього разу ожив. Хазяїн був цілком задоволений.

Одного вечора, в розпалі роботи, коли куркуль засипав для білих десятки пудів пшениці, приїхав з сусіднього хутора віз, навантажений мішками зерна.

Парубок привіз записку від сусідньої волості: там існував млин, а треба було змолоти борошно для прибулої роти білих.

Гордій сказав хазяїнові, що він не спатиме цілу ніч, а таки змеле привезене зерно.

Спав хазяїн. Повівав добрий вітер, і невтомно працювали крила млина. На високі сходи, у «терем-теремок», попливли мішки з привезеним зерном.

Мірошник був веселий, як ніколи. Він знав таємницю. У зерні на млин прибували бойові патрони для лісових партизанських загонів.

ОБЛОГА „ТЕРЕМКА“

У зерні — патрони, під мішками в сіні — зброя... Такий подарунок посилав підпільний більшовицький комітет міста партизанському загоні.

Командиром його був товариш Золотий, або інакше — Толька Катинський. Золотистий хлоп'ячий чуб з-під сірої пелехатої шапки, рум'янци на засмаглих щоках, маленька юнацька постать у величезних чоботях. Цей портрет за короткий час став невідомим білогвардійцям.

Бурею несподівано налітав із своїми хлопцями Катинський — із степів, з лісів, з глибоких ярів, розкидав, розвіював білі загони, забирав патрони, припаси і зникав невідомо куди, грізний, невловимий.

Комсомолец Толя, залишений червоними для зв'язку в зайнятій білими місцевості, став талановитим вожаком відважної купки партизанів, яка щодень більшала.

Невідомо, чи впливало те, що Толька був свій, рідний, улюбленець села (а в загоні було багато хлопців — товаришів його дитячих ігор), чи була особлива сила й щирість у всій молодій істоті, тільки дуже любили партизани свого молодого командира.

Густий ліс у темнім яру, землянка в його гушавині були притулком тісної партизанської сім'ї.

Лише теплими осінніми ночами відживали таємні нитки зв'язку між лісом і полями. З села до лісу переправляли харчі й одіж. З лісу до села переказувалися турботи й надії, якими жили лісові люди.

У Тольки нікого рідного, крім старої тітки Явдохи, вже не було в селі. Тольчина мати вже давно лежала в могилі. І тільки сестра Катря, що жила у місті у дядька, рахівника паровозоремонтного заводу, слала інколи братові цигарки і гарячі слова втіхи. Тихий винахідник, його батько, фізик за покликанням, що тридцять п'ять

років учив грамоти «мужицьких» дітей, сидів уже давно за сина в міській тюрмі. Білі пятакали про «чесність інтелігенції», намовляли вплинути на «зрадника-сина». Лагідний, спокійний, він мовчав, уперто кажучи, що нічого не знає. У тюрмі він згадував життя й злигодні всіх великих фізиків, починаючи з Галілея. Білі називали його маніяком, бо дегенератові-слідчому він відповідав фізичними законами, запевняючи, що незнання фізики — велике горе.

Найріднішим на цей час для Тольки став друг його дитинства Гордій. А він, Гордій, наче зразу виріс, змужнів, з того часу як старий млин став точкою зв'язку між робітниками міста й партизанами.

Ще б йому було не вирости!..

Всі злигодні його життя, біль каліцтва, муки приниження,— все, що мовчало й ховалось довгі роки у серці Гордія, все це тепер прокинулось і вимагало помсти.

Гордо походжав мірошник Гордій. Його крилатий «терем-теремок» переховував бойові патрони, гвинтівки, одяг. А тихенького мовчазного мірошника не підозрював ніхто, нікому з білих не спало б на думку стежити, як кульгавий ходив у ліс по гриби з драною кошовкою в руках.

Насувалася осінь, холоднішали вітри. Дедалі гірше ставало білим. Все дужче тиснула їх Червона Армія, а в тилу налітали партизани. Все рішучіші, все зухваліші ставали натиски Тольчиного загону.

Саме того дня, коли спалахували ракети на весіллі доньки поміщика з поручиком Дроздовського полку, сталася зовсім кумедна історія.

Сам пан полковник, відомий партизанам своєю жорстокістю, незважаючи на тривожне становище, витанцював на весіллі.

Туди ж приїхала на візнику й весела компанія з п'яти замаскованих: сусіди з Комарівки. Веселі попівни виконали обіцянку приїхати на весілля. Три панночки в костюмах «ранку», «дня» і «ночі» та двоє хлопців у клоунських штанях внесли чимале пожвавлення у весільні танці.

П'яний полковник намагався поцілувати ручку стрункій панні, коли раптом вона скинула маску. І блакитні очі Тольки Катинського блиснули разом з дулом нагана. Прогримів постріл.

Багато втратили білі хижачи того осіннього вечора! Загинув «цвіт» карного загону, а зброя, коні переселились у ліс.

Тоді білі призначили за голову Катинського велику нагороду. Начальник контррозвідки запрягся піймати його живого.

І от одного вечора Катинського таки вистежили на узліссі.

Костюм білого не врятував Тольку. Під кулями звалився кінь, але швидкі ноги допомогли парубкові добігти до Гордійового млина.

Стояла холодна осіння ніч. Рогатий місяць був блідий, немов хворий. Зорі падали зеленкуватими шляхами. Усохлі мокрі бур'яни та листя близького лісу тхнули гострими пахощами в'янення. Старий мовчазний млин чорнів, як величезний змокрілий птах, що спустився на відпочинок. Раптом різкий свист порушив його спокій.

Зарипіли східці, і в старому козушку вибіг на «балкон» Гордій.

— ...За мною женуться! Швидше!.. — задихаючись, вимовив Толька.

Це не був страх, лише уривчасте дихання від швидкого бігу.

І вмить «терем-теремок» став маленьким фортом.

Завищали, зарипіли і важко піднялись угору рухомі східці. Не дострибнеш, не дістанеш, хоч лизь, як мурашка, по високих курячих ніжках!

— Чудні! — усміхнувся Гордій, дослухаючись до шуму й брязкоту зброї.— Ми перестріляємо їх, мов качок! Так я тебе й віддам, мого малого!

Вони з Катинським «окопались» у кімнаті-«підситку», збудованій ще Семеном.

Цілий ящик патронів, «зámок з бійницями», барикада з лантухів борошна, а головне, незліченний запас відваги — стільки скарбів мали двоє сміливих оборонців.

— Здавайся! — люто залунало знизу.

— Коли б не так! — засміявся Толька.— Ну, капітане,— тепер ви таки, Гордію, капітан,— починаймо!

Полетіли з мовчазного млина кулі в освітлені місяцем постаті білих, що обложили млин.

Хто міг стріляти краще від Золотого Тольки?

Ніхто з тих, хто хотів, ставши один на одного, до-

лізти до «балкончика», не лишився живим. А з другого боку друга гвинтівка під рукою Гордія теж заспівала пісню.

Позиція була чудова: немов для них, для такого небезпечного спорту, збудував Семен свій теремок. Білі, щоб націлитись, припадали до стовпів, які стояли навкруги млина. Та це не ховало їх; зверху їх було видно, як на долоні. В них влучали смертоносні бджоли. Стогін, лайка залунали в полі.

Не добираючи, де саме причаїлись вороги, білі стріляли в мовчазний силует млина. Куді впивались в його дерев'яне тіло, зав'язали в «барикаді» і не могли знайти двох — невловимих і недосяжних.

— Взяти його! Хіба ви не можете долізти? Чортзнащо! — лютував начальник загону. — Я йому, Золотому, виріжу золоті погоні...

Він зойкнув: куля з млина поранила його в руку.

— Я спалю його! — люто закричав він.

— По правді кажучи, мене дивує, чому вони досі цього не зробили, — спокійно сказав Гордій. — Ми згоримо, як на соломі.

— Коли б не так! — бадьоро озвався Толька. — Перше, я для них цікавий у сирому вигляді — це ж дикуні! А по-друге, коли ми запалаємо, це побачать з лісу, і всі мої хлопці будуть тут... Єсть!

Цокнув ще постріл, і ще чиясь голова схилилась на сухі бур'яни. Замішання опанувало білих. Їх було багато — цілий загін, але тепер він танув щохвилини від пострілів з млина. Білі, правда, і не знали, скільки було ворогів. З переляку їм починало здаватися, що в млині — ціла група партизанів. Білі чекали, що ось-ось нарешті, кінчатся патрони. Але постріли не змовкали.

І тоді, у безсилій люті, поранений начальник таки вирішив спалити млин. Послали вершника на узлісся назбирати хмизу і почали обкладати ним ноги «терема-теремка». Ті, що взяли за це, вийшли з поля обстрілу і, певно, могли б довести справу до кінця.

Це раптом змінило тактику обложених.

— Шкода, Только, розумієш, вибухне... млин... Негідники знищать крила... Що робити? — сказав Гордій.

— Шкода! — глухо прошепотів Толька. Він добре розумів, що значить любов до свого витвору. Раптом

нова думка повернула йому енергію. — Назад! — скомандував він. — Тримай позицію. Я знаю, що робити.

Він вийняв з-за пояса гранату, потримав у руці і кинув у віконце, в лице ворогам. Звук вибуху прокотився аж до мовчазного лісу.

Лютий крик залунав у відповідь, і потім все стихло: білі кинулись перев'язувати нових поранених і почали радитись між собою.

— Тепер не шкодить і закурити, — сказав Толька. — Зробимо перерву. Вони подумують, що в нас кінчилися патрони, і полізуть нагору. Ми виграємо час. Знаєш, я мало не забув про гранату. Тепер же мої хлопці почувуть... якщо не поснули в землянці, і, може, здогадаються, що це я. Вони ж знають, що я брав з собою гранату.

Гордій з Толькою закурили, потиснувши один одному руки. Це був дивний, урочистий спокій. Наперекір усьому жевріла надія...

— Знаєш, малий, — м'яко сказав Гордій, — коли проженуть цих негідників, почнеться цікаве життя...

Вони, лісові хлопці, встигли примчати до свого командира. Бурею налетіли на білих, геть знищили цілий загін, а потім подалися далі, врятувавши старий млин. Поруч з товаришем Золотим поїхав і Гордій-мірошник.

Епізод на млині став початком героїчного маневру. Партизанський загін з'єднався з повстанцями — робітниками міста — і другого дня вибив звідти білих, прорвавши їх фронт, розчистивши шлях регулярній Червоній Армії.

Тільки старий Катинський цього вже не побачив. Його розстріляли білі тієї ж бурхливої ночі.

Перед розстрілом він сказав:

— Закон Ома! Ви, невігласи, не знаєте його: що більший опір, тим менша сила!

ВІТЕР ДУЖЧАЄ

...Ніна задумана поверталася додому гомінкими вулицями міста.

Вітер зміцнів і загрожував обернутись на бурю. Дмучи в спину Ніні, він обіймав її тоненьку постать і майже ніс уздовж вулиці, веселий, жартівливий. Так би

розпластати руки, як крила літака, і полинути за ним у весняний степ!

Ніні згадалося, як вона зовсім маленькою гралась у літання на доріжках бабусиною саду. Шелестіло листя, метлялось гілля, кидаючи на доріжку рухливі тіні. Парасольки жаб'ячої петрушки стрибали під ноги, полэхливі, таємничі, немов якісь білі тваринки. Ніна видиралася з бур'янів на доріжку, примружувала очі і, широко розкинувши руки, бігла назустріч вітрові... Їй було трошечки страшно, вітер обпікав обличчя, намагався кинути її назад, сердитий і дужий. Але так приємно було «летіти» і боротися з вітром, зливаючись із рухом гілля, петрушки, веселого кострубатого листя!..

Поринувши в ці спогади, Ніна ледве не потрапила під автомобіль. Він рохкнув, метнувшись убік яскравим оком. За рогом Ніна востаннє кинула погляд на сяючий вогняний будинок Палацу піонерів. Серце їй стиснулось, пройняв жаль... Невже завтра вона вже не побачить цих осяяних вікон, за якими зазнала стільки тепла, радості? Це не назавжди, але... Її огорнула раптова непевність, і вимріяний проект уже здався смішним, неймовірним.

Зітхнувши, Ніна одвернулась від Палацу і побігла в знайому вулицю. Але щодалі її кроки ставали повільнішими. Ніна відчула себе такою безсилою і самотньою серед рідного гомінкого міста: вже стільки часу, захоплена своїми мріями, вона нікому не наважувалась розповісти своїх намірів. Їй хотілося це зробити. Але Ніна-вітер мала таку вже вперту, скритну вдачу. Одне слово: «потайну вдачу вовченяти»,— іронічно пригадала вона вираз своєї тітки. Тітка Ната!.. Ой, як завжди не хотілось Ніні повертатись додому, де після школи, після Палацу їй було холодно і... незручно. Ніна задумано спинилась біля воріт свого будинку. Сум і нудьга огорнули її. Сьогодні вона наважилася... але ні, вона цього не зробить!

Раптом з двору вибіг хлопчисько і радісно схопив Ніну за руки.

— Ніно! Ти? А я тебе чекаю! Допоможи, Ніночко. Розумієш... У нас ніяк не грає радіо. Учора поставили, а сьогодні замовкло. Мама каже, що вітер обірвав антену... Ніночко, що робити?

Сусід Яшко знав, до кого звернутись. Увесь двір

знав, що Ніна була природним техніком. Чи зіпсувався в кого електричний утюг, чи перегоріла пробка, чи погасла електрична плитка,— всі мами частенько кликали на допомогу Ніну.

— Радіо? Ходімо.

— Куди?

— Звичайно, раз справа в антені, на дах.

— А ти не боїшся?

Ніна засміялась.

— Ну, швидше. Тільки тягни: молоток, обценьки, викрутку... Що ж іще? Ну, кілька цвяшків. Єсть?

За хвилину вона вже вилазила з Яшком на дах.

— Дивись, як хороше працює твій вітряк! — звернув увагу Яшко.

Справді, освітлені електрикою, що сяяла з сусіднього двору, плавно крутилися під вітром крила іграшкового вітрячка, піднятого на високій палі. Це була теж Нінчина творчість — на втіху дворовій дітворі.

Вітер! Рідний, хороший вітер!.. Ніна сміливо полізла вгору, відчуваючи його уривчасте дихання.

Та вітрове дихання було надто буйне для маленького Яшка, і він залишився внизу, на даху флігеля, захоплено поглядаючи на постать Ніни, що хоробро дерлася вище.

Через хвилину Ніна опинилася біля антени. Схопившись за край димаря, вона глянула вниз: блискучі асфальти вулиць, вогні автомобілів, сяючі вікна будинків переходили в своєрідну світлову гаму. Ніна завмерла, нерухома, зачарована виглядом вечірнього міста...

Вітер шумів у гілках високих каштанів, цокотів кіпчиками обірваних дротів, налітав на Ніну. Їй здавалося, що вона висить на високій щоглі корабля, над розбурханим сердитим морем.

Голос Яшка, що стурбовано кликав знизу, вивів Ніну із задуми. Дівчина наблизилась до антени. Та справді була пошкоджена вітром чи необережними техніками, які тільки що комусь проводили телефон. Насвистуючи «Пісеньку юнги», що спала їй на думку, Ніна за кілька хвилин полагодила пошкодження і полізла назад.

Яшко зустрів її радісним криком і помчав до себе перевірити, чи працює радіо, а Ніна нарешті пішла додому. Ледве вона переступила поріг прихожої і почала

скидати пальто, як уже почула трагічний вигук тьоті Нати:

— Боже мій, хотіла б я знати, про що тільки думає це паршиве дівча?

На цей вереск з дверей виглянула голова її дочки Наді. Вона чмихнула, скорчила гидливу гримасу і сховалась. Що це за новий злочин зробила її прийомна сестра?

Розгублена Ніна оглянула себе і нарешті зрозуміла, в чому справа: лозячи по дахах, вона забруднила збоку пальто, на черевики поначіплялося ще торішне листя, руки були брудні й чорні, як у сажотруса.

— Ви тільки погляньте на цю дівчину,—галасувала тьотя Ната, звертаючись до невідомих глядачів,—вона десь шляється вночі і приходиться ось у якому вигляді.

— Вибачте, тьотю,—стримано, як завжди, відповіла Ніна. — Я зараз почишусь. Я була в Палаці, а зараз лагодила Яшкові антену... на даху.

Тітка скрикнула і заверещала ще більше:

— Ще краще! Лазити по дахах! Боже мій, чистий хлопчисько, в тебе нема ні краплі жіночості! Якби тебе побачив батько, він би вмер від розпачу! Завжди ти майструєш якийсь мотлох, псуєш час і вбрання... От удалась у свого дурнуватого діда! Той, божевільний, замість думати, як придбати що-небудь на старість, теж майстрував усяку всячину... Коли ти нарешті станеш пристойною дівчиною?

Обличчя тітки палало обуренням. Надя знову вирнула і знову скорчила гримасу. А Ніна мовчала. О, вона вміла мовчати!

— У мене вже знов заболіла печінка,—змінила тон тьотя Ната (тепер, як завжди, він мав перейти в плаксивий). Вона важко сіла на стілець і витягла носову хустку. — Скільки клопоту щодня з цією впертою, злою дівчиною! Я її вигодувала. Я недоїдала, недосипала, і маєш подяку... Мовчиш, мовчиш, вовчєня? Ну, годі, коли-небудь ти пошкодуєш, та буде пізно...

Надя, кокетливо надягаючи шапочку, вбігла в кімнату:

— Ходімо, мамо, ходімо! Ми спізнаємось у кіно!

Тітка зітхнула і пішла в спальню одягатися. Уїдливо запахло пудрою і солодким одеколоном. Хоч би пішли!.. Закусивши губу, Ніна чистила своє пальто.

— Бачили? — знов патетично закричала тітка, вже збираючись виходити. — Вона забула, що в нас у хаті не прибрано. Прийде Петро Іванович — як у свинарнику! Щоб усе було в порядку. Помий підлоги і Надині панчішки заший! Обов'язково.

Нарешті грюкнули двері. Знеможена Ніна притулилась головою до канапки. Надині панчохи скотились їй під голову. Вона сердито жбурнула їх, зірвалась, подивилась навколо. У кімнаті справді панував неймовірний хаос. На канапці, на стільцях, на ліжку валялись дрібнички туалету. На підлозі в білій плямі пудри лежала велика пуховка. А квітчастий килим перед ліжком був увесь усіяний лущпинням.

— Добре! Я все це приберу, але це — востаннє!

Сердито схопивши віник, Ніна взялася до роботи. Серце калатало, як шалене. Всі образи, неприємності кількох років немов зібрались у великий важкий клубок і давили Ніну.

Вона була ще зовсім маленькою, коли вмерла її мама, Катря, сестра дяді Толі. І тоді дядя Толя, що був студентом, умовляв її тата віддати йому Ніну на виховання. Про це просила його, вмираючи, і сестра — вона добре знала хистку, легковажну вдачу чоловіка і не довіряла йому своє «чорненьке сонечко»... Але тато віддав Ніну своїй сестрі Наті, яка тільки-но одружилася і переїздила до великого міста. Як ридала чотирилітня Ніна, коли її відібрали у старої бабусі, Толиної тітки, і повезли кудись із села! Гладка чужа тьотя мокро цілувала їй обличчя, а вона відпихала її геть.

Ніна немов передчувала, що їй випаде невеселе життя. Спочатку тітка Ната цілувала її й одягала в гарненькі плаття. Вона всім хотіла показати, яка вона добра. Але потім все змінилося. Ніні знайшли певне місце — безплатної домашньої робітниці. Вона мусила мити підлогу, бігати по крамницях, доглядати коверзуху Надю. Ніхто ніколи не питав, як вона вчиться; з її «хлоп'ячого» захоплення технікою глузували. Вона ж була з нелюбого роду «диваків» Катинських і зовсім не пасувала до родини тьоті Наті. Ніна росла мовчазною, упертою дівчинкою. Запальна й весела, вона дома ставала іншою, справжнім вовчням.

Тяжко бувало Ніні! Проте вона нікому, нікому не скаржилась на своє життя, на стусани, на тяжку працю.

Нікому, навіть дяді Толі, що був її найкращим другом... Коли її влітку відпускали до нього, вона скидала свою похмуру «шкурку» і ставала сама собою: веселою, жвавою і зовсім не злою дівчиною. Та це бувало так рідко.

Що день, усе тяжче ставало Ніні в чужій, нечулій родині. І от обірвалось... Кінець. Ніхто не знайде її в тій далекій країні, куди вона полетить з дядею Толею. Адже ще один рік, і вона, взагалі, буде дорослою дівчиною, вибуде з паспорта тьоті Нати... Швидше!

Ніна кінчила прибирати хату. Швиденько дістала з шафи своє вбрання, кохтинку, черевики. Все це було подарунком дяді Толі, і вона мала право це взяти. Маленький чемоданчик вмить був готовий... Кілька коротких слів на папері залишено тьоті Наті:

«Прощайте. Дякую за все. Я поїхала далеко. Шукайте мене — даремно. Ніна».

Одно боляче закололо серце — вона кидала школу наприкінці року. Це те, що було недобре. Але вона готова вчитись по дванадцять годин, аби не відстати. Там... далеко... у рідного дяді. Тільки не тут!

Задзвонили... Серце Ніни похололо. Дядя Петя? Але дзвоник продзвонив тричі — до сусідів.

Ніна зітхнула полегшено й відчинила двері.

Поїзд — через годину. Квиток лежав у кишені, куплений заздалегідь.

ПРИЛІТ ВВЕС

ВВЕС прибула весняного сонячного ранку.

Хвилюючись, Анатолій Сергійович спостерігав її наближення з мережаної башти одного з вітродвигунів. Тепер це була причальна щогла. Заздалегідь устаткована, вона мала прийняти на кілька годин повітряних мандрівників.

У небі, високо над квадратами ланів, з'явився красунь-дирижабль. Його зеленкувате довгасте тіло немов купалося, з приємним рокотанням, у сонячній блакиті, ледве схвильованій легенькими хмарками. За ним, прибукована, пливла трохи менша дивовижна споруда. Це був, власне кажучи, теж дирижабль, пофарбований в червоно-золотисті кольори. Тільки в нього не було кабіни, а посередині, упоперек довгастого тулуба, лише якісь великі прилади. Здавалось, то величезні крилаті

птахи линуть над дирижаблём, наздоганяючи його в польоті.

Ось споруда повернулась назустріч ранковому сонцю. І тоді нестерпно засяяли її вогнисті груди. Це намальоване спереду на цьому чудернацькому дирижаблі велике червоне сонце давало такий ефектний відблиск. Що ближче, то все ясніше вимальовувався тулуб споруди, і тоді стало видно, що на ньому по колу розташовані шість великих пропелерів. А втім, то були й не пропелери, а двокрилі потужні вітряки Катинського, закинуті на висоту.

Анатолій Сергійович не міг одірвати очей від свого витвору. Чому так шалено билося серце?.. Адже він уже бачив свою першу ВВЕС тиждень тому на херсонському заводі, коли вперше її пустили в повітря. А зараз знову здавалося, що він бачить її уперше. І знову, як тоді, здіймався вихор згадок, переживань. Скільки сумнівів, скільки гострих радощів творчості, піднесення й утоми безсонних ночей! Все було, здається, пережите і втілене в цю просту конструкцію. І все тільки починалось. Як працюватиме ця «шахта», закинута в небо? Чи здійснить сподіванки, виміряні, вистраждані протягом такого довгого часу?.. І знову радість і сумніви палали в серці, як це зображення сонця на грудях ВВЕС.

— Чудесний колір, Тільки! За цю фарбу нашим хлоп'ятам треба б видати окрему премію! Це не звичайний червоний колір... Це пурпурний колір, про який мріяли й писали художники середньовіччя. Леонардо да Вінчі мріяв про такий колір...

Почувши голос Гордія, Анатолій Сергійович відірвав очі від своєї ВВЕС. Наче прокинувшись, він побачив юрбу робітників полігону і радгоспу, що прийшли подивитись на новий витвір свого інженера. Захоплена дітвора, повиснувши на паркані, несамовито верещала. Катинський радісно усміхнувся маленьким друзям, сам відчуваючи майже дитячий захват перед своєю велетенською «іграшкою». Дирижабль летів уже над головами, готовий причалити.

Рвучким рухом Катинський кинувся до спортплощадки вітрового полігону, де тремтіли прив'язані напготові кулі-стрибуни. Він швидко надів прив'язні реміні.

і оглянув крила-лопати. Тоді легким ривком відчалив від землі і «стрибнув» у повітря.

Це був так званий орнітостат К — спортивна куля-стрибун нової, трохи зміненої конструкції. Прив'язний прилад біля невеличкої кулі давав змогу, стрибнувши, плавати в повітрі.

Рухаючи крилами-лопатями, можна було керувати польотом. Орнітостат К був дуже зручний для технічного догляду і спостережень за ВВЕС. Адже краще було літати до ВВЕС, ніж при всякій технічній потребі спускати її саму вниз. Добрий спортсмен і парашутист, Анатолій Сергійович за короткий час опанував техніку літання на орнітостаті. Гірше було з Гордієм Семеновичем. У нього і досі щось не ладилося з «стрибунами». І зараз він поспішав до ВВЕС нагору «земним шляхом», підіймаючись по сходах причальної щогли.

Радісні вигуки внизу відзначили причал дирижабля. Та Анатолій Сергійович уже не чув нічого. Повільно помахуючи крилами-веслами, він підплив до могутнього тіла своєї ВВЕС і розчулено погладив рукою блискучу гофровану оболонку. Було невимовно приємно доторкатись до свого здійсненого, «живого» винаходу! Приєднавши свій голос до привітань, Анатолій Сергійович щось весело крикнув униз. Там, десь далеко, купаючись у сонці, чекала цього винаходу незнайома йому чудесна країна. У безплідній пустелі розцвітали вогненні квіти...

Він махнув крилами і поплив до найближчого сріблястого «пропелера». Конструктор, він мусив сам досконало оглянути свій витвір. Адже щодня, щогодини він був сповнений турбот про нього, ніби за цей тиждень щось могло трапитися з стрімкими крилами.

Певно, знизу це було дивовижне видовище! Величезна ВВЕС, біля якої поралась людина, нагадувала яскраву квітку з крилатою комахою навколо неї.

Але треба було привітати пілота. І Катинський злетів на площадку башти, де його чекали пілот, бортмеханік і Гордій Семенович. Звільнившись від стрибуну, інженер привітався з повітряними гостями, що завтра мусили вирушити з ним у далеку дорогу.

Тимчасом на полігон примчав радгоспівський грузовичок, і тоненька постать, махаючи руками, закричала вгору:

— То-о-лю!..

— Нінка! Слово честі, вона! — скрикнув Анатолій Сергійович і побіг східцями вниз.

Біля машини він знайшов її, схвильовану, порожевілу. Широко розплюшені в юнацькому захваті очі втупились у завмерлу вгорі ВВЕС.

Сміючись, Анатолій Сергійович міцно стиснув її в обіймах.

— Як виросла! — зауважив він, розтріпуючи на чистому лобі волосся. — Дівчина, доросла дівчина!.. Тільки змарніла! Я так чекав тебе на зимові канікули, а ти знов не приїхала! А сьогодні... Шкода, я ж завтра мушу вирушати!

— Я приїхала, щоб ти взяв мене з собою, — рішуче заявила Ніна.

— Ого! — засміявся, підходячи, Гордій Семенович. — «Люблю грозу в началі мая»... Хай живе ще один — наймолодший працівник ВВЕС!

— Ну, це ти вже щось перемудрила, — похитав головою Анатолій Сергійович. — А навчання? Не закінчивши року?.. Невже тебе відпустили?

Ніна похнюпила голову. Вона не вміла брехати. Вона відчула, що її втеча здається нелогічною і несподіваною. Адже дядя Толя не знав подробиць її життя: цілий рік її не пускали до нього, навіть на один день!

Тимчасом до гурту підійшла гарненька молода дівчина, що, очевидно, приїхала із станції разом з Ніною.

— Здрастуйте! Я до вас, — простягла вона Анатолію Сергійовичу тоненьку руку. — Я повинна була приїхати вчора, але затрималась... Трест «Вітроенергія» прислав мене до вас механіком...

— Механіком?.. Це ви?.. — здивувався Анатолій Сергійович. Сьогодні йому рішуче щастило на несподіванки. Він справді просив трест «Вітроенергія» прислати йому досвідченого механіка. Але... ця тендітна дівчина, здається, зломиться від пориву вітру.

Він оглянув її допитливим оком. Дівчина була справді тендітна і надзвичайно вродлива. Риси обличчя мов виточені — тоненький рівний носик і вередливо вигнуті уста були напрочуд гарні. З-під зовсім круглих високих брів дивились ясні блакитні очі. Біла шапочка і білий плюшовий пухнастий жакет були їй дуже до лиця. Від дівчини пахло конваліями, і навіть бензин не міг розі-

гнати цих тонких, але міцних пахощів. «Снігурка»,— невдоволено подумав Анатолій Сергійович. Він гадав, що на цю роботу йому пришлють дужого, витризалого юнака...

Дівчина почервоніла. Видно було, що вона зрозуміла його думку і розсердилась. Куточки вередливих вуст затремтіли. Виходило дуже незручно. Гордій Семенович ніяково крякнув і докірливо глянув на Катинського.

— Вибачте, — обережно запитав гостю Анатолій Сергійович, — чи вам відомі мої умови? Це пустеля, а не міський завод... І потім... потім... Я просив прислати натренованого, досвідченого «стрибуна»... Адже треба буде працювати вгорі.

Рвучким рухом дівчина витягла з сумочки свої документи і простягла Катинському. Він проглянув і помітно зніяковів.

— Вибачте. Я не знав, — сказав він уже з тією розгубленою усмішкою, що вміла всіх чарувати. — Будемо працювати.

Але «Снігурка», очевидно, не зразу прощала образи. Недбало вона кинула:

— У вас, певно, знайдеться газ для стрибунга?

І, швидко одвернувшись, пішла забрати свої речі. Але Гордій Семенович перепинив її біля автомобіля, підхопивши під руку й Ніну.

— Е, пі, вітряні дівчата! — заявив він. — Спочатку ходімо снідати! А то ви обидві такі легенькі, що каракумський суховій понесе вас в небо, як пір'їнки!..

Дотепний Гордій Семенович завжди виявляв велику тактовність. Всі пішли снідати, і він взяв на себе місію розважити невчасну мандрівницю і сумнівного стрибунга. Правда, Гордієві не дуже щастило: Ніна уперто думала, як їй вплинути на дядю Толю, і не мала апетиту. Ялинка (як звали «Снігурку») їла відповідно до своєї комплекції. Вона проковтнула півбутерброда та склянку кави і, незважаючи на всі прохання, швидко побігла поратися з своїм вантажем.

Катинський теж скоротив сніданок, поспішаючи закінчити всі незчисленні справи перед від'їздом. Та тільки він вийшов з кімнати, як Ніна побігла за ним, щоб поговорити на самоті.

Проте Анатолій Сергійович зразу розбив її мрії:

— Рідненька, — знову заперечив він. — Я ніяк не мо-

жу взяти тебе. Адже ми їдемо в пустелю! Піски, спека і вітри! Везти туди дитину...

— Дитину?..— спалахнула Ніна, і навіть носик її роздувся від образи.— Яку дитину?

— Ах, вибач,— посміхнувся Катинський.— Ну, молоденьку дівчину... Хіба ти витримаєш усі ті великі перешкоди, які, без сумніву... гм... трапляться нам?

— А хіба в Туркменії не живуть дівчата? — знизала плечима Ніна.— Ти, дядю Толю, щось перекручуєш.

— Чому ж не живуть? — вже розсердився Анатолій Сергійович. Ніна не давала логічно говорити.— Так вони ж звикли до клімату, до країни. Це раз. Друге — що ти не спитала дозволу тітки.

— Якраз вона пустила б!..

— А коли б ти поїхала без дозволу, уяви собі, як би кляли такого дурноголового дядька, що потяг дівчинку...

— Знов — дівчинку! Ти, дядю, неможливий...

— Що потяг дівча в небезпечну мандрівку... Та ще й до закінчення навчального року. А що сказав би твій татко? Ти забула про нього! Адже він, хоч живе далеко, піклується про тебе... І він не віддав тебе мені, бо, певно, в родині, а не в старого бобіля ти маєш кращі умови...

У голос дяді Толі вплелася нотка суму. О, він так хотів колись мати це чорноголове дівча за доньку в своїй самотній квартирі! Але йому не дали...

Ніна помітила цю нотку, і тепла хвиля огорнула її. Дівчина відчула, як танула її така горда, постійна скритність... Ще хвилину, і вона б розповіла дяді Толі все те, чого він не знав.

Але цієї хвилини до Анатолія Сергійовича підбігли робітники, що вантажили все потрібне для від'їзду. Сотні справ треба було зробити сьогодні, треба було добре приготуватись до подорожі. Катинський пішов за ними. І Ніна знов залишилась ні з чим. Дівчина теж пішла на полігон. Але, зовсім убита відмовою дяді, вона не схотіла навіть зійти на дирижабль. Вона подалася в поле і сіла, замислившись, на огорожі, недалеко від спортмайданчика.

Невже вона не поїде? «Сонце» ВВЕС горіло таким нестерпним сяйвом. Повітряні кораблі вже пливли в уяві в далеку путь... І раптом Ніна побачила, що з спортмайданчика на орнітостаті стрибнула вгору тоненька по-

стать Ялинки. Ніна бачила багато стрибків, але такого майстерного їй ще не доводилося бачити.

Де поділась тендітна, ніби безсила дівчина? Це був натренований, досвідчений спортсмен. Її стрибок був подібний до руху форелі, що пружно вистрибує в прозорій річці на сріблясту поверхню води. А коли замахали лопаті, пластичні рухи виявили ще кращий і якийсь особливий спосіб літати.

Знизу донісся гомін.

— А дівчина — орел! — весело закричав Гордій Семенович, що поспішав на полігон.

Заздрощі охопили Ніну. От вона, ця дівчина, така квола на вигляд, прекрасно довела, що вона може. Коли б її взяли з собою, вона б теж...

Спазма перехопила їй горло. Ніна не любила розливатися слізьми, вона сумувала беззвучно, з сухими очима... Але так було ще болячіше.

Вона зірвалася з місця і побігла геть з полігону, намагаючись не дивитись на принадну недосяжну ВВЕС.

УРИВОК З КНИЖКИ

«...Ще в стародавні часи людина прагнула використати енергію вітру...

Адже вітер, що похитував над головою гілля дерев, або, сердитий, інколи руйнував примітивне людське житло, або приносив звідкись навали хмар, безперечно, міг робити і корисну справу.

Він подував в обличчя рибалкам — міцний і дужий, — здіймав на морі могутню хвилю. Отут його вперше і впіймала людина. Вона натягла на легкому човнику тенета-паруси. Вдарився вітер об біле вітрило, розсердився, закрутився і... нічого не поробиш — почав працювати, носити по хвилях парусні судна.

Пізніше вирішила людина примусити вітер розмелювати зерно та робити іншу роботу в господарстві.

Ніхто не знає, коли і хто вперше збудував вітряк-млин. Але в старовинних пам'ятках інколи згадується про існування млинів. І можна гадати, що перші вітряки виникли тисячоліття тому.

Адже в Єгипті ще й зараз можна зустріти руїни старих млинів. Сива старовина оповила їх легендами і нарахує їм понад 2000 років.

У стародавньому Вавілоні для осушування величезних боліт застосовували якісь «вітряні машини».

Близький Схід з його безводними пустелями, багатий на вітри, ще в перші сторіччя нашої ери мав вітряки. Так, історики згадують, що за царювання каліфа Омара у Медіні жив іранський полонений Фір. Цей перс був великий майстер-тесляр. Звідусюди йшли до нього замовці. Він умів будувати вітряні млини.

В Ірані, тій країні, де народився Фір, ще з давніх-давен запрягали вітер, щоб крутити жорна. Арабський дослідник Дісмашгі розповідав про старовинний іранський млин, яким користувались у провінції Сегістан. Дісмашгі подав навіть рисунок цього примітивного млина. Це був, очевидно, тип пізніших, так званих «карусельних» вітряків. Вітряне колесо — «карусель» — оберталося в горизонтальній площині. Вітер входив через бічні отвори в циліндричний кістяк колеса і потрапляв до його загнутих лопатей. Лопаті-колеса обертали вал з жорнами.

Чудні були крильчаті вітряки! Крила-руки вітрякам людина ще не вміла приробити. Але навколо в південній природі можна було знайти своєрідні «крила». Розкішне пальмове листя або величезний південний очерет могли їх замінити. Такі крила з очерету чи пальмового листя прикріплювали до кінців циліндра всередині якоїсь башти, відкритої для вітрів. Циліндр починав обертатись, рухаючи жорно. Про такі іранські «млини» писав відомий учений Елізе Реклю. На його думку, Іран саме і був тією країною, де вперше народився млин-вітряк...»

...Ніна закрила очі, урвавши читання. Думалось сонно, мляво. Їй згадались товсті фоліанти Елізе Роклю, що лишилися ще від розстріляного денікінцями діда. Гостюючи в дитинстві у дяді Толі, вона любила гратися ними, роздивляючись пейзажі невідомих країн.

Малюнок примітивного млинка запам'ятовся на все життя. Млинок так принадно вимахував розкішним пальмовим листям! Якось Ніна вирішила зробити й собі вітрячок. Великий кленовий листок придався замість пальмового листка, консервна коробка являла собою циліндр. На березі калюжі виросла «башта»... Але з вітряком не ладилось. Ніна розсердилась, і перша модель шубовснула у воду. Та в воді сталось нове диво — вітряк перетворився на човен з зеленим парусом. І дів-

чинка в мріях пливла за ним у ті невідомі краї, про які писалось у старих фоліантах.

Сторінка тихо перекинулась далі...

«...Минули часи, і людина сама збудувала перше незграбне крило для вітряка.

В Європі млин-вітряк став відомий з часів «хрестових» походів. З того часу протягом століть будуються два основні типи вітряків: німецький — «козловий» і голландський — «шатровий».

Пізніший — шатровий був «культурніший». Його ескізи збереглися серед малюнків геніального Леонардо да Вінчі — вченого-художника, винахідника. У цього млина рухоме було тільки «шатро» — його верхня частина, яка оберталась важелем, — а вся будівля лишалась нерухомою.

Такі ж млини (німецькі й голландські) будувались і в Росії. Певно, вони з'явилися до нас із Німеччини, бо перші російські млини звалися «німецькими».

Ніна поклала книжку. Це вже давно було їй відоме. Вона намагалася читати просто, щоб заповнити час і не піддаватися бастирливим, тривожним думкам.

В уяві виник старий козловий млин — завітчаний, коли вона проїздила повз нього останнім разом, млин «терем-теремок», де почали свої скромні й великі діла дядя Толя й Гордії Семенович.

Все те було романтичне й надзвичайне. Але тепер ставало ще неймовірнішим. Чи думав тоді, наприклад, Гордій-мірошник, що він повезе у хмарах крилатий млин?

І далі...

«...Звичайно, ніхто у ті часи й не думав про будь-яку теорію вітрокористування. Будувались вітряки по-старовинному, за практичними й випадковими вказівками, і майже до XVII століття не зазнали жодних удосконалень.

Тільки в половині XVIII століття вчені зацікавились крилом вітряка, почали вишукувати найвигідніший кут нахилу крила до напрямку вітру, визначили максимальну продуктивність роботи вітряка і т. д. А на початку XIX століття з'явився паровий двигун, потім двигун внутрішнього згоряння... І вони почали випереджати вітродвигуни, лишаючи їм тільки ділянку сільського господарства. Непостійність свавільного вітру стала перешкодою

людям, які тільки-но опановували машини. Чи то ж можна контролювати примхливу енергію, яка сьогодні може знести геть цілу будівлю, а завтра нездатна поворохнути на дереві листям?

Вітряні двигуни того часу були дуже важкі і такі ненадійні, що після кожного шторму їх доводилось ремонтувати. Так вітряна «техніка» (вірніше, зародки цієї техніки) і завмерла на нижчому рівні.

Щоправда, у ХІХ столітті, коли розвинулась металургійна промисловість, виник уже інший, зроблений на заводі, вітряк. Американська фірма «Екліпс» почала виготовляти багатокрилі вітряки з 20—50 крилами. Захищали їх від урагану повертанням лопаті в усьому вітроколесі ребром до напрямку вітру. Багатолопатева «віяло» крутилось на стрімкій мережаній башті... Ці вітродвигуни вийшли дуже зручними і надійними, особливо для водопостачання по дрібних господарствах американських фермерів. Вони швидко поширювались у посушливих штатах Америки, а потім і по інших країнах...»

Ніна думала про свою модель. Це не був американський «екліпс». Вона була кращою. Це одна з ранніх конструкцій її дяді Толі. Пекучий вітер (кажуть, його звуть «афганцем») підіймав з глибини пісків струмки блакитної води. На пісках стали рости золоті дині.

Коли б уже швидше! Невже вона й не побачить цього сама? Ніна зітхнула. Вітер з кватирки, увірвавшись до кімнати, перегортав сторінки далі.

«...Але ж багатолопатеві крила мали свої недоліки. При однаковій потужності вони коштували дорожче за чотирикрилі селянські вітряки. Багатокрилі металеві «віяла» були важчі, а тому й дорогі. До того ж ці двигуни були тихохідні — їхні вітроколеса давали надто мале число обертів, щоб їх можна було застосувати для млинів та динамомашин.

Що менше крил має вітродвигун, тим він легший і швидкохідніший. Та чи можливо, щоб малокрилі вітряки давали стільки ж енергії, як і багатокрилі? Як зберегти легкі малокрилі вітряки від руйнування сильним вітром? І чи не можна якось поліпшити старовинні чотирикрилі селянські млини?

Такі запитання наприкінці минулого століття поставив перед собою датський професор Пауль Ла-Кур. Він

почав досліджувати старовинні чотирикрилі млини, бо деякі з них добре працювали і були вдвоє-втриє легші від багатолопатевих.

Дослідження показали, що, поставивши площину крила по гвинтовій лінії, можна було мало не втриє збільшити потужність крил, не змінюючи їх діаметра. Отже, можна було замінити багатолопатеві двигуни чотирикрилами. Такі чотирикрилі вітродвигуни вийшли разів у три швидкохідніші від багатолопатевих. У Данії було збудовано кілька вітроелектричних станцій за проектом Ла-Кура. Вони були дуже подібні до голландських млинів-вітряків. Головка поверталась на вітер спеціальними вітрячками, а самі крила регулювали число обертів; при великому вітрі частина поверхні крила відкривалась і пропускала вітер, не використовуючи його. Вітростанції Ла-Кура працюють і досі в Данії — країні, яка користується привозним паливом, — і заощаджують багато пального.

З виникненням авіації вчені звернули увагу і на вітродвигуни. Адже на крило аероплана в повітряних хвилях і на крило вітряка діяли ті ж самі фізичні закони!

Прекрасне обтічне крило сучасного вітряка, подібне до авіаційного пропелера, створили наші, російські вчені, що працювали в авіації.

Ще на початку ХХ століття у зв'язку з розвитком авіації виникли деякі теоретичні праці про повітряний гвинт. І тоді ще студенти, тепер видатні вчені Юр'єв та Сабінін дослідили положення лопаті у повітряному потоці.

У 1912 році великий російський вчений М. Є. Жуковський створив теорію гребного гвинта-пропелера.

Розробляючи теорію пропелера, вчені почали творити й науку про вітродвигун.

Професор Володимир Петрович Ветчинкін, доктор технічних наук — один з основоположників вітроенергетики. В 1918 році Ветчинкін, взявши за основу вихрову теорію пропелера, створив першу вихрову теорію вітряка. Тоді ж він перший зробив спробу вивести з аеродинаміки те число обертів вітроколеса, за якого вітродвигун може бути найпотужнішим (може давати найбільший коефіцієнт корисної дії).

Професор Ветчинкін досконало розробив теорію віт-

ряка. В 1920 році Жуковський, викладаючи теорію ідеального вітряного двигуна, в її основу поклав саме праці Ветчинкіна.

Але ще багато нерозв'язаних питань стояло перед вітротехніками, наприклад: на який ступінь швидкості треба рівнятися, щоб одержати найлегший вітродвигун, або яке число лопатей треба вважати найдоцільнішим.

Відповідь на ці питання дав доктор технічних наук Микола Валентинович Красовський, який прийшов до висновку, що вітродвигун буде найлегшим, коли він матиме найменшу кількість лопатей.

У 1920 році під керівництвом Г. Х. Сабініна почали досліджувати різні моделі вітродвигунів. Для цього була збудована аеродинамічна труба, в якій вентилятор створював різні «вітри». Тут завивали північні вітри, урагани субтропічних країн, уривчасті суховії і помірні вітри українських степів. Дули вітри поземних смуг, де швидкості їх гальмували людські будівлі, і вітри високих шарів тропосфери, де вони гуляють, рівні й вільні, не спинені нічим. Ці штучні вітри давали можливість прекрасно вивчити і різні профілі крил: від незграбного крила селянського вітряка, в якому вітер спотикався об шорсткі кутки і втрачав велику частину своєї енергії, до обтічного гладенького крила пропелера. В повітряних потоках вивчався й найвигідніший кут крила, під яким його треба було поставити до вітру, тощо.

В природних потоках вітру вчені почали вивчати роботу всього механізму вітряка, принципи установки його по вітру і автоматичного захисту від великих вітрів. Одночасно працювали й над тим, як краще використати енергію вітродвигуна для роботи насоса, жорен, динамомашини і як краще спарювати вітродвигун з якоюсь іншою машиною.

Нова людина взялася переробляти світ. Навіть із найглухіших і «найгірших» місцевостей треба було зробити квітучі краї. Крижані гори, сипучі піски і неприступні скелі — все мало підкоритись будівникові. А будівникові потрібні тисячі, сотні тисяч, мільйони кіловат енергії. Отут і придався скромний вітродвигун...

Найзручніше перетворювати енергію вітру в електричний струм. Почалося будівництво вітроелектростанцій.

Є такий «секрет» з механіки: енергія вітру зростає в кубі різниці його швидкості. Коли швидкість вітру, на-

приклад, збільшується в два рази, то потужність вітряка збільшується у 2^3 , тобто у 8 разів. А метеорологічні спостереження доводили, що з висотою (до 2000 метрів) середня швидкість вітрових потоків значно зростає.

Башти вітродвигунів потяглися вгору. Все вище здіймалися ці вітряні шахти, щоб викачати з просторів неба більше енергії. Вгорі, вільні від перешкод, рівно й безупинно дули могутні вітри...»

СУПЕРЕЧКА В ПОВІТРІ

...Все ж таки, коли чогось хвилюєшся, важко спрямувати думки на якийсь певний шлях! Вони уперто повертаються до основної точки, і книжка валиться з рук...

Ніна відклала на канапу книжку, яку читала, чекаючи Анатолія Сергійовича в його кімнаті.

Цілий день, засмучена відмовою взяти її з собою, вона намагалася докладно поговорити з дядею, поговорити на самоті, бо не могла ж вона при всіх викласти сумні подробиці свого життя!

Але це готування до відльоту ВВЕС! Кінчився день, наближався вечір, а невтомний Катинський порався десь угорі з вантажем.

Вже і вечір дивився у вікна затишної дядинової кімнати. У відчинеу квартиру плив уже зовсім холодний вітер, але Нінці було ліньки поворухнутись, щоб її зачинити. Ні, це була, мабуть, втома після цілого дня хвилювання, втечі, подорожі. Непомітно для себе Ніна всі ці останні дні носила в собі надмірне напруження. А тепер усе, виходить, було ні до чого, все залишалось те саме...

Ні, так не може бути!

Гострий приплив рішучості переміг втому. Ніна підвелась на канапі, знову готова боротись, просити, вимагати.

Адже вона більше не може залишитися там, у ненависній, чужій для неї родині! Треба тільки умовити дядю Толю. Треба, відкинувши маленьке самолюбство, розповісти про всі образи, всі болі, що краями її там на протязі кількох років. Треба зважитись сказати навіть те... страшно, що тьотя Ната іноді біла її, дорослу дівчину, коли чогось дуже гнівалась.

Ні, Толя не зможе їй відмовити. Він — чулий. Тільки

швидше треба йому все, все сказати... Так коли ж? Ну, в такому разі написати.

Ідея!..

Поривчастим рухом, одразу випроставшись, Ніна зірвалася з канапки, відшукала на столі аркушик паперу. Написати! Краще написати! Адже писати — це завжди легше, ніж розповідати. А тоді вона покладе дяді Толі цей лист на стіл, і він прочитає його, як тільки звільниться.

«...Толенько! Вислухай мене...»

Ручка зупинилась, ледве не зробила клякси, і перо поквапливо побігло далі по білому полю аркушика.

Весь її сум, усі минулі болі і рішучий порив «дівчини-вітру» вилились у гарячковому, досить неохайному листі.

Писала вона принаймні годину, а може, так тільки здавалось. Щоки пашіли вогнем, губи пересохли. Це було вперше в Нініному житті, коли її писання мало вплинути на хід подій.

Ніні зразу полегшало. Вона якось заспокоїлась. Перечитала написане, запечатала лист і поклала конверт на столі на видному місці. Раптом не витримала і засміялась: Толя напевне визнає її зовсім дурненькою. Писати, коли можна просто розказати! Але така вже була в неї вдача, «з витівками», як казала презирливо тьотя Ната.

Дівчина знов умостилась на канапці з книжкою про вітряки. Але книжка вже не розкривалась зовсім. Тільки тепер Ніна відчула справжню втому, немов після якогось великого діла. Можливо, в цьому був винен просто безплаткартний вагон, у якому вона їхала вночі, бо на плацкарту не вистачило грошей.

Обійняла дрімота, солодка й непереможна, яка буває тільки ранньої весни, коли різко змінюється тиск повітря. Пухнастий кіт Кятинського, муркочучи, звалився їй на ноги. Ніна пригорнула kota: у них була однакова доля — його теж не брали в подорож... «Котику, котусю!» — зашепотіла Ніна, ставши раптом маленькою, і попливла в спокійному сні.

— Так можна спати тільки в юності,— сказав Анатолій Сергійович, коли повернувся в кімнату о десятій годині вечора і побачив, як солодко спить Ніна. Вона нічого не чула. Не чула, як дядя Толя, боячись розбу-

дити, невміло-ніжно вкрив її пледом, як навколо ходили, збирались, укладались.

Прокинулась вона тільки на світанку від якогось внутрішнього поштовху. Годинник показував п'ять з половиною годин. Сонними очима Ніна обвела кімнату, безладдя, яке буває тільки після чийогось від'їзду, неприбране ліжко, на якому, видно, хтось спав (Толя!), і пригадала все.

— Вони ж їдуть! Вони ж ось-ось вирушать! А я, дурна, сплю собі, сплю...

Сон враз розвіявся. Швидко вона вилізла з-під пледа, схопила з вітрячка свій капелюшок, пальто. Її пройняв страх: а що, як вони поїхали, полетіли?

Ніна глянула на стіл — листа не було. Це могло бути і добре, і погано: добре, бо, значить, Анатолій Сергійович його прочитав, погано — бо ніхто її не будив, значить, лист не справив ніякого враження. В будиночку було підозріло тихо. Раптом щось зашаруділо. Ніна оглянулась — це був кіт, який дуже любив пустувати. Він вискочив з-під канапи і з шумом промчав під столом, викотивши звідти якісь папери.

Який жах! Ніна аж підскочила на місці: серед паперів був її лист, нерозкритий, непрочитаний. Може, вітер з квартирки чи цей навіжений кіт скинув його зі столу, і... значить, Толя не знав, не читав нічого.

Тоді треба поспішати!

Схопивши листа, Ніна вибігла з кімнати. У передпокої вона налетіла на стару господарку Катинського.

— Поїхали? — тремтячи запитала Ніна.

— Ні, — усміхнулась господарка, — збираються. Ви так міцно спали, що нам шкода було будити. Але все ж таки Анатолій Сергійович хотів з вами попрощатись... Я оце й збиралась іти по вас.

— Ну, то ходімо швидше! Швидше, швидше, — замеушила Ніна.

Вони з Ганною Павлівною вийшли в садок і швидко пішли до вітрового полігона. Там ще світилися лампи. Але на обрії, в тумані вже світлішав день, день ще передвесняний, але вже він обіцяв сонце, теплінь. І полігон був святковий, повний людей, робітників станції, радгоспівців і колгоспників. Всі друзі «вітрового інженера» прийшли провести його в далеку мандрівку. Ту-

ман оживав, клубочився постатями, звучав веселими схвильованими голосами.

— Катинський нагорі! — сказав їм хтось.

Ніна зовсім забула про свою супутницю і поспішила східцями башти. Від поривчатого бігу вгору в неї пере-хопило дух. Сходи тікали швидше й швидше. Пружні плечі легко зустріли опір вітру, і ось...

Неввічливо когось штовхаючи, дівчина опинилась нагорі башти, ступила на легкий трап і ввійшла в кабінку дирижабля.

— Ага, так ви хотіли мене забути?

Ніна вирішила бути сміливою і «нахабно» розсілась на канапі як справжня мандрівниця. Схвильовані очі перебігли швидким поглядом по обличчях дяді, Гордія Семеновича та Ялинки, шукаючи в них співчуття.

— Дуренька! — весело озвався Анатолій Сергійович. — Я б же нізачо не поїхав, не попрощавшись з тобою. Я тільки що збирався бігти до тебе.

Він обняв Ніну за плечі і, дивлячись їй в очі, відшукував якісь хороші слова прощання.

— Я не встиг з тобою і наговоритись як слід! Але ж була сила справ, розумієш? А ввечері ти так міцно спала! Та коли я там влаштуюсь і все буде гаразд, ти якось прийдеш до мене в гості... якщо дозволить тато.

— Не в гості,— заперечила сердито Ніна.— Я зараз з тобою — зовсім. До тітки я не повернусь.

— Ніно! — докірливо сказав Анатолій Сергійович.— Не будь свавільною «Еолихою»! Я не можу тебе взяти з собою. Чому — я вчора тобі сказав. Давай-бо краще не сваритись!

— Вас не беруть? — підійшовши, запитала Ялинка, знизала плечима і сердито поглянула на Анатолія Сергійовича. Ніна сподобалась їй ще вчора, в подорожі зі станції, і вона відчувала до неї явну симпатію.

Тимчасом пролунав перший сигнал до підйому. Запівала сирена, і всі заметушились.

— Ти, Нінок, не сердься, попрощаймося,— сказав Катинський.

Але Ніна одвернулась від нього, дивлячись у вікно. Там, далеко на обрії, вона побачила вогняний диск сонця, що піднімалося з туманних ланів. До болю гостро дівчина відчула всю принаду цього польоту в далеку країну, цей передвесняний холод, хвилювання, тривож-

ний поклик сирени, передчуття незнаних і чудесних пригод. Далека країна, куди вирушали її друзі, видавалась їй прекрасною, як краєчок цього світанкового сонця. Бути від неї так близько і так далеко! Стояти на підлозі повітряного корабля і вернутись назад до нерадісного життя у тьоті Нати!.. Ні, це було надто тяжко, несправедливо!

Біль прорвався нестримно, шалено. Повітряні дали затанцювали у Нінчиних очах. І, втративши всю свою захovanу гордість, гордість своїх солідних п'ятнадцяти років, Ніна заплакала вголос, як маленька, як не плакала вже багато років. Вся в сльозах, вона вихопила з кишені лист, кинула його на канапу і розпачливо крикнула:

— Я не повернусь нізащо, чуеш? Хіба ти знаєш, як мені там живеться? Прочитав би краще мого листа, листа...

Ніна плакала, кричала! Це було незвично. Вона ніколи не була плаксою. Анатолій Сергійович швидко розгорнув лист. І з першими ж рядками обличчя його спохмурніло, витяглось...

Так от як виховують це дівча! Навіть... ні, не може бути!

Розгублений, він зиркнув скося на Ніну і раптом побачив страшне підтвердження. Біля гострого дівочого ліктика, на руці, якою вона закривала обличчя, він побачив сніжак — певно, пам'ятку про життя у ніжної тіточки.

Хтось схопив Ніну в обійми. Її сльози закапали в чийсь запашне пухнасте волосся.

— Ну, ну! — розгублено мимрив Гордій Семенович.

Ніна відкрила очі. Вона лежала на канапі в обіймах Ялинки. Зніяковілий дядя Толя стояв перед нею з листом у руці.

— Годі, дурненька,— сказав він,— годі. Я ж не знав... Чому ж ти ніколи мені всього не розповідала?

— Вона їде з нами, і це вирішено,— диктаторським тоном сказала Ялинка.— Що ми до людоджерів їдемо, чи що? Вона зовсім не така вже слабенька дівчинка, щоб не витримати нашого життя. Це — наклеп на дівчину! Так само як... на мене! Я сама стежитиму за її навчанням, і нічого вона не втратить!

— Ясно,— усміхаючись сказав Гордій.— Я й раніше був «за»...

Ніна витерла сльози.

— Ну, швиденько біжи по свої речі,— примирливо сказав дядя Толя.

ЧАСТИНА ДРУГА

ПОЧАТОК ДРУЖБИ

Праворуч на обрії ще лежала смуга піщаних хвиль. Але жовті бархани, наметені пекучими вітрами, відступали все далі в пустелю. Їх перемагали рослини. Цупкі кущики трави міцно скріплювали повзучі піски, і, схоплені в полон, рухливі маси лишалися на місці. Починалось їх переродження...

Ліворуч ішли в далечінь рівні квадрати заселених різними рослинами ланів, городи, садки. Літаки, що були першими сівачами пустелі, спочатку «підгодовували» своїх вихованців. Вони розкидали на десятки кілометрів тонни мінеральних речовин. Сипучий пісок поволі перетворювався в стійкий ґрунт. Добриво допомагало рослинам рости й міцніше тримати пісок. Проходячи стежкою, Ніна зацікавлено помацала якісь пружні стеблинки. Це ж був каучуконос таутхондрила, штучно створений вченими з кількох рослин. Йї, цій рослині, були не страшні рідні її предкам піски пустель. За каучуковими плантаціями починались городи, оживлені алейками невисоких дерев, а далі розкинувся ще хаотичний пейзаж будівництва: будівлі, контури заводу будівельних матеріалів та імпровізована причальна шогла, на якій, прив'язана, коливалась літаюча ВВЕС. Вона мала завершити обриси Зеленого селища, а в майбутньому Зеленого міста, міста дослідників і науковців, що мали перемогти пустелю.

Там, праворуч від Ніни, червоно-жовта пустеля ще дихала нестерпною спекою. А назустріч повівало приємною вологістю. Тихе дзюрчання води і шум машин чулися зовсім близько. Ніна підійшла до одного з вітронасосів, встановлених тут уже років зо три тому з ініціативи того ж дяді Толі.

Ніна спинилась. Адже це була її модель, жива, дію-

ча модель! І справжній каракумський пісок золотив її підніжжя.

На невисокій башті крутилось кольорове віяло — багатолопатеve колесо тихохідного вітродвигуна. Повільно, не кваплячись, воно передавало свій рух валові зубчатої передачі і потім поршневі насоса. Він висмоктував з глибини нектар пустелі — цілющу воду, наповнював нею басейн і гнав її по канавках.

Тут було вже прохолодно. На краю водосховища — земляного басейну — росли деревця й кущі. Золотий і піжний, тут зовсім не страшний, пісок вкривав глинястий ґрунт майданчика. Привабний «гриб» — парасолька на шпилі — кликав подорожнього відпочити в тіні й спокої. Вітер, той самісінький страшний суховій, що випивав усю вологу, тепер слухняно крутив кольорове віяло двигунів, щоб напоїти спрагли лани.

Ніна сіла на лавочку під парасолькою. Дзеркало басейну відбивало її розпатлану голівку. В ній клубився неймовірний хаос вражень. Вони напливали одне на одне, як кола на поверхні води.

...Подорож у повітрі, море барханів, приїзд, зелені лани... Букет троянд, кинутий їй, коли вона вперше ступила на каракумську землю. Блискучі крила ВВЕС, яка мала незабаром розпочати роботу. Нарешті «живі» вітронасоси. Сила вражень! Та над усім панував її радісний спокій, спокій мандрівника, що знайшов нарешті собі надійний притулок. Ніна була вдома — серед рідних, близьких.

Перед Ніною бігла стежка між рядами чахлих, тоненьких дерев. Там, як оазис, виглядало зелене коло садка. В ньому підводилась будівля з високим шпилем, закінченим просторою площадкою. Що то був за будинок?

Аж ось зарокотав і полинув у небо літак. Здавалось, він випурхнув з гущавини невідомого «зеленого палацу». Аеропланчик був маленький, просто іграшковий. На стежці загавкав, покотившись веселим клубком, пес, за ним з алеї вийшов хлопець-підліток. Ніна стежила за ним. Жовтий, як шакал, пес і смуглявий, чорний хлопець її зацікавили. Пес був верткий, як дзига. Хлопець із сумкою через плече ішов поважно, заглиблений у свої думки.

Вони підійшли до басейну. Пес, обернувшись до Ніни, зацікавлено понюхав повітря.

— Бім!..— застережливо покликав його хлопець, зиркнувши на Ніну. Тимчасом Ніна відчула, що по нозі в неї щось повзе... Дівчина глянула і остовпіла, не знаючи, що робити. Це була неприємна, гидка істота — великий павук.

— Ні з місця! — раптом закричав їй хлопець.— Не рухайтесь, а то вкусить!..

Ніна розгублено завмерла на місці. Павук непорушно сидів на коліні. Так і хотілось його зігнати, але тон невідомого хлопця був дуже серйозний. Ніна зціпила зуби. Павук швидко поліз по панчосі назад, на землю. І тільки він торкнувся землі, як хлопець влучно ударом кийка поклав його на місці. Пирхаючи, виявляючи своє співчуття, жовтий пес застрибав навколо.

— Це привчає до витримки,— м'яко всміхаючись, сказав хлопець.— Ці кляті створіння ніколи не кусають, коли їх не чіпати і не рухатись. А укус їх дуже небезпечний. Раніше вони нам багато дошкуляли, а тепер їх зовсім обмаль, їм ніяк не подобається... все це!

Він показав на пейзаж будівництва, що розстелявся перед очима.

Ніна скоса глянула на хлопця, що стояв чемний, старанно одягнений у спортивного типу новий костюмчик. Ледь розкосі очі під злетілими вгору густими бровами видавались дуже великими. Може, їх робили такими довжелезні вії?.. Обличчя, незважаючи на бронзовий відтінок, було ніжне, як у дівчини. З-під тубетейки виглядав дбайливо розчесаний проділ. На шиї яскравів галстук — блакитний у рожеву смужку. «Лялечка!» — подумала Ніна. Вона ставилася з легким презирством до красивих юнаків, які уважно дбали про свою зовнішність. «Ідеалом» Ніни був замузаний, наскрізь пройнятий запахом бензинового перегару герой: льотчик, комбайнер, шофер чи якась інша людина від техніки, але настільки закохана в свою роботу, що шкодувала б і хвилини на дрібниці туалету. Ніна ніколи не погоджувалася з твердженням Пушкіна, що «быть можно дельным человеком и думать о красе ногтей...»

Але невідомий люб'язно простягнув руку, і незручно було ухилитися від знайомства.

— Будьмо знайомі! Я вас знаю, ви вчора приїхали

з нею... з нашою ВВЕС. А мене звуть Алкад. Мій тато завідувач метеорологічного пункту. Чули? Знаєте, це ж ми кілька років там вгорі вивчали для вас вітри, щоб виявити, чи можуть ваші ВВЕС тут працювати... Літаючі електростанції! Навіть не віриться, що можна було вигадати таку історію. Знаєте, я навіть написав про це, що...

Аж тут хлопець «спіткнувся», розв'язність одразу зникла, і він почервонів, зніяковілий, не докінчивши, що саме він написав.

«Тьху, червоніє, як дівча!» — насмішкувато відзначила Ніна.

Запанувала мовчанка. Тільки жовтий пес, стрибнувши на край басейну, почав шумно хлебтати свіжу воду.

— От,— сказала Ніна перше, що спало на думку, щоб урвати ніякову мовчанку,— я дивилась на цей басейн і ніяк не могла зрозуміти, чому вода в ньому така чиста і не тікає назад... у ґрунт.

— Правильно,— оживився хлопець.— Раніше ніяк не вміли зберігати в ґрунті воду під час затишшя... коли вітродвигун стоїть. Та потім придумали такий розчин, що робить ґрунт, навіть піщаний, водонепроникним. Цей розчин вигонить з ґрунту кальцій і насичує натрієм. Одним словом, там відбувається ряд хімічних процесів і басейн стає надійним, як консервна коробка.

— Цікаво,— сказала Ніна. Підійшовши до басейну, вона почала розглядати його дно, ніби збираючись зробити хімічний аналіз.— Вона гірка, ця вода? — запитала вона, опускаючи руку в прозору глибину.

— Ні, вона трошки солона,— відповів хлопець.— Але її охоче п'ють тварини, а головне, споживають рослини. Там,— він показав на поля,— добувають і гірко-солону... Ви ж забули про опріснювачі!.. Тепер, коли ми матимемо електрику, ми зовсім легко робитимемо з неї прісну.

Розмова зав'язувалась все жвавіше. Юнак, очевидно, любив погомоніти. А тут можна було розповісти чимало цікавого.

Коли вони приїхали, розповідав хлопець, тут була пустеля, така, як тягнеться отам далі. Величезні горби-бархани пересував вітер, здіймаючи вгору піщаний туман. Сонце ставало жовтим і тьмяним, і день нагадував ніч... Серед цієї пустелі збудували, як оазис, їх метеорологічний пункт. Шпиль їхнього будиночка був таким

дивовижним видовищем серед піщаного моря. Здивовано поглядали на нього водії караванів, які зрідка ходили цим шляхом. Тут, на місці цього вітронасоса, був тоді брудний колодязь, блок з канатом і шкіряне відро. Щоб витягати воду, взад і вперед ганяли верблюда. Скільки часу марно витрачали лише на те, щоб напоїти караван!.. Нещасні стомлені верблюди ревли добу, дві, поки нарешті до них доходила черга. Цікаво було, як на цей колодязь натрапила наша автоколона, що вперше робила свій славнозвісний Каракумський пробіг... Автомобілісти підїхали до колодязя одночасно з якимсь караваном. Це було щось неможливе: верблюди стояли «в черзі» з учорашнього ранку. Тоді вперше машина напоїла караван: один з учасників експедиції став на допомогу. Швидкий автомобіль впрягся замість верблюда і накачав води за короткий час.

Так було ще недавно. А потім скромні вітрячки замаячили в пустелі. Приїхали ботаніки «ворожити» над рослинністю. З'явилися звичайні сільськогосподарські рослини... Приїхали науковці з одного, двох інститутів вивчати й перемагати пустелю. Тепер же прилетіла ВВЕС... Починається таке цікаве життя, що розбігаються очі, правда? Навіть учитись буває трохи важкувато, наприклад зараз, коли не сьогодні-завтра мають пустити ВВЕС. А вже скоро й екзамени...

— Екзамени? А як ви вчитеся? В якому класі?

Мовчазна досі Ніна урвала свого співбесідника. Виявилось, що той хлопчик, Алкад, вчиться теж у восьмому класі. Правда, йому вже п'ятнадцять з половиною років, але він перший рік, коли сюди приїхали, дуже хворів і тому трохи запізнився. Як він вчиться? Поки що сам, бо школа в Зеленому селищі — дуже молода і ще не має восьмого класу. Допомагає тато, а складати іспити хлопець літає в Ашхабад.

— Так ви... Може, ви поділитесь зі мною книжками, поки я одержу свої? Мені їх вишлють поштою... Знаєте, ми їхали наспіх. А так не хочеться відставати!

— Звичайно, — розцвів від задоволення хлопець. — Можна зараз же зайти по книжки... Тут же близьенько.

Вони пішли стежкою до шпильястого «палацу», що привернув увагу Ніни. Жовтий Бім весело помчав уперед. Тут розляглися вже на піску баштани і будили в уяві солодкий запах східних днів. Алейка мережаних

піщаних акацій привела до воріт, у яких заплутались кримські троянди.

Діти ввійшли у двір, і зразу війнула на них приємна прохолода. Розкішний садок оточував будинок метеорологічної станції. Він дивував око незвичними тут рослинними багатствами. Винogradні лози оповивали маленьку альтанку. Буйним цвітом розквітали якісь пахучі жовті кущі. Чи то персики, чи абрикоси вже стояли з зав'яззю плодів. У траві рясніли тюльпани... Які тільки тюльпани! Різноколірні, величезні, як розмальовані чашки.

Назустріч Ніні заясніли кущі троянд — червоних, оксамитових.

— Каракумські, особливого оксамиту! — гордовито сказав Алкад. — Наш ботанік обіцяє зробити тут місто троянд.

— А де ж камелія? — запитала Ніна, пригадавши дядині оповідання.

— Ви знаєте й про неї? — здивувався Алкад. — Вона є, тільки тепер уже відцвіла.

Він повів Ніну до вічнозеленого куща камелії. Гриб-парасолька схилився над Ніною. Їх було й тут чимало — великих, затишних навісів, сплених неначе з очерету.

— Це мама надумала ховати наш садок під парасольками, — сказав Алкад. — Ми його й закриваємо від сонця на кілька годин. Парасольки ці складаються, бачите?

Він цокнув замком ближчої парасольки, і вона спалась, повисла. Тінь зникла. Блиснула на сонці захована в траві тоненька смужка води, що оточувала квадрат садка.

— Я так і знала, що тут десь ховається вода, — сказала Ніна. — Але звідки вона тут тече? З того вітронасоса?

— Ні, — усміхнувся хлопець, — ні, у нас своє водосховище, секретне... Ми добуваємо воду просто з повітря. Не вірите? Ось напийтеся, яка добра вода... Зовсім прісна.

Він витяг із столика під парасолькою кружку і набрав із струмка води. Вона була й справді смачна.

— Що ж це, секрет? — спитала Ніна. Мабуть, балакун-хлопець вирішив її інтригувати.

— Ходімо, я вам покажу, — озвався Алкад.

Вони звернули з доріжки, і Ніна побачила на майданчику, залитому сонцем, чудернацьку споруду. Це був обладнаний камінням високий горб, рівний, як піраміда. Курган?.. Могила?..

— Це повітряний колодязь, — пояснив Алкад.— Тут ми робимо росу. Бачите, там всередині яма, глибока яма — конусом. Дно її вимощене камінням, великим і дрібним. Таке ж каміння вкриває колодязь і зверху, щоб зберігати всередині вологість. Коли у відтулину входить гаряче повітря, воно охолоджується, і крапельки вологи осідають на щebenі... Ця роса стікає у водозбірничок, і ось вона...

— Так просто? — здивувалась Ніна.

Діти повернули назад і пішли запашною алейкою до будинку.

Тут стояли звичайні метеорологічні прилади. Мов величезні чашки квітів, розташувалися дощоміри — майже непотрібні тут, у сухій пустелі. Стояли вулики-скриньки — «англійські» будки з термометрами. Наче могили, виділилися огорожені ділянки ґрунту, де, занурені в землю, вимірювали температуру ґрунтові термометри. Якась жінка поралась біля них.

— Мамо! — закричав Алкад.— До нас прийшла гостя. Ми будемо учитися... разом. Це донька... товариша Катинського.

— Племінниця, — тихо поправила Ніна.

— Будьмо всі друзями, — сказала жінка, стискуючи руку. — От вам друг — мій син. Він, слово честі, непоганий хлопець. Він у нас садовод і дослідник каучуконосів пустелі... потім він скрипач, а найголовніше, — це наше лихо, — він...

— Мовчи, мовчи, — закричав весь червоний хлопець. — Не смій говорити! Ти завжди насміхаєшся...

— Мовчу, мовчу, — засміялась жінка, — я собі піду. А ти привітай гостю, тільки дивись, не заговори її на смерть.

Вона повернулась до приладів, лишивши на обличчі Алкада рум'янець.

— Мама завжди любить пожартувати, — сказав Алкад.

І замовк, пригадавши, певно, убивчу мамину раду: «Не заговори!»

— А де ж наш вітер? Де приладдя? — сама почала розмову Ніна.

— Там угорі,— радо заспішив хлопець, вказуючи на високий дах шпиля, — там анемометри всіх систем, потім нам допомагають кулі-пілоти, радіозонди, а інколи й розвідник — небесний «Жучок». Бачите, як літає?.. Він тільки-но подався з татом у розвідку.

Розмовляючи, нові друзі ввійшли в будиночок.

— Зайдіть до моєї кімнати, покажу книжки,— запросив Алкад.

Кімната була повна книжок і рослин, немов домашня оранжерея. Всіх гатунків у горщиках, у ящичках рослини, певно, були гордощами юного ботаніка. На столі лежала книжка, а напроти вікна стояв радіоприймач.

— А у вас тут ціла оранжерея...

— Так собі,— скромно сказав Алкад.— Я вивчаю рослинисть пустелі. Коли тато дозволяє, я беру «Жучка» і їду туди... в пустелю.

— Сам?

— Сам... Я трохи навчився літати.

«Оце вже бреше! — вирішила Ніна.— Зачіска, квіти... рослини і мотори?.. Та він і до радіо, певно, не вміє підійти!»

Але, мов заперечуючи її думку, Алкад простяг руку до радіоприймача.

— Послухаймо, що там. Оголошували, що сьогодні...

— Старомодний, з акумуляторами! — недбало зауважила Ніна.

— А як же ви думаєте? До прибуття великої ВВЕС ми були бідні на електрику. Правда, і ці акумулятори заряджав вітер — малий двокрилий вітрячок. Єге ж... Оголошували, що сьогодні, зараз оце, буде лекція про творця нашої ВВЕС.

Ніна підступила ближче, зацікавлена й здивована. Поки Алкад порався біля приймача, дівчина ждала нетерпляче. Коли хлопець нарешті піймав потрібну станцію, диктор уже оголошував:

— ...інституту вітроенергетики про роботи інженера Катинського.

— О,— здивувалась Ніна,— таки й справді про нас!

— Мало не забув,— сказав хлопець.— Буду слухати. А то я ж нічого не розумію у ваших ВВЕС.

Лектор почав...

ПОРТРЕТ ВІТРОТЕХНІКА

«Шановні радіослухачі!

Сьогодні ми розкажемо про роботи нашого радянського інженера-вітротехніка Анатолія Сергійовича Катинського.

Спочатку ми поїдемо з вами на полігон його вітростанції у місті К., де він багато років шукав нових шляхів до опанування вітру.

На полігоні ви побачите багато всяких вітряків. Це, так би мовити, юність «вітрового інженера».

Але крилаті вітряки на полігоні Катинського різні: багатокрилі й малокрилі. Є навіть і експериментальні — з однолопатевим крилом.

Багатокрилі, які мають велике багатолопатеве крило, схоже на розгорнуте «віяло»,— це ранні роботи Катинського.

Тихохідні автоматичні ви побачите й у нас, у нашій рідній Туркменії, де вони викачують із ґрунту вологу...»

— О,— зрадів Алкад, почувши нарешті про відому йому річ.— Я пам'ятаю, коли в нас закрутилось вперше віяло цього вітряка. Ще дід Джулдуз вирішив тоді встановити такий двигун і в себе в колгоспі.

Ніна ввічливо позіхнула в пахучий кущик геліотропа, що стояв у горщику на столі. Вона ждала від лекції чогось цікавішого. Все, про що розповідало радіо, було їй давно знайоме. Дівчина бачила ранні конструкції дяді Толі ще на його полігоні.

За геліотропом лежав альбом. На шкіряній оправі був малюнок — вогниста троянда.

— Можна? — запитала Ніна і розкрила альбом.

— Це я списую вірші, які подобаються,— зашепотів Алкад, немов боячись, що розмова заважатиме радіолекторові.

— Тсс, тихше,— в тон йому сказала Ніна і навмання розкрила сторінку.

Там, старанно переписаний, рівними колонками струмився вірш:

Я так люблю свавільний вітер,
Веселий, буйний, молодий...

— Почитаймо,— прошепотіла Ніна.
Алкад слухав лекцію...

«...Але Катинський не міг зупинитись на багатокрилих, — продовжувало радіо, — він прийшов поволі до швидкохідних — малокрилих вітряків.

Швидкохідні вітродвигуни невеликої потужності входять у побут нашої країни. Це вони заряджають акумулятори радіовузлів наших аулів та віддалених метеостанцій. Це вони вирушають у холодну Арктику. Невеликі швидкохідні дво- та трикрилі вітряки починають заступати багатолопатеві навіть у водопостачанні, де ті за останні сто років не мали конкурентів. І, нарешті, швидкохідні створюють вітроагрегати великої потужності.

Швидкохідний вітродвигун почав удосконалюватися з розвитком авіації. Виявилось, що навіть двокрилий пропелер з вузькими крилами може дати потужність доброго вітряка, коли крила поставити під певним кутом...»

— Що ти читаєш? — занепокоївся чомусь Алкад і заглянув через Нінчине плече. — А-а, «Вітер»? Ти любиш вітер?

— Люблю, — відповіла Ніна і раптом хитро посмінулась. — А ти, по-моєму, не можеш любити.

— Чому? — прошепотів Алкад, гублячи «швидкохідні» з своєї уваги.

— Вітер розтріпує пригладжене волосся, запорошує комірчики... з галстучками. Вітер взагалі не любить нічого прилизаного.

— Хіба? — не знайшов що відповісти Алкад. — А що ж вітер любить?

— Слухай краще, про що говориться, — насмішкувато сказала Ніна.

Лектор продовжував:

«...Швидкохідність двигуна у віротехніці вимірюється відношенням швидкості (колової) на кінці крила до швидкості вітру. У багатолопатевих колова швидкість майже дорівнює швидкості вітру, в селянських вітряках — перевищує її разів у три, а в сучасному швидкохідному — в п'ять-сім разів.

Швидкохідні двигуни легкі, доводив у своїх роботах Анатолій Сергійович Катинський. Вони в п'ять-шість разів легші, ніж багатолопатеві з такою ж швидкістю. Маючи відносно більше число обертів, швидкохідні вітряки вимагали і менших затрат на передачу енергії.

Зупинившись на малокрилому, спочатку трикрилому

вітряку і збудувавши вітроелектричну станцію у місті К., Катинський вирішив зосередити великі потужності на одній високій башті.

Нам відомо, що кілька років тому інженер Катинський працював над проектом великого, надпотужного двигуна на багато тисяч кіловат. У цьому велетні Катинський мріяв розмістити кілька потужних трилопатевих коліс на одній дуже високій башті. В проєкті Катинського вітроколесо досягало вже в діаметрі 100 метрів. І ніби не було меж зростові тих величезних крил.

Пізніше ж Катинський чомусь покинув удосконалювати свої надпотужні двигуни.

Може, тому, що в своїх шуканнях Анатолій Сергійович прийшов до висновку, що надпотужні двигуни за наших часів, коли метал ще коштує дорого, вигідні тільки для районів, де дмуть великі вітри.

Адже він виявив, що в маленького вітряка на одиницю потужності припадає ваги менше, ніж у вітряка великого. І коли крила великі та важкі, то й металеву башту чи «раму» для них треба робити дуже важку, міцну.

Тоді інженер Катинський почав міркувати, як би з'єднати на спільних «рамах» чи баштах багато маленьких вітряків. Йому пощастило це здійснити: кілька найлегших і найшвидших двокрилих вітряків він поставив на найвищій і найлегшій башті.

Потім Катинський прийшов до зовсім незвичної думки: чи не зробити раму з вітряками «повітряною», закинувши її в глиб «вітряних надр» не на башті, а на тросі?

Чому б справді не зробити «шахти в небі» літаючими? Адже спеціальні дослідження у нас і за кордоном показали, як з висотою росте середня швидкість вітрових потоків. На висоті від 200 до 600 метрів спостерігаються найбільші вітри. Далі до 2000 метрів частота вітрів зростає вже повільніше. Шар вище за 2000 метрів вітротехніків уже не вабить.

Отже, там, у повітряних шарах між 200 та 2000 метрів, треба було кріпити повітряні шахти.

Анатолій Сергійович вирішив використати спрацьовані дирижаблі. Чи не могли б вони стати добрими «рамами» вітряків?

Так виросла конструкція ВВЕС, що прилетіла на допомогу будівництву в Каракумах.

Для цієї ВВЕС був використаний старий дирижабль об'ємом приблизно 50 000 кубометрів — 30 метрів у діаметрі і 120 метрів довжини. Його запускають, як змія, на тросі. На середині його встановлені 6 двокрилих вітродвигунів діаметром по 20 метрів, які попарно обертаються в різні боки.

Наземна частина ВВЕС — це електролебідка з поворотною платформою, рух якої відповідає поворотам станції за вітром.

Нагорі, на хвостовій частині ВВЕС, є особливі радіоприлади з метеорографами, які автоматично передаватимуть свої спостереження вниз.

Кожний двигун має свою динамомашину. Одержана електрична енергія пересилається вниз по системі звичайних кабелів і надходить в розподільчу апаратуру. Потужність такої станції невелика — 500 кіловат, але вона легка, портативна, дуже зручна, особливо як тимчасова установка... Катинський запроєктував п'ять таких установок, і це буде цінним подарунком жителям наших оживлених піщаних пустель.

— Раніше,— розповідав нам Анатолій Сергійович,— я вагався: чи можна ставити на високих «рамах» двокрилі вітряки?

Він побоювався впливу «нерівномірної жироскопії» — тієї властивості тіла зберігати інерцію обертального руху в одній площині, яка допомагає, наприклад, триматись і не падати дзигам.

— Зробіть такий дослід,— казав він.— Зніміть з велосипеда колесо, візьміть за вісь і примусьте його крутитись, а потім розкручене колесо спробуйте повернути.

Це буде нелегко, але колесо повернеться без ударів. Якщо ж замість круглого колеса буде двокрилий пропелер, то він повертатиметься нерівномірно — ривками, і ці ривки дуже небезпечні, бо сила, потрібна для повороту, в пропелера удвоє більша, ніж у трикрилого з тою ж вагою. Тому спочатку Катинський проектував трикрилі колеса. Але потім йому пощастило спроектувати повільний поворот рам. Повітряна куля з вітряками буде повертатись вітром дуже повільно, а тому нерівномірна жироскопія не страшна.

Катинський, звичайно, не зупиниться на цій конструк-

ції. Він працює і над проектами великих поворотких наземних рам з багатьма десятками дрібних вітряків...

Але сьогодні ми нашу лекцію на цьому...»

— Закінчуємо,— додав Алкад, виключивши приймач,— продовження ми побачимо в житті. Правда?

Ніна мовчала, уткнувши носик в альбом.

Алкад поглянув на сторінку, яку вона читала, і хитро посміхнувся.

— Що ти читаєш? «Золотий пісок»? Тобі подобається?

— Хороші вірші, як і «Вітер»,— зазначила Ніна.— Але чий ж вони?

— Гарні? — зрадів Алкад.— А це одного туркменського... маловідомого поета. Він такий старий... дивак. Не любить вітру.

— Невже?— сказала Ніна.— З віршів цього не видно.

— Ну,— запропонував, зніяковівши, Алкад,— так, може, складемо план занять?

МАРЕВО В ПУСТЕЛІ

Верблюжа стежка зміїлась між розкаряченими кущами колючого саксаулу, ліниво обходила горби над берегами висохлої річки, зникала в безмежній далечині.

Поруч ішов інший слід, наче від величезних ніг, взутих у гумові черевики, наповнені повітрям. Колеса машин у цих чарівних черевиках — «надбалонах» — не поринали в глибінь пісків, вони легко ковзали зверху, лишаючи слід всього кілька міліметрів завглибшки.

П'ять вантажних і легкових автомашин обережно й легко сунули по пустелі.

— Гордію, слово честі, ти їдеш по Каракумах, ніби по московському асфальту. Я чую, як шепотять дифірамби закохані в тебе водії задніх машин.

— Ти перебільшуєш, Тільки. Я, навпаки, їду помацки. Колись мені був добре знайомий цей шлях. Але роки! Правда, у мене є завжди якийсь чортяче відчуття шляху — навіть у пустелі.

— Гм,— озвався Анатолій Сергійович, ніби вперше пильно оглядаючи профіль свого друга.— Чи не мав ти справді предків з отаких пустель? Знаєш, ти скидаєшся зараз на єгипетського фараона, що веде своє військо через пекучі піски.

І Катинський весело засміявся. Ці дні перед пуском

станції у нього був весь час збуджений, хлоп'ячо-веселий настрій. Немов не було за плечима багатьох кілометрів втомливого шляху. Вони з Гордієм Семеновичем та кількома робітниками Зеленого селища самі поїхали по електролебідку ВВЕС, що прибула залізницею на далеку станцію. Тепер вони поверталися з своїм автокараваном назад, і Гордій Семенович запропонував цей шлях понад берегом висохлої річки.

— Тільки б довести її обережно, нашу лебідоньку!..

Теплінь пройняла завжди стриманий голос Гордія Семеновича. Електролебідку ВВЕС, як і десятки інших скромних її деталей, сконструював він сам. Там, де надто буйна фантазія Анатолія Сергійовича іноді ставала безсилою, там математично стримана думка його друга приходила на допомогу.

Він і справді скидався на водія пустель, цей сухорлявий, засмаглий чоловік з міцними руками, з різким профілем, гідним чеканки на старовинних монетах.

— Ще небагато часу, і верблюжі стежки стануть казкою, як і пливучі піски. Бачив, як туркмени скріплюють їх для шляхів мазутом? Ми їздитимемо до станції асфальтованим шосе, Тільки...

— А може, й вітродомом по каналу,— озвався Анатолій Сергійович.— Адже в майбутньому сюди придуть сотні велетнів-машин. Це будуть надзвичайні машини — вони йтимуть семиверстовими кроками, розметуть піски, прогризуть ґрунт і, певно, знайдуть підземні скарби водянні. А може, вони розчистять це висохле русло ріки і повернуть її знову в Каспійське море... Тут перекочуватимуться не піщані, а водяні хвилі.

— Правда, товаришу,— озвався радгоспівець з Зеленого селища, старий туркмен Саригуль.— Тут не було пустелі, тут річка плескалась об золотий пісок. Золото приваблювало жадібні очі хана, і замкнув він річку у своїй маленькій країні... Чули казку, не казку — правду про Ходжа-Нефеса?..

— Я чув її,— сказав Анатолій Сергійович,— і розкажу вам, коли хочете. А Саригуль хай скаже, чи так мені розповідали.

Піщаний бархан перетяв шлях, немов тут і не проходили машини. Авто Гордія ревнуло — навіть коротка зупинка могла б засмоктати машину. Анатолій Сергійович вмить зіскочив на підніжку. Пісок зашурхотів у колесах.

Гордій Семенович дав хід уперед. Машина легко стала майже дибки. Бархан лишився позаду, під іншими машинами.

— Я слухаю тебе,— сказав Гордій, коли остання машина, закректавши, теж проминула хвилю.

— Слухайте,— урочисто почав Анатолій Сергійович, знову вмонтувавшись у машині.— Давно колись, років з чотириста тому, цю країну підкорив собі жорстокий хан. Тяжко стогнали під його рукою колись вільні туркменські племена. Золоторунних овець і найкращі плоди своїх оазисів несли вони жорстокому ханові в данину, а вродливих струнких дівчат і смуглявих юнаків забирала його варта в рабство. У виснажливій праці гинули кращі сини туркменів. Та насувалося ще гірше лихо. Боячись за свої скарби, хан надумав за всяку ціну перетяти до них усі шляхи. Хоч би для цього довелося висушити, занапастити частину земель.

Тоді рада старшин великого племені скотарів-іомудів у таємній змові вирішила хитрощами врятувати свою країну. Ухвалили послати мудрого з наймудріших молодого Хаджа-Нефеса до царя урусів, щоб умовив того прийти з вогнем і мечем — завоювати ненависного хана і перешкодити його планам.

Сів тоді Хаджа-Нефес на легкокрилий човен і поплив великою річкою у самісіньке синє море... Добився до міста Аштрахані і заявив, що має сказати урусському цареві важливу таємницю. І жодному вельможі він не схотів її сказати, отже, довелося везти посланця в далеке місто — у самі царські хорони.

І тільки там розповів цареві Хаджа-Нефес свою таємницю. Він казав про багату країну, де степи повні золотого руна овець, де виноградом і незбагненними солодощами плодів важніють рослини. І розповів, що не звичайний пісок, а золотоносний, повний щирого золота, несе мати річок цього краю. День і ніч сотні й тисячі рабів вичерпують незліченні скарби — той золотий пісок, і наповнюють ханові скарбниці. Та немає меж жадобі того «золотого» хана! Боячись, щоб цар урусів не відібрав його багатств, він задумав відрізати шлях до землі урусів. Сотні рабів будують на річці величезну греблю. Сині води, якими можна доїхати урусам, повернуть назад. І тоді на місці квітучого краю непрохідним шля-

хом стане пустеля. Хай поспішить уруський цар, коли хоче наповнити золотом свої льохи!

Тоді, охоплений жадобою до невідомого багатства, послав цар своїх солдатів, щоб дізнались про золотий пісок і побачили таємничу греблю.

Та хитрий, як змія, був хан! Улесливими речами зустрів він царських слуг, напоїв їх солодкими винами і запросив на ночівлю. Тільки просив пробачити, що не вмістить усіх в одному місці, і порадив поділитись на три загони. Послухались уруси хитрої поради, і тоді перерізали їх, як курчат, ханові слуги. Тільки шакали заплакали, завили над їхніми тілами та вітер поніс у далечінь порох від їхніх кісток...

Тоді закінчив жорстокий хан будувати свою греблю. Студені води покинули річище. Вмерли, засохли квітучі сади й виноградники, що облямовували береги. Погнали геть з висохлих земель скотарі свої багаті отари. І сипучі піски засипали мертву, непрохідну пустелю, якої бояться тепер каравани і звір обминає, і птах летить геть...

...Величезна піщана гора знову виросла перед мандрівниками. Анатолій Сергійович закінчив оповідання. Реальна, жива пустеля загрожувала сміливим, які хотіли їздити по вередливих пісках як по асфальту. Суха, жилага рука Гордія впилась у руль. Іронічно, мов посміхаючись, примружив він очі на стрімку піщану гору.

— Обходів нема?

Саригуль і Катинський стрибнули з автомобіля, по коліна загрузаючи в піску, завзято здерлись на високий горб. Анатолій Сергійович притулив до очей бінокль. Він уважно оглянув місцевість, вишукуючи можливість обходу.

— Ні,— похитав головою туркмен.— Там не поїдеш, збоку ями. Казав Саригуль: не їдь, товаришу, цим коротшим шляхом! Коротший шлях буде довший шлях. Тут поганий пісок. Високий бархан-пісок...

— Чуєш? — сказав Гордієві Катинський, спустившись назад до авто. — Ми заїхали твоїм коротшим шляхом у дуже поганий пісок.

— Спокійно, Толю,— відповів Гордій.— Не страшний нам цей капосний пісок. Він зараз скінчиться, тільки ми перескочимо цей бар'єр. Повір мені, я знаю.

— Їдьмо прямо! — бадьоро закричав він вантажним. Машина розігналась і пішла в атаку на піщаний горб.

Здавалось, машина не витримає такої сутички з пісками. Здавалося, горб скине це блискуче тіло, що дряпалось на нього, як скидає жовтий лев уперту рись із своєї спини. Вантажні машини заревли, як скажені.

Червоний прапорець, злинялий від пекучого сонця, майнув уперед. Гордійова машина з розгону взяла піщану гору. За нею здерлася друга. Потім — вантажні.

Але третя вантажна засурмила, загарчала. Передні колеса втрузли в пісок, і жовта маса, засотуючи, поглинала їх.

— Ав-рал!..

Вмить з передніх машин вискочили люди. Під колеса впали жмути саксаулу, тамариску, задалегідь дбайливо напхані в кузови. Блискучі, засмаглі руки вчепилися в машину.

— Дуж-че!

Гордій Семенович сів за руль загрузлої машини. П'ять разів у шалену атаку кидалась машина і ось востаннє переможницею винеслась на горб.

Тепер не страшно було зупинитись. Бархани кінчилися. Скутий рослинами, пісок ліг уже спокійними невисокими горбами. І тут, на закріпленій рослинами ділянці пісків, уже забувалась мертва пустеля. Тут буйна, розкішна весна святкувала свою перемогу.

У видолинку під стрункою «сезеною»¹ цибулинні рослини розкидали якісь яскраві квіти. Вони були мов тюльпани, але повні пахучих тугих пелюсток; злаки замітали повітря розмаяними мітлами, жорсткими вусиками завзято стирчали вгору. Квіти й трави грали свіжими барвами, як багатий килим. Усе пахло, наливалось, весніло.

Трохи вище колихались парашути якихось жовтих запашних квітів. Тирса була казково-висока, розвіяна, як страусове перо. Анатолійові Сергійовичу схотілося нарвати оберемок для Ніни.

— Ну, хлопці, недовго жити цим повзучим хвилям!

Гордій Семенович запалив люльку і замріяно дивився у неозору далечінь пустелі, туди, де, хвилясті, як море, шаруділи сипучі піски, обминаючи підніжжя синюватих гір.

Анатолія Сергійовича зацікавили ще якісь невідомі

¹ Сезена — піскова акація.

рослини. Це були немов зелені горішки. Тверді, без листя, сполучені твердою мережею стебелець, вони обплутали його чобіт.

— Винахідливі! — забурмотів Анатолій Сергійович. — Це, певно, рослинки, які примудрилися зберігати своє насіння в рухові пісків.

Інженер випростався, щоб роздивитись у руці зелені коробочки, і раптом, глянувши на захід, спинився, заціпенілий, схвильований...

На небі чи в тремтінні жовто-сірого піску виросло дивне марево.

Просто перед ними в синюватій димці здіймалася гора з плоскими боками, а на ній стримів шпиль велетенського вітродвигуна. Блискуча, кругла башта несла на собі трикутну мережану раму, на якій рухались, мов повислі в повітрі аероплани, три велетенські вітроколеса. Таке ж колесо, четверте, висіло і в серці башти. Сріблясто-білі крила тремтіли в повітрі, як велетні-птахи. Гора з крилатою спорудою вимальовувалась, немов на екрані. Під нею ж, здавалось, ясніло велике озеро, бо гора відбивалась там удруге — шпилем униз, наче в прозорій воді.

Анатолій Сергійович протер очі — марево не зникало. Ні, це не могла бути галюцинація — ніколи їх у нього не бувало, навіть у часи найтяжчої втоми! Але ці обриси, такі знайомі закруглення крил. Ця форма вітростанції, вимріяна, вишукана довгими ночами. Ці кути й лінії, такі колись знайомі... Не може бути!

— Гордію!

Гордій Семенович, вражений незвичним хвилюванням у голосі друга, підбіг до нього.

Зблідлий Анатолій Сергійович показував рукою на дивовижне марево.

— Розумієш... Моя... конструкція. Невже Гасін?

— Це дурить пустеля. Вона хитра, — сказав, підходячи, сивий Саригуль. — Багато кілометрів... багато годин звідси до Круглих гір. А видно залізні крила. Хороші залізні крила високо над землею збудували інженери... Тепер у надра гори, повні скарбів незліченних, вриваються машини. Гинуть Чорні піски, ой, буде багатий край!..

— Красивий міраж, — сказав недбало Гордій Семенович. — І зовсім як море! Це подвійний відбиток міражу. А й справді, це зовсім не той варіант проекту! Там були

чотирилопатеві колеса по вертикалі. Тут трилопатеві на трикутній рамі.

— Я знаю... О, я-то знаю, що це за проект!— скрикнув Анатолій Сергійович і схопив за руку товариша. — Слухай, поїдьмо! Ми накинемо невеликого гака. Не можна ж лишитись байдужим.

— Ти збожеволів,— сказав Гордій.— А пуск ВВЕС? Почекай, не гарячкуй!

Анатолій Сергійович труснув головою. Далеке марево у струмчастім тремтінні гарячого повітря поволі блідло. І раптом зникло, розтануло в повітрі.

— Ходімо! — зітхнувши, сказав Катинський.— Це новина! Але невже людина може бути такою підлою? Як ти можеш не обурюватись?

— Ех,— погладив друга по плечі Гордій.— Треба мати витримку, тоді ми і знайдемо спосіб викоренити цю підлоту... як знайшли і коротший шлях через ці бархани,— додав він замислено.

— Стривай,— відповів Катинський.— Я згадав. Певно, ти йшов колись... давно цим самим шляхом?

— Так,— відповів Гордій Семенович і крикнув: — По машинах, товариші!

Тверда рука міцно взялася за руль. Машини рушили. Пустеля виставляла назустріч ще сотні нових бар'єрів.

ЩОДЕННИК „БОЛИХИ“

3 квітня.

Я вирішила знову писати свій щоденник. Тільки вже тепер він правдиво розповідатиме про моє життя! Кажу «тепер», бо я вже не раз робила спроби писати щоденник, але покинула. Мені-бо самій страшенно не подобалось написане.

Сказати правду — я тоді в ньому брехала. Не тому, що я люблю брехню, о ні, а просто так склалося. Живучи в тьоті Нати, я виливала в щоденнику всі гіркоти свого життя, такого самотнього, такого невдалого. А Надя нишком почитувала мій щоденник. Потім показала тьоті Наті... Я ж там писала всякі жахливі речі, писала, що навколо мене чужі, що я не люблю тьоті Нати і ніколи вона не буде мені рідною.

Що тоді було!.. Знялася буря. Всі так і вчепились у мене. І хоч мені не признавалися, що за причина цьо-

му, та я знала, я зрозуміла, що хтось нахабно прочитав мій щоденник.

Адже липкі сліди залишилися на його сторінках, а хто ж, як не Надя, завжди неохайно смокче цукерки!?

І тоді я, щоб урятуватись, другого дня написала іншу, брехливу сторінку щоденника. Мені соромно згадати, але я злякалась. Я злякалась, що до мене будуть ставитися ще гірше, що мене не будуть пускати в Палац. Тьотя Ната так і загрожувала. А то ж була моя єдина розрада! І от я, щоб урятуватись, написала сторінку про те, що, мовляв, тільки тепер я зрозуміла, яка тьотя Ната прекрасна людина. Що я просто не вміла її оцінити... що я її люблю, дуже люблю... І далі в такому ж тоні.

Не знаю, чи повірили цьому мої читачі, а тільки мені стало дуже гидко. І я порвала незабаром той щоденник. Отак розірвала надвоє і кинула в піч.

...Я забалакалась, а тимчасом хотіла сказати зовсім не про те, я хотіла довірити своєму щоденникові деякі думки про слово «мужність».

Якось у нас з дядею Толею була про це розмова.

І я тепер розумію, що є різна мужність...

Вона — не тільки на полі бою, коли треба кинутись, наприклад, до ворожого танка, щоб влучним вибухом гранати вибити його із строю.

Вона — не тільки в геройських подвигах, таких блискучих, про які ми часто мріємо.

І не тільки в тому, щоб сміливо стрибнути на парашуті чи на стрибуні. Ялиночка обіцяє мене цього навчити, і я стрибну, слово честі, стрибну! Я зовсім не вихваляюся, мій друже щоденнику, я просто знаю, що це я можу зробити. Хай буде страшно, заплющу очі і стрибну!

А от є речі, які мені зроби́ти важче... Далеко важче.

Є така собі ніби «сіренька» мужність. Наприклад, щодня систематично робити напади на... себе саму, воювати з собою уперто, не здаючись, з усякими своїми поганими звичками.

Скільки такої мужності, скільки витримки було в того червоноармійця, не на полі бою, ні! А тоді, коли він щодня, щогодини вивчав конструкцію танка.

От дядя Толя вже серйозно розмовляв зо мною про мою «розхристаність». Він каже, що я наче вітер у чистому вигляді, який мінє свою швидкість кілька разів

навіть на хвилину... (У дяді Толі все на світі зв'язане з вітром!)

— Ну, і нащо, — каже дядя Толя, — придатна така сила? Хіба тільки, щоб ганяти піщані хвилі чи ламати гілки на деревах? Інша річ «дисциплінована» енергія цього ж самого вітру, вирівняна в ритмічний рух колеса генератора.

Так і я... Я ж повинна вирости корисним для батьківщини працівником! Певно, я буду вітротехніком. А чи вийде щось із мене путне, коли я буду такою розхристаною? Хіба такі бувають більшовики? Більшовик — це людина великої витримки і суворої дисципліни.

Дядя Толя каже, що сам був подібним до мене. І йому ніби нелегко було себе виховати. А все ж таки самоуком, з кількох класів технічної школи, довчився до інженера, видатного вченого. А Гордій Семенович!.. Це ж людина зовсім особливої витримки.

А от я навіть не знаю, що воно таке «праця над собою», «система», «тренування волі», «розпорядок дня і відпочинку».

Як же я буду сама тут учитися, щоб скласти за навчальний рік все на відмінно? Для цього треба бути мужньою щодня, щогодини — воювати з собою, взяти себе в руки.

Я собі зробила з допомогою Ялиночки твердий розпорядок дня. Вчимося ми з Алкадом, а іспити складаю я щотижня Ялинці.

Тільки коли я витримаю цю свою вуздечку, тільки тоді вийду переможницею.

Стережися, товаришко Еолихо!

Треба таки сказати, що нелегко витримувати вуздечку, коли жити тут надзвичайно цікаво і в пустелі стільки спокус.

А треба вивчати головні кістки черепа!.. Це ж жах!

Але годі... Треба лягати спати, щоб не спізнитись на вранішню гімнастику. Зараз я загорнусь у ковдру... так затишно! Ми живемо ще в наметах: я з Ялинкою — в одному, а дядя Толя та Гордій — у другому. Завтра ми перейдемо в будинок. А мені навіть шкода.

Вечорами я засипаю, поки Ялинка ще працює (зона вирішила негайно вивчити не тільки радіотехніку, а й туркменську мову і сидить вечорами). Дуже приємно мерехтять від свічки тіні. І мені здається, що я їду серед

пустелі в кибитці кочовиків... А навколо така незвичайна, повнісінька пригод ніч.

Дядя Толя та Гордій Семенович поїхали на залізницю, щоб перевезти наземну частину ВВЕС — її лебідку. Вона вже прибула з Херсона. Обіцяли бути завтра, бо Гордій Семенович похвалювався, ніби знайде від залізниці найкоротший шлях.

— Ну, я сплю...

А в Алкада є якась «таємниця». Я її обов'язково розкрию.

На добраніч!

5 квітня.

Ур-ра!

Сьогодні я склала Ялинці свою тижневу роботу на відмінно, все до крапельки. Навіть ненависні черепні кістки!

Я розкриваю очі вранці і, коли згадую, що я в дяді Толі, то аж стрибаю в ліжку, як маленька.

Мені тут дуже добре. Толя мені найрідніший на світі, і всі його друзі для мене рідні. І наша «пустеля» стає рідною.

Я вже дуже люблю її — і це гаряче сонце, і ці пишні ковили, і своєрідні «пустельні» квіти... І навіть цей самий бредний пісок мені починає подобатись! Придивіться тільки до нього, який він дрібненький і ніжний — це ж справді золоті порошинки!

Коли б я була поетом, я б неодмінно про це написала вірші.

Я б написала таке:

...В пустелю прийшли люди, більшовики. Спочатку, взувши свої машини в надійні всюдиходи, вони пройшли скрізь. Потім вони вирішили зробити з мертвої пустелі квітучий сад. А води не було, шляхів не було, рослин не було, електрики не було, нічого не було. Більшовик сказав: усе буде. Розкрийте ширше очі, це не пустеля, це ж багатюща країна!..

В землі є багаті мінерали, у субтропічному кліматі можуть рости чудові рослини, плоди, під пісками є добрий ґрунт. Розкрийте ваші очі, погляньте, які багаті йдуть отари, дихніть — понюхайте, як пахнуть квіти й трави. Багато дечого є в пустелі!

Людина випростала могутні плечі і почала працювати.

Спочатку просвердлила землю і витягла звідти воду. Тоді в небо закинула могутні крила і примусила вітер працювати, щоб дати світло й рух машинам. Далі посіяла на землі цінні трави і наказала їм тримати непо-сиди-піски та переробляти їх у родючі ґрунти.

Машини, повні чудесної енергії, пішли в наступ на пустелю.

І от виріс, як у казці, чудесний край. У затінку дерев, біля синіх каналів, налилися повні, солодкі плоди, по-бігли в зелені трав тонкорунні вівці. Виросли фабрики мінералів. Пахучий час і сніг бавовни засипали склади. Пісок став справді золотим.

Розписалась!.. З мене, звичайно, поета не вийде. От, мені здається, мій новий друг Алкад написав би про це краще. Я таки якось звернула увагу, що він пише всі роботи красивими словами. Навіть сказала про це. А він дуже почервонів.

Він взагалі чуднуватий, цей Алкад.

Я з ним приятелюю, бо з ним не буває нудно і легко вчитися з ним. Тільки ще не доберу як слід, що це за хлопець. Він ніяк не подібний до Сашка, з яким ми сварилися, дражнили один одного і колись навіть поби-лися... Я його перемогла японським прийомом.

Чи згадує мене Сашко хоч трохи? Цікаво.

Він мені сказав якось:

— Я тебе найбільше поважаю за те, що ти не схожа на дівчину.

А от Алкад зовсім інший. З ним не збоксуєш! Певно, він про бокс і уяви не має. Мені якраз не подобається, що він саме... подібний до дівчини.

По-перше, він страшенно балакучий. Коли ми з ним познайомились, я просто очманіла від торохтіння, поки він показував метеорологічну станцію, хоч було дуже цікаво. Була колись у мене сусідка по парті — Льолька, вона могла випускати три тисячі слів на хвилину. Ота-кий і цей! А я люблю мовчати.

По-друге, він... надто ніжний, як дівчина! Любить квіти, грає на скрипці і списує всякі вірші. Сьогодні він мені подарував букетик якихось білих дуже пахучих квіточок, що виростив у горщику. Звичайно, ми друзі і по-дружньому красиво подарувати квіти. Але я б та-кого не додумалась зробити.

По-третє, Алкад надто дбає про свій туалет. Ходить

у прасованих комірчиках, розчісує волосся, нігті чистить, як кішка... Брр...

На мою голову, Ялиночка ставить мені його за приклад, вона мене мучить, Ялиночка! Хоче запевнити, що зовсім не шкодить дбати про свою зовнішність, викладає мені волосся, примушує сто разів чистити нігті! Жах!

Алкад має якусь таємницю. Він каже, що в нього є щось найдорожче в світі, це «щось»—його радість, його «пристрасть». Цікаво, що ж воно таке?

Дядя Толя і Гордій Семенович привезли лебідку нашої ВВЕС. Зараз усе кипить, усе готується до пуску першої станції. Тільки Толя чомусь нервує. Чому?

8 квітня.

Стільки вражень, подій, що в мене слів не вистачило б, рука заболіла б, коли б усе написати!

Перше, ВВЕС працює! Електрична лампочка сяє над моїм зошитом.

А надворі світить місяць, як удень.

І таємниця Алкада «при електричному світлі» вже перестала бути таємницею.

Розповім усе по порядку.

Сьогодні смерком відбулось урочисте свято—пустили ВВЕС. На майданчику зібралися співробітники нашого Зеленого селища та гості, що прибули до нас на літаках. Засурмили труби комсомольського оркестру. «Командир» Гордій Семенович по-військовому віддав наказ.

А тоді Ялиночка на орнітостаті підлетіла до ВВЕС, що висіла зовсім низько, прикріплена до електролебідки. Це був останній огляд станції головним механіком. Звичайно, ВВЕС оглядали, мабуть, сотні разів, але такий уже був церемоніал.

Червоногруда ВВЕС коливалася в повітрі, як велетенський човен, готовий до відплиття. На носі майорів червоний прапор. Ялинка облетіла навкруги ВВЕС, оглянула деякі деталі і спустилася вниз.

Гордій Семенович сказав слово і включив моторчик електролебідки. Почали розмотуватись трос і кабель.

Ми побачили, як важко ворухнувся звільнений «кабель», ВВЕС здригнулася і потім так легенько-легенько

ко (ну, й повірити б не могла!) знялася вгору. Заграла музика, всі у захваті закричали: «Ур-ра!..»

Затамувавши подих, ми дивились у присмеркове небо, куди полинув наш крилатий дирижабль. І от на певній висоті зеленою та червоною зірками спалахнули на ньому яскраві ліхтарі. Це на певній швидкості вітру, який, до речі, внизу був зовсім слабкий, автоматично закрутились крила вітряків. Вітер розпочав роботу. І тоді і внизу, у нас, всюди спалахнула електрика. У синіх сутінках загорівся святковий парад огнів. А коли в широкий головний арик з шумом полилась вода, піднята вже електричними насосами, тоді й розповісти не можна, яке це справило враження.

Я ніколи не забуду, як на заквітчану естраду серед полігона вийшов старий туркмен. Виявилось, що це Алкадів родич, колгоспник, який приїхав до нас на свято. Бронзовий, кремезний, з великою білою бородою.

Він простяг руку до пустелі і з запалом заговорив.

Ялиночка потім мені переклала (ця навіжена дівчина вже мало не все розуміє по-туркменському!)

Він сказав, цей старий, що п'ятдесят років ганяв отари серед пустель і таки дожив, побачив, як здійснилася стара легенда.

Діди казали йому, що прилетить колись у пустелю вогняноокий птах, накаже піскам забратись геть і оголити сховану воду. Тоді під виноградом нахиляться додолу куші, а води потечуть золотим піском.

Тимчасом, поки дід виголошував промову, я почула палку суперечку. Ялинка тягла під руку на естраду Алкада, всього червоного, з якимсь папірцем у руці. Вистрибнула попереду на естраду і закричала:

— Наш юний поет Алкад прочитає свої вірші, свої власні вірші, присвячені освоєнню пустелі.

Я так і підскочила: Алкад — поет!.. Я приготувалася почути щось кисло-солодке. Але... ви пошились у дурні, шановна товаришко Еолихо!

Вірші вийшли хороші, таки просто гарні, більше навіть — дуже гарні... І у віршах було якраз те, про що я вчора й сама писала: про більшовика, який завоював пустелю. Тільки в нього це було... як у справжнього поета.

От тобі і Алкад з «таємницею»!

У відповідь Алкадові ще палкіше залунали слова вітань.

Пізніше, увечері, от тільки з годину тому, Алкад утер мені носа ще більше.

Він запропонував мені покататись на літаку. Я вже казала, що у них на метеорологічній станції є літачок — «Небесний жук». Це така собі «лялечка», але якби я могла літати на такому «жучку», я була б дуже задоволена.

Алкад мені не раз казав, що вміє керувати розвідником, та я, признаюсь, не повірила. Алкад, блакитний галстук, скрипка, квіти, навіть вірші. Це пасує якось. Але Алкад і... мотор, Алкад і машина!

А він мене покатав! Таки справді покатав. Ми пролетіли невисоко над нашим Зеленим селищем. Все в огнях, у фейерверку, воно цвіло серед темної пустелі.

Коли спускалися, Алкад мені заявив:

— Тепер ми будемо з тобою справжніми друзями, бо таємниць я від тебе не маю.

А тон у нього був такий: «Я знаю, ти з мене глузуєш, та я не серджусь!..»

І ми таки будемо друзями, бо Алкад хороший хлопець, і не така вже він «дівчина», як я вважала.

НІЧ СУМНІВІВ

Ніч була тепла, невластива континентальному кліматові пустелі: із спекою вдень і холодом уночі.

А може, природа вже починала відступати перед водяними струмками, перед наступом рослин, перед наелектризованим повітрям і сяйвом людських очей.

Місяць світив, змагаючись із ліхтарями ВВЕС. Тонке мереживо листя піскової акації-сезени кидало тремтливі тіні.

Вікно будиночка розчинилось, і звідти задзвенів веселий дівочий сміх. Ніна у піжамі, з Ялинчиного гардероба, струнким хлопчиськом вистрибула на доріжку.

— Дядю Толю! Ти тут? Поглянь, як мені гарно, правда? Ялинка мене зіпсувала: я вже цікавлюсь костюмами, тільки щоб це були піжами, шовкові, зручні такі... Бачиш?

— Стрибунко! Зараз же йди спати! О, що мені робити з цим хлопцем... у спідниці? Вибачте... у штанях!

І Ялинка, виглянувши з вікна, сама зайшлася нестримним сміхом.

Вони з Ніною пустували вечорами з приводу всякої дрібниці. Це була непереможна потреба юності.

Сміючись, Ніна сіла верхи на лавочку, де сидів Анатолій Сергійович, трохи не перекинувши його додолу.

— Тобі весело, моя вітрогонко? А до тьоті Нати не хочеш? — запитав той.

Ніна ніжно кльонула носиком у дядине плече.

— І не згадуй краще! Я тут така щаслива!

— Ви теж не спите, Анатолію Сергійовичу? — озвалась Ялинка.

— А ви хотіли, щоб я був зовсім старий і сидів на печі в цю чудову ніч!?

— Я зовсім не хочу, але...

Голос Ялинки раптом зовсім змінився, і вона сердито зашипіла з якимсь присвистом:

— Теж хороші... Ви сьогодні не снідали, я знаю. Ви обідали, немов кицька, а не здоровий путящий чоловік. Ви не їсте, ви не відпочиваєте і, нарешті, не спите. Хочете де-небудь звалитись, щоб вас з'їли шакали?

— Ха-ха-ха!.. — покотилась зо сміху Ніна. — Ти тільки послухай, як Ялинка шипить! Вона і мене замучила своїми нотаціями. Ти думаєш, вона добра? Вона — мачуха... У-у... Мачуха!

— Я скорпіон пустелі, — сказала сердито Ялинка. — Я фаланга...

Раптом троянда полетіла просто в обличчя Анатолію Сергійовичу.

— Ти їй не вір, дядю Толю, коли вона тебе лає. Вона тебе дуже лю...

Нінині слова обірвались якимсь писком. Ялинка стрибнула вперед, блискавично схопивши дівчинку в оберемок, потягла до хати. Сміх заструмився вслід, вікно грюкнуло, і раптом все стихло.

Анатолій Сергійович понюхав квітку. Вона пахла весною, коханням...

Але клопіткі настирливі думки, привезені з останньої подорожі, заважали.

Зашурхотіли кроки.

— Гордію, ти?

— Ти не спиш, Только? А тобі б не завадило поспати. Ти перевтомлюєшся, друже. Змарнів останнім часом.

— Ет, Гордію, і ти — як Ялинка! Нічого зі мною не станеться, але мені не дає спокою думка... Вірніше, багато думок. Сідай!

Гордій теж сів на лавочку, новеньку лавочку в цій алеї майбутнього міського парку, запалив люльку і приготувався слухати.

— Ти знаєш,— почав Анатолій Сергійович, — з часу нашої подорожі мене мучить думка про Гасіна. Але, може, ти гадаєш, що я найбільше страждаю від того, що, очевидно, він украв мій винахід? Не в цій справа: украв і украв! Та це все — складніше, далеко складніше...

Він нервово хруснув тоненькою гілочкою акації. Гілочка зломилась і повисла. Десь недалеко завив шакал і замовк, обірвавши тужливий зойк.

— Чому я, буваючи в наркома, ні разу не розповів йому про цей старий проект? Багато б тоді було поіншому і багато б, може, чого... не було. Але, захоплений літаючими ВВЕС, я вже не згадував про старе.

...Я зустрівся з Гасіним уперше, коли приїхав у Харків здавати екстерном за третій курс Вітроенергетичного інституту. Мені вказали на нього, як на одного з кращих молодих учених, що міг би допомогти мені — провінціальному самоукові. Він прийняв мене добре, наговорив навіть компліментів. Кілька разів я зустрівся з ним у його кабінеті. Та він мені дуже не сподобався.

У нього, розумієш, не було тої впертості й цілеспрямованості, якою володіють наші кращі винахідники. У нього були знання, талант, але працювати по-справжньому він не вмів, може саме тому, що в нього не було мети...

Мені здавалось, що в нього нема вогника, отого самого вогника любові до нашої Батьківщини. Надмірно честолюбний, він домагався роботами тільки кар'єри, грошей, може, наукової слави і... тільки! Я пам'ятаю, як він сявав, коли в закордонному журналі вмістили одну його статтю. Здається, про типи генераторів для потужних вітродвигунів... Він аж захлинався від захвату. Де ж таки, його помітили! Там, у світі, якому він, очевидно, вклонявся. Тоді от і почалось його співробітництво у «Вітрожурналі».

Потім я довго не чув про нього, поки не зустрівся з ним несподівано в тресті «Вітроенергія». Він був «у зеніті» кар'єри і головував у комісії, яка критикувала мій проект надпотужного Д-100.

— Твого надпотужного, якого тепер збудовано на Круглій горі... — несподівано вставив в оповідання Катинського Гордій Семенович.

— О, коли б то цілком мого, оце якраз треба встановити! — підхопив Анатолій Сергійович. — Але я боюсь, що він зіпсував, скалічив його, протягаючи як свій проект. Та й чи тільки тому, щоб видати за свій?

— Оце якраз цікавить і мене: чи тільки тому, щоб видати за свій?

— Правда, Гордію? Ти розумієш?

Гордій мовчки хитнув головою, і обидва замовкли, заглиблені в свої міркування. Ставало холодно. Анатолій Сергійович мерзлякувато зігнувся і знову з запалом заговорив:

— Ти думаєш, можна забути такі дні, як день тієї комісії?

Неначе все це було вчора... Гасін тоді майстерно бив мене разом з іншими. Цифрами, доводами скидали з висоти мій вимріяний надпотужний. Гасін був тоді коректний, м'який, як справжній вчений, якому незручно бити самоука. А його цифри невблаганно впивалися в мене, як гострі колючки. Мені здавалось, що я збожеволів; довгі роки роботи з надпотужним виглядали помилкою! Його навіть не можна було рівняти з німецькими «вітротурбінами»! Мої 60 000 кіловат були «абстракцією» — кіловат-година вітряної енергії коштувала надто дорого, моя рама могла, зрештою, впасти при першому ж урагані... Від «доводів» Гасіна голова пішла обертом!

Я тоді визнав свій проект за помилку. Покинув усе і виїхав знову до себе... в радгосп. Ти пам'ятаєш, як довго я «залізував» рани, намагався забути про вітер, учителював. А потім узявся до роботи над малопотужними. Я викреслив геть чисто усе попереднє і взявся за «рамні» літаючі ВВЕС. Я злетів з землі на небо, чи вдало тільки — не знаю!

Анатолій Сергійович раптом простяг руку до кишені товариша.

— Будь ласка, дай цигарку!

— Ого,— сказав Гордій Семенович,— ти хочеш курити?

Він знав, що Анатолій Сергійович давно вже брався за цигарку тільки в хвилини надмірного хвилювання.

— Бери, бери. Але не хвилюйся ж. Треба вміти тримати себе в руках. Подивись, як славно вона сяє!

І він дружнім рухом повернув Анатолія Сергійовича до вогнів ВВЕС.

— Я просто безжальний до себе, — сказав глухо Анатолій Сергійович. — Сьогодні, коли працює наша ВВЕС, я все ще не вірю. Ах, ці сумніви! Уїдливі, як колючки! Згадка про мій Д-100 розворушує їх ще більше. Може, й тут помилки, як у моєму надпотужному?

— Помилки, як у твоєму надпотужному? — раптом розсердився Гордій Семенович. — Ти щось плутаєш, Тільки! Тільки що ти боявся, що Гасін міг зіпсувати твій проект. Нікчемні проекти нема чого псувати! І хто тобі сказав, що твій Д-100 був поганий? Комісія? Її голова Гасін? А ти цікавився, хто він такий?

— Я знаю, — заперечив Анатолій Сергійович. — Я знаю... Знаю, що він потім, пізніше, відбував заслання за участь у шкідницькій банді на заводі «Вітроенергія». Це мені відомо. Проте він швидко повернувся, ніби амністований за якусь надзвичайну працю.

— А ти знаєш, за що йому дали амністію?

— Ні!

— Отож, хочеш, я тобі прочитаю уривок з одного листа. Це я одержав сьогодні.

Гордій Семенович пошукав по кишенях і витяг папірець. Блиснула запальничка, освітивши текст.

«Ви запитуєте про Гасіна?.. Цю історію я знаю.

...Інженер Гасін був засуджений за шкідницьку роботу на Першому заводі вітродвигунів за дорученням іноземної фірми. Але він був звільнений достроково за віддану роботу над проектом надпотужного вітродвигуна, того самого, який нині збудований на Круглій горі».

— Це правда? — скрикнув Анатолій Сергійович.

— Правда, — відповів Гордій Семенович. — Цього листа я одержав сьогодні від одного інженера, докладні відомості про Гасіна я матиму цими днями ще. Його особою я випадково зацікавився ще перед від'їздом. До речі, можу показати тобі ще одну дрібничку. Ти як, добре знаєш Гасіна в обличчя?

— Пізнав би навіть і в падишахському вбранні!

— Ну, то поглянь — хто це?

Гордій Семенович витяг із портмоне маленьку пожовклу фотографічну картку. Це було обличчя чоловіка середніх років, в одязі білого офіцера.

— Гасін! — скрикнув Катинський. — Що за чортівня?

— Гасін, але Гасін-старший, батько, який спокійнісінько проживає собі за кордоном, — пояснив Гордій Семенович. — Щоправда, я особисто знав його в трохи іншому костюмі. В туркменській папасі, в офіцерському старому мундирі, коли він командував загоном... басмачів. Звичайно, не в цій справі. Син за батькові злочини не відповідає, але цього ж року (в мене є відомості) старий вовк в іншій шкурі приїздив до нашої країни. І в мене тепер в'їлась підозра, чи не мав він, бува, побачення із своїм дорогим синочком?

— Це новина! — сказав розгублено Катинський. — Чому ж ти мені нічого про це не сказав?

— Так було краще. Адже це самі підозри... Я ж знаю (не сердься!) твою запальну вдачу. А треба було вже покінчити з цим.

Він кивнув головою на полігон, на ВВЕС і заспокоїливо поплескав Катинського по плечу.

— Я піду, Тільки! Треба звірити всі вечірні радіосигнали з ВВЕС. А щодо Гасіна тепер, коли кількість сумнівів переходить в якість... Звичайно, треба поїхати. Я тебе розумію. Боляче, коли вкрав, але хай... Тільки щоб працювала... не по-гасінському.

— Ясно, Гордію! Ти завжди мене розумієш! Ну, йди. А мені пора — на метеорологічну станцію.

Друзі розійшлися на стежці біля полігона. Анатолій Сергійович простував по алейці сезен.

Прохолодна ніч огортала Зелене селище. Все спало в огнях прив'ялих квітів — залишки недавнього свята.

Пустеля... Де була пустеля? Вона вже, здається, марилася далекою легендою, та пустеля, що шаруділа голими пісками, корчилась у спразі, кололась сухими колючками.

В каналі мрійно дзюрчала вода. Ароматно пахли трави. Кущі з міцним, як дроти, корінням оточували дослідні ділянки стрункими лавами, наче вояки.

Десь кричав нічний птах, порушуючи мовчання пустелі. Якийсь жук прогудів, як літак, торкнувшись рукава куртки.

Назустріч, від метеорологічного пункту, повіяло ще солодшими пахощами квітів. Ворота, оповиті кримськими трояндами, вели до куточка справжнього субтропічного оазису.

Невже тут близько пересипала свої піски ота стара

пустеля? І за її законами ще тільки один місяць — квітень — ароматно наливались рослини, цвіло життя. А там, до осені, все обернеться у випалену, мертву пустку, де гасають піщані бурі.

— Ні, ні!.. Цього не буде!— в уяві Анатолія Сергієвича раптом постало обличчя старого туркмена, що так натхненно говорив на відкритті станції. Нове життя було реальністю, безсумнівним фактом.

— Ні, ні! Ніколи пустеля вже не відбере назад здобутого, ніколи! А коли спробує — поборемось!

І вже заспокоєний, жвавий і легкий, Анатолій Сергієвич ввійшов у ворота метеорологічної станції.

— Де начальник?

— Він там нагорі... Пройдіть.

Вартовий юнак, що сидів унизу, в кімнаті спостережень, ввічливо показав вхід на башту.

ІГДІРА

На столі лежала купа аркушів з обчисленням денних температур. Покручені лінії бігли по графіках, подібні до контурів гірських хребтів. Здавалось, у них нема нічого особливого, крім підтвердження континентальності клімату. Але інше, очевидно, намагалися відшукати в них очі завідувача метеорологічного пункту, товариша Ігдіра.

...Всі шляхи знову й знову мали бути вивчені. Щоб найменша зміна на цих шляхах температурних, барометричних показників сигналізувала про небезпеку. Це так, як учив Ігдіра ще в дитинстві його батько, Джулдуз: уважно придивляйтесь до рослин і комах, щоб по них розпізнати, чи не проходив, бува, пустелею басмач.

Ворог, якого шукає Ігдір, застає зненацька, приходить нечутними кроками, а потім накидається, як блискавка.

Цей ворог — смерч, розбійник пустель.

Підстерегти його прихід — це значить уже наполовину перемогти його!

На тонких губах Ігдіра раптом пробігає усмішка задоволення. Він випрямляє широкі плечі і швидкими кроками простує в куток кімнати.

На столі стоїть скринька, дуже подібна до звичайного радіоприймача, а поруч на підлозі підводиться досить незвичайна величезна антена. Це немов чотири великі арфи, насаджені на вісь.

«Так, арфи! Справді, арфи,— думає Ігдір. Обличчя прояснюється певністю і надією. — Ці арфи відчують в атмосфері найтонші зміни і сигналізуватимуть про во-рога. Завтра прилад буде встановлений!»

Ігдір торкається антени пальцем, і вона дзвенить справді, як арфа.

— Товаришу Ігдіре! Ви просили дванадцятигодинні спостереження?

— Так.

Ігдір проходить в кімнату спостережень, куди поклик-кав його черговий спостерігач. Він проглядає — все спо-кійно. Стрекоче радіо, записуючи показання летючих куль-розвідників, що зондують повітряні маси вгорі. У скляних циліндрах на розграфлених аркушах невтомно пишуть прилади, передаючи свої нотатки згори по про-водах.

— Все чудово, — каже хазяїн станції. — Чудово!

Електричні лампи горять яскравим світлом. Електри-фіковані прилади сигналізують тепер зручніше, легше, з усякої відстані. Цей перший крилатий птах з вогневим оком збагатив метеорологічний пункт електрикою, якої завжди бракувало.

Ігдір виходить з кімнати і по кручених східцях вихо-дить на шпиль станції.

В світлі безупинно біжать човники й крильця різних анемометрів. Розпластавши хвости, як гребінчасті пів-ники, стоять флюгери.

Ігдір дивиться зверху на краєвид Зеленого селища, і в очах його відбиваються святкові вогні. Високо, як маяк, горить ліхтар на повітряній шахті. Різноколірні вогники виблискують і на полігоні, і в Міському саду. Звідти ще чути звуки оркестру. Це, напевно, танцює молодь у незвичайному сяйві електричних ламп.

А через деякий час іще чотири висотні шахти припли-вуть до Зеленого, вже не селища — міста!

Радість проймає Ігдіра. Вона тим більша, тим цін-ніша, що він ще пам'ятає в цій місцевості інші краєвиди.

Там, де, завітчаний вогнями, світився оазис, лежали колись мертві піски.

І на цьому самому місці, де височіє тепер башта ме-теорологічного пункту, в запашному садку, тут він, Ігдір, стояв колись приголомшений, заціпенілий від болю.

Це сталося давно, давно, а ніби вчора...

Тут був колись аул, в якому жив його рідний дядько. За молодой Радянської влади один з перших зростав у місцевості тваринницький колгосп. І цей аул якось весною, коли вже цвіли на піщаних грядках цибулинні, а ягнята радісно стрибали по зеленому килиму трав, аул був знищений дощенту басмачами.

Мов зловісна піщана буря пронеслась над аулом. Тільки попіл та обгорілі кістки — оце все, що лишилось від селища. Та якось ще колодязь на такирі¹ не зруйнували бандити — гадали, може, ще доведеться тут колись і самим напитись.

Ні, не дїждуть цього, клятї, ні!

Ігдїр примружує очі на святковий парад огнів і сідає, задуманий, на край башти. Нагору долинають звуки скрипки — грає його син Алкад. І він, мрійник, не спить... Поет!

А спогади пливають, як човники анемометрів.

...Пізніше сюди послала Радянська Туркменія його, товариша Ігдїра, заснувати метеорологічно-аерологічний пункт.

Тут, серед пісків, у цілковитій пустелі, мав народитись штучний оазис — Зелене селище з водою, рослинністю, електрикою. І він, перший розвідник, мусь в вивчати тут погоду, а там — високооблакитну енергію вітрів.

Тоді й почалось приятелювання Ігдїра з інженером-вітротехніком Катинським, що жив на Україні і шукав гідного місця для своїх ВВЕС.

І тепер це здійснювалось: новий клімат, квіти, електрика, наукова станція пустельних рослин, навіть промисловість.

Так невже ж він віддасть хоч найнезначніші з цих досягнень чорним тіням старої пустелі? Невже він пустить до Зеленого міста зловісні смерчі? Невже не зможе відхилити їх, захистити ці вогні, троянди, скрипку сина?

Багато років тому він, Ігдїр, стояв тут на розвідці, коли башту засипало пісками, коли басмачі слали кулі, а люта спека — спрагу, і витримав.

Тепер же він мусить так само пильнувати, щоб зберегти все те, що цвіло тут, створене вільним туркменським народом.

¹ Такир — природний глинястий майданчик серед пісків. Здебільшого на них є колодязі, а значить, біля них і зосереджується життя та рослинність.

— Друже Ігдіре, ви тут?

Легка постать майже нечутно підійшла знизу і порушила задуму.

— Салют, Анатолію! — привітався Ігдір. — Я так і знав, що ви сьогодні прийдете. Сьогодні, з допомогою вашої ВВЕС, ми електрифікували всі наші прилади. А за це ми налагодимо найпильнішу охорону вашого повітряного господарства. Щоправда, ви самі там, угорі, маєте деяке метеорологічне приладдя. Але ми вас, старих клієнтів, не залишимо. Ось подивіться...

Він весело потяг Анатолія Сергійовича до одного з приладів.

— Бачите?

— Нічого не бачу, — сказав, придивляючись, Катинський.

— Ех ви, сліпий! Бачите, ось стримить тонесенька дротинка. Це сьогодні почали в нас працювати нові, найчутливіші в світі анемометри. Принцип надзвичайно простий. Платинова дротинка нагрівається електричним струмом до певної температури. А коли вітер обтікає її, вона втрачає свою теплоту і тим сильніше, чим вітер дужчий. Ми ж вимірюємо втрату цієї теплоти за змінами опору, розумієте? Тепер ми будемо нотувати найменші зміни швидкості вітру.

Анатолій Сергійович міцно потиснув руку Ігдіра.

— Спасибі! Ми мусимо вартувати якнайкраще. Пустеля, мені здається, може зробити напад. Що ж чути з твоїм смерчографом?

— Це наше найвразливіше місце, — сказав Ігдір. — Але моя конструкція, для якої я використав схему звичайного радіокомпаса, готова. Завтра ми її встановимо. Хай моє чорне волосся обернеться в білий ковил, коли ми таки не навчимося вчасно дізнаватись про наближення смерчу.

— Вчасно? — недовірливо перепитав Анатолій Сергійович. — Це за кілька хвилин?

— Е, ні, — заперечив Ігдір. — Ні! — і його уперте, роздвоєне підборіддя енергійно випнулось наперед. — Зможемо передбачити принаймні за годину. Я недаремно сидів ночами, вивчаючи передсмерчові метеорологічні умови. Смерчограф зможе показувати найменші зміни електростатичного поля навколо землі. А я вже знаю, які саме з тих змін відповідають наближенню смерчів.

Він помовчав і додав.

— Так ми й віддамо пустелі наші троянди! Ходімте, я внизу покажу вам майже готовий смерчограф.

ГІСТЬ ІЗ ПУСТЕЛІ

Повітря, напоєне пахощами квітів, було гаряче, як дихання хворого.

Сидіти за столом важко. Так би й покинула книжки, розляглася б десь біля прохолодного струмочка і лежала б нерухомо-сонно, як розморена сонцем ящірка!

Але Піфагорова теорема розворушує Ніну.

— Ти таки природний математик, Ніно. Дивись, уже і сон твій зник. А я, навпаки, зовсім сплю.

І Алкад комічно розплющив очі, і без того великі, а вони немов самі стулялись від непереможної втоми.

— Ну, ясно, мабуть, не спав зовсім, писав вірші.

— Так... Грав на скрипці і потім трохи щось... скла-лося.

Рум'янець опалив засмагли щоки юнака. Довгі вії скапно заховали в глибінь очей раптову зніяковілість.

— Мені дуже подобаються, Алько, твої вірші, але чи не скажеш ти мені все ж таки, чому квадрат гіпотенузи...

— Безсовісна! Ти мстишся за черепні кістки, які не хотіла вчити. Але чи то безсоння, чи спека сьогодні зробили мій мозок в'ялим, як дохла риба.

— Бр-р, що за порівняння! А ще поет!

— Це спека, Ніно... Поглянь на Біма!

Жовтий Бім справді лежав на підлозі, як мертвий, розкинувши лапи, хвіст.

— Знаєш, Ніно, тварини прекрасно завбачають пого-ду. Бім буває сумний і лінивий перед бурею.

— Ти теж тварина, отже...

— Не смійся, Ніно, я справді буваю якийсь чудний перед змінами погоди. Слухай, я сьогодні не спав і під ранок чув розмови татка з твоїм дядею Толею...

— Ну і що?

— Твій дядя справжній стратег. Він хоче урахувати всі можливі небезпеки, що можуть звалитись на ВВЕС. У Катинського з татком відбулася ціла «нарада» про смерчі.

— Про смерчі? — здивувалась Ніна. — Хіба вони тут бувають?

— О, — сказав Алкад, — зараз, навесні, у найкращу пору пустелі, ти ще не знаєш, що то таке. Але пізніше ти переконаєшся, що це досить неприємні гості. До того ж вони з'являються так несподівано. Недаремно мій старий дід-скотар зве їх «відьмами пустелі». Вони йдуть з піщаними бурями. Власне, бувають у нас не справжні смерчі, а просто вихри пилю. Вони виникають від шаленого нагрівання повітря. Тоді здіймається течія, що лютує, вирує, крутить гвинтом. Уявляєш, який це повітряний кратер! Зрідка бувають і справжні смерчі — родичі отих американських торнадо, що знищують цілі селища, випивають озера. По правді кажучи, я їх боюсь, отих смерчів, вони...

— Заторохтів! — засміялась Ніна. — Ти сьогодні заважаєш мені працювати. Маленький хлопчик не спав, бо йому снилися страшні відьми. Хлопчик занепокоєний, він вірить у сні і не хоче вчитись...

— До чого тут сні? — заперечив Алкад, проковтнувши Нініне глузування. — А коли б ти пережила таке, як я? Знаєш, коли я був зовсім малим, я вперше поїхав з мамою до діда Джулдуза. Їхній аул був тоді кочовим. Навесні вони осідали біля якогось такира і пасли худобу по квітучих горбах, поки спека не випалювала все. Тоді вони мандрували далі на північ, у степи. Мені тоді все дуже сподобалось у діда — його чай, ласощі, якими він мене частував...

— При чому ж тут смерчі? — нетерпляче перебила Ніна. Вона не любила слухати, якщо дія в якійсь історії розвивалась надто повільно.

— Стривай, Ніно, — продовжував Алкад. — Це зовсім недовга історія. Я грався сам у кибитці з собакам, коли раптом з пустелі налетів смерч. Я пам'ятаю тільки метушню, крик. З шумом щось упало на кибитку. Притиснувши собаку до себе, я відчув, що ми кудись летимо, потім я втратив свідомість... Нас віднесло з кибиткою в сипучий бархан, і я тільки якимсь дивом не вбився. Після того я довго боявся «відьом пустелі». І досі, треба сказати, їх недолюблюю.

— Бідненький! — співчутливо сказала Ніна. — Тобі жити б не в Каракумах, а в скляному місті, такому собі місті, де не буває ні вітрів, ані смерчів. Під скляним ковпаком!

Лихо! Вона глумилася з нього, ця дівчина, подібна

до хлопчиська! Алкад почервонів, ображений. Чудна, вона думає, що він не зміг би відповісти теж... ушипливо. А може б, і справді не зміг! Ця вітер-дівчина, прилетівши до пустелі, за короткий час навчилася поводитися з ним, як з дурним хлопчиськом. А він ще... (коли б вона тільки знала!) ночами писав про неї вірші!

— Ну, чого дивишся, як ображений баранець? Треба до діла братись!

Алкад покірно взявся до геометрії. «Піфагорові штанці», ще раз розшифровані Ніною, були подолані, незважаючи на спеку.

...А все ж таки припікає! Навіть додому йти ліньки!

Ніна забрала книжки і позирала на Алкада, вже втихомирена, без посмішки. Розморені спекою очі дивилися просто сонно.

Жовтий Бім, зовсім понурий, насилу підвівся, як хворий, і поплентався до басейну. За хвилину почулось його жадібне хлебтання.

— Яка воно температура?

— Ти не йди! Прогляньмо показники. І я тобі покажу нові прилади. Знаєш, ми цими днями зробили дещо нове.

Алкад і Ніна вийшли на майданчик метеорологічної станції. Гаряче повітря струменіло перед очима, переливалось, як поверхня води. В його струмках скриньки з приладами гойдалися, мов баржі на воді.

Діти зійшли нагору. Човники анемометрів бігли теж ліниво, наче й вітер приспала мертва спека. Він ніби й не курів пісками, пустеля лежала жовта, спокійна, непорушна. Яскравими барвами зелені, квітів, будинків мерехтіло на сонці зелене селище. Закинута високо-високо, спокійно висіла в повітрі ВВЕС, невтомно працюючи швидкохідними крилами. Недалеко від неї літали дві крилаті комашки: то Ялинка привчала Гордія Семеновича до роботи на стрибунках.

Засмаглий юнак, співробітник метеорологічної станції, порався біля тільки що поставленої, але ще необладнаної антени. Вона була чудна, незвичайна, ця антена. Такої і Нінці бачити не доводилось. Це був ніби великий вітряк з чотирма лопатями, що обертався на вертикальній осі. Лопаті були з дротів, схожі на арфи з срібними струнами. Нижче стояла якась чотирикутна скринька.

— Що то таке?— так і підскочила Ніна. Кожен ме-

хазізм, всякий невідомий їй прилад завжди викликав непереможне бажання помацати його, оглянути кожну частинку.

— Це спеціальний радіокомпас, — сказав Алкад. — Наша новина: смерчограф. Це прилад, який реєструє найменші зміни в електростатичному полі нашої атмосфери. А вже давно виявлено тісний зв'язок між цими змінами і різними атмосферними явищами: бурями, повенями, зливами і, нарешті, смерчами.

Юнак надів на руки й ноги гаки і поліз нагору до «арф» антени.

— Ага, — сказала Ніна, — розумію! Ви хочете по цих електричних сигналах дізнатись про наближення всяких приемних, а найбільше — неприемних гостей. Давно пора, а то називаються метеорологи, а не вміють точно встановити, коли може з'явитись «відьма пустелі»!

— Ну, от! — розвів руками Алкад. — «Не вміють!» Та тут наші вчені просто мало працювали над цим! Станція ваша здебільшого працює на висоті 1500—2000 метрів, саме там, куди «відьми» не залітають. Для цієї висоти наші метеорологи виміряли більше — найточніші дані про швидкості вітрів... про їхні зміни. Ми тут вимірюємо все найточніше. Ми рахуємо дощові краплі, «міряємо» сонячне сяйво. Навіть тепло, яке вночі випромінює земля. Ми простежуємо шляхи хмар, ми вивчаємо космічне проміння. Ми...

— «Ми! Ми!» Ну і що там такого! — недбало урвала Ніна Алкадову тираду. — Перевіряти ви перевіряєте, а от вперед не заглядаєте далі свого носа...

— Ти чудно дивишся на речі, — нарешті розсердився «тихенький» Алкад. — Коли б ми не перевіряли і не завбачали наперед швидкостей вітрів, ваша ВВЕС не змогла б працювати.

— Подумаєш, що такого, а появи смерчів не можете точно визначити!

— Та ти ж тільки що чула. Я казав...

— Ви будете колись отак рахувати краплі, а якась стихія цюкне вас по голові!

— Що? Хіба ти не знаєш? Я ж казав, ми...

— Знову — «ми»?

Алкад, сердитий, розчервонілий, нарешті замовк. Він зрозумів, що потрапив у «пастку», що Ніна просто драгує його. Адже неприхований глум ховався в її іронічно

звужених карих очах, задерикуватий ніс зморщився від усмішки. А він іще сперечався, махав руками, запаленів... Але досить! Годі вже бути об'єктом для глузувань оцього дівчиська! Алкад круто відступив:

— Доволі! Я зрозумів. Ти завжди глумишся з мене!

— Що з тобою? — раптом зникла Ніна. — Я...

— Доволі! Я не такий дурненький, як ти думаєш! У твоїх очах я — завжди торохтітка, нюня, баба...

— Ти збожеволів, Алкад! — закричала Ніна. — На тебе, як і на Біма, впливає спека!

Ніби у відповідь, почулось тужливе виття Біма, що, приплентавшись за Алкадом, стояв тепер на сходах башти.

Ніна заливчасто засміялась, але раптом глянула на Алкада і змовкла.

Почувши виття собаки, Алкад побіг до краю башти і розширеними очима дивився кудись, на піщаний обрій.

— Дивись... Курить. Він!

Ніна глянула туди і побачила, що безтурботний сонячний пейзаж раптом змінився.

Піщані горби пустелі задиміли, закурили, немов кратери вулканів. За хвилину неначе все ожило й закрутилось у жовтувато-сірому вихрі. Зловісний свист, ледве чутний, але загрозливий, як сичація гадюки, долинав з розбурханих пісків. Човники анемометрів стривожено заметушились. А втім, найважливіше було не те...

На обрії зі сходу сунула нестримна буро-чорна хмара. І з нею, пританцьовуючи, лійкою до землі, нісся бурий стовп.

— Що це? — тільки встигла прошепотіти Ніна.

— Смерч! — скоріше вгадала, ніж почувала вона відповідь Алкада.

Стовп летів з шаленою швидкістю. Гудіння вітру знялось, як гомін юрби. Раптом засвистіли і зникли угору піски. Обнявши їх, замітаючи «хвостом» землю, хмара зрушилась на зелене селище.

І тоді заціпеніла Ніна побачила, як усе набігло на полігон і закрутилося в скаженому вирі.

— А-а!... — закричала вона.

Все це сталося блискавично швидко, за якусь хвилину. Вуха ловили тривожні звуки. Зойк сирени, брязкіт чашечок анемометрів. Якесь тріщання. Гавкання Біма.

І, нарешті, дикий крик юнака — на антені. Потім скажений посвист приглушив усе інше. У рот, у ніс набилося піску.

Рука Алкада, що стала міцною, немов залізо, потягла Ніну в глиб башти.

ПОРАНЕННЯ ВВЕС

Все це сталося за якись три хвилини.

Коли інженер зайшов до радіобудки полігона перевірити останні показання ВВЕС, на старенькому «заслуженому» годиннику Анатолія Сергійовича, з яким він пройшов усі фронти, було рівно пів на другу.

Після безсонної ночі і неясних тривог, а може, від п'яного запаху квітів (дівчата понаставляли над ліжком цілий квітник!) у Анатолія Сергійовича боліла голова, була важка, сонна, млява... Чи, може, впливала спека?

Скрекотіло радіо. Моторні руки молодого радиста, якого кілька днів тому прислали з Сірчаного міста, записували в щоденник шифровані покази радіоприладів ВВЕС.

Станція плавала на висоті 1000 метрів, але її покірні радіоавтомати невтомно слали свої рапорти.

Електромагнітні хвилі пересилали вниз точні покази температури, тиску, вологості повітря, сили вітру. Все було нормально, спокійно, як і всі ці останні дні.

І раптом все ожило від якоїсь тривоги. Немов від протягу, задзвеніло скло відчиненого вікна. Хтось крикнув щось біля лебідки, що саме — Анатолій Сергійович не розчув, але інстинктивно кинувся до вікна.

Одного погляду на небо було досить, щоб зрозуміти все.

З величезною швидкістю над пустелею неслась жовто-бура хмара. З її центра звисав жадібний язик. Колихався, скручувався гадюкою, намагаючись злизати все, що зустріне на своєму шляху. Ось він торкнувся землі і з гулом, свистом, виттям затупцював на ній, сунучи на полігон.

— Ялинко! — крикнув у розпачі Анатолій Сергійович.

Адже вони з Гордієм тільки що тренувались на орнітостатах у повітрі. Тепер у хмарі порошу він побачив

самітну кулю Ялинчиного стрибунa, що крутилась безпорадно, захоплена близьким смерчем.

— Що це? Анaтолію Сергійовичу, гляньте!

Радист ще не бачив смерчу, але кликав начальника, занепокоений, здивований.

Він записував нову висоту ВВЕС — вона знижувалась. Швидко падали на тій висоті барометричний тиск, температура. Різко знижувалась вологість повітря. Проте зростала швидкість вітру, наче там, угорі, казково хутко налетів ураган... Щодалі дужче натягався трос, що сполучав станцію з лебідкою.

— Це смерч! — прошепотів Анaтолій Сергійович.

У розпачливій потребі щось робити, якое відвернути небезпеку він вискочив з будки. Пісок і порох набивались у ніздрі, в рот... Від страшного виття тремтіло повітря.

Людський зойк розлігся над землею. Звідкись загуркотіла, покотилась, як жива, залізна діжка. Але в гамі тривоги Катинського найбільше вразив звук, що немов розкрояв йому серце. Адже це кликала його занепокоєна ВВЕС. Це плакали, різко дзвонячи, її троси, сигналізуючи, що натяг дійшов крайніх меж.

Але спускати станцію було вже пізно. Та чи й варто спускати? Адже, потрапивши в смерч, наповнений газом балон міг тріснути...

Напруживши м'язи, Анaтолій Сергійович все ж таки кинувся до лебідки. Вимахуючи руками, якісь люди на бігу кричали йому слова перестороги, бо він біг назустріч смерчові, що летів на лебідку.

Різкий вибух пролунав у повітрі. Шаленою силою Анaтолія Сергійовича раптом відкинуло вбік. Проте він встиг побачити: в тому місці, де кабель сходив з барабана, з'явилося синювате полум'я... Короткий тріск — і кабель перервався, розкинувши віялом іскри. Та лишався ще трос із найміцнішої сталі. Невже ж і він не витримає натиску урагану? Катинський спробував підвестись, але його знову звалило з ніг. Трос заскиглив ще жалісніше. Секунда, і він теж тріснув. Звільнена ВВЕС шугнула вгору, в невідоме...

Повз Катинського, пританцьовуючи, пронеслось деревце саксаулу, вирване з корінням. Смерч сунув з страшним свистом на межі полігона. В одну мить смерч, немов шийка якоїсь лійки, всмоктав величезний намет —

літню їдальню робітників радгоспу, яку влаштували гільки вчора. Біле полотнище майнуло вгору, як борода казкового діда Чорномора.

І раптом усе заспокоїлось. Зникло, як страшне марево. Мов прокидаючись від сну, Анатолій Сергійович мляво глянув на годинник: стрілка показувала тридцять чотири хвилини на другу... Всього чотири хвилини минуло з того часу, як він зайшов до радіобудки. А все було розтрощене, розбите, і зірваний з якоря корабель десь шпурляла піщана буря.

— Анатолію Сергійовичу! Що ж робити?

Він побачив Ялинку, що йшла до нього, ледве пересуваючи ноги. Її біле вбрання, що стало сірим і зовсім мокрим, облягало її тоненьку постать. Ліва рука, обмотана якимсь ганчір'ям, трималась неприродно.

— Ви поранені? — стурбовано запитав Анатолій Сергійович. — А де... — він затнувся від хвилювання. — Де Гордій?

— Він десь тут, — відповіла Ялиночка і спробувала посміхнутись. — Щодо мене — дрібниці, я просто розірвала рукав. Мене вкинуло у воду, в арик. Я, мабуть, щаслива... Але ви бачили: смерч висмоктав з басейну всю воду.

До них уже поспішав Гордій, обшарпаний і сердитий.

— Ви стоїте? Летіти треба, негайно летіти! — сухо крикнув він. — Я зараз побіжу по літака.

— А напрям? Куди? — з розпачем спитав Анатолій Сергійович і кинувся до радіобудки. Та його випередила Ялинка.

— Радист злякався й утік, — гукнула вона. — Я буду замість нього.

За хвилину вона вже приймала сигнали ВВЕС. Загублена в хвилях збуреної стихії вітростанція посилала своєму господареві скарги. Зросли показники висоти — вона неслась уже на висоті 2000 метрів. Анемографи мовчали, ніби навколо ВВЕС був мертвий штиль. Це було тому, що сама станція летіла з швидкістю бурі.

Сигнали кликали, лементували, але ставали щораз слабкіші. Потім зовсім завмерли.

Анатолій Сергійович на мить задумався. Більше чекати не можна було ні хвилини. Літак «Орел», подарунок Ашхабада, мав стояти вдома. На крайній випадок

був іще скромний поштовий літак і розвідник метеорологічної станції. Їм пощастило: смерч пронісся буквально в кількох метрах від аеродрому. Літаки стояли непошкоджені. Але далі? Що робити?

— Я зразу ж спробую зв'язатися з центральною авіабазою,— тихенько зауважила Ялинка.— Адже незабаром мусить прилетіти до Каракумів дирижабль «Велетень».

— Це добре,— зітхнув Анатолій Сергійович.— Тільки зараз треба...

Він не договорив і подався на майданчик аеродрому. Буря вже зовсім вщухла. Проте Зелене селище і досі збентежено ховалося від страшного гостя. Головний бейсін мав вигляд порожньої западини, бо спраглий смерч висмоктав його по дорозі, як склянку води. Розтрошені діжки валялися на стежці. Пошкоджені дроти з поваленими стовпами дзвеніли жалісно, зачепившись за гілки дерев. Назустріч пройшов маленький санітарний загін, лікар і дві сестри несли ноші, на яких лежав хтось — білий, страшний своєю нерухомістю. Поруч ішов мовчазний, сумний Ігдір. Спазма перехопила інженерові горлянку.

— Де Ніна? — затремтівши, спитав він Ігдіра. Приголомшений аварією ВВЕС, він забув навіть про неї.

— Заспокойтесь, вона з Алкадом,— відповів той.— Але... розбився один з моїх робітників... Та ви знаєте його... Василь... білявий такий... Він лагодив антену смерчографа. Саму антену, як на сміх, занесло невідомо куди. Поранено і вашого радиста, його теж ударило головою об кам'яну стіну.

— Тоді, значить, треба взяти Ялинку. Будь ласка, поверніться, скажіть їй. Кожна хвилина дорога.

Хтось, уже сухий, спокійний, давав розпорядження: Ігдір хай летить слідом за Гордієм Семеновичем поштовим літаком, якщо той зараз дома. Він же, Катинський, летить сам з пілотом. Бортмеханік і Ялинка — єдині, кого можна взяти на «Орел». Адже треба летіти швидше, ніж смерч.

Всі рухи, кроки, сухі й скупі слова, здавалось, тяглись дуже поволі, хоч на годиннику минуло буквально кілька хвилин, поки Анатолій Сергійович забіг додому. Адже треба було взяти з десятків тих гранат, які застосовувались тут для земляних робіт. Раптова думка про-

свердлила мозок, породжена швидкістю смерчу, обмеженістю часу. Тільки так!.. Сховавши гранати, він побіг до асродрому.

Але ці дівчата! Певно, ще пішла чепуритись, переодягаться... Оці ще тендітні створіння! Анатолій Сергійович злостився, сидячи вже поруч з пілотом. Кожна хвилина здавалась йому годиною. Нарешті Ялинка підійшла до літака.

Невже довго? Дівчина бігла, здається, кілька секунд (як на змаганні). Вона посміхнулась і додала, що авіабаза обіцяла сьогодні ж зв'язатися з дирижаблем. Завтра він має бути... Анатолій Сергійович скоса позирнув на неї; вона ж ніяк не чепурилась: те самісіньке мокре плаття.

— Принаймні можна було надіти плащ! — сердито пробурмотів він.

Нарешті літак знявся над землею. Пілот набирав швидкості: стрілка альтиметра показувала все більшу висоту. Літак шарпало.

Вони летіли на північний захід — напрямок, куди дув вітер. За ці півгодини ВВЕС, певно, могла відлетіти кілометрів на п'ятдесят. Навіть більше, коли врахувати спочатку шалену швидкість бурі, з якою вона помчала. Пілота, сухий, худорлявий юнак, обіцяв швидко її наздогнати. Літак міг розвинути швидкість до трьохсот п'ятдесяти кілометрів на годину, а з ходовим вітром і більше.

Анатолій Сергійович глянув униз. Оазис Зеленого селища плив назад. Пустеля розляглась унизу і зверху виглядала зовсім зрозумілою, розшифрованою в своїй геологічній будові. Світло-жовті бархани курилися, ніжні грядові піски цвіли зеленим кольором життя. Плямами червоніли глинясті такири.

На півночі вимальовувались синюваті сірчані горби. А на північному заході, куди полетіла ВВЕС, стояла жовто-сиза каламуть. Туди понеслась піщана буря.

Голос Ялинки, прозвучавши в телефоні, вивів інженера з задуми. Голос дзвенів уже особливо бадьоро.

— Знаєте? Чути сигнали ВВЕС! Все ясніше... Летить високо, на 2000 метрів! Ми наздоженемо її, правда? А що ми робитимемо далі?

— Ах, Ялинко, схойайте свою цікавість! — неввічливо відповів Катинський.

Вони змінили курс, звернули трохи на північ і поле-

тіли ще швидше. Стрілка вже показувала триста п'ятдесят кілометрів на годину.

— Наздоженемо! — весело сказав пілот.— Смерчі? Вони пройдуть під нами.

Бінокль заляк у руках Анатолія Сергійовича. Хвилювання міцно стулило губи. Нарешті він побачив крапку. Крапка росла, виринаючи з каламуті, набираючи форми, кольорів. Це була ВВЕС. Піщана буря, очевидно, вщухла. Горизонт прояснювався. Над ним спокійно плив повітряний корабель.

— Нам треба підійти до неї якнайближче, розумієте? — сказав Катинський пілотові. — Підіймайтесь над нею ще вище.

— Ну, а далі? — запитав пілот.

— Далі я проб'ю оболонку! — відрубав Катинський.

— А не влучите у вітряки? — збентежено знизав плечима пілот.

— О, цього не бійтесь. Тільки шкода...— прошепотів Катинський.

Сум забринів у його голосі. Адже це було нелегко — поранити свою ВВЕС! Від вагання на момент захололо серце. Здавалося, воно спинилось. Але вихід був логічний, підказаний умовами. ВВЕС треба було затримати.

Мотор загув несамовито. Вони попливли вгору.

Інженер поквапливо глянув униз: жовті піски були досить зручним ліжком для його ВВЕС.

Стало видно червоні груди і блискучі крильця.

Очі Анатолія Сергійовича вп'ялись в оболонку дирижабля, що підпливала під літак. Інженер виїняв першу гранату, вишукуючи очима, куди її кинути. Так, треба вразити передню частину газосховища. Тоді ВВЕС падатиме на свої груди, а це буде не так небезпечно для приладів і вітряків.

На момент Катинському пригадався старий млин. Як це було давно! Забуті дні посилали йому привіт... Гірко усміхнувшись, Анатолій Сергійович замахнувся і кинув гранату вниз. Потім ще одну...

Вибухи розірвали оболонки. Вони не запалили ВВЕС, бо суміш водню з гелієм була вогнетривка. Вони тільки зробили рани на тілі вітростанції.

Незабаром ВВЕС почала тихенько знижуватись. Газ виходив з її прострелених легенів. Ялинка в кабіні

потувала зниження: 1020, 1000, 900. Вона чула вибухи, але ще нічого не розуміла.

Пезабаром закурилися верхів'я барханів. Їх почав збивати хвіст троса. Нарешті бархан прийняв ВВЕС у свої піщані обійми. Летюча станція повільно занурилась у видолинок між двома горбами. Хмара піску сховала її з очей.

У ПУСТЕЛІ

Ніна ледве не побила Алкада, коли під час смерчу він замкнув її в своїй кімнаті.

Перемагаючи бурю, вона поривалася все ж таки бігти на вітровий полігон до своїх, до дяді Толі. Відчуття небезпеки завжди штовхало її вперед. Сидіти на місці в той момент було просто нестерпно! Але ключ від дверей зник у кишені Алкада, сьогодні зовсім неслухняного, упертого і незвично мовчазного!

— Нікуди ти не підеш! Нічого ти не допоможеш, тільки сама десь загинеш!

Це тільки він і промовив і, заклавши руки в кишені, став нерухомо біля дверей на варті.

Даремно гарячувала дівчина, називала його боягузом, дурником, вимагала випустити її цієї ж хвилини, Алкад немов зацікавився, закам'янівши біля дверей.

Так минуло кілька хвилин, поки нарешті все почало стихати й заспокоюватись.

Хтось тривожно постукав у двері.

— Алкаде! Ти тут?

Алкад впустив збентежену матір.

Завжди стримана, вона рвучким рухом на мить притисла до грудей голову сина:

— Я так боялась, чи не сталося чого з вами! Таке лихо! Все пошкоджене. Антена смерчографа зникла зовсім. І хлопець розбився. ВВЕС знесло..

— ВВЕС знесло? — скрикнула Ніна, відштовхнула Алкада і вибігла з хати.

— Піди з нею! — сказала мати зняковілому Алкадові.

Алкад наздогнав Ніну на майданчику метеорологічної станції, де було повно слідів страшної гості.

Буря порвала сітки нефоскопів¹, попсувала проводи, розкидала відра дощомірів, розметала куски металу і попсувала квітник, засипала чашечки квітів їдким червонястим порохом.

Ніна бігла вперед, не звертаючи ні на що уваги: звістка про аварію ВВЕС вкрай збентежила її.

Зірвало ВВЕС!.. Дівчина уявляла собі, як мусив пережити це дядя Толя! Яюсь, коли вона робила одну з перших моделей вітрячка, злива зірвала вітряне колесо. Ніна й досі не могла забути цих забруднених, розкиданих у калюжі крилець...

А ВВЕС — не іграшка ж, не модель!

На полігоні було порожньо. В радіорубці порався незнайомий юнак. Електролебідка стояла мертва, як непотрібна котушка, коли з неї змотали нитку до кінця.

Старий садівник, якого діти зустріли, розповів, що збираються летіти навздогін ВВЕС.

Ніна побігла до аеродрому так швидко, що Алкад ледве встигав за нею. Купа щепеню, якихось уламків перетяла стежку до аеродрому. Ще раз недобрим словом згадавши смерч, Ніна полізла вбік — навпростець до червонястого квадрата аеродрому. Тимчасом звідти почулось рокотання пропелера, і сірий поштовий літак перед самим носом дівчини пурхнув угору.

Добігши до аеродрому, Ніна і Алкад дізналися, що Катинський з Ялипкою вилетіли раніше, вже хвилини з двадцять тому. Казали, ніби вони полетіли на захід в напрямі вітру.

Вилетіли! Без неї! На несміливе зауваження Алкада, що її все одно не взяли б, вона вибухнула докорами. Сьогодні вони помінялись ролями, — Алкад мовчав, а Ніна стала надто балакучою, почала вичитувати Алкадові: це через нього вона сиділа, як дурень, замкнена в кімнаті. Коли він такий боягуз і лякається всяких там «відьом пустелі», так нехай принаймні не розписується за неї. Вона ніколи не боялась ніяких бур, гроз тощо. І навіть смерч не такий уже й страшний! Адже гірше й страшніше було сидіти отак у цілковитій невідомості, що там саме з ВВЕС, з дядею Толею. А тепер доведеться

¹ Нефоскоп — сітка-прилад для вимірювання швидкості руху хмар.

ще помучитись, поки дізнається, чи піймали нарешті вті-
качку...

Алкад мовчав. Ніна навіть не могла ніколи й подума-
ти, що він може так довго мовчати, і це дратувало її
ще більше. Так, гримаючи на Алкада, Ніна повернулася
з ним на полігон. Там зібралося вже мало не все насе-
лення Зеленого селища, обговорюючи події. Ніна почула,
що ніби вже є повідомлення з літака А-2: піймали радіо-
сигнали з ВВЕС.

— Знаєш що,— раптом вирішила Ніна.— Адже ми
можемо полетіти їм навздогін на твоєму «Жучку»...

Захоплена новою думкою, вона завзято напосілась на
Алкада. Але він заперечував. Сьогодні він такий не-
стерпний хлопчисько!

— Та «Жучок» все-таки жучок! Навряд чи на ньо-
му ми наздоженемо наших! Там, де треба швидкості, не
дуже розженешся на нашому розвідничку... Саме тому
на ньому не полетів і татко.

— Але ми таки долетимо ж до стоянки наших! Я знаю,
дядя Толя примудриться вже якось знизити ВВЕС.

Проте Алкад не погоджувався.

— І потім... я не можу брати розвідника без дозво-
лу татка. Можливо, він буде потрібний для якихось
спостережень!

— Ат...— презирливо протягла Ніна.— Відмовки
завжди знайдуться! Не хочеш — так би й сказав!

Вона навіть сіла на краєчку басейну, щоб зручніше
було виляяти Алкада.

Він просто боїться полетіти — звичайнісінький собі
боягуз! Його мужності вистачає тільки на те, щоб про-
летіти раз над власною хатою, а зробити справжню
мандрівку в пустелю він нездатний! Він ще й егоїст,
факт, що егоїст! Він може літати для власної втіхи, а
коли йдеться про те, щоб заспокоїти друга... тоді йому
байдуже! Хіба це справжня дружба? Ця дружба при-
датна тільки на те, щоб виписувати на папері широко-
мовні вірші, а коли треба довести цю дружбу ділом...

Ніна сама не сподівалася, що так розхвилюється.
Вона схилила голову на руки, і худенькі плечі її за-
тремтіли.

Невже Ніна плаче? Алкад не міг цього знести. Весь
червоний від її докорів, він тепер зовсім розгубився.
Що робити?

Він кинувся до дівчини і, віднімаючи її руки від обличчя, зашепотів:

— Ніночко, не треба! Заспокойся... Я все зроблю. Ми полетимо! Слово честі.

Тихенько Ніна підвела голову. Вона не плакала, але карі очі були підозріло вогкі. Тепер вони зразу блиснули радістю.

— Поїдемо? Тоді швидше, тільки швидше!

Вони з Алкадом пробігли до метеорологічної станції і за хвилину ввійшли в маленький сарай за садом, де стояв розвідник. Треба було вилетіти непомітно. Це було легко, бо всі робітники станції поспішали ліквідувати наслідки бурі. Всі порались біля пошкоджених приладів. Це бувало не раз, що пустеля нападала на Зелене селище, але, як уперті мурашки, люди навчилися швидко все відновлювати.

Алкад водою з каналця наповнив дорожній резервуар. Ніна й слухати не хотіла, щоб піти по їжу. Адже під сидінням було видно кілька коробок консервів і пачка печива, певно запас для наступного польоту. Швидше, швидше! Дівчина підганяла Алкада, поки той оглядав мотор. Ось хлопець нарешті викотив з сарая на рівний, наче асфальтований, майданчик чорне тіло «Жучка». Ця невеличка машина була дуже подібна до чорненького летючого жука. Загнуті вгору блискучі чорні крильця з поперечними смужками справді нагадували крильця комах. Дротинки схованих у скриньці і виведених назовні метеорологічних приладів виглядали, як вусики. Відсутність хвоста, властивого багатьом літакам, ще підкреслювала цю подібність.

— Ну, поїхали! — сказав Алкад.

Ніна, задоволена, вместились поруч з Алкадом. Заздро подивилась, як той узяв у руки важіль керування... Ну, вона теж навчиться так! Йй здавалось, що керувати розвідником легше, ніж дитячим автомобілем. Та й літає ж він так повільно... І вона обов'язково колись придбає собі такий літачок.

Розвідник плавно піднявся вгору. На ньому можна було підійматись до 2000 метрів. Але в цьому зараз не було потреби. Вони полетіли низько. Станція і Зелене селище зникали в далечині. Плантації каучуконосів і баштани, розмежовані острівцями акації та саксаулу, попливли під ними. «Жучок» почав поринати в повітря-

ні ями, але міцна, смуглява рука Алкада спокійно тримала важіль керування, а Ніна тільки морщила носик. вона була абсолютно невразлива щодо гойдання.

Незабаром зникли останні ознаки людського житла, замайоріли тільки жовті й сірі барви пустелі. Ніна почувала себе чудово. Придивляючись до ландшафту в надії знайти щось подібне до зниженої ВВЕС, вона думала, як недоречно названо ці піски чорними — Кара-пісками. Де ж були ті чорні кольори, коли червона глина відливала пурпуром, а пісок розсипався золотом? А втім, багато лиха таїли в собі піщані хвилі, і тому назвав їх народ чорними.

Літачок поспішав далі й далі на захід. Алкад запевняв, що треба летіти саме туди.

Повітря було сухе й нестерпно гаряче, все більше хотілось пити. Вони проминули якийсь аул з пухнастими крапками овець, розмаяних по пасовищу Далеко, як згряя гусей, ліниво йшов караван.

За півтори години вони пролетіли не менше двохсот кілометрів. Але ні ВВЕС, ні літаків ніде не було. В чім справа? Невже вони помчали ще далі? Мандрівники не знали, що їх одурив вітер. Він давно змінив напрям, а вони летіли за його старим маршрутом — на захід. Починались бархани — сипуче, хвилясте, жовте море. Праворуч гадюкою звивалось висхле річище, а в далечині синіли «Круглі» гори.

Тимчасом Алкад відчув, що мотор завередував: машина перестала слухатись його. Що таке? Відчувши в глибині серця неприємний холодок, Алкад подумав, що тато, може, й навмисне не полетів сьогодні на «Жучку». Можливо, що він дав перевагу скромній поштової «Ластівці» не тільки через те, що в неї більша швидкість. Мабуть, татко не полетів тому, що, очевидно, з «Жучком» було не все гаразд. Недаремно минулого дня він довго порався з ним і відстрочив чергову розвідку.

Розпач охопив Алкада. «Жучок» якось підстрибнув, загув, ніби справжній жук, і змовк. Мотор затих.

— Що сталося? — досить спокійно спитала Ніна, якій і на думку не спадала можливість аварії.

— Тримайся! — закричав їй Алкад.

Він глянув униз. Збоку блищала біла западина висохлого озера, біля неї хвилювались піщані горби. Літачок спадав з висоти 300 метрів. Алкад знав, що

легенький «Жучок» міг сам бути парашутом. Це якось довів і тато, спустившись з висоти 200 метрів з виключеним мотором. Але то був татко!

На хвилину в свідомості Алкада промайнуло обличчя матері. Гостре відчуття провини шпигонуло в серце. Він забув за неї, пускаючись у безрозсудну мандрівку!

Але Нініне життя цілком було в його руках. Життя свавільної, вередливої дівчини, якій він присвячував свої юнацькі мрії.

Він стиснув зуби і наліг на важіль:

— Сиди спокійно!

«Жучок» став спускатись плавно, як птах. Але попереду виник острівець дерев, що міг зіпсувати ніжні крила літачка. Надлюдським зусиллям Алкад стиснув важіль гальма і крикнув по-туркменському слова перестороги. Рука заніміла, але літак перелетів через дерева і впав на пісок, знявши хмару пороху.

Хлопець стукнувся об щось і на хвилину майже знепритомнів. Оdkривши очі, кинувся до Ніни. Вона сиділа трохи далі на прим'ятій пуховій ковдрі ковилю.

— Знаєш, я таки стрибнула, — зніяковіло сказала вона. — І якось підвернула ногу... тепер болить.

ТАЛІСМАН

Саксаул потріскував у вогнищі, і світляні плями бігали по улоговині. Вони вихоплювали з темряви пахучі полини й пухнасту тирсу, і зблідлі, мов здивовані, трави ніби витягались, підіймалися з темряви, щоб поглянути на незвичайних гостей пустелі.

У напівпітьмі, у відблисках недалекого вогнища ще фантастичнішою здавалась ВВЕС, занурена в піски. Немов якийсь доісторичний велетень-звір лежав тут непорушний, убитий мисливцями, що святкували перемогу.

Крила вітряків стирчали, як великі звірині вуха. Один з вітряків був пошкоджений, його стрімкий пропелер був зігнутий ударом. Коли кілька відділків газосховища на грудях ВВЕС були прорвані вибухами, вона падала, як того й хотів Катинський, на свою передню частину, на свої «груди». Але все-таки нижній вітряк був пошкоджений.

Анатолій Сергійович лежав на кошмі, недалеко від вогнища, мовчазний, млявий. Після великого напруження під час гонитви за ВВЕС зараз відчувалися втома і тупий біль. Як тяжко було переживати великі помилки!

Пахли полини — настирливо терпко. Вони нагадували далекі юнацькі роки, пахощі степу, кінського поту. Як нестерпно яскраво міг збудити спогади якийсь запах!

Катинському пригадався випадок з тих далеких років. Тоді, якось увечері, він теж лежав на землі, що пахла полином і чебрецями, заціпенів від болю. Того дня він зробив помилку — необережним був наскок на білий штаб. Маневр виявився стратегічно невдалим, і за нього заплатили життям шість його найкращих товаришів. Самого ж Катинського, пораненого, виніс у степ його добрий кінь. Вночі біля стародавньої могили тоді нестерпно боліло від помилки серце... більше, ніж роз'ятрена рана в боку.

А тепер йому самому довелося поранити свій любий витвір! Його птах з блискучими крилами, що літав так високо, лежав долі. Згасло джерело енергії, і оазис, зовсім недавно оживлений електричним сонцем, лежав собі десь у пустелі, знову темний, відданий на поталу стихії.

Помилка!

Адже треба було все передбачити, абсолютно все! Бідний той розум, що не здолав урахувати всіх можливих небезпек! Щоправда, такі сильні смерчі (та ще й у квітні) траплялися надто рідко, але метеорологія ще не навчилась їх заздалегідь передбачати... До того ж сама ВВЕС працювала на висоті, безпечній щодо смерчів. Тому до прильоту у Каракуми ніхто серйозно про смерчі й не думав. Але ж усе це не було виправданням, і ніщо не могло зменшити провини...

Так картав себе Анатолій Сергійович, суворо й безжалісно аналізуючи причини аварії. В світляному виблиску щось заворушилося. Велетенська ящірка-варана дивилась на вогнище скляними очима... Анатолій Сергійович поворухнувся, вона кинулась навтіки і зникла, як марево. Але на її місце, теж приваблена незвичним світлом, уже повзла велика гидка фаланга. Чорні Каракуми підкрадалися й загрожували сміливим мандрів-

никам: Катинський раптом підвівся і вбив фалангу саксауловим дрючком.

Що ж, треба було міцно стулити губи і не кам'яніти в тузі, а йти негайно й виправляти помилки! Анатолій Сергійович випростався і подався до недалекого такіра, на якому, немов на природному аеродромі, стояв його літак. Поштовий, за наказом інженера, вже полетів назад з купою доручень. Раптом вітер доніс якесь кректання з глибин пустелі. Далеко в темряві спалахнули вогники фар. Це йшли вже важковози-автомашини, викликані з Зеленого. Вони везли інструменти й приладдя, щоб «залатати» дірки ВВЕС; везли запасні крила для пошкодженого вітряка та балони газу. Адже на завтра чи післязавтра дирижабль «Велетень» пообіцяв завернути сюди, щоб прибуксувати втікачку ВВЕС додому.

За кілька хвилин мовчазний табір у пустелі ожив. Група робітників молодого міста приїхала, щоб негайно ж, якщо треба, то й уночі, оснастити ВВЕС.

— Як почуваете себе, Анатолію? А вам—телеграма!

Невтомний Ігдір, що сьогодні встиг уже злітати до Зеленого й повернувся назад автомашиною, простяг Анатолію Сергійовичу депешу.

Москва! Далека Москва! Підпис нагадав пурпурну квітку на фоні засніженого вікна. Як же до речі! Катинський схилився до вогнища.

«Привіт Анатолію Сергійовичу! — писав нарком. — Читав про пуск нашої першої ВВЕС і шлю Вам привіт. Сподіваюсь, що станція працюватиме безперебійно. Але по-дружньому хочеться дати пораду: не зупиняйтесь на успіхах, будьте завжди готові перемогти перешкоди. Той добрий капітан, хто знає всі вітри на морі і чий корабель не боїться зустріти шторм. Будьте мужні і бережіть Ваші «шахти в небі».

Жадібно всотував слова з листа Анатолій Сергійович. Рум'янець сорому заливав обличчя. І в цьому вогні вже народжувались спокій і упертість. Було соромно за хвилиний відчай.

Підбігла Ялинка, заклопотана, схвильована.

— Анатолію Сергійовичу, ми, комсомольська бригада, хочемо тут же, сьогодні, скликати нараду з приводу цього... всього.

— Так народ же втомився з дороги. Може, хлопці перепочинуть і тоді?

Ялинка засміялась. Над огнищем зазвучали й інші молодечі голоси.

— Потім відпочинемо.

У вогонь полетіли гілки саксаулу, дошки з розпакованих ящиків. Вогнище спалахнуло ще яскравіше. Всі посідали біля нього, урочисті, як і тоді, на відкритті ВВЕС.

— Товариші! — сказав Анатолій Сергійович і замовк. Хвилювання заважало говорити. Один погляд на непорушну ВВЕС знову перевернув його всього.

— Ми тяжко завинили... І Гордій Семенович, і я. Найбільше, звичайно, я!

— Однаково! — сердито озвався з місця Гордій Семенович.

А Катинський почав безжалісно викривати свою помилку, аналізуючи технічні причини катастрофи, говорив про все, що тепер треба негайно ж зробити для порятунку ВВЕС.

Ялинка запропонувала після встановлення ВВЕС влаштувати другу, запасну електролебідку.

Гідролог-комсомолец Алі гадав, що треба просто негайно оточити полігон правильним колом каналів, тоді смерч буде відбиватись вологою зоною, як бар'єром. І далі...

Зворушений, відчуваючи, як розтавала в запалі цього летючого мітингу його зацікавленість, Анатолій Сергійович слухав, зважував пропозиції. І як від вогнища розсувалась темрява, так мусила (він це відчував!) відступити й пустеля перед наступом молодих сил.

Пізно, перед світанком, закінчилась виробнича нарада. Тоді лише сіли вечеряти, пити гарячий чай, що давно вже перекипів і перестояв.

Втомлений, але трохи заспокоєний, Анатолій Сергійович пішов до стоянки літака, щоб узяти звідти свою куртку. Заповзав холод — такий різкий після гарячого дня пустелі.

Вже світлішав краєчок неба і яскраво вимальовувався силует літака. Раптом у кабіні його спалахнув вогник. Стривожений Анатолій Сергійович намацав у кишені револьвер і тихенько підкрався до кабіни. Протягом відчинив дверцята...

Хтось охнув, і світло погасло, потім засяяло знов. Засвітився електричний ліхтарик.

Катинський побачив зніяковілу Ялинку. Вона бинтувала свою руку, яка цілий день була чимсь замотана. І Катинський побачив, що шкіра була здерта смугою майже до ліктя, що рука червоніла відкритою ранною...

— Ялиночко! — скрикнув Катинський.

Вона опустила вії і винувато пробурмотіла:

— Я... я просто хотіла подивитись. Трошки заболіло. Знаєте, той проклятий смерч шпурнув мене за деревину... — і, побачивши, що Анатолій Сергійович мовчить, зовсім розгублений, продовжила вже сердитим тоном «мачухи»: — Ну, чого дивитесь? Нічого особливого, так собі... Я не така вже дурна! Я припекла виразку йодом, і, повірте, нічого не буде до самої смерті!

Тепла хвиля огорнула Катинського. От тобі й «тендітне» дівча! З такою «подряпинкою» вона примудрилась цілий день вартувати біля радіо, посилати сигнали, зустрічати літаки... Але так можна було дістати стовбняк і гангрену, зараження крові! А він теж хороший, не звернув уваги.

Катинський навіть здригнувся і несподівано для себе винувато погладив похилену голівку дівчини.

— Ялиночко! У тебе такий хороший проект! І ти сама... хороша.

Вона різко підвела голову. Ясні очі розширились і стали ще прозоріші. І раптом з них так і бризнула велика, нестримна радість.

— Невже?

Дівочі очі викрили свою таємницю, яку приховували і буркотливий тон і недбалі (тільки ділові) розмови. Ці очі сказали йому про кохання.

Катинський, вражений, замовк. Йому здалося, що з пустелі знову п'ярко запахли чебреці, наповнюючи серце забутою юнацькою тугою. На волоссі Ялинки виблискували й гасли золоті іскорки.

— Ялиночко, — нарешті сказав він тихо. — Знаєте, я все забуваю вам розповісти. Коли я був молодим партизаном, Толькою Золотим, я кохав дівчину. Вона була дуже подібна до вас — така ж золотоволоса, ніжна, як навесні конвалія. Вона чудесно грала на скрипці... — він замовк, і рука спинилась, завмерла, потонув-

ши в іскристім волоссі. — То була донька залізничника, через якого ми, повстанці, тримали зв'язок з робітниками міста. І от одного дня білі, ганяючись за нами, забрали її з батьком і розстріляли... в ярку, на чебреці... Вона не хотіла виказати нас.

Катинський замовк. Йому стало холодно. Але несміливо вже Ялинчині пальці погладили його руку.

— Ви схожі на неї, Ялинко, — стріпнувшись, додав він і стиснув ласкаві дівочі пальці.

Раптом поліз у кишеню і дістав звідти старий портсигар:

— Знаєте, я хочу вам щось подарувати, один талісман.

Катинський відкрив портсигар. Там була добре висушена камелія з вічнозеленими листочками.

— Квітку подарувала мені одна людина... — пояснив він. — Як запоруку завоювання пустелі. Подарувала і сказала: візьміть цю вогнисту квітку, віддайте дружині чи любій дівчині. Хай вони теж обдарують вас палким, ширим почуттям.

— І чому ж ви її нікому досі не віддали? — червоніючи запитала Ялинка.

— Я зберіг її для вас.

О Д Н А

Під крилами «Жучка» був невеличкий затінок. Там можна було розташуватись на вимушену стоянку. Але і в тіні була спека, шалена спека.

Сонце пекло, гаряче й жадібне. Воно уперто наступало на кожний затінок, виганяло звідусіль всяку прохолоду... Ось-ось вітер обпалить легені, висушить ніжні їхні пухирчики, і людина почне задихатись і висихати, неначе вивішений на сонці краб.

Справді, можна було цього сподіватись: мучила спрага, спека туманила голову!

Але на схилі косогору, що підпірав річище висохлої річки, рослинність ще була по-весняному багата. Рослини мужньо змагалися з наступом сонця. Звідки черпали вони сили для цієї боротьби? Чи, жадібно встромивши в землю свої довгі корінці-смоки, вони пили підземні

води? Чи висмоктували з пісків та солончаків розчину в них вологу весняних дощів?

— Коли б у нас було приладдя, і якраз дуже нескладне, ми могли б з одного кубометра піску вицідити відро води!

Алкад сумно поглянув на бляшанку, де води залишалося вже обмаль. Та і ця була тепла, неприємна, зовсім непридатна для холодних компресів — на цю напухлу ніжку. Ніна махала змоченою хустинкою, але це не допомагало. Хустинка була тепла.

Ніна зморщила засмаглий, облуплений од вітру ніс і сердито шпурнула хустинку. Потім вилізла з-під крила і твердо звелася на ноги. Алкад схвильовано стежив за нею. З зусиллям Ніна зробила кілька кроків і, зціпивши зуби, важко сіла на землю.

— Ні, таки йти я не можу!

Розгублена, вона зірвала травинку і крутила в своїх неспокійних руках. Як безглуздо все трапилось! Зіпсований, непорушний літак, і двоє їх, невдах-мандрівників, загублених у пустелі. Та все це було б ще терпимо, коли б не ця нога.

— Заспокойся, Ніно. Ми щось вигадасемо, — м'яко сказав Алкад. — Це я у всьому винний, такий йолоп.. Все я!

Тільки цього не вистачало! Для Ніни ці слова звучали майже глумом. Адже вона сиділа мовчки, пригноблена не тільки фізичним болем, а й виразним почуттям своєї вини. Їй хотілося сказати Алкадові, що він не має жодної провини, крім тієї, що слухався її. Хотілось вилаяти себе широко, не криючись. Але в Ніни часто виходило все навпаки, і вона закричала:

— Ох, лишенько, чого б удавати з себе невинного рицаря? Ти, здається, не маленький, і я не тягла тебе летіти на «Жучку». Обоє винні.

— Я саме це й хотів сказати, — ще м'якше відповів Алкад. — А найкраще — не говорімо про це. Треба подумати, що робити.. насамперед з твоєю ногою.

Ніна стихла і одвернулася. Їй стало соромно за свою поведінку. Сонце безжально пекло їй в обличчя, бай-дуже до їхньої долі. Повернувши йому спину, Ніна на одній нозі пострибала в затінок.

Тимчасом Алкад схилився над землею, щось вишукуючи.

— Ти хочеш їсти?— спитав він, повернувшись із повною жменюю якихось корінців.— Це можна їсти. Тут їх росте чимало.

Це були червонясті корінці, дуже схожі на моркву. Ніна почала мовчки гризти їх. Алкад смакував, немовби це були, ну, принаймні апельсини. Мандрівники такі дуже хотіли їсти! А їм і в цьому не пощастило: виявилось, що консерви на літачку були порожніми бляшанками для мастила. Тільки одна коробка була повна, але вони, задовольнившись пачкою печива, ще не зважувались взятися за цей запас.

З «морквою» в зубах Алкад подався оглядати місцевість. Спробував спуститись у западину висохлого озера. Дно блищало білим гіпсом чи, може, нальотом солі. Хаотично нагромаджені брили перетинали йому шлях. Там було мертво, непривітно, і Алкад швидко видерся назад — на берег. Хлопець зірвав кілька травинок, щось розмірковуючи, поклав їх на долоню, понюхав. Потім піймав якогось жучка і, посадивши його на долоню, почав розглядати так, ніби став дослідником-ентомологом.

— Знаєш, Ніно,— заявив він, повернувшись до неї з таємничим жучком.— Я вже добре орієнтуюсь, де ми опинились. За моїми розрахунками, кілометрів за п'ять звідси є аул. По-моєму, ми таки далеченько від караванної стежки. Я гадаю, що треба мені зараз же йти, добитись до аулу та й приїхати по тебе. Ти не боїшся тут залишитись сама?

Боятись? Звичайно, Ніна не боялась... Алкад діло каже, це безглуздо — так сидіти грибом! Тільки як він знайде дорогу? Що тут можна зрозуміти в цих одномаїтних хвилях піску?

Що зрозуміти? Алкад усміхнувся, заспокоюючи. Жучок розправив крильця і полетів з долоні. Вона бачила цього жучка? Адже він, Алкад, народився в Каракумах, у кибитці свого діда туркмена Джулдуза-Зірки. І від діда навчився визначати місцевість по рослинах, по пахощах трав, по кольорах піску і навіть по жучках та тваринках... І шлях він знайде швидко, він ще не втомлений, п'ять кілометрів пройти — дурниця!

Не чекаючи навіть Ніниної згоди, вже бадьорий і балакучий, Алкад почав готуватись у дорогу. Підкотив літак у «затишніше» місце. Натаскав якихось колючок, обклав ними Ніну — він запевняв, що цих колючок страх

як не люблять фаланги та каракурти. Швидко, як землерийка, накопав цілу купу корінців, наховав собі в кишеню; радив їх і Нінці смоктати — адже вони були водянисті.

— А як же ти будеш без води? І без їжі... Ти взяв би консерви.

Нізащо! Хай вона залишить їх собі! Що він бере — так це електричний ліхтарик. Хай вона засне без світла. А їжу...

Вони почали переконувати один одного взяти коробку — все, що було їстівного. Вони навіть почали сміятись, відганяючи неминучу й близьку примару голоду та спраги.

Нарешті вирішили консерви з'їсти. Коробку розкрили з великими труднощами гвіздком. Раптом Алкад помітив, як, поворушивши ногою, Ніна від болю вкусила себе за палець. Не закінчивши їсти, він похапливо почав збиратись.

— Ну, Ніно, ти, одним словом, будь спокійна. Думай про що-небудь таке стороннє, щоб час минав швидше. Ну, повтори хоч би всі теореми! Повториш, і я вже прийду. От побачиш! Тільки якщо випадково зустрінешся з якимсь караваном — залиш на цьому деревці записку, а то я хвилюватимусь, чуєш?

Він посміхнувся і простяг руку для дружнього прощання. Ніна бачила, що він вкрай збентежений.

Вона глянула навколо, і серце її стислось. Це був не страх, ні, але таке почуття, наче все на світі замовкло й насторожилось у тривозі. Востаннє вона спробувала заперечити. Адже їх може знайти літак? Ні, Алкад тепер був певний, що вони взяли не той напрямок. Навряд, щоб швидко їх могли знайти.

— Ну, іди! Тільки ти не заблудишся, правда?

Тоненькі пальчики затремтіли в руці Алкада — Ніна турбувалась про нього! Він стиснув їй руку, весело й недбало, ніби справа йшла про звичайну прогулянку, і, не оглядаючись, швидко пішов.

Ніна залишилась сама. З тривогою вона глянула на сонце. Воно пливло ще високо — жовте, розпечене, ліниве!

Зітхнувши, вона глянула на свою посинілу ногу. З якою радістю вона пішла б з Алкадом по пісках! Сидіти тут!.. Стерегти «Жучка»! Адже його міг хтось забрати, коли б вони пішли вдвох! Хтось...

Ніна подивилась навколо і подумала, що може тут тільки дикі джейрани могли завітати в западину. Багато недосліджених місць ще таїлося в Чорних пісках...

Вона зіщулилась під крилом літака. Непомітно її огернув сум. Вусики трав, що колихались від подихів гарячого вітру, нагадали їй степи далекої України, по яких вона бігала в дитинстві. Смілива й дикувата, вона не знала, що таке почуття самотності, коли залишалась одна серед безкраїх просторів. Навпаки, здавалось, що всі рослини і вітрець, і навіть хмари, що високо пливли над землею,— все ставало близьким і рідним, все розчинялось у її серці, і воно ставало вщерть, до краю, повним. Але зараз вона відчувала себе самотною й загубленою серед неозорих пісків. Мабуть, впливала мовчанка, звичайна мовчанка пустелі!

І безжальне сонце, і сухувій, і горби, і навіть трави, здавалось, неясно загрожували їй, несподіваній гості з далекого краю. Вони обступили її з усіх боків, стискали її збентежене серце, примушували його битись нерівно й тривожно.

Вона подумала про Алкада. Стуливши вії, немов побачила, як він іде без шляху, поважно несучи свої широкі плечі. Побачила, як зупиняється і з тривогою дивиться назад. Ніяково затремтіли довгі вії, як тоді, коли вона вичитувала йому.

Їй раптом схотілося його вернути, щось сказати хороше і тепле. Немов обпik її докірливий далекий погляд! Це було невідоме почуття, ще незнане й тривожне, як коливання трав, солодке і разом терпке, як запахи степів. Сама здивована цим почуттям, Ніна навіть підвелася й сіла. Як нерівно й гаряче билосся серце!

Коли б вернути Алкада! Вона сказала б йому, що почуває себе дуже винною... Для чого вона зняла цю паніку, примусила його летіти після глузувань і образ? Адже вона нічого не допомогла дяді Толі, тільки наробила зайвих неприємностей. Чи не знайшлося б їм з Алкадом роботи у зруйнованому смерчем Зеленому селищі? «Вітер» знов прорвався в її характері, зломивши витримку й дисципліну. Що скаже вона дяді Толі?

Якби вернути Алкада! Сказати б йому, що він дуже гарний хлопець, хоч і подібний до дівчини! Він ще й брав усю провину на себе! А вся провина була тільки в тому,

що послухався її і безоглядно намагався робити все, чого вона хотіла.

Ніна згадала шпильки й глузування, якими вона обцаровувала свого приятеля. Навіть сьогодні вона нічого не знайшла кращого, як запідозрити його в «манірності» й лицемірстві. Чому це так трапляється, що їй часто хочеться робити наперекір собі й іншим? А потім сама ж мучиться від цього! Тьотя Ната казала, що в неї погана вдача і що вона любить суперечити. Може, це й так?

Але добре Алкадові бути стриманим і лагідним, добре писати ніжні вірші! У його мами теплі руки і безмежна ласка в насмішкуватих очах! Що знала вона, Ніна, з дитинства? Лайку й стусани чужої тітки, дорікання тата, який приїздив інколи, щоб «контролювати» виховання?

Ні, ні, вона зовсім не така вже й погана! Адже вона тримала слово, дане дяді Толі, і стільки вчилася весь цей час! Вона згадала пораду Алкада про теореми, усміхнулась і справді почала думати про них.

Хотілось пити. Вона випила останній ковток теплою водою. Вже і морква була тепла, як спечена в печі.

Висихаючи, трави й квіти вилучали ефірні масла: жовті зонтики напроти, на горбі, задушливо й неприємно пахли. Голова була важка, мов кам'яна. Нога боліла все нестерпніше. Ніна вже навіть не могла нею поворухнути. Нарешті, знеможена спекою, дівчина заснула тяжким, тривожним сном.

Прокинулась вона від гострого відчуття холоду. Чому це так холодно? Навіть зуби клацали, як у пропасниці. А голова так боліла, наче її розбивали на шматки.

Сонце вже зайшло, і холодний присмерк осідав на піщане море. Червоні фарби ставали бурими, золото сіріло. Білувата тирса стелилась, як легкий туман.

Спрага палила горло. А води не було. Ніна вилізла з-під крил «Жучка» і безпорадно озирнулась навкруги. Йй, небоязкій Нінці, стало моторошно.

Здавалось, ніхто не прийде сюди по неї і вона вмере від голоду й спраги. Налетить смерч, засиплють її піски, і тільки вітер заскиглисть над нею жалібну пісню.

Сутеніло. Розкарячені кущі саксаулу здавались потворними постатями. Щось писнуло й зашаруділо зовсім близько від Ніни. Вона аж кинулась. Згадала про піщаних пацюків, фаланг та павуків — і поповзла назад під захист Алкадових колючок.

Раптом вона яскраво побачила тінь, що наближалась до неї. За нею виникла друга, третя... Якісь звірі, димчастосірі, безформні, еластично підстрибуючи, сунули на неї. Все ближче, ближче... Ось...

Що це таке? Ніна не терпіла незрозумілих речей. Страх обійняв її. Вона скрикнула. Щось колюче налетіло на неї і повисло, зачепившись за ногу. Тремтячи, Ніна побачила, що це були великі мандрівні рослини, подібні до перекотиполя.

Їй стало соромно. Але сутінки краяли серце, холод трусив її тіло. Раптом щось полізло по нозі. Ніна з останніх сил здерлася на сидіння літачка. Тут, згорнувшись, як кішка, вона вместились у вузькому кріслі. Червоні й бліді місяці закрутились в її очах. Ніна застогнала і ніби поринула в якусь прірву, в біль і гарячкову спеку.

Дві автомашини, що простували серед ночі вздовж висохлого річища, освітили фарами несподівану знахідку: невеличкий літак і сонну дівчину.

Дівчина була хвора. Вона горіла, як в огні, щось говорила незрозуміле, незв'язне...

— У неї напад малярії,— сказав повновидий молодий чоловік.— Я знаю цю приємність. Ми візьмемо її з собою.

Другий, рудий, рухливий, щось заперечив. Почалась суперечка. Втрутився й шофер автомобіля. Нарешті молодий обережно закутав дівча в пухнасту ковдру, влив їй у рот якісь ліки, влаштував на машині. Літачкові знайшлося місце на другій.

Машини, виблискуючи вогнями, рушили далі.

ОЗЕРО НІНИ

Це було те, що звалось «силою волі», але й цьому приходив кінець.

Здавалось, крім води, нічого немає на світі. Крім води, що може повернути сили, ще трошечки сил, яких уже бракувало. В роті, у вухах, в носі — всюди відчувались ці колючі піщинки. Вони були дрібні, мікроскопічні, але колючі, як терен.

Перед натиском їх уступали навіть метали — адже піски оточують і дрти. Ручний годинник Алкада давно

замовк — піщинки набились у його механізм, спинили рух тендітних коліщат.

Скільки ж минуло часу? Алкад знав тільки, що вже зійшло сонце нового дня, після того як він залишив Ніну. Вогняною кулею підіймаючись над піщаними дюнами, всо знайшло Алкада, знеможеного, під кущиком піскової акації.

Тут над ранок його здолав важкий, задушливий сон. І цей сон не освіжив його, а тільки розбив напруження, ще посиливши втому.

Звичайно, до аулу було не п'ять кілометрів, а в п'ять разів більше — він просто не хотів лякати Ніну. Коли б іти правильним шляхом, Алкад давно б добрався до аулу. Значить, він збочив з дороги, сплутав! Очевидно, останні роки, проведені в штучному оазисі, вже притупили в ньому здатність відшукувати в цих піщаних морях шляхи. Очевидно, шифри пустелі — забарвлення пісків, запах трав і сліди небагатьох тварин — уже були йому неясні, незрозумілі. А може, було не те: піщана буря з надзвичайної сили смерчем недавно пройшла тут, пересунула сипучі бархани, низини зробила горами, гори — низинами. Вона стерла, занесла верблюжі стежки, повиривала геть чахлі дерева, що позначали шляхи. І як важко було зорієнтуватись у цьому шляху без шляхів!

Над ранок, саме тоді, коли втома звалила Алкада, десь поблизу пролетів аероплан. Може (і напевне!), це був хтось із експедиції, що ловила ВВЕС. Може, навіть Алкадів татко. Як ясно прогудів пропелер!.. Алкад закричав, підвівся і замахав руками. Та літак, недосяжний, байдужий, зник з очей.

Здавалось, не знайдеться ні краплинки сили, щоб підвестись і йти далі! Але... Ніна!

Ніна чекала там одна серед жахливої тиші пустелі. Хоч вона й наговорила йому ущипливих фраз, проте так спокійно поклалась на його мужність, витривалість, вірність слову... Сьогодні вранці він обіцяв прибути до неї! Алкад заскрипів зубами і через силу сів на піску.

Наполовину занесене піском, поруч з ним лежало деревце піскової акації. Можна було подумати, що життя акації урвалось, адже корінець, видертий бурєю, стирчав угору. Та одна з гілок уже цупко трималася за пісок. Вона, знав Алкад, ця тендітна рослина, завзято вміла змагатись за життя. Коли вітри виривали її з корінням,

вона чіплялась якоюсь своєю гілочкою і примудрялася давати з цієї гілочки нове коріння.

Невже він безсилющий за цю рослину?

Алкад зціпив зуби, захрумтівши піском, переступив сезену і знов подерся на бархан, ліг і поплазував угору, як змія. Знесилений, він знову відчув гарячковий прилив сил. Кущ саксаулу вгорі зустрів його новиною: Алкад глянув униз і відчув, що сили почали вертатись у його м'яве, змучене тіло.

Тут кінчався бархан, і саксауловий лісок зупиняв натиск сипучого моря. Починались грядові піски. Запах долину і забарвлення трав уже оживляли мертвий ландшафт. Полегшено зітхнувши, Алкад рушив далі і раптом побачив зовсім близько ясний верблюжий слід. А трохи далі — слід автомобіля.

Алкад пішов слідом і за півгодини побачив оддалік червоний клапоть такиру, а навкруги — круглі, як підситки, будиночки аулу.

Це таки й був він — рідний аул Чонглі, де виросла його мати, де його малого носив колись смерч. Старий аул кочовиків, що стали тепер колгоспниками.

Вода! Перший ковток води з колодязя вже повернув Алкадові здібність рухатись по-справжньому, говорити.

— Де мій дід? Дід Джулдуз?

Його привели до діда, головного чабана отари тонкорунних овець. Надлюдське напруження Алкада скінчилося, голова пішла обертом, і він захитався, мов п'яний.

— Діду Джулдузе! — закричав він. — Там, біля висохлого озера, залишилась дівчи́на, хвора... сама. Швидше треба по неї... Адже води — ні краплинки!

Дужі шорсткі руки схопили його в свої обійми, клопітливо погладили голову і запорошене піском обличчя, легко підтримали і повели в будинок.

— Відпочинь, серце, через чверть години рушимо.

Дійсно, за чверть години колгоспний вантажний автомобіль мчав піщаним морем: їхали шукати Ніну.

Алкад не міг навіть відповідати на дідові запитання. Згорнувшись на теплій кошмі, він одразу задрімав, заколисаний у машині. Молодий сон не розбуркували навіть поштовхи автомобіля на гребенях барханів. Алкад міг спати спокійно: такий знавець пустелі, як його дід Джулдуз, не заблукає серед пісків! Адже це він був про-

відником у першій науковій експедиції, що йшла завойовувати пустелю.

Спаз Алкад недовго. Якийсь різкий поштовх раптом розбудив його. Подорож кінчалась. Жовті парасолі задушливо пахучих рослин злякано металися під колесами. Вже було недалеко й висохле озеро, він впізнавав знайомі місця, де він ішов кілька годин тому.

«А що з Ніною?» — знов тривога стиснула серце. — Одним-одна, хвора, без води і без їжі! А може, якийсь автомобіль знайшов її, і білий папірець на кущику саксаулу його заспокоїть?

— Ти прокинувся, синку? — спитав дід, і бараняча папаха схилилась над Алкадом. — Не турбуйся, швидко доїдемо, мчить тепер машинний кінь швидко, як афганець. Колись саме тут я поспішав туди, де гинули вершники. А спотикається добрий кінь у пустелі — ой, спотикається!.. — дід помовчав трохи, наче щось пригадуючи. — Знаєш, серце... Я тоді вів на допомогу сміливого. Він ішов рятувати товаришів, яких оточив у западині лихий ватажок басмачів — Бактар-бай...

І дід почав розповідати Алкадові знайому вже зворушливу історію минулих днів. Коли купку червоноармійців, що їхали до Красноводська, оточила в западині банда басмачів, кілька днів відважно тримались бійці. Нарешті, на третю добу вночі один прорвався і поранений прийшов до їхнього аулу просити допомоги.

— І прийшов поранений до нас, жовтий, як пісок, — згадував дід. — На обличчі криваві плями. Шкутильгає. А став говорити... Спокійними словами говорив, а запалив усіх! Всі зібралися з ним іти на допомогу. Взяли що в кого було — зброю, ножі, все... Лихом кривавим у серці сидів нам проклятий басмач Бактар! Худобу забирав, людей різав. Аул, де тепер Зелене селище, на попіл знищив. Там і мого брата замордував. Особливо лютий був його генерал — білий офіцер, кажуть. Той живцем у пісок червоних солдатів закопував! І сказали ми тому гордому, що прийшов до нас як вождь: — Гей, веди нас, Гордій-тюре¹, куди хочеш, — з піском заляжемо... хвилями оточимо, тихше за смерч підкрадемося і з-за спин нападемо...

¹ Тюре — генерал.

— Гордій-тюре? — перепитав Алкад, що не раз чув це оповідання.— А який був він з лиця?

— Чоловік смуглявий, на праву ногу припадає. Казав, з дитинства це в нього...

— Саме так,— сам собі буркнув Алкад.— Ну, а далі?

— Ну, і пішли ми походом на бандитів, перед горами коней покинули, з вірною людиною у видолинку зховали. А самі пішли, полізли, як лізуть варани, нечутні та меткі. Потім, налетівши бурею, винищили басмачів. Тільки той білий катюга з кількома зник, та з того часу ніколи про нього в нас і не чули...

— А ті, що в западині... вони були живі? — запитав Алкад.

— Двоє,— сказав, наморщивши брови, Джулдуз.— Один з кулеметом, цілий загін не міг його взяти. Другий — красунь, в груди був поранений. Третій — хлопчик білявий, молоденький, може, як ти,— мертвий лежав на білому блискучому дні, коня свого обнявши. Як зараз його бачу...

— А знаєш, діду,— раптом сказав Алкад.— Може, той, що приходив до вас по допомогу, був наш інженер Гордій?

— Як? — скрикнув Джулдуз.— Це ваш капітан електричного корабля? А я ще думав: де я бачив це обличчя? Як міг я забути? — Дід Джулдуз вказав рукою: на обрії стирчало чахла дерево саксаулу, за ним обривалося темне провалля висохлого озера.

Вони врзались у пахучий оазис трав, там, де Алкад зобразив Ніні моркву. Хлопець зблід: ніяких ознак літачка не було видно — він зник...

Не слухаючи запитань діда, шофера, Алкад вистрибнув з автомобіля й побіг на те місце, де залишив Ніну. Ось тут справді були сліди від шасі літачка! Видно, що його тягли кудись. А тут, де зім'яті схилилися м'які ковилі, певно, лежала Ніна. Де ж вона? Алкад побіг до п'ятого деревця саксаулу, де могла бути записка. Ніде нічого.

Вкрай збентежений, Алкад метушився по берегу висохлого озера. Слід літака привів до сліду машини. Машина була нова, на надбалонах. «Жучка» забрали на машину. А Ніну? Записки нема! Значить, може вона...

Йому здавило горло, він схилився на пісок і завмер.

— Що, немає, серце? — запитав Джулдуз.

Він навіть не знайшов що відповісти дідові — тяжко було вимовити це прокляте слово: нема! Відвернувшись, пройшовся понад берегом озера. Тут він набрів на свіжий слід людських ніг, що вів у западину.

Глибоке дно блищало білими породами, як велика тарілка. З усіх боків нависли обвалені, завітрілі береги. Покрутились і загубились сліди. Треба показати дідові!.. Алкад оглянувся: Джулдуз теж спускався в западину, розглядаючи її береги.

Вогкість, мов у льоху, охопила Алкада. Так, певно, тут було болото чи, може, збереглася весняна вода?

Раптом просто перед собою побачив він у землі розколину. Він не бачив цього раніше, коли був тут з Ніною. Певно, стався новий обвал. Вологістю дихало звідти. Що там таке?.. Колодязь?

Алкад переліз через обвалену купу породи і, нахилившись, зайшов у розколину. Вона розширювалась, переходячи в підземний хід. Алкад намацав у кишені електричний ліхтарик, світло побігло в темряву ходу... Раптова, хоч і нелогічна думка, що Ніна, ховаючись від спеки, могла зайти в цей підземний захисток, погнала його вперед.

Розколина ширшала дедалі більше, перетворювалась у великий тунель з химерним склепінням. Велике каміння, подібне до рукастих постатей, підпирало стелю. Блищали, мов вирізьблені, кристали гіпсу, нависаючи химерним орнаментом.

Як зачарований, Алкад ішов усе далі й далі. Стало холодно. Навіть не вірилось, що зверху, на висоті якихось тридцяти метрів, палило гаряче сонце. Тунель усе ширшав, круто спускався вниз і раптом блиснув перед очима Алкада світлим дзеркалом води.

Величезне підземне озеро! Алкад завмер на місці, вкрай здивований своїм відкриттям. Під землею в пустелі було водосховище, сюди текли прозорі струмки з гірських південних плато і, може, там десь з'єднувалися з водами великої річки.

Алкад підійшов до води, нахилився і торкнув рукою блискучу поверхню. По воді пішли брижі, як на обличчі зморшки від усмішки. Так, озеро йому всміхалось! Він покуштував воду. Вона була прісна й холодна, як крига. Це скидалось на сон.

Що, якби Ніна справді побувала тут! Вона б не страждала від спеки, від спраги! Але дівчини не було. «Ніно...» сказав він сумно й ніжно. І склепіння повторило цей звук. «Ніночко!..— повторив він.— Це озеро буде зватися твоїм іменем — озером Ніни!» — Невимовно миле обличчя з насмішкуватими очима й задерикуватим носиком пригадалось, як живе. Смуток і тривога краями серце.

Ззаду посипалось каміння. Залунали кроки. Метушливо в тунель бігла темна постать, світила сірниками і щось кричала. Це був край здивований дід.

— Ти бачиш? Я пішов за тобою, і от маєш!... Сюди був, певно, звідкись хід і раніше, його навмисно старанно завалили. А тепер тут тріснуло, і от...

Він зробив крок до мовчазного Алкада і раптом спіткнувся — під ногою дзвінко озвався метал.

— Зброя — прошепотів дід.— Тепер я розумію... чому вони так сказано бились тоді, ці басмачі. Ця вода живила їхні загони. А тюре-Гордій не знав про це!

— Тепер знатиме, — сказав Алкад і урочисто додав:— Ми назвемо озеро ім'ям моєї дівчини, Ніни.

Метнувся вбік і погас вогник ліхтарика. Стало темно. Зігнувшись, Алкад плакав у темряві, втративши останню витримку.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

НІНА ПРОПОНУЄ РАКЕТУ

До електролебідки ВВЕС близьенько підсунулась друга — рухома, на якорях. Руки механіка швидко зняли з неї невеличкий електровізок і одягли чотирма роликami на трос, що сполучає повітряну електростанцію з землею.

От увімкнувся, запрацював моторчик електровізка, і він швидко побіг по довгій доріжці троса, як циркач по канату, злітаючи в небо. Возикові треба пробігти величезний шлях за якісь 9—10 хвилин... Адже сигнал тривоги даний — смерч іше далеко, проте він іде з навальною швидкістю. І возик летить, пробігаючи по 500 метрів на хвилину. Він несе для ВВЕС допоміжне надійне кріплення. Це — кінчик другого троса від пересувної електролебідки.

З першим рухом електровозика віджили мотори запасної електролебідки. Вона відсунулась від першої, трос

швидко почав розмотуватися з барабана. Він іде вгору від своєї лебідки не перпендикулярно, а під досить великим кутом, тому він ще довший, ніж перший. Якщо ВВЕС тримається на висоті 4000 метрів, його довжина дорівнює 4600, а на висоті 5000—5800 метрів. Але чому так високо плаває тепер ВВЕС, вище від зони потрібних вітрів? Це тому, що там найбезпечніше, найспокійніше, поки пронесеться мимо ворог-смерч...

По 500 метрів пробігає за хвилину возик. І от за 9 хвилин він уже нагорі. Вмить потрібний контакт возика вмикається в контакт вуздечки. Водночас затискач контакту електровозика набігає на зустрічний палець контакту до вуздечки ВВЕС і наглухо затискає цей палець. От і механічне сполучення з другою лебідкою теж готове.

Якщо тепер повернеться трос від першої лебідки, ВВЕС не втече в повітряний океан. Другий трос буде надійним зв'язком. Хоч і страшний смерч, але йде він вузькою смугою і не захопити йому двох лебідок разом!

...Ялинка закінчила доповідати Анатолієві Сергійовичу про свій цілком закінчений проект запасної електролебідки. Рум'янець захоплення залляв обличчя до кінчика нижніх, мов фарфорових, вух. Технічні деталі в її немов сухій звичайній розповіді ставали цікавими й значущими.

Добре! Хай збудується і Ялинчина лебідка, поруч з метеорологічними сигналізаторами Алкадового тата, круговими ариками гідрологів, захисними рукавичками для троса, запропонованими Гордієм. Хай спочатку заходів буде навіть більше, ніж треба! Нічого, ще трохи часу, упертості, і смерч обминатиме їхнє місто, що стане «містом троянд»...

Анатолій Сергійович зробив останні зауваження і потиснув перев'язану руку Ялинки, хоч йому хотілось у захваті буйно розтріпати їй іскристе волосся. Але... він не наважився. Відроджене з минулих днів, його кохання було таке скромне, як і дівчина, яку він кохав.

— Всі розрахунки готові? — навмисно сухо запитав він.

Ялинка зашаруділа паперами. З-під рисунків раптом полетів аркушик паперу. Він підняв його і раптом завмер на місці, затуманений смутком, тим смутком і розпачем,

якого не могли прогнати навіть останні дні гарячкової роботи. Ніна!..

Це її смуглява ручка ще недавно написала на цьому аркушику «твердий розпорядок дня». В акуратно розграфлених клітинках були назви дисциплін. Але в одну клітинку влізла кумедно намальована фізіономія. З розпатланого волосся пучками розбігалось проміння. Довгий язик викидав кулеметну стрічку. Підпис лояснивав: «Алкад у натхненні! Випускає 4000 рядків віршів на хвилину. Поспішайте побачити!»

Де поділась вона, маленька «вітряна» дівчина? Куди заніс її невгамовний вітер палкої непосидячої вдачі? Повідомлення по радіо, експедиції на літаку й на машинах, відправлені на розшуки, поки що нічого втішного не принесли.

— Пам'ятаєте, як вона пустувала!

Ця Ялинка! Вона просто читає його думки. Зітхнувши, він глянув на Нінин куток у Ялинчиній кімнаті, на столик з її книжками й квітами, поставленими у вазу ще її руками. Він підійшов до столу — квіти вже посохли, але Ялинка не викидала їх. На столі був улюблений розгاردіаш, за який дівчина завжди сперечалася з Гордієм Семеновичем, любителем зразкового порядку. Вона завжди доводила, що в її хаосі є найбільший порядок. Ніна не зносила симетрії. Чорнильниця стояла завжди збоку в якомусь з кутків столу. Книжки лежали ланцюжком хрест-навхрест. Це дівча було своєрідне й неповторне навіть у своїх звичках.

В кутку за шафою висіло її плаття, «робочий халат» і нозий червоний берет, подарунок Ялинки. Не вірилось, що Ніни нема. Здавалось, ці звислі рукава ось-ось наповняться й почнуть розмахувати в запалі суперечки, а червона шапочка заясніє на чорній голівці, над блискучими насмішкуватими очима. Катинський відчув спазму в горлі: він подумав, що, заклопотаний своєю ВВЕС, він так мало віддавав їй часу! А в цьому дівчаті був бурхливий вир бажань, фантазій, мрій... Ця вічно рухлива істота потребувала далеко більше уваги, ніж його вітряк!

Раптом у кімнату вскочив Гордій Семенович. Він, такий стриманий, ввійшов зараз у кімнату прожогом, як колись вбігала Ніна.

— Пошта, — сказав він. — Пошта! Багато новин...
Ось листи. Тобі не знайома ця рука?

Катинський схопив листи. На верхньому конверті вибрикували гострими, як худенькі лікотки, кутами літери знайомого Нінчиного почерку...

— Це Ніна! — радісно закричав Катинський. — Ніна!..

Він розірвав конверт...

— ...Ніну... підібрали машини з станції Гасіна, — здивовано повідомив він. — Тепер вона лежить там у лікарні — звихнула ногу. Просить приїхати до неї — «ти тут побачиш багато цікавого». Посилає мені опис вітроелектростанції. Далі: поцілуй, — тут Катинський передихнув, — Ялинку... Я ще лежу. Хай мені напише Алкад. Я все вірю, що він повернувся! До речі: а чи не можна було б розстріляти смерч ракетами?

— Ракетами! — сказав задумано Гордій Семенович. — Ракетами? От вигадниця! — і поклав на стіл запалену люльку, що траплялося з ним у хвилини найсильнішого хвилювання.

— Ви поїдете? — не вгавала тепер Ялинка. — Чи, може, кого пошлете? Як же ми без вас залишимось на ВВЕС?

Анатолій Сергійович згорнув лист і тільки зараз згадав, що йому принесли ще один. Він розірвав конверт і буквально застиг від здивування.

«Шановний Анатолію Сергійовичу, — писав хтось. — Почувши про ваш приїзд до Каракумів, я все чекав, що ви завітаєте до нас — оглянути дуже знайому Вам (правда?) вітроелектростанцію. Це дало б мені змогу все Вам пояснити — багато дечого. Але Ви не їдете. Тому я вирішив сам написати і запросити Вас негайно ж до нас завітати. Ваш приїзд потрібний і Вам, і мені, і нашій вітроелектростанції.

З пошаною

В. Гасін».

— Нічого не розумію! — розвів руками Катинський. — Гордію, ти тільки поглянь!.. Гасін сам люб'язно запрошує мене, і таким тоном, ніби ні в чому не винний. І лист, очевидно, зв'язаний з перебуванням у нього Ніни.

Що це значило? Ні, треба було нарешті про все дізнатись! Треба їхати туди негайно, та й пригода з Ніною полегшувала це рішення. Покинути ВВЕС? Але,

полагоджена, вона вже працювала безперебійно з того дня, коли, прибуксована дирижаблем, повернулась на своє місце. Найближчими днями чекали прильоту другої. Частина запобіжних заходів проти смерчів і бур було виконано... Тільки проект Ялинки сьогодні вилітав з повітряною поштою на далекий машинобудівний завод, де руки, що любовно зробили вітряки ВВЕС, мали виготовити й запасну лебідку за найкоротший час.

Можна було спокійно доручити ВВЕС надійним вартувим—Гордієві Семеновичу та товаришеві Ігдірові і їхати рятувати свій другий цінний витвір—свою наземну ВВЕС, що опинилась тепер—він був певний цього—у ворожих руках.

Недавно він натрапив у газеті на цікаве повідомлення. Там писалося про вітроелектростанцію на будівництві алюмінієвого комбінату Круглої гори. Вміщена фотографія схвилювала до болю. Всі підозри Катинського здійснювались: вітроелектростанція була збудована за його проектом, «виправленим» Гасіним. Тільки кут рами був зрізаний, тільки башта була суцільна, а не наскрізна... Але навіть поворот станції за вітром був його; основа башти оберталася на п'яті у величезному циліндрі з мастилом. Та й не це найбільше вразило Анатолія Сергійовича: газета з сумом сповіщала, що станція не виправдала сподіванок її конструкторів і, замість обіцяних шістдесяти тисяч кіловат, вона давала тільки... десять тисяч!

А тепер цей лист—такий нелогічний, загадковий...

Катинський зважився. Кинувся в свою кімнату і схопив трубку телефону, щоб замовити машину.

— Їдьмо! — говорив він. — Швидко приготуватись!.. Що? Негайна справа! Іду по племінницю, знайшлася, мов у кінокартині... Та там же, на Круглій горі! Пошкодила ногу і лежить у лікарні.

Якийсь крик почувся йому з відкритого вікна. Двері розчинилися навстіж під натиском чиєїсь бурхливої радості, і в кімнату влетів Алкад у супроводі Біма.

— Ніна знайшлася? Так?

Він проковтнув повітря. Очі розкрились широко-широко.

— Знайшлася! Від неї лист! — поспішив відповісти Катинський і дружньо поплескав хлопця по плечу.

Алкад все ще стояв, мов заціпенілий.

— Ну, чого ж задумався? — засміявся Анатолій Сергійович. — Ось вона просить: хай Алкад мені напише про все. Я їду через півгодини. Отож сідай, друже, і пиши їй листа ось тут, поки я збиратимусь.

І він показав хлопцеві на стіл. Навіть витяг конверт і папір, а сам вийшов дати останні розпорядження.

Алкад опустився на стілець, взяв перо. Слова набігали лавиною, і важко було їх піймати. Хлопець зірвався з місця, озирнувся і в бурхливій радості поцілував Біма просто в ніс. Ніна ціла! Ніна приїде!.. Але потім згадав, що вона хвора, що вона лежить у лікарні. Тоді йому схотілось написати їй щось хороше, дуже хороше...

Кінчилося тим, що Катинський, повернувшись, побачив зосередженого Алкада, який сидів над аркушем, де було виведено тільки одно:

«Дорога Ніно!»

— Ого, друже, — похитав головою Анатолій Сергійович, — як довго ти пишеш лист! Ну, нічого, я поїду вже й без листа... — і хутко взявся складати потрібні йому речі у свою маленьку валізку. Двері відчинились, і ввійшла Ялинка, несучи Нініне вбрання та берет.

Алкад у розпачі глянув на чистий аркуш. Тоді раптом поліз у корзину для зіпсованого паперу, що стояла під столом. Там, виявилось, була ціла купа розпочатих листів з кляксами, без клякс — вся його багата творчість за ці півгодини. З одчаєм він схопив один — йому здалося, найдовший, — і, мов боячись передумати, не розгортаючи, швидко вклав у конверт.

...Лист зник у кишені Анатолія Сергійовича.

ЛЮБИТЕЛІ САРДИН

Вечір був якийсь тривожний. З Каспію дув вітер. Пробігаючи у червонястих пісках, він втрачав свою вологість і ставав задушливим.

Море пішаних дюн перетинав гірський кряж. Гори мали положисті обтічні схили, і вітер обвівав їх лагідно, спокійно. Однак найвища — Кругла гора — ставила чималий опір. Гору довбали, розкопували сотні велетнів-машин. Обминаючи уступи, вітер стрімголов нісся ще вище і там налітав на шпиль височезного вітродвигуна. Чорний циліндричний тулуб підводився вище за хмари.

Вітер обвивав гадюкою високу башту і, люто вируючи, вилізав на неї вгору. Аж тут уже, зовсім притомлений, він несподівано потрапив у пастку — в лопаті велетенських крил і, пійманий ними, брався до роботи.

Біля підніжжя циліндричної башти над аркою важких дверей пробило 10 годин. З дверей вийшов високий чоловік в елегантному пальті і сів у новенький автомобіль. Машина обережно почала спускатись вузьким шляхом.

Тут, угорі, навкруги башти розташувався круглий майдан. Шлях ішов спіраллю, спускаючись на другу, вже меншу, круглу терасу. Світло великих ламп, що сяяли вгорі на вітряку, було розсіяне і ніби тривожне. Чи то, може, колихалася башта з її висячими кабінами керування,— а тільки світло мерехтіло, і шлях через майдан тремтів у тінях, як доріжка під листям велетенського дуба.

Людина в авто кілька разів тривожно глянула на годинник, тоді нетерпляче попросила шофера, щоб їхав швидше. Машина помчала, як навіжена, з гори. Розкопані схили, недокінчені будиночки обрамляли шлях, ще нерівний, пропахлий мазутом, шлях, який укатали тільки недавно важкі присадкуваті машини. Авто зупинилось у селищі біля невеликого непривітного будиночка.

Людина вийшла з машини, відімкнула англійським ключем двері квартири і, зайшовши в кімнату, як була— в пальті,— гепнулась у крісло. Вона втомлено стулила очі, вся наче обм'якла й обвисла, немов картонний паяц, у якого відпустили шворку.

На обличчі, очевидно колись вродливому, а тепер одутлому й блідому, різко позначилася втома. Безліч зморшок враз виступили на зім'ятій шкірі, порізали лице по всіх напрямках. Найбільше залягли рівчаки зморшок по боках вуст — ознака незадоволення і злості.

Млява рука потяглась до коробки сигар, що стояла на столі, і зупинилась напівдорозі, безсило впавши на сукно столу. Людина застигла, завмерла, схиливши на руку голову. Так минули хвилини, чверть години, півгодини...

Раптом за вікном на вулиці почувся шум автомобіля. Машина під'їхала, стала, і по ганку зашаруділи кроки.

Людина враз тривожно стріпонулась, підвелась, підняла голову, напружено дивлячись на двері. Це була вже

не втомлена, озлоблена постать, а відомий старший інженер вітроелектростанції Гасін, витриманий і впевнений у собі чоловік! Усі зморшки підтяглися, кути вуст склалися в завчену лагідну посмішку. Тільки в очах, звернених до дверей, коли б хто придивився, ховалась звичайнісінька тривога.

— Хто?

— Це я, Шиманський,— почувся голос за дверима.

Тривога зникла в очах у Гасіна. Він полегшено зітхнув і, ступнувши до дверей, відімкнув замок.

— Лишенько! Чого ж ви так пізно, я вже турбувався... Ну, як?

В кімнату вбіг невисокий чоловік з чемоданом у руках. Кепі збите на потилицю, плащ — весь у поросі, розхристаній. Вся постать виявляла метушливість. Навіть руді вусики під гостреньким носом, здавалося, ворушились, як у прудкого таргана.

Він поставив на канапу чемодан і заговорив свистячим шепотом:

— Забарився. Проклятий Кудьяр не хотів повертатись. Ну, і... неприємність!

— Знайшли? — тривожно вп'явся очима в «таргана» Гасін.

— Ні, ні,— замахав той руками.— Все гаразд, але інше. Розумієте, з сардинами...

— Що? — запитав Гасін. Він зблід, і кути вуст знов опустились, як кілька хвилин тому.

— Ні, не те,— заторохтів подорожній.— Я вам усе розповім. Сардини є, тільки... Та от, дозвольте, я сяду, закурю, а тоді поговоримо.

Він скинув плащ, і затишно вмовившись в кріслі напроти Гасіна, розв'язно потягся за сигарою. Проте видно було, що він, як школяр, який оце провинився, почував себе не зовсім приємно під пронизливим поглядом свого співбесідника.

Гасін грубо схопив рудого за руку:

— Чорт,— сердито сказав він.— Кажіть бо швидше. Накоїли щось?

— Ну от,— ображено відсунувся рудий.— Я приїхав ледве живий, сам збентежений, а ви ще накидаєтесь, як навіжений. По-перше, слухайте: ми підібрали по дорозі дівчину — знаєте яку? Його приймачку-доньку.

— Чию? — запитав Гасін.

— Ясно чію — Катинського, — пояснив рудий. — Вона кудись летіла з хлопцем на літаку. Так, так. Трапилася аварія. Хлопець пішов шукати шляху, а дівча з нападом малярії підбрали ми біля озера. Я, було, посперечався — дуже влучно. Кудьяр м'якосердна людина, був схвильований, і ми швидше проминули... знаєте, небезпечне місце.

— Проминули?

— Так, проминули! Все гаразд!

Гасін, нарешті, скинув пальто і, наїжившись, похмурий, заходив по хаті. Він був, очевидно, дуже схвильований.

— Я чув оце якомсь по радіо, — задумано сказав він, — що йому не підвезло. Зірвало ВВЕС. Це було б добре. Правда?.. Йому довелося б швидше забиратися з Каракумів. Це відстрочило б наше побачення. Та потім я чув, ніби аварія ліквідовано. Тоді...

— Тоді він скоро буде у нас — по дівчину, — перебив рудий. — Шоправда, її радіотелеграма у мене. І я можу її не послати.

— Ех, Миколо, ви стали надміру наївні, — насмішкувато зупинив його Гасін. — Радіотелеграму затримайте, але тільки тому, що я сьогодні ж сам відправлю йому спішного листа. Хай їде обов'язковó, особливо після цієї аварії!

Він спинився, пиховито задер голову і ляпнув рудого по плечу:

— Мені завжди щастить, Миколо, і тепер — теж. Та не дивіться таким ягням, видно, що ви поганий шахматист! Давайте-но швидше погляньмо на сардини і підемо... гм... вечеряти ними.

— Ех, — зітхнув рудий, — коли б так! Але ж трапилось нещастя. Одна коробка загубилась, а саме коробка з івасями.

— З івасями? — так і підскочив на місці Гасін. — Ви збожеволіли? Що ж ви, розкладали коробки, гралися ними, чи що?

— Де там грався! — з прикрістю озвався рудий. — Грався, та не я, Кудьяр...

— Ще краще! — сказав Гасін. — Кудьяр! Кажіть же прямо, до чого ви догрались?

— Я не догрався, — ображено знизав плечима рудий. — Я просто став жертвою дурного випадку. Хто б

міг думати, що в моїм чемодані і в чемодані Кудьяра однаковісінькі ключі! Стривайте, не перебивайте, я вам розповім. Розумієте, на одній зупинці ми розташувались вечеряти. Я порався коло машини, повернувся до вогнища і... остовпів. Дивлюсь — мій чемодан з сардинами розкритий і Кудьяр, сміючись, мені заявляє: — «Кінематографічна історія! Я відкрив твій чемодан замість свого. Однаковісінькі замки! А я й не знав, що ти такий любитель сардин. Ти не заперечуєш, коли ми додамо консерви до нашої екзотичної вечері?» — У мене голова пішла обертом, я схопив чемодан і потяг його геть!

— Я так і знав, — вставив Гасін. — Ви й досі не навчили себе тримати!

— Тримати, тримати! А що ж мені лишалось робити? Щоб цей йолоп розтяг коробки? Я, звичайно, пояснив йому, що консерви не мої, що везу їх з доручення дружини одного співробітника... Та не в тім справа. Справа в тому, що я спіткнувся на якусь клятву банку, ну... і розсипав усі коробки. Звичайно, я їх зібрав зараз же назад — у чемодан, але другого дня... виявилась ідіотська історія... що одної коробки не вистачає...

— Як? — скрикнув Гасін. — Вона попала до Кудьяра? Як ви могли? Звичайно, у ідіотів завжди трапляються ідіотські історії.

— Не лайтесь, — ображено обізвався рудий. — До Кудьяра вона не попала, я добре зумів випитати у дівчати, і вона бачила, що Кудьяр тільки розкрив чемодан, а жодної коробки не чіпав. Тут, очевидно, вийшло таке: похацем збираючи коробки, я схвильований, не помітив, що одна якась закотилась за колесо авто. Коли ж другого дня оглядівся і кинувся шукати, було пізно: цілий день лютувала піщана буря. Ми поставили машини під захист ближнього горба і відсиджувались у них, як тхори. Наз обсиало піском, неначе зливою, і де там було лишитись коробці! Навіть чайник наш занесло!

— Але ж треба було відшукати коробку за всяку ціну! — скрикнув Гасін. — Це ж не голка!

— Я й шукав, — сказав рудий. — Я заявив, що загубив свій цінний годинник. Цілий день ми простояли (а я ж, навпаки, ви знаєте, мусив поспішати). Я обшукав кожний сантиметр... Ви розумієте, це треба було перекопати всі довколишні піски! Хіба ж міг я це зробити з експедицією?

— Як це все неприємно, по-дурному,— нарешті даючи волю своєму роздратуванню, сказав Гасін.— Значить, можливо, що івасями ласує Кудьяр...

— Ні, ні, цього не може бути,— злякано заперечив рудий.— Вона лишилась десь у пісках.

— Прекрасно! — спалахнув Гасін.— Прекрасно! Ну, а коли не Кудьяр, коли її, приміром, знайшов водій?

— Нічого особливого,— сказав рудий.— Ви ж знаєте, що не всякий зуміє скуштувати івасі, це не сардини!

— Не всякий зуміє...— глузливо повторив Гасін.— Але ж нам вони потрібні! Непогано було б, коли б ви загубили і всі п'ятнадцять коробок сардин... Ні, я просто не знаю, як далі з вами працювати! Ви неуважний, невитриманий, необережний. Коли ви кудись їдете, я не можу їсти, спати і, як видно, не без причин.

— Ви можете послати тоді когось іншого,— ображено зітхнув рудий.— Я не спав, не їв. Я чесно виконав ваше доручення. Що я вам не довів одної коробки... гм... ну, хоч би з івасями, це...

— Це гра природи, яка, очевидно, проти нас, правда?— уїдливо перебив його Гасін.— А по-моєму, не природа проти нас, а це нехлюйство, неточність, невміння орієнтуватися. Загубити... коробку! Та це просто злочин, це...

Рудий з шумом підвівся з крісла. Йому, очевидно, набридло, що начальник дає йому прочухана, як школяреві. Руденькі рідкі вусики нервово заворушились.

— Ну що ж, коли я такий поганий, я можу і не працювати,— плаксиво сказав він, натягаючи рукавицю.

Це, очевидно, справило певне враження. Гасін примирливо взяв його за плече і легенько посадив назад у крісло.

— Миколо! — мелодраматично сказав він.— Для чого ці сварки? Зараз, коли і мені і вам так нелегко працювати... Коли треба напружити все, щоб закінчити добре? Адже це не дрібниці, не забудьте: у нас попереду ще Біробіджанська станція. А ви псуєте всю справу.

— Ніби я навмисно! — заскиглив рудий і шумно висякався, начебто збирався заплакати.— Хіба я...

— Знаю, знаю,— махнув рукою Гасін.— Але дуже прикро. Давайте мерщій поглянемо на сардини, може, і тих нема... Не знизуйте плечима: самі винні...

Він підійшов до вікон і дбайливо поправив темні

штори, перевірів, чи замкнені двері. Тоді вийняв щось із шухляди.

Рудий відкрив чемодан. У ньому, покладені під білизою, заблищали звичайні консервні коробки. На етикетці в червоних хвилях гуляла блакитна рибка.

Виступав напис: «Sardines».

В руці Гасіна блиснув консервний ніжик. Він узяв першу коробку, оглянув її і вставив лезо в блискуче денце. Раптом у кімнаті погасло світло.

— От тобі і маеш! — сказав рудий. — Не до речі!

— Гм, — озвався Гасін. — А й справді не до речі!

Він замовк і задумано подивився у примерк вікна. Десь сердито завивала сирена.

— Це не до речі, — повторив він. — Катинський скоро приїде. Тепер аварії вже зовсім невчасні. Треба все зробити, щоб цього не було!

КРУГЛА ГОРА

(Із Ніниного щоденника)

19 квітня.

Добридень, мій друже щоденнику! Привітаємося з тобою в новому зшитку і на новому місці!

По-перше, мушу тобі розповісти, що зі мною за цей час трапилось чимало пригод і зараз я лежу в лікарні на Круглій горі.

Я ніколи не лежала в лікарні, і не можна сказати, щоб це було весело. Але нічого не вдієш, треба полежати, щоб кінчились усякі неприємності з ногою. Я її примудрилася звихнути, стрибаючи з літака.

Ну що ж, і в лікарні можна жити! Я така живуча, що вже призвичаїлась. Слово честі, і тут можна знайти чимало цікавого. Мене цікавлять і хворі, і сестри, і лікарі — особливо арсенал усяких блискучих штучок, якими орудують хірурги. У мене така вдача, що я завжди накидаюся на все нове. Мої очі, вуха, ніс і довгі руки завжди готові бачити, слухати, нюхати і обіймати все нове. На мене нападає часом така жадоба, що я б здається, проковтнула все, що бачу, — разом... Така я акула!

Лежачи, можна знайти собі силу цікавих занять. Можна мандрувати не тільки по Каракумах, а навіть

і міжпланетними шляхами, будь ласка! Можна в одну мить будувати всякі прилади й споруди. Можна й учитись, повторити цілі курси. І, нарешті,— розмовляти з своїм щоденником. Часу вистачить!

Отже розповідь по порядку.

Річ у тому, що мене разом з «Жучком» підібрали люди з експедиції з Круглої гори, яка досліджувала річище висохлої річки. Вони і завезли мене сюди, на Круглу гору, де будується велетенський алюмінієвий комбінат. Начальник експедиції — гідролог Кудьяр (симпатична людина!) і водій машини Мухтаров узяли до серця мою долю. Кажуть, я була непритомна і вся пашіла, з плямами на руках і ногах, з прикметами тропічної малярії. Хто я, звідки я, звичайно, ніхто не знав. Та Кудьяр дав мені ліки, надзвичайні ліки, які він привіз із Тибету. Від них я заснула, як мертва, і прокинулась тільки другого вечора на стоянці — ще далі від своїх. Між іншим, запевняють, що малярії в мене тепер уже ніколи не буде.

Спочатку я нічого не могла зрозуміти — де я, що зі мною? Був вечір. Привітно горіло вогнище, я лежала в кузові машини, на чомусь м'якому, зручно, як у ліжку. Повновидий молодий чоловік в окулярах, усміхаючись, підійшов до машини. Тоді ми заговорили і познайомились. Я дізналася, хто мої рятівники, вони — хто я. Звичайно, я дуже просила відвезти мене додому, бо дуже хвилювалася. Адже Алкадові я не залишила обіцяної записки. Уявляю, що тільки він міг подумати, коли не знайшов мене! А дядя Толя, а Ялинка! Зникла не тільки ВВЕС, тепер зникла і я!..

Виявилось, що до Круглої гори було вже ближче, ніж до нас. І тут через мене навіть посперечалися: оцей самий Кудьяр і другий начальник експедиції (кажуть, помічник головного інженера вітростанції), такий руденький, метушливий чоловік, дуже схожий на таргана. Кудьяр був не від того, щоб навіть повернутись назад і відвезти мене додому. Але «тарган» почав заперечувати: експедиція мусить повернутися вчасно, і, мовляв, взагалі не її справа «подавати швидку допомогу». Кудьяр обурився і сказав, що, на думку «таргана», взагалі треба було б «покинути дівча загинати в пісках». Суперечка закінчилась несподівано, бо Кудьяр дізнався, що

в мене дуже негаразд з ногою — я таки не могла й ступнути. Хірургічної лікарні ближче, ніж на Круглій горі, нічого було й шукати. Тому вирішили їхати, після коротенького відпочинку, все-таки до Круглої гори, а дяді Толі й Алкадові послати звідти негайні радіотелеграми.

Це мені розповів потім водій машини, який недолюбує отого рудого. А він таки досить несимпатичний. Всю дорогу він злостився на погані шляхи, на водія, на бурі, певно, і на мене. Коли ж мене поклали в лікарню, він того ж дня з'явився до мене, такий люб'язний. Запропонував послати радіограму, навіть приніс шоколаду. Шоколад був дуже смачний, але «тарган» ним моєї приязні не завоював. Пхе, він таки гидкий!

І як це він вирішив мені подарувати шоколад? Помоему, він великий скнара. На одній стоянці вийшла дуже смішна історія. Кудьяр хотів узяти на вечерю коробочку сардин, яких «тарган» віз повнісінький чемодан. А той аж затрусився і не дав жодної. Потім він загубив під час бурі якусь дрібничку і цілісіньку добу маринув нас на стоянці. Навіть схуд від досади. Тип!

Ой, уже стільки написала, а пишу про всякі дрібниці. А втім, мене дуже цікавлять не тільки нові речі, а й нові люди. От, наприклад, мій рятівник Кудьяр. Що за симпатична людина! Є такі люди, які мов випромінюють навколо себе тепло. От поглянеш, і тобі стає якось тепліше. Такий і Кудьяр. Він і зовні, як сонечко: кругленький, повновидий і ясний. Він заходив і сьогодні і залишив мені записку, щоб я приготувала дяді листа, а завтра сам зайде по нього. Сьогодні сестра його не пустила.

Що це за дурниця: «таргана» пустили, а його ні!.. Ой, ховаю щоденник! Іде сестра, а вона мені не дозволяє довго писати. Дивачка, вона не розуміє, що я тоді забуваю про біль у нозі.

21 квітня.

Тільки що був у мене товариш Кудьяр. Він приходив по мій лист і довго розмовляв зі мною про все. Після цієї розмови я вирішила листа не посилати. Доведеться до нього дещо додати. Мені спало на думку багато всяких, може неймовірних, а може й правильних планів.

І в голові ціле заворушення. Я ніяк не можу заспокоїтись. Такий уже сьогодні день!

Вночі я погано спала. Моїй сусідці по палаті, маленькій Каті, вчора міняли на нозі гіпс, і вночі вона стогнала й кликала маму. Мені теж стало сумно і схотілось побачити дядю Толю, Ялинку. Потім згадала, що багато часу вже не вчусь і порушила своє слово. А там згадався Алкад, і так стало сумно-сумно, хоч кричи. Щоб забути про все, все, я почала думати про винаходи. Я згадала про ВВЕС і почала міркувати, чим би можна було відігнати нахабні смерчі. Тут я пригадала одну метеорологічну книжку, де писалося про боротьбу з градом вибухами й ракетами, і ледве не підстригнула на ліжку. Адже, по-моєму, і смерч можна добре розстріляти ракетами! Тоді я вже ніяк не могла заснути... Сьогодні я про це написала дяді Толі в листі.

Але зараз не це мене хвилює. Ні, я ніяк не можу повірити, невже людина, культурна людина, яка багато вчилася, здатна на крадіжку, та ще й яку! Украсти навіть не річ, не гроші, а чужу думку, чужий винахід!

Коли я сюди приїхала, я ще не знала, хто конструктор потужної вітростанції Круглої гори. Правда, ім'я Гасіна було мені чомусь знайоме, але я не звернула на це особливої уваги.

Не дуже я могла роздивитись вітростанцію і коли ми підїхали до Круглої гори... Це було в сутінках. Вітродвигун впливав над громадами круглих розкопаних схилів будов, машин, як велетенський маяк. Спалахували вогні. На висоті 200 метрів купалися в них велетенські вітряні колеса. Шлях подерся вгору поміж уламками скель. Вітряк то ховався від наших очей, бо його затуляли брили, то визирав все ближче й ближче. Нарешті, він зник зовсім, бо ми приїхали. Але й тоді мене вразило щось знайоме в конструкції. І я згадала, де бачила я цей трикутник — цю раму з трьома вітроколесами, насаджену на стрімкий шпиль. Вітродвигун, дуже подібний до цього, я бачила якось на паперах дяді Толі, ще й почала тоді розпитувати про нього. Дядя сказав, що це невдалий проект і про нього не варто навіть і говорити.

Я вирішила тепер про все розпитати. Спробую коротенько описати, що це за вітросилова станція. Про це

мені докладно розповів Кудьяр. Навіть накреслив схему. Я обов'язково відішлю її дяді.

На високій башті, 200 метрів висотою, у формі порожнистого циліндра, вгорі укріплено трикутну раму з вітроколесами. Колеса мають по три лопаті, такі величезні, що коли б одну з них притулити до стіни шести-поверхового будинку, вона дістала б дах.

Башта впирається в фундамент «шарнірно», тобто низ її обертається у величезному сталевому циліндрі, наповненому особливим густим мастилом. Така п'ята, по-моєму, була і в твоєму проекті, Толю... певно, була! Звичайно, башта легко гойдається. Її підтримують розтяжки із сталевих тросів, прикріплені до залізного кільця — «комірчика», в який одягнута башта посередині.

Унизу в башті — величезний машинний зал. У ньому прокладені рейки з електровозами. Коли вітер міняє напрям, в електровози автоматично вмикається струм, і вони повертають всю башту за вітром.

Угорі кожне вітрокoleso має будиночки — обгічні kabіни, де містяться електрогенератори та система регуляції. Адже число обертів вітроколеса треба вирівняти в швидкий і рівномірний біг колеса електрогенератора.

Щоб запасати енергію, тут уже кінчають будувати водосховище на 80 мільйонів відер води, яку мали подавати електричними насосами. Але води й досі нема! Її почали проводити з Каспію, та й загаялись. Та це все одно не забезпечило б Круглу гору водою для пиття. А з нею — ой, як скрутно! Кудьяр, молодий гідролог, уже кілька місяців тому подав проект використання підземного озера, яке, за деякими даними, мусить існувати тут, у пісках, десь під великим висохлим річищем. Тільки озеро те чомусь не знаходиться. Кудьяр у розпачі — вийшло, що проект він зробив на... казці! А втім, він упертий. Збирається домогтися ще нової експедиції...

Цікаво, що скаже про все це Толя, коли приїде? А він приїде, приїде обов'язково, я ж йому написала. Він привезе... лист від Алкада.

Я тобі скажу потихеньку, мій щоденнику, що дуже, дуже скучаю за Алкадом. Я так турбуюся, що з ним. Чи не заблукав він, бува, в пустелі? Сам-один, без води, без їжі? Я не можу ні їсти, ні спати, а сестра — така дивачка! — пропонує бром.

ПІДНІЖЖЯ БАШТИ

— Так ти хотіла втекти від мене, мандрівнице! Ти як колобок: і від діда втекла, і від тітки втекла, і від дяді втекла!..

Ніна розчулено поцілувала дядину щоку:

— Не кажи так!.. Ти знаєш, я від тебе не втекла б нікуди! Я тікала якраз до тебе!..

— ...І покотилась, як колобок, аж на Круглу гору! Теж мандрівниця! Головне: як лапка? Болить?

Анатолій Сергійович обережно торкнувся Ніниної забинтованої ноги.

— Через три дні, сказав лікар, я вже ходитиму. Не турбуйся.

— «Не турбуйся», легко сказати! А уяви собі, що я передумав, коли ви зникли! А рідні Алкада? Його мама зовсім цієвіла. Я певен, що, звичайно, ти була ініціатором цієї справи. До речі, ось тобі від Алкада лист... Він зіпсував принаймні корзину паперу, поки написав цей, найдовший!..

Ніна покинула цукерку, яку збиралася розкусити, і швиденько розірвала конверт. Нетерпляче розгорнула аркуш і здивовано знизала плечима. Тоді, ображена, сердита, відвернувшись до стінки, перебираючи руками кінчик ковдри.

— Що таке? — спитав Анатолій Сергійович. — Він тебе чим-небудь образив, Алкад? Не може бути.

— На, поглянь, що він мені прислав! — простягла Ніна Катинському листа.

Той подивився на довгий списаний з одного боку аркуш паперу і розкотисто зареготав:

— Ха-ха-ха!.. Коли я прийшов по лист, на столі лежав розпочатий — певно, п'ятдесятый аркуш. Хлопець розгубився і вихопив з корзинки, як йому здавалось, свій попередній лист. Та замість нього він, мабуть, витяг цей мій розрахунок запасного троса, який я допіру вкинув у корзину. Отака трагедія!

— Трагедія! — пробурмотіла Ніна. — Як можна бути таким дурнем, щоб не бачити паперу, який вкладаєш у конверт!

— Це ти йому запаморочила голову, вітрогонко! — сказав Катинський, розкручуючи на пальці чорний курчик Ніниного волосся.

Ніна сховала голову під рукав його куртки і хитро сказала:

— А ти надушений... духами Ялинки. Конвалією?

— Таке вигидаєш! — зніяковів Катинський і густо почервонів.

— Ні, правда, — засміялась Ніна і зразу ж дружньо змінила розмову. — Що ж збирався мені написати Алкад?

— О, ти ж і не знаєш про таку подію: Алкад повернувся по тебе з аулу на автомашині. Шукаючи тебе, він знайшов величезне підземне озеро, про існування якого колись склалися легенди, і назвав його «Озером Ніни»!

— Не може бути! — скрикнула вражена Ніна. — Про це треба сказати Кудьярові. Ти знаєш, хто це? Це той самий інженер-гідролог, який мене знайшов. Вони ж обдивлялись річище, щоб знайти воду для гідроаккумуляції, знаєш?

— І не знайшли цього підземного багатства...

— Не знайшли. Я гадаю, навряд чи й можна було знайти, коли «тарган» гнав експедицію, як на пожежу. Гасін сказав, що треба повернутись якнайшвидше. Гасін сказав, щоб не затримувались...

— Нічого не розумію. Який «тарган»?

— Ах, — засміялась Ніна. — Ти не знаєш! Це я так назвала Шиманського, помічника Гасіна, — такий гидкий! Він двічі навідував мене і хотів, очевидно, якнайшвидше відправити мене звідси, а лікар не дозволив. Мабуть, у дорозі я йому дуже надокучила. Ще й шоколад приносив! Уявляю, як йому було боляче, коли я їла шоколад. Він же такий скнара — пожалів нам коробки сардинок... або івасів...

— Сардинок? Івасів? — раптом озирючись на малу Нінину сусідку, тихо перепитав Катинський. — Яких сардинок?

Сміючись, Ніна розповіла історію з сардинками.

— А які були коробки? — знов так само тихо запитав Катинський. — Блакитна рибка на червоних хвилях, правда?

— Чому ти так думаєш? — здивувалась Ніна.

— Це, може, було на стоянці недалеко від колодязя? Далі? Там ще недалечко — куші саксаулу. А біля колодязя стовп і на ньому напис: «Привіт мандрівни-

кам»... Це написали, кажуть, московські комсомольці, коли вперше їхали автомашинами на Круглу гору.

— Так і є, — сказала Ніна. — Але звідки ти знаєш?

— Ми відпочивали, очевидно, в тих місцях, де стояли й ви. І випадково, розчищаючи місце для вогнища, у піску й смітті я знайшов таку консервну коробку.

— Ні, то, мабуть, не його, — перебила Ніна. — Щоб такий скнара і загубив! А може, то він її потім розшукував? От смішно!

Ввійшла сестра і ввічливо попросила кінчати побачення, бо незабаром мав бути лікарський обхід.

Анатолій Сергійович підвівся з стільця і поцілував Ніну. Вона прошепотіла йому на вухо гаємниче:

— Ти йдеш до нього? Сьогодні? Що ж ти думаєш йому сказати?

— Я ще нічого не знаю, Нінок, — відповів Катинський. — Потім тобі все розповім. Розповім багато! А ти видужуй швидше! Сумно тобі, бідненькій?

— Іди, іди! — сказала Ніна. — Про мене не турбуйся! У нас цукерки — раз, ракети — два, нарешті Кудьяр приніс книжку. Ми з Катею читатимемо і їстимемо цукерки. Правда?

І вона кивнула на свою мовчазну сусідку, що читала книгу. Широка усмішка тої доводила, що Ніна встигла і в лікарні знайти собі добрих друзів.

Катинський вийшов.

Новенький блискучий автомобіль стояв біля воріт лікарні, і шофер, вагаючись, оглянув маленьку поштать Катинського.

— Ви товариш Катинський?

— Я... А що таке? — перепитав інженер.

— Товариш Гасін прислав по вас.

Знизавши плечима, Анатолій Сергійович сів у машину. Яка ввічливість!.. І як швидко дізнався Гасін про його приїзд! Цікаво, що скаже він сьогодні, що може сказати, за виразом Ніни...

Шлях зазміївся вгору. Глина, багата на алюміній, гіпс і коштовний рожевий камінь — шпінель, була тут всюди. Десь пролунав вибух — рвали динамітом надра гори. Ось промайнув головний рудник. Блиснули вікна новеньких цехів алюмінійового заводу. Далі їжився цілий ліс будов — це росло робітниче селище. На вході в пустелю будувався величезний форпост індустрії.

Випереджали автомашини і, тяжко ступаючи, пройшли екскаватори. І зовсім близько раптом виріс полігон вітростанції — на висоті 1200 метрів над рівнем моря.

Як віє вітер! Що вище, то він ставав буйніший, лютиший. Він свистів уже, як навіжений, і шарпав прапорець на машині.

А як же було там, угорі, на двохсотметровій башті? Там вітер гуляв з ураганною швидкістю!

Катинський подивився на силует велетенського вітродвигуна. Вгорі ширяли над переплетенням рами три вітроколеса. Четверте розпласталось нижче, неначе готовий знизитися птах. Але ж замість мережаної й легкої башти, задуманої колись Катинським, тут підводилась незграбна й важка труба. Це було чужорідною плямою на високохудожній картині, фальшиво зіграною фразою в прекрасній симфонії. Уже зовні проект його був безжально знівечений. А всередині?..

Катинському стало так боляче, що на хвилину він заплющив очі. Машина м'яко спинилась перед ворітьми вітростанції. Звідси йшов підземний тунель у зал головного керування. Тут ще панував хаос незакінченого будівництва — всі допоміжні будівлі за планом мали піти під землю, ховаючись від дощульного вітру.

— Що, красива? — сказав шофер. — Але скільки грошей з'їла! Чимало вже коштує нам оцей вітер, та не тільки грошей, а навіть і людей!

— Як? — скрикнув Катинський. — І людей?..

— Так, і людей... Хіба приїжджий товариш не чув про недавню катастрофу? Обвалилась частина тунелю... Шість чоловік загинуло, шестеро було поранених. Виконроб був відданий до суду, здається, його заслали, але тих уже не повернути...

— Мені треба знати все це докладно. Хто може розповісти про це?

Кусаючи губи, Катинський витяг олівець і записав прізвища.

Ходжаєва... Мати загиблого монтера. Юренко, працює на руднику біс, чоловік бетонниці Мані, тієї, що лежить тепер нерухомою. Мамбет — у цього задавило молоду дружину. У неї залишилось ще двійко дітей, близнята — хлопчик і дівчинка.

Олівець спинився.

Це була несподіванка — цей жахливий рахунок. Може, це збіг, і «він» був абсолютно непричетний до цього? Але чорна башта стала ще непривітнішою й чужою. Тільки сріблясті орли тріпотіли над нею — орли-вітроколеса з велетенськими крилами.

Катинський подякував шоферові і спустився сходами вниз.

— Товариш старший інженер чекає вас у своєму кабінеті, — сказав вартовий, переглянувши документи. Двері відчинились.

ГАСІН

— Нарешті ми зустрілися!

Погляд Гасіна був цілком одвертий. Здавалось, він тільки й чекав цього побачення. Що завгодно сподівався побачити на цьому обличчі Катинський, а тільки не таку привітну й спокійну усмішку.

Гасін мало змінився відтоді, як Катинський бачив його востаннє. Тільки у пригладжене блискуче волосся (так рано) вплелась сивина, обличчя покреслили десятки зморшок, зім'яли його, зробили неохайним, негарним.

— Вам дивно, що я дивлюсь вам в очі, — розпочав він. — Правда? Ви думаєте, як, мовляв, такий нахаба сміє мене так зустрічати? Розумію... Інакше і не могло бути! Але я хочу, щоб ви вислухали мене.

— Я вас слухаю, — сказав Анатолій Сергійович, сідаючи на стілець.

— Дякую, — сказав зворушено Гасін і вже цілком спокійно уместився в кріслі. — Ви вже, певно, знаєте, що я був у засланні. Там я зрозумів дещо. Як тяжко визнавати себе винним, переживати щире каяття! Я був би ладний виточити до останньої краплі свою кров, щоб спокутувати провини і повернути довір'я нашої прекрасної Батьківщини.

— І ви не знайшли нічого іншого, як украсти чужу роботу... — несподівано вставив Анатолій Сергійович.

— Ви погодилися мене вислухати, — сумно відповів Гасін. — Дайте закінчити і тоді судіть мене... добре?

Анатолій Сергійович втомлено заплющив очі. Гарзд, поки що він мовчатиме.... Адже він був готовий уже

давно проковтнути цю гірку, як полин, розмову з Гасінім. І він обіцяв Гордієві Семеновичу зберігати найбільшу витримку...

— Так, ви не вірите, хоч ви й не маєте ніякого права не вірити моїй розповіді,— поважно продовжував Гасін.— Адже ви не були там, не знали тих тяжких ночей, коли я переоцінював усю свою роботу, відшукував у своєму житті нові й нові провини!.. На другий рік заслання я виклопотав собі дозвіл знов розпочати наукову роботу. Я написав у Москву дружині і просив переслати мені мій творчий портфель — незакінчені задуми, проекти тощо.

Я взявся до роботи, думка була зробити щось цінне, чимсь загладити свої колишні помилки. І от поміж моїми паперами, які, до речі, були прислані в цілковитому безладді, я знайшов кілька копій проектів, що надійшли колись до мене на розгляд. Між ними був і забракований ваш. Яюсь я зацікавився цим вашим наземним велетнем. І тоді зрозумів, що, занадто впевнений у собі, я був неуважний до вас, справжнього, талановитого радянського винахідника.

«Ну, а далі,— тоскно подумав Катинський,— що він може сказати далі?»

— Я взявся вивчати вдруге вашу конструкцію. Зробив підрахунки і визнав, що колись помилився. З деякими змінами це міг би бути цінний витвір. Я тоді написав вам листа. Ви не відповіли, бо вже виїхали з М. Тоді я звернувся з листом до товаришів, питаючи, що з вами... Мені спочатку написали, що ви зовсім покинули працювати у вітротехніці і поїхали десь учителювати. Пізніше відповіли навіть таке, що ви померли.

— Чудесно! — не витримав Анатолій Сергійович. — Хто ж це мене поховав?

— Це написав інженер Носін, до якого я звернувся. Коли не вірите, ось вам ці листи...

Він протяг Катинському пачку паперів. Анатолій Сергійович поглянув на них одним оком і зразу ж відклав геть.

— Ви не хочете вірити, чи ви думаете, що легко було здалека дізнаватись про будь-що? Мені, забутому всіма?

— Але не вашими друзями,— спокійно заперечив Катинський.

Погляд співбесідника раптом метнувся вбік. Так від влучного удару котиться в лузу більярдна куля. «Знов не витримав!» — вилаяв себе Анатолій Сергійович і пообіцяв собі, хоч би там що, мовчати.

— Ех, Анатолію Сергійовичу, хіба так можна? — з глибоким сумом сказав Гасін.— Ви трошки знали мене колись і невже думаете, що я така вже підла людина? Ні, я без останку покінчив з усіма своїми зв'язками, в які вплутався тільки через молоду недосвідченість... Але ви перебили мене. Так от, дізнавшись, що вас нема на світі, я зважився, хоч би в знак пошани до вас, талановитого колеги, перед яким я таки завинив, попрацювати над вашим проектом. І от я домігся його виправлення і втілення ціною невтомної праці й енергії. Коли ж я дізнався (це зовсім недавно!), що ви живі й здорові, я відразу вирішив їхати до вас. Це вам може підтвердити хоч би мій помічник, інженер Шиманський.

— Ах, Шиманський! — ввічливо перепинив Катинський.— Знаю... Це той, що підбрав мою дівчинку?

— Саме він. Признаюсь, я дуже хвилювався,— продовжував Гасін,— як ми з вами зустрінемось. Я знав, що ви можете подумати. Справді, без дозволу використати й переробити чужий проект! Але я широко вважав вас за мерця.

Гасін замовк, красномовно зітхнув і запалив цигарку...

— Ну? — скромно запитав Анатолій Сергійович.— Що ж, по-вашому, мені тепер робити?

— Цілком ясно, — заметушився Гасін, — цілком... ясно. Я взагалі збирався передати комусь іншому дальші допоміжні роботи на вітростанції. Мене запрошено на роботу до Біробіджана. Станція працює непогано. Маленькі неполадки — це дурниці! То в газеті зняли глас якись невігласи... Ясно,— Гасін на мить замовк,— я подам про все це заяву до «Вітроенергії». Я навіть приготував її! Звичайно, я поверну вам дві третини... одержаного.

Тут він зупинився: йому зовсім не сподобався вираз очей Анатолія Сергійовича: здавалося, так дивляться на людину, якій збираються дати доброго ляпаса. Та в ту ж мить Катинський погас і промовив втомлено:

— Все це потім... Спочатку я хотів хоч би оглянути станцію!

— О, це цілком ясно, зараз прийде Шиманський і покаже все до найдрібніших деталей.— Гасін сподівається, що він таки непогано виконав його задум.

Він шумно зітхнув і підвівся з місця, щоб узяти трубку телефону. І раптом швидко обернувся, ніби щось його дуже вразило. Тимчасом це було таке невинне, хоч і недоречне запитання:

— А ви, певно, дуже любите сардини? — сказав Катинський, недбало хитнувши головою в бік етажерки, де під книжками стояло кілька коробок з-під сардин.

— Це не сардини,— ніяково сказав Гасін.— Це зразки руд!

І похапливо, швидше, ніж можна було сподіватися від його поважної, прямої постаті, нагнувся до коробок. У чистенькій бляшанці з блакитною рибою на червоній наклеїці справді блиснули зразки різних руд...

— Хочете подивитись, це наші багатства!.. О, в нас багата гора!

Катинський взяв у руку одну з коробочок: алюмінієві боксити, рожевий шпінель і навіть холодна матова платина... Кругла гора розкривала свої багатства... А Гасін?

Скільки сил потрібно, щоб витримати цю розмову!.. Все, що говорив Гасін, мало вигляд правдоподібності... Щоб засвідчити сказане, пропонувались факти, листи, довідки. Коли це все брехня, тоді навіщо ж ця готовність — визнати автора проекту, відкрити йому гостинно всі двері?.. Але ні, він не вірив, не міг вірити! Не тільки деякі факти, а й те підсвідоме інтуїтивне вміння розпізнавати людей, яке рідко коли зраджувало Катинського, підказувало йому, що перед ним — ворог. Та його ще не можна було взяти.

Ще не все було з'ясоване, не все перевірене. Тому треба було стримати себе, на все пристати... Треба зціпити уста і глибоко сховати обурення. Більше витримки, як завжди радить Гордій! Більше витримки...

...Ввійшов Шиманський, жвавий, радісний, аж наче захоплений перспективою зустріти творця ВВЕС... О, він дуже радий нарешті побачити товариша Катинського! Ніна — це його приймачка?.. Бідне дівча, з ним трапилось стільки прикростей...

Ідучи з «тарганом» по тунелю — до залу станції, Катинський спостерігав ходу, рухи, усмішку цього незна-

йомого руденького чоловіка. Здавалось, його поведінка могла справдити чи відкинути раптову підозру. Ця підозра несподівано стурбувала Катинського після сьогоднішньої розмови з Ніною, невиразна, що мучила його, як гостра колючка... Невже і цей — ворог... Почуття огиди охопило інженера. Веселий голос «таргана» в стінах тунелю будив у вухах зойки тих, що загинули тут, можливо, з його «легкої» руки...

Нарешті вони зайшли до ліфтерної (п'яту вирішили оглянути завтра), і ліфт поніс їх угору в залізобетонній башті.

Тонни металу були викинуті даремно. Що це? Недосвідченість, неохайність? Е, ні! Це було не тільки марнотратство. Головне, — це вже добре розумів Катинський, — було те, що така башта почасти псувала проект. Її форма знижувала потужність вітродвигуна. Вітер, оббігаючи башту, доходячи до верху, притомлений, набагато зменшував свою швидкість. Прекрасний витвір був спотворений вже й цією деталлю, а скільки було, певно, інших!

Вони вийшли з ліфта і ступили на переплетення величезної рами. Тут треба було багато вміння, щоб вільно ходити в поривах вітру.

Шиманський ввічливо запропонував Катинському «санчата», бо небезпечно було ходити по рамі. Це була просто ремінна петля з маленькими «возиками», які щільно одягались на поруччя проходу. Петля не давала людині впасти ні вперед, ні назад, «возики» ж під час руху вільно бігли по гладеньких поруччях, мов по рейках. Але Катинський від «санчат» відмовився і рушив уперед.

Шиманський зацікавлено стежив за ним. Та це невелике, але міцно збудоване тіло почувало себе як дома під шаленими поривами вітру.

Легко, без зусиль Анатолій Сергійович простував до кабіни першого вітроколеса. Вона колихалась перед ним у повітрі, кругла, обтічна, як глісер серед бурхливого моря. Катинський глянув униз зі сходів цієї велетенської рами, розіп'ятої в повітрі. Зовсім близько проходила хмарка, біла, прозора й легка... А внизу, в сонячній димці, в розритих скелях, народжувалось індустріальне місто. Воно наступало на жовто-сірий простір піщаного моря, воно мало засвітити тисячами сліпучих очей — у пі-

щані дюни, в провалля, в нори шакалів... Але хтось мізерний, як порошок, очевидно, намірився спотворити цей грандіозний пейзаж.

Ненавість охоплювала Катинського. Вона наростала все сильніше, все буйніше, вирувала, як повітряний ураган. Вони, ці виродки, мусили відповісти за все!.. За спотворені крила вітряків, за нечувану брехню, що ганьбила ім'я людини, за сиве волосся матері вбитого монтера, за слюзи маленьких близнят, що ніколи не побачать своєї мами...

— Ви впадете, коли будете так замр'юватись,— ввічливо сказав Шиманський.

— Ні, я не впаду,— через силу, до болю стискуючи поруччя, відповів Катинський.— Я не впаду!

ЗВИЧАЙНИЙ ЛИСТ

Звичайний лист, адресований невідомо кому. Жовтуватий лінований папір, гарної якості, схожий на пергамент.

«Шановний! — писав хтось.— При нагоді посилаємо Вам привіт і маленький подарунок: п'ятнадцять коробок сардин. У вас там, певно, ще не вистачає електрики, тому ми додаємо акумулятор для Вашого любимого радіо. Бувайте здорові! Листа вирішили Вам теж послати в коробці з івасями... Правда оригінально? Цілую.

Ваша Мара».

Засіб пересилання справді оригінальний. Цього листа знайшов Анатолій Сергійович у консервній коробці з блакитною рибкою в червоних хвилях на етикетці. Його увагу притягла тоді надто мала вага загубленої кимсь коробки. Підозра — як хвороба. Вона одмінює погляди на звичайні речі. І Катинському здається, що звичайні рядки заховують в собі інший зміст. Більше того, йому здається, що порожні місця між рядками повні невидних слів. Він вишукує в пам'яті різні засоби читати такі таємничі листи. Всякі хімічні речовини, які він сьогодні дістав, мають оголити цей захований текст. Але ніщо не впливає... Маска не знімається.

Катинський сердито відкладає папір. Це наївно було думати, що теперішній ворог міг користуватись нескладними прийомами своїх предків. А може, це вже

нерви? Зайва підозрілість? І це собі звичайний лист. Подарунок з якогось консервного заводу або якийсь жарт.

Ніна, що з цікавістю спостерігала дядині хімічні спроби, занепокоєно поглянула на його спохмурніле обличчя.

— А ти пробував нагріти? Знаєш, ми самі колись писали на папері цибулею і коли підігрівали, виступали жовті літери.

— Пробував... А ти знову встала з ліжка?.. Пробував... Це зовсім просто. Вони могли застосувати тільки щось складніше. У листі є фраза: «У вас там, певно, ще не вистачає електрики, тому ми додаємо акумулятор для вашого любимого радіо». От я й вирішив було, що «ключ» для листа треба шукати в звичайному акумуляторі. Як? Я взяв той розчин, що беруть для акумулятора, — звичайну сульфатну кислоту. Хімічної реакції не вийшло. Можливо, що я помиляюсь. Але ж це не звичайний папір, це вже ясно. Найкраще буде — одвезти цю штуку до НКВС. Я це і зроблю... сьогодні ввечері.

Він відклав мокрого листа на підвіконня і глянув на годинника.

— Зараз по мене приїдуть.

— Ти знов на вігостанцію?

— Сьогодні оглядатиму систему регуляції. Обіцяв висновки начальникові будівництва. Мені чомусь здається, що безсильність станції залежить і від того, що зіпсовано такий скромний прилад, як відцентровий регулятор. Треба вивчити кожну дрібницю!

Ніна потерлась підборіддям об плече Катинського:

— Візьми мене з собою хоч сьогодні, добре?

— Ні,— похитав головою Катинський.— Я тебе візьму колись, потім. Коли зовсім одужаєш...

— Ну от,— посмутніла Ніна.— Я вже видужала! Ти вважаєш мене за маленьку, ти гадаєш, що я можу комусь щось базікати, принаймні... за сардинки.

— Ні, ні, не те. Але поки що не треба! Ти можеш добре сьогодні попрацювати. Кудьяр дістав книжки?

— О,— засміялась Ніна,— він за моє підземне озеро тепер готовий подарувати мені все на світі! Знаєш, він завтра ж поїде до нього.

— Так,— мрійно сказав Катинський.— Через мертву пустелю до підніжжя Круглої гори приємо канал.

А тут, біля гори, величезне водоймище буде нашою надійною акумуляцією. Вода! Багато прекрасної прісної води... туди стікають усі весняні води. Уявляєш, чим стануть піски через кілька років?

Засурмила машина, Анатолій Сергійович попрощався з Ніною, щоб на цілий день забратись у вітростанцію.

Зітхнувши, Ніна подивилась услід машині і взялася за книжки.

От буде здивований Алкад, коли вона приїде! Адже такі речі, як, наприклад, анатомію, вона скінчила і може навіть здавати хоч зараз. Спробував би він повчитись у таких умовах! Щоправда, вона вже одужала, ходить. Тут, в маленькому будиночку інженерів, де вони з дядею тимчасово оселились, затишно й тихо. Можна цілі дні сидіти над книжками. Але це нелегко — так сидіти над підручниками, коли кожний день несе якусь несподіванку, коли тепер от дядя все більше переконується, що шпиль чудесної гори — в руках пройдисвітів.

Ніна задумалась, потім взяла в руки підручник хімії. Але навчання щось не виходило. Формули нагадали їй про невдалі хімічні спроби дяді з таємничим листом. Вона подивилась збоку на папірець, що лежав на підвіконні, потім, вражена, схопила в руки. Він уже висох від розчину, але змінив колір, потемнів, а написане чорнилом зовсім зникло. Ніна, хвилюючись, побачила, що й після закінчення Толиних вправ реакція повільно продовжується, що на папері потроху починають проступати якісь руді неясні літери. Подекуди вони зникали, але можна було розібрати. Ніна напружувала зір. Як же Толя так поспішив? Літери ставали виразніші, зливалися в слова... Слова раптом стали важкими, пекучими. Здавалось, що в кімнаті стало нестерпно душно... Кров прилила до голови.

Що це? Невже це пишеться про вітроелектростанцію? І далі про... її дядю Толю?

...«Передаючи в п'ятнадцяти коробках обіцяну Вам золоту валюту, ми гадаємо, що цього вистачить на розплату в усіх справах, навіть у тунельній. Одночасно повторюємо наші інструкції, передані усно через М. Закінчувати все для від'їзду в Біробіджан. Цей невдаха-винахідник своїм іменем мусить заплатити за всі неполадки Круглогорської. Але не тільки іменем, бо, як ми вже говорили, він і сам, безумовно, мусить зникнути.

Адже бувають випадки, хоч би й необережні кроки по сходах башти, коли вітер занадто бурхливий... Так, як ви і проектували. Перед зникненням К. доцільно б покінчити і з станцією...»

Ніна не дочитала, в очах потемніло.

— Толінько!..— скрикнула вона, немов той міг почути її зойк перестороги.

Ніхто не відповів їй, тільки вітер грюкнув віконницею. Він таки розгулявся сьогодні, цей вітер!

Безпорадно Ніна глянула на годинник. Минуло двадцять хвилин, як Катинський виїхав на станцію. Мине ще хвилин п'ятнадцять, і він увійде в жерло похмурої башти, зійде вгору мережаними сходами, де на кожному кроці йому загрожує небезпека.

Ой, як тісно стало в хаті! Немов стіни зсунулися з усіх боків і не стало чим дихати! Дівчина, трохи шкандибаючи, вибігла на ганок. Вітер надув парусом її плаття. Починалась чи гроза, чи буря. День, накритий крилами хмар, ставав схожий на пізній вечір. Перекопаний схил над краєм селища темнів похмурим промаддям.

Ніна вибігла на шлях. Назустріч з ближнього рудника пройшла група робітників. Промчала важка вантажна машина.

Ніна затремтіла... Чого ж вона стоїть і думає? Треба негайно попередити дядю. Але як? Побігти? Так, з ослабленою ногою, вона не встигне. Кинутись до перших зустрічних і кричати, що готується мерзенний злочин? Але дядя ж просив її поки що нікому не розповідати. Нічого нікому про всі підозри! Адже треба до кінця розмотати нитку злочинів!

А час минав. Ніна вибігла і твердо стала посеред шляху, піднісши вгору руку. Щоб там не було, вона зупинить тут першу машину і проїде з нею на станцію! Їй пощастило: новеньке швидке авто вилетіло з-за повороту і плавно помчало на неї. Вона крикнула, замахала рукою. Машина затримала хід, але зразу ж різко шарпонулася вбік і, зачепивши Ніну крилом, помчала своєю дорогою. На хвилину Ніні здалося, що у віконечку промайнуло обличчя «таргана». Обурена, вона обтрусилася порохом з розірваного плаття. Стривайте, вона дожене їх, певно, дожене!

Знову почувся гудок. Це був вантажний автомобіль;

сопучи, він ліз між розкопаними брилами... Ах, як нестерпно повільно повзе він по шляху! Ніна знов стала на дорозі, підвівши обидві руки. Ні, вона не пустить цього — хай хоч розчавить її своїми колесами!

Але авто спинилось. Що таке? Чого хоче дівчина? Обвітрене обличчя шофера стурбовано оглянуло тоненьку постать. Так, їй треба якнайшвидше дістатись на вітростанцію, бо з її татом може трапитись велике нещастя...

— Яке ж нещастя?

О, вона не може зараз сказати, вона скаже потім, але ленінське слово, це серйозно, їй треба їхати якомога швидше...

— Добре! Лізь! Домчимо вмить!

Ніна, зрадівши, сіла в машину. Заревів мотор, і вони подерлися вгору. Стареньке вантажне авто закректало, застогнало і взяло такий швидкий хід, якого не можна було й сподіватись від його незграбної зовнішності. Гора розмотувалась спіраллю, як катушка, під його енергійним натиском. Швидше, швидше!..

Ніна зціпила зуби і примушувала себе заспокоїтись. Може, вона встигне. Тимчасом вітер ставав сильніший, грізніший. Він віяв назустріч з такою силою, що, здавалось, загрожував покидати геть усіх, хто завзято дерся вгору.

— Буде буря,— сказав шофер,— велика буря!..

Небо поснувалося клоччям хмар. Вони лізли жовто-сірими драконами, обвиваючи своїми хвостами башту вітроелектростанції. Ось зовсім близько вона вже зачорніла перед ними. Машина в'їхала між бараки робітників, що будували «вітрометр». І раптом збоку, біля одного з будиночків, на горбку Ніна побачила знайому автомашину, ту саму, що допіру відвезла дядю Толю назустріч... може, смерті.

Гарячими руками Ніна вчепилася в руку шофера:

— На хвилину зупиніться!

Вона швидко зіскочила з однієї машини і побігла до іншої. В ній сидів той самий шофер, що не раз уже відвозив дядю до Гасіна.

— Де дядя?..— ледве дихаючи, запитала вона.— Там?..

— Анатолій Сергійович? — здивовано поглянув шо-

фер на її маленьку стривожену постать і кивнув головою на будиночок.

...Дядя там. Заїхав на хвилину. Коли їй треба його бачити, можна зайти туди, але товариш Катинський хотів би, щоб ніхто про це не знав. Вона розуміє?

Кам'яна гора звалилася з Ніниного серця. Дядя тут. Живий і цілий. Легко зітхнувши, вона побігла до машини і подякувала незнайомим, що її підвезли. Тоді вже поспішила до будиночка. Різкий порив вітру ледве не збив її з ніг... Але вона встояла і встигла вхопитись за ручку дверей... Милий вітер! Тепер він здавався вже не загрозливим, навіть привітним...

І раптом сумнів стиснув їй серце. А може, це брехня? Цей шофер, хоч Катинський завжди з ним багато розмовляв і, здається, порозумівся, може, він... теж з «ними»? І, може, він навмисне завіз дядю Толю на цю непривітну скелю?

Ноги підкосились у Ніни. В розпачі вона рвонула двері. У ніс гостро вдарив запах ліків. У півтемній кімнаті вона побачила ліжко, на ньому щось безформне й неясне, а на стільці — Катинського.

— Толенько!

Вона кинулась до дяді і сховала голову в нього на грудях, все ще переживаючи тривогу, хвилювання.

— Що сталося?

Анатолій Сергійович взяв руками розпатлану голівку і заглянув у вічі. Покосившись на мовчазне ліжко, Ніна зашепотіла дяді про лист, про все, що ховалося між його рядками.

— Так ось як?

Закусивши губу, Анатолій Сергійович замовк. Навіть рука, як нежива, сповзла з Ніниного волосся, Ніна міцно стиснула її.

Тоді у відповідь на співчуття Анатолій Сергійович міцно поцілував племінницю і підштовхнув її злегка до ліжка.

— Це моя донька-приймачка, Ніночка,— сказав він комусь.— Вона тільки що привезла мені відомості про їхні нові, на щастя, нездійснені злочини.

Ніна глянула на ліжко і побачила на білій подушці таке ж біле обличчя жінки. Але що це було за обличчя! Очі горіли на ньому — величезні, повні страждання, вони

могли б, певно, спопелити промінням тієї надлюдської туги, яку випромінювали. Мука, гнів і біль — ось чим палали ці вкрай змучені, страшні очі.

— Підійди сюди, дитинко, не бійся. Це «вони» зробили таке зо мною!

Ніна підійшла до ліжка і простягла руку, але руки невідомої були нерухомі.

— Я не можу потиснути тобі руку, — сказала жінка. — Але я б хотіла навчити тебе ненавидіти...

— Це бетонщиця Маня, — стиха сказав Катинський.

Бетонщиця Маня! Та, що її скалічило, коли сталася катастрофа в тунелі. Молода жінка була приречена не рухатися все життя.

Ніна обіперлася об плече дяді і мовчала. В сусідній кімнаті заплакала маленька дитинка.

— Я не можу її взяти, — сумно сказала жінка...

— Так, — важко одрубуючи слова, промовив Анатолій Сергійович. — Ваші руки... вони хоч поки що й нерухомі — будуть бити... Добре бити!

Вітер грюкнув і прокотився по даху.

— Буде буря, — сказала хвора, і щось подібне на усмішку засяяло в її очах, — і вона освіжить повітря...

Б У Р Я

Налетіла буря.

Вітер люто кидався на сріблясті крила і, закрутивши їх, оббігав, уже стомлений, округлі повітряні кабіни позаду вітряних коліс. Вони похитувались, немов човни в бурхливих океанських водах, ці повітряні будинки, повислі на висоті 200 метрів.

Гасін сидів у другій кабіні, позаду центрального вітрового колеса, і з хвилини на хвилину чекав Катинського. Шиманський мусив зустріти його внизу, постійного гостя останніх днів.

А Катинського все не було. Гасін нервово подивився на годинник: Анатолій Сергійович завжди приходив точно на всі їх побачення.

Як реве вітер! В шумі машини все ж таки можна було розрізнити його голос, тужливий і сумний сьогодні, як осіннє виття. Сердитий сам на себе, Гасін підвівся на весь зріст у кімнатці кабіни. Він глянув у вікно: там

зовсім стемніло, електричні бліки від ліхтарів хитались, як п'яні. Мабуть, зміна погоди і цей знижений атмосферний тиск таки впливали і на його нерви. Шалене напруження, здавалось, розпирало мозок. Воно ставало просто нестерпним...

Він, мабуть, втомився за ці дні, дуже втомився. Чомусь під пронизливим поглядом сірих очей цього маленького чоловіка все важче й важче маскуватись і плутати ходи. Нерви? Втома? Безглуздя! Адже Катинський поводить ся останнім часом більше ніж коректно. Він погоджується з Гасіним в усіх технічних неполадках і нічим йому не докоряє. Він заявив, що хоче тільки допомогти налагодити роботу вітродвигуна. Та під поглядом цих очей він, Гасін, відчуває себе, як під мушкою гвинтівки!.. Він втрачає сам останнім часом волю, витримку... Але чому Катинський не йде?

Гасін витяг сигару, пахучу й міцну, закурив її. Безглуздя! Невже його зраджує витримка, коли все складається так щасливо?

Ясно, він завжди був «щасливчиком», досить тільки пригадати всі події останніх років... Хіба не щастя було згадати в засланні про цей чудесний, навмисно засуджений ним проект? Він дотепно змінив конструкцію саме так, щоб проект був корисний тільки... йому. План був простий і безсумнівний — зачепитись за цей проект, використати його прекрасну конструкцію, щоб видертися з «провалу» вгору, потім витратити силу грошей, металу... може... й людей, а самому вчасно забратися геть для нових справ. Хай потім будуть плакати люди над створеною вітроелектростанцією! Завжди можуть знайтись дурні, що розплатяться за неї. А він — він, цілком недоторканий, буде жити, міцніти далі і сміятись над одуреними!

Як він вміло почав тоді «перевиховуватись»! Які прокльони слав своїм колишнім друзям-троцькістам і тоді ж примудрився відновити зв'язки з ними ж таки — з рештками своїх однодумців. Справа з проектом посувалась успішно. Він навіть не думав про автора проекту. Що міг перешкодити йому цей провінціальний самоуквинахідник? Цей скромний, дикуватий і надто непрактичний чоловік?.. Він міг просидіти все своє життя в радгоспі, де знову взявся за вчителювання після невдачі з цим проектом.

Одним словом, гра була розпочата вдало. Він, Гасін, грав, як досвідчений шахіст. Здавалось, люди й речі ставали тільки в ті положення, які створював він. Але ці всі ходи ледве були не сплутались тоді, коли несподівано на дошці з'явився забутий Катинський. О, тоді справді ледве не загинуло все те, що будувалось так майстерно на протязі двох років! Але це був тільки момент розгубленості, і Гасін сміливо зробив новий надзвичайний хід. Це було навіть зручно — використати... Катинського! Його «авторство» в проєкті могло б стати просто цінною знахідкою тепер, коли Гасіну треба було вчасно зникнути з горизонту. Хай Катинський, — він же справжній автор, — відповідає за свою невдалу «шахту» в небі! Її плюси можуть лишитись за Гасіним, її мінуси за... цим ліриком, коли він теж зникне... тільки з життєвого обрію.

Ах, це все коштувало багато!.. Треба було обгрунтувати все перед Катинським, дістати ці довідки про його удавану смерть, листи... Нарешті, тепер — підготувати заяву — його «підтвердження» про співавторство в проєкті. Живий (упертий!) він все ж таки не хотів її підписувати. Дарма! Він її підпише мертвий!

Мертвий! Гасін здригнувся. Адже Катинський був ще живий. Ось-ось він зайде до kabіни тихим і легким кроком. Буде спокійно розмовляти про деталі, буде спокійно копирсатись у всіх дефектах і несподівано робити блискавичні й ніби зовсім невинні запитання. Ах, це вже так набридло! Через одне запитання про сардини він, Гасін, не спав цілий тиждень! Хоч би швидше! Хоч би швидше кінчилась розмова і він вийшов з Шиманським назад. Сьогодні, коли так чудесно розгулявся вітер, — тільки сьогодні! Шиманський запросить Катинського пройти до третьої kabіни вітроколеса, що стоїть через неполадки. Він піде, обов'язково піде! «Одну хвилиночку, я вас дожену», — скаже Шиманський і поверне назад... І він, Катинський, сам ступить на цю підпиляну дошку біля сходів з третьої kabіни. Тільки один раз розійдуться краї дошки... Ця скажена буря самовіддано візьме провину на себе! Адже поки хтось прийде знову, рухома дошка буде замінена іншою.

Ну, чого ж хвилюватись? Це ж буде просто звичайний нещасний випадок без усяких непристойних деталей убивства. Адже в той час, коли зірветься Катинський, він

навіть залишиться в кабіні і буде телефоном розмовляти з черговим монтером. Хто кине тінь підозри на нього, Гасіна?

Гасін заспокоює себе і виходить з кабінки. Вітер накидається на нього. Танцюють блики ліхтарів. Гасіну раптом здається, що з усіх напрямків рами на нього насуваються легкі, упевнені постаті. Неясний страх повзе з-за потилиці, холодний і неприємний, як тіло гадюки. Гасін стріпує головою, погладжує своє поріділе волосся і йде назад.

Напруження розриває його. Він не може далі чекати! Здається, кінчиться витримка і він упаде на підлогу і буде звиватись у конвульсіях, як поранена гадюка. Дзвінок телефону, настирливий, тривожний, як усе навколо, розтинає шум вітру й машин. Гасін хапає трубку і завмирає, пришпилений на місці безтямним почуттям страху.

— Арештовано Шиманського? Тільки що забрала машина? Дзвонили до нього від завідувача будівництва? Метеорологічні показники вимагають зупинити роботу станції? Дурниці! Панікери!..

Трубка лягає на місце. Ах, як хитається кабінка! Барометр на стіні показує шалений стрибок униз. Це буде справжня буря, ні, ураган! Треба йти, йти вниз.

Та враз охлялий, безсилий Гасін, як паралізований, застигає на місці. У нього таке враження, наче прожектор, скерований спокійною рукою, викриває його дбайливо затінену схованку. І нікуди, нізащо не втекти від цього пронизливого погляду.

Але ж треба щось робити... Якось тікати. Чи, може, пізно?

Гасін одягає шолом, плащ. Його рухи стають метушливими. Так під засліплюючим оком прожектора вихляє, борсається в хвилях човен контрабандиста, намагаючись утекти від погляду прикордонника.

Зігнувшись, втративши самовпевнений вигляд, Гасін боком виходить у двері, боязко просуває руки в ремені «санчат» і вирушає до ліфтерної.

Ах, як бушує вітер! Вся рама здригається, і переплетення в танці тіней і світла гойдається в очах. Треба було б спинити колеса! Та нехай все летить, хай ламається, провалюється в прірву. Досить і того, що він стільки

панькався з цією «шахтою в небі». Дуже йому потрібна ця «лірика» освоєння пустелі, добробут цих азіатів! Його батько, колишній ватажок басмачів, знав трохи іншу «екзотику».

Од вітру холоне голова, кров заморожує сліпа, безсила лють. Невже він програв цьому «хлопчикові», фантазерові, якого так легко обікрав? Ненависть душить Гасіна. Важко дихати, важко йти по сходах. Ні, Катинський мусить загинути тут, на сходах своєї вітростанції, і вона залишиться мертвим, спотвореним сідалом для орлів. Хай іде Катинський швидше, хай іде!..

Гасін зупиняється, дивиться вниз. Огні велетенського будівництва загрожують йому знизу. Раптом біля ліфтерної він бачить сигнальний колір. Звідти підіймаються. Хто — Катинський? А може... Ледве передихаючи, Гасін вдивляється в освітлений шлях до ліфта і бачить, що рухаються кілька постатей.

Сліпий, тваринний страх охоплює Гасіна. Це по нього! Як по Шиманського! Загубивши всяку волю, він метушиться серед тіней. Він думає тільки про одне, як би сховатись від світла, від них. Вітер дме йому в спину. Це нічого. Швидше, швидше!.. Треба тільки стати кудись у затінене місце і перестояти, поки вони пройдуть. Потім...

Але скажений порив вітру струшує башту. Вона здригається, і тіні перебігають з місця на місце.

Куди тікати?.. Кроки наближаються.

Гасін вилізає через поруччя на кінець бантини. Перестояти тут, над безоднею, на цій вузькій приступці, злитися з поручнями, стати непомітним, як тінь... Але що це? Новий скажений порив вітру шпурляє його вбік. Нога зривається з кінця бантини. Руки схоплюють металічні поруччя, з жахом впиваються в них, а вони вислизають, слизькі, невловні... Невже? Невже так по-дурному, так необережно?

Крик жаху й ненависті несеться в простір, але вітер, шум машини заглушують його. Ясно: він загине... зараз, цю ж хвилину...

Руки вже важніють, не можуть триматися. Вгорі майорить блискуче крило вітроколеса... Чи, може, це око прожектора? Воно сліпить очі.

Внизу теж вони... Вони готові — ці промені нового міста — прийняти його, немов на багнети. Кінець!

Вихор власно віддирає застряклі руки Гасіна від останньої опори.

ДЕ КВІТКА?

...Все було тепер ясно.

Прекрасний образ велетня-вітряка був спотворений. Той, хто лежав тепер нерухомо, обернувшись на купу кісток, використав чужий творчий задум, щоб тільки звільнитися з ув'язнення для підлої руйниницької праці.

Треба було порушити розрахунки... Треба було, щоб енергія коштувала шалених грошей. Треба було звести нанівець всю грандіозну споруду, збудувавши замість міцного мережаного шпиля цей важкий залізобетонний тулуб. Треба було наповнити циліндр, в якому оберталась башта, маслом такої густини, щоб гальмувати повороти. Та й це було не все: робітнича кров була пролита мерзотниками на підземних будовах...

— Тепер розумієш, Ніночко, чому так сердився «тарган», коли знайшли тебе біля западини озера? Адже Гасіну було відомо від батька, що саме ховала западина в своїй глибині. Він за всяку ціну намагався відвести Кудьяра від цього «небезпечного» місця. Вони гадали, що тут, у далеких Каракумах, де колись орудував старий Гасін, знайдеться й тепер багато брудної роботи.

Катинський замовк і взяв цигарку, щоб заспокоїти нерви. Сьогодні він давав останні матеріали слідчим органам. Нитка злочинів підлої банди розплутувалась до кінця.

— Дядечку... Це він хотів тебе звідси?..

Голос Ніни обірвався. Обоє стояли на сходах велетенської рами. Станція не працювала. Ніна схвильовано прикушувала зубами стеблину якоїсь барвистої квітки, яку тримала перед собою.

Алкад навчив-таки дівчину любити барви й пахощі...

Обнявши притихлу Ніну за худенькі плечі, Катинський глянув униз. Далеко розкинулись неосяжні піски. Ще небагатьма оазисами розташувались там відвоювані в пустелі ділянки. Але піщані дюни мали зовсім зникнути, як зникне охвістя басмачів. Ой, як багато ді-

ла! Він мусить збудувати тут безліч крил, використавши всі різноманітні можливості вітротехніки. Може, треба будувати не тільки велетні-рами з багатьма вітряками, а населити дахи будов дрібнесенькими дешевими вітрячками? Поставити їх в аулах, зробити вітроселища, а потім вітроміста... Ой, як багато буде діла!

Анатолій Сергійович голосно зітхнув і кинув оком на жовту далечінь. На сході, в неясних туманних обрисах, народжувалась абрикосова хмарка. Повільно збільшуючись, вона пливла все ближче й ближче. Катинський стежив за нею. Йому здалося, що це вже пливе сюди його крилата повітряна ВВЕС. Це вона, одна з його мандривних вітроелектростанцій, незабаром мала припливти сюди, щоб не дати завмерти цьому будівництву.

Раптом загула сирена біля воріт вітроелектростанції. У відповідь відгукнулась друга — з будівництва шахт. Вони скликали робітників на збори.

Катинський бачив згори, як поволі почав оживати тільки що порожній майдан. Заметушилися, забігали люди. Раптом різко загуло авто, і в двір плавно в'їхав великий важкий швидкохід.

— Хтось приїхав,— відзначила Ніна, змахнувши стеблиною квітки.— Не наш... Може, це з Зеленого Гордій?

— Е, ні,— відповів Катинський.— Гордій не може покинути ВВЕС. Це, певно, якісь гості з Красноводська...

З автомобіля вийшли дві постаті. Подивилися вгору, поговорили з вартовим і сховались у ліфтерній.

— Хтось їде до нас,— сказав Анатолій.— Ходімо назустріч.

Вони повільно пішли вузькими ходами велетенської рами до виходу з башти.

На кабінці ліфта спалахнула лампочка. Залишками енергії, схованої в звичайних акумуляторах, ще працював ліфт, підносячи невідомих нагору.

— От ми й зустрілись — на повітряних дорогах! — віддалік крикнув знайомий голос.

З кабіни ліфта вийшов кремезний чоловік. Широка усмішка розтягла уста. В обрисі смуглявого обличчя було щось невимовно близьке й знайоме. Хто це?

З радісним вигуком Анатолій Сергійович кинувся назустріч. Перелетів сходи і стиснув важку мужню руку.

— Що, друже, не чекали? — спитав нарком. — А я добре проїхався. Просто помолодшав! Ну, а тепер будемо тут з вами налагоджувати все... А що це за вітряна дівчина з квіткою? — кивнув він на Ніну, що стояла трохи віддала, не зважаючи підійти.

— А це й справді «Еолиха», — відповів Катинський. — Вона зо мною воює за вітряні володіння!

Втрюх вони знову подерлися вгору до верхньої кабіни. Нарком засипав Катинського безліччю запитань, зразу тонко входячи в усі подробиці конструкції. Ясне обличчя спохмурніло, коли він почув про жахливі злочини, про які вже дещо знав.

Розмовляючи, всі троє зупинились біля центрального вітроколеса, дивлячись на розкопані схили величезної гори.

Під ними вже залюднів майдан. Біля підніжжя башти збирались, метушились робітники. Певно, звістка про приїзд наркома ще пожвавила рух. Робітники раділи, що в скрутну хвилину нарком сам приїхав на допомогу... Вітер доніс нагору пісню, вона лунала все гучніше. Це спіраллю шляху, пробираючись вгору, підходила група комсомольців. Червоний прапор, який вони несли, виринав і зникав у перельотах шляху, як червоний парус. Комсомольці співали пісню — Катинський чув її вже раз у Зеленому. Її склали робітники піщаних полів:

...З Леніна словом ідуть молоді:
Встануть в пустелі зелені сади...

Нарком зняв кашкет і прислухався, похиливши сивувату голову. Вітер поворушив сріблястим пасмом, і воно впало на лоб. Тоді ще молодше спалахнули очі. Вони вмить втратили свій тимчасовий смуток і засвітилися піднесенням.

— Ви чуєте, Катинський, — скрикнув нарком, стиснувши плече інженера. — Це ж співає нова пустеля! І ніколи жалюгідним виродкам не зупинити ходи нового! Ходімо до них, туди!

Він підхопив однією рукою Катинського, другою — Нілу і легко, як юнак, скочив у кабіну. Ліфт помчав униз. Коли вже виходили з башти, нарком, глянувши на

квітку в Нініній руці, згадав щось, лукаво посміхнувся і подивився збоку на Катинського:

— А мою квітку, друже, червону камелію... пригадуєте? Вже віддали комусь?

Ніна враз споважніла й раптом скрикнула:

— Напевне віддав, віддав! Ялинці!

Шум аплодисментів зустрів наркома, коли всі троє вийшли з башти. Оплески невгавали.

Починався мітинг.

СМЕРТЬ СМЕРЧУ

(З Нініного щоденника)

1 червня.

Ур-ра!.. Всі іспити закінчено. Ми з Алкадом склали все екстерном на «відмінно» і сьогодні ж літаком повернулися з Ашхабада додому. Тепер я вільна і можу знову взятись за свій щоденник.

Я таки трішечки деру носа: хто б таки вчився так у тих умовах, в яких я жила останні місяці? Переїзди, перельоти, Каракуми, Кругла гора, знов Каракуми. Тільки останні три тижні, коли я повернулася з Круглої гори, наші заняття з Ялиночкою відбувалися спокійно й регулярно. Я перемогла. Чому?

На столі в мене стоїть букет свіжих квітів. Це червоні троянди «Мрія Каракумів». Мені приніс їх хтось хороший. Тому, хто їх приніс, дуже сподобався звичай в Ашхабаді. Там вранці по вулицях ходять хлопчики з трояндами і кладуть вам на підвіконня пахучі квітки.

Річ у тому, мій друже щоденнику, що в пустелі це вже місяць умирання. На барханах — безжалісно спалені рештки рослин. Тільки кущі саксаулу понуро розкидають свої шатра без тіней. Сухо. Мертва спека. Піщані бурі гуляють на просторах і, зустрічаючи сипучі, нічим не закріплені піски, витанцьовують справді, як казкові відьми.

А у нас хіба не чудесне літо?..

Воно, звичайно, жаркувато, як каже Гордій Семєнович. Але у нас квітуче літо. Наші квіти й рослини живуть. Чому їм не жити: у нас є вода, навіть ціле водяне кільце, що оточує Зелене місто. В повітрі є вологість. Піски не мандрують, не засипають нам очі, ніздрі й гор-

ло. Їх тримають наші нові рослини, які завоюють всю пустелю. На пісках уже вирощують і багато дечого іншого — приємного, красивого, смачного, наприклад, золоті, запашні і дуже солодкі дині.

Вони вже достигли. Ми думаємо навіть, що збиратимемо не один урожай на рік.

На що ми тільки не використовуємо електроенергію з ВВЕС! Наші вчені ботаніки вигадали нескладні прилади і роблять рослинам «електричні ванни». Виходять всякі «неймовірні» історії. Опромінене насіння сходить удвоє швидше. Персики в Алкада вже завбільшки з великі яблука. Кольори квітів — яскравіші й різноманітніші. А одна троянда «експериментальна», слово честі, розцвіла вчора завбільшки з невеликий соняшник. Такі новини!

Як чудово відпочивати після добре закінченої праці, ласувати динями і писати щоденник!

Пишу, бачу в дзеркалі голову Ялинки: моя «мачуха» в стилі Каракумів. Голівка у неї жовта, як золотий пісок. Ось вона схиляється і розрізає диньку. Динька теж золота, наче це спустилось і прийшло до нас у гості сонце. Ялинка помітила мій погляд і, сміючись, показує мені язик...

Ялиночко! Я таки пишу про вас, бо ви дуже красива і симпатична «мачуха». Звичайно, ви моя мачуха: я знаю, що ви одружитесь з дядею Толею, коли він повернеться з Круглої гори. Будь ласка, не пишіть, підглядаючи мої рядки, однаково я це знаю і постараюсь бути неслухняною дитиною. А вам доведеться зі мною миритись. Я буду забирати чимало місця біля дяді Толі — величенький таки шматочок. Та ми вже якось з вами помиримось, правда?

Дзеркало показує і мій ніс біля червоних троянд. Гм!.. Можна уважно подивитись і на себе за ці три місяці, щоб записати деякі спостереження.

От був би здивований Давид Львович, коли б побачив, як я дивлюсь у дзеркало, і Сашко теж!

А я таки уважно роздивляюсь на себе і приходжу до висновку, що я таки змінилась. Де ваш, товаришко Еолихо, розколошканий чуб? Він лежить, «культурно» зачісаний, і я не можу сказати, щоб це було дуже некрасиво. Колір обличчя у вас золотисто-рожевий і дуже здоровий.

Тільки ніс став мов ще більше задерикуватий. Але ж ваше вбрання?..

Це вбрання кольору «Озера Нінки» — з тієї тканини, що мені прислав Толя в день мого народження. Воно, треба сказати, мені дуже «до лиця». Це подібно до води, а може, до неба, яке повне нашим блакитним вугіллям. Одним словом, мене й не впізнати.

У мене взагалі якийсь інший вигляд. Це вже Ялинчин вплив. Та справа не в зовнішності. Я дивлюсь і думаю, що і я не та.

Я таки вмію приборкати, коли треба, невгамовний вітер своєї вдачі.

Ах, диня пахне дуже спокусливо, і я залишаю щоденник.

Забула написати ще новину: я вчусь літати на орнітостаті. Звичайно, вчить мене моя мила «мачуха». Ну, до побачення, мій друже щоденнику!

20 червня.

Вже треба спати, але я не можу заснути. Я підвела-ся, засвітила лампочку, запнула її з усіх боків, щоб не розбудити Ялинку, і сіла писати.

Я мушу записати все це докладно. Адже сьогоднішній день буде вписаний в історію Каракумів. І наші пекучі вітри, що стануть колись вологими вітрами, складуть про це ще одну пісню.

Ми сьогодні вперше вбили страховище — смерч!

Був пекучий день. Здавалося, все розтопиться від сонця. А нам з Алкадом хоч би що! Спочатку ми читали «Бахчисарайський фонтан» Пушкіна, лежачи в садку біля струмка. Потім вирішили трошки прогулятись.

Певно, було годин три після полудня.

Я вже писала, що Ялінка мене навчила літати на орнітостаті. Звичайно, Алкад і собі став тренуватись.

Отже, ми наділи червоні спортивні костюми і влізли в ремінці орнітостатів. Ці костюми зробила Ялінка з якоїсь особливої тканини, яку одержали з Москви.. Вони холодять тіло, відбивають від себе теплове проміння.

Ми стрибнули просто з метеорологічного майданчика вгору і покрутились навколо башти метеостанції. Алкад подивився на показники смерчографа і крикнув, що сьо-

годні слід чекати значних смерчів. Останнім часом піщані бурі нас зовсім не турбували. Вони собі блукали навколо нашого оазиса і вщухали, не розгулявшись у нашій вологій зоні, так що ми не дуже ними й турбувалися.

Але цього разу зміни електростатичного поля в атмосфері вщували велику бурю з смерчем. Схвильовані, ми полетіли до полігона. По дорозі ми побачили Ялинку. Вона нам сердито помахала руками, очевидно, наказувала знизитись. А ми, звичайно, не послухались.

Пролітаючи, ми побачили, що полігони вже за кілька хвилин приготувалися зустріти смерч. Станції швидко піднялися вгору на велику висоту. Знизу по тросу кожної побігли електровозики «ялинчиної» запасної лебідки... Одним словом, все стало в бойову позицію.

Але нас цікавило інше. Ми полетіли до нашої нової фортеці, перша думка про яку належить мені. Так, це тоді, коли я лежала в лікарні, в Круглій горі, я згадала про ракети. Ну, а Гордій Семенович, як військовий стратег, використав мій натяк і влаштував таки форт проти смерчів.

Нам уже мало було тільки проганяти смерч з нашої території. Треба ж знищити його зовсім, так, щоб він не смів мандрувати далі, змітати хвостом аули і руйнувати все на своєму шляху!

Ах, як цікаво це відбулося!

Знов, як і колись, Гордій Семенович стояв у Каракумах біля кулемета. Але, звичайно, він цілив не в басмачів. І кулемет був не кулемет, а гармата, і дуже своєрідна гармата. Її влаштували на шпилі, на звичайній башті, на зразок тих, які робили для водотяжних вітряків. Це — ракетна гармата. Майже та сама мортира, якою ще у ХІХ столітті били по градових хмарах. Тільки Гордій Семенович, звичайно, сконструював її краще.

...Ми, молоді повітряні спортсмени, летіли до проти-смерчового фронту, за межі полів, досить довго. Думали навіть, що цього разу потрапимо в бурю, як колись Ялинка.

Але ми таки прилетіли саме вчасно і звалились зверху на майданчик просто біля Гордія Семеновича. На обрії виникла каламутна хмара з хвостом смерчу.

Навколо засвистіло. Піски, навіть смирні культурні піски, обізвались гадючим посвистом.

— Облизується, — прошепотів Алкад.

Я зрозуміла... Справді, хмара немов витягла свій язик і облизувалась у передчутті того, як вона закрутить і злиже все на своєму шляху. Вона летіла на нас ближче, ближче...

Але не вийшло! Наморщивши орлиний ніс, наш командир натиснув кнопку електричного контакту. І тоді здригнулась башта. Одна за одною — з своєрідного кулемета вгору понеслись ракети. Вони впивались у хмару, просто в кінчик її язика, і вибухнули, розірвались, розсипались вогненным дощем. Тоді у вихровий рух смерчу влився інший вихровий рух. Штучні смерчі розірвали зімкнуте поле стисненого повітря. Це ж було головне — порушити прямолінійність руху смерчових течій.

І от на наших очах, під вибухом, розтанула, зникла хмара з страшним язиком смерчу. Тільки несподівано впали краплі брудного дощу, впали, і все всухло.

Смерч знищений! Гордій Семенович схопив мене на руки і підкинув, як маленьку, вгору!

— Це ж вона вигадала ракету! — закричав він.

І всі мене вітали. А ввечері у нас було урочисте морозиво.

Це, звичайно, дурниці. Я зовсім не гну кирпичу. Що там таке: згадати вночі про ракети! В моїй голові завжди знайдеться запас усяких технічних вигадок. Алкад мене дразнить, що моє розпатлане волосся (гм!.. тепер уже не таке) завжди наелектризоване від таких думок.

Але тієї хвилини, коли, розстріляний ракетами, переді мною умирав смерч, я готова була, по правді, розплакатись від захвату. І тієї хвилини я відчула велику гордість.

Подумати тільки — я, Ніна Еолиха, — випадково, правда, — допомогла розстріляти смерч!.. І це значить, що я садила на пісках троянди, які розрослися з вогненної квіточки наркома. І природа покірно йшла мені на поступки. Я звичайна людина. Але хто ж дав мені таку силу?

Це він, любий Толя, і Гордій Семенович, і Ялинка, і всі робітники ВВЕС, і вся країна, вся моя чудесна Батьківщина, що перетворює казки на дійсність.

Ось незабаром відбудеться ще одна важлива подія. Я вступаю в комсомол.

Хоч би повернувся швидше дядя Толя! Я чула, що

вже закінчується новий монтаж його наземного велетня. Швидко дядя знов прилетить додому з другою й третьою ВВЕС. Він такий невгамовний, захоплюється вже новою справою.

З столиці, з Москви приїдуть нові вчені, які розташують недалечко, серед пустелі, свої дослідні табори. Вони вивчатимуть сонячну енергію, яку можна використати, збудувавши сонячні станції.

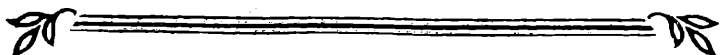
Там будуть, здається, велетенські дзеркала, які збиратимуть сонячне тепло, — потім його теж перетворять на електрику... І тут, у дослідних таборах, а потім на будівництві заводу, що вироблятиме ті дзеркала, знов придасься і Толин вітродвигун.

Ой, як багато буде вітрові роботи!

Харків, 1936.

Оповідання

МОЯ ПРОВІНА

Вчора, щось шукаючи в своєму письмовому столі, я розгорнула пожовклу від часу папку. З неї випала малесенька «секретка» з рожевого в голубу смужку паперу.

У «секретці» було намальоване серце, уражене крилатою стрілою. З рани горошинами падали краплі крові.

Написані півдитячим нерівним почерком, стрибали слова:

«Галю! Я вас дуже люблю і буду любити...
Завжди — до самої смерті.

Гриня»

З цієї рожевої в голубу смужку секретки випало фото хлопця у гімназичній косоворотці. Глянули очі, великі, вдумливі й повні якогось невимовного суму, під дугами поривчастих злетілих вгору брів.

І тоді раптом і шухляда столу, і зелений присмерк настільної лампи, і вся моя кімната — все поблідло і втратило реальність, як місячне сяйво в світлі ранкового сонця. Згадалася юність багатозвітна, сонячна і ніжна. Розплітаючись, впав вінок спогадів, і з нього вихопився один — солодкий і смутний. І зім'ята болем давноминулої втрати, я теж стала іншою, як і моя кімната. Мое вже сивувате волосся впало важкими вогняними косами, мої щокі вкрились полум'ям юності... І я — вже ця молоденька дівчина, стискала в розпачі пожовкле фото і шепотіла, як багато років тому:

— Гриню, Гриню, невже я винна?

Червень сипав тоді трояндами, пишними й вогнистими. Вони цвіли по всіх алеях нового міського парку. Вони стояли в кришталевих вазонах на столах Наросвіти, яка розташувалась в розкішному палаці — будинкові, що належав раніш панам фон Дортенам.

Ще гімназичний фартух, перероблений в химерне «болеро», одягав мою тоненьку постать. Я працювала на першій в моєму житті посаді «регістраторки» Наросвіти. До 4-ї години дня я з запалом заклеювала і розсилала сотні паперів. Мені було 16 років, мої коси відливали сонцем, а серце — радістю, якої не могли тьмарити ніякі тіні.

Після роботи я виходила до парку. У різнобарвним склі на вікнах готичного будинку грало сонце. На трояндах переливались квітчасті крила метеликів. І тоді мене зустрічав юнак.

Гриня був чи не найтихіший хлопець з паралельного моєму — 7-го класу чоловічої гімназії. Гриня найбільше в світі любив математику і... вірші Гейне. Принаймні, так вважали ми, дівчата. Починаючи з 4-го класу, Гриня був моїм мовчазним вірним рицарем. Щовечірки, коли грали в пошту, він прислав мені в кольористих секретках розстріляні серця і ніжних голубків... Випишував мені в альбом пристрасно-тужливі вірші Гейне. З перших днів Радянської влади, коли закінчилася наша гімназична учоба, він працював агентом постачання армії — «Уснабарму», як тоді говорили.

«Уснабарм» містився поруч Наросвіти, у нижньому поверсі готичного палацу. І коли кінчалася робота, ми з Гринею йшли додому разом. В парку ми доглядали троянди, поливали й підрізали їх куші, обирали тлю з їхнього листя. Ми були першими садівниками першого радянського парку.

Трояндова площадка була нашим улюбленим місцем. Там Гриня читав мені вірші і фантазував, що, коли закінчиться війна, він обов'язково буде радянським Піфагором... Він вигадував жартівливі геометричні задачі і креслив їх на жовтому піску доріжок. Я сміялась, марно силкуючись їх розв'язати, і ніяковіла, читаючи заховане десь у ромбах і квадратах своє ім'я...

Тоді ми йшли вузьенькою стежечкою в глиб парку, пролізали у дірку брами, звідти у чужий садок і діставались додому. Ми були сусідами відтоді, коли швачці Хані, Гриневій матері, дали приміщення у сусідньому реквізованому в панів будинкові.

Літо ще розцвітало пишною красою, коли в трояндовий квітник влетіла шрапнель. Чорна воронка, як могила, розкрилась на місці кращого куща «Слави Діжона». Наші червоні частини відходили під натиском денікінських банд. Евакуювалися установи. Під обстрілом білих ми складали ундервуди, кришталеві вазони і папери у великі ящики. Ми, дівчата-регістраторки і діловоди, лили сльози на впаковане радянське майно. Не хотіли йти з осиротілого дому, незважаючи на прохання стурбованих матерів... Проводжали тих, що мусили знову повернутись (не може ж бути інакше!) у наше маленьке місто...

Грині не було. Він поїхав днями у відрядження і не встиг повернутись. Чи не потрапив він у руки білих? Чи зможе наздогнати свій «Уснабарм»? Тривожні думки шарпали мене. На брук падали збиті шрапнеллю гілки.

І раптом ущухла канонада. Затих шум коліс евакуйованих підвід. Замовкло місто. Щось жахне було в цій тиші. І ось на порожню вулицю, озираючись, як злодій, виїхав перший роз'їзд білих.

Денікінці зайняли місто. Їхні солдати розташувалися всюди у кращих будинках. І до будинку чотирирічної вищої початкової школи, де жила моя родина — старого вчителя, заскочили білі вандалі. Батьків кабінет зайняв худорлявий високий поручик. Він порубав портрет Шевченка, виколов очі Гейне... Ввечері офіцерові гості, граючи на піаніно, наливали вино в бронзові підсвічники. Піна переливалася через край і плямила кров'ю білі клавіші.

— Доню! — покликала мене злякана мати, (ми замкнулись в одній кімнаті і, читаючи Жюль-Верна, коротали день ні живі, ні мертві), — вони грабують євреїв, бачиш?

Відчинивши двері до передпокою, вона показала мені цілий склад речей... Подушки, кальсони, дитячі іграшки, банки варення, коробки вакси — все це таскав звідкись

офіцерів денщик, квадратолобий, з тупим обличчям білявий солдат.

І раптом стриманий жіночий крик розлігся надворі.
— ...А-а-а!..

— Це кричать у сусідів! — бліднучи, сказала мати.

Батько затулив вуха і глибше зарився в ліжко. Це був тихий, нервовий чоловік, якому вигляд будь-чийх страждань завдавав майже фізичного болю. Ми ж з матір'ю вискочили в садок і побігли в той бік, звідки чути було крики. Кричали у сусідньому дворі, де жили дві єврейські родини: кравця Бесиславського і Хани — матері Грининої.

Ми підійшли до тину і злякано заховалися в кущі. Захрустіли гілки і двоє білогвардійців потягли через тин свою здобич: праси, самовар, якусь одіж. В квадратах від освітлених вікон замаяли білі пушинки.

— Сніг?..— здивувалась я.

— Дурненька! — прошепотіла мати... — Вони випустили пір'я з перин...

Коли затихли кроки білих, ми перелізли через тин і зайшли до Грининої матері. Страшна руїна відкрилася нашим очам. Погромники побили вікна, хатні речі. Зняте колесо з зіпсованої швейної машини закотилось за поріг... Долі лежала мати Грині. Я кинулась до неї, вона була вся в крові. Удар шомполом розсік їй плече... Шкіра висіла разом з обривками кохтини.

— Це нічого,— сказала вона, запинаючись...— Старого Бесиславського, певно, вбили... Це нічого!.. Тільки б Гриня!.. Вони питали про нього...

В цей момент розчинилися двері і тонка юнацька постать вбігла до хати...

— Гриня!— скрикнули ми.

А він схопив матір за руки і, весь тремтячи, тиснув їх все міцніше й міцніше...

— Що вони роблять! — шепотів він... — Що вони роблять!..

Тонкі, незграбні юнакові руки випустили материні руки і стислися в кулаки. Так, ці бандити ще зазнають кари!.. От тільки натисне Червона Армія. Завчасне відрядження затримало його в повіті, і ось він залишився сам, відірваний від своїх товаришів — комсомольців... Та нічого — і тут в тилу йому знайдеться робота... велика робота!

— Гриню, милий, — зашепотіли ми всі, — тікай звідси, переховайся, вони вб'ють тебе, якщо побачать!..

— Добре, я піду, — сказав Гриня, — я піду...

Він поцілував матір, взяв щось із книжок і зібрався йти. Наш план був такий: садками він вийде у поле і дістанеться до єврейського цвинтаря, де його заховає старий сторож Нухим.

Я відпросилася у матері його провести. Ми вийшли в двір, тихенько перелізли тин, дісталися до сусіднього саду, потім до іншого і «нашою» стежкою опинились в садку Наросвіти. Готичний будинок похмуро ледве світився здалеку — вже не наш, чужий... Треба було йти подалі від нього, попід брамою, аж до кінця парку, а там поле і єврейське кладовище.

Ми звернули у темну бокову алею і покололися об шипи троянди. Солодко пахли десь у темряві бліді квіти. Гриня умовляв мене вертатися. А мені чогось було боязко і страшно його покинути. Незрозуміло чому хотілося обняти цю чорноволосу голову й не випускати з рук у трепетному й солодкому, досі незнайомому почутті.

— Галю! — ніжно сказав Гриня. — Повертайся, мама буде хвилюватися. Завтра ти прийдеш до мене на кладовище, і ми поговоримо... У нас тут, в підпіллі, буде чимало роботи... Ти ж будеш допомагати нам, комсомольцям?...

Він притягнув мене і несподівано поцілував мої пальці. Я притулилася щокою до його гарячої щоки...

— Люба!.. — ніжно сказав Гриня.

І тоді несподівано мені розкрилося небо. Зорі стали незвичні, сліпучо-золоті, заколихався небосхил. Це перше дівоче кохання завітало до мене і прикрасило все навкруги теплим, незвичним сяйвом...

— Иди!.. Иди, — зніяковіло зашепотіла я і, палаючи, кинулась від нього.

Мені треба було перелізти крізь дірку в брамі і збігти на знайому стежку. Я вже бігла по безлюдній доріжці, коли раптом назустріч задзвеніла зброя і переді мною виросла якась постать. Чийсь руки схопили мене і горілчаний дух обдав мені лице.

— Феє!.. Не поспішайте. Як чудесно, що я вас зустрів!.. Чудесна нагода за дні... боїв... переходів. Киченько... Ну, чого ж ви?..

Спітнілі руки стиснули мене. Запах вина і поганих парфумів викликав нудоту. Я пручалася, спробувала вкусити — губи намацали твердий погон. В розпачі я крутонулась, плюнула офіцерові в обличчя... Я не хотіла кричати, щоб не вернути Гриню, але офіцер повалив мене на землю. Дикий страх охопив усе моє ество і я... закричала.

— Рятуйте!.. ря!..

В ту ж мить я відчула, як ослабли огидні обійми... Хтось, певно, йшов мені на допомогу. Я почула лайку бандита. Пролунав короткий постріл.

Розкривши очі, я підвелася з землі. Трава, кущі тремтіли в блідому світлі. Хтось світив електричним ліхтариком. В очі мені кинулося бліде обличчя Грині. Він лежав на землі. Розірвана сорочка оголяла груди. П'яне обличчя молодого офіцера було перекошене злістю, і наган в його руці був скерований просто в груди юнакові.

— Моя куля, милий юначе, трохи вас подряпала, — грасуючи, казав мій насильник. — Та вам доведеться зо мною прогулятись... Ваше обличчя мені все пояснює, але ви, мабуть, не знаєте, мій іудейчику, що бандитські напади на офіцерів білої армії... караються смертю.

— Собака!.. — крикнув Гриня.

— Ах,— сказав хтось високий, підходячи до будинку.— З ким це ви воюєте, любий прапорщику?.. Це ви тут, мадемуазель Галю? Яка несподівана зустріч!.. Чому це ви гуляєте так пізно?..

Це був офіцер, що стояв у нашому будинку, в татовому кабінеті.

— Він... кинувся на мене, — обурено сказала я,— він... Цей п'яний офіцер...

— Ах так!.. Зрозуміло, — перебив мене поручик. — Ай-яй-яй,— такий молодий, і насильник... бандит!

Даремно я кричала, пояснювала. Поручик свиснув. З будинку вибігла варта, потягла кудись Гриню.

Наш квартирант вів мене в сльозах додому, п'яно спотикаючись, запевняючи, що мого насильника буде покарано.

Другого дня я пішла до штабу, щоб за всяку ціну дізнатись про Гриню. На вулиці я зустріла своїх по-

друг. Плачучи, вони тягли мене кудись — до натовпу, що збирався перед ворітьми парку Наросвіти...

На фоні зелені і квітів, серед розритої трояндової площадки страшною марою стояла шибениця.

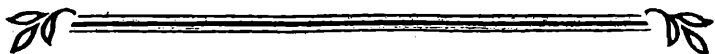
На ній гойдалися дві постаті.... Хтось пізнав нашого старого Петра, робітника з цегельні, а поруч у гімназичній косоворотці...

В готичному будинку нестерпним кривавим сяйвом переді мною спалахнули вікна...

— Гриня!.. — дико закричала я, — Гриня!..

1939 р.

ТРОЯНДИ ОЛЕКСАНДРА ГРИГОРОВИЧА

1

— Значить, ти й сьогодні чергуєш ніч? — недбало запитала Ліля, викладаючи перед дзеркалом примхливі спіралі кучерів.

— Розумієш, я помінявся чергуванням з Крисіним. Коли б я знав, що ти прийдеш сьогодні... Вредна, не могла телеграфувати!

— Ой, чи застрахувало б це мене від якоїсь «Екстра»-два. Пам'ятаєш, як минулого разу я даремно чекала тебе на вокзалі, а ти...

— Ну от, ти ж знаєш... Тоді був непередбачений випадок.

— Знаю... знаю. Та це все дрібниці! Поговоримо й завтра... Завтра — обов'язково...

— Про що? Щось важливе?

— Еге ж... Досить довга розмова... Ні, дуже коротка...

У дзеркалі Олександр Григорович бачив, як зняковіло метнулись вбік очі його дружини, смикнулось плече. Серце в нього занило в передчутті чогось лихого. Він обвів очима кімнату, ніби шукаючи причини цієї тривоги.

— Чому ж це ти не викладаєш з чемодана речі?.. — запитав він, намагаючись говорити спокійно.

— Ніколи... Зараз треба йти, — відповіла Ліля. І знов збентеження набігло на обличчя.— І потім, мабуть, завтра доведеться знову їхати...

— Що? Знов у подорож?

— Ні... Можливо... В інших справах...

Задзвонив телефон, і зраділо, похапливо Ліля взяла трубку. Ввічливо відвернувшись, Олександр Григорович почав вкладати в портсигар нічну порцію цигарок, але очі мимоволі стежили в дзеркалі за обличчям дружини. Побачив, як тепла усмішка підняла вгору кінчики вередливих уст, і неприхована радість відбилась в її очах.

— Так... Звичайно. За півгодини.

Цигарки лягли в портсигарі рівно, акуратно, як і все, чого торкалась рука Олександра Григоровича. Немов пійманий на злочині, він пильно дивився на ці сіруваті колонки. Та обличчя дружини не зникало з-перед очей, і в них стало незвично гаряче, як після безсонної ночі з кількома операціями. І раптом в голові чітко оформилась думка: «Вона зовсім розлюбила мене!».

Це була вже ясна вмотивована думка. Вже давно, ще розпливчаста, неясна, вона турбувала його, а надто ці два місяці, доки дружина була в подорожі. І от тепер останні спостереження допомогли знайти для неї, образливої й болючої, точне формулювання.

Обличчя дружини посміхнулось іще раз у блискучий ебоніт трубки і застигло у виразі награної байдужості.

— Ти чув? Будемо знову ставити «Люди в білих халатах»,— піднесено-розв'язно заговорила Ліля, поклавши трубку.

Вона відчинила дзеркальну шафу і, зникнувши за її дверима, як за ширмою, почала сквапно переодягатись.

— Чудово!— відповів Олександр Григорович, захоплюючи її інтонацію.— Глядач дуже любить нашого брата— хоч іноді й неприємного, але, на жаль, частого супутника життя... І ти чарівна в ролі Елен!

Дзеркальні двері шафи, погойдуючись, блищали порожнечю. Раптом сонце прордерлося крізь штору й сліпуче вдарило в блискучу поверхню дзеркала. Вже не бачачи дружини, Олександр Григорович відчув полегкість: може, сумніви його даремні, скороминуші?

З-за дзеркала почувся мелодійний Лілин сміх— той, що зі сцени завжди чарував глядачів, а його інколи мучив своєю штучністю.

— Нічого чудового!— сміялась вона.— Знову вмиратиму з нудьги! Білі халати, білі стіни і такі ж безбарвні люди...

Жартівливий мотив з «Ріголетто» закінчив цю підвищено-веселу репліку.

«Вона просто зневажає мене»,— знов виринула в свідомості Олександра Григоровича та ж сама думка в новому варіанті.

Гойднувся, засліпив очі відбиток сонця. Шафа зачинилася, і Ліля вийшла вже цілком зодягнена. В своєму новому світло-сірому костюмі вона була особливо гарною.

«Ще покращала»,— подумав Олександр Григорович. І знову стало тривожно й боляче.

— Це спеціально для мене чи від порізаних поклонниць? — насмішкувато запитала Ліля, виймаючи з великого букета одну з пахучих троянд, сорту «Слава Діжона».

— Від порізаних поклонниць,— весело відповів Олександр Григорович. Йому не хотілось признатися дружині, як довго довелось сьогодні блукати по крамницях, щоб знайти саме ці троянди.

В його кабінеті у лікарні стояло, як завжди, чимало квітів, подарованих вдячними пацієнтками, але хотів знайти саме ці, її улюблені...

Ліля наділа рукавички, та чомусь стояла, не йшла. Знову тривога, яку вже помітив сьогодні Олександр Григорович, зім'яла її обличчя. Нервові брови смикнулися й опустились в якомусь німому запитанні. Вона скинула рукавичку, підійшла до свого столу, щось написала там і тоді тільки швидко пішла до дверей...

— До завтра!..— промовила вона, не обертаючись.

Та раптом на порозі повернулась рвучко, аж на паркеті з свистом сковзнувся каблук. Швидко підійшла до Олександра Григоровича, жартівливо зібравши в жменю пишний чоловіків чуб, притягла його голову до себе... Глянула значущо в його сірі очі, миттю поцілувала в чоло й вибігла з кімнати.

Олександр Григорович розцвів усміхом. Адже так завжди прощалась з ним дружина у кращі часи.

Але тільки стихли кроки на сходах, тривога знов охопила його. Цей поцілунок ще підтвердив його підозри... Ліля приїхала сьогодні з подорожі, в якій була з театром понад два місяці, якась фальшива, незвично збуджена. І цей поцілунок всупереч холодній зустрічі, не втішив, а ще більше занепокоїв його.

Олександр Григорович запалив цигарку і застиг у глибокій задумі. Намагався знайти в душі, як хірург у рані, справжню причину своєї болячки.

«Так, вона вже не любить! Та чи й любила?..»

Яскраво промайнули в пам'яті п'ять років їх подружнього життя... Шість років тому він познайомився з нею — молодю артисткою з вередливими вустами, коли група працівників театру прийшла до лікарні на консультацію. Вони збиралися ставити п'есу з життя лікарів. Вперше побачив її тоді біля операційної — вона з острахом дивилась на білі двері й затуляла хустинкою ніс — як не зносила вона запаху ефіру!

Потім було знайомство, часте відвідування театру... Захоплення примхливою Елен — на сцені, і Лілею Гойденко — артисткою — в житті. Навесні вони разом поїхали з екскурсією до Криму й там вирішили побратись.

Це сталося досить швидко і несподівано. Південне море, звиваючись біля ніг, вислухало плани їх спільного життя. Різність професій не здавалась перешкодою — велика любов до своєї праці еднала молодих. Хіба там, в операційній і на сцені театру, був не той самий об'єкт: нова людина, зростові якої треба було допомогти мистецтвом чи наукою. Майбутнє було чарівне. Електроніж у майстерних руках талановитого хірурга робив найскладніші операції без єдиної краплі крові, матері родили рожевих тринадцятифунтових немовлят не з криками, а в приемних мріях. А в театрі акторка відтворювала на сцені образ надзвичайної, зовсім звільненої від фізичних і моральних хвороб, зовсім нової, щасливої жінки...

Ніколи не бути вузьким! Не замикатись у своїй професії! Олександр Григорович звик з молодих років радіти кожній цікавій книжці, кожному рекордові наших льотчиків, зайвій кількості нейтронів, здобутих з атомного ядра, помаранчовому дереву, вирощеному юним ботаніком... Пізніше, ввечері, він встигав жадібно вислухати уривок з нової симфонії, проглянути свіжі газети та журнали. Отож це було навіть приемним навантаженням: бажаючи щільно підійти до театру, бував на кожній новій виставі, хвилюючись, переживаючи. Олександр Григорович жваво цікавився роботою своєї дружини, але вона...

Вона ж тільки перші місяці подружнього життя намагалась цікавитись медициною. Але це явно було «над

силу». Лікарня здавалась Лілі «жахливим місцем», гінекологічні хворі — огидними, операційна — бойнею. Вона одружилася з Олександром Григоровичем переможена його відданим коханням і, певно, своє одруження вважала помилкою. Він знав: Ліля мріяла завжди про чоловіка-героя, а героїство вбачалось їй тільки у висотних стрибках парашутиста чи в мертвих петлях на швидкісному літаку...

Олександр Григорович не стрибав з парашутом, не робив мертвих петель, але довгі дні, а часом і ночі, просиджував у своїй лікарні. Може, він просиджував там і забагато — в своїй пам'яті він відшукував зараз всі провини, — але інакше було не можна... З парашутом він все обіцяв стрибнути, але не зібрався...

Прийшла війна, і знову Олександр Григорович попадав у лікарні — вірніше, госпіталі... Ні, він таки не став героєм, він не водив на німців танки, не таранив літаком чорних фашистських шулік. Він копирсався своєю зброєю лікаря у ранах, підшивав і латав розірване, пошматоване фашистським звіром тіло. Щоправда, він прохав надіслати його кудись на передову лінію — йому відповіли, що він має працювати там, де він є.

Потім фронт насунувся на його місто, і під вибухи бомб він повів ешелон з своїм госпіталем далеко на Схід... І знову опинився в глибокому тилу і там теж продовжував своє буденне діло... Що значив його скромний орден Трудового Червоного Прапора поруч з осяйними грудьми справжніх героїв, що захищали свою Батьківщину на полі бою?

Ні, й за часи війни вона не знайшла в ньому свого героя, і відходила від нього все далі й далі. Вона так само не любила його роботи, хоч і не раз і не два бувала в госпіталі, втішаючи поранених своїм майстерним читанням. Чи ж тепер, коли відшуміла війна і він знов став хірургом-гінекологом, вона — романтик — могла нарешті покохати його? Ні!

«А може, вона й зовсім мене не любила?..»

Раптом задзвонив телефон, і, здригнувшись, Олександр Григорович кинувся до нього.

Незнайомий чоловічий голос запитував Євлампію Володимирівну. Вже пішла? Давно?

— 3 півгодини.

Подяка здалася глумом. Трубка сердито лягла на місце, все насичувалось тривогою. Куди пішла дружина?.. Щоб прогнати настирливу думку, Олександр Григорович пройшовся по кімнаті. Він занурив гаряче лице в троянди, немов шукаючи в їх прохолодних пелюстках рівноваги. І раптом побачив біля них білий метелик записки. Ще не знав, що там написано, але зрозумів: це те!.. кінець!

«Алю!..— писала Ліля крупним розгонистим почерком.— В мене не вистачило мужності сказати тобі в очі. Я покохала іншого. Завтра я зовсім переїду від тебе. Гадаю, що добрими друзями ми залишимось назавжди. Прощай!»

— От і все!..

В очах Олександра Григоровича потемніло. Дивна й страшна полегкість змінила напруження. Але вона все наповнила неприємною порожнечею. Сухим очам стало нестерпно гаряче, а тіло видалось чужим, невагомим, без звиклої опори під ногами.

Кінець. Він стояв біля троянд так само нерухомо, боячись поворухнутись, немов ця записка була здатна заподіяти ще якийсь удар. Ні, більше не трапилось нічого!.. Тільки штора загойдалась й пелюстки заворушились і затріпотіли, та знову настирливо дзвонив телефон.

Отямившись, Олександр Григорович узяв трубку — дзвонили з лікарні. Його колега Крисін запитував, чи не прийде він раніше. Його хворі погано себе почувають і дуже коверзують. Краще, коли б він прийшов на півгодини раніше.

— Гарзд. Я іду...

Олександр Григорович провів рукою по гарячому чолі. В кімнаті сутеніло. Так, треба було йти, тікаючи від несподіваної самотності, від цих стін, де пахли ще «її» троянди... Олександр Григорович прожогом схопив капелюх, замкнув кімнату і вийшов на вулицю.

Вона зустріла його вечірнім радісним гомоном, виблискуючи вогнями, перекликаючись гудками, обіймаючи тремтливими тінями парків, принаджуючи пахощами квітів... Судорожно ковтаючи повітря, похитуючись, Олександр Григорович пірнув у людський потік. Блиск очей, струмчатий сміх, метелики жіночих платтів, мелодійні сурми машин, що теж шелестіли по асфальту, не-

мов шовкові вбрання,— все пливло навколо, торкалось його очей, вух, носа, але сьогодні він ішов байдужий, наче в непроникливій броні. Вийшовши на майдан Енгельса, він побачив, що йде серед кіосків з квітами. Це був черговий базар квітів на честь літнього свята вузівців. В щитах темніли червоні троянди. Білі лілеї, важкі, мов фарфорові, випромінювали свій запаморочливий запах. Гарненька білява дівчина замазала носик у золотий пилочок з подарованої їй лілеї. «Золотоноса!»— ніжно сказав їй супутник, стрункий вродливий юнак з двома орденськими стрічками на гімнастюрці. Тембр його голосу був подібний до тембру того, незнайомого, що допіру телефоном запитував про його дружину.

«Вона любить його!»— подумав Олександр Григорович.

Він зупинився біля пишно вбраного кіоска, весь пригнічений тягарем втрати. Вже не порожнеча — надходив глибокий, тяжкий сум. Він відчував себе, як ніколи, самотнім, постарілим і обважнілим.

Ніжність, квіти, врода, музика — це була вона, його Ліля... Це вона була розчинена у звуках і барвах цього свята, але тепер все це було неприступне йому — у непроникливій броні...

Раптом дзвінкий сміх пролунав над вухом, блиснули чийсь білосніжні зуби, і букет квітів звалився йому просто в руки.

— Це вам, Олександр Григоровичу!— закивали дві дівочі голівки й миттю зникли у веселому натовпі. Олександр Григорович пізнав: це були студентки-практикантки з його аудиторії.

Він понюхав троянди й сумно посміхнувся. І немов у відповідь на його посмішку над майданом спалахнув фейерверк. Небо бризнуло примхливими краплями світла, і, прориваючись крізь вибухи ракет, плавно попливли з рупорів звуки тисячоголосого штраусівського вальса і закружляли пари, як на вітрі пелюстки квітів.

Олександр Григорович ішов уперед, обережно несучи в руках квіти. Вальс — його улюблений вальс — ще більше кравав серце. Але звуки проривали розпач, вони ніби знімали броню, і Олександр Григорович став приступним і віянню прекрасного вечора у відродженому місті, і ніжності молоді. Втрачена любов Лілі губила свою війняткову цінність в цьому морі людських почут-

тів, радості, ніжності. Так: і музика, і краса, і квіти були не тільки Лілею, вони існували незалежно від неї. Тихий сум замість болю вже не гнітив, а ніжно огортав... І кроки Олександра Григоровича втрачали свою нерівність, ставали легкими й чіткими, як завжди.

Трохи примирений вальсом, з якоюсь неясною надією, увійшов Олександр Григорович до вестибюлю лікарні.

2

— Я дуже радий, що заступаю ваше чергування,— казав Олександр Григорович, дбайливо зав'язуючи мотузку халата.— Мене дуже турбує стан Вичинської... Як вона зараз?

— Як?— сердито знизав плечима молодий сухорлявий лікар (на ньому все сумовито звисало: ніс, халат, чуб).— Аналізи хороші. Міцна жінка! Але серце... Яке може бути серце після запалення нирок? Потім ці примхи... Ні, ви таки остаточно розпестили своїх хворих, Олександрє Григоровичу.

— Як?

— Ваші хворі звикли, щоб з ними панькались, ну, немов з якимись знаменитостями... Щоб перед тим як їх нести на впорскування чи перев'язку, ласкаво запитували, які вони люблять книжки й що пишуть їм дітки. Щоб до них навідувались по кілька разів у день, міняли білизну, коли їм заманеться...

— Я й не знав,— засміявся Олександр Григорович,— що в нас тільки знаменитості мають право на свіжу білизну.

— Не чіпляйтесь до слів, але зважте — ми хірурги. Ми не можемо приділяти хворому по півтори години, щоб займатись його психологією. Ми не психотерапевти...

— А я гадаю, що якраз ми одночасно мусимо бути й психотерапевтами.

Олександр Григорович іронічно покосився на книжку Олівії Уедслі «Полум'я», що лежала на столі.

— Не займайте — це однієї дівчини! Щасливо!

Похмурий Крисін спробував посміхнутись, що швидше скидалось на гримасу, сунув до кишені книжку й перевальцем поважно рушив з дежурки.

Олександр Григорович, зітхнувши, надів на сивувате русяве волосся білу шапочку, за звичкою поглянув у

дзеркало — звідти визирнуло його завжди рожеве обличчя з маленьким добрим ротом і карими очима. Але сьогодні чоло прорізала поперечна зморшка, і в очах було видно сум і неспокій. Він сердито струснув голову, випростався і поспішив до хворих.

— Ну, ось і я! — сказав він весело, зупиняючись на порозі палати № 3, де лежали його тяжкохворі. Адже вони звикли бачити його завжди такого — веселого, свіжого, з готовим дотепом на вустах.

— Ви, Олександрє Григоровичу? Ви знову прийшли, невже чергувати? — радісно відповіли йому з білих ліжок.

Навіть Вичинська, та найбайдужіша до всього хвора, цілковитою депресією якої дуже непокоївся Олександр Григорович, повернула голову й мляво посміхнулась. А Ліда Кривенко, «староста» лікарні, бо пробула в ній понад шість місяців, зовсім по-дитячому простягла назустріч лікареві схудлі руки з гострими лікотками. Безкровне обличчя з величезними від худорби очима кривилось — чи то від радості, чи то від сліз.

— Що таке, дорога Лідо Дмитрівно? — спитав Олександр Григорович, обережно взявши її руки в свої й дружньо стискаючи їх.

— Ах, я така рада, така рада, що ви прийшли, у мене знов тридцять сім і шість! І потім у мене дуже тверда, погана подушка... І потім я не дозволила тому Крисіну робити перев'язку... І потім я хотіла просити вас, щоб ви сказали правду, тільки правду: невже колись я таки зможу мати дитину?

Вона випалила все це швидкомовкою й безсило схилилась на подушки стриженою білявою головою.

— Все? — сказав усміхаючись Олександр Григорович. Він присів на стілець біля ліжка, промацуючи хворій пульс. — Все це дуже легко виправити. Тридцять сім і шість — це дрібничка. Ви видужуєте, ми це добре знаємо. Перев'язку зробимо. Замість несимпатичної подушки візьмемо у Полі привітну, м'яку — справжню перину... А за півтора роки ви надішлете мені фото вашого сина. Знаєте, з такими, мов перев'язаними, пухкими ручками. Тихше! Я слухаю ваш заячий пульс.

Смішлива Галина Кравченко коротко чмихнула в кутку. Олександр Григорович уважно слухав пульс Кривенко. Він був такий же тремтливий, справді «заячий».

Але це було вже дрібничкою, коли згадати історію хвороби цієї схожої на підлітка, зовсім молоді жінки.

Кілька років тому «модна» лікарка зробила недавно одруженій студентці Лідії Кривенко аборт. Бурхливий сепсис був тяжкою розплатою. Жінка вижила, але ж в організмі лишився прихований гнійник, і кілька років тривало це повільне вмирання. Тепер її було врятовано складною операцією, але хвора ще була безсила, її треба було берегти, пильнувати від найменшої небезпеки.

— Полю!— покликав Олександр Григорович санітарку, що дріботіла коридором.— А йдіть-но сюди!

— А що там таке?— сердито запитала підстаркувата Поля, зупинившись біля порога. Її дуже любили хворі, незважаючи на завжди буркотливий тон.

— Полю!— лагідно промовив Олександр Григорович.— Кажуть, що ви не хочете нам дати м'якшу кращу подушку.

— Лишенько!— загуділа басом Поля.— Вони, їй-богу, всі однаковісінькі, усі погані, хай мене блискавка вб'є!

— Ні, краще не треба такого казати,— комічно жакнувся Олександр Григорович,— а то чого доброго... Знаєте, блискавка влучає саме в найвищі дерева, а ви... Краще вже пошукайте подушку, я певен, що ви її знайдете.

— Знайду, знайду, тільки не гудіть!— І посунула далі дрібненькими старечими кроками.

— Не турбуйтеся, зараз вона притягне вам увесь наш гардероб, будете спати, як принцеса!— заспокоїв хвору Олександр Григорович і, підвівшись, в одну мить опинився перед другим ліжком.

— А чого хоче наш ботанік?— запитав він Вичинську, що сиділа на ліжку нерухомо, обнявши руками свій величезний живіт вагітної. Жінка повернула обличчя— вже не молоде, але ще привабне, коли б не жовті плями, що вкривали вилиці й підборіддя,— і байдуже промовила:

— Нічого, нічого не треба!

Знов ця відповідь! Лікар сів біля хворої, допитливо вглядаючись в обличчя. У Вичинської тяжка депресія, що надто бентежить його— хірурга. Не сьогодні завтра їй родити. А для неї пологи— це кесареве січення. І така байдужість страшна. Бо коли хвора хоче жити й змагається за життя, тоді йому легше. Але коли хвора тяжко

сумує... Він знає, що викликає такий стан. Йому відома «особиста» історія цієї жінки, як і всіх його пацієнток.

Вона, 35-літня вдова, науковий працівник, покохала глибоко й серйозно — так, як тільки можна кохати на схилі молодості... Вони побралися й прожили щось із півроку. Вагітність вона зустріла з великою радістю. Це була її перша й, можливо, остання вагітність, а вона все життя мріяла про дитину. Трошки збентежило її тільки, що він якось ніяково стрів новину, щось мимрив про тяжкі післявоєнні часи, труднощі виховання...

Незабаром він поїхав у відрядження. За тиждень їй принесли лист у чудовому блискучому конверті — він, відомий художник-пейзажист, любив усе добірне і красиве. В листі він повідомляв, що більше не прийде до неї, бо в нього у Москві є дитина й дружина, з якою розійшовся два роки тому, а тепер зійшовся знов. Він зрозумів, що так буде краще, і прохав її, кохану, бути розважливою, зрозуміти необхідність (адже вона не дівчинка) і негайно зробити аборт, тим більше, що родити їй вже запізно. Посилав адресу якоїсь особи й повідомляв, що вислав на це тисячу карбованців. Пізніше вона, напевно, не одмовить йому в розлуці...

Це було все. Незабаром прийшли проші — відіслала їх назад.

Тимчасом лікарська консультація виявила, що вагітність її небезпечна. Розміри таза були від природи менші за нормальні. Родити навряд чи вона могла — можна тільки було зробити кесареве січення. Їй запропонували аборт. Вона гордо відмовилась. Вона жадала життя своєї дитини, якою завгодно ціною.

Але це було не все. На шостому місяці вона несподівано захворіла на тяжке запалення нирок. Ледве одужала, і тепер в чеканні пологів перейшла з терапевтичної лікарні у відділ Олександра Григоровича.

Вона мужньо витримувала вагітність, але ускладнення — хвороба — пригнітило її. І він... він не писав, не приходив... Він, навіть, ні разу не дізнався про її здоров'я, хоч вона докладно писала йому про все! Він — її людяний, чутливий митець, художник Петрик!

Найболючіша була ця несподівана зустріч. Вона побачила його на вулиці попереду себе, коли, зовсім слаба, йшла вулицею до гінекологічної лікарні. Вона потім розповіла Олександру Григоровичу, як наздогнала

«Його», задихаючись, оберігаючи серед людної вулиці свій живіт. «Петрику!»— гукнула вона. Зовсім близько побачила його чорну котикову шапку, виголену потилицю, рожеву вилицю під гордою бровою. Він обернувся й здивовано, привітно посміхнувся. Вона вже простягала руку, і тут сталося те, про що згадувала й досі з гострим болем. Він ввічливо приклав руку до шапки, швидко вклонився їй і блискавично зник, почепившись на підніжку трамвая.

Вона стояла на розі площі і, впустивши додолу пакунки, плакала безмовно. Якийсь дідусь, що кинувся їх піднімати, розпитував, куди її провести. Постова міліціонерка, вирішивши, що вона не зважається перейти мокру від весняного дощу площу, зупинила весь вуличний рух і чекала... І все зупинилось, чекало, щоб вона отямилась,— діловиті черепахи-машини, мотоцикл з струнким військовим... Тільки «він» навіть не оглянувся...

Олександр Григорович розмовляв повільно, добираючи слова, шукаючи стежки до пригніченої свідомості. Перемогти депресію, прорвати чимсь цю страшну байду-жість! Сьогодні, сам пойнятий особистим горем, він особливо хотів чимсь підбадьорити її, цю мужню жінку, подолану страшним приступом кволості... Він ставав дотепний, веселий, ніжний, як близький друг, бо був цілком щирий у своєму великому бажанні їй допомогти; він присягався їй честю радянської науки зберегти не тільки її життя, але й життя немовляти.

— Ви дошили чепчик?— інтимно запитував він, розгортаючи відкладене шитво на столику.— По-моєму, тут погано видно. Ось я зараз принесу вам настільну лампу...

— Навіщо?— знизала плечима, не міняючи пози, Вичинська.

— Що за питання?— жваво обурився він.— На те, щоб маленька, лисенька голівка не мерзла! Ви ж самі знайшли цей прекрасний фасон, ніби справжній вінчик лілеї!

— Я не хочу... Я однаково його не побачу,— промовила Вичинська.

— Як вам не сором?— обурився Олександр Григорович.— Ви самі працівник науки й не вірите науці! Ви побачите його, а може, її... Страх, як люблю малесеньких дівчаток,— знаєте, з косичками, як мишачі хвостики. Це

буде тоді Лілея... Ні, ще не встигнуть зацвісти лілеї. Ви любите квіти?

— Я нічого не люблю,— сказала, одвертаючись, жінка,— лишіть мене!

Але, ніби недочувши, він продовжував розмову. Розповів про базар квітів, пригадував різні сорти троянд... «Сніжну королеву», вона прекрасна, але не пахне... Пунцову «Іден» з слабким запахом... Пахучу французьку «Слава Діжона»... з славетного міста, яке відомо своїми трояндами і боротьбою за мир... За мирну працю. Квіти і радість...

— «Слава Діжона»!—раптом повторила Вичинська.— Чоловік мені завжди її купував...

— Ви любите її?— зрадів Олександр Григорович.

Але Вичинська вже замовкла, насупила брови й застигла, мов закам'янівши.

— Олександрє Григоровичу, підійдіть до мене на хвилиночку,— ревниво почулось з сусіднього ліжка.

Так, треба ж поговорити ще з багатьма! Треба пам'ятати про тисячі дрібниць, таких маленьких і потрібних для одужання, про «Славу Діжона», симпатичну подушку, про лід уночі, чисті халати і...

— Мені б ячок пару,— каже Галина Кравченко, зморщуючи кирпатий носик з крапочками ластовиння,— так схотілось — і повірити не можна. А недавно ж вечеряла!

О, з цією вже легше! Ця вже одужує. Її молоде широке обличчя сяє усмішкою.

— Яець?.. Це добре!— радіє Олександр Григорович.— Коли у вас такий апетит, я згодний навіть у своїй дежурці влаштувати птахарню.

Галина сміється щиро — зовсім, як здорова. А ще недавно вона помирала. З нею випадок просто неправдоподібний до сьогоднішньої дійсності. Її привезли напівмертву з гострим запаленням — так зробила аборт сільська баба-шептуха.

«Троянди й яйця»,— занотує Олександр Григорович у своєму мозкові. Але тут з дверей випливають подушки, ціла флотилія подушок, буксована Полею.

— От,— звалює вона подушки на стілець,— отут знайдемо й симпатичну, привітненьку,— говорить вона Кривенко і раптом басить до лікаря:— А ви йдіть швидше,

Лександре Григоровичу, а то сюди по вас сестра прибіжить... Буде тоді мені за подушки! Вона вас кличе. Швидка допомога привезла хвору.

— Іду, іду,— швидко відповідає Олександр Григорович, поспішаючи з палати.

Він входить в дежурку й дбайливо вимиває руки, щоб надіти на них гумові дезинфіковані рукавиці.

— Олю,— таємниче кличе він другу молоду санітарку,— я знаю, ви вже зараз ідете додому, але я вас щось хочу попросити. Знаєте, я не встиг повечеряти. Коли б ви купили пару яечок... Якщо вам це не важко.

— Мені важко?— обурюється Оля.— Та вмить! Як же ви прогавили вечерю! А робота ж цілу ніч!

«Єсть!— усміхається внутрішньо Олександр Григорович.— Тепер іще Вичинська... Якби той мерзотник хоч перед операцією повівся по-людському!»

Він глибоко ховає раптову згадку про «своє» і поспішає коридором на перший поверх, до приймальні хворих. З родильної доноситься вереск немовлят і тягучий крик пероділь. «Там працювати легше й радісніше,— думає Олександр Григорович.— Адже там, навіть, біль виправданий радістю материнства...»

А в його відділі зібрані всі ненормальності. Це наслідки тих помилок, які ще трапляються в світі людського кохання й материнства. Аномалії й нещастя. Сумні наслідки абортів — цього насильницького акту над жіночим організмом... І жахливі — від потайки зроблених підпільними митцями...

...Настирливо, життєрадісно лунає крик немовлят. В примірках спалахують вогні. Звідкись налетів рвучкий вітер, прюкнув десь дверима. Крізь вікно Олександр Григорович побачив на вечірньому небі клапті похмурих хмар, що їх вітер гнав на захід. Олександр Григорович згадав своє розвіяне, як ці хмари, кохання, і раптовий холод стиснув йому серце.

— Олександр Григоровичу, швидше! Підозра на «extra uterina»,— кинулась йому назустріч сестра.

— Чому ж мені не сказали цього? — обурився Олександр Григорович.

Він уже бігцем кинувся до приймальні. Адже тут важила кожна хвилина. Коли позаматкова вагітність, жінка може померти щохвилини.

— Всі дані, що це «extra uterina»,— пояснювала лікарка швидкої допомоги.— Була цілковита непритомність. З її слів можна гадати, що півторамісячна вагітність ймовірна...

Прохогом Олександр Григорович вскочив до приймальної і вражений зупинився перед кушеткою, на якій лежала хвора.

— Ліля!..

Справді, на білій кушетці вимальовувалось таке ж біле обличчя його дружини. Олександр Григорович відчув, ніби вся кімната зрушила з місця разом з ним. Все швидко закрутилось в очах: ця знайома кушетка, на якій лежали до того сотні хворих, ця лампа з білою мисочкою абажура... І ця швидкість була така шалена, що довелось надсилу стиснути руки, щоб утримати рівновагу...

— Що з тобою?— нарешті промовив він.

Ліля всміхнулась. Зниковілість була в тому посміхові. Певно, їй теж було нелегко зустрітись з ним—отак...

— От,— через силу мовила вона,— навіщо ж вони привезли мене сюди? В мене, певно, приступ коліту, може, якесь отруєння, а вони...

Але ж від його погляду — погляду лікаря — не сховався її стан. Схопивши руку дружини, він почув, як провалюється ритм пульсу. Жах охопив його, жах перемагав все: навіть ту болючу, неприємну думку, що стосувалась тільки його — чоловіка цієї жінки... Йому — лікареві — були надто знайомі ці страшні симптоми: сині різкі смуги під очима, ця особлива блідість людини, що стікає кров'ю... Ці перебої, провали пульсу, який ось-ось мав зупинитись.

А вона пробувала довести, що це не так. Щоправда, їй коштувало великих зусиль повернутись на бік,— довелось закусити губу і якимось неприродно підвернути руку...

— Болить рука? В плечі?— перехопив оком ледве помітний рух Олександр Григорович і допитливо подивився дружині в очі...

Вона сховала їх, зіщулившись, намагаючись одурити його і себе... Вона запевняла, що рука болить давно, боліла ще в подорожі... Хіба він не знає, що в неї часто

бувають невралгічні болі?.. Вона чіплялась за таке пояснення, бо їй, дружині лікаря-гінеколога, був відомий цей ще один з симптомів позаматкової вагітності.

— Лілю!— з розпачем скрикнув Олександр Григорович,— тебе ж одразу треба оперувати — негайно!.. Я зараз викличу професора. Лікарка, що тебе привезла, не має жодних сумнівів... Адже ти можеш загинути...

— Ти кажеш дурниці!— роздратовано заперечила Ліля.— Все пройде... Давай мені краще морфію чи там чого...

Вона рішуче стулила вії й замовкла. Ніби намагаючись прокинутись від страшного марення, Олександр Григорович обвів очима кімнату й помітив, що вони самі. Поїхала лікарка швидкої допомоги, вийшла навшпильних сестра, пізнавши лікареву дружину... Вони були самі, недавно близькі, тепер чужі люди.

Стало так тихо, що Олександр Григорович почув тоненьке, як скрипка цвіркуна, цокання свого ручного годинника. Він квапився, він метушився, він біг уперед. Минали хвилини, ті хвилини, що могли коштувати життя... Гойдалась кімната, а може, то лампочка, рівномірно, як маятник, кидаючи зелені смужки на обличчя, вже овіяне суворістю близької смерті! А він сидів — зім'ятий, стиснутий відчуттям непоправної катастрофи — і не знав, що робити...

Що робити? Яка нісенітниця, що сьогодні саме чергує він — єдиний у цю годину хірург-гінеколог! Та ще гірше те, що вона взагалі відмовилась від операції. Певно, їй було соромно признатися, що вона зрадила його ще дружиною.

На мить болючі ревнощі опекли його серце. Але все переміг страх загубити її, жінку, людину. Нарешті, страх лікаря, який не може врятувати хвору, що помирає...

— Лілю!..— благально звернувся він до неї,— мені все те байдуже, розумієш!.. Я хочу тільки одного, щоб ти була здорова...

— Я не дозволю ніякої операції,— знову вперто відказала жінка. Язик у неї заплітався, як у сонної. — В мене нічого нема... Я хочу спати.

Скривившись, вона зібгалась у клубок і закрила очі. Олександр Григорович взяв руку: пульс бився ледве чутно, здригався конвульсивно й знову завмирав.

...Що робити? Викликати професора... Може, він її умовить... Швидше!

Олександр Григорович кинувся до телефону. Палець не попадав у дірочки. Гудок відповідав... але самий гудок. Знову... «Так, сьогодні неділя,— майнула думка,— і професор завжди у неділю відвідує театр»... Він подзвонив іншому товаришеві-лікареві, він набрав номер навіть похмурого Крисіна, хірургічні здібності якого були під сумнівом. Нікого не було! В одному місці йому відповіли, що лікар прийде тільки за годину.

Всюди переслідувала невдача, а тимчасом кожна хвилина коштувала крові, що там десь непомітно витікала в черевину, забираючи життя жінки.

Більше чекати не можна! Ані хвилини, треба вимкнути все особисте. Забути, що це його дружина, й оперувати її самому, як сотні жінок.

Але вона не погоджується, тоді...

Він раптом згадав про один психологічний прийом, використаний колись з великим успіхом. Він вбіг до приймальні й гнівно закричав на всю кімнату, дивуючи сестру: він так не любив, коли підвищували голос!

— Лілю! Розумієш, за якісь півгодини ти помреш від внутрішньої кровотечі. Адже, ти розумієш?— у тебе розірвались кровоносні судини. Ти швидко стікаєш кров'ю. І мені доводиться тебе попросити: підпишись мені тут, що ти відмовляєшся від операції... Ми з тобою колись були хороші друзі, і ти певно не захочеш, щоб я відбував за тебе кару... Адже мене, як лікаря, судитимуть за те, що я не умовив тебе... Чого ти дивишся? Зрозумій, нарешті: ти вмираєш... вмираєш...

Він дістав з блокнота папірець і поклав на кушетку, тремлячими руками подавав автоматичну ручку...

Прийом досяг свого. Ліля широко розкрила очі, перемагаючи дрімоту, навіть трохи підвелась. Страх, нарешті дійшов до свідомості, розірвавши цю страшну байдужість — провісник смерті, своєрідний транс, який охоплює людину, що стікає кров'ю.

— Ти кажеш правду?..— надсилу запитала вона.— Адже мені немов краще...

— Краще! Цей симптом найстрашніший. Болі глухіші, правда? Це й є смерть — розумієш? Сон і смерть...

— Ну,— злякано промовила Ліля.— Клич вже свого професора.. Я... не хочу вмирати...

— Ми не дамо тобі померти,— вже бадьоро відповів Олександр Григорович.— Зараз приїде професор Віленський. Ти віриш йому? Він робить ці операції класично. Сестро, готуйте хвору. Покличте з терапевтичного лікаря Баркову, вона дасть наркоз.

Він вже не дивиться на дружину. Швидко проходить до операційної, сухо, коротко віддає розпорядження. Професора не буде: він оперуватиме її сам. Але цього вона не мусить знати... І потім, коли Оля принесе яєчка, хай віднесе їх Галині, еге ж, Галині Кравченко.

Він ухиляється від співчутливого погляду сестри й підходить мити руки.

В дзеркало умивальника йому видно, як приносять дружину. Чує її тихе запитання сестрі, та пояснює, що професор приїхав і роздягається в сусідній кімнаті.

— Наркоз,— пошепки наказує він,— наркоз...

І вмить він бачить, як маска ховає Ліліне обличчя.

От і все. Лілі нема. Це примарилось йому. Перед ним лежить молода жінка, яку за всяку ціну треба врятувати, яка дорога йому не більше і не менше, як десятки жінок, що лежали перед ним на цьому столі.

Він підходить до стола вже спокійний, впевнений і напружений, як завжди. Як завжди, у нього знайоме почуття, як у дні юності, коли він готувався перепливати Дніпро... Вдих, широкий рух плечей, і поєдинок починається.

«Вона мусить жити!»

Чорний йод заливає білу шкіру хворої. Інструменти, сяючи нестерпним блиском, обступають лікаря...

— Скальпель!

Швидким рухом Олександр Григорович бере в руку холодний інструмент. Оком хірурга дивиться на круглий жіночий живіт і блискавично робить розріз.

Операція почалась.

4

Для Лілі надійшли важкі, нестерпно довгі дні. Спочатку все було затьмарено фізичним стражданням. Всі бажання стали до смішного збіднені. Після операції сп'яга була жахлива, всі думки зосереджувались на одній краплині води. Потім кілька днів мучило бажання повернутись на бік. Болю, здавалось, не можна було

втерніти. А тимчасом потроху все «терпілось», минало, й хвилинами вже бувало легше.

Вранці крізь штору проникав рожевий промінь, він ховався в її складочці з правого боку. Тоді вся димчаста штора починала рожевіти. Промінь приносив день, — значить, обхід професора, надію на полегшення від нічних страшних примар. Увечері ж, коли сонце заходило, на стіні виникала тінь від ринви. Тінь нагадувала якусь постать з старечим носатим обличчям, що глумливо слала своє привітання, вигнутою рукою тримаючись за капелюх. Тінь була теж сигналізатором часу. Це збігалось із мірянням температури, вечірній стрибок на температурному листку віщував ніч страждання, марення й напади задухи. І тінь була ненависна... «Кашей безсмертній», — сердито шепотіла Ліля. Так кожна деталь навколо — пляма на стіні, узор на серветці столика, ручка від дзвінка — кожна річ вивчалася мимоволі довгими днями й набувала особливого значення. Тяжкохворі стають подібні до дітей, і Ліля теж перетворилася в дитину.

Потроху все ж таки зменшувались фізичні страждання. Але тоді у світ дріб'язкових, суто зовнішніх вражень проникали вже складніші. Непомітно для себе Ліля вже починала цікавитись життям лікарні. І все викликало тривожні, суперечливі думки...

Все в цих білих стінах жило ним — її чоловіком. З ім'ям Олександра Григоровича прокидались ранком хворі. З його ім'ям засинали своїм тривожним сном уночі.

Невже це був її «звичайний» і набридливо уважний Алька, з кого можна було кепкувати, якому можна було інколи дарувати час з коротким позіханням нудьги, якому можна було тільки милостиво дозволяти себе любити й якого можна було, нарешті, зрадити?.. Чи це халат змінював цю дуже звичайну постать, надаючи їй особливої гідності, гідності лікаря — захисника життя...

Про його енергію, чулисть і невтомність склалися легенди. Власне кажучи, це були не легенди, а правдиві оповідання.

— Олександр Григорович зробив те... Олександр Григорович сказав те... Олександр Григорович — це надзвичайна людина.

Лікареві вчинки, крилаті дотепи, навіть його одеклон, узор на комірчику сорочки — абсолютно все було

постійною темою розмов у палаті № 3. Олександр Григорович чемно зберіг бажання Лілі, і в палаті не знали, що вона його дружина. Тому говорили все, що хотіли. І це все — було шонайкраще. Та чомусь воно якось бентежило й неприємно зачіпало Лілю.

Може, це був підсвідомий протест проти тієї лагідної уваги, з якою Олександр Григорович піклувався про неї, як і про інших,— не більше й не менше... Немов його не вразила її зрада, немов йому було це байдуже...

Більше того, одного дня він зайшов до неї з таким повідомленням:

— Євлампіє Володимирівно, вас хоче бачити один товариш. Прізвище його... здається, Зелінський... Коли хочете, я можу дозволити йому зайти до палати, хоч у нас і неприйомний день.

Ліля спалахнула зовсім несподівано:

— Може, ви й дозволяєте, але я не хочу бачити нікого, розумієте, нікого в світі!

Олександр Григорович чемно посміхнувся і не відповів нічого.

Бачити його! Нізащо!.. «Він» уже приходив двічі, над її ліжком включали домофон, і спотворений переляком голос запитував її, як здоров'я і коли вона переїде з лікарні додому... Вона сказала, що їй погано, що вона нічого, нічого не знає, і поклала трубку. Цей голос їй видався безмежно чужим. Страшна подія ніби щось змінила в ній. Здавалось недоречним, що вона поїде до когось... такого чужого. Те захоплення здавалось сном, і великий сором ятрив серце. Як це сталося! Значить, кохання не було, раз воно зникло, розтануло так швидко. А що, коли б вона не захворіла і довела до кінця непоправну помилку? І поруч з нею був би той, чужий...

Але вона не може повернутись і до Олександра Григоровича. Ні! Ні!.. Що ж, коли помилилась, хай її карає самотність!..

Боліла голова, повна безліччю дзвоників, що співали на всі голоси, і гордовиті троянди «Слава Діжона», що красувались на столику Вичинської, пахли, здавалось, надто міцно.

Це вже вдруге хтось прислав їй величезний букет цих троянд. І чи то від цього, чи від іншого Вичинська повеселішала й почувала себе краще. Всі три дні не бу-

ло у неї жодного приступу серцевої хвороби. І вона, нарешті, захопилась шиттям гардеробу для майбутньої дитини. Якось непомітно зникла страшна байдужість. Цілий день безупинно мерехтіли її дуже маленькі руки в купі яскравих обрізків тканини. Її консультували всі — найбільше Поля, яка нагадувала щасливу бабку, що чекає онуку, балакуча Галина, навіть старий професор...

Треба було одного поштовху, щоб цій змученій жінці випростатись. Він прислав троянди. Значить, «він» все ж людина. Хай не любить, хай не заходить!.. Але, значить, не забуває, турбується, якщо не про неї, то про майбутню дитину...»

Казав Олександр Григорович, що багато дзвонять до лікарні телефоном, запитують про неї... Певно, він!.. Значить, любила вона все ж людську подобу. Значить, людина була батьком маляти.

І якось швидко, казково швидко з цього дня почалось піднесення. Поверталася певність у собі. Останні місяці тяжкої хвороби її підтримувало непохитне бажання бачити свою дитину. І вона витримала. Так не вже тепер вона схибить? Адже незабаром ось-ось мав прийти той час, коли вона обійме її... Вже цілком ясно жінка уявляла свою майбутню дитину, що наповнить малим теплим тільцем всі порожняви цих сорочечок, чепчиків... Вона лежала під серцем вже така близька, жива, реально відчутна. І голка рухалась в руках так швидко, що креслила срібне коло.

— Ну, як справи?— запитували в сотій раз сестри й санітарки, забігаючи до Вичинської.— Все вже зроблено?

«Скільки дитинчат родиться в цих білих стінах,— думала Ліля,— і не вже кожним так цікавляться?»

Ці турботи майбутньою дитиною Вичинської хвилювали її. Коли б не жахлива слабість, що ледве дозволяла їй трошечки читати, вона сама б узяла голку в руки. Вона перебрала ці чепчики, химерні, як вінчики квітів, ніжні пелюшки (певно, їх звати так від слова «пелюстки»), що в них, як у капустаєне листя, мали потім дитину завернути...

І очам несподівано стало гаряче. Пекучий жаль сколихнув Лілю, все це розбудило щось давно забуте...

Вона пригадувала, як пішла колись на аборт... перший, потім другий. Чоловік благав її про дитину. Вона

не хотіла... Йї здавалось, що її гнучкий стан втратить чіткість ліній, а піклування про дитину надовго відірве її від театру... «Потім, пізніше,— казала вона,— не те-пер!..»

А її дитині, її синові, могло б бути цілих п'ять років!..

Несподівано Ліля побачила його в різні роки свого життя. Відчула біля грудей цмокання маленького ротика. Потім побачила задержуватий вихор на голівці і веселі карі оченята під зовсім круглими, як у батька, бровами. Він був би такий же веселий і, певно, вдвох з татом вони знімали б ранком в ліжку цілий гармидер. Маленький Алік ховався б, певно, за шторою, а батько удавав би, ніби не помічає...

...Сміх біля ліжка Вичинської розбудив Лілю від думи. Це тільки Галина вміла так дзвінко сміятися. Ліля зібгала білий шмат тканини і, зітхнувши, поклала все на стілець.

— Все є, Євлампіє Володимирівно?— почула вона веселий голос Вичинської.

— Все,— ввічливо відповіла Ліля.

У Вичинської й голос, навіть, змінився. Немов у зовсім молоденької жінки став. Лілі видно було збоку її профіль,— милий усміх різко окресленого рота і блискуче чорне око під гордою прямою бровою. Здавалось, і плями на вилицях поблідли й щока порожевіла, тут, біля маленького вуха.

— Ну, як?— запитав Олександр Григорович,— несподівано, як завжди, з'являєшся на порозі.— Гардероб готовий? Ага, знов троянди? Хто це так піклується про вас, Наталю Дмитрівно? А ви ще вдавались у песимізм.

Він підійшов до ліжка Вичинської і схилився над її трояндами.

— Це,— сказала, червоніючи й дивно покращавши, Вичинська,— це мої улюблені троянди.

— І мої,— сказав тихо Олександр Григорович, але це ясно почула Ліля.

Вона відвернулась і стала смикати ручку дзвінка. Він колихався взад і вперед, взад і вперед...

— А ви візьміть собі, еге ж, оцю! — весело щебетала Вичинська.— Знаєте, Олександрє Григоровичу, останнім часом я працювала над освоєнням у нас ефіроносноі казанликської троянди... Чули про неї? Двадцять тисяч золотом коштує кілограм трояндового масла!

— Матінко, — обізвалась Галина, — оце так масличко!..

— Еге ж, Галино! — відповіла Вичинська. — От видужаю і спокушу вас розводити в своєму колгоспі таку культуру. Перед війною я спробувала схрестити троянди «Слава Діжона» з одним ефіроносним... Там далеко, на Сході, в радгоспі я виросщувала троянду «Слава СРСР». Я привезла її пагінки сюди. Коли все скінчиться щасливо, я таки вирощу цю троянду! Вона — східна гістя — не боїтеться нічого: ані морозу, ані холоду. Коли тільки родиться воно...

— Ну, які можуть бути сумніви!.. — піднесеним голосом сказав Олександр Григорович. — Ваша дитина ростиме, як і ваші троянди. А поки що...

— Вам лист з театру, — звернувся він до Лілі, нечутно наближаючись до її ліжка, тільки дзвіночок похитнувся на стіні...

Лист упав на ліжко. Ліля, гнівно схопивши його, заховала під подушку. О, вона добре знала цей почерк!

— ...А вам «Робінзона Крузо», — сказав лікар, кладучи книжку на третє ліжко, де сумувала Кривенко. У неї через знекровлення не загоювалась рана, і вчора їй довелося зробити переливання крові.

— А мені що?.. — запитала Галина.

— А вам — тепле слово і грілка...

— І на тому спасибі, — сказала Галина, що вишивала яскравими вишнями дитячий чепчик.

— В мене жахлива слабість, — поскаржилась Кривенко, — якби мені добре виспатись, я б одразу почала видужувати!.. Тільки о дванадцятій ночі засинає лікарня. Але вже о четвертій годині сестри починають вранішні процедури, а о п'ятій санітарки прибирають палати.

— Ганно Василівно! — раптом покликав Олександр Григорович сестру. — Накажіть, будь ласка, щоб на протязі, принаймні, трьох днів не прибирали в третій палаті раніше восьмої години. Так-так!.. Хай добре виспляться. Навіть двері їм закрийте, і не заходьте до них, поки вони вас не покличуть!

— Але ж ви знаєте... загальний розпорядок... процедури... — зніяковіло забурмотіла сестра.

— До чорта розпорядок, якщо моїм хворим потрібний спокій! — невічливо спалахнув Олександр Григорович. — За це відповідаю я!

— От, спасибі вам,— сказала Галина Кравченко, важко всідаючись на ліжку.— Може й до мене силонька повернеться, а то шкряботить мітла мені під вухом вранці!

— Не шкрябатиме,— відрізав Олександр Григорович, щось занотовуючи у своєму блокноті; він ще раз оглянув палату допитливим оком і звернувся знов до Вичинської:— Пройдіть до мене в кабінет, дорога товаришко... Я хочу вас детально вислухати, а між ділом (я ж геніальний експлуататор, знаєте?) ви мені детально розповісте про свої троянди, бо в мене є великий друг, старий колгоспник, який збирається вирощувати ефіроносну красуню...

— З охотою,— прошепотіла Вичинська, складаючи різнобарвну купу тканин.

— Полечко, голубко, пошукайте черевики,— покликав Олександр Григорович,— тільки найкращі, золоті черевики, як у Золушки. Вичинська йде до мене в гості!

— Золоті, срібні, гаптовані! Чи ж для ніженьок таких можна інші?— в тон йому підхопила сивенька Поля.

Вона відшукала гарненькі пантофлі — червоні з жовтою каймою, ніжно по-материнськи взула в них схудлі, дійсно гарні ноги жінки, зав'язала бантом халат і розгладила на ньому складочки.

— Ну от, хоч до парку!— нарешті задоволено промовила вона.— Спирайся на мене, золотко.

Поля згорнула руку калачиком й обережно повела Вичинську з палати.

В палаті стало тихо... Порожнє ліжко ще зберігало в собі обриси важкого тіла. Жовте сонце визирнуло з-за відхиленої штори й випрозоріло пелюстки троянд. Воно було сьогодні пекуче й важке, і день дихав передчуттям грози.

— Він забрав її, щоб підготувати до пологів,— нарешті зашепотіла Галина.— Скористався, що їй, сердешній, зовсім весело сьогодні стало... А час їй от-от підходить. Поговорить з нею сьогодні як слід, й зовсім спокійна буде... У нього аж ніяк не страшно, хоч і різатиме, хоч що робитиме!— звернулась Галина до нової хворої, мовчазної повної жінки, що зупинилась на дверях їх палати. Вони часто гуляли так коридором, ці ще незвиклі, спантеличені загрозою близької операції «новенькі»...

Галина шумно шморгнула носом і розмазала кулачком по зірчастому ластовинні сльози, раптом почала все викладати:

— Він мені мов полуду з очей зняв. Як могла я таке зробити?.. Себе й дитя своє занастити!.. А все тому, що дурна, Варку оту послухала... Прийшла, гадюка, до серця припадає... Що ти думаєш, каже, третє дитя заводити, чи ж гадаєш, зовсім війна кінчилася? Це, каже, тільки на часинку відпустили... І гризла, гризла, повела до бабки своєї...

— А чоловік ваш?— запитала хвора.— Теж вас умовляв?

— Та що ви!— замахала Галина руками.— Та чи він мене не любить, дітей моїх не викохує! Я потайки від нього... Мучила мене бабка, мучила, а тоді зупинилась,— бачу, злякалась чогось,— та й каже:— Ну, йди,— каже,— швидше додому, та як що трапиться, мене ж не виказуй... І як помирати доведеться,— а жіноча доля наша така,— мовчки помирай...

— Добра порада,— озвалася Кривенко.

— Та розуму мені якось не відібрало. Як припекло, я все чоловікові й сказала.

Галина передихнула, всміхнулася ясно.

— Лікар наш любий з того світу мене повернув, дотглядав, як дитину... Яєчка спеціально для мене варили вночі.

Вона таємниче зиркнула на коридор, знаком попросила хвору причинити двері, зашепотіла:

— А знаєте, хто присилає нашій Вичинській квіти? Він! Та він же, Олександр Григорович!.. Я чула, як він розмовляв про це з професором... Каже, спокій треба, сердешний, дати,— щоб муки знесла... сина породила... Розумієте?..

— Я ще не знаю вашого лікаря,— втруtilась нова хвора, — але й на мене він справляє прекрасне враження...

Ліля мовчала. Вечір йшов задушливий, ніби перед грозою. І знову напливав цей каламутний головний біль. Знекровлення давалося взнаки. Здавалось, маленькими голочками хтось наколював кору мозку й впорскував якусь рідину. Від того голова ставала важкою і повною цієї рідини. І, здавалось, думки зав'язали в ній, ніби в якомусь липкому клейстері...

Розмови про Олександра Григоровича безпричинно хвилювали її.

— Ви, на мою думку, всі перебільшуєте,— раптом подала вона голос.— Олександр Григорович тямущий лікар, але він робить все те, що робив би й інший на його місці. І нічого особливого в ньому немає.

Палата захвилювалася. Її мешканці й «гостя» загомоніли разом:

— Як вам не соромно таке казати?— обурено закричала Галина.— Що ж, по-вашому, і Крисін буде квіти купувати та вночі біля вас сидіти? І це говорить жінка, яку Олександр Григорович врятував від видимої смерті. Операцію так добре зробив, що скоро танцювати будете!

— Мені операцію робив не він, а професор,— заперечила Ліля.

— А воно й не так,— тріумфально сказала Галина.— То вам таке вигадали, бо ви тільки професора хотіли. А професора тоді зовсім не було. Я ж знаю, це ж тої ночі було, як ячок мені так схотілось! Кажуть, ви таки зовсім помирали. Вже не знаю, що там робилося, а тільки казала сестра, якби хоч трохи розгубився Олександр Григорович, не жити б вам на світі...

Раптом на дверях, усміхнений, виріс сам Олександр Григорович.

— Діти мої,— сказав він.— Зараз повернеться Вичинська. Її станові підходять останні дні. Треба берегти її спокій. Думаю, що ви будете сьогодні тихенькі, як миші, не говоритимете про хвороби, операції тощо...

— Хіба ми самі не розуміємо?— аж образилась Галина.

— Ні,— сказав лікар.— Не тому. Просто я її спокій доручаю вам, а вас — самим собі, бо на мене покладається сьогодні не доведеться.

— Ви не будете сьогодні?

— Я екстрено їду сьогодні, вірніше — лечу літаком оперувати одну колгоспницю. Вночі, як повернуся, пдзвоню сюди по телефону.

Він обернувся, глянув на порожнє ліжко Вичинської й скривився:

— Поленько!— покликав він санітарку.— Приберіть же гарненько ліжко... Так. І ще не забудьте, не будіть мою палату раніше восьмої. Ага, ще одне: Євлампії

Володимирівні можна сьогодні ходити. Ну, на все краще! — і з жестом привіту він, легкий і швидкий, зник у дверях.

Ліля стиснула уста й відвернулась до стінки. Їй треба було якось упорядкувати свої розхристані враження, думки.

Абрикосова смужка танула у хвилястій шторі, як у морській воді. Запаморочливо пахло трояндами.

Отже, тільки йому вона була зобов'язана життям! Було чудне, неймовірне почуття. Її колишній чоловік був якоюсь новою людиною. Людиною великої волі й гарячого серця. Але ж він дарував троянди вже не їй...

Що це — ревності? До цієї, такої ж хворої, за життя якої змагається він?

Ліля раптом розплакалась, як дитина. В білих стінах таке бувало нерідко, але сьогодні...

— От тобі й раз! — здивувалась Поля. — Годі, дитинко! Він же прохав, розумієш? Зараз Нату приведуть... Абрикосова смужка зникла. Надходила ніч.

5

Та відпочити цієї ночі Лілі не пощастило...

О другій годині несподівано налетіла гроза.

Щоправда, цілий день відчувалась задуха. Все було ніби важким, щерть насиченим парою: і ці клубки хмар, і схилене гілля дерев за вікном, нерухоме, нависле, і навіть розлите скрізь сонячне проміння, ліниве, ніби липке...

Але ж ніхто не гадав, що так шалено, так несподівано загуркотить, завие цей скажений вихор, заб'ється в тривозі штора, вікно, весь будинок.

Була глупа ніч. В коридорі погасили вогні, настала тиша, неспокійна тиша лікарні, крізь яку чутно стогін хворого, брязкіт термометра, легкі кроки сестри. Раптом порив вітру вдерся у вікно, напіввідчинене на ніч, загуркотів швидкою і помчав як скажений, протягом вилетівши у коридор... Враз прокинувся, забринів увесь будинок. Стукотом, брязкотом озвались всі коридори; здавалось, весь будинок здригався, ніби від землетрусу.

— Закривайте вікна! — пролунав десь покрик сестри. Забігали санітарки.

Кривенко, що спала під вікном, злякано скрикнула:

— Ой, вікно впале!

Схопившись за поручні ліжка, вона даремно силку-

валась підвестись і не могла. Вона ж і досі не могла навіть сидіти... Це було найстрашніше: почувати себе цілком безпорадною перед видимою небезпекою...

Всі прокинулися. Величезні рами вікна з брязкотом хиталися туди й сюди, під здибленою угорі шторою. Здавалось, ось-ось вилетить скло, обсипле скалками.

Ліля пригадала, що так вилетіла шибка величезного вікна колись на дачі, але тоді вона, Ліля, могла ходити, вибігти. А Кривенко...

— Я зараз,— сказала Ліля, підводячись.— Я зараз зачиню!

Та, випереджаючи її, біла огрядна постать уже спинилась біля вікна...

— Куди ви, вам не можна!..— крикнула Ліля.

— Тихше, тихше! — заспокойтесь, от і все,— сказала Вичинська. Вона після останньої розмови з лікарем була цілий вечір особливо радісна й запевняла, що відчуває себе чудово. Зовсім легко, легше, ніж міг хто подумати, вона, злізши на підвіконня причинила вікно. Коли Ліля дісталась до неї, все було зроблено, штора повільно повернулася на своє місце, і гроза вийшла за межі палати, бушувала зовні — в каламутній пільмі...

— Хіба вам можна лазити?— заскиглила Галина.

До палати вбігла санітарка й, ввімкнувши світло, стала дорікати.

— Але ж скло могло впасти на Кривенко,— просто відповіла Вичинська.

Посміхнувшись, вона пішла на своє місце, аж тут сталося прикре. Пантофля вислизнула з-під ноги, і Вичинська, поскоковнувшись об неї, впала на підлогу.

Всі зойкнули, санітарка кинулась до неї, допомогла підвестись. Жінка запевнила, що це дурниці й не забілася вона зовсім.

Та всі якось стривожились і довго не могли заснути. Лютувала злива, і краплі бились об скло. Ліля уявляла в темряві серед розмаяних хмар маленький санітарний літак і на ньому його — лікаря, що летить рятувати людину... Певно, це теж якась жінка, застигнута страшною «ехтра»... І лихо, коли літакові через негоду доведеться зробити десь вимушену посадку! А може, Олександр давно вже долетів і зараз робить операцію?.. І Ліля зовсім ясно уявила його зосереджене обличчя й нахмурену праву брову, що говорило про велике напруження...

Несподівана теплінь охопила її, а за нею прийшов і раптовий сум...

«Він уже зовсім не любить мене!..»— спалахнула гірка думка. І коли, нарешті, прийшов тривожний сон, ця думка плелась навіть у заснулій свідомості.

Часом Ліля ніби прокидалась, сон ставав прозорий, як павутиння, і крізь нього чула: стиха уві сні стогнала Вичинська.

Глупої ночі, коли всі поснули і за вікном припишк грозвий дощ, Ліля раптом полохливо прокинулася зовсім і, нарешті, зрозуміла: з Вичинською негаразд. «Те» почалося.

Шепотіння, слабкий стогін, тривожні кроки почувались в темній палаті. І Лілю охопив гострий неспокій: наче це була її хвора, наче це вона кілька місяців лікувала її, готувала до операції. Аж ось тепер, напередодні...

Ліля відчула, як пропасниця від хвилювання трусить її,— адже він, її лікар і рятівник, був у подорожі, далеко!

— Що ж тепер буде?.. Що?..— шепотіла вона, сівши на ліжку й боязко прислухаючись до стогону.— Що ж тепер буде?— стиха запитувала вона Полю, ловлячи її за мотузку халата.

З острахом, з хвилюванням слухала, як ворушилась Вичинська...

І раптом охнула радісно.

Швидше відчула, ніж побачила в півтемряві легку ходу Олександра Григоровича. Радість залила її, така несподівана, велика... Любий, він встиг повернутись! Він врятує її, нашу хвору...

— Ну от,— чула вона його голос.— Як же так? Нічого, рідна, все буде гаразд.

— Я йому не пошкодила? — допитувалась Вичинська. — Він житиме?

— Він житиме,— прошепотів він.— Так, за кілька годин ми його побачимо, вашого малюка...

Ліля відчула, що він дивиться в її бік, і припишкла, Галина мирно похропувала уві сні й навіть Ліда Кривенко дихала спокійно.

— Чудово спати після грози,— продовжував Олександр Григорович.— Чуєте, як міцно вони сплять, і ви зараз заснете! А ви,— раптом сердито звернувся він до Лілі,— чому ви не спите?

— Я...— зняковіло забелькотіла Ліля,— я дуже хвилювалась... Олександрє... Алю...— додала вона ледве чутно.

— Ви погано себе почуваете?— ввічливо запитав Олександр Григорович.

Йому здалося, що Ліля чекала на нього, навіть назвала його Алею, і навмисною офіційністю хотів замкнути своє почуття... Адже щодня, щохвилини він запевняв себе, що вона чужа, далека!

— Ні, ні!— поспішила відповісти Ліля.— Я відчуваю себе прекрасно. Я засну зараз, слово честі, засну...

Вона загорнулася в ковдру, заплющила очі, але ж нишком так само прислухалась до всього... Сон зник з її очей...

«Він зовсім уже розлюбив мене!»— повторювала вона ту думку, що цілу ніч не давала їй спати. Але справа була зовсім не в цьому, зовсім не про це вже була величезна тривога, а про інше, таке важливе, чому мусив допомогти саме він, лікар...

Вона прислухалась, як тихенько-тихо вповзли ноші, ті, що носили всіх і її теж. Як вони забрали Вичинську. Чула, як Вичинська сказала санітарці: «Ви ж принесете мені потім мої троянди». Як зашаруділи пантофлі старенької Полі й, нарешті, зачинилися двері.

А всі спали, як заворожені поснули сьогодні! Тоді Ліля знов вилізла з-під ковдри, й стала прислухатись. Але тепер було зовсім тихо. У вікно з прояснілого неба дивилась на неї зеленувата передранішня зірка. Та небо було невиразне, сіре, як її гадки.

Ні, вона не може спати, доки не дізнається!

Ліля потихеньку спустила ноги, поволі одягла пантофлі і, тримаючись за двері, стіни,— вийшла з палати.

— Куди це ви?— зупинила її сестра.— Не можна!

— Куди це?— підбігла Поля.— Спатоньки треба, спатоньки!— Вона гладила її, як малій дитині, руки й намагалася заспокоїти.

— Я однаково не зможу заснути,— благально звернулася до сестри Ліля.— Дозвольте мені посидіти у вашій дежурці, я вип'ю бром у заспокоюся...

Сестра й Поля взяли її обережно під руки й провели в дежурку. Ліля сіла в плетене крісло, випила бром і ніби трохи заспокоїлась. Їй страшенно хотілось розповісти цій флегматичній сестрі— зовсім чужій людині—

про все, все... Але ж вона, сестра, чергувала тієї ночі, коли її привезли до лікарні, вона знала, що Олександр Григорович був її дружиною, певно, знала й що... І Ліля подолала це бажання і зважилась тільки запитати:

— Йі... оперують? О, якби я могла там бути!

Благання було в її голосі, і, ніби зрозумівши все, ця байдужа до всього товста сестра обняла її за плечі й пересунувши крісло до вікна, урочисто сказала:

— От подивіться... Он вона вже на столі.

Ліля побачила навпроти зовсім ясно освітлене вікно, воно чітко виділялось в темній амфіладі поверху, зрозуміла, що це вікно операційної. Зовсім близько й виразно, мов на екрані, вона побачила на столі нерухому Вичинську. А ще ближче — його, Олександра Григоровича, навіть русий завиток на скроні з-під білої шапочки...

Він кінчав мити руки. Сестри стояли наготові. А одна з них тримала на обличчі хворої маску.

І Лілі знову здалося, що це її хвора, і саме вона має зробити цю операцію, розрізати це живе тіло, щоб вийняти звідти непошкоджене дитинча.

Думкою вона стала поруч з ним, лікарем. Підійшла до операційного столу, запитала про пульс, легко зітхнула і, оглянувши, взяла з рук сестри потрібний ніж. Навіть шкіру вона побачила, натягнену на живих тугих м'язах...

— Ні, ні, я не дозволю вам дивитись!

Сестра хитала головою, вже боячись за свою поблажливість. Адже, справді, тут все було видно, як на долоні.

...Ніж пішов легко й зручно. Нічого більше нема, крім великого мистецтва, крім життя, яке радянська країна йому доручила...

Бризнула кров. Аби знов не така кровотеча, як у тієї колгоспниці півгодини тому!.. Як важко було її зупинити! А літак мотало й перекидало під час польоту туди й назад. І його було загойдало! Фі, сором! Оце хворе, з вадами серце! Скільки годин можна ще не спати? Дурниця, не звалити втомі, не в перший раз! Рука йде твердо... Прекрасні м'язи, треновані, певно, жінка займалась фізкультурою. Як шкода, що все ж їй не можна родити!

— Я б хотіла тільки побачити, як він вийме дитинку!— благала Ліля.

— О,— засміялась сестра.— Це не скоро. Ходімо спати, ви самі— дитинка.— І неблаганна сестра відвела Лілю до палати.

— Вичинська родила? Чи її оперують?— почула вона шепіт Галини.

І дізнавшись, що оперує Олександр Григорович, відразу солодко заснула знову.

Але сон тікав від Лілі. У неї розболілись спина, голова. Неспокій вперто тримав все її ество. Чим кінчиться операція? Чи ж будуть жити ця жінка та її мале?

Погроху дрімота все ж здолала її, але й уві сні не покидала її настирлива думка...

Їй приснилось, ніби це вона порається з тілом цієї жінки. Немов і вона — лікар, але й Олександр Григорович був поруч. Він подавав їй блискучі інструменти, але вона знала: його воля, його хист керує її рукою.

Їй снилося, ніби вона вже тримала мале тільце, відчувала, як воно тремтить і рухається в її руках. Їй здалося, що це її власна дитина, і так хотілось пригорнути її до грудей, коли раптом почула голос сестри:

— Пульс припинився... Хвора не дихає...

Тоді Олександр Григорович ніби відштовхнув її, Лілю, й став сам закінчувати операцію. Вона стояла за його широкою спиню з мокрими скривавленими руками і плакала:

— Вона може вмерти! Вона вмирає...

З стогоном Ліля прокинулась, заснула знову і знову переживала уві сні операцію спочатку.

Її розбудило яскраве сонце, що заливало палату. Поля стояла перед нею з букетом троянд і стурбовано хитала головою.

— Плакала уві сні, мандрівничка наша. Дивіться, з ранку букет вам накинули. З театру, кажуть. Ось сприймайте, поставлю зараз. Ну що, виспались, голуб'ята?.. Я вже й не прибирала у вас...

Але, не доторкнувшись до квітів, Ліля тремтячим голосом запитала:

— А Вичинська?..

— Жива, голубочка!— відповіла Поля.— Спить іще... Намаялися Олександр Григорович. Цілу ніч знов не спавши! З літака та на нову операцію...

Буркочучи під ніс, вона вже побігла з палати.

— А дитинка ж то як? І не знаємо!— озвалася Га-лина.

— Невже Вичинську оперували? — здивувалась Кри-венко.

— Авжеж! Ну, вже ви спали, як мертва. Дав нам Олександр Григорович виспатись. Ач яка! І рум'янець грає!

— В мене нормальна температура,— зраділа Кривен-ко.— Перший раз! От що значить добре виспатись... Вредні! І не кажуть, дівча чи хлопець.

— Еге ж, якби знала, то й сказала!

— А от я піду й дізнаюся,— запропонувала Ліля. Вона сквапно підвелася, з приємністю відчуваючи, що тіло вже полегшало, і, тримаючись за стіни, за косяк дверей, вийшла в коридор...

І раптом швидше відчула, ніж побачила: це йшов він, Олександр Григорович. Зняковіла й опустилась на стілець за пальмою. Він ішов кудись коридором, пере-мовляючись з сестрою. Його обличчя сяяло. В руках сестра обережно несла дитину.

Раптом назустріч йому бігцем вибіг похмурий Кри-сін. Все виявляло велике стурбовання — халат, руки, плечі, ніс.

— Скандал, колего,— майже кричав він,— завідувач лікарні викликає вас до себе. Йому хтось сказав, ніби ви порушуєте розпорядок дня... Що в вас сьогодні не прибирали... не замітали в деяких палатах... Як це могло статись?

Ліля не витримала й тихенько засміялась: такий зля-каний вигляд був у цього ретельного захисника порядку.

— Так, це я порушив!— усміхнувся Олександр Гри-горович.— Нічого не вдієш. От цей порушник... теж на-родився за кілька днів раніше, ніж ми планували...

— Баловство,— сказав Крисін,— саме баловство!— І побіг сердито геть. В коридорі владно розітнувся плач маленького.

— Ну от,— промовляв Олександр Григорович,— не-ввічливо так кричати на свого хресного. До мами знов хочеш? Ні, ні, почекай. Ви погляньте, волосики які в нього довгі! А очі! От він переплаче і розкриє очі над-звичайні — блакитні, як небо... У-у, ти — вередя... О, по-гляньте, вже й розкрив очі...

Схвильовано зраділа Ліля, ступила вперед, і Олександр Григорович зупинився, як укупаний.

— Це дитина... Вичинської? А як її здоров'я?..— нарешті зважилась вона запитати.

— Еге ж,— відповів Олександр Григорович.— Чудовий хлопець! Все гаразд. А... ви... ви щось забагато ходите.

Ліля спинилась над дитиною, розглядала її, ніяксовсміхалась, кидаючи незвичні слова.

— Я... я дуже хвилювалась... Я так боялась. Я хотіла сказати...

Вона запнулась і замовкла. Тільки зараз вона побачила, як він змарнів за цей час, побачила його втомлене обличчя з синцями під очима, і хвиля ніжності залила її так раптово, що не дала говорити. А він теж мовчав, бо, добре знаючи її, прочитав теплінь у цьому погляді і збентежився, бо так важко, так боляче намагався відірвати її від свого серця на протязі всіх цих днів.

Сестра кудись зникла, і вони самі стояли мовчки. І, нарешті, Ліля зважилась сказати:

— Я думала... Прости мене... прости... Я не можу без тебе...

Він зблід і, кинувши на неї швидкий погляд, зрозумів, що ніколи за життя вона не підходила до нього так близько. І що тільки тепер між ними могло б початись те велике почуття, бліду тінь якого вони легковажно вважали за кохання.

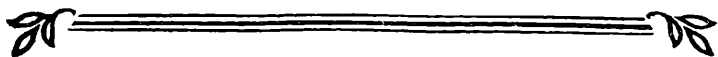
Але відразу ж його обступили колом болючі спогади, образи... Скільки тяжкого вже лягло між ним і дружиною... Чорна прірва!

І він тільки зміг вимовити:

— Не знаю... нічого не знаю...

1946 рік.

ЙОГО ПОМИЛКА

Власне кажучи, Іван Іванович завжди вважав жінок за тендітних і нерівноцінних чоловікам істот. Здається, пройшло чимало років, революція, ламалось багато ustalених поглядів, а по суті в цій ділянці для нього все залишалось так само. Але як би він обурився, коли б хтось закинув йому старе, несучасне ставлення до жіноцтва! Адже він завжди здавався сам собі «з голови до п'ят» людиною нової, радянської культури.

Та, звичайно, його дружина Маруся завжди лишалась в його очах тихенькою, безпомічною жінкою. Щоправда, вона вже десь працювала, він завжди плував: машиністкою чи стенографісткою... Та хіба ж могла її робота бути чимось рівнозначним його великій роботі інженера-електрика? Іван Іванович був непорушно впевнений у тому, що так само, як і двадцять років тому, вісню її світу був рубчик його білосніжних носових хусток. І його донька Яся, яка мала вже цілих шістнадцять років, залишалась для нього тим же маленьким дівчатком. І чи ж був гідним його великої уваги її нескладний дитячий світ?

Він в центрі всього, його робота, його життя, його носові хустки. Все інше було тільки супутником цього «геліоцентричного» кола. Іван Іванович не міг уявити собі, як би вони жили без нього — його Маруся, його Яся. І тому, коли на сорок третьому році життя його захопило велике кохання до інструктора парашутного спорту, Ніни, брехня стала природною, ніби навіть потрібною...

— Розумієш,— розповідав він своєму другові Черкіну,— ця брехня — свята брехня! Ти подумай, як би вона могла жити без мене, моя Маруся? Ця безпомічна обмежена жінка! Або моя крихітка Яся? І хіба можна дружині — старому другові сказати правду? Тільки брехню!

— От саме: свята брехня!— зворушено акомпанував йому Черкін, чухаючи свою лисину,— чудово сказано. Ну, а як же з тою, іншою?

— Сказати їй, що я одружений? Убити це ніжне молоде серце? Завдати йому такого болю? Ніколи!

— Ну і як же?— цікавився Черкін.

— А так... доводиться,— ухильно відповідав Іван Іванович,— поки що все запевняю, що була дружина, та розійшовся з нею ще давно, в Москві. Працюємо ми з Ніною в різних галузях... Ну, а до себе не запрошую: кажу, незручно поки що, у мене, мовляв, в одній кімнаті мати та сестричка... Підшукаю, кажу, квартиру, тоді житимемо разом.

— А далі ж воно як?— допитувався Черкін.

Іван Іванович моложаво піднімав вгору свою красиву, тільки трошки посріблену сивиною голову, і самовпевнено казав:

— Нічого! Яюсь-то владнається!

— Люба моя, не чекай мене сьогодні, працюватиму до другої години ночі... зовсім очманів,— повідомляв він свою дружину по телефону.— Ти, може, кудись підеш? Хе-хе, дізнаємось... Чудесно! Тільки ради всього, рідна, не скучай!

Ніна радісно простягала свої тонкі руки назустріч цій дволичній людині, цілувала гарячими від кохання губами ці брехливі уста.

Брехня взагалі була незрозуміла їй — цій молодій міцній жінці, яка пройшла лише кілька кроків свого життя в старому світі минулого. Їй було всього п'ять років, коли революція відкрила жінці безмежні шляхи роботи й творчості. Любов і дружба були для неї такі ж глибокі, як синява неба, яку вона обрала своєю стихією. Брехня була б у них просто неможлива, як неможлива сніжна завірюха в блакиті сонячного літнього дня. Сама вільна від брехні, вона не припускала її в коханому чоловікові, якого полюбила глибоким, цільним почуттям.

Переповнений її ніжністю, Іван Іванович повертався додому, у свою затишну, сімейну квартиру. Він мимрив щось про каторжну працю, нашвидку з'їдав смачну вечерю і, ніжно поцілувавши в чоло сонну доньку, йшов до свого кабінету.

Його дружина останнім часом була чимсь особливо занята. Натякала про якийсь сюрприз, який йому готує. «Килимчик над ліжком чи нова піжама?» — протекторським тоном запитував він. Вона мовчала, усміхаючись. Вдячний за її постійну, але недокучливу увагу, він ніжно гладив її по плечі й спокійно лягав спати.

Все було чудово. Жодна підозра не турбувала Марусю — його старого уважного друга. Хіба ж він не був з нею, її любимий господар і чоловік? Щаслива була і Ніна — його сіроока любов...

І раптом все це щастя, збудоване на «святій брехні», розломилось і розсипалось.

Почалося з того, що омолодженому коханням до сміливої молодой дівчини Івану Івановичу якось схотілося зробити їй щось особливо приємне.

Він теж вирішив побувати в висотах, де працювала Ніна, і навчитись стрибати з парашутом. На заводі була своя вишка, і за короткий час він засвоїв техніку стрибка. На цьому він, певно, і зупинився б, та Ніна захотіла більшого, і довелося згарячу дати згоду стрибнути з літака.

Хвилюючись, він стояв одного прохолодного ранку на приміському аеродромі. Сама Ніна — кращий інструктор-парашутист аероклуба проводжала його в цей перший сираєжній повітряний рейс.

Хвилювання солодко тиснуло йому груди. На сході піднімалось сонце, абрикосовим пилком притрушуючи хмарки, такі ніжні й округлі, як персикові плоди. Іван Іванович почував себе героєм. Він подумав, як би пишались його дружина й донька, коли б могли побачити цей сміливий стрибок. Але ж присутність Ніни виключала цю можливість.

Маленький учбовий літак, подібний до сіренької скуповдженой пташки, мусив понести його в рожеву височінь. Ніна, така красива своєрідною мужньою красою, зтягнута, як і він, в синій комбінезон, підійшла до нього — усміхнена, урочиста.

Вона потиснула йому руку ніжно й міцно.

— Знаєш,— трошки зніяковіло заявила вона,— я хотіла, щоб сьогодні стрибав тільки ти. Але не вийшло. Тут дівчатко одне збирається плигнути — льотчиці нашої донька. Це все мої молоді дебютанти.

— А ти, що — до старих мене зараховуєш?— засміявся Іван Іванович. Йому було весело і молодод. Він розправив свої широкі плечі і поглянув у глибину неба. Хмарки були рожеві, як його настрій.— Зараз полетимо,— сказала Ніна. Йому дуже хотілось поцілувати її різко окреслений енергійний рот, але до них уже йшли

— Ось і наша льотчиця з донечкою,— сказала Ніна.

Іван Іванович подивився вперед і вирішив, що в нього починається галюцинація. До літака йшли його дружина й дочка.

Та сумніву не було. З шкіряного шлема на нього глянуло не менш здивоване обличчя його Марусі. Так, це була вона, його тридцятисемилітня дружина, але така незвично висока й ставна в цьому костюмі, на фоні цих крил, а поруч...

— Тато!— дзвінко закричала Яся і застрибала, як маленька.— І ти теж! Та це ж чудово. О... сюрприз!— в нестримному юнацькому захваті кричала вона.— Ми — тобі, а ти — нам. А я, дурненька, думала, що ти не дозволиш. Ну, а мама,— тепер все одно дізнаєшся,— мама скінчила льотні курси. Ми збиралися це тобі сьогодні сказати.

— Ось як,— сказала металевим голосом Ніна, — ось як!

Вона стояла нерухомо, через силу усвідомлюючи все. Невже це була правда,— його дружина, донька? Та, певно, так: не сховалось від її очей, як метнувся вбік зляканий погляд коханого, полум'я залило щоки, здригнулась рука...

— Стрибаємо?—весело сказав підходячи командир звена.— Ніно, ти дала всі останні інструкції своєму чоловікові?

Чоловікові! Як приємно було Іванові Івановичу, коли Ніна якимось відрекомендувала його, як свого чоловіка, але тепер...

Бражена Яся тихо скрикнула. Вона притиснула руку до серця і дивилась на батька широко розкритими очима... Запанувала мовчанка. Ніякова, тяжка...

— Готово,— раптом глухо промовила Маруся-льотчиця,— прошу зайняти місця!

Загудів мотор.

— Ходімо,— рішуче сказала Ніна,— ходімо,— знову сердито повторила вона скам'янілому Іванові Івановичу.

— Я не можу... я не піду,— пошепки заскиглив той.

Тоді Ніна майже вштовхнула його в кабіну. Біля матері сиділа його дочка. Іван Іванович бачив розвіяний білявий кучерик і поворот голови. Поруч була Ніна, холодна і сувора, як зимовий горизонт.

Аероплан набирав висоту. Льотчиця дала сигнал. Вона розгортала сталеві крила все повільніше, все плавніше...

— Приготуйтеся виходити на крило,— суворо сказала Ніна.

Панічний страх раптом охопив Івана Івановича. Це був майже істеричний страх. Роздертий хвилюванням, він не міг, не хотів падати, він пробував щось сказати, виправдатись, але...

— На крило!— знову крикнула Ніна, і сірі очі її вп'ялися клинком в обличчя розгубленого Івана Івановича.

Ніби вві сні, він вибрався на крило. Скажений вітер люто накинувся на нього. Безодня неба здавалась смертю. Сонце наповняло каламутною нудотою... Він не може стрибати, він загине! Жалюгідні слова накипали на вустах цієї великої, широкоплечої людини, маленьким сірим комком зігнутої на краю бездонної прірви.

Тоді Ніна плавким рухом штовхнула його вниз.

Він став падати, повітря було пружне і дзвінке, як скло. Шум падіння власного тіла наляв жахом все його нікчемне ество. Всі настанови інструкторів потопли в цьому тваринному страхові. Конвульсивно він сіпнув майже зразу кільце парашута і зметнувся вгору.

Полегкість оволоділа серцем. Але це було зарано. Повітряна хвиля сіпнула й закрутила його, як легеньку, безсилу трісочку... Адже зовсім близько від нього, стріпуючи повітряним струмом, кружляв аероплан. Жах знову скрутив Івана Івановича. Ще хвилинка і м'який шовк парашута буде зім'ятий і втягнутий сталевим крилом! В грудях Івана Івановича похололо. Ніс здавило спазмою, як корком.

Але несподівано поштовхи повітряної хвилі стали слабші. Літак зробив якийсь пірует і понісся від нього все вище і вище. Маруся! Вона не схотіла його загибелі! Парашут ніс свою жертву тепер вбік, по вітрові, просто на купу якихось будівель.

На Івана Івановича насунувся якийсь черепичний дах. Гострий удар в бік струсонув його. Несамовито закричавши, він схопився за трубу і повис на ній.

— Рано розкрив парашута, браток!— кричав йому знизу юнак у майці.

Він виліз на дах і допоміг парашутистові розплутатись, весь час добродушно висміюючи його невдале приземлення. Шкутильгаючи, Іван Іванович пішов до аеродрому.

Піти!.. Сховатись... від усіх: Але куди?

Назустріч йому ішли троє: повна, мужня льстчиця, гнучка й міцна відома парашутистка і тоненька дівчина Яся.

Вони йшли просто на нього, жваво розмовляючи, і він зрозумів, що втекти йому нема куди.

— От,— сказала Ніна, набираючи в легені повітря,— ми хотіли тобі дещо сказати. Бачиш, ти брехав нам усім, і ми всі вирішили з тобою попрощатись. Є речі, які, розумієш, не можна простити. Ти не врахував, що не можна на цій землі плюнути безкарно в наше найдорожче — гідність радянської жінки...

— Так,— твердо підхопила Маруся,— і гордо розправила плечі.— Ти б не міг мені брехати, якщо поважав мене. Пожалів? Але що може бути для нас недоречніше за жалість? Ти переоцінив себе. Але ж ти — не центр життя.

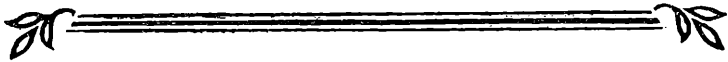
— Можна було просто сказати,— з сльозами в голосі сказала Яся.— Ми ж не якісь негодящі ганчірки! Прожили б якось і без тебе... Але брехати... Фі! Як це гидко!

— Нам з брехунцем не по дорозі,— презирливо додала Ніна.

І вони пішли від нього геть, міцні й стрункі, залишивши його, зігнутого соромом, на запашній, налитій соками землі.

1940 р.

КОНТРОЛЕР ОЩАДКАСИ

В ощадкасі — великій, центральній — був у розпалі робочий день. Чорнява дівчина в скромному сірому світері і картатій спідничці працювала за віконечком № 2, де провадились операції з індивідуальними вкладами. Невдовзі мав відбутись тираж трипроцентної позики, і в залі було людно. Біля віконця контролера Катрусі, яку ласкаво прозивали Жучком, теж зібралось багато вкладників: одні брали гроші, щоб купити облігації, другі здавали свої заощадження.

Високі готичні вікна з кольоровим склом ледь пропускали світло, і в залі було присмерково затишно. Катря, як завжди, працювала швидко, але її миле личко з карими очима було ніби зім'яте втому, повіки були червоні, а завжди рум'яні щоки бліді.

— Ви хворі? — співчутливо запитала її стара вкладниця — професор хімії.

— Дуже болить голова, — відповіла дівчина, ховаючи свої очі.

Але стара вкладниця, яка давно знала дівчину, — добрий психолог — розуміла, що це не так просто. У дівчини, певно, якесь горе, і можна було помітити, що товариші по роботі оточували її якоюсь особливою увагою. Старший контролер Ганна Михайлівна забрала книжки у кількох вкладників з її черги і сама вмить розшукала їх картки. Швидка, розбитна Інна з відділу пенсій у вільну хвилинку підбігла до Катрі і поклала їй квитки до кіно. На заперечливий рух Катрі, вона сердито зашепотіла:

— Обов'язково. Тобі треба розважитись!..

Мабуть, з тих же ширих побажань Оленочка-касирка, яка дуже любила солодке, поклала на столик плитку шоколаду.

В бухгалтерії саме розмовляли про Катрю. Бухгалтер Іда Борисівна, проглядаючи денні рахунки, говорила:

— Люблю, коли робить записи це дівча. Погляньте, до чого акуратно, а почерк чіткий, красивий. Це не дрібниця, у неї все таке. Весь стиль роботи Катрі має стати за приклад іншим. Бідна — їй, певно, тяжко!..

— Вона — молодець, — зауважила стара касирка Варвара Іванівна, жінка з грубим голосом і найчеснішою вдачею. — Ця дівчина добре розуміє державність нашої роботи, і від цього всі її якості.

— Вона бідненька, — промовила м'яко бухгалтер по пенсіях, — у мене самої доньки... І я розумію, як це важко...

— А що ж трапилось з нашим чорненьким Жучком? — запитала контролер з облкаси, яка зайшла в справах і стала свідком розмови.

— Бачите, наша Катруся...

Катря уперше побачила Жору на репетиції естрадно-го ансамблю в своєму клубі. В ансамблі вона грала на флейті. Грі навчив її іще покійний батько — механік заводу сільгоспмашин, він самоуком навчився грати на багатьох інструментах.

Грали вальс із «Маскараду», і треба сказати не дуже ладно. Отож репліка, яку кинув юнак з першого ряду — один з небагатьох слухачів: «Хто в ліс, хто по дрова», — була справедливою. Катря мимоволі посміхнулася, і керівник Іван Петрович, розлючений до краю, зупинив оркестр.

— Хоч у криловському оркестрі зміна місць не грала ролі — прошу вас, Катре, пересядьте до Надії, бо їй слон наступив на вухо. І припиніть, товаришко Орленко, кокетування з парубками. Еге ж! Лишенько, аритмія, як у хворого на інфаркт!

Зніяковівши, Катря пересіла до скрипачки Надії — дівчини з непоганою технікою і досить обмеженим слухом. Пересідаючи відчувала на собі пильний погляд

«критика» — юнака. Відчула сяйво променистих, майже чорних, може, карих очей, усміх насмішкуватих вуст...

— Хто це? — пошепки запитала вона в акордеоністки Маші.

— Це Льоньчин друг, кажуть, медик. Цікавий, правда?

Катря нічого не відповіла, але відчула, що несподівано червоніє. Аж тут вальс, разом ліричний і драматичний, взяв її на крила, і вона полинула в музику.

Коли закінчилась репетиція, товстий Льонька-віолончеліст покликав Катрю.

— Катрυσю, серце, постривай, тут до тебе справа!

Дівчина побачила, як назустріч їй рвонулась висока, струнка постать, зрозуміла, що справи ніякої нема, хотіла піти геть і... не пішла.

— Знайомся,— сказав товстий ласун Льоня, який дуже любив солодке, вино і вальси, та був добрим товаришем.— Знайомся, це Жора Рябін, медик швидкої допомоги, фятівник людей і, урахуй, добрий тенор. Я говорив з Іваном Петровичем — він буде у нас солістом.

Додому її пішов проваджати новий знайомий. Катря була скромна дівчина і ніколи не відповідала на випадкові залицяння. А тут вона пішла з незнайомим хлопцем, ніби з старим другом, і все немов вигравало в ній від того, що він іде поруч.

Ніч яка зоряна,
Ніченька ясна,
Просто хоч голки збирай...

наспівував Жора.

— Я буду це співати для вас. Можна?

Був передвесінній березневий вечір. Подзвонювали краплі, і сніг провалювався під ногами, бо підпільні дзюркотіли струмки. Розірвані хмарки бігли по блакитнуватому небі, і поміж ними, як міфічний корабель, виринав місяць.

— А місяць і справді ніби човен. Неначе човен в синім морі. Чи не покатаємось ми вдвох на цьому човні?

Голос у Жори був такий приємний, задушевний...

І по тому, як несподівано підморгнув місяць і краплі заіскрилися, мов діаманти, як захотілось засміятись

і заспівати на всю вулицю, Катруся зрозуміла, що прийшло кохання...

Так, це про нього, гарного молодика, вона велика химерниця, мріяла безсонними ночами, з ним у дівочих мріях каталася на човні, а може, на супутнику по небесних хвилях і сходила на снігові айсберги, які рушили у весняний похід.

Катруся була єдиною донькою в родині механіка Орленка. Старший лейтенант Орленко орлом пролетів дорогами Вітчизняної війни, двічі був поранений. Мати з трирічною Катериною, переховуючись у родичів на селі, опинилась аж у куховарках партизанського загону. Може, від зовсім раннього дитинства лишилися у душі Каті пахощі лісу, поезія рожевих світанків, стрілянина — і солов'їні співи, заграви і сніги. Катря росла фізично сильною, сміливою.

Йшли роки, і з маленького чорненького Жучка Катря виросла пишним чорнобривцем, як зазначив її дід, який приїздив цього року з кавунами на сільськогосподарську виставку. Катря була справді дуже гарна — пишний стан і тоненька талія, зворушливо юне обличчя, ледь кирпатий носик і суворі стрілчасті брови. Наївність і суворість. Юнь і зрілість.

— Доглядай дівча-чорнобривку, — наказував дід від'їжджаючи, — не дай бог, шалапутові якому дістанеться.

Стара Марина тільки посміхнулась — донька у неї була така статечна, серйозна, що, здавалось, нема чого й страхатись.

В ощадкасі Катруся працювала всього другий рік, прийшовши сюди з фінтехнікуму, та вже її вважали за одного з кращих працівників. Стара касирка Варвара Іванівна, ветеран ощадкаси, казала: «Ця дівчина є втіленням акуратності і зразка фінпрацівника». Всі, хто знав стару, її вимоги до молодих кадрів, розуміли високу ціну такої похвали.

Тато Катрусі завжди казав: «Коли взялася за якусь роботу, виконуй її так, щоб краще вже не можна було зробити». Це стало девізом Катрі, вірною якому вона лишилась і прийнявши посаду контролера ощадкаси.

В школі Катрусю один час непокоїли мрії про якусь

особливу, «високу», професію льотчика, музиканта, письменника... Але не позбавлена критичного чуття, вона зовсім неболісно прийшла до висновку, що не всім же бути Полінами Осипенко, чи Плісецькими. Батько помер, коли вона була в сьомому класі, мати часто хворіла, і без вагань Катруся вступила до фінансового технікуму. До того, вона завжди любила математику, любила рахувати...

У Катрусі були захоплення: флейта і книжки. У вільні хвилини вона ковтала книжки. Найбільше їй подобались пригодницькі повісті про далекі мандрівки, про наукові відкриття, з сміливими, міцними «героями»...

Може, навіяну цими книжками, Катря плекала одну мрію — вона взагалі любила мріяти — поїхати б працювати кудись на Далеку Північ, чи у малодосліджений високогірний район, на якесь потужне будівництво... Щодня брати участь у величному герці людини і природи, вислухати могутню поему людської праці... І чомусь оці мрії збігались з дівочими мріями про кохання і ввижалося, що вона поїде не одна, а з «ним — сміливим, струнким, молодим»...

Йшли мрії, і була дійсність: акуратна робота, ансамбль, книжки. Та один вечір якось порушив розмірний хід часу. Вечір з «ним»... Катря дізналась, що Жора закінчив медтехнікум і працює фельдшером у медичній швидкій допомозі. Він рятує людей, — занотувала Катря, — це чудово! Батьків у нього немає, рано повмирили (бідненькі!), і виховали його дядько і тітка. Тітка — нічого собі, добрячка, а от дядько — сухар. Він думає, що Жора все життя, вибачте, за п'ятсот карбованців буде промивати шлунки, що в нього вже нема прагнень до чогось кращого. Ці прагнення, щоправда, приспані, але якби тільки вогник, якийсь гарячий вогник...

Таким вогником може бути вона — Катруся...

Не все, що говорив Жора, було зрозуміло Катрусі, але дивно вабили гарні очі і оксамитовий голос хвилював несказанно.

— Я не знав справжнього кохання, — казав він. — Я признаюсь, мені здалося, я покохав одну дівчину, ну і вона мене. Але вона не розуміла моїх прагнень, поча-

ла чіплятись до мене, вишукуючи в мені якісь потаємні хиби. Ні, вона не любила мене...

— Чому ж?

— Справжнє кохання безмежне. По-моєму, коли любиш, вибачаєш коханій людині все, все, ідеш за нею на край світу. А вона не хотіла любити мене такого, як я є. Все вимагала від мене чогось надзвичайного... А все ж у світі відносно, Катрусю, адже так? Ну, ми і розійшлися, як у морі кораблі.

...Катря згадувала його кожна фразу, кожне слово, другого дня господарюючи в своїх рахунках. Дискутувала з ним подумки. Але, незважаючи на деякі протиріччя, день був неможливо святковий. В перерві Катря поснідала з приятелькою Людою маминим піріжком і встигла їй дещо розповісти.

— О, ти знайшла своє щастя, кохання,— зрезюмувала Люда.

Тут подзвонив дзвоник. Катрусю засміялась і побігла на своє місце.

Посунуло багато вкладників, і Катрусю заглибилась в роботу. Раптом з сусіднього столика, де сьогодні працювала Люда, хтось покликав її:

— Катрусю, на хвилинку!..

Кров шугнула їй в обличчя. Голос був його! Підійшовши, Катря побачила, що Люда сперечається з ним, її Жорою...

— Бачили, Катрусю, чіпляються до мене, ніби я не так пишу... А ви ж знаєте, у мене два «б»,— мовив Жора, звертаючись до Катрі.— Незабаром мені, бува, не повірять, що я Рябін. З-за такої дрібниці — трьохсот карбованців — ціла буча!..

Катрусю ошелешено привіталась, вона намагалась пригадати, що він говорив їй про «б», і, очевидно, її зашарілий вид доводив, що цей юнак їй добре знайомий, що...

Люда посміхнулась:

— Ну от,— сказала вона зовсім м'яко, хоч завжди поводитися з вкладниками надто суворо, нервові відвідувачі інколи скаржилися на неї за брутальний тон,— товариш ображається і зовсім даремно, що я попрочала його зайвий раз розписатись.

Вона віддала юнакові фішку на гроші і взяла книж-

ку у слідуючого, бо вже утворилася черга, якої вона не зносила.

Катря поспішила до свого віконечка, хоч серце їй тьохкало. Він пішов... Нічого не сказав...

В хвилюванні, в непевних думках минув час, і здавалось дівчині, що серце її розколеться надвоє, коли коханий не прийде знову.

Але він прийшов, і тільки в неї закінчилась вечірня робота, вони пішли разом — спочатку на репетицію, потім гуляти...

І знову буряно мчали хмари. Місяця, щоправда не було, дарма, низка осяйних ліхтарів світила обабіч, ніби його супутники. На мокрих деревах випиналися повні бруньки, і повівав зовсім теплий вітер.

— Молодому козакові мандрівочка пахне,— потягнувши носиком повітря, мовила щаслива Катря.— Так казав завжди навесні мій тато. Вас нікуди не тягне?— запитала вона.

— Ви читаете чужі думки. Чарівниця!— засміявся Жора.— Звичайно, тягне непереможно. І по-перше до лісопарку, до лісопарку. Згода?

Веселий тролейбус відніс їх до лісопарку, і там закохані, взявшись за руки, пішли по талому снігу та калюжах. Птичка зухвало щебетала: «Покинь сани, візьми віз». І Катря розповіла, як її колихали лісові пісні і про свої мрії, північ, айсберги, потужне будівництво.

Жора зупинив Катрю під величезним дубом.

— Як на те пішло, і я вам, Катрусю, розповім свою таємницю...

Катруся завмерла в передчутті чогось надзвичайного.

— У мене є гроші. В минулий тираж я виграв десять тисяч. Так, так. Половину я вже витратив на костюм тощо. П'ять тисяч я ще маю... І знаєте, на що я хочу їх витратити?

Він урочисто простяг вперед руки. Очі його сяяли, як зорі.

— Я хочу виїхати з нашого міста. Влітку на курорті я познайомився з інженером атомної електростанції на далекій півночі. І він мені сказав: Жоро, приїзди, я влаштую тебе на хорошій роботі. Нам так потрібна запальна молодь. Уяви собі, Катрусю...

У Катрі раптом обірвалось і потім шалено забилося серце.

— Крига... Айсберги і раптом казковий теплий струм. Тут, на цьому північному березі,— виросте південне місце. І знаєте, з ким я туди поїду?..

Він пригорнув дівчину до себе.

— Катре, люба, ви будете моєю дружиною і ми вдвох працюватимемо там!

Весна співала в серці Катрусі — непереможна, дівоча весна...

Мати, звичайно, помітила зміну у поведінці доньки. Ввечері запізнюється, приходять з палаючими щоками, сміється і жартує з усякої нагоди. Розповіла, що познайомилася з хорошим хлопцем, звать його Жора. Що буде далі? Не знає... Хіба, дивується дитина, треба обов'язково думати, що буде далі? Марта Сидорівна, звичайно, занепокоїлася: що за людина той Жора (ім'я якесь не людське), який серцем доньки заволодів. І сказала: «Хай приходять Жора у гості».

Другого дня весна владно відкрила двері всім принадам. Накидала блакитної фарби на небо, напоїла повітря парфумами, уквітчала ліси і парки пролісками. Цілий оберемок квітів подарував їй Жора, і Катря свій столик уквітчала ними.

Сьогодні посунуло багато вкладників. Катря не боялася роботи, вона любила чітко виписувати рахунки, пізнавати знайомих вкладників...

Полковник у відставці — знала вона, — заощаджує гроші на мандрівку десь на село, щоб там милуватись природою і чимось допомагати колгоспникам. А це письменник, якому переказують на касу гонорар, у нього виходить нова книга... Товста жінка, певно, спекулянтка, гідка Катрусі, принесла велику суму грошей. А Катрусю завжди задоволена, коли вкладники приносять багато грошей...

Катря не любила грошей, у неї й на хвилину не ворухились заздрощі до їх власників. Але тут було інше: в ній десь глибоко жевріло відчуття державної справи...

Так, за цими грошима їй ввижалися інколи прекрасні краєвиди.

Атомні станції переробляли страшну руїницьку силу на енергію для щастя людства. Супутники літали в

космосі. Діти відкривали свої очиці, колихаючись у біло-сніжних ліжечках. Виростали парки й ліси. Селянські вбогі хатки розсипалися порохом, а натомість виростали нові прекрасні будинки. Розливалися моря. Так, щоб це все жило щодня, щогодини, потокові праці були й потрібні гроші, ті самі «дензнаки», які забезпечували золоту валюту держави. Так, державі завжди були потрібні гроші, і вона позичала їх у трудящих або просто користувалася ними, зберігаючи і багатою сорицею віддячуючи за це.

Відпустивши кількох своїх вкладників, Катря побачила, що біля її вікна вже порожньо. Вона з насолодою занурила носик у квіти і почала думати, в якій формі передати Жорі запрошення матері, і раптом відчула,— очевидно це була дівоча інтуїція,— він, Жора, тут...

Так, він підходив до її віконечка дуже заклопотаний, пальто розстібнуто, капелюх (новий, зелений!) ледве тримався на спітнілому чолі.

— Катрусенько,— мовив він своїм співучим тенором,— події розгортаються, ось дивись!

І він поклав їй на стіл папірець. На телеграмному бланку ясніли слова:

«Робота, підйомні тобі забезпечені. Чекаємо Мурманську. Похід на північ живе! Твої Сашко, Маруся».

— Ти не можеш уявити собі, які це чудові люди,— зауважив Жора, обережно ховаючи телеграму.— Це зовсім не та родина, де я живу. І треба їхати. Ти прийдеш пізніше.

— Як? — розгубилась Катруся. Його від'їзд і безапеляційне визнання її близькості — все було таке несподіване...

— Так,— засміявся юнак, і все навкруги усміхнулось дівчині.— І до від'їзду ти таки підеш зо мною до загсу, щоб не одурила... Приїхала дружиною... А зараз...

Він простягнув Катрі книжку і вимогу...

— Щоб усе влаштувати, треба взяти свої грошенята...

Перемагаючи хвилювання, Катря взяла книжку. «Рахунок №...» — звично занотувала вона.

Звичним рухом підійшла до картотеки, вийняла потрібну картку, вже не дивлячись на Жору почала

виписувати за вимогою... Чотири тисячі карбованців. Багатенько... Як патріот своєї справи, Катря не любила, коли з каси відразу забирали великі суми. Останній раз Люда виписала тільки 300... Ну й пише—як муха дише! Коли б таким нерозбірливим почерком писали завжди... Ах, це ж йому на від'їзд... Ще лишається тисяча.

Звичним рухом взяла аркушик-вимогу, перевірила: «Георгій Михайлович Рябін», мимоволі звернула увагу на «б», пригадала, як Люда чіплялась до цієї літери. Взяла картку, так, на картці підпис трохи різниться — там «б» написано по-різному, один раз зверху вниз, другий раз навпаки — знизу догори. І раптом її мов опекло, очам стало гаряче — перед очима на картці попливло: Рябін Георгій Миколайович, років — 60! Прочитала ще раз, намагаючись бути спокійною, поклатла поруч папірець, запитала байдужим тоном:

— Книжка ваша?

— Що за запитання, мила, я ж розповідав...

— На книжці, здається, написано Георгій Миколайович,— сказала вона, намагаючись бути спокійною,— а на вимозі Михайлович...

— Ви помиляєтесь, ви не розібрали,— відповів юнак і легке роздратовання почулось в його голосі:— Рахунки записані російською мовою — коли б було Миколайович, було б Ніколаевич...

Перше кохання... За якусь мить в голові дівчини чомусь промайнув спогад... Перший вечір... Розпатлані хмарки і, як діаманти, водяні краплі. Очі повні кохання — такі променисті, чисті очі... Чисті...

І здалося, що вони тільки вдвох стоять з ним на крижаному полі...

— Ваш паспорт, прошу,— суворо сказала вона.

Якийсь військовий підійшов і став позаду Жори.

— Паспорт, будь ласка,— розв'язно відповів юнак і простяг паспорт.

«Рябін Юрій Михайлович,— читала вона,— рік народження 1939».

— Ваш паспорт? — запитала вона. Ще жевріла якась остання надія неймовірна, незрозуміла...

— Мій,— знизав плечима юнак і подивився їй в

очі.— Ви хіба не знаєте, що Юрій і Георгій те саме?—
І подивився їй в очі такими «чистими» очима.

Як він міг? Де було його сумління?

Але все було ясно, надто ясно. Факт був, хоч і нелогічний, неймовірний.

Катря склала паспорт, книжку і, встаючи, промовила:

— Гроші я вам видати не можу. Підійдіть до завідуючого каси.

— Як ви смієте! Віддайте паспорт!— скрикнув Жора,— Катрусю, як тобі не соромно... І тихо, стогнучи: — Ти ж кохаєш мене!..

Вона пішла вздовж картотеки, ішла і, здавалось, все гойдалося навкруги, як на місячному човні...

— Ганно Михайлівно, подивіться — громадянин хотів одержати гроші з чужого рахунку...

І тут тільки оглянулась: Жори не було. Він зник.

Тут вона сіла біля старої контролерки і чула тільки, як Люда гучно сказала на весь зал:

— Громадяни, вікно номер два закривається. Прошу перейти до слідуючого.

Стара касирка розповідала далі:

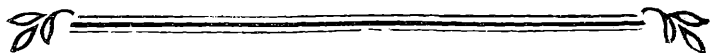
— Все було брехнею, все, все... Телеграма — підроблена. Дядько його залізничник, якого цей ублюдок ще й називав сухарем, добрячий старик, викохав, виховав сироту-небожа, а він в подяку... Хлопець якийсь слабовільний, хисткий підпав під вплив п'яниць і розпутників, працювати не хотів; з третьої роботи звільнений... Покинув жінку молодесеньку, достойну, кажуть... Потроху став крадієм, і от викрав із дядиного столу книжку...

— Що йому буде? Бідна Катря!..— знов зітхнула бухгалтер по пенсіях.

— Чому бідна?..— сказала Варвара Іванівна.— Вона, навпаки, щаслива, бо на посту викрила мерзотника. Швидко загойться. Наша Катруся з добрячого матеріалу! Та й хлопцеві краще — молодий, може, ще виправиться...

1959 р.

КОХАННЯ І МУЖНІСТЬ

Новий радіоприймач зайняв у моїй кімнаті найкраще місце — між піаніно і письмовим столом. Сьогодні проба! Я увімкнула його і стала шукати на хвилях якусь хорошу музику. Ні, ні, тільки не джази з-за кордону, що завивають гугнявими кицьками! Я прогулялась по хвилях. Мені раптом схотілось почути голос далекої сонячної республіки, яка пригріла мене в тяжкі роки фашистської навали. Теплий Таджикистан!.. Ось він: молодий голос повідомив мене про черговий концерт камерного співця Анатолія Б. Я скрикнула: мій колишній знайомий!.. Задзвенів рояль, і прекрасний м'який бас почав з пісні миру. Він виконував її таджицькою мовою.

Діти різних народів
Ми для миру й труда живемо,
Серед бур і негоди
Ми за щастя боротись йдемо!..

Анатолій Степанович! Це ж він співав так задушевно!.. Тепер це виступав викінчений артист. І мені загадалося все, все, що я знала про цього камерного співця, донбасівця. Я розповім про нього. Маленьке зауваження попередить мою розповідь. В цьому оповіданні нема нічого вигаданого. Та Анатолій Степанович надто скромна людина. І я не хочу називати його справжнього прізвища, оголошуючи цю зворушливу історію про мужність і кохання.

Ще до того, як побачити його, я почула його голос. Це було одного вечора, дощового вечора азіатської зими. Я йшла додому міським бульваром. Мокрі чинари плакали наді мною, і було якось особливо сумно. Зведення того дня говорили про те, що в рідному місті, на нашій радянській землі ще лютували фашисти. І мені ввижались не осінні чинари — засніжені сосни харківського лісопарку і на них тіла повішених.

І раптом на розі біля поштамту крізь шум дощу я почула спів: чийсь прекрасний мужній голос співав українську пісню:

Гей, мене чарують
Зорі серед ночі,
Не дають заснути
Серцю карі очі...
Гей, лети, мій коню,
Степом та ярами.
Розвій мою тугу
В бою з ворогами...

Я стріпонулась. Може, це не було досконало, може, голос де-не-де зривався «тремоло», але це було прекрасно... Це був подих справжнього мистецтва...

Мокрі чинари перестали плакати наді мною. Краплі на гілках спалахнули сліпучим сяйвом. Я відчула, як тане, зникає моя темна туга, як легко дихати, співати й сподіватись на моїй Радянській Батьківщині, яку не перемогти, не зломити ніяким фашистським окупантам.

Я, звичайно, не знала, хто це співав, та другого дня, завітавши до моєї приятельки Ані Білої, познайомила-ся з співцем.

У Ані сиділи гості: чоловік і жінка.

— Знайомтесь, Маріє,— сказала Аня.— Це мій друг Анатолій.

Високий, широкоплечий чоловік простяг мені свою єдину (ліву) руку. Я потиснула її — широку і міцну. Потім познайомила-ся з жінкою. Вона була вже не така молода, але зі смаком одягнена і дуже вродлива. Особливо привабні були сині очі, великі й глибокі з зірочками-іскринками,— натхненні очі.

— Ви з Харкова, я чув від Ані,— сказав чоловік, і тембр його голосу чомусь здався мені знайомим.— Я теж харків'янин... хоч родом з Донбасу... Наш Харків! Мені часто сняться будинки з дзеркальними вікнами.

І я ніби чую співучі гудки заводів... Шелест дерев у парку... Знаєте, коли в неділю, було, студентами їздимо аж до лісопарку? Ех, Харків...

— Ти чула,— запитала мене Аня,— як Анатолій Степанович співав вчора по радіо українську пісню... Це його перший виступ в ефірі...

— Це ви! — скрикнула я, бо це зауваження відразу ж поновило в пам'яті враження від пісні.— Та це ж просто чудово!..

— Ой, який комплімент,— шумно засміявся Анатолій Степанович.— Що ви — це ще дитяча забавка, а не спів!

Жінка усміхнулась, засяявши очима, і обережно змахнула якусь поршинку з плеча свого друга. В цьому жесті було стільки ніжності і гордості, що я відразу зрозуміла: вона його кохає.

— Ірино Миколаївно! Ви охороняєте мене навіть від дотику порошинок,— озвався Анатолій Степанович і весь рвучко повернувся до жінки. І тут я тільки помітила, що він сліпий. На розумному прекрасному обличчі з високим чолом блищали скляні очі.

Свої очі і руку Анатолій Степанович втратив, захищаючи Харків. Він повів свій палаючий танк на ворожий бліндаж. Потім був вибух, в пекельному диму згасла разом з очима свідомість.

Пізніше було страшне пробудження, коли сліпий, весь забинтований, він розпочав своє довге і часом, здавалось, безмістовне госпітальне життя.

Він не легко переніс це занурення в темряву. Єдиним містком, що з'єднував з життям його затуманену свідомість, були дружні людські руки. Ці руки перев'язували йому рани, втишали біль, обмивали лице і тіло, одягали й годували, як дитину,— міцні, вольові руки лікаря, вправні руки медсестри, уважні, клопітливі руки няні.

Санітарний поїзд одвіз його до Таджикистану. І там, у столиці республіки, він потрапив до одного з кращих госпіталів, де бувала з групою шефів-жінок і моя знайома Аня.

В госпіталі Анатолія Б. вважали за одного з найспокійніших хворих. Він був невимогливий, звічливий з персоналом, надто спокійний, мовчазний з товариша-

ми. В його становищі такий рівний настрої міг здаватися небезпечною байдужістю, спадом нервової системи. Ні, це було не те! Страждання тільки приборкали, але не зломали цю мужню кремезну людину. Під цією байдужістю жевріла величезна воля до життя.

Анатолій Степанович був шахтар з Донбасу. Батьки його, селяни з Харківщини, приїхали якось на відбудову шахт та й полюбили «чорне золото». Зовсім молодим комсомол послав Анатолія вчитись на робфак у Харків. Потім він так і лишився в нашому місті на партійній роботі.

Війна застала його директором одного невеличкого заводу у Харківському районі. Йому йшов тоді сороковий рік. В нього була дружина, молода смішлива Нюра. На заводі всі знали Анатолія Степановича, як веселу, товариську й на диво енергійну людину. Робітники шанували свого директора за ясний розум і міцну волю комуніста, любили за чесність, чуйність, людяність. В його вдачі з'єднались настійність робітника-шахтаря і м'якість селянина з українських ланів.

У Анатолія Степановича був хороший голос, і він любив співати, акомпануючи собі на гітарі.

Він був музикальним од природи, а коли згасли очі, слух, ще більше загострений, став його водієм по життю.

Прийшло одужання, і Анатолію Степановичу дозволили ходити по госпіталю і навіть гуляти в затишному східному саду, де гомоніли персики й чинари, і шум життя став приступним його сприйманню.

По шарудінню листя він вгадував породу дерев, по звукові дощових крапель — хмарність і кольори неба. Розпізнавав по кроках перехожих — статечних старих, метушливих дівчат, гомінку веселу дітвору.

Цілими годинами він мовчав, або слухав радіо.

Анатолій Степанович ніколи ні на що не скаржився, не квивив,— всі пояснювали це його мовчазністю. Ніхто не знав, що до поранення це була балакуча, весела людина. Іноді він порушував свою мовчанку й тихенько розмовляв з товаришами. Але ніхто ніколи не чув, щоб він гучно говорив чи співав.

Коли Червона Армія почала звільняти Україну, несподівано надійшов лист від його дружини. І медична сестра, красива, ніби дівчина з казок Шехерезади, Са-

ломат, одним духом прочитала його. Анатолію Степановичу. А прочитавши, сплеснула руками і, залившись сльозами, вибігла з хати.

Дружина Анатолія Степановича, очевидно, переплутала конверти і помилково надіслала чоловікові листа, написаного якісь своїй приятельці:

«Дорога Раю! — виливала вона свої почуття. — Чи нема в твоєму місті інвалідного дому? Треба ж якось влаштувати нашого бідолаху Анатолія. Ти сама розумієш, яке у нас може бути з ним життя, — саме страждання...»

Це був іще один несподіваний удар! А він так часто в тяжкі хвилини мріяв про рідний дім! Відчував пестливі руки на своєму гарячому чолі, чув биття близького серця. Та це все шезло назавжди, як світло, як барви, розмаяні в пітьмі.

Він попросив написати дружині, що звільняє її від всіх турбот про нього і з охотою надсилає згоду про розлуку...

І знову він був так само зовнішньо рівний, мовчазний, спокійний.

Тільки одного разу він побешкетував. І всі були з цього несказанно здивовані.

До госпіталю прийшли артисти і серед них подруга Ані — лєнінградська співачка Ірина Вітова, ліричне сопрано.

Анатоль Степанович йшов на концерт неохоче. Але його умовили, і молодий лейтенант Коля Іванов посадовив його в першому ряду, поруч з собою, вирішивши бути для сліпого добрим конферансьє. Незабаром він переконався, що це було зайвим.

— Тонесенька, як дівчинка, — несподівано шепнув Колі Анатолій Степанович, коли Ірина Миколаївна, легка, дуже моложава на свої тридцять п'ять років, вийшла на імпровізовану сцену і підійшла до роялю, і додав. — І, хвилюється дуже, бідненька...

Дійсно артистка хвилювалась. Вона відразу звернула увагу на високого великого чоловіка з щільною пов'язкою на очах, помітила високе чоло, «римський» з горбочком ніс і горді, іронічно окреслені, вуста. Несподівано гостра жалість стиснула її горло, і вона нервово закашлялась. Але «бідненька», яке вона почула,

примусило її зняковіти. Вона відразу опанувала собою і почала концерт.

Це були весняні романси Чайковського, Гріга, зворушлива фронтова «Землянка» і ще щось...

Вітова була доброю співачкою. У неї був чистий молодий голос — гнучкий, здібний до найтонших нюансів, прекрасна школа. Співала вона з великим почуттям.

— Чудово!..— коротко оцінив Анатолій Степанович, коли вона проспівала «Забыть так скоро».— А якого кольору у неї очі?..— раптом запитав він у сусіда.

— Світлі... сині... блискучі, блискучі...— захоплено прошепотів лейтенант. У нього вже боліли руки від аплодисментів.

— Як небо з зірками!— м'яко сказав Анатолій Степанович і закрив долонею свої погаслі очі.

Артистку проводжали бурхливими оплесками. Потім вона попросила лікаря познайомити її з хворими. Чи не дозволять їй відвідувати найтяжчих хворих?

Ірину познайомили з Анатолієм Степановичем. Він подякував їй за романс «Забыть так скоро», який дуже любив. І ввічливим, байдужим голосом запитав, скільки років вона вчилася і чи можна в літньому віці навчитись мистецтву співу?

Ніч спустилась на землю, та Анатолій Степанович не міг заснути. Він втратив звичну рівновагу, гримнув на сестру, зашпурнув кудись мензурку з бромом і зліг в нервовому приступі.

Другого дня він знову був стриманий, байдужий, спокійний. Та це було тільки зовні. Пісні артистки сколихнули його, збудили приспану жадобу до життя. Вони нав'яли йому мрію, раптову, неймовірну і світлу, як очі артистки, яких він не бачив та відчув у піснях. Невже він міг?.. Невже...

Знесилений, він одурив лікаря, який приписав цілковитий спокій, і вийшов у сад.

Була весна, і в чинарах співали птахи. Дзижчали на персикових деревах бджоли, і загострений слух, здавалось, ловив, як розкривалися, ніби віконця, вінчики квітів. Він притулювся гарячою головою до дерева і відчув м'який дотик розквітлих гілок. І він заспівав уперше після поранення:

Гей мене чарують
Зорі серед ночі...
Не дають заснути
Серцю карі очі...

Голос звучав сильніше, набирав металевих тонів.
— У вас чудовий голос,— промовив хтось біля нього, примусивши стріпонутись всім еством.— І ви обов'язково будете артистом!

Це була Ірина Миколаївна. За кілька днів, умовившись з лікарем, вона почала давати Анатолію Степановичу уроки співу.

У нього визначили абсолютний музичний слух, рідку музичну пам'ять. І голос з великим діапазоном.

...О Людмила,
Лель сулил мне радость...

Так співав вже за кілька місяців Анатолій Степанович, роблячи великі успіхи. Він жив, працював, вчився. З впертістю, з якою колись штурмував на робфаці алгебраїчні формули, повторював складні вокалізи, довгі зльоти «арпеджіо», гами. Його прийняли до консерваторії.

Радянська Армія звільнила від фашистської навали Радянську Батьківщину, за яку він віддав свої очі. І серце Анатолія Степановича звільнилося від суму. Тепер ніхто вже не назвав би його тихим, мовчазним.

І Ірина Миколаївна покохала свого талановитого учня. Це було зрозуміло. Вона була дуже ніжною жінкою. Та в неї якось не склалося родинне життя: під час війни з фінами загинув її улюблений чоловік. Ленінградська блокада загубила її великого друга — матір. Довгі роки мистецтва, здавалось, заповнювали все її життя, до суворого відмовлення від радощів родини. А тепер виникла розколина. Артистка покохала цю мужню людину, героя Вітчизняної війни, палко, романтично, і не могла і не схотіла це приховати.

Він вже закінчив своє лікування і збирався залишити госпіталь. І Ірина зважилась: вона сказала, що хоче все своє життя з'єднати з його життям, бути йому другом і дружиною...

Та він не схотів прийняти її дару...

Він любив її. Він полюбив її ще того весняного вечора, коли уперше її пісня розбудила знову для жит-

тя, для праці, для боротьби. Та він відповів їй сухо, що ніколи більш не одружиться, що він не може нікого покохати... Він був навіть грубуватий, навіть фальшивий, навіть припинив у неї заняття і перейшов до іншого вчителя.

Ірина дуже засумувала, навіть захворіла.

У неї пропав голос, зник апетит. Цілими днями з головним болем вона лежала в своїй кімнаті. Це був стан якоїсь байдужості. Тільки зведення, які з кожним днем ставали все радіснішими, виводили її з цього стану. Лікарі радили зміну оточення, курорт.

Був прохолодний вечір після пекучого серпневого дня. Ірина почула в будинку незвичайну метушню. Радісний вигук «Харків!» вразив її слух. Вітер доніс чийсь плач, вигуки, сміх, «ура!». «Ще одна перемога!» — зрозуміла Ірина. Його рідне місто! Харків! Двері Радянської України!

І раптом забувши, що вона хвора, Ірина встала з ліжка, сквапно одяглась... Співати! Вона підійшла до вікна і ніби уперше побачила сонячне тремтіння листя, синяву східного неба, барви радісної святкової юрби...

Співати! Артистка підійшла до рояля. Порох вкрявав кришку. Ірина відкрила її, взяла акорд.

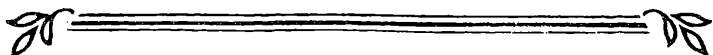
І раптом вона швидше відчула, ніж побачила, — двері відчинились, і ввійшов він — Анатолій Степанович.

— Я прийшов просити Вас, — урочисто сказав він, і голос його тремтів від хвилювання. — Концерт на честь визволення Харкова... ви зможете? — Ірино, я не могу співати без вас, я люблю вас, — додав він, вже стискаючи її в обіймах; відчуваючи під рукою шовк пухнастого волосся і вологі вії.

І вони заспівали вдвох.

1945 рік

ГАННУСЯ

I

Вечір був якийсь неспокійний: знявся вітер, і гілка розквітлої акації все стукала у вікно. І, здавалось, все несеться кудись у безтямному весняному русі: і місяць, і клапті розірваних хмар, і сріблясті пушинки з осокорів, і розмаяні пелюстки квітів.

Ганнуся причинила вікно — цей вечір збуджував давно забуті спогади, від яких щеміло серце, а маленька Іра вперто не хотіла спати і коверзувала, повторюючи:

— Хочу тата... Де тато? Та-то...

Ганнуся навіть розсердилася: це, мабуть, уперше вона, справді, сердилася на своє «сонечко», свою Іроньку.

— Якщо ти не будеш мене слухатись, татко не приїде,— умовляла вона доньку, присівши на край її ліжечка.— Так, так... Он Лесик, до якого приїхав тато, завжди слухається маму. Він з'їдає всю кашу і засинає о дев'ятій годині...

Іра перестала плакати і задумалась, кліпаючи повіками, на яких ще блищали сльозинки.

— А коли я буду слухатись, тато до мене приїде?

— Приїде, сонечко, приїде,— цілуючи блакитні оченята, пообіцяла Ганнуся.— Тільки спи, ради всього. Вже пізно. Вже й зайчики сплять, і котятка...

І Ганнуся заспівала колискову, яку співала їй у дитинстві мати:

Тільки тихо ти ходи,
Мою Ірку не збуди.
Ой, у kota-Воркота
Кожушаночка м'яка...

— Хочу кицю, — засинаючи, промурмотіла Іра, — кицю і тата.

Вона солодко позіхнула і підклала під щічку мамину долоню. За хвилину Іра вже спала, тільки уста ще воружилися, ніби повторюючи своє «кицю й тата».

— Люба моя, хорошого тата дістати куди важче, ніж кицю, — усміхнувшись, сказала Ганнуся й обережно вистростила руку з-під рожевої щічки доньки.

Вона підійшла до дзеркала й, звівши густі стрільчасті брови, почала зачісувати гладенько своє пухнасте кучеряве волосся. Подруги прозивали Ганнусю «пухнастою» — така вона була якась затишна, ласкава, а чорні кучері здіймалися над головою серпанком. Та Ганнуся не любила цього, завжди виглажувала волосся, особливо коли чомусь виходила з рівноваги, ніби цим внутрішньо підтягувала себе, приводила до порядку. І тоді ставала вже не пухнастою, суворою...

Її таки непокоїла ця вперта вимога Іроньки. Тата!.. Схотілось їй тата, якого, може, ніколи й не бачила. Це ясно: в садку діти говорять не тільки про мам, а й про татків. А оце коли до малго Лесика, сусіда по квартирі, нарешті приїхав з Москви тато, який був цілий рік на навчанні, це хороше, невередливе дівчатко почало вимагати... Подай їй тата та й годі!

Ганнуся з серцем прибрала за вухо непокірний чорний кучерик і узялась порядкувати на Іроньчиному столикові. Замислившись, поставила Іриноного улюбленого ведмедя догори ногами.

...Всі дивуються (самі диваки!), що Ганнуся, молода дівчина (не така вже й молода — двадцять шість років!), взяла собі з дитячого будинку чужу дитину. Мовляв, могла б краще одружитися і мати свою власну.

А хіба Іронька, біляве «сонечко», не її власна дитина?

Весняна гілка знову стукнула у вікно. Ні, ні, все це скінчено: місячні ночі, дівочі мрії, кохання...

Ганнуся витерла столик і поставила ведмедика на місце, перевернувши з голови на ноги. Ні, ні, вона ніколи не одружиться, і хай Іронька вибачить їй, що тата не буде.

Що ж, і у Ганнусі був наречений, було велике перше кохання... Воно зародилося ще тоді, коли вона, зовсім юна комсомолка, працюючи на фронті санітаркою, винесла його, Костя, тяжко пораненого з поля бою. Три роки потім вона любила юнака, жила його листами і надіями.

Відгриміла Вітчизняна війна, Ганнуся скинула строгу військову гімнастюрку і пішла учитись у технікум зелених насаджень. Це було її мрією — ще в димах війни — квіти, мільйони яскравих квітів, котрі прикрашали б всюди мирну працю...

Мрія її здійснилася, вона закінчила технікум і стала працювати в оранжерях міського парку. Квіти, виплекані її руками, стали прикрашати клумби на зруйнованих війною вулицях, квіти усміхались з вікон дитячих садочків, фабзавкомів, їдалень... «Армія квітів рушила у бій за красу, затишок, радість мирного життя, і мені дуже приємно командувати цією армією...» — писала своєму коханому Ганнуся у Німеччину, — він іще лишався в армії... Дівчина прибрала квітами всю свою кімнату. В'юнкі рослини звисали з вікон, на високих підставках з стовбурів берез стояли папороті й бегонії, і, здавалось, ніби гайок розрісся в кімнаті.

Але Ганнуся не діждалась свого нареченого. Він загинув від кулі викритого ним шпигуна-диверсанта. Про це вона дізналась пізніше, коли одного дня до неї зайшов товариш її Костя, який приїхав у відпустку. Він розповів їй про цю героїчну смерть. Ганнусі тоді здалося, що кімната стала дибки і ясний сонячний день почорнів, згас...

Так, нелегко це було пережити. А хіба вона могла знов покохати, одружитись?

...У вікно хтось постукав. Це вже не гілка акації. І Ганнуся збентежено схопилась з місця, рвучко відчинила вікно.

За вікном стояв незнайомий чоловік. Світло від лампи просто падало йому в очі — ясні, блакитні — дивно знайомими здавались вони Ганнусі.

— Вибачте, — загинаючись, ніби п'яний, промовив гість. — Вибачте, у вас живе дівчинка, Іронька... Іра Ніколенко... Так?.. Я, бачите, її батько...

2

Цикламени, важкі, мов фарфорові, схилились на зелене латаття. Фуксії дзвеніли рожевими дзвониками. Примули здіймали до сонця свої парасольки. Бджоли, влітаючи в оранжерею крізь де-не-де розбиті шибки, сошно дзижчали, навантажені пилком. Це багатство квітів готували невтомні людські руки, щоб оздобити красою трудове життя міста.

Часто-густо, коли Ганнуся забирала Іру з дитячого садка, вони йшли разом гуляти до «маминого саду». У свої чотири роки Іра могла вважати проходи оранжереї за стежки казкового саду. Матуся її була начальницею квітів,— про це знали всі Ірині друзі в дитячому садку...

Як раділо дівчатко, коли вони проходили зоопарком (оранжерея міськсаду містилася саме за ним). Там вони милувалися на лебедів і качок у ставку і несли подарунки «знайомому» звіряті, носущі — невимогливій тваринці з чорним носиком...

— Здрастуй, Носю! — ще здалека кричала Іра, розмахуючи морквиною.

— Ганно Степанівно, які ж квіти надішлемо для клубу машинобудівного заводу? — урвала задуму Ганнусі Колованова, краща стара робітниця оранжереї.

Вони пішли відбирати квіти. Та Колованова помітила, коли завідувачка нахилилась над пальмочкою, що в неї зовсім мокрі очі, і не витримала:

— Та не вбивайтеся ж так, Ганно Степанівно, заміж вийдете, своя дитинка буде, і все загоїться.

Ганнуся пригорнулася до плеча старенької і дала волю сльозам.

В дитячому будинку для малят, звідки Ганнуся взяла трьохлітню Ірочку, було відомо, що мати дівчинки — одначка — нагло померла рік тому від менінгіту, що тата в неї, очевидно, теж немає. Жінка тільки за якийсь місяць приїхала до їх міста, і про неї мало що хто знав...

А тепер з'ясувалося, що Іроньчина мати покинула свого чоловіка, батька Іроньки, і одружилася, була, з іншим. Але, очевидно, вона не знайшла собі щастя в новому шлюбі, бо на той час, коли її спіткала нагла смерть, була сама.

Ганнуся вперше побачила Іру, коли до травневого свята оформляла квітами «Будинок дитини». І вона полюбила Іру відразу, в ту ж мить, коли дівчинка, прощобетавши «мама», сховала голівку у неї на колінах... Ще в дитинстві, граючись в ляльки, Ганнуся любила маленьких дітей. У дворі матері завжди доручали їй своїх немовлят. Та й що може бути краще за годовале дитя, що як квіточка, як сонячний промінь, як прекрасна пісня? Іронька стала її сонечком, вона зобов'язана їй всім, успіхом в роботі, енергією, життєрадісністю...

А тепер, бачте, з'явився батько! Та ще й який — уважний, люблячий. А гадалось, що коли у Ірочки і є десь батько, то він поганий, бо не цікавиться дитиною. Та цей два роки розшукував свою дівчинку... Щоправда, виявляється, він був десь у закордонному відрядженні і загубив, був, сліди своєї нещасної легковажної дружини. Адже з дрібного самолюбства, залишившись одна, вона перестала, було, відповідати на його листи...

— Хіба я можу жити без Іруськи? — плакала Ганнуся. — Адже вона для мене все — дитина, мати, батько... Це моя родина. Адже ви знаєте, за час фашистської окупації загинули всі мої рідні... Матусю вбили на вулиці п'яні есесівці, коли вона йшла по воду... Татко й сестричка з голоду вмерли. Мій наречений, ви знаєте... Так треба, щоб я втратила ще й Ірочку!

— Що ти, Ганнуся, — соромила її Колованова. — Дівчинка ж не на загибель — до рідного батька іде...

— Я знаю, знаю, — казала Ганнуся. — Та чи ж він вартий такої донечки? Він і не знає, яке це миле дитя! Що вона з вигляду гарненька, це ще не все. А яка розумненька, яка ласкава...

З важким серцем, закінчивши роботу, йшла Ганнуся додому. Сьогодні Ірин тато мусив, нарешті, забрати дитину до себе. Він улаштувався на роботу в їх місті (виявляється, вчився тут колись!), одержав хорошу кімнату, привіз для догляду за Ірою звідкись бабусю, далеку свою родичку...

Як житиметься Іроньці у новій родині? Ганнуся йшла швидко знайомими вулицями, а ноги були важкі, мов каміння. Сум полонив її всю. Проходячи зоосадам, вона покликала: «Носу!».. І носушка, хрокнувши, вилізла з кутка клітки. Ганнуся піймала себе на бажанні заплакати тут вголос і прискорила крок.

Вже кілька днів не вона, а він, Юрій Іванович Ніколенко, забирав з садочка Іру і гуляв з нею.

Ганнуся пригладила на голові волосся і, намагаючись виглядати байдужою, відчинила ключем двері своєї кімнати — другого ключа вона дала йому, цьому осоружному татові.

— Тато! Мама прийшла! — радісно закричала Іра, що сиділа у Юрія Івановича на колінах.

Щаслива, вона горнулася голівкою до його широких грудей, а сама простягала рученята до Ганнусі. Ганнуся

гостро вразила подібність їх очей, не можна було ані трохи сумніватись, що це були тато й донька. І Ганнуся раптом відчула, що майже ненавидить цього чоловіка, бо він має незаперечні права на її дитину, її скарб.

Він, певно, прочитав це на обличчі, бо співчутливо промовив:

— Коли вам так боляче, я можу ще трохи почекати.

— Це зайве, це абсолютно зайве,— холодно відповіла Ганнуся і, швидко поцілувавши доньку, взялась складати її речі.

— Мамочко, а ми їли морозиво. І я лишила тобі, а воно десь ділося. Я подивилась у чашечку, а там сама біла водичка,— щебетала Ірочка.

Ганнуся склала у чемодан дбайливо випрасовані платтячка, пальтечко, черевички.

— Ці нові черевички завеликі,— наказувала вона,— здадуться аж через фік. Я хотіла ще сказати, що Іронька любить тільки тепленьке молоко — не гаряче і не холодне. І вона дуже любить чашечку з фіалками. Я забула ще сказати... У Ірусі на правій ніжці збитий ніготь, треба цей пальчик бинтувати, поки новий нігтик виросте... Іро, шукай Мишка! Мишко поїде сьогодні з тобою до тата...

Іра кинулась шукати ведмедика, знайшла його у вазоні під китайською трояндою і почала чепурити.

— Він гуляв у садочку,— говорила вона, і такий бека, вивалювся у піску...

— Слухайте,— глухо промовила Ганнуся.— Я попрошу вас тільки одне, щоб кожного першого числа ви мені телефоном — це на роботу — чи листівкою сповіщали про Ірине здоров'я...

Чемодан стояв напоготові. Треба було тільки покласти Мишка і закрити все — як домовину...

— Стривайте,— хвилюючись, сказав Юрій Іванович,— стривайте, я хочу, щоб ви вислухали мене. І хоч подивіться на мене, прошу.

Ганнуся повернулась і неохоче зміряла поглядом того, хто зруйнував її щасливий родинний світ. Широкі плечі, випнуте підборіддя, біля скроні — слід від глибокої рани, мабуть... Та нащо це все їй?..

— Коли я дивлюсь на ваше горе, я ладний пожаліти, що мене десь в Індії не вкусила кобра... Її укус смертельний... Ні, ні, це не ті слова! Але що робити — я люблю Іру. І я безмірно вистраждав ці роки без неї.

Ганнуся знизала плечима.

— Ви хороша мати,— промовив Юрій Іванович,— і я б так хотів, щоб ви одружились і мали свою дитину...

Він поглянув на портрет нареченого Ганнусі над столом, у віночку безсмертників, і дівчина розсердилася.

— Дякую за пораду,— сухо відрізала вона,— але мені не довелося одружитись з тим, кого я любила. А кохати вдруге не можна! От вам би слід з кимсь одружитись, щоб Іронька мала не тільки тата, а й маму...

— Дякую,— відповів Юрій Іванович,— але я... теж додержуюсь вашої формули: вдруге кохати не можна. А ви забули, що моя дружина, мати Іроньки... Та годі, я не про це! Я хотів вас тільки прохати, щоб ви не забували нас, гуляли з Іронькою...

— Ні,— вигукнула Ганнуся,— ні!— Поклала ведмедика зверху й рішуче закрила чемодан.— Ви не розумієте, що ви пропонуєте. Навпаки, треба, щоб Іра швидше забула мене. Вона забуде, забуде...

3

Два місяці минули без Іри, два місяці. Дві коротенькі інформації телефоном: «Іра здорова, але кличе маму вранці і ввечері, вона чекає... Я обіцяю їй, що ви приїдете... Благаю!»

Тут Ганнуся вішала трубку, і все лишалось так само.

І раптом... Таке щастя! Це недобре радіти чужим неприємностям, але Ганнуся невимовно зраділа, коли це трапилось. Прийшов Юрій Іванович і сповістив таке: у його бабусі-робітниці захворіла донька, і довелось бабусю на деякий час відпустити до родичів. Йому самому треба їхати в район... Чи не погодилася б Ганна Степанівна погосподарювати у нього якийсь тиждень? Так, він знає, він все знає, та Іра така квола, вона останнім часом хворіла — застудилася...

Тут вже Ганнуся обурилася. Як? В її дівчинки за весь час не було й нежитю. Як вони примудрилися її застудити?

І вся Ганнусина витримка зникла. Вона швидко зібралася і, доручивши сусідці свою кімнату, вирушила до Ніколенок.

Хіба не щастя було цілувати знову це рум'яне дитинча, бачачи ширу дитячу радість в блакитних оченятах і самій пити її, як цілющу воду, як сонячну теплінь?..

Юрій Іванович поїхав того ж дня, і вони знову лишились самі: мати й донька.

Ганнуся перецілувала всі Ірині кісточки, перевірила всі ямочки, привела знайому лікарку на пораду і, нарешті, переконалася, що татко їй прибрехав, і на щастя дівчатко не встигло захворіти, а тільки трохи змарніло без її догляду.

Тоді Ганнуся критичним оком оглянула кімнату і з запалом почала прибирати.

Глупство! Ліжечко Іри стояло в кутку, і ця мила бабуся розвела блощиці. Іра погано їла, скаржився тато, та хто б це їв бабусині коржі, коли вони такі тверді, ніби залізобетон?

Ганнуся заходилася пекти смачні пиріжки, переставляти меблі, чепурити хату. І тут вона якось помітила в книжковій шафі папки з вирізками з газет, а на письмовому столі книжечку нарисів Ю. Ніколенка.

Ох, вона зовсім забула, він же газетяр, журналіст! Ганнуся перегорнула сторінки книжечки, потім відкрила навмання одну із папок — це були вирізки з фронтової газети «Знамя победы». Так, і тут підпис — Ю. Ніколенко!

Ганнуся присіла на кінчик стільця і вже з хвилюванням почала переглядати нариси. Вона згадала, як на фронті чекали на ці газети, як перечитували їх... Він таки непогано писав, Ю. Ніколенко. Ганнуся і подумати не могла! Полум'яні статті фронтовика-публіциста закликали до рішучого бою, вселяли безмірну віру в перемогу. У Ганнусі навіть сльози навернулися на очі, коли вона прочитала нарис про знищене карателями село.

Відгриміла війна. І вже на шпальтах центральних газет Ганна знову зустрілась з ним, комуністом-газетярем. Ага, він був у далекому плаванні, він був у Китаї, у Індії... Невже це його нариси? Ганнуся читала їх уже в газеті, дуже непогані нариси! Гострий зір радянського журналіста, він помічає усе: цвіт нового життя у дружньому Китаї, банкрутство англійських колонізаторів у Індії...

От він який, Іроньчин тато! І тепер він працює у газеті їх міста... Ганнуся пройнялась пошаною до людини з очима її Ірусі.

— Це тато! — вигукнула Іра, знайшовши татове військове фото. Цілувала його й приказувала:— Тато! Татонько! Він приїде й привезе мені кишеньку...

Тоді уперше Ганнусю зацікавила постать людини, яка завдала їй тяжку травму.

Між рядками статей і нарисів, у піклуванні про свою дитину, у цнотливому сумі за нездійсненим родинним щастям,— перед нею почав вимальовуватись образ волювої людини з ніжним і міцним серцем.

Минав час. Непомітно причепурилась чужа кімната, стала звичною, своєю. Жіночі руки прикрасили підвіконня квітами, висячу лампу — абажуром у формі лілеї, нова попільничка зайняла своє місце на письмовому столі. І мимоволі Ганнуся все частіше почала уявляти поруч з Ірою чийсь вдумливі, привабні очі.

Минали тижні, а Юрія Івановича не було. І дівча, як і колись, все частіше коверзувало:

— Хо-чу та-та! Тата й ки-цю!

Аж ось одного вечора хтось постукав у двері.

— Він!..

Схвильована Ганнуся відчинила двері, та за порогом стояла незнайома дівчина у білій косинці.

— Наш хворий просили передати вам оцю записку,— мовила вона,— їм тільки вчора лікар дозволив писати.

«Шановна Ганно Степанівно! — писав Юрій Іванович.— Я лежу у Жовтневій лікарні, в районі в мене стався приступ апендициту. Примчали сюди літаком і оперували. Ради всього, повідомте про Іроньчине здоров'я».

Ганнуся заметушилась. Скwapно одягаючись, вона запитувала дівчину:

— Це де? На Жовтневій вулиці? Не пустять? А коли прийде дружина?

.

Осінні рожеві айстри квітли на білому столикові, розмаяні, як пухнасте волосся. Маленька Іра, поважно сидячи на табуретці з плюшовою кицькою в руках, наказувала татові:

— Пелюстки не можна обривати. І потім треба міняти водичку. Тоді квітки не вава, і вона цвіте довго, довго...

— Ти накажи татові, щоб він добре їв манну кашу,— зауважила Ганнуся,— бо як нічого не їстиме, то все буде «вава».

— Е, ні,— весело посміхнувся в ліжку Юрій Іванович.— Лікар дозволив мені з завтрашнього дня ходити.

Він обережно взяв Ганнусину руку. Це була маленька дівоча рука, а на долоні ніжна, як павутиння, плутанина ліній...

— Я хочу вам сказати...

Він примружив очі, бо відчув, що вони сяють просто нетактовно.

— Я хочу сказати, що я навіть радий хворобі. Адже коли б не вона, ви б ніколи не піклувалися, їв я що-небудь, чи не їв... Ви б так само ненавиділи мене!

— Неправда! — спалахнула Ганнуся.— Це ви самі, ревнуючи до мене Іру...

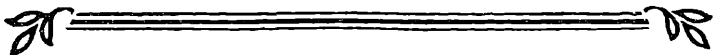
— Правда, правда, плутана дівчино,— сказав Юрій Іванович і поцілував Ганнусі рожеву долоню.— Одужуючи, я відчув навіть одну неймовірну річ. Чи не думаєте ви, що вдруге покохати можна?

Ганнуся подивилась йому в очі і враз зайнялась рум'янцем до самих брів.

— Можна,—прошепотіла вона і почала цілувати Іру в біляві кучерика.

1956 рік.

БАТЬКО

1

Розмова набирала тієї інтимної одвертості, яка виникає інколи між зовсім чужими людьми в затишній атмосфері вагонного купе. За вікном бігли присмеркові далі: ліси, степи і косогори.

— Отак пробігли роки, — продовжував Родін, — і здається зараз, ніби там далеко залишився не я, а хтось зовсім інший. Ви уявляєте, що таке злодій, який має чотири судимості? Мені самому моторошно, коли я згадую темний клубок мого минулого. І мені не віриться, що це був я. Мое життя почалось тільки з тридцять другого року, коли мені довелось відбувати срок справедливої кари.

Родін зробив паузу, і ритмічне дихання поїзда стало ясно чутним.

Склепивши бліді анемічні повіки, ніби дрімав Кромський. І раптом відкрив очі: він чекав продовження від випадкового, але оригінального співбесідника.

— Тоді почалась моя молодість, — знову заговорив Родін, — там, серед уральських лісів — на будівництві... Знаєте, як прекрасно рвати динамітом земляні брили? Такий гострий приймний холодок, немов під час полювання на звіра. А тут був такий пишний звір — незаймана природа, яку треба було схопити за роги і приборкати, хоч би що...

— Ви красиво говорите, — ліниво сказав Кромський і, ввічливо позіхнувши в руку, потягся до штепселя.

— А може, не треба? — зупинив його Родін. — Порозмовляємо без світла, добре?.. Знаєте, я дуже люблю сутінки. Це з дитинства. Коли я був маленький, я забивався в присмерку на наше старе вбоге ліжко і починав стежити за тінями, які танцювали по стіні. Бачите, на стіну падало світло з чийогось вікна. Там, за тим вікном, жили багаті люди і мали недосяжну нам електрику. У дворі ж стояло зачухане деревце, але від нього в цьому світлі по нашій облупленій стіні танцювали чудесні тіні. Тоді я починав вигадувати про них усякі цікаві речі. Тут були невідомі країни, незаймані ліси і звірі і якісь герої у плащах, які не боялися ані звірів, ані лісів. Вони махали чарівною сокирою, і перед ними розсувалися хащі, а страшні звірі лащилися, як веселі кошенята. І маленька моя сестра Оленка пищала од захвату, слухаючи ті чудернацькі казки. Фантазер я був!

Якась стримана теплінь влилась у голос Родіна, і цей великий, кременний чоловік знизив його звучання до тихого ніжного шепоту.

— Діти!..— зітхнув він,— вони вміють із ганчірок шити чудові вбрання. І я творив казки біля ночов моєї матері. Мати в мене була прачка, а батька.. батька я не пам'ятаю зовсім...

— Це не обов'язково,— жартівливо вставив Кромський.

— Не обов'язково? — якимсь різким тоном повторив Родін. — Не обов'язково. І я довго не знав, що таке батько, аж поки не прийшли оті роки, гарячі роки.

Це почалось тоді, коли я надумав там, у засланні організувати ударний колектив із таких, як я. Вибрав я тоді з нашої фаланги найгірших, ну, значить, таких, що життя їхнє не варте було й шеляга. Запеклі злодії, розтратники, повії, і такі, здавалось, безнадійні — ніколи з них людей не буде. Мій начальник як побачив той список, так на що вже був спокійний і витриманий, а й то від подиву цигарку не тим боком у рот сунув. Насупив брови і каже: «Що це, Родін, такий асортимент собі підібрав?»

А я йому відповідаю: «Адже буває, що з гною солодкий цукор виростає, з ганчір'я білий папір виробляється. Серце ж людське — мов та скрипка: знаєш усі струни на ній, то й заграєш ладну пісню. А я весь цей колектив,

мов музикант скрипку, знаю, от і хочеться мені, щоб він зіграв-таки добру пісню. Щоб і ліси відгукнулися, і в землі загуло».

Подумав, подумав тоді начальник і згодився, ще й руку мені потиснув: «Що ж,— каже,— починай, коли так. Одверто кажучи, я завжди був такої думки, що на роботі ти своє місце знайдеш. Справжньою людиною станеш».

Якби ви тільки знали, що то за чоловік був, наш начальник, Анатолій Павлович, вам би ясно було, що раз він мені повірив, так і я в себе повірив.

Знаєте, є такі люди. Подивися: такий білявий, маленький чоловічок, нічого, здається, особливого в ньому нема, а скаже слово, два — і западають чомусь ті слова у серце глибоко-глибоко...

Недаремно казали, що як був він командиром партизанського загону, так за ним хлопці в огонь і воду йшли.

Побажав мені Анатолій Павлович успіху, і зібрав я свій колектив.

Зібрав і кажу: «Ну, браточки, прийшов час і нам себе показати. За життя наше брудне нас би на смітник викинути, а нас послали шляхи будувати. Розумієте, повірили нам, що зможемо людьми справжніми стати. Та чи знайдеться з нас хоч один, хто цього довір'я не виправдає?.. Крикнула тут, було, Фенька, найупертіша з моїх ребят: «Заспівав соловей у нічку темну. Кому шляхи, а нам що?».— «Ех ти,— кажу я,— а нам теж шляхи... у життя»...»

...Ой, пішли ж тоді гарячі деньочки! Здавалося, нема мене — загубився я у вирі роботи, і наче стерлося мое минуле життя.

Нема його, і є тільки «сьогодні», гаряче й поривне, як вибухи динаміту в уральських горах. Запашне, як сосни високих верховин.

...Ішов час, наш трудколектив перегнав усі інші, і ми вже закінчили центральну магістраль. І ось того вечора, як нас преміювали, підійшов до мене Анатолій Павлович і, вітаючи, каже: «Ну, Родін, тепер діти твої можуть сміло пишатися своїм батьком.» — «Які там діти,— відповів я,— нема в мене дітей!..» — Сказав, а вночі лежу, не сплю, думаю: а я ж по суті збрехав! Щось у мене в ду-

ші ця фраза сколихнула, далеко, на самому дні. І почав я згадувати свою дівчинку...

— Дівчинку?..— зацікавлено перепитав Кромський.

— Так, — сказав Родін, — дівчинку, мою дочку. — І знов потеплів його голос, обірвавшись на хвилину зворушливою паузою.

...Давно колись, ну, розумієте, ще за «старого» життя жив я з однією жінкою. Вона теж була з нашого гурту і допомагала мені у деяких темних справах. І сталося так, що в неї народилася дівчинка — така синьоока, білява дівчинка. Так принаймні, казала вона, моя Любка, бо тоді я не дуже звертав увагу на колір дитячих очей. Незабаром мені довелося виїхати з того міста, і я забув про Любку і свою випадкову доньку.

— Життєва логіка, — вставив весело Кромський, запалюючи цигарку.

— Життєва логіка, — сумно повторив Родін, — ця «логіка» добре дає себе відчутти зараз! Скільки я оце передумав про неї, мою маленьку дівчинку! Уявіть собі, таке маленьке, безпомічне дитя зростає у злочинському кублі! А може, воно десь вмирає, безпритульне, зголодніле й брудне, як закинуте цуценя!.. Чого я тільки тоді не передумав! І вирішив розшукати свою Нінку. Анатолій Павлович, якому я про все розказав, почав мені допомагати. Скільки ми за два роки розіслали публікацій, запитань! І все без наслідків!.. Коли мене звільнили, я сам узявся за розшуки, і, нарешті, в мене таки з'явилися певні надії, розумієте, певні надії, що її знайду...

Я взяв з роботи відпустку і приїхав до Н-ська, де ніби останнім часом жила Люба. Тут я довідався, що Люба вмерла, але ніби в цьому районному містечку, куди ми оце їдемо, живе її двоюрідна тітка, якій було віддано дівчинку на виховання. Так що, можливо, я сьогодні її побачу...

— Гм, — озвався Кромський з тютюнового диму, — цікава історія. Але, певно, ці розшуки коштують вам багато грошей!

— А, що там гроші, — махнув рукою Родін, — я приїхав зараз з Північного Казахстану, аби тільки знайти мою Нінку. Уявіть собі, вас зустрічає тонесенька білява дівчинка.. І це ваша донька, ваше близьке і рідне, ваше воскресле дитинство.. Але, як ви думаєте, чи зможе вона простити свого батька?..

Родін підвівся і подивився у вікно, де заблищали вогні якогось міста. І вся його кремезна, висока постать раптом зігнулась, ніби під важким тягарем. Він засвітив лампочку, і світло блиснуло в буйній посрібленій шевелюрі, поглибило на лобі характерну жорстку зморшку між бровами... Вона стала ще більшою, поки очі задумливо ринули у далечінь.

Кромський раптом кашлянув і з цікавістю оглянув ззаду високу, надто високу для маленького купе постать.

— Вибачте,— розв'язно запитав він, — але мені дуже цікаво. От ви одержали за все повну амністію... А... чим ви, власне, колись займались? Гм!.. крадіжки... А чи не доводилось вам кого убивати?

— Ні,— глухо сказав Родін, одвертаючись од вікна,— не доводилось. Я був спеціаліст по касах.

Його співбесідник раптом хихикнув недоречно і співчутливо.

— Надзвичайно, — сказав він,— надзвичайно, просто як із романа!

І тут він помітив орден на широких грудях Родіна, досі захований сірим присмерком. Відступив, зніяковілий, здивований...

— У вас орден Трудового Червоного Прапора? Невже?..

— Так,— відповів просто Родін,— це за другі уральські шляхи,— і почав одягати пальто.

— От і наша станція! — сказав він.

...Поїзд гальмував.

2

— Чудесно! — вигукував Родін, обливаючись холодною водою з старого умивальника. — Люблю воду — хороша річ! Мабуть, треба їхати десь працювати на гідростанції... Отам уже так вода-водичка!

Готель маленького міста був переповнений, і двом випадковим супутникам, Родіну і Кромському, довелось зупинитися в одній кімнатці. У відчинене вікно лилось весняне повітря, повне сонця, вологи і запахів ранньої весни. Мокре дерево важніло повними пахучими бруньками, і веселі горобці стрибали по гілках.

З готелю вийшов гурт жінок, очевидно, делегаток

якогось зльоту. Заясніли хустки і фетрові беретки. І разом із сміхом долинув уривок пісні:

...А вже весна... А вже красна...
Із стріх вода капле...

— Весна!— розчулено сказав Родін, висуваючись у вікно.

— Культура!— солодко зітхнув Кромський, теж підійшовши до вікна.— Коли я бачу сільських жінок, я думаю, як щодня культурно зростає наше жіноцтво — цвіт країни. От коли б ви пройшли зі мною на цукроварню, де я маю сьогодні бути за моїм відрядженням, ви б побачили таких дівчат, що... Одне слово: дівчата нашої країни. Я знаєте, з жіноцтвом завжди приятелюю. Я людина проста, одверта, «душа навстіж». А жінки це люблять. Підемо? Завтра я буду зайнятий, а сьогодні... сьогодні не шкодило б і розважитись...

І він засміявся самовпевнено, поправляючи нігтем підстрижені вусики. Дбайливо розчісане з модним проділом волосся аж виблискувало на сонці, а нові начищені ботинки готові були виконати якесь легковажне па,

— Я — ні. Я по дочку!— сухо сказав Родін.

Вони вийшли вдвох на вулицю і ув'язли калошами у весняному бездоріжжі. Їх обігнала група школярів, радісна і гомінка, як весняні горобці.

— Отак і моя... десь хлюпає,— вголос подумав Родін.

Він запитав у дітей, як потрапити на потрібну йому вулицю, виявилось, що вона десь біля цукроварні.

— Прекрасно!— сказав Кромський,— пройдемось разом, мені ж — на цукроварню. Знаєте, я погано орієнтуюсь на незнайомих вулицях. Хоч я і бував тут колись, у дні моєї молодості, але все так міняється!..

Вони пішли парком і незабаром звернули на бруковану цеглою доріжку.

Горобці цвірінкали зухвалим хором, під кремезними дубами, у брудному снігу, де-не-де синіли проліски, а на горбках вже зеленіли острівки пшинки.

— Моя дівчинка!— мрійно продовжував Родін.— Може, я її зараз побачу — таку вже велику, біляву дівчинку. Їй оце має бути дванадцять років.

— Вибачте,— ввічливо озвався Кромський, іронічно усміхнувшись кінчиками вуст,— я людина одверта і скажу по щирості: не розумію, як можна так любити дитину, що

росла десь окремо, яка, власне кажучи, була помилкою вашої молодості...

Раптом він змовк і якось розгублено відступив з до-ріжки.

З ним порівнялась жінка з дівчиною років семи. Бідно, але чистенько одягнена, жінка була ще молода і вродлива, особливо були хороші сумні очі — великі, з довгими пухнастими війми. Ці очі байдуже оглянули постаті Родіна і Кромського і раптом розширились, стали гнівними і тремтливими, як весняна повінь.

— Ваню!— скрикнула вона.— Ваню!.. Ти приїхав?..— Вона підбігла до Кромського і схопила його за руку. Але той відступав, розгублений, зникавільий...

— Я.. Я вас не знаю, — нарешті промимрив він.— Я вас не знаю. Що вам треба?..

Обличчя жінки скривилося, здавалось, ось-ось вона заплаче.

— Не пізнаєш?— сказала вона.— Не пізнаєш Зіну, не хочеш пізнати?

Рвучким рухом жінка схопила своє дівчатко і підштовхувала, тремтячи, перед очі Кромському.

— Твоя ж... Забув... Дивись, твоя Маня!..

— Це ваша дружина?— запитав Кромського Родін.

Ця фраза випадкового свідка раптом зовсім змінила поведінку Кромського. Він густо почервонів. Grimаса злості перекосила його м'яке, рожеве обличчя, стерла з нього всю солодкість, і він закричав пронизливим фальцетом:

— Ідіть геть! Чуєте, не чіпляйтесь до чоловіків... Ви хочете, щоб я покликав міліціонера? Покиньте ваші штучки, знайдіть для них когось іншого...

Зпересердя він шубовснув у калюжу, витяг звідти ногу, розплюскавши грязюку, і швидкими великими кроками, розмахуючи портфелем, подався по алеї вперед.

— Стривайте,— гукав Родін,— стривайте...

Але Кромський майже біг уперед, зникаючи за деревами.

Родін глянув на жінку. Вона стояла майже непритомна, поточившись, обіпершись на білу березу. Здавалось, її бліде обличчя було біліше білої берези.

— Заспокойтесь,— м'яко сказав Родін,— заспокойтесь... Ось сядьте тут...

Він обережно взяв жінку під руку і посадив її на об-

лупленій зеленій лавочці. Жінка знесилено стулила пухнасті вії і мовчки одкинулась на її спинку. Дитина злякано дивилась на скривлене бодем обличчя матері. Так вони й сиділи мовчки хвилину-дві. В старому парку було тихо і безлюдно, тільки тихенько цвірінькали горобці. І раптом зовсім над головами зухвало закричав одуд.

— Худо-тут... Худо-тут...

Одуд залопотів крилами і знявся вгору. Але його крик зірвав тяжку мовчанку. Жінка відкрила очі і вибухнула плачем.

— Він...— проривалось у неї крізь ридання.— Він...— батько Мані... батько... Він одружився зі мною, коли працював у нашому місті. А потім виїхав... Писала... Була хвора... Нічого. Їздила... утік... Не для себе, для Маньки своєї просила... Адже батько!..

Вона не бачила крізь сльози, хто був її випадковий слухач. Йй було байдуже — це була, очевидно, реакція на роки мовчання, витримки. Дівчинка схопилась за мамині руки і теж захлипала.

Родін мовчав. Сльози жінки й дитини будили якісь далекі спогади, падали в свідомість, як розтоплені краплі гарячого воску на живу шкіру. Кілька жіночих облич згадались йому, то награно-байдужих, то скривлених бодем. Він колись просто проходив повз них, не обертаючись, не дослухаючись до того, що лишалось за його спиною. А тепер він бачив, як розгублена в своїх материнських турботах плакала його Люба і марно чекала його маленька Нінка...

— Не плач,— сказав він дівчинці, невміло притягаючи її за ручки,— знаєш, у мене є ціла торба чудесних казок, тільки нема кому розказувати. Хочеш, я тобі розповім, ну, хоч би... про Зайчика-плаксунчика?

Дівчинка стихла і крізь сльози скоса поглядала на незнайомого.

— Не віриш?— сказав Родін.— А ви не плачте, слово честі, не плачте, він не вартий ваших сліз. Але спускати такому мерзотникові не треба. Ви заспокойтесь, я його примушу вам платити. Я з ним зупинився в готелі разом і знаю, що він працює в цукротресті.

— Хай йому...— слабо заперечила жінка, випускаючи з рук мокру хустку.— Не треба мені його допомоги, проживу яюсь і так і...

— Не правильно,— сказав Родін,— не правильно, ва-

щій дитині багато треба, доки вона виросте, і навіть у неї відбирати те, що їй належить. Ти любиш тістечка?— посміхнувся він до Мані.— А мандарини любиш?..

— Люблю,— усміхнулася Маня,— люблю.— Вона почувала носик, на який звалилась з дерева водяна крапля, і додала:— Розкажіть... Про Зайчика-плаксунчика!

Дядько був дуже кумедний, справжній добродушний ведмідь із старої казки.

— Розповім,— сказав Родін,— але пізніше. А зараз давайте запишу вашу адресу, і до речі, скажіть, як мені швидше дійти до Зеленої вулиці. Там мене давним-давно чекає моя донечка.

3

Родін стояв перед сірою дерев'яною хвірткою вказаного дворика і не зважувався увійти.

Адже там він мусив зустріти свою доньку!

Яка вона? Може, й сині очі, повні радості, і усмішка розтягує маленький ротик?.. А може, вона виснажена і похмура, як викинуте з гнізда галчечка?.. Може, її руки тоненькі і брудні, як зламані, закинуті в калюжу гілочки, не в силі будуть обійняти свого поганого батька?..

Родін відчинив хвіртку і увійшов до двору. Смішний розкудланий песик, що сидів на ганку, підняв одно вухо вгору і заливчасто загавкав.

— Вона грається з цим цуценям! — подумав Родін.

Він погладив песика розчулено, ризикуючи своїми пальцями. Адже цього кудлатика гладила його дівчинка! Та ось щось інше притягло його напружену увагу:

На шворочці висіла випрана дитяча кохтинка і ще якийсь шмаття.

— Це її кохтинка! — подумав Родін і обережно торкнувся мокрої тканини.

На гавкання песика з хати вийшла стара неохайна бабуса і зацікавлено задивилась на Родіна.

— Бабусю,— сказав Родін,— хвилювання заважало йому говорити.— Бабусю, я приїхав по Нінку, вашу приймачку... Я її батько.

Бабуса якось схлипнула і закам'яшляла на місці.

— Де ж вона?..— похолонувши, запитав Родін.

— Пізно, голубе, пізно!— прошамотіла стара... — Писали ж вам із міліції... Хіба не одержали? Немає вже Нінки, поховали з півроку тому...

— Поховали?!—скрикнув Родін, розгублено смикаючи кохтинку.— А це, це... чие?

— Кохтинка?..— сказала бабуся.— Залишилась кохтинка... Наша Катька її носить. Хороша кохтинка, її ще Нінчина мати справила, як була жива.

Родін важко опустився на мокрий ганок і так і сидів, незграбний, нерухомий.

Песик покинув гавкати і обережно нюхав його чоботи і спущені руки.

— Як же вона вмерла? — через силу запитав він нарешті.

— Скарлатин її забрав,— сказала, зітхнувши, бабуся...— Багато дітей від нього померло. Нічого собі, тиха дівчинка була, роботяща. Привезла її мені Любов Іванівна ще у 1929-му році. Кажуть, прийміть, Ореміївно, виручайте мене, як ви ж моя двоюрідна тітка. Мені дитина, каже, мов та колючка у спідниці, волю мою у роботі сковує, і потім хочу я, щоб із дитини людина вийшла, щоб не була на батьків своїх непутящих схожа. Я вас, каже, так не покину.— І не скажу, щомісяця присилала і гроші, і продуктів усяких, аж поки жива була. А ми дівча не зобижали. Із Катькою нашою удвох росли, спитайте сусідів, често кажу, як рідна була, як рідна...

Родін мовчав. Автоматично він гладив кудлату голову песика і ненароком так міцно здавив її своїми цупкими пальцями, що цуценя навіть заскавувало... Тон бабусі був явно фальшивий— вона ніби виправдувалась за смерть дівчинки. Йому все ввижалося, як покинута батьком і матір'ю Нінка не раз слухала бабусині дорікання, не раз плакала на цьому старому ганкові... Але тепер було все байдуже. Тепер ні до чого було розпитувати про деталі її життя, когось винуватити... Він сам — єдиний злочинець — сидів тут на ганку, і серце було важке, мов стопудова брила. З таким серцем, здавалось, не можна було й встати, не те, що йти й нести його довгим, довгим життям...

— Де ж її поховано? — різко перепинив він бабусине оповідання.

— А ось тут, голубе,— заметушилась стара,— тут, з краю кладовища. У нас, спасибі богу, зручно, як хто умирає, нести недалечко.

Вона потупотіла до хати, замкнула її й пішла попереду, віючи чорною, заляпаною брудом спідницею.

Мов у сні, Родін підвівся і пішов за нею кривими завулками, шкандибаючи по грязюці. Це було справді близько.

Стара привела до воріт, що тхнули землею, тліном, смертю. Вона щось довго говорила Родіну, смикаючи його за рукав, ниючи, що віддавала Нінці останній шматок хліба. Згадувала якусь тонку сорочечку, яку, мовляв, не шкодуючи поклала їй в труну. Схлипувала нудно і гидко. Мов у сні, Родін давав їй якісь проші і йшов все далі по талому кладовищу, поки зрозумів, що, нарешті, дійшов до Нінчиної могилки.

Він був такий звичайний, цей горбок, маленький горбок сирої землі... Крихітні проліски боязко синіли біля його підніжжя.

Бабуся поторохтіла і пішла геть. Родін залишився сам.

Він ліг на вогку, пригріту сонцем, але ще холодну землю і лежав там змертвілий, німий...

Біль ставав нестерпним, біль від гранітної брили, що давила серце.

Вона була з ним всюди — його маленька дівчинка. Вона родилася в його спогадах у вогні штурмових днів, вона йшла поруч із ним крізь його воскресіння і мусила закінчити його радісну й важку перемогу над собою. А тепер усе було обірване, незакінчене, нездійснене...

Холод від землі примусив його підвести голову. Куш біля могили тріпотів повними бруньками. Сині проліски дивились далекими Нінчиними очима. Легкий вітрець грався на землі якимсь папірцем. Родін взяв його — холодний, байдужий. Це була записка з адресою незнайомої жінки, яка допіру плакала в парку. Папірець нагадав йому обіцянку. Папірець повертав його до реальності, до обов'язків, яких вимагало життя.

Родін підвівся з землі, поцілував мовчазний горбок і подався з кладовища.

Він ішов швидко й зосереджено, як людина, якій треба скінчити спішну справу. За чверть години він дійшов до готелю і, не стукаючи, увірвався до кімнати, де зупинився з своїм супутником.

— Ах,— сказав Кромський,— ви мене просто злякали. Ну, як ваші справи?..

Він виглядав так, ніби абсолютно нічого не було: ні зустрічі з жінкою, ні тієї дівчинки. Тільки пові ботинки

загубили свій блиск після втечі по калюжах. Він, певно, поспішав, бо його чемодан стояв розкритий і недавно розкладені речі були вкинуті туди в цілковитому безладді.

— Виїжджаєте?— запитав таким же спокійним тоном Родін.— Але ж ви збиралися пробути цілий тиждень.

— Немає рації,— сказав недбало Кромський,— немає рації сидіти у цій брудній провінції. Я встиг сьогодні зробити все, що мені було треба за моїм відрядженням.

— ...Хіба?— сказав Родін.— А як же ваша цукроварня, ви ж так хотіли бачити її чудесних жінок?

Голос Родіна звучав надто іронічно, і щось у ньому було таке, що примусило Кромського раптом залишити чемодан.

— Ех ви,— сказав Родін зовсім втомлено,— «душа навстіж».

Він раптом круто ступив до Кромського і простяг йому папірця.

— Ви не поїдете,— сказав він,— бо вам треба піти на цю адресу.

Кромський зіщулив очі на клаптик паперу. Він закусив губу і раптом обурено закричав пронизливим голосом:

— Я не знаю такого прізвища! Що це за адреса?.. Чого вам від мене треба?..

— Мені треба,— відповів твердо Родін,— щоб ви турбувались про свою дитину.

— Он як!— іронічно закричав Кромський.— Який ви добрий! Але, будь ласка, шукайте своїх дітей. Яке ви маєте право лізти в мої особисті справи? І взагалі, я зовсім не знаю цієї жінки... Я не хочу розмовляти з усякими пов'ями...

І раптом він замовк, бо Родін зробив рвучкий рух уперед. Він увесь зблід, і гостра зморшка між бровами прорізала чоло, як слід шаблі...

— Мерзотник!— сказав він.— Мерзотник!..

Він схопив Кромського за комір піджака і здавив його залізною цупкою рукою...

— Ради всього!— хрипів переляканий Кромський.— Не душіть мене, ради всього!— Він одразу загубив свій нахабний тон і виглядав жалюгідним, як мокрий горобець. Тваринний жах світився в його жовтих очах— усвідомлення того, що він має справу з кримінальним

злочинцем, зсудомило горлянку. Його м'язи зовсім охляли, рожеві щоки одвисли й зблідли... І вся весела постать зів'яла, як картонний паяц, у якого відпустили шворочку.

Він був такий мізерний і огидний у цьому переляку, що посмішка пробігла на суворих устах Родіна і вгамувала шалений запал гніву.

— Злякався,— сказав він,— а я навіть і тоді не бруднив рук об таких гробаків... Але...

Він зробив промовисту паузу, і зморшка знову вп'ялась в його чоло.

— Але дивись,— карбував слова Родін,— це все не жарти, коли не станеш платити, так не думай, що втечеш від мене. Я тебе скрізь знайду. Крізь землю пройду, крізь море перепливу. Я такий. Не будеш платити добром, гірше буде!

— О боже мій,— заскиглив Кромський, до якого, нарешті, повернулася здатність розмовляти,— ради всього, не робіть скандалу. Ми це якось уладнаємо. Ох, ви не розумієте, звичайно, як це все складно. У мене інша молода дружина, їй багато треба, яке право я маю відбирати у неї щось задля пам'яті мого минулого?.. Це сталося колись так випадково, вона проста неписьменна робітниця. Я маю все ж таки освіту і...

— Мені набрид ваш спів,— сказав Родін,— скажіть ясно, будете платити?

— О, ви не розумієте,— захлинався Кромський,— ви не розумієте... Я одверта, щира людина... Не затримуйте мене, бо я спізнюся на поїзд... Ось... поки що...

Він вийняв сто карбованців, з жалем порухував і поклав на стіл.

— Будь ласка, передайте їй, я не такий скупий. Я їй присилатиму щомісяця третину, але хай вона не сміє писати, хай не сміє!

— Ні, цього зовсім не треба! — презирливо сказав Родін. Не глянувши на Кромського, він на клаптикові з блокнота написав йому розписку, вдягнув пальто, захвав гроші і знову вийшов на вулицю.

4

Ляльок у крамниці було небагато, і такої, як треба, не знаходилося.

— От лишенько,— сказав Родін, розглядаючи вже десяту ляльку,— це зовсім не те. Розумієте, мені треба

ляльку — блондинку і щоб очі в неї були як проліски. Ви знаєте, які бувають проліски?..

Продавець дивувався примхливому покупцеві, але орден на широких грудях викликав підвищену увагу, і закутки крамниці були обшукані ще раз.

Кришка знялася з останньої коробки і раптом відкрила пасмо білявого волосся.

— От, — зітхнув Родін, — ану, покажіть мені швидше очі!

Йому рішуче пощастило — очі були сині, синьо-фіалкові. Задоволений продавець зав'язав коробку з лялькою, і Родін вийшов із крамниці.

Він ішов уже зовсім зігнутий і втомлений. Гранітна брила давила серце невблаганно міцно. Коли продавець укладав ляльку, один кучерик зачепився і виглядав тепер з коробки, ніжний, як золота павутинка. Родін задумливо торкнув його пальцем і раптом зупинився серед тротуару, ще більше пригнічений новим приступом болю. Уява намалювала йому, як, певно, з-під віка труни розвіювалось біляве волосся його Нінки... Він застогнав і, стиснувши зуби, побрів, як п'яний.

Сонце припрівало надто гаряче. Він зняв кашкет і йшов простоволосий, підставляючи сріблястий чуб назустріч весняному вітрові. Стрічні люди здивовано оглядалися на його незвичну постать і шепотіли:

— Ця людина, певно, не в собі.

Це було зовсім недалеко — Зелена вулиця, але ноги Родіна посувались, як кам'яні. Маленький кучерик відібрав у нього останню волю, і брила на серці заповнила уже всі його широченні груди. Аж ось потрібний номер будинку, написаний на старій табличці, знов повернув його до реальності.

Родін відкрив хвірточку. Гнилий старенький ганок чвакнув під ногами, і сірі двері дзвякнули клямкою...

— Можна зайти?

— Маню!...— злякано покликав жіночий голос.— Ох, де ж Маня? Зайдіть!..

Родін зайшов до чистенької хати і ніяково зупинився: жінка з пухнастими віями лежала хвора. В хаті було порожньо і холодно.

— Вибачте,— сказала жінка.— Я трохи прихворіла.

А Маня пішла на роботу повідомити, що я злягла. Чого ж ви стоїте, сідайте!

Родін оглянувся і втомлено сів біля маленького столика.

— Я приніс вам від нього гроші,— тихо промовив він, викладаючи гроші з портмоне,— і обіцянку платити. Я думаю, що тепер він буде платити. У нього вдача боягуза. А як не буде, найдемо управу. Я знаю, де він працює.

Жінка почервоніла і раптом ясно усміхнулась.

— Спасибі,— просто сказала вона,— спасибі за Маню, ви певно самі хороший батько! — і зупинилася, бо побачила, як посмутніло обличчя Родіна.

— Це столик вашої Мані? — тихо запитав.

Він розв'язав коробку, щоб вийняти ляльку, і його рука зупинилась на плетеній серветочці столика.

Він заздро поїдав очима цей малесенький столик, портрет Леніна, прапорці, зроблені дитячою рукою, чистенький зшиток, списаний дитячими карлючками. А збоку лялькову кімнату з картонними меблями. Це був дитячий стіл. І в його доньки міг бути такий столик... міг бути!

— Лишенько,— раптом сказала жінка,— а я забула, чи бачили ж ви свою доньку?

— Вона вмерла,— відповів Родін, розправляючи волосся ляльки,— вмерла!..

Жінка охнула і замовкла. Настала мовчанка. Родін поклав ляльку і втомлено схилився на столик, вдячний жінці за її мовчанку: всна, очевидно, вміла глибоко відчувати чуже горе...

Він узяв клаптик паперу і дбайливо заструганий дитячий олівець і почав малювати хатку, як малював своїй сестричці в далекому дитинстві. Раптом на сходах затупотіли ніжки, і до кімнати увірвалась Маня.

— Мамо! — сказала вона,— мамо!.. Завтра буде лікар. А сьогодні до тебе зайдуть, і сказали, що й обід принесуть.

Вона пізнала Родіна і зупинилась:

— Здрастуйте,— привітно труснула вона білявими кучериками,— ви вже прийшли? — і засміялась.— Принесли торбу з казками?

Але дядя мовчав. Вона підбігла ближче, заглянула

в папірець, що він тримав у руці, і раптом застрибала, як дзига.

— Мамо! Мамо! Він намалював таку хорошу хатку. Очі її раптом побачили ляльку.

— Це мені? — прошепотіла вона, відступивши, — мені?..

— Тобі, — сказав Родін, підводячись з місця, — щоб ти мене згадувала, — і додав у бік жінки: — Я, мабуть, піду. Бувайте здорові!

Але Маня кинулась до нього і, розставивши рученята, закричала:

— Ні, ні, ви не підете, ви хороший, ви не підете!.. Ви ще будете розказувати казку.

Вона обхопила міцні дядині руки і тулилась до них голівкою. Один з її кучериків зачепився за гудзик його пальто і тримав його, тоненький і ніжний, як місточок із павутиння між осіннім листям.

— Ага, от і не підете, не підете! — кричала Маня і раптом зупинилася вражена.

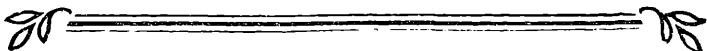
— Мамо! — тихо сказала вона, — а у дяді сльози.

Схвильовано вона підстрибувала вгору, намагаючись змахнути сльози, і зірвала волосинки. Вона була маленька і не могла дечого зрозуміти, але ніщо б її так не вразило, як цей великий і такий заплаканий дядя.

— Доню!.. — ніжно промовив Родін і поривчастим рухом притиснув Маню до своїх грудей.

1936 рік.

ПРО ТЕПЛО І ХОЛОД ГОВОРИТЬ ЛОМОНОСОВ

[З книги „На верхів'ях холоду“]

Власне кажучи, Ломоносов любив холод. В цій людині завжди жив міцний, загартований бурями помор, якому милі були холодні вітри, в душі якого збереглися назавжди блиск крижаних гір і спалахи північного сяйва. Але цієї зими, після ув'язнення, він ненавидів холод. І сьогодні надвечір, коли у вікна, заліплені слюдою, повзли сумовиті сутінки, холод нетопленої хатини, здається, заповзав у серце. Перо залякло у руках, і, скулившись, величезний, мов зажурена вечірня гора, Михайло Васильович віддався чорній тузі.

І знову, і знову, перегортаючи сторінки своєї дисертації «Про причини тепла і стужі», Ломоносов відчував свою правоту, і гірке почуття несправедливості роз'ятрювало йому серце.

Так, він мусив був виступити проти теорії цього нісенітного «теплороду», проти непорушних ідолів «наукової» косності, і істина була на його боці.

Чому ж з такою люттю накинулись на цього іноземні вчені? Чи причиною був їх страх загубити чини, гроші і високе становище, засновані не на справжній науці, а на піску, на знічев'ї? Чи причиною було те, що полум'я істини загорілось в тій велетенській країні, на яку вони

звикли дивитись згорда, яку вмiли тiльки об'їдати, накидаючись, як голоднi вовки, на її багатства?

Це ж вони, нiмецькi блюдолизи, травили його в Академiї багато рокiв пiдряд...

Перегортаючи сторiнки своєї працi, Ломоносов i досi вiдчував приємний трепет, насолоду i ту радiсть, яку не можна було порiвняти нi з чим — радiсть пiзнання непизнаного...

Чи ж не так солодко засинав вiн у юнацтвi на свiтанку, коли нарештi затихав шторм i зморенi руки могли вiдпочити, вiдстоявши корабель; коли у всьому тiлi — солодке вiдчуття перемоги i вiдразу зникають з пам'ятi нелюдськi страждання битви? Здається, тiльки годинка сну, i ти знову готовий боротись з бурєю i йти вперед... i вперед...

Михайло Васильович писав свою безсмертну дисертацiю, сидючи пiд домашнiм арештом. На тi часи заарештованих не годували, i сторож Кузьма продавав за безцiнь майно свого хазяїна, щоб вiн не вмер з голоду. Ломоносова засудили за образу чиновники з Академiї на чолi зi скупим i нечесним Шумахером. Цей пройдисвіт, що не мав нiчого спiльного з наукою, прибрав, було, до рук мало не всю Академiю наук, i хiба мiг Ломоносов терпiти гендлярiв у храмi науки?

...I тодi, пiд арештом, теж були ночi роботи, i, хоч сторiнки освiтлював каганець, молодого вченого грiв невгасимий вогонь жадоби до знання...

Певно з того часу виникла i ця велика любов старого сторожа до молодого вченого. Кузьма приносив йому потай листи i передачi вiд друзiв. I тодi радий Михайло Васильович розповiдав сторожеви про написане — горiв i мрiяв. Не все було зрозумiле Кузьми, одне було ясно: Ломоносов — великий вчений, не пара шумахерам, берманам та iншим, життя вiн готовий вiддати за науку для свого народу.

Сутiнки лягли в кiмнатi, i Ломоносов засвiтив каганець. Холод, здавалось, проникав йому в серце, i вiн вiдчув самотнiсть, нби був закинтий на безлюдний заснiжений острiв. Здавалось, якщо хтось не пiдтримає його бодай окликом, бодай добрим словом, серце розiрветься вiд цієї порожнечi... Розбудити дружину? Навiщо? Адже його Елiзабет, з якою вiн одружився iще студентом у Марбурзi, i так була ображена долею, приїхавши для

щасливого подружнього життя, а натомість знайшовши тільки злидні та холод. По-друге, вона все ж була німкеня, а він зараз найбільше потерпав від німців...

Чому ж не прийде хоч би Кузьма, не принесе йому дрівець, як це бувало частенько? Тоді буде тепло, тоді рух крихітних часточок «корпускул», як він називає, їх радісний біг розпочнеться навколо... Тепло — їх веселий хоровод — зогріє його, прожене самотність, запрацює знову його бідна втомлена голова... Адже бій тільки починається!..

Ломоносов зітхнув, закутався щільніше у стару кожушанку і написав у зшитку: ...«Что ж до мене надлежит, то я сему себя посвятил, чтобы до гроба моего с неприятельми наук российских бороться...»

У віконце постукали... Кузьма! Ого, це добрий знак: бути йому в бою звиящем. Так, це був старий Кузьма, який ніс оберемок хмизу, а поруч з ним маячила якась височенна постать.

— До вас гість Михайле Васильовичу, — сказав старик, — він цілий день чатував біля лабораторії, гадав, що ви таки прийдете, хоч я і казав йому, що ви хворієте...

Велетень виступив наперед.

— Здоров, Михайле, — мовив він, — боюся, чи признаєш мене... Я — Сашко Седих! Певно не думав, що в Москві зустрінємось?

— Сашко, голубчику, брате мій! Яким же вітром?

І Михайло Васильович обняв блакитноокого білявого велетня. Це був друг його дитинства, син сусіда-помора, з яким вони вдвох плавали по морю, сварилися й мирилися. В тісній кімнаті ніби відразу стало просторіше, повіяло вітрами, запахло морем, сіллю, рибою...

— Та от приїхали. Приїхали в справах — привезли рибу і амбру, — кита, розумієш, приколошкали! Я в подарунок тобі рибки привіз солоненької. Купці порадили, як тебе знайти, — я і зважився. Привів бог побачитись!

Він поклав на стіл суверток, а сам обдивлявся навкруги.

— Каже народ: великим вченим став наш Михайло, а щось живеш, видно, не дуже ладно...

— Будеш ладно жити, як кровопивці-німці кров ви-

пивають,— пробурчав Кузьма, пораючись біля пічки і висікаючи вогонь.

Затріщали тріски, і червоний півень заспівав у пічці. Вже якось відразу посвітлішала кімната, і Ломоносов відчув, ніби з серця в нього сповзає кам'яна брила.

— Так, значить, народ каже, що я добрий вчений та що мене зобижають?

— Атож, Михайле Васильовичу, слава про тебе лине аж до нас. Ніби ти Расеї нашої гордість, а тебе погані німчини-пройдисвіти з'їдають!

Піч розгорялася, і в хаті ставало затишно. Ненапудрений, розпатланий, з одутлим лицем Ломоносов якось підтягнувся, і ніби зморшки на чолі його розправилися...

— Щодо того, аби мене з'їсти,— не вийде,— широко усміхнувся він.— Помори сіллю морською просякли — міцні дуже.

— Правильно, друже, у нашому примор'ї всі живучі, як кити!

На столі з'явилася паляниця і солоня червона риба. Ломоносов взяв у руки шматок риби, з насолодою понюхав її, але не їв. Він потер руки, зіпрів їх і раптом розкотисто зареготав.

— От,— вигукнув він урочисто,— от воно життєдайне тепло! Потерли огниво об креміль, і виник вогонь. Потер я руки, і вони зігрілися. А ті невігласи, розумієш, кажуть, що є якась теплотворна матерія, яка входить в тіла і виходить, як тільки вони холонуть.

— От над чим ти голову сушиш!— мовив гість, і повага і цікавість були в його погляді.

— Ну я їх і взяв в роботу, оцих брехунів, от слухай!

Ломоносов розгорнув сторінки, написані латинню, яка на ті часи була мовою наукових творів, і вже відразу ніби помолодів. Адже йому було всього якихось 36 років, і старили його тільки нестатки, утиски, голодування...

«Не може бути, щоб у найлютіший мороз загорівся порох, коли теплотворній матерії, здавалось, не було звідки й взятись. Звідки ж вона береться? Чи вона підстерігає, як би підпалити порох, причому не підпалює і не зогріває нічого навкруги. Цілком очевидно, що це суперечить здоровому глуздові».

— Здорово,— озвався Кузьма, який майже напам'ять знав цю роботу.

— Цікаво,— ствердив помор.

— Слухай, Сашко, далі. Ці диваки вважали, що й холод є особлива речовина і саме вона перебуває в солях, бо коли солі розчинити, розчин часто-густо охолоджується.

— То це й у рибі є та речовина?— зацікавився Сашко.

— Дурниці. Слухай далі. Природу тепла шукай в іншому. Розтираючи остужені руки, ми зогріваємо їх. Приводячи у рух стиснуті один до одного шматки дерева, можна навіть запалити їх...

— Атож! Атож!

— А який коваль не бачив, як розпалюється залізо під час кування? Рух рук, рух шматків дерева, рух молота викликають появу теплоти. Навіщо ж гадати, звідки береться теплотворна матерія в руках, в молоті коваля, в шматкові дерева, коли сам собою напрошується висновок, що причина тепла і стужі криється в рухові... Рух! Рух — основа всього.

Захоплений Ломоносов випростався на весь зріст. Великий, нестримний в своїх творчих шуканнях, він не знав, що й тоді він у своїх висновках був на голову вищий від учених свого віку. Адже він створював механічну теорію тепла, основу майбутньої термодинаміки!

— Зовнішній рух часточок тіла,— продовжував він,— перетворюється на внутрішній рух часточок, з яких воно складається. Цей рух часточок і є теплота.

Коли ми зогріваємо тверде тіло, його часточки рухаються все швидше і все швидше відштовхуються одна від одної. Проміжки поміж ними збільшуються — від того тіла при нагріванні розширюються. А коли швидкість руху стає такою великою, що часточки розлітаються на всі боки, відбувається випаровування.

Що тепліше тіло, тим швидше рухаються його часточки. Чи можна уявити найбільший можливий рівень теплоти? Очевидно, ні, бо швидкість руху часточок може все збільшуватись і збільшуватись...

...Це вже було складніше: часточки тіл, безупинний рух... Не все розумів простий, загартований бурями помор. Але переконував фанатично піднесений голос друга дитинства, натхненний блиск очей... Ломоносов замовк, тяжко дихаючи.

— А холод?..— запитав Кузьмз,— є йому межа?..

— Холод,— холод же від уповільнення. Що холодніше

тіло, тим менша швидкість його часточок і, коли рух припиняється цілком,— це буде найнижчий рівень теплоти. Я й зміркував: рух може настільки зменшитись, що тіло досягне нарешті стану абсолютного спокою, і ніяке зменшення руху далі не можливе... Оце буде холод, братця, ого!..

— Е, земляче, ми не хочемо цього холоду,— посміхнувся помор; він вийняв пляшку горілки і поставив на стіл.— Хай йому біс, цьому холодові! Ми, морці, любимо рух і працю, хай воріженьки той холод мають, а ми вип'ємо за тепло!

— Тихше... тихше!— раптом зауважив Ломоносов, боязко прислухаючись,— дружина хвора заснула, вона бідна, вона теж настраждалась, а всього цього не розуміє... німкенья..

— Німкенья!— здивувався помор,— як же це так?

— Так вийшло.... Та хіба вона винна? Не всі німці погані.

Раптом він стукнув кулаком по столу:

— Прокляті! Начхати я хотів на цю «ерудицію». Якийсь німецький магістр об'явив на цілий світ, що я пишу нісенітниці. На конференції мене мордували... з злобою і тупістю... Звали мене шахраєм...

— Пий, земляче! — сказав помор,— не здавайся, ми з тобою зросли у штормах! — і налив у підставлені Кузьмою мензурки:— За тепло і холод!

— Я — сиджу тут, як приречений...— зітхнув Ломоносов.— Вони написали про все академікові Ейлеру,— о, цей швейцарець, знаменитий учений на весь світ, наш академік... І, до речі, він не відповідає... йому байдуже...

Ломоносов випив і відразу захмелів. Адже він працював цілий день голодний — Елізабет нічого не дала йому вранці, крім кави...

— Несправедливість з'їдає мене,— заплакав він.— Несправедливість, про яку співав ще цар Давид... Слушайте!

І він гучно заспівав псалом, за переклад якого віршами йому була колись присуджена премія:

Меня об'ял чужой народ,
В пучине я погряз глубокой,
Вешает ложь язык врагов,
Уста обильны суетою,

Десниці їх повні ворожою,
Скривають в серці лєсть і ков.
Избавь мене от хищних рук,
И от чужих народів власті.
Их рєчь повна тшєты напасти,
Рука їх в нас наводит лук...

Раптом Кузьма заметушився, він похлопав себе по кишенях і витяг листа з великими сургучними печатами.

— Забувся, простіть! Писулька тут одна прийшла.

Ломоносов кинувся до листа. Руки йому тремтіли. Лист був від Ейлера. Доля тепла і холоду, гаємниця світової вартості була в цьому листі...

— Ур-ра!— закричав Ломоносов.— Ур-ра! Наша взяла!

Ейлер писав в захопленні про його роботу: «Вам не можна не подякувати за те, що ви розвіяли морок, який вкривав досі це питання...» Академік обурювався на недоброзичливих і тупих німецьких газетярів, обіцяв мобілізувати весь науковий світ на захист праці Ломоносова.

— Є на світі правда!— вигукнув Михайло Васильович. Він високо підняв листа над головою, ніби прапор.

З сусідньої кімнати виглянула голова сердитої німкені — її розбудив галас.

— О, майн готт! Михайль, почто кричиш? Я не знайт, що ти п'яний!

Але Ломоносов схопив її за руки і крутив, маленьку, чванькувату, на всі боки в захваті:

— Розумій! Тепло і холод, слава всевишньому, живуть. Я відбив цю фортецю.

З М І С Т

	Стор.
М. М. Романівська	3
Повісті	
Червоний тюльпан	13
Шахти в небі	255
Оповідання	
Моя провина	417
Троянди Олександра Григоровича	424
Його помилка	458
Контролер ошадкаси	464
Кохання і мужність	475
Ганнуся	483
Батько	493
Про тепло і холод говорить Ломоносов	509

Романовская Мария Михайловна

ИЗБРАННОЕ

(На украинском языке)

Редактор Г. І. Кардаш
Художник М. І. Каменної
Художній редактор В. К. Уманець
Технічний редактор М. І. Лиманова
Коректор А. А. Осалча

Здано до набору 27/IX-61 р. Підписано до друку 26/III-62 р. Папір 84 x 108¹/₃₂.
Папер, арк. 8, Друк, арк. 16,12 Ум.-друк, арк. 26,44 Обл.-вид, арк. 27,2 + 1
вклейка. Б. 147. БЦ 14014. Зам. 4-1471. Тираж 11000. Ціна 1 крб.

Харківська обласна друкарня Облвидав. Харків, Сумська вул., 13.

История